

SANANJALKA
62

Toimitus:

*Paula Sjöblom, päätoimittaja
Minerva Piha, toimitussihteeri
Tiina Parjanen, tilaussihteeri*

Toimitusneuvosto:

*Mikko Bentlin, Satu Grünthal,
Pekka Hakamies, Hanneleena Hieta,
Kaisa Häkkinen, Jyrki Kalliokoski,
Kaarina Koski, Päivi Lappalainen,
Ritva Laury, Ildikó Lehtinen,
Harri Mantila, Sirkka Paikkala,
Karl Pajusalu, Marko Pantermöller,
Jari Sivonen, Jussi Ylikoski*

SANANJALKA

SUOMEN KIELEN SEURAN
VUOSIKIRJA

62

2020

Turku
SUOMEN KIELEN SEURA

Taitto Eeva Herrala

ISBN 978-951-9232-88-1
ISSN 0558-4639
eISBN 978-951-9232-89-8
eISSN 2489-6470

Kirjapaino Hermes Oy, Tampere 2020

SISÄLLYS

☒ Hannele Forsberg ja Milla Uusitupa: Yksikön 2. persoonan avoimen käytön levikki ja yleisyys suomen murteissa	7
The open usage of second-person singular – areal distribution and frequency in Finnish dialects	31
☒ Karita Suomalainen: <i>Tiedätkö</i> – kysymyksestä kiteymäksi	33
<i>Tiedätkö</i> ‘do you know’ – from a question to a fixed expression	53
☒ Krista Teeri-Niknamoghadam: Miksi <i>joulun edellä</i> muttei <i>perjantain edellä</i> ? Suomen EDELLÄ-adpositioilla kuvatut suhteet ajan liikemetaforissa	54
Why ‘ahead of Christmas’ but not ‘ahead of Friday’? The use of Finnish FRONT adposition constructions in motion metaphors of time	75
☒ Jussi Ylikoski: <i>Eesti maakonniti</i> ja <i>Suomen maakunnittain</i> : viron ja suomen kääpiösijat rinnakkain	76
Estonian and Finnish distributive “dwarf cases” side by side	96
☒ Minerva Piha ja Jaakko Häkkinen: Kantasaamesta eteläkantasaameen. Lainatodisteita eteläsaamen varhaisesta eriytymisestä	102
From Proto-Saami to Southern Proto-Saami. Loan evidence of the early drift of South Saami	123
☒ Johanna Viimaranta: Suomen veden ääniin liittyvien imitatiivien vakiintuneisuus erityyppisten aineistojen pohjalta	125
Established water-related imitatives in Finnish on the basis of different types of data	155
☒ Duha Elsayed ja Tanja Toropainen: Tekijyys Ruotsin vallan aikaisessa suomenkielisessä kirjallisuudessa	156
Authorship issues in literature written in Finnish during Swedish rule	175
☒ Jaana Vaahtera ja Minna Seppänen: Varhaisimmat suomenkieliset kreikan ja latinan kieliopit suomalaisen sivistyksen asialla	176
The earliest Finnish-language Greek and Latin grammars for the advocacy of Finnish education	194
☒ Harry Lönnroth ja Liisa Laukkanen: <i>Kalevala</i> på svenska. Kansalliseepoksen ruotsinnokset ja niiden peritekstit 1800-luvulta 2000-luvulle	195
<i>Kalevala</i> in Swedish. Swedish translations of the Finnish national epic and their peritexts between the 19 th and 21 st centuries	213
☒ Niina Hämäläinen: Säe säkeeltä. Väinö Kaukosen säetutkimukset <i>Kalevalasta</i>	215
Line by line. Verse studies of <i>Kalevala</i> by Väinö Kaukonen	234
☒ Elli Lehikoinen: Luonnon, uskon ja eron voima: Lisääntymisen luvat Pauliina Rauhalan <i>Taivaslaulussa</i> (2013)	236
Nature, religion and reproductive justice in Pauliina Rauhala’s <i>Taivaslaulu</i>	254
☒ Helena Ruotsala ja Larisa Kalasnikova: Uhrilehto	255
Sacrificial grove	275

Katsauksia

Sirkka Saarinen, Hanna Jokela ja Tommi Kurki: Kirsti Siitonen (1951–2020)	276
Heidi Salmi: Mikael Agricolan teosten kielen <i>päin</i> -yhdyssanat suhteessa <i>päin</i> -partikkeleihin .	280
▣ Harri Uusitalo: Pukin suvun muistivihko. Talonpoikien kirjoituksia 1600–1800-luvuilta	291
Tuomas Huumo: Suomen kieli satavuotiaassa Turun yliopistossa. Esimiehen alkajais sanat juhlaseminaarissa 24.11.2020	303
Duha Elsayed: Suomen Kielen Seuran vuosikertomus: toimintavuosi 2019.	305

Arvosteluja

Rodolfo Basile: Partitiivin mysteerejä ratkomassa.	307
Klaus Laalo: Murteista ja murteentallentajan elämästä	310
Krista Ojutkangas: ”Ahaa-elämysten ilotulitusta”. Kääntäjän elämäntyö herättää kieliopin henkiin	315
Antti Metsänkylä: Uusi monografia metsäsuomalaisista.	323
Kati Launis: Talttuvatko klassikot?	328

HANNELE FORSBERG JA MILLA UUSITUPA

Yksikön 2. persoonan avoimen käytön levikki ja yleisyys suomen murteissa

1 Johdanto

Tutkimuksemme kohteena on yksikön 2. persoonan yleistäväksi tai geneeriseksi käytöksi nimitetty ilmaisutapa suomen murteissa. Seuraavat esimerkit ovat Sireliuksen (1894, 113) kaakkoismurteista muistiin merkitsemiä:

- (1) Jos *määräät* kaksikymment pennii, ni hää suuttuu.
- (2) Se ku kulluu, ni *ala panna* toista päälle.

Kutsumme tällaista käyttötapaa artikkelissamme **avoimeksi yksikön 2. persoonaksi**. Vaikka puhujan on mahdollista käyttää avointa yksikön 2. persoonaa selvästi henkilökohtaisista kokemuksistaan kertomiseen tai oman mielipiteensä tai käytöksensä perustelemiseen, avoimen viittauksen (ainakaan yksinomaisen) kohde ei ole kukaan yksittäinen henkilö tietyssä ajassa ja paikassa vaan kuka tahansa kuvatuunlaisessa tilanteessa.

Persoonaa ilmaisevien kielenainesten avoin käyttö on ollut viime vuosikymmeninä suosittu aihe niin suomen kuin muidenkin, erityisesti Euroopassa puhuttavien kielten tutkimuksessa. Huomiota on kiinnitetty paljon juuri yks. 2. persoonan avoimeen käyttöön, jonka yleistymisestä 1900-luvun loppupuolelta lähtien on tietoja useista kielistä (esim. tanskasta Jensen 2009 ja saksasta Auer–Stukenbrock 2018; kootusti Suomalainen 2015, 4; 2018, 321–324; Auer–Stukenbrock 2018, 283). Ilmaisukeinoa on tarkasteltu hiljattain sekä suomen nykypuhekielestä (Suomalainen 2018) että Suomessa puhutuista karjalan murteista (Uusitupa 2017). Vaikka käytön on havaittu lisääntyneen myös puhutussa suomessa (esim. Laitinen 1995, 347; Seppänen 2000; Helasvuo 2008, 190; Leino–Östman 2008, 39; myös Leinonen 1983, 159), varsinaista diakronista tutkimusta aiheesta ei ole toistaiseksi tehty (kuitenkin Mäki 2014).¹

1 Mäki (2014) on pro gradu -tutkielmassaan vertaillut yks. 2. persoonan avointa käyttöä tamperelaisnuorten puheessa 1990- ja 2010-luvuilla. Tulosten perusteella käytön yleisyydessä ei ole tapahtunut kahdessa vuosikymmenessä merkittävää muutosta (mts. 34).

Monissa eurooppalaisissa kielissä kuten englannissa yks. 2. persoonaa merkitään pääasiassa pronominilla, ja ilmiöstäkin puhutaan tavallisesti nimenomaan pronominin geneerisenä tai impersonaalisenä käyttönä. Myös suomen nykypuhekielessä (subjekti)-pronomini *s(in)*ä on tavallinen sekä spesifissä (Helasvuo 2014) että avoimessa (Varjo–Suomalainen 2018) käytössä, mutta jo aiempi tutkimus on osoittanut, että vanhastaan suomen kielen yks. 2. persoonan avoin käyttö on koskenut lähes yksinomaan verbinmuotoja (Seppänen 2000 ja siinä mainitut lähteet).² Pronominin avoimen käytön onkin arvioitu suomessa lisääntyneen erityisesti englannin vaikutuksesta (Leino–Östman 2008, 40–42).

Suomessa yks. 2. persoonaa merkitään indikatiivi-, konditionaali- ja potentiaali-muodoissa persoonapäätteellä (-t). Myös imperatiivimuodot ovat tunnistettavissa puhuteltavalle osoitetuiksi verbinmuodoiksi, vaikka niissä ei ole erillistä persoonapäätettä; kanonisena imperatiivimuotona toimii (rajageminaation yleensä aiheuttava) vokaalivartalo, esim. *mene^x, älä mene^x* (VISK 2004 § 118; murteiden imperatiivin muodostuksesta Leskinen 1970). Yksikön 2. persoonan imperatiivi muodostaa ei-kanonisten imperatiivimuotojen (3. p., mon. 1. ja 2. p., passiivi) kanssa imperatiiviparadigman. Sen sijaan englannissa ja muissa kielissä, joissa ei ole erillistä morfologista imperatiiviparadigmaa persoonamuotoineen, imperatiivia pidetään ensisijaisesti modaalisena lausetyypinä eikä verbimuoduksena (Bergs–Heine 2010, 111–112). Tämä selittänee sitä, että imperatiivilauseet ovat jääneet yks. 2. persoonan avointa käyttöä tarkasteltaessa syrjään tai vähälle huomiolle. Imperatiivin ei-direktiiviseen käyttöön kohdistuneissa tutkimuksissa tiettyjen konstruktoiden avoimuus (geneerinen tulkinta) on kyllä esillä, mutta viittaustavan mahdollinen yhteys yks. 2. persoonan muuhun avoimeen käyttöön samassa kielimuodossa ei ole puheena (esim. venäjän ja hollannin konditionaalista imperatiivista Fortuin–Boogart 2009; espanjan retorisesta imperatiivista Bravo 2017). Fennistiikassa imperatiivin avoimeen käyttöön on aiemminkin kiinnitetty huomiota sekä persoonamuotojen että modaali-ilmausten käyttöä tarkasteltaessa (mm. Sirelius 1894; Yli-Vakkuri 1986, 103; Visapää 2008, 69–71; Lauranto 2014, 53–54; Forsberg 2019, 19, 25).³ Tässä tutkimuksessa tarkastelemme kaikenlaisia avoimen tulkinnan saavia yks. 2. persoonan lauseita, mutta olemme erottaneet imperatiivilauseet omaksi ryhmäkseen ja analysoimme niiden levikkiä ja käyttöä erillään muista avoimista yks. 2. persoonan lauseista.

Sen lisäksi, että yks. 2. persoonan avoimen käytön on tiedetty vanhastaan koskeneen suomen kielessä lähes yksinomaan verbinmuotoja, on myös ollut tiedossa, että se on kuulunut vanhastaan ainakin suomen kaakkoismurteisiin (Seppänen 2000 ja siinä mainitut lähteet). Ilmaisukeinon tarkkaa murrelevikkiä tai käytön yleisyyttä ei ole kuitenkaan systemaattisesti selvitetty. Tutkimuksemme tavoitteena on paikata tämä aukko ja vastata

2 Avoimen yks. 2. persoonan nykikäyttöä havainnollistetaan tavallisesti subjektipronominillisilla lauseilla, esimerkiksi *Jos sä olet mallimaailmassa, sun täytyy ymmärtää alan realiteetit* (Kielitoimiston ohjepankki).

3 *Isossa suomen kieliopissa* imperatiivin avointa käyttöä ei mainita puhuttaessa yleistävästä 2. persoonasta (§ 1365). Imperatiivin affektista käyttöä esiteltäessä (§ 1724) esimerkeissä on kuitenkin mukana myös avoimen tulkinnan saavia lauseita.

kysymyksiin, miten laaja-alaista yks. 2. persoonan avoin käyttö suomen murteissa on ollut ja mihin murteisiin se on vanhastaan kuulunut. Lisäksi olemme kiinnostuneita siitä, millaiset syntaktiset, semanttiset ja kontekstuaaliset piirteet ohjaavat tulkinnan avoimuuteen ja miten yks. 2. persoonan avoin käyttö suhteutuu muihin yks. 2. persoonan käyttötapoihin ja kiteytyneisiin yks. 2. persoonan verbinmuotoihin. Artikkelini on osa laajempaa tutkimusta, jonka tavoitteena on selvittää, millaisissa lauserakenteissa ja diskurssikuvioissa avointa yks. 2. persoonaa murrepuheessa käytetään. Tässä osatutkimuksessa näkökulmamme on kuitenkin murremaantieteellinen, ja keskitymme ilmaisukeinon murrelevikkiin ja esiintymistiheyteen. Tutkimuksemme jatkaa funktionaalista suomen murresyntaxin kuvausta ja kiinnittyy teoriataustaltaan konstruktionaaliseen kielioppinäkemykseen (mm. Herlin–Kotilainen 2012; Traugott–Trousdale 2013) sekä vuorovaikutuslingvistiikkaan (mm. Couper-Kuhlen–Selting 2018).⁴

Esittelemme aluksi luvussa 2 tutkimuksemme taustaa ja perustelemme tekemiämme terminologisia valintoja. Luvussa 3 kerromme käyttämistämme aineistoista, menetelmistä ja aineiston rajauksesta. Kiinnitämme huomiota erilaisiin rajatapauksiin, jotka ovat tavalla tai toisella monitulkintaisia mutta yhtä lailla keskeisiä tulkinnan avoimuuden määrittelyn kannalta. Luvussa 4 tarkastelemme yksikön 2. persoonan avoimen käytön murrelevikkiä ja esiintymistiheyttä. Lopuksi luvussa 5 kokoamme yhteen tutkimuksemme pääkohdat ja pohdimme, millaisia uusia tutkimuskysymyksiä tulosten pohjalta on mahdollista muotoilla.

2 Tutkimuksen taustaa

2.1 Avoin yksikön 2. persoona suomessa ja lähisukukielissä

Ensimmäiset merkinnät yksikön 2. persoonan avoimesta käytöstä suomen kielessä ovat 1800-luvun loppupuolen kieliopeissa. Länkelä (1867) antaa esimerkkinä ”tekiämättömästä” lauseesta konsessiivirakenteen *Teet hyvin taikka pahoin, edestäsi löydät*. Yksikön 2. persoonan impersonaalinen tai persoonaton käyttö mainitaan myös Setälän (1880) ja Jahnssonin (1892) lauseopeissa. Vanhoissa murresyntaxin tutkimuksissa yks. 2. persoonan muuhun kuin kuulijaan viittaava käyttö on esillä Cannelinin (1889) Kemin murteesta ja Sireliuksen (1894) Jääsken ja Kirvun murteesta tekemissä havainnoissa. Cannelin (mts. 90–91) antaa vain yhden esimerkin (*tyhjälä venhelä jos lähteepi, nin kyllä jättäsit*), minkä perusteella käytön yleisyyttä peräpohjalaismurteissa on mahdoton arvioida. Sirelius sen sijaan esittää koko joukon tarkkanäköisiä huomioita siitä, miten persoonattomasti käytetty yks. 2. persoona kuuluu erityisesti ”kuvannolliseen” ja havainnollistavaan puheeseen ja miten sillä voidaan esittää puhujan ”subjektiivinen ajatus” ikään kuin yleisemmin tai

4 Olemme tutkimuksen tasavertaisia tekijöitä; nimemme ovat aakkosjärjestyksessä. Tutkimus kuuluu Suomen Akatemian hankkeeseen ”Muutto ja kielellinen eriytyminen: karjala Tverissä ja Suomessa” (314848).

objektiivisemmin (Sirelius 1894, 112–113, 119; ks. esimerkkejä 1 ja 2 luvussa 1). Sireliuksen tutkimus lukuisine esimerkkeineen osoittaaakin, että kyseessä on kaakkoismurteisiin jo 1800-luvun lopulla kuulunut elävä ja produktiivinen ilmaisukeino. (Tarkemmin avointen persoonaviittausten esittelystä 1800-luvun kielenkuvauksissa Uusitupa 2017, 30–37.)

Sireliuksen tutkimukseen on viitattu myöhemmin moniaalla (mm. Yli-Vakkuri 1986, 100–105; Seppänen 2000). Vaikka systemaattista selvitystä yks. 2. persoonan avoimen käytön murrelevikistä ei ole tehty, tukea oletukselle, että kyseessä olisi vanhastaan juuri itämurteisiin kuulunut ilmaisukeino, ovat tarjonneet murreaineistoja hyödyntäneet opinäytetyöt, joiden perusteella avointa yks. 2. persoonaa on käytetty ainakin inkerinsuomessa (Surakka 2011) ja Raja-Karjalassa puhutuissa karjalan ja suomen siirtymämurteissa (Uusitupa 2011, 2017). Vastaavasti lounaismurteista ilmaisukeinon käytöstä ei ole löytynyt todisteita (Kuparinen 2009, 65).

Murre-edustuksen kannalta kiinnostavia ovat myös suomen lähisukukielistä ja naapurikielistä tehdyt havainnot. Avoimen yks. 2. persoonan käytöstä itämerensuomalaisissa kielissä on raportoitu suomen lisäksi virosta (Jokela 2012), vepsästä (Kettunen 1943, 54–57, 427–428; Grünthal 2015, 257–262) ja karjalasta (Zaikov 2000, 44; Uusitupa 2017), joista ainakin vepsässä ja karjalassa käyttö on monin verroin yleisempää ja laaja-alaisempaa kuin suomessa. Näiden itäiseen levikkiin viittaavien johtolankojen kanssa sopii hyvin yhteen myös tieto siitä, ettei yks. 2. persoonan avoin käyttö ole tuntematonta venäjässäkään (Leinonen 1983, 144–145; 1985).

Suomen murteiden, itäisten lähisukukielten ja venäjän avoin yks. 2. persoona eroaa suomen nykypuhekielisestä käytöstä eräässä merkittävässä suhteessa: niissä ilmaisu-tyyppiin ei aiemman tutkimuksen perusteella ole kuulunut subjektipronominia (nykypuhesuomen *sä*-subjektipronomista Varjo–Suomalainen 2018, 347), vaan persoonaa on ilmaistu tavallisesti yksin verbinmuodolla. Kiinnostava poikkeus on inkerinsuomi, jossa Surakan (2011, 116–123) pro gradu -tutkielman mukaan subjektipronominia käytetään lähes joka neljännessä avoimessa yks. 2. persoonan lauseessa.⁵ Palaamme pronominin käyttöön luvussa 4.

Viime vuosikymmeninä fennistinen tutkimus on tarkentanut kuvaa avointen persoonaviittausten työnjaosta ja diskurssifunktioista erilaisissa kasvokkaisissa ja kirjoitetuissa vuorovaikutustilanteissa (VISK 2004 § 1365; Laitinen 2006; Helasvuo 2008; Suomalainen 2015; 2018; Varjo–Suomalainen 2018). Avoimen yks. 2. persoonan on osoitettu sopivan nollapersoonaa paremmin konkreettisten tekojen, tapahtumien ja toimintojen kuvauksiin sekä tarjoavan nollapersoonaa selvemmin kuvatun tilanteen myös kuulijalle tunnistettavaksi (Laitinen 1995, 347–348; 2006, 219–222; Varjo–Suomalainen 2018, 348–357). Kerrontasekvensseissä sen on todettu havainnollistavan esimerkinomaisesti jollekulle tapahtuneita asioita tai hypoteettisia tilanteita. Usein tällaiset kontekstit sisältävät myös

5 Surakan aineisto sisältää 310 lausetta, joista 74 (23,9 %) sisältää pronominisubjektin; aineiston lauseista 15 on imperatiivilauseita. Tutkielman aineisto ei kuitenkaan edusta murteiden vanhaa kantaa, vaan on kerätty Virosta ja Inkerinmaalta vuosina 1990–1997.

kannanottoja. (Suomalainen 2018, 337–341.) Sen sijaan karjalassa, jossa yks. 2. persoonan avoin käyttö on yleistä ja jossa suomen nollapersoonan kaltainen ilmaisukeino rajoittuu lähes yksinomaan modaaliverbien yhteyteen, avoin yks. 2. persoona ei ole samalla tavalla tulkittavissa erityisen affektiseksi ilmaisukeinoksi. Karjalassa indikatiivin yksikön 2. persoonan muodot voivat yhdistyä esimerkiksi työnkuvauksissa pitkiksi, useiden avointen viittausten ketjuiksi, jotka rinnastuvat käytöltään ennemmin suomen yksipersoonaiseen passiiviin kuin avoimeen yks. 2. persoonaan. (Uusitupa 2017, 38–41, 101–107, 213.)

2.2 Viittauksen avoimuus ja impersonaalisuus

Viittauksen avoimuudesta puhuminen on yleistynyt suomen kielen tutkimuksessa reilun kymmenen viime vuoden aikana (mm. VISK § 1365; Helasvuo 2008; Suomalainen 2018; Peltola 2018). Kyseessä ei silti ole vielä täysin termiytynyt nimitys, ja etenkin kansainvälisessä kirjallisuudessa puhutaan useammin viittaussuhteen impersonaalisuudesta kuin avoimuudesta. Tavallinen henkilöviitteinen lause on määriteltävissä referenssiltään impersonaaliseksi silloin, kun sen subjekti ei viittaa spesifisti kehenkään tiettyyn henkilöön (Helasvuo–Vilkuna 2008, 217; Malchukov–Ogawa 2011, 27–29, 44). Tällaisia R-impersonaaleja ovat mm. germaanisten kielten substantiiviin ’ihminen’ palautuva pronomini *man/men* ja romaanisten kielten lukusanaan ’yksi’ palautuva pronomini *un/uno*, mutta R-impersonaalit voivat olla myös muodoltaan identtisiä kielessä muutenkin käytettävien persoonamuotojen kanssa, kuten suomen avoin yksikön 2. persoona (Siewierska 2011, 57–58; 2004, 210–213).

Suomen kielen tutkimuksessa R-impersonaaleista on puhuttu lähinnä yksipersoonaisen passiivin ja monikon 3. persoonan avoimen käytön kohdalla. Euroopanportugalia ja suomea vertailevassa tutkimuksessaan Posio ja Vilkuna (2013) kutsuvat suomen murteissa tavattavaa passiivia ja monikon 3. persoonaan ”henkilöviitteiseksi impersonaaleiksi” (*human impersonals*), joiden subjekti on paitsi referenssiltään epäspesifi myös luontaisesti henkilöviitteinen (mts. 178). Henkilöviitteisyys sisältyy myös avoimen yks. 2. persoonan merkitykseen: Uusituvan (2017, 157, 180) rajakarjalaismurteita käsittelevän väitöskirjan aineisto sisältää 1 546 avointa yksikön 2. persoonan lausetta, joista vain kaksi luonnehtii muun kuin ihmisen toimintaa tai kokemusta.

Impersonaalisuuden sijaan nollapersoonan ja yleistävän yksikön 1. ja 2. persoonan kohdalla on käytetty usein luonnehdintaa *avoin* (VISK, määritelmät s.v. *avoin tulkinta*; Helasvuo 2008; Varjo–Suomalainen 2018; vrt. kuitenkin Kelomäki 2019, 132). Omankin näkemyksemme mukaan tulkinnan avoimuudesta puhuminen sopii hyvin kuvaamaan tarkastelemiamme yksikön 2. persoonan käyttötapoja: avoin viittaus voi samanaikaisesti kiinnittää jonkun puhetilanteen osanottajan kokemukseen ja luoda yleistävämmän kuvauksen tietynlaisessa tilanteessa olost, joka myös muiden osanottajien on, ainakin periaatteessa, mahdollista tunnistaa elämäkokemuksensa tai yleisen maailmantiedon varassa (Uusitupa 2017, 59; Suomalainen 2018, 32; Varjo–Suomalainen 2018, 337; myös jo Laitinen 2006, 216; Helasvuo 2008, 191). Vaikka olemme aineistoa kerätessämme kiinnittäneet erityistä huomiota yks. 2. persoonan verbinmuotoihin ja käytämme analyysiyksikkönä lausetta,

on syytä huomata, ettei avoimuus ole vain yksittäisen morfeemin tai sananmuodon ominaisuus vaan koko lausekonstruktion kontekstissaan saama merkitys (Helasvuo–Vilkuna 2008, 225). Käytännössä tämä näkyy selvästi siinä, etteivät avoimet yks. 2. persoonan lauseet eroa välttämättä muotonsa perusteella muista yks. 2. persoonan lauseista, vaan viittaussuhteiden arviointi edellyttää aina myös ympäröivän keskustelukontekstin tulkintaa.

3 Aineisto, menetelmä ja aineiston rajaus

3.1 Aineiston kokoaminen murrekorpuksista ja kielennäytekokoelmista

Olemme koonneet tutkimusaineistomme Lauseopin arkistosta ja suuresta joukosta eri vuosikymmeninä, pääosin 1950–70-luvuilla, haastattelumenetelmällä tallennettuja kielennäytteitä (taulukko 1).⁶ Aineisto edustaa ns. vanhoja murteita eli niitä puhutun suomen varieteetteja, joita käytettiin 1900-luvun alkupuoliskolla lähinnä maaseudulla. Yhteensä olemme käyneet läpi noin 521 tuntia erilaisia korpusaineistoja, painettuja kielennäytekokoelmia ja julkaisemattomia litteraatioita. Joitakin samoja murrenäytteitä on julkaistu useammassa lähteessä, mutta kokonaistuntimäärään suhteutettuna niiden määrä on vähäinen.

Taulukko 1. Tutkimuksen aineistolähteet ja tuntimäärät.

Lauseopin arkisto (LA)	132 t
Suomen kielen näytteitä -sarja (SKN)	100 t
Kotiseudun murrekirjoja -sarja (KM)	n. 195 t
Muita julkaistuja murrenäytteitä	n. 80,5 t
Julkaisemattomia litteraatteja	n. 13,5 t
Yhteensä	n. 521 t

Lauseopin arkistosta aineisto on poimittu yksikön 2. persoonan verbinmuotoihin kohdistetulla haulla, minkä jälkeen olemme erottaneet hakutuloksista referenssiltään avoimiksi tulkitsemamme esiintymät. Koska avoimia yks. 2. persoonan lauseita ei voi erottaa muodon perusteella spesifeistä yks. 2. persoonan lauseista tai partikkelistuneista verbinmuodoista (esim. *näet, kuule*), olemme käyneet kielennäytekokoelmat ja litteraatiot läpi kokonaisuudessaan. Epäselvissä tapauksissa olemme myös kuunnelleet murrenäytteitä, mikäli se on ollut mahdollista, ja tarkentaneet ja korjanneet litteraatioita omien kuulohavaintojemme pohjalta.⁷

⁶ Täydellinen lista käytetyistä aineistolähteistä on lähdeluettelossa. Olemme arvioineet niiden näytteiden tunti- ja minuuttimäärät, joiden kesto ei ole lähteessä ilmoitettu. Arvioinnissa olemme käyttäneet apuna tietoja keskimääräisistä sivumääristä tunnin pituisissa haastatteluissa.

⁷ LA:n ja SKN-sarjan näytteet ovat kuunneltavissa Kielipankin Korp-palvelun avulla ja SMK:n näytteet Kotuksen verkkosivuilla. Tähän artikkeliin valitsiemme SKN-esimerkkien transkriptiota on jonkin verran karkeistettu.

Aineiston järjestämisessä olemme noudattaneet ensin vakiintunutta jaottelua 8 päämurreryhmään ja niiden alaryhmiin (ks. Mielikäinen–Palander 2014, 54–59), mutta laskelmia varten olemme myös yhdistelleet ryhmiä tarkoituksenmukaisesti. Läpi käymässämme aineistossa on mukana myös Suomen (v. 1939 rajojen mukaisen) valtion ulkopuolella puhuttuja murteita: Vermlannin savolaismurteita, kaakkoismurteisiin luettua inkerinsuomea sekä Pohjois-Norjan ja Ruotsin Tornionjokilaakson peräpohjalaismurteita, joista kaksi viimeksi mainittua määritellään nykyisin kielipoliittisin ja sosiologisin perustein omiksi kielikseen (Kotus 2019). Sen sijaan kielenäytekokoelmien sisältämät rajakarjalaismurteiden kielennäytteet olemme jättäneet aineistomme ulkopuolelle, koska rajakarjalaismurteita ei ole ollut tapana lukea suomen murteisiin ja niiden avoimia persoonaviittauksia on tutkittu jo aiemmin (Uusitupa 2017).

Kokonaisuudessaan aineistomme sisältää 579 avoimeksi tulkitsemaamme yksikön 2. persoonan lausetta esiintymiskonteksteineen, joista 304 on indikatiivi-, konditionaali- tai potentiaalimuotoisia **Y2-lauseita** ja 275 imperatiivimuotoisia **IMP-lauseita** (taulukko 2). Y2-lauseista suurin osa on indikatiivimuotoisia; konditionaali on vain kuudessa ja potentiaali yhdessä lauseessa (esimerkki 7 luvussa 3.2). Tempusten osalta Y2-aineisto jakautuu melko tasaisesti kahtia: 155 lausetta sisältää preesens- ja 149 lausetta menneen ajan muodon. Y2-lauseista ainoastaan 26 sisältää subjektipronominin (25 *sie ~ si ~ sinä* -muotoa ja 1 genetiivimuotoinen *siun*); nominatiivimuotoinen puhuttelupronomini on myös 3 IMP-lauseessa.⁸

Taulukko 2. Tutkimusaineiston koostumus.

	Lauseet, jotka eivät sisällä Y2-pronominia	Lauseet, jotka sisältävät Y2-pronominin	Yhteensä
Y2-lauseet	278	26	304
IMP-lauseet	272	3	275
Yhteensä	550	29	579

Edellä kuvaamamme jako indikatiivi-, konditionaali- ja potentiaalimuotoisiin Y2-lauseisiin sekä imperatiivimuotoisiin IMP-lauseisiin on ensisijaisesti aineiston analysoinnin apuväline eikä tarkoita, että kaikki Y2-lauseet tai IMP-lauseet olisivat keskenään samantaisia. Päinvastoin, molemmat päätyypit pitävät sisällään useita spesifisempiä lausekonstruktioita, jotka ovat erikoistuneet muodoltaan ja merkitykseltään osin omanlaisiinsa tehtäviin. Osa näistä erikoistuneista lausekonstruktioista pääsee esiin tässä artikkelissa, mutta käsittelymme painottuu päätyyppien – Y2-lauseiden ja IMP-lauseiden – esiintymismäärien ja levikkien tarkasteluun.

⁸ Y2- ja IMP-lauseiden lisäksi olemme koonneet kaikki sellaiset lauseet, joissa on jokin muu avoimesti tulkittava yks. 2. persoonan viittaus kuin verbinmuoto ja siihen mahdollisesti liittyvä subjekti- tai puhuttelupronomini, ts. possessiivisuffiksi tai persoonapronomini muussa kuin subjektin asemassa. Yhteensä näitä esiintymiä on kertynyt seuraavasti: 14 possessiivisuffiksia ja 7 *sinä*-pronominin taivutusmuotoa (esimerkiksi omistajaa ilmaisevana habitiiviadverbiaalina).

Taulukossa 2 esitetyn aineiston ulkopuolelle olemme jättäneet kaikki muodoltaan tai merkitykseltään epäselvät tai monitulkintaiset tapaukset. Niin ikään olemme rajanneet aineistosta pois erilaiset yks. 2. persoonan verbinmuotojen kiteymät ja partikkelistumat, vaikka joidenkin kohdalla avoimen tulkinnan mahdollisuus ei ole poissuljettu. Erilaisia rajatapauksia on paljon, ja raja yhtäältä avoimen ja spesifin tulkinnan, toisaalta viittaavan ja kiteytyneen verbinmuodon välillä on liukuva. Seuraavassa luvussa tarkastelemme avoimen tulkinnan asteittaisuutta ja havainnollistamme, millaiset kontekstuaaliset, semanttiset ja syntaktiset piirteet voivat murrehaastatteluaineistossa ohjata tulkinnan avoimuuteen.

3.2 Avoimuuden tulkinta murrehaastatteluaineistossa

Murrehaastattelu poikkeaa vuorovaikutustilanteena arkikeskustelusta monella tapaa (mm. Kuiri 1984, 54–60; Karhu 1995). Avointen persoonaviittausten tutkimiseen haastatteluaineisto sinänsä sopii (Uusitupa 2017, 78), sillä haastattelut sisältävät paljon kerrontajaksoja, joissa avoimen yks. 2. persoonan on arkikeskusteluissakin todettu viihtyvän (Suomalainen 2018, 337). Puhetilanteen luonne vaikuttaa kuitenkin siihen, millaiset avoimet lausekonstruktiot ja käytöt ovat parhaiten edustettuina.

Yleensä avointen 2. persoonan viittausten erottaminen murreaineistossa deiktisesti spesifeistä on helppoa, sillä jälkimmäisiä esiintyy lähinnä referointijaksoissa – murteenpuhujat viittaavat vain ani harvoin heille ennestään tuntemattomiin haastattelijoihin tai puhuttelevat heitä. Sellaiset puhetoiminnot, joiden yhteydessä spesifejä yks. 2. persoonan viittauksia arkikeskustelussa tavallisimmin esiintyy – direktiivit, kysymykset ja puhuteltavaa koskevat arviot (Suomalainen 2018, 330–336) – kuuluvat vain haastattelijalle. Haastateltavien puhe on pääasiassa menneiden tapahtumien ja työtapojen kuvausta, johon kuitenkin sisältyy myös monenlaisia arvioita ja kannanottoja.

Yksikön 2. persoonan muotoisen lauseen tulkinta avoimeksi on selvää silloin, kun puhe on vanhoista tai paikallisista asioista, joista ainoastaan haastateltavalla on ensikäden tietoa. Kerronnan temporaalinen kehys murrehaastatteluissa onkin lähes aina mennyt aika, kuten seuraavassa esimerkissä, jossa avoimet Y2-viittaukset esiintyvät *kun–niin*-yhdyksilauseen kummassakin osassa: haastateltava kertoo menneen ajan muotoja käyttäen, miten leikissä kävi sille, joka ei onnistunut annetussa tehtävässä.

- (3) [Leikin selostamista] – – sit yhelle pantii huivi silmille ja kääet selä taakse ja – tuota – tuolille istumaa ja toist senko käivät siit ja nääppäsiit. Piti tuntee jot kuka se ol mistäkii puolelt ko näppäs. **No ko et tuntent ni sait istuu vaik koko päivä siin tuolil.** Se ol hauskaa leikkii! (Johannes, kaakkoismurre; KM 3, 182)

Puhehetkeen tai tulevaan viittaavien lausumien kohdalla raja avoimen ja spesifin tulkinnan välillä ei ole aina yhtä selvä. Tulkintaa hankaloittaa myös kontekstuaalisen tiedon vähyyss silloin, kun lausuma on poimittu lyhyestä katkelmasta, jota edeltäneestä keskustelusta ei ole tietoa. Seuraavassa Suomen murrekirjan esimerkissä, jota emme ole sen

moniselitteisyyden takia lukeneet aineistoomme, *kun*-lauseiden yks. 2. persoonan viitaukset voi tulkita samaan aikaan sekä spesifeiksi että avoimiksi.

- (4) [Haastateltava toimi nuoruudessaan poliisin uskottuna miehenä ja auttoi selvittämään mm. viinapesällä sattunutta murhaa.] No me mentii sitte sinne ja, Finpyyseen – se oli Finpyys kun tuo on tapahtunu juur tä-. Täs on yks, tölli **kun sä meet nyt kuules niin, oikeella kärellä ku sä meek Kristiinaan se on, piäni tölli siinä, maantiän, viäres, ensimäine**. Se on siinä juu *kattos*, misä se on tapahtunu ja ... Juu muuta se oli mettäs tapahtunu ettei se siin oo tapahtunu mutta että se on, siinä ne asu. (Siippy, eteläpohjalaiset murteet; SMK, 274)

Haastateltava selittää Y2-lauseilla, miten tietyn asumuksen sijainti selviää puhuteltavalle – tai kenelle tahansa. Hän saattaa tietää haastattelijan olevan menossa Kristiinaan tai hän esittää sen hypoteettisena mahdollisuutena (*kun sä meet nyt* 'jos menet nyt'). Avoimesti tulkittunakin paikan sijaintia selittävä toimintajakso on vahvasti puhuteltavaan suuntautuva, mitä osoittavat jaksoon sisältyvät huomionkohdistimet (*kuules, kattos*) sekä subjektipronomini *sä*, joka esiintyy aineistomme avoimissa lauseissa hyvin harvoin.⁹

Referointijaksoissa monitulkintaisuutta on enemmän (myös Uusitupa 2017, 76, 219–229). Niissä esiintyvät tietylle henkilölle annetut ohjeet ja muut direktiivit olemme rajanneet aineiston ulkopuolelle silloinkin, kun ne mahdollistavat samaan aikaan avoimen tulkinnan. Tällaiset monitulkintaiset jaksot muistuttavat sisällöltään ja lauserakenteeltaan sananlaskuformuloita, joissa annetaan yleisiä elämänohjeita, kuten seuraavassa esimerkissä:

- (5) Sem miä muistan kumminki ku se (äiti) sano minuu ain näin neuvo, ku se sano ain näin et, »muistas se et **ku telläät jalakaas kenkii**» sano »**ni tellä ain oikijaaj jalakaan enstee**». »**Tellä oikijaa jalakaa enstee**» sano »**nii pysyt ain oikijal tiällä**». » Ja miä olen sem pitänyt tähäm päivään asti. Ja miä en tiärä onk se sitte ollu hyvä merkki vai paha merkki mut, kyl miä nys sev verran saan sanoo että oikijal tiällä olem pysynny – (Nurmijärvi, hämäläismurteet; KM 10, 130)

Sen sijaan silloin, kun sananlaskujen ja muiden suullisena perinteenä elävien ohjeiden ja sanontojen referointijaksoissa ei kerrota, että lausumia olisi osoitettu tietylle puhuteltavalle, olemme lukeneet ne aineistoomme mukaan. Esimerkeissä 6 ja 7 lausumat esitelläänkin nimeämällä ne erityisiksi menneessä ajassa käytetyiksi kiteytyneiksi sanonnoiksi (*sananlasku, vatkutos* 'vatkutus, jankutus'). Kiteytyneessä muodossa avoin 2. persoona voi elää sellaisellakin murrealueella, jossa sitä ei produktiivisena ilmaisukeinona muuten

⁹ Esimerkin tulkintaa vaikeuttaa myös tieto siitä, ettei kyseiseltä murrealueelta ole selvästi avoimia Y2-lauseita. Huomionarvoista on, että puhuja on kaksikielinen ja kotoisin Siipyyestä, jota ei kaksikielisenä pitäjänä ole luettu perinteiseen murreryhmytykseen. Subjektipronominin käytön ja alueen monikielisyiden yhteyteen avoimissa viittauksissa palaamme luvussa 4.2.

käytetä.¹⁰ Yleistävä yksikön 2. persoonana onkin sääntöjen, lakien ja yleisten normien ikivanha piirre, joka on voinut elää kielissä jo ennen muiden impersonaalisten persoonanmerkitsimien kehittymistä (Auer–Stukenbrock 2018, 301).

- (6) mutta 'sitt_ol 'simmone "sana'laskuki että / 'kylv / "Pertun "tuhka ennen ku / "Miko "ropakko. (Uskela, lounaismurteet; LA)
- (7) ja se oli vielä 'vatkutos jotta **ne 'pannoot** [kinkereissä] "pöyvän_allek **kuha / et_osannel 'lukkee** ('jos et osaa lukea'). (Kontiolahti, itäiset savolaismurteet; LA)

Murrehaastattelu ei vuorovaikutustilanteena suosi sananlaskujen tai elämänohjeiden esittämistä, ja kaikki aineistoesiintymämme sisältyvätkin referointijaksoihin (sananlaskujen sosiaalisista funktioista ja käyttöyhteyksistä Lauhakangas 2004).

Kysymys- ja imperatiivilauseiden kohdalla viittauksen tulkintaa avoimeksi tukee usein paitsi konteksti (haastattelutilanne, lausuman sekventiaalinen asema, menneestä ajasta kertominen jne.) myös lauseiden konstruktioituminen, mistä edellä puheena olleet sananlaskut ovat ääriesimerkki sekä leksikaalisesti täytettyinä että syntaktisesti tiettyyn muotoon vakiintuneina. Myös väitelauseissa ja erilaisissa lauseyhdistelmissä esiintyy toistuvia konstruktioita (kuten ehtoa ilmaisevia *kun–niin*-yhdyslauseita), mutta vielä selvempää konstruktioituminen on kysymys- ja imperatiivilauseiden kohdalla, joiden perusolemukseen kuuluu puhuteltavaan suuntautuminen ja reaktion hakeminen. Näiden modaalisten lausetyyppien avointa käyttöä yhdistää affektisuus, joka avointen väitelauseiden ja erilaisten lauseyhdistelmien kohdalla ei ole aina yhtä selvää.

Kysymyslauseiden kohdalla tulkintaongelmia avoimuuden ja spesifisyyden rajalla ei ole: kaikki poimimamme itsenäiset avoimet (haku)kysymyslauseet ovat affektiseen tehtävään vakiintuneita retorisia kysymyksiä, joilla on tiettyjä kielellisiä tunnusmerkkejä (liitepartikkelit, verbiloppuinen sanajärjestys) ja joilla kommentoidaan, perustellaan ja otetaan kantaa (ks. Kiuru 1977, 60, 64–68; Forsberg 1998, 68–72; rajakarjalaismurteista Uusitupa 2017, 178–181). Esimerkissä 8 kysymyslause implikoi affektista kielteistä väitettä, ja sillä perustellaan toiminnan mahdottomuutta kenelle tahansa kuvatussa tilanteessa ('ei ollut mitään, mistä antaa').

- (8) [Haastateltava kertonut sokeasta miehestä, jolle emäntä ei antanut ruokaa.] Meitin tuli stä sten nin sääli. Me olimme antanus silles sillai varkaim mutta kunne mittään ittekkän saanu, nim **mistä siinä annat!** Mutta kylä joskus veimme jottain sillai. (Tyrvää, hämäläismurteet; KM 2, 81)

10 Suomalaisissa sananlaskuissa käytetään kansanrunoutentutkija Matti Kuusen (1977, 85) mukaan yksikön 2. persoonaa mutta ei niin yleisesti kuin venäläisissä tai karjalaisissa ja vepsäläisissä sananlaskuissa. Imperatiivista Kuusi esittää kaksi esimerkkiä Florinukselta: *Älä ennen kehu, cuins saat ja Tee mitäs teet, kylläs edestäs löydät*. Suomessa yksikön 2. persoonan avoin käyttö sananlaskuissa painottuu itään, erityisesti Karjalan kannakselle ja Pohjois-Savoön sekä jossain määrin Laatokan Karjalaan ja Inkeriin. (Mts. 89–90.)

Imperatiivilauseissa on puolestaan useita ei-direktiivisiin modaalisiin merkityksiin ja affektisiin tehtäviin erikoistuneita lausekonstruktioita. Osa niistä on retoristen kysymysten lailla tunnistettavissa avoimiksi jo rakenteellisten seikkojen perusteella ja vähäisilläkin kontekstiedoilla, kuten tehtävän vaikeutta tai mahdottomuutta ilmaiseva konstruktio (9) ja toiminnan välttämättömyyttä tai mahdollisuutta ilmaiseva konstruktio (10) (ks. Sirelius 1894, 118–120; Yli-Vakkuri 1986, 214–15; Forsberg 2019, 8–9; rajakarjalaismurteiden vastaavista konstruktioista Uusitupa 2017, 145–161).¹¹

- (9) se 'ol' "raskasta se 'pyykitekookii. / **'mäppäs nyt "talvelakii 'pakkasel sin 'kaivole.**

H: Missä talvella huuhottii. (Lappee; kaakkoismurteet; LA)

- (10) [Kertoja selostaa, miten kaloja pyydettiin käesverkolla.] – lähettiiv vual lähemmäks ja lähemmäks aena verkkoo, ja ne sillo' aena tormaatu ('ryntäsivät') verkkooj ja **ee muuta kum piästäk kalat poes, ja muuta' aena sittem paekkaa tuas toeseem paekkaa'** että seel' (= se oli) semmosta siirtämistä paekasta toeseej ja... (Iisalmen mlk., Pohjois-Savon murteet; Virtaranta 1964, 268)

Menneen ajan kontekstissa esimerkin 10 tyyppiset toiminnan välttämättömyyttä tai mahdollisuutta ilmaisevat imperatiivilauseet voivat joskus muistuttaa spesifille henkilölle osoitetun direktiivin referointia, ts. suoraa esitystä, mutta hyvin harvoin tulkintaan jää epäselvyyttä. Jos imperatiivilauseeseen ei liity minkäänlaista kielellistä referoinnin merkkiä – johtoilmausta tai *että/jotta*-konnektiivia – eikä prosodisista vihjeistä ole apua lausuman funktion tulkinnessa (referoinnin eksplisoinnista Kuri 1984, 136–160), lainausmerkkien puuttuminen lausuman ympäriltä sellaisissa teksteissä, joissa suora esitys on yleensä niillä merkitty, osoittaa litteroijankin tulkinneen lausuman ei-direktiiviseksi ja viittauksen avoimeksi.¹² Tällainen kahden IMP-lauseen jakso on esimerkissä 11.

- (11) [Haastateltava kertonut poistaneensa ihmisiltä hampaita tarvittaessa.]
'niim 'pal'jo käv 'sota-'aekannaak kun_eij_olt "liäkärinjä 'tiälä, 'ensinkää 'ota-, "otattajii, 'mie aina yr(i)tim, "kylälem 'mänemmään, ne kun 'tunsivat, **'kiänyp 'pois. lähäh 'hamppaa'n_ottoo.** nim 'mie 'sanoń, » 'ei 'ei 'kyllä tää 'miulta 'pittää 'loppuu_otta tässä 'männöö miulta "järki 'nyt ». kuj jo, jo ol' "niiv 'van-, oli sitte, jo 'lopulla jo 'vanhaki. (Liperi, itäiset savolaismurteet; SKN 17, 24)

11 Mahdottomuutta ilmaiseva retorinen imperatiivikonstruktio tunnetaan myös nykypuhekielessä (Viisapää 2008, 71; Lauranto 2014; 53–54; Suomalainen 2015, 91–95).

12 Toisaalta litteroija on voinut tulkita myös avoimen imperatiivikonstruktion suoraksi esitykseksi ja merkitä sen lainausmerkkeihin, jos käytötapa ei ole ollut litteroijalle tuttu. Esimerkissä 14 on lähteessä käytetty lainausmerkkejä, jotka olemme selvyiden vuoksi poistaneet, sillä tulkintamme mukaan siinä ei ole kyse referoinnista.

Kuirin (1984, 154–160) mukaan Pohjois-Karjalan ja Kainuun murteissa suora esitys voisi jäädä ilman johtoilmausta tai muuta referoinnin merkkiä lähinnä silloin, kun referoidaan keskustelua, jonka osapuolet ovat käyneet jo selville edeltävästä tekstistä. Esimerkissä 11 tuodaan kyllä ennen imperatiivilauseita ilmi potentiaaliset kehotusten lausujat ja habituaalinen tilanne, jossa direktiivit olisi voitu lausua (*mie aina yritin kylälemänemmään, ne kun tunsivat*), ja imperatiivilauseiden jälkeen seuraa selvä johtoilmauksella alkava referointijakso, jonka voisi tulkita kehotuksiin annetuksi vastaukseksi. Sekä imperatiivilauseiden muotoilu, mm. liitepartikkelittomuus (liitepartikkelien yleisyydestä imperatiivien referoinnissa ks. Kuiri 1984, 76), että referoidun reaktion kielellinen muotoilu tukevat kuitenkin tulkintaamme, että esimerkin 11 imperatiivilauseet ovat avoimia: puhuja kuvaa jaksossa omaa kokemustaan siitä, miten hänen oli sota-aikana usein kylille mennessään käännäyttävä takaisin ja lähdettävä poistamaan hampaista ja miten hän lopulta halusi lopettaa tämän toiminnan.

Viimeisenä rajatapausten ryhmänä esittelemme eräitä yksittäisiä verbilekseemejä koskevia IMP-konstruktioita, joiden kohdalla tulkinta spesifisyyden ja avoimuuden jatkumolla ja viittaavan ja kiteytyneen verbinmuodon välillä häilyy. Huomionkohdistimia ja muita kiteymiä, jotka ovat partikkelistuneet tai kiteytyneet yks. 2. persoonan verbinmuodoista tai sellaisen sisältävistä ilmauksista (esim. *näet ~ näät ~ niät ~ neät, kato ~ katto ~ kaho, kuule, elä*), emme ole aineistoon poimineet, vaikka jotkin niistä saattavatkin palautua avoimeen käyttöön. Itämurteissa yleisesti käytetyn *mene tiedä* -kiteymän (*määät tiijä ~ mättiä* jne.) ja sen lähikonstruktioiden (esim. *määppä sano*) esiintymistä muutama olisi edelleen mahdollista tulkita verbinmuodoiksi ja tehtävän mahdottomuutta ilmaiseviksi imperatiivikonstruktioiksi ('mahdotonta tietää'), kuten esimerkin 12 lausumat, joista jälkimmäisessä verbikonstruktioon liittyy täydennyksenä objekti (*se*).¹³ Olemme silti jättäneet aineiston ulkopuolelle kaikki tämän konstruktion esiintymät kiteytymisasteesta riippumatta. Kiinnostavaa on, että erilaisia Y2-kiteymiä näyttävät suosivan samat puhujat, jotka käyttävät myös selvästi avoimia 2. persoonan lauseita.

- (12) H: Millä konstillahän [rosvo] sen [tempun] liet tehny? – **No meeppä tiijjä.**
Meeppä tiijjäs se. Nii... (Suomussalmi, Kainuun murteet; KM 5,114)

Imperatiivikonstruktioista tulkinnanvaraisia ovat eräät muutkin kahden verbinmuodon (IMP + V) muodostamat konstruktiot, joilla voi olla tai on voinut olla avointa käyttöä mutta joiden kiteytyneissä käytöissä sekä imperatiivin modaalinen merkitys että viittaus persoonaan on hämärtynyt. Tällaisia on syntynyt kahden yleisesti käytetyn verbin, *antaa* ja *alkaa*, ympärille. Konstruktion *anna* + V_{fin} esimerkissä 13 voi tulkita paitsi viittaukseltaan avoimeksi ('sen on annettava olla paljain päin') myös analyyttiseksi 3. persoonan imperatiiviksi, jossa *se* on reanalysoitu subjektiksi ('olkoon se paljain päin, 'se saa olla paljain päin') (ks. Leskinen 1966; SMS s.v. *antaa* II.2; Leino 2003, 227–229). Tällaiset esiintymät

13 *Mene tiedä* -konstruktion on esitetty olevan venäjistä jo muinaiskarjalaan omaksuttu käännöslaina (Pulkkinen 1966, 215–216). Räisäsen mukaan (1993, 300) se tunnetaan koko Kainuussa ja laajalti muissakin itämurteissa.

olemme monitulkintaisina rajanneet aineistosta pois kuten myös muut *anna*-imperatiivin kiteytyneet käytöt. *Alkaa*-verbin imperatiivimuodon sisältävissä lauseissa (*ala* + A-inf.) on puolestaan joskus 1. tai 3. persoonaan viittaava subjekti (esimerkissä 14 *myöki*), joka osoittaa, että imperatiivikonstruktio on menettänyt alkuperäisen 2. persoonan merkityksensä (ks. myös Sirelius 1894, 119; SMS s.v. *alkaa* 1.II.2). *Ala* + A-inf. -lauseista olemme hyväksyneet mukaan vain subjektittomat esiintymät.

- (13) 'meijjä 'uskonto ei annas sitä ni jotta sil olla "vaenoalla ni "mittää 'piässä / **annas se_om "paljaim 'päin.** (Parikkala, kaakkoismurteet; LA)
- (14) Ja se tuljkii yhtäkkiestä, jo tulliit a, ihmiist a, sielt Metsäpirtistä päe jo tulliitki jo, evakooks meillekii. **Ja sitä tiet ala lähtii myöki.** (Sakkola, kaakkoismurteet; SMK, 622.)

Hankalasti tulkittavia imperatiivilauseita on tässä esillä olevien tapausryhmien lisäksi murreaineistoissa muitakin. Osa niistä saattaa olla kiteytyneitä sanontoja, joiden merkitystä emme ole pystyneet selvittämään (esimerkkejä imperatiivimuotoisista ”huudahdusmaisista ilmauksista itämurteissa” myös Pulkkinen 1966, 207). Kaikki epäselviksi jääneet esiintymät olemme jättäneet aineistosta pois.

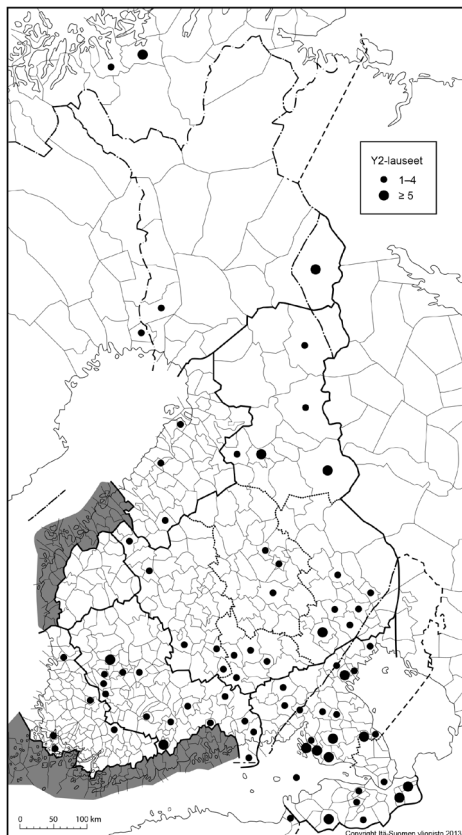
Tässä luvussa olemme esitelleet, millä perustein olemme keränneet aineistomme 579 yks. 2. persoonan lausetta ja erottaneet ne muista haastattelupuheen sisältämisestä yks. 2. persoonan muodoista. Vaikkei tässä artikkelissa ole mahdollista esitellä tarkemmin erilaisia rakenteeltaan ja käyttöfunktioiltaan eriytyneitä Y2- ja IMP-lausekonstruktioita, on edellä esimerkkejä erilaisten rajatapausten lisäksi myös kummankin ilmaisutyyppin tyypillisistä ja selvästi avoimiksi tulkittavista käyttötavoista. Seuraavaksi siirrymme tarkastelemaan Y2- ja IMP-lausekonstruktioiden murrelevikkiä ja käytön yleisyyttä.

4 Avoimen käytön murrelevikki

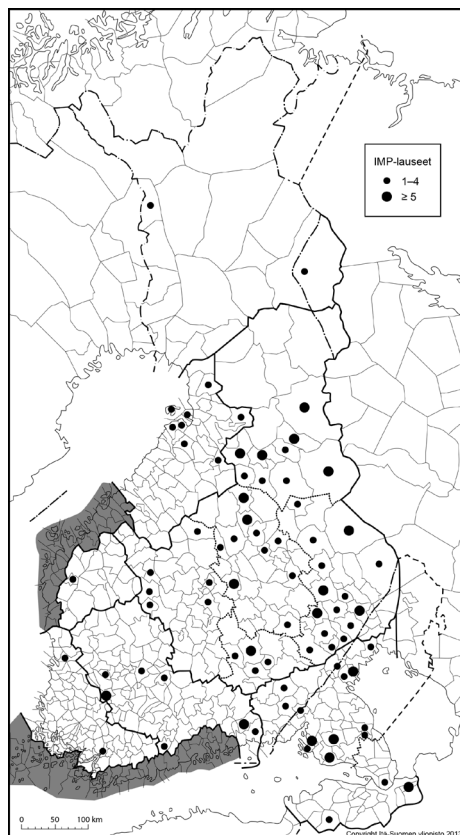
4.1 Lausekonstruktioiden levikki ja esiintymistiheys

Avoimen yks. 2. persoonan murrelevikki on esitetty kartoissa 1 ja 2. Kartta 1 osoittaa Y2-lauseiden ja kartta 2 IMP-lauseiden esiintymät pitäjittäin. Karttoja tarkastellessa on syytä huomata, ettei aineistoa ole ollut jokaisesta pitäjänmurteesta eikä yhtä paljon jokaisesta murreryhmästä.¹⁴ Kartoista erottuukin pitäjiä, joista on tehty murrekirjoja ja joista on siksi ollut aineistoa enemmän kuin naapuripitäjistä. Tällaisia ovat esimerkiksi Ylä-Satakunnan hämäläismurteista Hämeenkyrö, Karkku ja Tyrvää, etelähämäläisistä murteista Nurmijärvi, lounaisista välimurteista Somero, Kainuun murteista Kuhmo ja kaakkoismurteista Länsi-Kannaksen pitäjät.

¹⁴ Suhteellisesti parhaiten edustettuina LA:ssa ovat lounaismurteet ja lounaiset välimurteet, joista murrenäyte on noin joka toisesta pitäjästä. Muiden murrealueiden kohdalla näyte on noin joka kolmannelta pitäjästä. (Ikola 1985, 11–12.)

Kartta 1. Y2-lauseiden esiintymät aineistossa.

Kartta 2. IMP-lauseiden esiintymät aineistossa.

Kartta 1 osoittaa, että Y2-lauseiden käyttö keskittyy itämurteisiin, erityisesti kaakkoismurteisiin ja niiden läheisyydessä puhuttuihin savolais- ja hämäläismurteisiin.¹⁵ Kattavimmin esiintymiä on Karjalan Kannakselta ja Inkerinmaalta kotoisin olevilla kaakkoismurteiden puhujilla. Myös muiden murteiden puhujat käyttävät silloin tällöin Y2-lauseita: useita esiintymiä on esimerkiksi itärajan tuntumasta pohjoisempaa (Kainuu, Salla) sekä Satakunnasta ja Hämeestä. Päämurreryhmistä ainoastaan eteläpohjalaisista

¹⁵ Yksittäisistä pitäjistä kiinnostava on etelähämäläinen Nurmijärvi, jonka murrenäytteissä (KM 10) avoimia Y2-lauseita esiintyy kolmella puhujalla. Yli-Paavola (2006) on Aleksis Kiven kieltä tarkastellessaan kiinnittänyt huomiota muun muassa tähän piirteeseen (esimerkit *Seitsemän veljestä* -romaanista) ja verrannut sitä nykypuhekielen vastaavaan käyttöön. Yli-Paavola ei ota suoraan kantaa siihen, mistä nurmijärveläinen Kivi on rakenteen omaksunut, mutta mainitsee samalla, että sillä tiedetään olevan kansankielisiä juuria. Tutkimuksemme perusteella voisi olettaa, että avoin Y2 on ollut Kivelle tuttu paikallisesta murteesta.

murteista ei ole ainuttakaan esiintymää (ks. kuitenkin luvun 3.2. esimerkkiä 4 rajatapa-uksesta). Hyvin satunnaista Y2-lauseiden käyttö on aineiston perusteella myös muissa länsimurteissa kaakkoishämäläisiä murteita lukuun ottamatta. Vaikka Y2-lauseiden avoin käyttö länsimurteissa on siis niukkaa, se ei silti ole aivan tuntematonta ja ilmiöllä voi sanoa olevan juuria kaikissa murteissa.¹⁶

Kartan 2 osoittama imperatiivilauseiden levikki aineistossa on niin ikään itäinen mutta ei painotu kaakkoon siten kuin avointen Y2-lauseiden levikki. IMP-lauseiden ydin-käyttöaluetta on kaakkoismurteiden lisäksi savolaismurteet ja niistä erityisesti pohjoisimmat ja itäisimmät: Pohjois-Savon murteet, Kainuun murteet ja Pohjois-Karjalan murteet. Esiintymätietoja on melko tiheästi eri pitäjänmurteista yhtenäiseltä alueelta. Länttä kohti edettäessä tiedot vähenevät, ja länsimurteista esiintymiä on vain satunnaisesti. Esimerkiksi ainoa lounaismurteiden imperatiiviesiintymä on kiteytyneen sananlaskun referoinnista (esimerkki 6). Oulun seudun pohjoispohjalaismurteiden esiintymät, joista useimmat ovat Oulun seudun murrekirjan näytteistä, selittyvät näissä murteissa tavattavaksi savolaisvaikutukseksi (ks. esim. Pääkkönen 1994, 288–300).

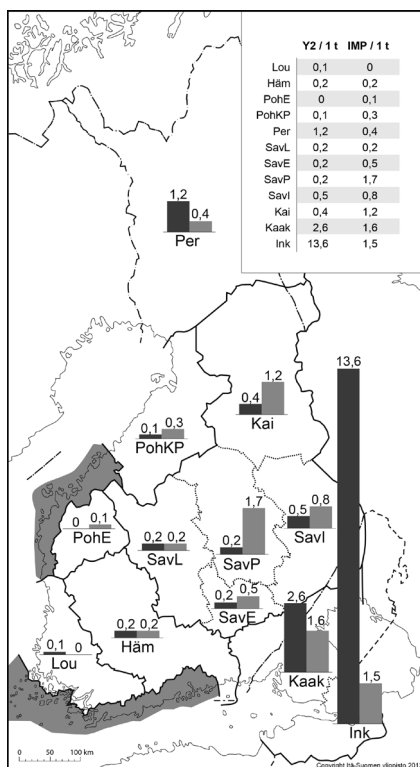
Esiintymätietoja vertaillaessa on syytä huomata, että eri murreryhmistä on käytösämme ollut hyvin vaihteleva määrä aineistoa (ks. taulukkoa 3). Esimerkiksi hämäläismurteiden esiintymät on poimittu lähes 150 näytetunnin määrästä, kun taas eteläpohjalaisia murrenäytteitä on käyty läpi vain 15 tuntia. Suurempi aineistomäärä eteläpohjalaismurteista olisi hyvinkin voinut tuoda aineistoon myös yhden tai pari Y2-lausetta ja tuottaa levikkikarttaan esiintymätiedon. Esiintymiä kannattaakin tarkastella suhteuttamalla niiden määriä käytetyn aineiston kokoon. Taulukossa 3 näkyy eriteltyinä murreryhmittäin näytteiden tuntimäärät ja niistä löytämämme avoimen 2. persoonan esiintymät: Y2-lauseet ja IMP-lauseet. Karttaan 3 olemme puolestaan laskeneet, kuinka monta Y2- ja IMP-esiintymää keskimäärin sisältyy yhteen tuntiin murrehaastattelupuhetta.

Kartasta 3 paljastuu heti, että 2. persoonan avoin käyttö on murrehaastatteluissa hyvin harvinaista. Useimpien murreryhmien näytteissä sekä Y2- että IMP-lauseita esiintyy harvemmin kuin kerran tunnissa, ja länsimurteiden kohdalla – peräpohjalaismurteita lukuun ottamatta – jäädään kummankin lausetyypin kohdalla miltei nollaan. Peräpohjalaismurteiden aineistossa Y2-lauseita esiintyy hieman useammin (1,2/t); esiintymistä suurin osa (11/18) on Norjan suomalaismurteista. Myös savolaismurteiden näytteissä Y2-lauseiden määrät ovat hyvin vähäisiä ja samaa luokkaa kuin länsimurteiden näytteissä. Vain itäisimpien ja pohjoisimpien savolaismurteiden puhujilla Y2-lauseita esiintyy hieman useammin mutta heilläkin keskimäärin vain kerran parin tunnin aikana (0,4–0,5/t). IMP-lauseiden yleisyyttä tarkasteltaessa savolaismurteista erottuvat pohjoissavolaiset (1,7/t) ja Kainuun

16 Ilmaisukeino on voinut tulla tutuksi myös kaunokirjallisuuden välityksellä. Yli-Vakkuri (1986, 105) viittaa tutkimuksessaan Maria Jotunin novellissa esiintyviin ”yleistäviin 2. persoonan muotoihin” – eli avoimiin Y2-lauseisiin. Niin ikään Tiittulan (2001) kirjoitus kaunokirjallisuuden puheenomaisuudesta sisältää katkelman Jotunilta, jossa käytetään avointa IMP-lausetta. Vaikka Tiittula ei erikseen kommentoi imperatiivin käyttöä, esimerkki osoittaa, että Kuopiossa (Pohjois-Savossa) syntynyt Jotuni käytti teksteissään molempia rakenteita.

Taulukko 3. Aineiston jakautuminen murrealueittain.

	Aineiston tuntimäärä	Y2- lauseita	IMP-lauseita
Lou (lounaismurteet ja lounaiset välimurteet)	81.40	6	2
Häm (hämäläismurteet)	147	34	27
PohE (eteläpohjalaiset murteet)	15.20	0	2
PohKP (keski- ja pohjoispohjalaiset murteet)	35.40	5	12
Per (peräpohjalaiset murteet)	15.30	18	6
SavL (läntiset savolaismurteet eli Keski-Suomi, Päijät-Häme, savolaiskiila ja Vermlanti)	36.13	7	8
SavP (Pohjois-Savo)	20.43	5	36
SavE (Etelä-Savo)	23.30	5	11
SavI (itäiset savolaismurteet eli Pohjois-Karjala ja Savonlinnan seutu)	44.55	20	37
Kai (Kainuu)	61.01	23	73
Kaak (Suomen kaakkoismurteet)	32.10	84	50
Ink (inkerinsuomi)	7.10	97	11
Yhteensä	n. 521	304	275

Kartta 3. Y2- ja IMP-lauseiden esiintymistiheydet (esiintymiä tunnissa).

murteet (1,2/t), joiden jälkeen seuraavaksi yleisin käyttötaajuus on itäisimmissä savolaismurteissa, Pohjois-Karjalassa ja Savonlinnan seudulla. Selvästi yleisintä yksikön 2. persoonan avoin käyttö on odotuksenmukaisesti kaakkoismurteissa, joista inkerinsuomi erottuu kaikista muista murreryhmistä runsaalla Y2-lauseiden käytöllä: esiintymiä on keskimäärin 14 yhden haastattelutunnin aikana. Myös Suomen kaakkoismurteissa (2,6/t) avoimet Y2-lauseet ovat selvästi yleisempiä kuin muissa murteissa. Imperatiivilauseiden käyttötaajuudessa kaakkoismurteet eivät sen sijaan erotu niistä pohjoisisista ja itäisistä savolaismurteista, joissa IMP-lauseita eniten käytetään: tapauksia on kaikissa mainituissa murteissa keskimäärin 1–2 yhden tunnin mittaisessa haastattelussa.

Tekemämme laskelmat osoittavat, että yksikön 2. persoonan avoimen käytön yleisyydessä on eroja paitsi murreryhmien myös lausetyyppien välillä: avointen Y2-lauseiden käytön ydinaluetta on ollut Kaakkois-Suomi ja Inkerinmaa, kun taas imperatiivilauseiden keskeinen käyttöalue ulottuu kaakkoismurteista pohjoisiin ja itäisiin savolaismurteisiin: Kainuuseen, Pohjois-Savoon ja Pohjois-Karjalaan. Tämä osoittaa, että imperatiivilauseita on tarkoituksenmukaista käsitellä myös omana lausetyyppinä, jonka käyttö ei ole tiukasti sidoksissa muuhun 2. persoonan avoimeen käyttöön (myös Uusitupa 2017, 241–242).

Laskelmia tulkittaessa on kuitenkin syytä huomata, että inkerinsuomen aineisto on tuntimäärällisesti kaikkein pienin koko tutkimuksessamme, vain noin 7 tuntia, ja siinä on huomattavia puhujakohtaisia eroja esiintymien määrissä. Aineistomme sisältää avoimia viittauksia yhteensä 187 puhujalta, joista jokainen siis käyttää vähintään kerran joko avointa Y2-lausetta tai avointa IMP-lausetta. Neljällä eniten avoimia yksikön 2. persoonan lauseita käyttävällä puhujalla Y2- ja IMP-lauseita esiintyy yhteensä 124, mikä on yli viidennes lauseiden kokonaismäärästä ($n = 579$). Näistä puhujista kolme on Inkerinmaalta ja yksi Länsi-Kannakselta; he edustavat siis kaikki Inkerin tai Suomen kaakkoismurteita.

Vertailun vuoksi olemme laskeneet yksikön 2. persoonan avoimen käytön esiintymistiheyksiä myös aiempien tutkimusten aineistoista. Surakan (2011, 3, 42) 1990-luvulla kerättyssä inkerinsuomen aineistossa Y2-lause esiintyy keskimäärin 8,4 kertaa ja IMP-lause 0,4 kertaa tunnissa eli selvästi harvemmin kuin murteiden vanhempaa kantaa edustavassa aineistossamme. Suomalaisen (2018, 327–328) keskusteluaineistossa avoin yksikön 2. persoonan viittaus esiintyy puolestaan tunnin aikana keskimäärin kymmenessä vuorossa¹⁷, ja Uusituvan (2017, 75, 147) rajakarjalaisaineistossa avoimen Y2-indikatiivilauseen keskimääräinen esiintymistiheys on 15,5/t ja avoimen IMP-lauseen 2,7/t.¹⁸ Raja-

17 Suomalainen (2018) ilmoittaa avointen yks. 2. persoonan muotojen lukumäärän sijaan sellaisten vuorojen lukumäärän, joissa on vähintään yksi avoimesti tulkittava Y2-verbinmuoto, -pronomini tai -possessiivisuffiksi. Tällaisia vuoroja on 11,5 tunnin keskusteluaineistossa yhteensä 117. (Mts. 327–328.) Laskentatapa tarkoittaa, että avoimia yks. 2. persoonan viittauksia esiintyy itse asiassa tiheämmin kuin 10/t, koska yhdessä vuorossa voi esiintyä useampia viittauksia.

18 Tutkimus sisältää myös vertailuaineiston idempänä puhuttavasta tverinkarjalasta, jossa avoimen yks. 2. persoonan esiintymistiheys on vielä suomalaisväritteeseen rajakarjalaisaineistoonkin nähden moninkertainen (Uusitupa 2017, 102).

Karjalassa eri pitäjien väliset erot ovat kuitenkin suuret, ja Uusitupa huomauttaakin puhujakohtaisista eroista: kun yhtä pitäjää edustaa suhteellisen pieni puhujajoukko, yksikin ilmaisukeino taajasti käytävä puhuja voi saada yksilömurteeseensa kuuluvan piirteen näyttämään alueelliselta murrepiirteeltä (mts. 148–149; idiolektaalista vaihtelusta myös Mäki 2014, 35–37). Puhuja- ja tilannekohtaisesta variaatiosta huolimatta (haastattelu vs. keskustelu) sekä suomen nykypuhekielessä että karjalassa yksikön 2. persoonan avoin käyttö vaikuttaa olevan huomattavasti yleisempää kuin vanhoissa suomen murteissa.

Haastatteluaineistossa puhujakohtaiset erot koskevat haastateltavien lisäksi myös haastattelijoita. Suureen aineistoon mahtuu monenlaisia haastattelijoita ja haastateltavan ja haastattelijan välisiä suhteita, millä on vaikutusta myös tutkimiemme lausekonstruktioiden käyttöön. Esimerkiksi haastattelijan tapa asennoitua haastattelijan affektisiin kannanottoihin, kuten retorisiin kysymyksiin, voi vaikuttaa niiden esiintymismääriin. Kun haastattelijat ovat yleensä noudattaneet saamiaan ohjeita ja vältelleet kielellistä palautteenantoa (ks. Yli-Paavola 1970, 44), haastateltavat eivät ole saaneet sellaista myötäilevää responsia, joka olisi kannustanut heitä jatkamaan samalla linjalla ja tuottamaan lisää avoimia yks. 2. persoonan viittauksia. Idiolektierot eivät olekaan ainoa tekijä, joka selittää eroja avointen viittauksen käyttömäärissä eri puhujien välillä, vaan myös haastattelijalla ja koko vuorovaikutustilanteella on vaikutusta siihen, miten herkästi avoimia viittauksia käytetään. Näin on erityisesti niissä murteissa, joissa avoimet yksikön 2. persoonan viittauksia sisältävät lauseet eivät ole sävyltään neutraaleja vaan lähinnä affektisiin kannanottoihin kytkeytyviä – eli kaikissa muissa kuin kaakkoismurteissa (ks. lukua 3.2).

4.2 Subjektipronominin käyttö

Kuten jo edellä kävi ilmi, aineistomme Y2-lauseista 26 sisältää subjektipronominin. Pronomineista 25 on nominatiivimuotoisia ja 1 genetiivimuotoinen (nesessiivilauseessa *sium pit*). Pronominin keskittyvät selvästi kahdelle murrealueelle, Pohjois-Norjassa puhuttuihin peräpohjalaismurteisiin (10 esiintymää) ja Inkerissä puhuttuihin kaakkoismurteisiin (8 esiintymää). Näiden lisäksi on 2 esiintymää Ruotsin puolella puhutusta peräpohjalaismurteesta ja 6 esiintymää sieltä täältä muista murteista. Pääsääntöisesti subjektipronominina avoimissa lauseissa on yksitavuinen muoto *sie, sii, si* tai *sää*. Nominatiivimuotoista pronominia käytetään lisäksi puhutteluna kolmessa imperatiivilauseessa, jotka kaikki ovat inkerinsuomen näytteistä. Lisäksi aineistomme sisältää 7 muuna kuin subjektina toimivaa yksikön 2. persoonan pronominia. Esimerkissä 15 Pohjois-Norjasta kotoisin oleva puhuja käyttää pronominia neljästi: 3 kertaa subjektina *si* ja keran habitiiviadverbiaalina *sulla*.

- (15) [Puhe jääkarhun metsästämisestä] No kuule, eikö se oo, vaarallista mennäs sen...

Ei se, em mie saatas sannoo että se ov vaaraline, karhu. Muuten se on, se ov vaaralinen kyllä sillä laila, **si hääyt monta kertaa sen karhun niinku,**

niinku saaja ittelesti, (ampua). Ja si hääyt sittep panna ittesti maata jääm pääle. Ja sitte, siinä tehä semmosia konstia niinku hylje. Ja ko se näkkee sen, se luulee se o hylje. Ei se nää että se on ihmine. **Ko sulla ny om musta nahkalakki päässä** ni se on hyljeki sill_om musta pää. **No ko si sitä nostat välhin sieltä ja,** näin tällä laila. Se luulee se o hylje ja hylkheenä hää, hylkheen, hylkheestä se ellää. (Alattio, Norjan suomalaismurteet; Ruoppila–Soutkari 1968, 160)

Aineiston ainoa genetiivisubjekti on puolestaan inkerinsuomesta:

- (16) [Puhe paimenen palkkiosta] *ni* ja 'sithä, sithä 'paimen käikii viel "vuorol, 'joka talos "syömäs. **'monta lehmeä 'siull_on ni 'niim monta 'päiviä 'siuum pit 'syötteä häntä** sit män "toisee 'talloo. sit "sem pit' 'syötteä, ja, ja sit viel antaa "eväs 'päälle 'eväs, 'eväs eväs, koko "päiväks. (Markkova, inkerinsuomi; SKN 34, 66)

Subjektipronominin käyttöä havainnollistaville esimerkeille on yhteistä, että molemmissa puhuja käyttää yksikön 2. persoonan pronominia subjektin (*si* tai *siun*) lisäksi myös omistajaa ilmaisevana adverbialina (*sulla* tai *siulla*). Avoimet pronominit näyttäisivät siis voivan jossain määrin kimppuuntua samoihin puhejaksoihin (avointen viittausten ketjuista VISK § 1358; Uusitupa 2017, 210–215; Suomalainen 2018, 337). Kiinnostavaa on myös pronominikäytön levikki. Norjan ja Inkerin suomalaismurteiden puhujia yhdistää se, että molemmat ovat eläneet erillään muista suomen puhujista ja kontakteissa muiden kielten puhujiin. On mahdollista, että pronominin käyttöön näissä murteissa ovat vaikuttaneet muut alueilla puhutut kielet tai ylipäättään kontaktitilanne, vaikkei pronominin käytölle referenssiltään avoimissa lauseissa olisikaan ollut suoraa mallia toisessa kielessä.¹⁹ Pronominin käytön motivaation selvittäminen Norjan ja Inkerin suomalaismurteissa vaatisi kuitenkin yks. 2. persoonan avoimen käytön systemaattisempaa vertailua yhtäältä muihin yks. 2. persoonan käyttötapoihin ja toisaalta kontaktikielten edustukseen.

5 Lopuksi

Tässä artikkelissa olemme tarkastelleet yksikön 2. persoonan avoimen käytön levikkiä ja taajakäyttöisyyttä suomen murteissa perinteisistä murrehaastatteluista kokoamamme aineiston avulla. Tutkimus osoittaa, että sekä avoimet Y2-lauseet että avoimet IMP-lauseet ovat selvästi itäisiä ilmaisekeinoja. Y2-lauseiden käyttö keskittyy Suomen kaakkoismurteisiin ja inkerinsuomeen, kun taas IMP-lauseiden käytön sydänalue ulottuu kaakkoismurteista Kainuuseen, Pohjois-Savoon ja Pohjois-Karjalaan. Pronominisubjekti on Y2-lauseissa harvinainen, mutta sitä esiintyy jonkin verran inkerinsuomessa ja Norjan suomalaismurteissa. Alueellisen vaihtelun ohella myös puhujakohtaiset erot lausetyyppien

¹⁹ Myös monitulkintaisena esittelemämme esimerkki 4 luvussa 3.2. sisältää subjektipronominin ja on kaksikieliseltä puhujalta.

käytössä ovat suuria. Kaiken kaikkiaan avointen Y2- ja IMP-lauseiden käyttö murrehaastattelupuheessa on tuntimäärään suhteutettuna harvinaista.

Avoimet Y2- ja IMP-lauseet jakautuvat edelleen useampiin, rakenteeltaan ja käyttöfunktioiltaan eriytyneisiin lausekonstruktioihin, joiden käsittelemiseen ei ole ollut tässä yhteydessä tilaa mutta joiden analyysi voi tulevaisuudessa tarkentaa kuvaa ilmaisutyyp-
pien syntaktisista, semanttisista ja kontekstuaalisista erityispiirteistä sekä suhteesta muihin yksikön 2. persoonan käyttötapoihin ja toistaiseksi enemmän tutkittuun avoimuuden ilmaisukeinoon, nollapersoonaan. Alustavien havaintojemme mukaan avoimet Y2- ja IMP-lauseet ovat murrepuheessa yleensä tavalla tai toisella kohosteisia ja keskittyvät kantaa ottaviin diskurssikuvioihin. Affektisuus erottaakin suomen murteissa käytetyn avoimen yks. 2. persoonan karjalan kielessä käytetystä, sillä karjalassa avoin yks. 2. persoona on paitsi yleisempi myös neutraalimpi ilmaisukeino kuin suomessa (Uusitupa 2017). Vaikuttaisikin siltä, että kun ilmaisukeino on kielialueella (esimerkiksi karjalassa) taajakäyttöinen, se ei ole samalla tavalla kohosteinen kuin kielimuodoissa, joissa sen käyttö on harvinaisempaa. Tällöin sitä on mahdollista käyttää enemmän ja tiheämmin mm. erilaisissa työnkuvauksissa ja pitkissä ketjukuvioissa.

Vaikka emme ole tässä artikkelissa vertailleet vanhoja suomen murteita uudempiin aineistoihin, havaintojemme mukaan yks. 2. persoonan avoimessa käytössä on jatkumo vanhoista murteista nykymurteisiin ja muuhun puhekieleen. Esimerkiksi Pohjois-Karjalasta 1990- ja 2000-luvuilla tallennetuissa murreaineistoissa esiintyy avointa yksikön 2. persoona eri-ikäisillä puhujilla, ja osassa näiden aineistojen Y2-lauseita käytetään myös subjektipronominia *sie* (Forsberg–Uusitupa 2015). Ilmaisukeinon käyttöä nykymurteissa ei ole nähdäksemme tarpeen tulkita vieraiden kielten tai eteläsuomalaisen puhekielen vaikutukseksi, vaikka muiden kielimuotojen malli on voinut lisätä murteisiin jo vanhastaan kuulunutta avointa käyttöä (myös Yli-Vakkuri 1986, 104). Pronominisubjektin käytön kannalta on kiinnostavaa, että sekä vanhoissa että uudemmissa murreaineistoissa pronomini on tyypillisesti yksitavuinen (*sie ~ si ~ sii ~ sää*) aivan kuten nykypuhekielessäkin (*sä*).

Yksikön 2. persoonan avoin käyttö suomessa on aiemman tutkimuksen perusteella yleistynyt noin 50 viime vuoden aikana. Syyksi on esitetty ensisijaisesti germaanisten kielten lisääntynyt vaikutus ja siinä erityisesti englannin geneerisen *you*-pronominin rooli. Vähemmälle huomiolle on sen sijaan jäänyt sen pohtiminen, miten suomalaisen puhuttelekulttuurin muutos on voinut vaikuttaa yksikön 2. persoonan avoimeen käyttöön. Yksikön 2. persoonan avoimen käytön yleistymisen suomessa osuu nimittäin ajallisesti yhteen sinuttelun yleistymisen kanssa: 1970-luvulta alkaen sinuttelusta alkoi tulla monissa tilanteissa sosiaalisesti hyväksyttävää. Malli sinutteluun siirtymisestä saatiin Suomeen Ruotista, jossa siirtymä oli tapahtunut joitakin vuosia aiemmin. (Paunonen 2010.) Ilmiöiden yhdenaikaisuus saa pohtimaan, kytkeytyykö yksikön 2. persoonan avoimen käytön yleistymisen myös muunlaisten yksikön 2. persoonan käyttötapojen yleistymiseen. Niin ikään avoimen käytön alueellisten erojen vertaaminen perinteisten puhuttelekäytäntöjen alueellisiin eroihin voisi tarjota mielenkiintoisia jatkotutkimuksen aiheita. Tiedetään,

että teitittelykulttuuri oli 1900-luvulla vahvinta Länsi-Suomessa, kun taas idässä sinuttelu oli yleisempää eikä esimerkiksi karjalan kielessä teitittelyä tunneta lainkaan (Larjavaara 2007, 476). Onkin mahdollista, että runsaampi yksikön 2. persoonan spesifi käyttö idässä on ruokkinut myös yksikön 2. persoonan avointa käyttöä näissä murteissa. Kuten olemme edellä aiemmin maininneet, itäsuomalaista puheenpartta ja yksikön 2. persoonan avointa käyttöä sen mukana on tehnyt tunnetuksi kaunokirjallisuus jo 1800-luvulta lähtien. Painoarvoa on kuitenkin syytä antaa sille jo Yli-Vakkurin (1986, 345) esiin nostamalle ajatukselle, että itämurteista puhetapaa ovat voineet levittää pääkaupunkiseudulle ja muihin etelän kasvukeskuksiin 1900-luvun puolivälissä myös kaksi maan sisäistä muuttoaaltoa, jotka koskivat satoja tuhansia suomalaisia: ensin karjalaisen siirtoväen muutto muualle Suomeen 1940-luvulla ja sitten Itä- ja Pohjois-Suomesta etelän kaupunkeihin suuntautunut maaltamuutto 1950-luvulta alkaen. Voikin olla, että yksikön 2. persoonan avoimen käytön yleistymiselle 1900-luvun viimeisinä vuosikymmeninä on ollut murteissa ja kaupunkien puhekielissä vielä vahvemmat omaperäiset juuret, kuin aikaisemmin on oletettu.

Lähteet

Aineistolähteet

LA = Lauseopin arkiston murrekorpus. Turun yliopisto ja Kotimaisten kielten keskus.

SKN = Suomen kielen näytteitä 1–50. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki. 1978–2000.

Kotiseudun murrekirjoja -sarja

KM = *Kotiseudun murrekirjoja*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

KM 1 = VIRTARANTA, PENTTI 1973: *Someron murrekirja*.

KM 2 = ——— 1976: *Tyrvään murrekirja*.

KM 3 = ——— 1982: *Länsi-Kannaksen murrekirja*.

KM 4 = ——— 1983: *Viljakkalan murrekirja*.

KM 5 = RÄISÄNEN, ALPO 1986: *Suomussalmen murrekirja*.

KM 6 = VIRTARANTA, PERTTI 1986: *Karkun murrekirja*.

KM 7 = ESKOLA, PAULA 1987: *Porin murrekirja*.

KM 8 = VIRTARANTA, PERTTI 1987: *Tampereen murrekirja*.

KM 9 = PUNTTILA, MATTI 1988: *Anjalankosken murrekirja*.

KM 10 = ITKONEN, TERHO 1989: *Nurmijärven murrekirja*.

KM 11 = LEHTIMÄKI, PEKKA 1989: *Tammelan murrekirja*.

KM 12 = RÄISÄNEN, ALPO 1993: *Kuhmon murrekirja*.

KM 13 = PÄÄKKÖNEN, MATTI 1994: *Oulun seudun murrekirja*.

KM 14 = PALANDER, MARJATTA 1999: *Savonlinnan seudun murrekirja*.

KM 15 = MIELIKÄINEN, AILA 1999: *Mikkelin seudun murrekirja*.

KM 16 = RÄISÄNEN, ALPO 2001: *Oulujärven ympäristön murrekirja*.

KM 17 = LEHTIMÄKI, PEKKA 2002: *Hämeenkyrön murrekirja*.

KM 18 = HAKANEN, AIMO 2003: *Punkalaitumen murrekirja*.

Muut julkaistut murrekokoelmat

- FORSBERG, HANNELE 1988: *Pohjois-Karjalan murrenäytteitä*. Karjalaisen Kulttuurin Edistämissäätiö, Joensuu.
- KORTESALMI, J. JUHANI 1964: *Kuusamon historia 3. Vanha Kuusamo kertoo*. SKS, Helsinki.
- LEHTIMÄKI, PEKKA 1997: *Liistoin Kallei Karkkilasta. Murreretki Uudellemaalle*. WSOY, Porvoo.
- RUOPPILA, VEIKKO – SOUTKARI, PENTTI 1968: *Suomalainen murrelukemisto*. SKS, Helsinki.
- SAVIJÄRVI, ILKKA – YLI-LUUKKO, EEVA 1994: *Jämsän äijän murrekirja*. SKS, Helsinki.
- SMK = LYYTIKÄINEN, ERKKI – REKUNEN, JORMA – YLI-PAAVOLA, Jaakko 2013 (toim.): *Suomen murrekirja*. Gaudeamus, Helsinki.
- VIRTARANTA, PERTTI 1964: *Suomen kansa muistelee. Näytteitä suomen kielen vanhoista kansanmurteista*. WSOY, Porvoo.

Julkaisemattomat murreaineistot

Haastattelujen litteraatteja (Kainuu, Pohjois-Savo, yht. 13,5 t): Hyrynsalmi SKNA 1636:1/L, 1643/L, Kaajaani SKNA 4152:1/L, Paltamo SKNA 5035:1/L, 5035:2/L, 6226:2/L, Sotkamo SKNA 5017:1B/L, Vaala SKNA 6214:1/L; Siilinjärvi SKNA 14088:1/L, Tervo SKNA 6016:1/L, Joroinen JoY 72–73/L, Karttula JoY 325/L, Leppävirta JoY 245/L, Nilsii JoY 140–142/L, Pielavesi JoY 235–236/L, Rautalampi JoY 40/L, Sonkajärvi JoY 52/L. Säilytteillä Itä-Suomen yliopiston suomen kielen oppiaineen kokoelmissa.

Kirjallisuuslähteet

- AUER, PETER – STUKENBROCK, ANJA 2018: When ‘you’ means ‘I’: German 2nd Ps.Sg pronoun *du* between genericity and subjectivity. *Open Linguistics* 4, 280–309. <https://doi.org/10.1515/opli-2018-0015>
- BERGS, ALEXANDER – HEINE, LENA 2010: Mood in English. BJÖRN ROTHSTEIN ja ROLF THIEROFF (toim.): *Mood in the languages of Europe*, 103–116. John Benjamins, Amsterdam. <https://doi.org/10.1075/slcs.120.06ber>
- BRAVO, ANA 2017: Rhetorical imperatives. Reasons to reasoning. DANIEL VAN OLMEN (toim.): *Imperatives and directive strategies*, 79–109. John Benjamins, Amsterdam. <https://doi.org/10.1075/slcs.184.03bra>
- COUPER-KUHLEN, ELIZABETH – SELTING, MARGRET 2018: *Interactional linguistics. Studying language in social interaction*. Cambridge University Press, Cambridge. <https://doi.org/10.1017/9781139507318>
- FORSBERG, HANNELE 1998: *Suomen murteiden potentiaali. Muoto ja merkitys*. SKST 720. SKS, Helsinki.
- 2019: Paheksuntaimperatiivi – affektinen lausekonstruktio. *Virittäjä* 123 (1), 4–43. <https://doi.org/10.23982/vir.59164>. <https://doi.org/10.23982/vir.59164>
- FORSBERG, HANNELE – UUSITUPA, MILLA 2015: Yksikön 2. persoonan avoin käyttö suomen murteissa. Sektioesitelmä, XLII Kielitieteen päivät 21.–23.5.2015, Vaasa.
- FORTUIN, EGBERT – BOOGART, RONNY 2009: Imperative as a conditional: From constructional to compositional semantics. *Cognitive Linguistics* 20 (4), 641–673. <https://doi.org/10.1515/COGL.2009.028>
- GRÜNTAL, RIHO 2015: *Vepsän kielioppi*. Apuneuvoja suomalais-ugrilaisen kielten opintoja varten XVII. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- HELASVUO, MARJA-LIISA 2008: Minä ja muut. Puhujaviitteisyys ja kontekstuaalinen tulkinta. *Virittäjä* 112 (2), 186–206.
- 2014: Searching for motivations for grammatical patternings. *Pragmatics* 24 (3), 453–476. <https://doi.org/10.1075/prag.24.3.02hel>
- HELASVUO, MARJA-LIISA – VILKUNA, MARIA 2008: Impersonal is personal: Finnish perspective. *Transactions of the Philological Society Volume* 106 (2), 216–245. <https://doi.org/10.1111/j.1467-968X.2008.00208.x>
- HERLIN, ILONA – KOTILAINEN, LARI (toim.) 2012: *Verbit ja konstruktiot*. Suomi 201. SKS, Helsinki.
- IKOLA, OSMO (toim.): 1985: *Lauseopin arkiston opas*. Lauseopin arkiston julkaisuja 1. Turku.
- JAHNSSON, A. V. 1892: *Finska språkets satzlära. För skolorna behof*. Tredje upplag. Finska Litteratursällskapet tryckeri, Helsingfors.

- JENSEN, TORBEN JUEL 2009: Generic variation? Developments in use of generic pronouns in late 20th century spoken Danish. *Acta Linguistica Hafniensia: International Journal of Linguistics* 41 (1), 83–115. <http://dx.doi.org/10.1080/03740460903364128>
- JOKELA, HANNA 2012: *Nollapersoonalause suomessa ja virossa. Tutkimus kirjoitetun kielen aineistosta*. Scripta Lingua Fennica Edita 334. Turun yliopisto.
- KELOMÄKI, TAPANI 2019: Suomen passiivin ja impersonaalien määritelmistä ja keskinäisistä suhteista. *Virittäjä* 123 (1), 110–134. <https://doi.org/10.23982/vir.49512>
- KETTUNEN, LAURI 1943: *Vepsän murteiden lauseopillinen tutkimus*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 86. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- Kielitoimiston ohjepankki. Passiivimaisia rakenteita: aina voit yrittää, ”sinä-passiivi”. Saatavilla <http://www.kielitoimistonohjepankki.fi/ohje/354> [viitattu 11.9.2019].
- KIURU, SILVA 1977: *Suomen kielen kieltohakuiset verbit. Murreaineistoon perustuva syntaktis-semanttinen tutkimus*. SKST 335. SKS, Helsinki.
- Kotus = Kotimaisten kielten keskuksen verkkosivut. Kielitieto: kielet: suomen sukukielet. Saatavilla <https://www.kotus.fi/kielitieto/kielet> [viitattu 12.9.2019].
- KUIRI, KAIJA 1984: *Referointi Kainuun ja Pohjois-Karjalan murteissa*. SKST 405. SKS, Helsinki.
- KUPARINEN, HEINI 2009: *Nollapersoonan käyttö eräissä lounaismurteissa*. Pro gradu -tutkielma, suomen kieli. Turun yliopisto.
- KUUSI, MATTI 1977: Yksikön 2. persoona ims. sananlaskuston venäläistymisasteen mittarina. *Neuvostoliittoinstituutin vuosikirja* 25, 85–93.
- LAITINEN, LEA 1995: Nollapersoona. *Virittäjä* 99 (3), 337–358.
- 2006: Zero person in Finnish. A Grammatical resource for construing human reference. MARJA-LIISA HELASVUO ja LYLE CAMPBELL (toim.): *Grammar from the human perspective. Case, space and person in Finnish*, 209–231. John Benjamins, Amsterdam.
- LARJAVAARA, MATTI 2007: *Pragmasemantiikka*. SKST 1077. SKS, Helsinki.
- LAUHAKANGAS, OUTI 2004: *Puheesta ihminen tunnetaan. Sananlaskujen funktiot sosiaalisessa vuorovaikutuksessa*. SKST 1001. SKS, Helsinki.
- LAURANTO, YRJÖ 2014: *Imperatiivi, käsky, direktiivi. Arkikeskustelun vaihtokauppakielioppia*. Suomi 205. SKS, Helsinki.
- LEINO, JAAKKO 2003: *Antaa sen muuttua. Suomen kielen permissiivirakenne ja sen kehitys*. SKST 900. SKS, Helsinki.
- LEINO, PENTTI – ÖSTMAN, JAN-OLA 2008: Language change, variability, and functional load. Finnish genericity from a constructional point of view. JAAKKO LEINO (toim.): *Constructional reorganization*, 37–54. John Benjamins, Amsterdam. <https://doi.org/10.1075/cal.5.03lei>
- LEINONEN, MARJA 1983: Generic zero subjects in Finnish and Russian. *Scando-Slavica*, Tomus 29, 143–161. <https://doi.org/10.1080/00806768308600841>
- 1985: *Impersonal sentences in Finnish and Russian: syntactic and semantic properties*. Slavica Hel-singensia 3. University of Helsinki.
- LESKINEN, HEIKKI 1966: Die Konstruktionstypus *anna ~ laske* + finite Verbform in den Osfi. Sprachen und im Lappischen. *Suomalais-Ugrilaisen seuran aikakauskirja* 67, 1–158.
- 1970: *Imperatiivin muodostus itämerensuomalaisissa kielissä*. Suomi 115. SKS, Helsinki.
- LÄNKELÄ, JAAKKO 1867: *Suomen kielen kielioppi. Alkeisopetuksen tarpeeksi*. E. E. Eurén, Hämeenlinna.
- MALCHUKOV, ANDREJ – OGAWA, AKIO 2011: Towards a typology of impersonal constructions. A semantic map approach. ANDREJ MALCHUKOV ja ANNA SIEWIERSKA (toim.): *Impersonal constructions. A cross-linguistic perspective*, 19–56. John Benjamins, Amsterdam. <https://doi.org/10.1075/slcs.124>
- MIELIKÄINEN, AILA – PALANDER, MARJATTA 2014: *Miten murteista puhutaan. Kansanlingvistinen tutkimus metakielestä*. Suomi 203. SKS, Helsinki.
- MÄKI, MARITA 2014: se on ihan kiinni siitä miten sää sen otat ja miten sää siitä ajattelet. *Reaaliaikatutkimus sä-passiivista tamperelaisnuorten puhekielessä*. Pro gradu -tutkielma, suomen kieli. Tampereen yliopisto. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:uta-201406131747>.
- PAUNONEN, HEIKKI 2010: Kun Suomi siirtyi sinutteluun. Suomalaisten puhuttelutapojen murroksesta 1970-luvulla. HANNA LAPPALAINEN, MARJA-LEENA SORJONEN ja MARIA VILKUNA (toim.): *Kie-*

- lellä on merkitystä. *Näkökulmia kielipolitiikkaan*, 325–368. SKST 1262. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 160. SKS, Helsinki.
- PELTOLA, REA 2018: Interspecies identification in nature observations: modal expressions and open reference constructions with non-human animate reference in Finnish. *Open Linguistics* 4, 453–477. <https://doi.org/10.1515/opli-2018-0023>
- POSIO, PEKKA – VILKUNA, MARIA 2013: Referential dimensions of human impersonals in dialectal European Portuguese and Finnish. *Linguistics* 51 (1), 177–229. <https://doi.org/10.1515/ling-2013-0006>
- PULKKINEN, PAAVO 1966: *Asyndeettinen rinnastus suomen kielessä*. SKST 281. SKS, Helsinki.
- PÄÄKKÖNEN, MATTI 1994: *Oulun seudun murrekirja*. SKS, Helsinki.
- RÄISÄNEN, ALPO 1993: *Kuhmon murrekirja*. SKS, Helsinki.
- SEPPÄNEN, EEVA-LEENA 2000: *Sinä ja suomalaiset: yksikön 2. persoonan yleistävästä käytöstä*. *Kielikello* 2000 (3), 16–18.
- SETÄLÄ, E. N. 1880: *Suomen kielen lauseoppi. Oppikirjan koe*. K. E. Holm, Helsinki.
- SIEWIERSKA, ANNA 2004: *Person*. Cambridge University Press, Cambridge. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511812729>
- 2011: Overlap and complementarity in reference impersonals. Man-constructions vs. third-person plural-impersonals in the languages of Europe. ANDREJ MALCHUKOV ja ANNA SIEWIERSKA (toim.): *Impersonal constructions. A cross-linguistic perspective*, 57–89. John Benjamins, Amsterdam.
- SIRELIUS, U. T. 1894: *Lauseopillinen tutkimus Jääsken ja Kirvun kielimurteesta*. Suomi III: 10. SKS, Helsinki.
- SKS = Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SKST = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia. SKS, Helsinki.
- SMS = *Suomen murteiden sanakirja*. 2012. Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja 30. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus. Verkkojulkaisu HTML. URN:NBN:fi:kotus-201110, ISSN: 1796-041X. Saatavilla URL <http://kaino.kotus.fi/sms>. Jatkovasti päivitettävä julkaisu. Päivitetty 16.1.2020 [viitattu 15.3.2020].
- SUOMALAINEN, KARITA 2015: *Kenen ääni, kenen kokemus? Yksikön 2. persoona vuorovaikutuksen välineenä*. Pro gradu -tutkielma, suomen kieli. Helsingin yliopisto. <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2015092514052>.
- 2018: *Sinä*, konteksti ja monitullintaisuus. *Virittäjä* 122 (3), 320–355. <https://doi.org/10.23982/vir.63686>
- SURAKKA, ANNE 2011: *Yleistävän yksikön 2. persoonan käyttö inkerinsuomessa*. Pro gradu -tutkielma, suomen kieli. Itä-Suomen yliopisto. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:uef-20110436>.
- TIITTLA, LIISA 2001: Puhuttu kieli ja sen illuusio kirjallisuudessa. Kuinka puhe kääntyy tekstiksi? *Kielikuvia* (1), 5–16.
- TRAUGOTT, ELIZABETH CLOSS – TROUSDALE, GRAEME 2013: *Constructionalization and constructional changes*. Oxford University Press, Oxford. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199679898.001.0001>
- UUSITUPA, MILLA 2011: *Avoimet persoonaviittaukset rajakarjalaismurteissa*. Pro gradu -tutkielma, suomen kieli. Itä-Suomen yliopisto. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:uef-20110443>.
- 2017: *Rajakarjalaismurteiden avoimet persoonaviittaukset*. University of Eastern Finland, Joensuu. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-61-2646-3>.
- VARJO, MIKAEL – SUOMALAINEN, KARITA 2018: From zero to 'you' and back: A mixed methods study comparing the use of two open person constructions in Finnish. *Nordic Journal of Linguistics* 41 (3), 333–366. <https://doi.org/10.1017/S0332586518000215>
- VISAPÄÄ, LAURA 2008: *Infinitiivi ja infiniittisyys. Tutkimus suomen itsenäisistä A-infinitiivikonstruktioista*. SKST 1181. SKS, Helsinki.
- VISK = AULI HAKULINEN, MARIA VILKUNA, RIITTA KORHONEN, VESA KOIVISTO, TARJA RIITTA HEINONEN JA IRJA ALHO 2004: *Iso suomen kielioppi*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. Verkkoersio. Saatavilla <http://scripta.kotus.fi/visk> URN:ISBN:978-952-5446-35-7 [viitattu

15.3.2020].

YLI-PAAVOLA, JAAKKO 1970: *Vuosikymmen kielennauhoitusta*. SKS, Helsinki.

——— 2006: Mies kunnasten ja laaksoen – piirteitä Aleksis Kiven kielestä. *Kielikello* 2006 (3). Saatavilla <https://www.kielikello.fi/-/mies-kunnasten-ja-laaksoen-piirteita-aleksis-kiven-kielesta> [viitattu 1.3.2020].

ZAIKOV, PEKKA 2000: *Glagol v karelskom jazyke*. Izdatel'stvo Petrozavodskogo gosudarstvennogo universiteta, Petrozavodsk.

HANNELE FORSBERG and MILLA UUSITUPA: *The open usage of second-person singular – areal distribution and frequency in Finnish dialects*

This article examines referentially open second-person singular clauses in Finnish dialects. When using second-person singular clauses openly, the speaker does not refer to an addressee or any other individual particularly, but rather describes the situation or experience of a human referent in a more general way. The approach taken covers dialect geography and functional dialect syntax.

The data comprise a total of 579 referentially open second-person singular clauses that have been taken from the Finnish Syntax Archives and a large group of previously published language samples from dialect interviews conducted mainly in the 1960s. In total, 521 hours of speech have been analysed. As the numbers reveal, the open second-person singular is very rare in dialectal speech. Of the total amount of second-person singular clauses in the data, 304 contain a finite verb form representing the indicative, conditional or potential mood (hereinafter 2SG) and 275 comprise the imperative mood (hereinafter IMP). Both 2SG and IMP clauses can be further divided into several construction types with a specialised meaning and form.

All clauses with an unclear or ambiguous meaning have been excluded from the data, and different kinds of fossilised second-person singular verb forms have been ruled out. However, plenty of borderline cases exist, thus it is often far from clear what the difference between open and specific interpretation, on the one hand, and the difference between referential and fossilised verb forms, on the other, is. Those cases, where the speaker is talking about the past based on her or his own experience, typically receive most easily an open interpretation. When it comes to clauses that refer to a present or future action, it can, however, be more difficult to make the choice between two interpretations. Moreover, clauses that represent reported speech or thoughts can be ambiguous. Both contextual (information about an ongoing situation and its participants) and linguistic cues can, however, help in deciding if the utterance is interpreted as referentially open or specific or something between the two. For example, referentially open interrogative and imperative clauses may have certain conventionalised grammatical and discourse functional characteristics that clearly set them apart from clauses which are used as specific questions or directives addressed to the addressee.

The findings show that the open usage of second-person singular in Finnish dialects is clearly an eastern phenomenon. The usage of 2SG clauses (*no ko et tuntent* [neg.2sg recognise.pst.cng] *ni sait istuu* [must.pst.2sg sit.inf] *vaiik koko päivä siin tuolil* ‘well, since you didn’t recognise [the other player] you just had to sit in the chair the whole day’) is most common in the Southeastern dialects, especially the Finnish dialects spoken in Ingria. In addition, 2SG clauses are used in Peräpohjola dialects, Savo dialects spoken in Kainuu, North Karelian and the Savonlinna district, and, to a lesser extent in other Savo as well as Southeastern Häme dialects. On average, Ingrian Finnish speakers use 2SG clauses 13.6 times per hour, whereas the speakers of true Southeastern Finnish dialects use them 2.6 and those with Peräpohjola dialects 1.2 times per hour. Speakers from other dialect districts use 2SG clauses less than once in two

hours. The data do not contain any occurrences of 2SG found in Southern Ostrobothnia dialects. Moreover, 2SG usage is very rare amongst the Southwestern dialects, the transitional dialects between the Southwestern and Häme dialects, and the dialects found in Central and Northern Ostrobothnia. Typically, the open 2SG clause does not have a pronominal subject, but to some extent, a subject pronoun is used on the border of the language area, that is, in Ingrian Finnish and in the fjord dialects spoken in Northern Norway.

The areal distribution of open IMP clauses slightly differs from that of 2SG clauses. As 2SG usage is concentrated in the Southeastern dialects, the IMP clauses (*ee muuta kum piästäk* [release.imp.2sg] *kalat poes* 'there was nothing else to do but to let the fish go') are also used in the Savo dialects, especially their northern and eastern groups. On average, the times per hour IMP clauses occur are 1.7 in Northern Savo, 1.6 in the true Southeastern dialects, 1.5 in Ingrian Finnish, 1.2 in Kainuu and 0.8 in Northern Karelia and the Savonlinna district. When it comes to the Southwestern dialects, the transitional dialects between the Southwestern and Häme dialects and those in South Ostrobothnia, IMP clauses are very infrequent and mainly restricted to utterances that resemble proverbs and function as advice or instructions. In other dialects, the frequency of IMP clauses varies between 0.5 and 0.2 times per hour.

Finally, it is worth noting that the usage of both 2SG and IMP clauses strongly seems to be an idiolectal feature, and there are significant differences in their frequency and use, even amongst speakers from the same dialect area.

Hannele Forsberg
hannele.forsberg@uef.fi
Suomen kieli ja kulttuuritieteet
Itä-Suomen yliopisto

Milla Uusitupa
milla.uusitupa@uef.fi
Suomen kieli ja kulttuuritieteet
Itä-Suomen yliopisto

KARITA SUOMALAINEN

Tiedätkö – kysymyksestä kiteymäksi

1 Johdanto

Artikkelissani tutkin *tietää*-verbin yksikön 2. persoonan preesensin interrogatiivimuodon käyttöä suomenkielisissä arkikeskusteluissa. Tavoitteeni on yhtäältä kuvata, millaisten keskustelun toimintojen osana ja millaisissa vuorovaikutuksellisissa funktioissa kyseiset muodot arkivuorovaikutuksessa esiintyvät, toisaalta taas tarkastella *tietää*-verbin yksikön 2. persoonan preesensissä olevan interrogatiivimuodon kielipillistä kehitystä ja pohtia, onko muoto tietyissä käyttöyhteyksissä muuttumassa verbimuodosta partikkelistuneeksi ilmaukseksi. Vastaavaa kehitystä yksikön 2. persoonan verbimuodosta partikkeliksi on aiemmin esitetty olevan muun muassa *kuule*- ja *kato*-imperatiivimuodoilla (Hakulinen–Seppänen 1992; Hakulinen–Keevallik–Lindström 2003; Siitonen–Rauniomaa–Keisanen 2019), mutta yksikön 2. persoonassa olevan *tietää*-verbin osalta mahdollisesta partikkelistumiskehityksestä on toistaiseksi olemassa vain yksittäisiä havaintoja (ks. VISK § 858; Suomalainen 2018, 328). Tutkimukseni luo ilmiön esiintymisestä arkivuorovaikutuksessa kattavan kuvan ja näin täydentää aiempaa yksikön 2. persoonan verbimuotojen partikkelistumista käsittelevää tutkimusta. Tutkimus lisää omalta osaltaan ymmärrystä siitä, kuinka vastaanottajaan suuntautuminen ja merkitysten yhteistoiminnallinen rakentuminen – intersubjektiivuus – voivat kiteytyä myös osaksi tiettyjä kielellisiä käytänteitä.

Nimitän tässä artikkelissa analysoimiani ilmauksia yleisnimityksellä *tiedätkö*-ilmaus. *Tiedätkö*-ilmausta voidaan käyttää esittämään kysymys, jonka avulla äänessäolijan on mahdollista tiedustella vastaanottajan hallussa olevaa informaatiota. Artikkelissani kuitenkin osoitan, että puhutussa kielessä *tiedätkö*-ilmauksilla on myös muunlaista käyttöä. Niitä voidaan käyttää esimerkiksi lausuman loppuun sijoitettuina liitekysymyksinä tai osana erilaisia esitoimintoja, joilla äänessäolija valmistelee vastaanottajaa varsinaisen puhetoiminnon toteutumiseksi. Lisäksi *tiedätkö*-ilmausta voidaan käyttää kiteytyneenä ilmauksena, *kiteymänä*. Kiteymät ovat morfologiselta muodoltaan suhteellisen vakiintuneita kielellisiä ilmauksia, joiden ympärille on muodostunut omanlaisiaan vuorovaikutuksellisia

käytänteitä. Kuvaan myöhemmin artikkelissani esimerkkien avulla edellä mainitsemani *tiedätkö*-ilmauksen erilaisia käyttötapoja ja esitän perusteita sille, kuinka käyttötavat voidaan erottaa toisistaan.

Artikkelin rakenne on seuraava: Luvussa 2 taustoitan tutkimustani esittelemällä aiempia havaintoja yksikön 2. persoonan verbimuotojen partikkelistumisesta suomen ja muiden kielten osalta. Luvussa 3 esittelen tutkimukseni aineiston ja metodit. Luvussa 4 tarkastelen *tiedätkö*-ilmausten erilaisia käyttötapoja esimerkkien valossa ja pohdin, voidaanko *tiedätkö*-ilmauksen nähdä olevan partikkelistumassa. Artikkelin lopuksi kokoan havaintoni yhteen luvussa 5.

2 Yksikön 2. persoonan verbimuotojen partikkelistumisesta

Partikkelistumisella tarkoitetaan prosessia, jossa leksikaalinen sana tai verbimuoto irta-aa taivutusparadigmastaan ja kivettyy vähitellen käytössä yksittäiseksi taipumattomaksi sanaksi, muuttuen näin partikkeliksi (Hakulinen–Saari 1995, 481–482). Partikkelistuminen on esimerkki kieliopillistumisesta eli tietyn kielellisen ilmauksen tai taivutusmuodon kieliopillisen kategorian muutoksesta ja sen merkityksen abstraktistumisesta (ks. Hopper–Traugott 1993; Laitinen–Lehtinen 1997). Suomen kielen partikkeleihin kuuluu useita sellaisia ilmauksia, joiden tausta on jonkin mentaalisen verbin yksikön 2. persoonan muodossa. Partikkelistumiskehitystä on kuvattu tapahtuneen muun muassa *katsoa-* ja *kuulla-*verbien 2. persoonan imperatiivimuotojen osalta; *kato*-ilmausta ovat tarkastelleet Hakulinen ja Seppänen (1992) sekä Siitonen, Rauniomaa ja Keisanen (2019), *kuule*-muotoa taas Hakulinen, Keevallik ja Lindström (2003).

Hakulinen ja Seppänen (1992) ovat tarkastelleet *kato*-ilmausta arkivuorovaikutuksessa, Siitonen ym. (2019) taas luonnossa liikkumisen kontekstissa. Kummassakin tutkimuksessa osoitetaan, että *kato*-ilmausta voidaan käyttää paitsi sen kirjaimellisessa merkityksessä vastaanottajan aistihavainnon ohjaamiseen myös partikkelimaisemmin, esimerkiksi huomionkohdistimena, selittävänä konnektiivina tai päivittelyn osana. Hakulisen ja Seppäsen (1992, 530–535, 540–542) aineistossa *kato*-ilmauksen käyttö partikkelina on huomattavasti yleisempää kuin sen kirjaimellinen käyttö transitiiiviverbinä: heidän aineistonsa 200 tapauksesta valtaosaa *kato*-ilmauksista käytettiin huomionkohdistimina tai selittävinä konnektiiveina, kun taas verbimäisesti käyttäytyi vain 7 *kato*-ilmausta. Siitosen ym. (2019, 522) luontoiluaineistossa jakauma on jotakuinkin päinvastainen, sillä heidän aineistossaan *kato*-ilmaus ohjaa tavallisimmin vastaanottajaa katsomaan jotain, ja selvästi harvinaisempaa on, että *kato*-ilmausta käytetään päivittelyyn tai ihmettelyyn taikka kohdistamaan huomio selittävässä vuorossa. Siitonen ym. selittävät *kato*-ilmauksen käytön jakaumia aineistojen välisillä eroilla: koska luontoiluaineistossa osallistujat liikkuvat tilassa, käsittelevät objekteja ja ohjaavat toisiaan ottamaan haltuun luontoilutoiminnalle ominaisia kehollisia käytänteitä, on varsin luonnollista, että *kato*-vuoroja käytetään ohjaamaan osallistujia katsomaan tai tekemään jotain muuta relevanttia (mts. 541).

Kato-ilmauksen kaltaista partikkelimaista käyttöä on osoitettu olevan *kuule*-ilmauksella, jota myös voidaan suomen kielessä käyttää huomionkohdistimena (Hakulinen ym. 2003; VISK § 858, 1029). Partikkelimaisessa käytössä puhuja voi 'kuule'-merkityksisellä ilmauksella osoittaa tietyt kohdat vuorovaikutuksessa jollain lailla korosteisiksi tai merkitä tulevan puheenvuoron sisällön odotuksenvastaiseksi tai preferoimattomaksi (Hakulinen ym. 2003, 207).

Isossa suomen kieliopissa (§ 858) mainitaan, että *kuule*- ja *kato*-partikkeleita muistuttavat myös *näes ~ nääs ~ näätsä* sekä *tietsä ~ tieks*-tyyppiset ilmaukset, jotka ovat niin ikään partikkelistuneet mentaalisen verbin 2. persoonan muodosta. Näitä ilmauksia ei kuitenkaan ole suomen kielen osalta aiemmin tutkittu huolimatta siitä, että ne vaikuttavat olevan melko yleisiä. Havaitsin yksikön 2. persoonan käyttöä suomenkielisissä arkikeskusteluissa tarkastelevassa tutkimuksessani (Suomalainen 2018, 328), että jopa 11 prosenttia kaikista yksikön 2. persoonan sisältävistä vuoroista sisälsi kiteytyneen yksikön 2. persoonan ilmauksen (*kato, kuule, oota, arvaa, aattele* tai *tietsä ~ tiätsä ~ tiiätsä ~ tiiätkö ~ tiiätsie*).

Tämän tutkimuksen kohteena oleva *tiedätkö*-ilmaus ja sen mahdollinen partikkelistumiskehitys linkittyy läheisesti suomen kielen muihin yksikön 2. persoonan muodosta partikkelistuneisiin ilmauksiin. Toisaalta *tiedätkö*-ilmauksen kehitystä voidaan tarkastella myös suhteessa muiden kielten vastaaviin tietämistä merkitsevien verbien yksikön 2. persoonan muodosta kehittyneisiin vakiintuneisiin ilmauksiin. Tämänäyttypisiä ilmauksia on tutkittu paljon englannin kielessä (Erman 2001; Fox-Tree-Schrock 2002; Landgrebe 2012; Schiffrin 1987; Stubbe-Holmes 1995; Östman 1981), mutta myös heprean (Maschler 2012), ruotsin (Lindström-Wide 2005), tanskan (Asmuß 2011) ja viron (Keevallik 2003) osalta. Nämä tutkimukset ovat osoittaneet, että tietämistä merkitsevistä verbistä ja yksikön 2. persoonan muodosta koostuvia ilmauksia käytetään eri kielissä diskurssi-partikkeleina eli niiden avulla voidaan säädellä vuorovaikutusta ja sen osanottajien välisiä suhteita: esimerkiksi vedota vastaanottajaan (Erman 2001; Fox Tree-Schrock 2002; Stubbe-Holmes 1995), pyytää tätä osallistumaan yhteistoimintaan (Maschler 2012; Östman 1981) tai hakea vastaanottajan hyväksyntää ja jopa mahdollisesti samanmielisyyttä kiistanalaiseen ilmoitukseen (Asmuß 2001; ks. myös Maschler 2012, 809–811). Edellä kuvatun kaltainen partikkelistumiskehitys ei liity vain yksikön 2. persoonassa olevaan *tietää*-verbiin, vaan kognitiivista ja muuta mentaalista toimintaa merkitsevillä verbeillä on yleisemminkin monissa kielissä osoitettu olevan taipumusta kiteytyä ja kieliopillistua (ks. esim. Laury-Helasvuo 2016, 81 ja siinä mainitut lähteet).

Tutkimukseni kannalta erityisen tärkeitä havaintoja ovat esittäneet Keevallik (2003) ja Maschler (2012). Keevallik on tarkastellut viron *tead*-ilmausta ('tiedät'), Maschler taas heprean *ata yodea / at yodeat* ('tiedät MASC SG / FEM SG')-konstruktiota. Molemmissa tutkimuksissa osoitetaan, että 'tiedät'-tyyppisillä ilmauksilla on vuorovaikutuksessa erilaisia käyttötarkoituksia. Keevallik (2003, 154–172) erottaa *tead*-ilmauksen neljä käyttötarkoitusta: 1) kirjaimellinen käyttö, 2) esi-ilmoitus, 3) uutisen projisointi ja 4) vastaanottajan tietoon ja osallistumiseen vetoaminen; osin vastaavanlaisia käyttötarkoituksia on

havaittavissa myös suomen *tiedätkö*-ilmauksilla. Maschler (2012) puolestaan esittää, että *ata yode'a / at yode'at* -konstruktiota käytetään kirjaimellisen käytön lisäksi diskurssinmerkitsimenä (*discourse marker*) eli vuorovaikutusta säätelevänä kieliopillistuneena ilmauksena, jonka yleinen vuorovaikutustehtävä on vahvistaa äänessäolijan ja vastaanottajan välistä intersubjektiivisuutta; samantyyppistä käyttöä on myös suomen *tiedätkö*-ilmauksilla. Se, mikä kuitenkin erottaa suomen *tiedätkö*-ilmaukset viron ja heprean – ja muidenkin kielten – vastaavista ilmauksista, on interrogatiivimuoto, joka tuo oman vivahteensa suomen *tiedätkö*-ilmausten käyttöön.

3 Aineisto ja menetöt

Tutkimukseni aineisto on peräisin suomenkielisten arkikeskustelujen morfosyntaktisesta tietokannasta Arkisynista. Arkisyn-tietokanta on rakennettu Turun yliopistossa suomen kielen ja suomalais-ugrialaisten kielten oppiaineessa, ja sen aineisto on peräisin Helsingin yliopiston Keskusteluntutkimuksen arkistosta ja Turun yliopiston Lauseopin arkistosta. Aineisto sisältää yhteensä 26 kahden- tai monenkeskistä kasvokkai- ja puhelinkeskustelua, joiden yhteenlaskettu kesto on noin 30 tuntia. Tietokanta on osa Kielipankin Korp-aineistopalvelua.

Tätä tutkimusta varten olen kerännyt Arkisyn-aineistosta kaikki interrogatiiviset *tietää*-verbin yksikön 2. persoonan preesensmuotoiset esiintymät (ns. *tiedätkö*-ilmaus). Esiintymiä on aineistossa yhteensä 204 kappaletta. Näistä esiintymistä on rakennettu kokoelma, johon kuuluvat *tiedätkö*-ilmaukset on edelleen jaoteltu käyttötavan perusteella omiin ryhmiinsä. Ryhmittelyä tehdessäni olen analysoinut jokaisen *tiedätkö*-esiintymän tapauskohtaisesti sen vuorovaikutuksellisessa esiintymiskontekstissa. Analyysissa olen käyttänyt keskusteluanalyttistä metodologiaa, joka antaa välineet tarkastella, kuinka *tiedätkö*-ilmauksen merkitys rakentuu vuoro vuorolta puhujien välisessä yhteistoiminnassa (ks. esim. Sacks–Schegloff–Jefferson 1974). Tutkimukseni edustaa vuorovaikutuslingvististä tutkimussuuntausta, jossa kieltä ja kielellisiä rakenteita tarkastellaan osana sosiaalista vuorovaikutusta (ks. Couper-Kuhlen–Selting 2018.) Tässä tutkimuksessa olen kiinnittänyt erityistä huomiota vuorovaikutukseen *tiedätkö*-ilmausten tulkinnaissa: *tiedätkö*-ilmauksen käyttötavan luokittelussa olen tarkastellut ilmauksen sisältävän vuoron toimintatyyppiä ja vuoron saamia responseja, ilmauksen sijaintia vuorossa ja vuoron rakenneyksikössä, ilmausta ympäröiviä kielellisiä elementtejä sekä ilmauksen tuottamiseen liittyviä prosodisia ja kehollisia vihjeitä.

Analyysin perusteella olen jaotellut aineistoni *tiedätkö*-ilmauksen esiintymät seuraaviin ryhmiin: 1) *tiedätkö* aitona kysymyksenä, 2) *tiedätkö* esi-ilmoituksena, 3) *tiedätkö* liitekysymyksenä ja 4) *tiedätkö* kiteymänä. Aitona kysymyksenä toimivien *tiedätkö*-ilmausten pääasiallinen tehtävä on tuottaa kysyjälle tai muille vastaanottajille jokin puuttuva tieto tai jokin varmistus tämän olettamaan asiointilaan (ks. VISK § 1678). Esi-ilmoituksina (*pre-announcement*) toimivat *tiedätkö*-ilmaukset taas esiintyvät avauksina sellaisissa keskustelun jaksoissa, joilla äänessäolija valmistelee kuulijaa tulevan vuoronsa sisältöön

(esim. *tiedätkö mitä*, ks. Terasaki 2004; VISK § 1218). Liitekysymyksinä (*tag question*) toimivat *tiedätkö*-ilmaukset puolestaan esiintyvät syntaktisesti valmiin yksikön loppuun sijoitettuina lisäyksinä, joiden tarkoituksena on saada vastaanottaja tuottamaan responssi äänessäolijan vuoroon (ks. Sacks ym. 1974, 718; suomen osalta ks. VISK § 1058). Myös omassa aineistossani liitekysymyksiksi määritellyjä *tiedätkö*-ilmauksia seuraa jonkinlainen responssi vastaanottajalta. Kiteytyneisiin *tiedätkö*-ilmauksiin olen määritellyt kuuluviksi sellaiset vuoron rakenneyksikön alussa, keskellä tai lopussa esiintyvät *tiedätkö*-tapaukset, jotka ovat lauseen rakenteen kannalta syntaktisesti valinnaisia ja joihin vuoron vastaanottaja ei tuota erillistä responssia, joka osoittaisi hänen käsittelevän *tiedätkö*-ilmausta kysymyksenä (vrt. VISK:n määritelmä partikkeleista, § 794).

Käsittelen edellä mainittujen ryhmien ominaispiirteitä tarkemmin tämän artikkelin analyysiluvussa 4, mutta jo tässä vaiheessa mainittakoon, että ryhmät eivät ole selvärajaisia. Eri käyttötavat muodostavat jatkumon aidoista kysymyksistä (ryhmä 1) rutiininomaisesti käytettyjen vuorovaikutuksen etenemistä kontrolloivien ilmausten kautta (ryhmät 2 ja 3) partikkelimaisia piirteitä saaviin *tiedätkö*-ilmauksiin (ryhmä 4). Erilaisten *tiedätkö*-ilmausten käyttötapojen jakaumaa aineistossani esittelee taulukko 1. Kuten taulukosta käy ilmi, ylivoimaisesti eniten *tiedätkö*-ilmausta käytetään aineistossani nimenomaan kiteymänä.

Taulukko 1. *Tiedätkö*-ilmausten käyttötavat, lukumäärä (N) ja prosentuaalinen osuus (%) aineistossa.

<i>Tiedätkö</i>-ilmauksen käyttötapa	N	%
1) Aito kysymys	19	9,5
2) Esi-ilmoitus	10	5
3) Liitekysymys	7	3,5
4) Kiteymä	168	82
Yhteensä	204	100

Vaikka viitataan artikkelissani kaikkiin *tietää*-verbin yksikön 2. persoonan preesensissä oleviin interrogatiivimuotoisiin esiintymiin yleisnimityksellä *tiedätkö*, myöhemmin esimerkkitapausten analyysissa ilmenee, että tutkimieni tapausten morfofonologinen muoto vaihtelee; *tiedätkö*-ilmaus esiintyy muun muassa muodoissa *tiedäkkö*, *tiedäks*, *tiedäksä(ä)*, *tiedäks*, *tiäks*, *tiäts*, *tiätsie*, *tiätsä(ä)*, *tiätsie*, *tiätkö*, *tiäks*, *tiäksä*, *tiäräks*, *tiätsä(ä)*. Jos verbiin on liittynäänä yksikön 2. persoonan pronomini, kysymystä indikoiva liitepartikkeli *-kO ~ -ks* jää pois (esim. *tiätsä*; *tiätsie*; Forsberg 1994, 61). Tyypillistä on, että sekä kysymyspartikkeli että yksikön 2. persoonan pronomini ovat kliittistyneitä verbiin (ks. VISK § 144). Tämän artikkelin painopisteenä ei ole kartoittaa ilmauksen morfofonologisen variaation syitä, mutta mainittakoon, että osa variaatiosta selittyy alueellisilla tai idiolektisillä, osa käyttökontekstiin liittyvillä tekijöillä; tästä esitän joitakin huomioita analyysin yhteydessä.

4 Tiedätkö-ilmausten käyttö arkikeskustelussa

Tässä luvussa tarkastelen *tiedätkö*-ilmausten käyttötapojen variaatiota aineistossani. Analyysi jakautuu kolmeen osaan edellisessä luvussa esitetyn ryhmittelyn mukaan: luvussa 4.1 tarkastelen aidon kysymyksen esittäviä *tiedätkö*-ilmauksia, luvussa 4.2 sellaisia *tiedätkö*-ilmauksia, jotka kehystävät joko seuraavaa tai edellä ollutta toimintoa, ja luvussa 4.3 kiteytyneitä *tiedätkö*-ilmauksia. Lopuksi luvussa 4.4 kokoaan havaintoni yhteen ja pohdin, onko *tiedätkö*-ilmauksen käyttötavoissa havaittavissa partikkelistumista.

4.1 Aidon kysymyksen esittävät tiedätkö-ilmaukset

Aineistossani noin kymmentä prosenttia (ks. taulukko 1) kaikista *tiedätkö*-ilmauksista käytetään esittämään ns. aito kysymys eli kysymys, jonka pääasiallinen tehtävä on tuottaa kysyjälle tai muille vastaanottajille jokin puuttuva tieto tai varmistus tämän oletta- maan asiointilaan (VISK, § 1678). Termillä *kysymys* viitataan tässä yhteydessä paitsi tietyn *tiedätkö*-ilmauksen sisältävän lausuman muotoon (ks. VISK § 1678–1679) myös sen esittämään toimintoon: sosiaalisen toiminnan näkökulmasta kysymyksiksi voidaan hah- mottaa sellaiset toiminnot, joilla yksi osanottaja (kysyjä, engl. *questioner*) pyytää tois- ta osanottajaa (kysymyksen vastaanottaja, engl. *questionee*) tarjoamaan hänelle sellaista tietoa, jota olettaa tällä olevan (ks. Couper-Kuhlen–Selting 2018, 217–218; ks. myös Hayano 2012; suomeksi VISK § 1678). Kun *tiedätkö*-ilmausta käytetään esittämään aito kysymys, se aloittaa vuorovaikutuksen näkökulmasta kysymys–vastaus-vierusparin eli kahden perättäisen, toisiinsa sidoksissa olevan eri keskustelijoiden esittämän vuoron kokonaisuuden.

Tiedätkö-ilmauksen käyttöä aitona kysymyksenä havainnollistaa esimerkki 1, joka on poimittu kahden nuoren välisestä puhelinkeskustelusta, jossa nuoret suunnittelevat vierailua yhteisen tuttavansa luokse. Rivillä 2 Petra kysyy Emmiltä, tietääkö tämä, missä tuttava asuu (*tiiäksää mis se asuu*). Rivillä 4 Emmi vastaa Petran *tiedätkö*-kysymykseen kieltoverbillä (*ehh*) ja lisää, ettei ikinä ole käynyt tuttavansa luona, toisin kuin Petra lausu- massaan rivillä 3 oletti.

(1) [SG111]¹

- 1 Petra: okei no, (.) sovitaanko me sit jotain.
 2 =**tiiäksää** mis se asuu. (.)
 3 ku sä oot käyny sie?
 4 Emmi: eh. (0.3) em mää oo ikinä käy[ny.
 5 Petra: [hmm::hhh.

Valtaosa aineistoni aidon kysymyksen esittävästä *tiedätkö*-ilmauksista esiintyy

¹ Esimerkit on litteroitu käyttäen keskusteluanalyttista litterointimerkintää (ks. esim. Seppänen 1997). Lisäksi olen lihavoanut kaikista esimerkeistä huomion kohteena olevan *tiedätkö*-ilmauksen.

esimerkin 1 kaltaisesti siten, että *tiedätkö*-ilmausta seuraa toinen kysymys, joka on upotettu *tiedätkö*-kysymyksen sisään; esimerkissä 1 *tiedätkö*-ilmausta seuraa epäsuora kysymyslause *mis se asuu* (rivi 2), joka on muodoltaan hakukysymys. Vastaavia *tiedätkö*-alkuisia kaksoiskysymyksiä haastatteluaineistossa on tutkinut Olin (1996), joka kuvaa tämääntyyppisiä kysymyksiä nimityksellä ”kehystetty kysymys”. Olinin (1996, 53) mukaan tällaisissa kysymyksissä upotettu kysymys ilmaisee sen proposition, johon puhuja haluaa vastausta, kun taas hallitseva kehyskysymys kohdistuu kuulijan kykyyn vastata komplementtina olevaan kysymykseen. Kysymyksen muotoa motivoi se, että kysyvän vuoron aloittava *tiedätkö*-ilmaus heikentää kysymyksen implikoimaa oletusta siitä, että kuulija tietäisi upotettuun kysymykseen vastauksen. *Tiedätkö*-komponentin sisältävä kysymys salliikin helpommin myös kieltävän vastauksen, eikä *en tiedä* -tyyppinen vastaus ole yhtä epäodotuksenmukainen jälkijäsenä kuin se olisi suorien kysymysten kohdalla (mas. 54–56). *Tiedätkö*-kehystetyillä kysymyksillä voidaan siis katsoa olevan eräänlainen kaksoisfunktio: yhtäältä niillä selvitetään sitä, onko vastaanottaja ylipäättään selvillä tai tietoinen jostakin asiasta, toisaalta niillä taas pyritään samaan vastaanottaja jakamaan se tieto, joka hänellä on puheenalaisesta asiasta.

Tiedätkö-alkuisiin kehystettyihin kysymyksiin annetut vastaukset voivat olla aineistossani kahdentyyppisiä: vastaanottaja voi responssissaan osoittaa olevansa orientoitunut joko *tiedätkö*-kehykseen tai siihen upotettuun kysymykseen eli *tiedätkö*-ilmauksen komplementtiin sen mukaan, pystyykö hän tuottamaan komplementtikysymyksessä pyydetyn tiedon (vrt. Olin 1996, 55). Edellä esillä olleessa esimerkissä 1 on nähtävissä, että vastaanottaja Emmi orientoituu vastauksessaan Petran kysyvän vuoron *tiedätkö*-kehyskysymykseen ja tuottaa siihen kieltävän vastauksen. Seuraavassa esimerkissä 2 puolestaan näkyy se aineistossani tyypillinen ilmiö, että kysymyksen vastaanottaja orientoituu vastauksessaan upotettuun hakukysymykseen silloin, kun hän tietää hakukysymykseen vastauksen. Esimerkissä 2 Sanna kysyy *tiedätkö*-kehystetyllä kysymyksellä (r. 1) Kertulta, kuinka osanottajien tarkastelemaa kahvinkeitintä käytetään. Kerttu vastaa (r. 2–3) tarjoamalla Sannalle *tiedätkö*-ilmauksen komplementtina olevassa hakukysymyksessä (*miten tää toimii*) pyydetyn tiedon:

(2) [SG 346]

- 1 Sanna: **tiäksä** miten tää toimii?
 2 Kerttu: varmaa siihe laitetaan to:i, (.) nii just siihe
 3 laitetaan toi suodatinpussi ja,

Tiedätkö-kysymys voi aineistossani saada komplementtikseen toisen (epäsuoran) kysymyksen lisäksi myös substantiivilausekkeen tai *kun*-lauseen. Näissä tapauksissa *tiedätkö*-ilmauksella alkavaa kysymystä käytetään tyypillisesti varmistamaan, että vastaanottajalla on riittävä tietämys jostakin aiheesta, jotta äänessäolija voi jatkaa meneillään olevaa puheenvuoroaan. Näihin kysymyksiin riittävä vastaus on tyypillisesti myöntävä tai kieltävä responssipartikkeli tai verbin toisto. Tällaisia tapauksia havainnollistavat seuraavat esimerkit 3 ja 4. Molemmat esimerkit on poimittu monenkeskisistä kasvokkaiskeskusteluista,

mutta kummassakin *tiedätkö*-kysymyksen esittävä vuoro on kohdistettu yhdelle tietylle keskustelun osanottajalle.

Esimerkissä 3 *tiedätkö*-ilmaus esiintyy osana pidempää kerrontajaksoa, jossa Salla kertoo eräästä tuntemastaan henkilöstä, Virvasta. Salla on juuri aloittanut kertomuksen, mutta keskeyttää sen hetkellisesti rivillä 2 varmistaakseen, tietääkö Janna kyseistä henkilöä, Virvaa. Sallan kysymys johtaa lyhyeen välisekvenssiin (r. 3–15), jossa Salla ja Janna keskustelevat Virvan mahdollisista tuntomerkeistä ja siitä, missä Janna olisi voinut tavata hänet. Välisekvenssin lopuksi Janna kuitenkin tuottaa rivillä 16 kielteisen *tietää*-verbin toistavan vastauksen Sallan kysymykseen (*emmä sit tiiä*):

(3) [SG123]

- 1 Salla: mut ne on kuitenkin niinku Anni ja se Virva, (0.3)
 2 siellä nyt molemmat ja sit, (.) **tietsä** Janna sitä Virvaa.
 3 Janna: olikohan se semmone,
 4 (0.5)
 5 Salla: [sil on semmone vaalee],
 6 Janna: [oliks se tääl sun tup]areissa?
 ((poistettu 7 riviä, joissa osanottajat keskustelevat Virvan tuntomerkeistä))
 14 Salla: ei se tääl mun luon oo ainakaa
 15 [niinku ikinä ollu mun kutsumana?]
 16 Janna: [↑aijaa >no ei se sit<,=emmä sit tiiä.]

Myös esimerkissä 4 *tiedätkö*-alkuinen kysymys muodostaa lyhyen välijakson pidemmän kerrontajakson keskelle. Ennen esimerkissä 4 olevaa katkelmaa Kerttu on kertonut muille, millaisia häälahjoja hän ja hänen puolisonsa ovat saaneet, ja maininnut erityisesti erään astian, jonka käyttötarkoituksesta hän ei ole varma. Toinen keskustelun osanottaja, Sanna, on osoittanut haluavansa tietää tästä lahjasta enemmän. Esimerkin 4 katkelmassa Kerttu siirtyy kuvailemaan mainitsemaansa astiaa tarkemmin; *tiedätkö*-ilmaus esiintyy tämän kertovan kuvailun yhteydessä (r. 4). Esiintymiskontekstissaan *tiedätkö*-kysymyksen (r. 4–5: **tiäksä** *ku mul on se kartio tämmöne*) käyttö liittyy sopivan ilmauksen hakemiseen eli ns. sanahakuun ja aloittaa Sannalle suunnatun välijakson. Välijakso on tarpeellinen, jotta lahjan kuvailussa voidaan päästä eteenpäin. Rivillä 6 Sanna vastaa Kertun *tiedätkö*-varmistuskysymykseen myöntävästi (*joo?*), jonka jälkeen Kerttu voi jatkaa saamansa lahjan kuvailua (r. 7–9, 11).

(4) [SG346]

- 1 Kerttu: se ol semm'n pullee niinku,
 2 (0.5) vesi (.) kannu periaatteessa?
 3 Antti: =k[r krm:
 4 Kerttu: [mut (-) s'mmone pul- niinku **tiäksä** ku
 5 mul on se kartio ˘täm#mön[e?
 6 Sanna: [joo?
 7 Kerttu: .h ni vähän samantyylin mut se ei o se.

8 se o Iittalan (0.2) toinen
 9 s[arja se rileisöns ((Relations)) tai
 10 Sanna: [joo?
 11 Kerttu: joku °vastaava°.

Tapa, jolla *tiedätkö*-ilmauksia käytetään esimerkeissä 3 ja 4, muistuttaa Liljan (2012) kakkoskielisisessä vuorovaikutuksessa tutkimia *tiedätkö mikä on x* -kysymyksiä, joita käytetään silloin, kun yksi keskustelun osallistujista kysyy keskustelukumppaniltaan, tuntee tämä tietyn keskustelussa käytetyn ilmauksen merkitystä (mts. 560). Liljan aineisto eroaa omasta aineistostani kuitenkin siinä, että hänen aineistossaan yksi tai useampi keskustelun osanottajista puhuu suomea toisena kielenään, kun taas omassa aineistossani puhujat ovat äidinkieleltään suomenkielisiä. Aineistoni esimerkkien 3 ja 4 kaltaiset *tiedätkö*-kysymyksetkään eivät näin ollen koske tietyn ilmauksen (kielellistä) merkitystä sinänsä, vaan pikemminkin *tiedätkö*-kysymyksen avulla varmistetaan, että äänessäolijalla ja vastaanottajalla on jonkinlainen jaettu käsitys puheenalaisesta asiasta. Kuitenkin myös oman aineistoni *tiedätkö*-varmistuskysymyksillä puhujat topikalisoivat jotakin meneillään olevan vuorovaikutuksen kannalta keskeistä sisältöä ja turvaavat kerronnan sujuvan etenemisen (vrt. Lilja 2012, 575). *Tiedätkö*-varmistuskysymyksen voikin ajatella muodostavan meneillään olevaan vuorovaikutukseen eräänlaisen parenteettisen jakson (vrt. Duvallon–Routarinne 2005), jonka avulla varmistetaan kerronnan jatkumisen kannalta keskeisen taustatiedon olemassaolo.

Olen tässä alaluvussa esitellyt sellaisia aineistoni tapauksia, joissa *tiedätkö*-ilmausta käytetään vastaanottajalle suunnattuna aitona kysymyksenä, jonka tehtävänä on saada vastaanottaja tuottamaan kysymyksen esittäjälle jokin puuttuva tieto tai varmistus johonkin asiantilaan. Esimerkit 1–4 osoittavat, että ne aineistoni *tiedätkö*-ilmaukset, jotka ovat aitoja kysymyksiä, aloittavat kysymys–vastaus–vierusparin ja kirvoittavat vastaanottajalta ”tietämistä” tai ”ei-tietämistä” osoittavan responssin. Tämä vahvistaa tulkinnan, että vastaanottaja orientoituu *tiedätkö*-ilmaukseen nimenomaan kysymyksenä.

4.2 *Tiedätkö-ilmaus kehystää seuraavaa tai edeltävää toimintoa*

Noin kahdeksaa prosenttia aineistoni *tiedätkö*-ilmauksista käytetään kehystämään jotakin muuta toimintoa (ks. ryhmiä 2 ja 3, taulukko 1). Näissä tapauksissa *tiedätkö*-ilmaus orientoi vastaanottajaa joko sitä seuraavaan tai sitä edeltävään toimintoon. Kun *tiedätkö*-ilmausta käytetään orientoimaan vastaanottajaa ilmausta seuraavaan toimintoon, *tiedätkö* toimii esi-ilmoituksena (*pre-announcement*), jonka avulla äänessäolija voi valmistella vastaanottajaa tulevaan vuoroonsa ja sen esittämään toimintoon (Schegloff 2007, 28; Terasaki 2004). Kun *tiedätkö*-ilmaus taas orientoi vastaanottajaa edeltävään toimintoon, *tiedätkö* voidaan ymmärtää liitekysymyksenä (*tag-question*), jonka avulla äänessäolija voi siirtää vuoron seuraavalle puhujalle ja pyrkiä saamaan vastaanottajan tuottamaan responssin (Sacks ym. 1974, 718; ks. myös Couper-Kuhlen–Selting 2018, 534). Kummassakin edellä

kuvatussa käytössä *tiedätkö*-ilmaus kantaa edelleen mukanaan tiettyä interrogatiivisuutta. Esi-ilmoituksena tai liitekysymyksenä *tiedätkö*-ilmaus esiintyy kuitenkin aina jonkin toisen toiminnon yhteydessä, minkä vuoksi sen pääasiallinen tehtävä ei enää ole saada varmistusta tai vastausta johonkin äännessäolijalta puuttuvaan tietoon, toisin kuin silloin, kun *tiedätkö* esittää aidon kysymyksen (vrt. luku 4.1).

Esi-ilmoituksena toimiva *tiedätkö*-ilmaus edeltää aineistossani tyyppillisesti uutisen tai ilmoituksen kertomista, ja sen avulla äännessäolija voi orientoida vastaanottajaa siihen, että aikoo sanoa jotakin kertomisen arvoista, tai muuten kohdistaa tämän huomion tulossa olevaan vuoroon (ks. Couper-Kuhlen–Selting 2018, 268; Terasaki 2004, 181–182). Esi-ilmoituksina käytetään usein mentaalista toimintaa merkitsevää verbiä ja siihen liittynyttä kysymyssanaa (Terasaki 2004, 197). Esi-ilmoitukset esiintyvät osana esisekvenssiä eli tiettyä toimintaa valmistelevaa jaksoa; suomenkielisissä keskusteluissa tavallisimpia esijakson avauksia ovat kysymykset tyyppiä *tiedätkö mitä, arvaa mitä*, joihin odotuksenmukainen vastaus on partikkeli *no(h)*, jolla kuulija osoittaa asettuvansa uutisen vastaanottajaksi (ks. Sorjonen 2002, 169–171; Sorjonen–Vepsäläinen 2016, 248; VISK, § 1218).

Seuraava esimerkki 5 havainnollistaa *tiedätkö mitä* -tyyppistä esi-ilmoitusta aineistossani. Esimerkki on poimittu kolmen nuoren välisestä keskustelusta, mutta oheisessa katkelmassa vain kaksi heistä on äänessä. Ennen esimerkin katkelmaa Susa on kertonut heidän yhteisen tuttavansa opiskelijavaihdosta Englannissa. Katkelmassa hän kertoo Anulle uutena tietona sen, ettei vaihdossa oleva tuttava joudukaan opiskelemaan kovin ahkerasti, vaikka näin oli oletettu.

(5) [SG151]

- 1 Susa: joo, (.) no mut **tiitsie mitä** se Ahosen Mika sano.
 2 Anu: nih,=
 3 Susa: =se sano et se on niinku taas sellast hää o
 4 käyny siel suunnillee, (.) kahtena päivänä
 5 viikos koulussa? (.) >se sano et< se on iha ku
 6 hää ois jossain yläasteella.

Varsinainen uutisoimisen arvoinen tieto tulee Susan vuorossa riveillä 3–6. Tätä vuoroa edeltää kuitenkin lyhyt esijakso (r. 1–2), joka koostuu *tiedätkö mitä* -tyyppisestä kysymyksestä (r. 1: *tiitsie mitä se Ahosen Mika sano*) ja siihen tuotetusta *nih*-responsista. *Tiedätkö*-ilmauksella Susa orientoi Anua siihen, mitä aikoo vuorossaan riveillä 3–6 sanoa. Tuottamallaan responsilla (r. 2) Anu osoittaa, että tunnistaa edeltävän vuoron esi-ilmoitukseksi eikä esimerkiksi kysymykseksi, joka vaatisi vastausta (vrt. esimerkkejä 1–4); vastaamalla Susan vuoroon *niin*-partikkelin variantilla *nih* Anu osoittaa vastaanottajuutensa (vrt. Sorjonen 2002, 171–172; ks. myös Keevallik 2003, 159) ja ilmaisee, että Susa voi jatkaa varsinaiseen uutiseen. *Niin*-partikkeli osoittaa tässä kontekstissa vastaanottajan käsittelevän edellistä lausumaa osana laajempaa, jo alkanutta toimintaa ja rohkaisee edellistä äännessäolijaa jatkamaan kerrontaansa (Sorjonen–Vepsäläinen 2016, 250).

Aineistossani esi-ilmoituksina toimivat *tiedätkö*-ilmaukset esiintyvät joko varsinaisesta uutisesta tai ilmoituksesta erillisinä vuoroina – kuten esimerkissä 5 – tai sitten

integroituneena uutis- tai ilmoitusvuoron alkuun. Tätä havainnollistaa esimerkki 6, joka on poimittu samasta keskustelusta kuin esimerkki 5. *Tiedätkö*-ilmaus esiintyy Susan vuorossa rivillä 1:

(6) [SG151]

- 1 Susa: mut **tiitsie mitäh**, (.) muute tost solariumist tuli
 2 mielee et miel- siin apteekkilehes luit sie sitä.
 3 (.) minkä saa ottaa mukaa apteekist se ter[veys
 4 Anu: [mm?
 5 Susa: joku [tällänen?]
 6 Anu: [en mie lukenu] sitä.
 7 Susa: ni siin oli kato just tästä iho talvikuntoon, (.)
 8 semmone artikkeli juttu?

Esimerkissä 6 *tiedätkö*-ilmaus esiintyy Susan vuoron alussa hyvin samantyyppisesti käytettynä kuin esimerkissä 5, orientoimassa vastaanottajaa siihen, mitä äänessäolija aikoo sanoa. Muodoltaan esimerkin 6 *tiedätkö*-ilmaus on kuitenkin huomattavasti kiteytyneempi kuin esimerkissä 5: Se muodostuu vain *tiedätkö*-ilmauksesta ja sitä seuraavasta kysymyssanasta *mitä(h)*, eikä näin ollen varsinaisesti kerro vastaanottajalle mitään tulevan vuoron sisällöstä. Ilmausta ei myöskään esimerkissä seuraa vastaanottajan kuulolle asettumisen osoittava *no*-partikkeli tai vastaava ilmaus (vrt. esimerkki 5), vaan Susa jatkaa uutisarvoiseen asiaan hyvin pienen mikrotaun (merkitty litteraatissa suluissa olevalla pisteellä) jälkeen.² Esimerkissä 6 *tiedätkö*-ilmausta käytetään varsin rutiininomaisena keinona osoittaa vastaanottajalle siirtymistä uuteen puheenaiheeseen (vrt. Keevallik 2003, 161 viron *tead*-ilmauksen osalta).³

Siinä missä esitoimintona olevat *tiedätkö*-ilmaukset kehystävät niitä seuraavaa vuoroa, esiintyy liitekysymyksenä käytetty *tiedätkö*-ilmaus kehystämänsä vuoron lopussa. Tällöin se sijoittuu sellaisen vuoron loppuun, joka on periaatteessa jo valmis syntaktinen, prosodinen ja pragmaattinen kokonaisuus (ks. Couper-Kuhlen–Selting 2018, 534). Liitekysymyksenä käytetty *tiedätkö* ei enää muuta vuoron asiasisältöä, vaan sen avulla puhuja voi eksplisiittisesti siirtää vuoron jollekulle toiselle osanottajalle tai muuttaa vuoron sävyä ja samalla mahdollisesti osoittaa vastaanottajalle, kuinka suhtautua sanottuun vuoroon (vrt. Sacks ym. 1974, 718; VISK § 1058). Aineistossani *tiedätkö*-liitekysymykset voivat liittyä erityyppisten toimintojen loppuun. Esimerkki 7 havainnollistaa *tiedätkö*-liitekysymystä kannanoton lopussa. Esimerkki on poimittu äidin (Irja) ja tyttären (Heta) välisestä puhelinkeskustelusta. Molemmat ovat aktiivisia koirienkasvatustoiminnassa. Ennen esimerkin 7 katkelmaa Heta on kertonut antaneensa eteenpäin tallennuslevyn, joka on sisältänyt epätoivottuja tietoja eräästä jalostukseen aiotusta koirasta. Tämän seurauksena

2 Mikrotauko rivillä 1 on mahdollista tulkita kohdaksi, jossa vastaanottajan olisi mahdollista tuottaa kuulolle asettumisen osoittava responssi; tällaista responssia ei kuitenkaan esimerkissä 6 tule.

3 Esimerkissä 6 puheenaiheen vaihtumista signaloit myös vuoronalkuinen *mut*-konjunktio (r. 1; ks. Sorjonen 1989, 174).

koiran omistaja on suuttunut Hetalle, vaikka Heta ei ollut tiennyt, mitä levy sisältää. Esimerkin 7 katkelmassa hän selittää tilannetta äidilleen. *Tiedätkö*-liitekysymys esiintyy esimerkissä rivillä 7:

(7) [SG124]

- 1 Heta: niin totahh, mä luulen et se on se, mut kato siinänän se
 2 vitsi just onki et ku mulkaan ei ollu mitään †käsitystä
 3 et mitä [siel on. .mhh] ja tota sitte noin ni#:#,
 4 Irja: [mm. mm.]
 5 Heta: vähän †vaikeeh(h)an s(h)e o(h)n sillai† >niinkuh<,
 6 Irja: mm,
 7 Heta: **tiäksä**,
 8 Irja: mm,
 9 (1.5)

Esimerkissä Heta kertoo ensin riveillä 1–4, kuinka hänellä ei ollut käsitystä levyn sisällöstä. Rivillä 5 Heta tuottaa arvion tilanteesta: tämän asiantilan vallitessa hänen vaikea suhtautua tuttavän suuttumukseen. Arvio on tuotettu hymyillen ja naurahtavaan äänensävyyn, mikä voidaan katsoa Hetan keinoksi pehmentää arkaluontoista tilannetta (ks. Haakana 2001). Arviota seuraa rivillä 6 Irjan *mm*-responsi, joka yhtäältä signaloi minimaalista liittoutumista edellisen vuoron sisällön kanssa, toisaalta taas kehottaa puhujaa jatkamaan (ks. Kangasharju 1998, 165–166, 169; Siitonen–Wahlberg 2015, 75). Heta ei kuitenkaan jatka arvioitaan, vaan tuottaa *tiedätkö*-ilmauksen rivillä 7, näin palauttaen vuoron Irjalle. *Tiäksä* voidaan tulkita esimerkissä 7 vastaanottajan vuoron jälkeen tehdyksi lisäykseksi (*post-other talk increment*, ks. Couper-Kuhlen–Ono 2007), joka laajentaa vuoron rakennetta. Se voidaan tässä kontekstissa nähdä keinoksi kirvoittaa vastaanottajassa Irjassa jonkinlainen rivillä 6 tuotettua *mm*-partikkelia voimakkaampi responsi, joka osoittaisi mahdollisen tietämisen – ja tätä kautta ymmärtämisen ja samanmielisyyden (vrt. VISK § 1697 *eikö*-alkuisista liitekysymyksistä). Rivillä 8 Irja tuottaa uuden *mm*-vastauksen, joka kuitenkin jälleen ilmentää vain minimaalista liittoutumista ja ymmärrystä. Irjan vastausta seuraa pitkähäkö tauko (r. 9), jonka voi tässä esimerkissä tulkita merkiksi siitä, että Irjan *tiedätkö*-liitekysymyksen jälkeen tuottama responsi ei välttämättä ollut odotuksenmukainen.

Olen tässä alaluvussa käsitellyt sellaisia *tiedätkö*-ilmauksia, joita käytetään kehystämään jotakin muuta keskustelun toimintoa, kuten uutista, ilmoitusta, kysymystä tai kannanottoa. Olen tarkastellut yhtäältä sellaisia tapauksia, joissa *tiedätkö*-ilmaus esiintyy ennen jotakin toista toimintoa (esi-ilmoituksena esimerkeissä 5 ja 6), toisaalta taas sellaisia tapauksia, joissa *tiedätkö*-ilmaus esiintyy toiminnon lopussa (liitekysymyksenä esimerkissä 7). Näissä käyttötavoissa *tiedätkö*-ilmaus on integroitunut osaksi jotakin muuta vuorovaikutuksellista toimintoa, ja sille on muodostunut vuorovaikutuksen etene- mistä kontrolloiva funktio. Tällöin ilmausta ei käytetä enää sen kirjaimellisessa merkityksessä toisin kuin aidon kysymyksen esittäviä *tiedätkö*-ilmauksia. Esimerkeistä on lisäksi huomattavissa, että *tiedätkö*-esi-ilmoituksen tai -liitekysymyksen sisältävien vuorojen

vastaanottajat eivät kohtele *tiedätkö*-ilmausta näissä konteksteissa kysymyksenä. Vastaanottajien responssit vahvistavat, että esitoiminnon ja liitekysymyksen asemassa olevia *tiedätkö*-ilmauksia kohdellaan rutiinistuneina ilmauksina, joihin ei odoteta kirjaimellista tietämisen tai ei-tietämisen osoittavaa vastausta vaan muunlaista responssia.

4.3 Kiteytyneet tiedätkö-ilmaukset

Noin 82 prosenttia (ks. taulukkoa 1) aineistoni *tiedätkö*-ilmauksista esiintyy sellaisessa käytössä, jossa ilmausta voidaan kutsua kiteytyneeksi eli tiettyyn muotoon kivettyneeksi rakenteeksi, jolla on vakiintunut vuorovaikutuksellinen funktio (ks. Helasvuo 2014, 68). Kiteytyneillä *tiedätkö*-ilmauksilla on monia sellaisia syntaktisia ominaisuuksia, jotka VISK (§ 794) määrittelee partikkeleille tyypillisiksi: ne ovat esimerkiksi lauseen rakenteen kannalta syntaktisesti valinnaisiksi tulkittavia, niillä ei ole vakiintunutta syntaktista sijaintia eivätkä ne saa komplementteja. Lisäksi kiteytyneitä *tiedätkö*-ilmauksia ei käytetä ilmauksen kirjaimellisen merkityksen mukaisesti esittämään kysymystä, vaan niille on muodostunut muunlaisia vakiintuneita vuorovaikutustehtäviä.

Kiteytyneiden *tiedätkö*-ilmausten käyttöä aineistossani havainnollistaa esimerkki 8, joka on poimittu kahden sisaruksen Tuulan ja Jaanan välisestä keskustelusta. Juuri ennen esimerkin katkelmaa Jaana on ehdottanut Tuulalle mukanaan tuomansa liköörin maistamista ja etsinyt Tuulan kaapista sopivat lasit. Esimerkissä 8 Jaana kertoo Tuulalle, kuinka on itse aikanaan ostanut liköörille sopivat lasit Ikeasta. *Tiedätkö*-ilmaus esiintyy Jaanan vuoron alussa rivillä 1 lausuman parenteettisena elementtinä, jota ei esiintymiskontekstissaan voi tulkita kysymykseksi. Esimerkistä näkyy myös, ettei vastaanottaja Tuula kohtele Jaanan *tiedätkö*-ilmausta kysymyksenä, johon hänen tulisi vastata:

(8) [SG438]

```

1 Jaana: .mth mullon tiäksä oikeen tämmöset ni
2         liköörii varten mä kerran vahingossa
3         ostin tuolta, (0.4) .mthh
4         tuo[lta tuolta, mhhhhh ]
5 Tuula:  [((suukottaa kissaa))]
6         (1.0)
7 Jaana:  Ike↓asta,
```

Kiteytyneet *tiedätkö*-ilmaukset voivat aineistossani sijoittua suhteellisen vapaasti mihin kohtaan vuoroa ja lausumaa tahansa, mutta kaikista yleisimpiä ne ovat vuoron ja lausuman keskellä. Seuraavat esimerkit kuitenkin havainnollistavat kaikkia niitä asemia, joissa kiteytynyt *tiedätkö*-ilmaus voi vuorossa ja lausumassa sijaita: vuoron ja lausuman alussa (9), keskellä (10) tai lopussa (11).

(9) [SG113]

- 1 Liisa: ɸoliksä unohtanuf=
 2 Missu: =ɸjoo **tiäksä** mä olin ih↓an unohtanuf, hh
 3 Liisa: juu se on tänää,

(10) [SG446]

- 1 Iina : sitte ku me >me käytiin siäl tos< (.) viime syksynä
 2 kahvilla ku se höy- hötkytti **tietsä** koko päivän
 3 et @monelta te tulette@ ja sit se viel autossa et
 4 @moneltas tai ootteks te jo tulos@ >tietsä semmost<
 5 hirveet stressiä että. (.) Teemun pitää päästä
 6 nukkumaan >**tietsä**< et niist ei sit niinku periks .hhh
 7 Ritva: joo.

(11) [SG113]

- 1 Missu: .hhh †oli kyl iham muuten sillee ihan kivaa mutta
 2 arvaa, (0.8) meiän autossa, isä sitä mulle on sanonukki
 3 et isä on sen niinku tiännykki .hh mu mejän autossa on
 4 niinku renkaat väärin päin, .hh eli meill_on
 5 pare:mmat edessä, ni mää pyörin joka iki:ssessä
 6 kurvissa **tiäksää**.
 7 Vikke: #aijaa#.

Yllä olevissa esimerkeissä 9–11 tiedätkö-ilmaukset ovat syntaktisesti valinnaisia eivätkä saa komplementteja – tai ainakaan niitä seuraavia kielellisiä ilmauksia ei ole kielipiillisesti merkitty komplementeiksi. Esimerkissä 9 *tiedätkö*-ilmaus esiintyy vuoron- ja lausumanalkuisena⁴ vastauksena kysymykseen (r. 2); käyttökontekstissaan se edeltää Missun odotuksenvastaista ilmoitusta siitä, että hän oli unohtanut autokoulun liukasajo-harjoituksen olevan samana päivänä, jolloin keskustelu käydään (vrt. Hakulinen ym. 2003, 210–211 *kuule*-partikkelin vuoronalkuisesta käytöstä responsseissa). Esimerkissä 10 puolestaan on vuoron ja lausuman keskellä sijaitsevien *tiedätkö*-ilmausten kimppu (r. 2, 4 ja 6). *Tiedätkö*-ilmaukset esiintyvät osana affektiivista valitustarinaa, jossa Iina kertoo anopilleen Ritvalle, kuinka oli käynyt ystävänsä luona kylässä ja ärsyyntynyt tämän käytöksestä. Tässä kontekstissa *tiedätkö*-ilmausten voidaan katsoa vetoavan vastaanottajan Ritvan toivottuun samanmielisyyteen ja ohjaavan häntä näkemään, mikä tilanteessa oli linan mielestä ärsyttävää. Esimerkissä 11 *tiedätkö*-ilmaus puolestaan on sijoittunut vuoron ja lausuman loppuun (r. 6) osana Missun omakohtaisen kokemuksen raportointia; *tiedätkö*-ilmaus korostaa tässä tapauksessa vuoron affektiivista sisältöä ja hakee vastaanottajan responsia, jollainen tuotetaankin (r. 7).⁵ Viken *aijaa*-vastaus kuitenkin osoittaa,

4 Esimerkissä 10 *tiedätkö*-ilmausta edeltää responssipartikkeli *joo*, joka sijoittuu vuoron avaukseen; *tiedätkö*-ilmauksen voidaan kuitenkin esimerkissä selkeästi katsoa liittyvän vuoron ytimen alkuun (ks. VISK § 1008–1009).

5 Kiteytyneiden *tiedätkö*-ilmausten käyttö vuoron lopussa muistuttaa tietyiltä osin ilmauksen käyttöä liitekysymyksenä (ks. lukua 4.2).

että hän käsittelee edellistä vuoroa uutena tietona, ei kysymyksenä, johon tulisi tuottaa vastaus, sillä *aijaa* on uutisen vastaanottamisen partikkeli (ks. Koivisto 2015).

Kuten esimerkit 9–11 osoittavat, aineistossani kiteytyneet *tiedätkö*-ilmaukset voivat esiintyä erityyppisten keskustelun toimintojen osana; yleisiä ne ovat erityisesti erilaisten informoivien toimintojen kuten uutisointien tai ilmoitusten osana, (omakohtaisia) koemuksia käsittelevissä kertomuksissa sekä äänessäolijan mielipiteeseen perustuvien arviointien ja arvottavien väitteiden yhteydessä. Kaikkia edellä mainittuja toimintoja yhdistää se, että niissä äänessäolija on se, jolla on tyypillisesti hallussaan enemmän tietoa kerrottavasta asiantilasta; tilanne on siis kutakuinkin päinvastainen kuin silloin, kun *tiedätkö*-ilmaus esittää aidon kysymyksen. Kiteytyneillä *tiedätkö*-ilmauksilla äänessäolija ei niinkään pyydä vastaanottajalta informaatiota, josta olisi itse tietämätön, vaan pikemminkin kutsuu vastaanottajaa näkemään tilanteen yhteisestä perspektiivistä ja reagoimaan tästä näkökulmasta.

Puhujan näkökulmaa, mielipidettä tai kokemusta esittelevien toimintojen lisäksi kiteytyneet *tiedätkö*-ilmaukset esiintyvät aineistossani tiuhaan ns. sanahauissa. Keskusteluntutkimuksessa *sanahaku* on nimitys prosessille, jossa puhuja etsii sopivaa ilmausta (ks. Sorjonen 1997, 118–119; VISK § 1074). Sanahauissa kiteytynyt *tiedätkö*-ilmaus esiintyy usein muiden sanahauille tyypillisten hakuilmausten, kuten partikkeleiden *niinku* ja *sillee(n)/sillai* sekä proadjektiivien *semmonen(n)*, *sellane(n)*, *tämmöne(n)* ja *tälläne(n)*, kanssa. Tämä on nähtävissä myös esimerkissä 12, jossa kolme nuorta keskustelevat apostoleista. Kiteytynyt *tiedätkö*-ilmaus esiintyy esimerkissä muodossa *tiätsä* (r. 5) Toinin vuorossa, jossa hän yrittää määrittellä mikä tai kuka ”apostoli” on.⁶ Esimerkissä *tiedätkö*-ilmausta ympäröivät muut (itse)korjaukselle ja sanahauille tyypilliset elementit: demonstratiivinen määrite *semmonen*, suunnittelupartikkeli *niinku*, suhteellisen pitkä tauko ja korjauspartikkelit *siis* ja *tai* (ks. Helasvuo–Laakso–Sorjonen 2004):

(12) [SG440]

- 1 Kaisa: onha niinkup Paavali [tai sillee et sehäj just on.
 2 Toini: [nii ko[skä sehän tarvii ku
 3 Masa: [nii.
 4 Toini: se on tavallaan niinkus semmonen niinku, (1.2) siis
 5 mänitsör tai semmonen [**tiätsä** niinku, (1.0) sä
 6 Kaisa: [mm,
 7 Toini: meet jonnekki alotat tyhjäst >ensi sum pitää<
 8 ↑evankelioida ihmiset tulee uskooh;

Esimerkin 12 kaltaisissa sanahaun konteksteissa *tiedätkö*-ilmausta käytetään signaloimaan muille osanottajille, että äänessäolijan puheen virrassa on etenemisen paikallinen

6 Esimerkissä Toini käyttää yksikön 2. persoonassa olevaa *tiätsä*-ilmausta, vaikka hän osoittaa vuoronsa kahdelle vastaanottajalle, sekä Kaisalle että Masalle. Tämä kertonee siitä, että yksikön 2. persoonan merkitys yhteen vastaanottajaan viittaavana ilmauksena on ainakin joissakin *tiedätkö*-ilmausten käytöissä hälventynyt (vrt. Maschler 2012, 814–815 heprean *ata yodeà / at yodeàt* [‘y’know MASC SG / FEM SG] -konstruktion osalta). Palaan tähän tarkemmin alaluvussa 4.4.

häiriö, jota hän korjaa parhaillaan. Voidaan lisäksi ajatella, että *tiedätkö*-ilmausta käytetään vetoamaan siihen tietoon, jonka kaikki osanottajat jakavat aiheesta, ja näin implisiittisesti aktivoimaan vastaanottajat potentiaalisesti ”tietävinä” osapuolina. Aineistossani on varsin yleistä, etteivät *tiedätkö*-ilmauksen sisältävät sanahaut välttämättä johda siihen, että äänessäolija ”löytäisi” ilmauksen, johon sanahaku kohdistuu. Näin on myös esimerkissä 12: *tiedätkö*-ilmauksen ja sitä seuraavan *niinku*-partikkelin jälkeen Toini pitää sekunnin tauon, minkä jälkeen hän vaihtaa vuoronsa suuntaa ja alkaa apostolin määrittelemisen sijaan kuvata, mitä apostoli tekee. On myös huomionarvoista, etteivät vastaanottajat tuota sanahauissa esiintyviin kiteytyneisiin *tiedätkö*-ilmauksiin sanahaun täydentäviä ilmauksia. Tämä tarkoittaa, etteivät he tulkitse *tiedätkö*-ilmausta heille osoitetuksi aidoksi kysymykseksi, vaan ymmärtävät sen liittyvän sanahakuun.

Kuten jo aineistoa esitellessäni mainitsin, *tiedätkö*-ilmausten morfofonologinen muoto vaihtelee aineistossani. Näin on myös kiteytyneiden *tiedätkö*-ilmausten osalta, mutta jotkin muodot ovat selvästi toisia yleisempiä.⁷ Kaikista eniten kiteytyneiden *tiedätkö*-ilmausten joukosta löytyy sellaisia *tiedätkö*-ilmauksen variantteja, joissa liitepartikkeli *-kO ~ -ks* jää pois ja verbiin on kliittistyneenä yksikön 2. persoonan pronomini (esim. *tie-t-sä*); tällaisia kiteytyneitä *tiedätkö*-ilmauksia on aineistossani 113 eli lähes 70 prosenttia kaikista kiteytyneistä *tiedätkö*-ilmauksista. Seuraavaksi suurin ryhmä muodostuu tapauksista, joissa *tietää*-verbin vartalo on supistunut ja kysymyspartikkeli *-ks* on sulautunut yksikön 2. persoonan pronominiin (esim. *tiä-k-sä*); tällaisten tapausten suhteellinen osuus kaikista kiteytyneistä *tiedätkö*-ilmauksista on noin 25 prosenttia. Valtaosa aineistoni *tiedätkö*-ilmauksista on siis jollain tapaa morfofonologiselta muodoltaan redusoituneita, mikä onkin kiteytyneille ilmauksille tyypillistä (esim. Scheibman 2000; Helasvuo 2014).

Olen tässä aluvussa osoittanut, että kiteytyneillä *tiedätkö*-ilmauksilla on monenlaisia vuorovaikutuksellisia tehtäviä, joiden voi sanoa liittyvän enää hyvin löyhästi ilmauksen kirjaimelliseen merkitykseen. Sen sijaan kiteytyneessä käytössä *tiedätkö*-ilmausta käytetään osanottajien välistä yhteisymmärrystä ja heidän välilleen rakentuvaa suhdetta säatelevänä ilmauksena, sillä kiteytynyt *tiedätkö*-ilmaus kohdistaa vastaanottajan huomion jonkinlaiseen jaettuun tiedolliseen maaperään, joka keskustelun osanottajilla voidaan olettaa olevan. Oli kyse sitten omakohtaisen kokemuksen kertomisesta tai arvion esittämisestä, kiteytynyt *tiedätkö*-ilmaus kutsuu vastaanottajaa harkitsemaan, voisiko myös hän tunnistaa kuvatun tilanteen tai asiantilan. Kun *tiedätkö*-ilmausta käytetään kiteymänä, *tietää*-verbi saakin oikeastaan episteemisen tulkinnan sijaan tunnistamiseen tai samanmielisyyteen liittyviä merkityksiä.

7 Muulla tavoin käytettyjen *tiedätkö*-ilmausten ryhmissä vaihtelua on enemmän.

4.4 Koonti: onko tiedätkö-ilmaus partikkelistumassa?

Edellä analysoidut *tiedätkö*-ilmausten käyttötavat antavat syytä pohtia, onko ilmaus partikkelistumassa ja näin ollen kieliopillistumassa. Pohdin seuraavaksi sellaisia tekijöitä, jotka puhuvat partikkelistumista vastaan, ja toisaalta sellaisia käytön piirteitä, jotka taas tukevat tulkintaa *tiedätkö*-ilmauksen partikkelistumiskehityksestä.

Kaikista partikkelimaisimpia esiintymiä aineistossani ovat kiteymänä käytetyt *tiedätkö*-ilmaukset. Se, onko kiteymäkäyttö kuitenkin vielä irronnut erilleen muista *tiedätkö*-ilmauksen käytöistä, kuten partikkeleilla on tapana, on kuitenkin kyseenalaista. Kiteytyneiden *tiedätkö*-ilmausten partikkelitulkintaa vastaan puhuu se, että *tiedätkö*-kiteymien muoto ei ole ainakaan vielä kivettynyt: siinä missä partikkelit ovat tyypillisesti taipumattomia, vaihtelee aineistoni *tiedätkö*-kiteymien muoto, kuten esimerkeistä käy ilmi. Osa tästä vaihtelusta on selitettävissä idiolektisillä tai alueellisilla tekijöillä (esim. *tiätsä* vs. *tieräks*), mutta ei ole poissuljettua, etteikö vaihtelu voisi selittyä myös ilmauksen käyttökontekstilla. Tämän todistaminen kuitenkin vaatisi laajempaa tarkastelua.

Lisäksi vaikuttaa siltä, että vaikka kiteytynyt käyttö onkin kaikkien *tiedätkö*-ilmausten joukossa yleistä, eivät kiteytyneet *tiedätkö*-ilmaukset ole jakautuneet tasaisesti aineistoni eri keskustelujen välillä: kiteymänä käytetyistä *tiedätkö*-ilmauksista 65 prosenttia esiintyy kahdessa keskustelussa (SG440 ja SG446), joista myös esimerkit 10 ja 12 ovat peräisin. Kiteytyneiden *tiedätkö*-ilmausten keskittyminen tiettyihin keskusteluihin antaakin syytä pohtia, voiko kiteytynyt, partikkelimaisin käyttö olla osin puhujakohtainen piirre.

Partikkelistumiskehityksen puolesta kuitenkin puhuu se, että ne kiteytyneet *tiedätkö*-ilmaukset, joita aineistossani on, muistuttavat syntaktisten ja pragmaattisten ominaisuuksiensa puolesta monilta osin partikkeleita (vrt. VISK § 794): niitä käytetään lauseen kannalta valinnaisina, parenteettisina elementteinä, ne eivät saa täydennyksiä tai määritteitä eikä niitä käytetä niiden kirjaimellisessa merkityksessä esittämään aitoa kysymystä. Partikkelistumiseen liittyy usein myös ilmauksen semanttisten komponenttien haalistuminen: siinä missä aitoina kysymyksinä käytetyt *tiedätkö*-tyyppiset yksikön 2. persoonassa olevat muodot viittaavat yhteen vastaanottajaan, kiteytynyt *tiedätkö*-ilmaus esiintyy aineistossani sellaisissakin vuoroissa, jotka on osoitettu useammalle kuin yhdelle vastaanottajalle (ks. esimerkkiä 12).

Kaikista partikkelistuneimpia *tiedätkö*-ilmauksen esiintymiä aineistossani ovatkin sellaiset tapaukset, joissa *tiedätkö*-ilmaus esiintyy *tietsä/tiätsä*-muotoisena, vuoron ja lausuman keskellä olevana syntaktisesti parenteettisena elementtinä, joka esiintyy muiden partikkelien tai suunnitteluilmausten kanssa ketjussa. Tällaisia tapauksia aineistossani edustavat esimerkkien 10 ja 12 *tiedätkö*-ilmaukset.

Aineistoni pohjalta voikin perustellusti väittää, että jonkinlaista partikkelistumiskehitystä on *tiedätkö*-ilmauksen joidenkin käyttötapojen osalta tapahtumassa, vaikka partikkeliksi ilmausta on vielä liioiteltua kutsua. Varsinkin kiteytyneiden *tiedätkö*-ilmausten kohdalla voidaan kuitenkin puhua *tiedätkö*-muodon kieliopillisen kategorian osittaisesta muutoksesta – siis kieliopillistumisesta – verbin ja kysymyskliitin yhdistelmästä partikkelimaiseksi ilmaukseksi. Vastaavaa kehitystä on havaittu myös *tiedätkö*-ilmausta

muistuttavien yksikön 2. persoonassa olevien *tietää*-ilmausten osalta virossa (Keevallik 2003), ruotsissa (Lindström–Wide 2005) ja hepreassa (Maschler 2012). Näissä tutkimuksissa kieliopillistumiskehitys on esitetty meneillään olevana jatkumona, jossa erityyppiset käytöt elävät rinnakkain (Keevallik 2003, 154–172; Lindström–Wide 2005, 214; Maschler 2012, 835). Näin on myös omassa aineistossani, jossa *tiedätkö*-ilmausta voidaan käyttää niin aitona kysymyksenä, rutiinistuneena elementtinä esi-ilmoituksissa ja liitekysymyksissä kuin partikkelia tietyiltä piirtein muistuttavana kiteymänäkin.

5 Lopuksi

Olen artikkelissani käsitellyt *tiedätkö*-ilmaukseksi kutsumani *tietää*-verbin yksikön 2. persoonan preesensin interrogatiivimuodon käyttöä suomenkielisissä arkikeskusteluissa. Tavoitteenani on ollut kuvata ilmauksen käytön variaatiota ja tarkastella *tiedätkö*-ilmausten käyttötavoissa tapahtunutta mahdollista kehitystä verbimuodosta partikkelistuneeksi ilmaukseksi. Aiemmin vastaavia tutkimuksia on fennistiikassa tehty suomen *kato*- ja *kuule*-ilmauksista (Hakulinen–Seppänen 1992; Hakulinen ym. 2003; Siitonen ym. 2019).

Olen osoittanut, että arkikeskustelun kontekstissa *tiedätkö*-ilmausta voidaan käyttää aitona kysymyksenä, esitoimintona, liitekysymyksenä ja kiteymänä. Aidon kysymyksen esittävät *tiedätkö*-ilmaukset esiintyvät osana kysymys–vastaus–vierusparia, ja niihin tuotetaan säännönmukaisesti tietämistä tai ei-tietämistä osoittava responsi. Sekä esi-ilmoituksena että liitekysymyksenä käytetyt *tiedätkö*-ilmaukset voidaan tulkita tiettyihin vuorovaikutuksellisiin konteksteihin kuuluviksi rutiinistuneiksi ilmauksiksi, joita käytetään jonkin muun vuorovaikutuksellisen toiminnon osana. Esi-ilmoituksena *tiedätkö*-ilmaus valmistelee vastaanottajaa tulevan vuoron sisältöön, ja sen projisoima jälkijäsen on kuulolle asettumista osoittava partikkeli. Liitekysymyksenä toimivan *tiedätkö*-ilmauksen tehtävä taas on johtaa vuoronvaihtoon ja kirvoittaa vastaanottajassa sopiva jälkijäsenen siihen toimintoon, johon *tiedätkö*-ilmaus on liittynyt. Kiteytyneet *tiedätkö*-ilmaukset puolestaan esiintyvät osanottajien välistä yhteisymmärrystä säätelevinä ilmauksina, jotka voivat esiintyä vuoron alussa, keskellä tai lopussa siinä esitetyn lauseen rakenteen kannalta syntaktisesti valinnaisina elementteinä.

Tiedätkö-ilmauksen erilaiset käyttötavat muodostavat aineistossani sumearajaisen jatkumon, jossa ilmauksen yksittäinen esiintymä voidaan katsoa kuuluvaksi tiettyyn kategoriaan sen perusteella, millaisen toiminnon, vuoron ja syntaktisen kokonaisuuden osana se esiintyy. Aineistossani on havaittavissa tiettyä kieliopillistumiskehitystä, jossa *tiedätkö*-ilmauksen käyttö on laajentunut aidosta kysymyksestä tietyissä tilanteissa käytettäväksi rutiininomaisiksi ilmauksiksi ja kiteymiksi, joilla on monia partikkeleihin tyypillisesti liitettäviä ominaisuuksia. Kiteytyneenä ilmauksena *tiedätkö* ei enää esitä vastaanottajalle suoraa kysymystä, vaan sitä käytetään peräänkuuluttamaan osanottajien jakamaa yhteistä tietoa ja tätä kautta säätelemään heidän välistään yhteisymmärrystä. Se, mihin tämäntyyppinen *tiedätkö*-ilmauksen käyttö edelleen mahdollisen kieliopillistumiskehityksen jatkuessa johtaa, jää tarkasteltavaksi tulevaisuuden aineistoista.

Lähteet

Aineistolähteet

Arkisyn. Suomenkielisten arkikeskustelujen morfosyntaktinen tietokanta. Tietokanta rakennettu Turun yliopistossa, aineisto Helsingin yliopiston Keskusteluntutkimuksen arkistosta ja Turun yliopiston Lauseopin arkistosta. Suomen kielen ja suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen oppiaine, Turun yliopisto.

Kirjallisuuslähteet

- ASMUSS, BIRTE 2011: Proposing shared knowledge as a means of pursuing agreement. TANYA STIVERS, LORENZA MONDADA ja JAKOB STEENSIG (toim.): *The morality of knowledge in conversation*, 207–234. Cambridge University Press, Cambridge. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511921674.010>
- COUPER-KUHLEN, ELIZABETH – ONO, TSUYOSHI 2007: ‘Incrementing’ in conversation. A comparison of practices in English, German and Japanese. *Pragmatics* 17 (4), 513–552. <https://doi.org/10.1075/prag.17.4.02cou>
- COUPER-KUHLEN, ELIZABETH – SELTING, MARGRET 2018: *Interactional linguistics. Studying language in social interaction*. Cambridge University Press, Cambridge. <https://doi.org/10.1017/9781139507318>
- DUVALLON, OUTI – ROUTARINNE, SARA 2005: Parenthesis as a resource in the grammar of conversation. AULI HAKULINEN ja MARGRET SELTING (toim.): *Syntax and lexis in conversation. Studies on the use of linguistic resources in talk-in-interaction*, 45–74. John Benjamins, Amsterdam. <https://doi.org/10.1075/sidag.17.05dvv>
- ERMAN, BRITT 2001: Pragmatic markers revisited with a focus on you know in adult and adolescent talk. *Journal of Pragmatics* 33, 1337–1359. [https://doi.org/10.1016/S0378-2166\(00\)00066-7](https://doi.org/10.1016/S0378-2166(00)00066-7)
- FORSBERG, HANNELE 1994: Havaintoja kysymystyyppistä *otat sie ~ sä*. *Virittäjä* 98 (1), 60–68.
- FOX TREE, JEAN – SCHROCK, JOSEF 2002: Basic meanings of *you know* and *I mean*. *Journal of Pragmatics* 34 (2002), 727–747. [https://doi.org/10.1016/S0378-2166\(02\)00027-9](https://doi.org/10.1016/S0378-2166(02)00027-9)
- HAAKANA, MARKKU 2001: Lääkäri, potilas ja nauru. MARJA-LEENA SORJONEN, ANSSI PERÄKYLÄ ja KARI ESKOLA (toim.): *Keskustelu lääkärin vastaanotolla*, 135–160. Vastapaino, Tampere.
- HAKULINEN, AULI – KEEVALLIK ERIKSSON, LEELO – LINDSTRÖM, JAN 2003: *Kuule, kule, hördu* – projicerande praktiker i finska, estniska och svenska samtal. BENGT NORDBERG, LEELO KEEVALLIK ERIKSSON, KERSTIN THELANDER ja MATS THELANDER (toim.): *Grammatik och samtal. Studier till minne av Mats Eriksson*, 199–218. Institutionen för nordiska språk, Uppsala.
- HAKULINEN, AULI – SAARI, MIRJA 1996: Temporaaalisesta adverbista diskurssipartikkeliksi. *Virittäjä* 99 (4), 481–500.
- HAKULINEN, AULI – SEPPÄNEN, EEVA-LEENA 1992: Finnish *kato*: From verb to particle. *Journal of Pragmatics* 18 (1992), 527–549. [https://doi.org/10.1016/0378-2166\(92\)90118-U](https://doi.org/10.1016/0378-2166(92)90118-U)
- HAYANO, KAORU 2012: Question design in conversation. JACK SIDNELL ja TANYA STIVERS (toim.): *The handbook of conversation analysis*, 394–414. Wiley-Blackwell, Chichester. <https://doi.org/10.1002/9781118325001.ch19>
- HELASVUO, MARJA-LIISA 2014: Agreement or crystallization. Patterns of 1st and 2nd person subjects and verbs of cognition in Finnish conversational interaction. *Journal of Pragmatics* 63, 63–78. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2013.11.011>
- HELASVUO, MARJA-LIISA – LAAKSO, MINNA – SORJONEN, MARJA-LEENA 2004: Searching for words. Syntactic and sequential construction of word search in conversations of Finnish speakers with aphasia. *Research on Language and Social Interaction* 37 (1), 1–37. https://doi.org/10.1207/s15327973rlsi3701_1
- HOPPER, PAUL – TRAUOGOTT, ELIZABETH CLOSS 1993: *Grammaticalization*. Cambridge University Press, Cambridge.
- KANGASHARJU, HELENA 1998: *Alignment in disagreement. Building alliances in multi-person interaction*. Helsingin yliopisto, Helsinki.

- KEEVALLIK, LEELO 2003: *From Interaction to Grammar: Estonian Finite Verb Forms in Conversation*. Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Uralica Upsaliensia 34. Uppsala University, Uppsala.
- KOIVISTO, AINO 2015: Dealing with ambiguities in informings. Finnish *aijaa* as a "neutral" news receipt. *Research on Language and Social Interaction* 48, 365–387. <https://doi.org/10.1080/08351813.2015.1090109>
- LAITINEN, LEA – LEHTINEN, TAPANI 1997: Johdanto. TAPANI LEHTINEN ja LEA LAITINEN (toim.): *Kieliopillistuminen. Tapaustutkimuksia suomesta*, 6–19. Kieli 12. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- LANDGREBE, JEANETTE 2012: 'I think - you know'. Two epistemic stance markers and their significance in an innovation process. JAN LINDSTRÖM ja SOFIE HENRICSON (toim.): *Språk och interaktion* 3, 107–131. Finska, finskugriska och nordiska institutionen, Helsingfors universitet.
- LAURY, RITVA – HELASVUO, MARJA-LIISA 2016: Disclaiming epistemic access with 'know' and 'remember' in Finnish. *Journal of Pragmatics* 123, 80–96. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2016.07.005>
- LILJA, NIINA 2012: *Tiedätkö mikä on suo?* Kielellisen epäsymmetrian topikalisointi kakkoskielisessä arkikeskustelussa. *Virittäjä* 116 (4), 560–588.
- LINDSTRÖM, JAN – WIDE, CAMILLA 2005: Tracing the origins of a set of discourse particles. Swedish particles of the type *you know*. *Journal of Historical Pragmatics* 6 (2), 211–236. <https://doi.org/10.1075/jhp.6.2.04lin>
- MACHLER, YAEL 2012: Emergent projecting constructions. The case of Hebrew *yada* ('know'). *Studies in Language* 36 (4), 785–847. <https://doi.org/10.1075/sl.36.4.03mas>
- OLIN, KATRI 1996: Kysymysten rakenteesta heijastuva kuulijaan suuntautuminen. AULI HAKULINEN (toim.): *Suomalaisen keskustelun keinoja* II, 47–79. Kieli 10. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, Helsinki.
- SACKS, HARVEY – SCHEGLOFF, EMANUEL – JEFFERSON, GAIL 1974: A simplest systematics for the organization of turn-taking for conversation. *Language*, 50, 696–735. <https://doi.org/10.1353/lan.1974.0010>
- SCHEGLOFF, EMANUEL 2007: *Sequence organization in interaction*. Cambridge University Press, Cambridge. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511791208>
- SCHEIBMAN, JOANNE 2000: *I dunno...* A usage-based account of the phonological reduction of *don't* in American English conversation. *Journal of Pragmatics* 32, 105–124. [https://doi.org/10.1016/S0378-2166\(99\)00032-6](https://doi.org/10.1016/S0378-2166(99)00032-6)
- SCHIFFRIN, DEBORAH 1987: *Discourse markers*. Cambridge University Press, Cambridge. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511611841>
- SEPPÄNEN, EEVA-LEENA 1997: Vuorovaikutus paperilla. LIISA TAINIO (toim.): *Keskustelunanalyysin perusteet*, 18–31. Vastapaino, Tampere.
- SIITONEN, PAULIINA – RAUNIOMAA, MIRKA – KEISANEN, TIINA 2019: *Kato. Hulluna puolukoita. Kato vuorovaikutuksen resurssina luontoilussa. Virittäjä*, 123 (4), 518–549. <https://doi.org/10.23982/vir.71162>
- SIITONEN, PAULIINA – WAHLBERG, KARL-ERIK 2015: Finnish particles *mm*, *jaa* and *joo* as responses to a proposal in negotiation activity. *Journal of Pragmatics* 75, 73–88. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2014.11.001>
- SORJONEN, MARJA-LEENA 1989: Vuoronalkuiset konnektorit: *mutta*. AULI HAKULINEN (toim.): *Suomalaisen keskustelun keinoja* I, 162–175. Kieli 4. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, Helsinki.
- 1997: Korjausjäsenitys. LIISA TAINIO (toim.): *Keskustelunanalyysin perusteet*, 112–138. Vastapaino, Tampere.
- 2002: Recipient activities. The particle "no" as a go-ahead response in Finnish conversations. CECILIA E. FORD, BARBARA A. FOX ja SANDRA A. THOMPSON (toim.): *The language turn and sequence*, 165–195. Oxford University Press, New York.
- SORJONEN, MARJA-LEENA – VEPSÄLÄINEN, HEIDI 2016: The Finnish particle *no*. PETER AUER ja YAEL MASCHLER (toim.): *NU and NÅ. A family of discourse markers across the languages of Europe and beyond*, 243–280. de Gruyter, Berlin. <https://doi.org/10.1515/9783110348989-008>
- STUBBE, MARIA – HOLMES, JANET 1995: *You know eh* and other 'exasperating expressions'. An analysis of

- social and stylistic variation in the use of pragmatic devices in a sample of New Zealand English. *Language and Communication* 15 (1), 63–88. [https://doi.org/10.1016/0271-5309\(94\)00016-6](https://doi.org/10.1016/0271-5309(94)00016-6)
- SUOMALAINEN, KARITA 2018: *Sinä*, konteksti ja monitulkintaisuus. Yksikön 2. persoonan viittaukset arkikeskustelussa. *Virtittäjä* 122 (3), 320–355. <https://doi.org/10.23982/vir.63686>
- TERASAKI, ALENE KIKU 2004: Pre-announcement sequences in conversation. GENE H. LERNER (toim.): *Conversation Analysis. Studies from the first generation*, 171–223. John Benjamins, Amsterdam. <https://doi.org/10.1075/pbns.125.11ter>
- VISK = HAKULINEN, AULI – VILKUNA, MARIA – KORHONEN, RIITTA – KOIVISTO, VESA – HEINONEN, TARJA RIITTA – ALHO, IRJA 2004: *Iso suomen kielioppi*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. Verkkoersio. Saatavilla <http://scripta.kotus.fi/visk> [viitattu 22.3.2020].
- ÖSTMAN, JAN-OLA 1981: *You know. A discourse functional approach. Pragmatics and Beyond*, 2:7. John Benjamins, Amsterdam. <https://doi.org/10.1075/pb.ii.7>

KARITA SUOMALAINEN: Tiedätkö ‘do you know’ – from a question to a fixed expression

The article covers the use of *tiedätkö* ‘do you know’ expressions in everyday Finnish conversation. The aim is, on the one hand, to describe the interactional contexts in which *tiedätkö* expressions occur, and, on the other hand, to explore whether *tiedätkö* has, in certain contexts, grammaticised into a particle-like expression. The data consist of approximately 30 hours of both face-to-face and telephone conversations taken from the Arkisyn corpus, a morphosyntactically coded database of conversational Finnish. The study adopts the framework of interactional linguistics, supplemented by the conversation analytical method.

The article shows that in everyday Finnish conversations, a *tiedätkö* expression can be used as an authentic question, as a pre-announcement, as a tag-question or as a fixed expression. A *tiedätkö* expression that poses an authentic question functions as the first-pair part in question–answer adjacency pairs, and its main task is to elicit a response in which the addressee provides the questioner with the desired information. As for a *tiedätkö* expression that is used as a pre-announcement, it prepares the recipient for the content within the upcoming turn, and is typically followed by a response by which the recipient shows that he or she is listening. When *tiedätkö* expressions are used as tag-questions, their main task is to elicit a response to the action to which they are attached. Finally, a *tiedätkö* expression used as a fixed expression gives relevance to intersubjectivity-related matters, regulating the mutual understanding between the conversational participants.

The research data suggest that there is an ongoing expansion in the category of *tiedätkö* expressions, since *tiedätkö* can function as a question, as a routine-like expression related to certain social actions, or as a fixed expression that is syntactically and pragmatically very similar to (other) Finnish particles. Based on the variation in the way *tiedätkö* expressions are used in the data, this study proposes that there is a continuum of different degrees of grammaticisation in *tiedätkö* expressions. In this ongoing process of grammaticisation, different uses exist alongside each other.

Karita Suomalainen
karita.m.suomalainen@utu.fi
Suomen kieli ja suomalais-ugrilainen kielentutkimus
20014 Turun yliopisto

KRISTA TEERI-NIKNAMMOGHADAM

Miksi joulun edellä muttei perjantain edellä?

Suomen EDELLÄ-adpositioilla kuvatut suhteet ajan liikemetaforissa

1 Johdanto

Kognitiivisen kielitieteen piirissä on jo vuosikymmeniä tutkittu sitä, miten ajasta ja ajallista suhteista puhutaan. Koska aika on ilmiönä abstrakti ja siten hankala hahmottaa sellaisenaan, sen kulkua kuvataan usein tilaan liittyviin kokemuksiin perustuvien metaforien avulla (mm. Clark 1973; Boroditsky 2000; Evans 2004; Tenbrink 2007; Moore 2014a). Aikaa siis kielennetään osittain samanlaisin keinoin kuin tilaa. Tämä artikkeli ottaa osaa ajan kielentämisestä ja liikemetaforista käytävään keskusteluun tarkastelemalla, millaisia ajallisia suhteita suomen adpositioilla *edellä*, *edeltä* ja *edelle* kuvataan.

Suomen kielessä ajan liikemetaforia ilmennetään erityisesti etu-taka-oppositioon perustuvilla adpositioilla, kuten esimerkit 1–5 havainnollistavat:

- (1) Edessämme on **vaikeita aikoja**.
- (2) **Kesä** jäi taaksemme.
- (3) **Kokous** pidettiin *juhannuksen* edellä.
- (4) **Vuosijuhlia** vietettiin heti *joulun* perään.
- (5) **Päivät** seurasivat *toistensa* jäljessä.

Esimerkit eroavat toisistaan siinä, millaisia entiteettejä ne koodaavat relaation keskeiseksi osallistujiksi eli muuttujaksi ja kiintopisteeksi. Kognitiivisen kieliopin terminologiasa *muuttujaksi* nimitetään relaation ensisijaista osallistujaa, jota hahmotetaan suhteessa *kiintopisteeksi* kutsuttuun toissijaiseen osallistajaan (Langacker 1987, 231–237). Tässä tutkimuksessa kiintopiste ja muuttuja määritellään suhteessa adposition kuvaamaan relaatioon. Esimerkeissä muuttujia vastaavat kielelliset muodot on lihavoitu ja kiintopistettä vastaavat kursivoitu.

Esimerkeissä 1 ja 2 muuttujana on ajallinen olio ja kiintopisteenä aikaa kokeva ihminen eli ego, jota ilmaistaan esimerkeissä adpositioihin *edessä* ja *taakse* liitetyillä

omistusliitteillä. Esimerkeissä 3–5 sekä muuttuja että kiintopiste ovat ajallisia oliota, joiden välisen suhteen kautta aikaa tarkastellaan. Aiemman tutkimuksen mukaan adpositiot *edessä* ja *taakse* ovat kiintopisteen liikkeen suhteen neutraaleja, mikä tarkoittaa sitä, että niillä voidaan kielentää sekä liikkuvan että liikkumattoman kiintopisteen sisältäviä tilanteita (*edessämme ajaa traktori; kirje putosi lipaston taakse*). Adpositiot *edellä*, *perään* ja *jäljessä* taas ovat erikoistuneet tilanteisiin, joissa niin muuttuja kuin kiintopiste liikkuu (*hän kulki koko matkan edelläni / perässäni / jäljessäni*). (Nikanne 2003, 194, 199.) Aiemmassa tutkimuksessa onkin osoitettu, että liikkeen suhteen neutraaleilla ja liikettä ilmaisevilla adpositioilla on ajan liikemetaforiin liittyen esimerkkien 1–5 esittämä työnjako: liikkeen suhteen neutraaleja adpositioita käytetään yleisesti kuvaamaan ajallisen olion suhdetta egoon, kuten esimerkeissä 1 ja 2, liikettä ilmaisevilla adpositioilla taas ilmaistaan tavallisesti ajallisten olioiden keskinäisiä suhteita esimerkkien 3–5 tapaan (Huumo 2013; 2015a; Teeri-Niknamoghdam 2016).

Tässä tutkimuksessa tarkastelen, millaisia ajallisia suhteita liikettä ilmaisevilla adpositioilla *edellä*, *edeltä* ja *edelle* (jatkoissa EDELLÄ-adpositiot) ilmaistaan. Perusmerkityksessään EDELLÄ-adpositiot kuvaavat relaatioita, joissa muuttuja sijaitsee kiintopisteen 'edelle' hahmottuvalla hakualueella (*edellä*), poistuu sieltä (*edeltä*) tai siirtyy sinne (*edelle*). Termillä *hakualue* tarkoitetaan adposition määrittelemää aluetta, jossa muuttuja kiintopisteseen nähden sijaitsee (Langacker 1987, 286). Liikettä ilmaisevien EDELLÄ-adpositioiden tapauksessa hakualueena voidaan pitää koko kuljettavaa liikeväylää, jolloin hakualueen määrittely perustuu entiteettien liikesuunnan mukaiseen järjestykseen, ei esimerkiksi entiteettien luontaiseen etu–taka-asymmetriaan (Huumo 2013, 12–13). Näin ollen esimerkiksi adpositio *edellä* sijoittaa muuttujan hakualueelle, joka sijaitsee liikesuunnassa kiintopistettä edempänä.

Kuten edellä esitetty esimerkki 3 havainnollistaa, EDELLÄ-adpositioilla kuvataan ajallisten olioiden keskinäistä järjestystä. Tarkemmin esimerkin kaltaiset ajalliset ilmaukset edustavat JONOMETAFORAKSI kutsuttua metaforatyyppeä (SEQUENCE IS RELATIVE POSITION ON A PATH; ks. Moore 2014a; suom. Huumo 2015b). JONOMETAFORASSA aikajana hahmotetaan väyläksi, jolle ajalliset oliot ovat asettuneet jonoon siten, että aiemmat ajat sijaitsevat myöhempien edellä.

Tutkimukseni ensimmäisenä tavoitteena on selvittää kahden aineiston avulla, millaisiin ajallisiin kiintopisteisiin EDELLÄ-adpositiot JONOMETAFORAN esiintymissä liittyvät ja miten kiintopisteitä voidaan ryhmitellä. Jo yksin kieli-intuition pohjalta voidaan havaita, että EDELLÄ-adpositioiden kanssa käytettävien ajallisten kiintopisteiden valintaan liittyy joitakin rajoitteita. Kuulostavatko esimerkiksi ilmaukset *toukokuun edellä olin paljon töissä* ja *hääät pidetään torstain edellä* luontevilta? Mihin viitataan, kun puhutaan toukokuuta tai torstaita edeltävästä ajasta? Konventionaalisen vuosi- ja viikkosyklin mukaisesti toukokuun ja torstain edelle hahmottuvat huhtikuu ja keskiviikko, minkä vuoksi olisikin kuvaavampaa ilmaista työskentelyn tapahtuneen *huhtikuussa* ja häiden *keskiviikkona*. Sen sijaan ilmaus *joulun edellä olin paljon töissä* täyttäneen luontevuuden kriteerit: ilmauksessa konventionaalisesti tunnetun joulun sijainnin avulla määritetään muuten

epämääräisenä näyttäytyvää ajallista oliota, joka sijoittuu aikajanalla karkeasti johonkin joulua edeltävään aikaan.

Toisena tavoitteenani on analysoida kiintopisteeksi ja muuttujaksi koodattujen ajallisten olioiden välistä suhdetta, jonka määrittelen joko ajoittavaksi eli temporaaliseksi tai kontekstualisoivaksi eli temporaalis-kausaaliseksi. Ajoittavassa suhteessa kiintopiste toimii puhtaasti temporaalisena viitepisteenä muuttujan sijainnin selvittämiseksi (*YT-neuvottelut pidettiin vapun edellä*), kun taas kontekstualisoivassa suhteessa kiintopiste tarjoaa kontekstuaalisen kehyksen, josta käsin muuttujan ja kiintopisteen välinen tapahtumaketju voidaan ymmärtää (*alkoholin haitoista puhutaan paljon vapun edellä*).

Ajan liikemetaforissa käytettyjen sanojen semantiikkaa on tutkittu jonkin verran erityisesti psykolingvistiikassa, mutta aiemmat tutkimukset ovat keskittyneet lähinnä esimerkkien 1 ja 2 kaltaisiin ilmauksiin, joissa ajallinen relaatio pohjaa ensisijaisesti egon nykyhetkeen (mm. Margolies–Crawford 2008; McGlone–Pfiester 2009; Duffy–Feist 2017). Tästä syystä onkin kiinnostavaa tarkastella, millaisia kiintopisteitä käytetään silloin, kun aikaa hahmotetaan ajallisten olioiden välisen järjestyksen kautta (vrt. Shinohara–Pardeshi 2011). Laajemmassa mielessä tutkimukseni tarkoituksena on tehdä havaintoja suomen puhujien tavasta käsitteistää aikaa ja ajallisia suhteita. Yleisesti aiheen tarkastelulla saadaan lisää tietoa niin suomen adpositioiden metaforisesta käytöstä kuin siitä, millaiset vakiintuneet käsitteistystavat ohjaavat aikaan liittyvää ajatteluamme.

Artikkelin rakenne on seuraava. Luvussa 2 luonnehdin tiiviisti ajan liikemetaforiin liittyvää luokittelua ja ajallisten olioiden luonnetta. Luvussa 3 esittelen tutkimuksessa käytetyt aineistot ja tutkimusmenetelmän. Luvussa 4 luokittelen aineistoissani esiintyvät kiintopisteet ja tarkastelen niiden ominaisuuksia. Luvussa 5 tutkin kiintopisteenä ja muuttujana toimivien ajallisten olioiden välisiä suhteita sekä pohdin osallistujien välisiä ominaisuuseroja. Luvussa 6 pohdin tutkimukseni tuloksia ja teen niiden pohjalta päätelmiä.

2 Ajan liikemetaforien luokittelu ja ajallisten olioiden luonne

Ajan liikemetaforat voidaan yleisesti jakaa egoperustaisiin ja kenttäperustaisiin metaforiin sen mukaan, millaisia olioita ne koodaavat aikasuhteen muuttujaksi ja kiintopisteeksi. Egoperustaisten metaforien keskeiset osallistajat ovat ajallinen olio ja ego, kuten edellä esitetyt esimerkit 1–2 havainnollistivat. Egoperustaisissa metaforissa ajallista relaatiota tarkastellaan aina suhteessa egon nykyhetkeen, jolloin aikaa hahmotetaan menneisyys–nykyisyys–tulevaisuus-kolmijaon kautta. (Boroditsky 2000, 5–6; Moore 2014a, 21–27.) Kenttäperustaisissa metaforissa taas temporaalinen suhde kuvataan ajallisten olioiden keskinäisen järjestyksen kautta, kuten esimerkeissä 3–5 esitettiin. Kenttäperustaisissa metaforissa siis sekä muuttujaksi että kiintopisteeksi koodataan ajallinen olio (Moore 2014a, 65–71; kenttäperustaisuudesta ks. Talmy 2000, 212–213). Kenttäperustaiset metaforat perustuvat egosentrisen nykyhetken näkökulman sijaan aiempi–myöhempi-oppositioon.

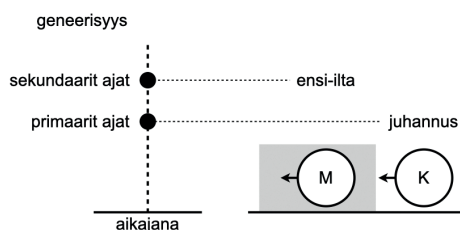
Egoperustaiset ja kenttäperustaiset ajan metaforat eroavat toisistaan myös siinä, mitkä aikasuhteen keskeisistä osallistujista ne kuvaavat liikkujina. Egoperustaisissa metaforissa vain toinen osallistujista voidaan kerrallaan koodata liikkujaksi (Moore 2014b, 378). Näin

ollen liikkujana on joko ego, joka kulkee aikajanalla kohti tulevaisuutta (*me lähestymme joulua*), tai ajallinen olio, jonka kulkua suhteutetaan egon nykyhetken (*joulu on tulossa*). Kenttäperustaisissa metaforissa taas molemmat ajalliset oliot voidaan tulkita liikkujiksi siten, että myöhempi seuraa aiempaa (*joulua seuraa uusivuosi*). (Moore 2014b, 376–377; vrt. Lakoff–Johnson 1980, 41–45.)

Tässä tutkimuksessa tarkasteltava JONOMETAFORA on kenttäperustainen metafora, sillä se ei perustu ensisijaisesti egon nykyhetken näkökulmaan (Moore 2014a, 66–70). Egosentrisen viitepisteen puuttumisesta huolimatta JONOMETAFORA sisältää Dewellin (2007, 293) mukaan kuitenkin aina käsitteellisen perspektiivin, jota vasten ajallisten olioiden välistä suhdetta tarkastellaan. Dewellin (mt.) esittämä käsitteellinen perspektiivi voidaan yhdistää Langackerin (2008, 259) ankkuroinnin (*grounding*) käsitteeseen: ankkuroivat elementit liittävät kielellä kuvatun tilanteen varsinaiseen puhetilanteeseen ja sen osallistujiin. Tällaisia elementtejä ovat esimerkiksi tempukset ja modukset, jotka ankkuroivat kuvatun tilanteen yhtäältä puhehetkeen ja toisaalta puhujan modaaliseseen asenteeseen ja todellisuuskäsitykseen (Langacker 2008, 299–300; Hamunen 2019, 58).

Tässä tutkimuksessa jaan ajalliset oliot karkeasti primaareihin ja sekundaareihin aikoihin¹. Primaareja aikoja ovat sellaiset oliot, jotka kiinnittyvät inherentisti absoluuttiseen aikajanaan ja joiden avulla aikajanasta lohkotaan konventionaalisia osia (kuten joulu, kevät, tunti). Sekundaareilla ajoilla taas ei ole inherenttiä sidosta absoluuttiseen aikajanaan, mutta ne ilmenevät ajassa (vaalit, markkinat, sade, synnytyt). Primaarien tai sekundaarien lisäksi ajalliset oliot voivat olla geneerisiä, jolloin ne eivät sijoitu absoluuttiselle aikajanalle vaan sen ulkopuolelle. Absoluuttisella aikajanalla viittaa tässä tutkimuksessa varsinaiseen, alati muuttuvaan aikaan, jonka etenemistä voidaan mitata esimerkiksi vakiintuneiden ajan yksiköiden avulla (absoluuttisesta ajasta ks. Viimaranta 2006, 18–19; Huumo 2017, 7–8). Kuvio 1 ja siihen liittyvä esimerkki 6 havainnollistavat aikojen yleisjäsenyyden kerroksellisuutta ja suhteuttavat sitä esimerkissä kuvattuun ajalliseen suhteeseen. Kuviossa *M* viittaa muuttuajaan ja *K* kiintopisteeseen. Harmaa laatikko merkitsee hakualetta. Nuolet kuvaavat ajallisten olioiden metaforista liikettä.

(6) **Ensi-ilta** on juuri *juhannuksen* edellä 23.6. (KLK; aineistoista ks. luku 3).

Kuvio 1. JONOMETAFORAN kuvaama ajallinen relaatio ja sen suhde aikojen yleisjäsenyyteen.

1 Kiitän *Sananjalan* nimeämätöntä arvioijaa primaari–sekundaari-jaon ehdottamisesta.

3 Tutkimuksen aineisto ja menetelmä

Tätä tutkimusta varten olen kerännyt aineiston, joka koostuu 1 123:sta JONOMETAFORAN esiintymästä. Näistä 832 on peräisin Kansalliskirjaston suomenkielisen lehtikokoelman (KLK) 1960–2000-luvulla julkaistuista sanoma- ja aikakauslehdistä koostuvasta korpuksesta. Loput 291 esiintymää on poimittu Suomi24-korpuksesta² (S24), joka sisältää Suomi24-keskustelupalstoilla käytyjä keskusteluita vuodesta 2001 alkaen. Korpukset ovat morfosyntaktisesti koodattuja ja saatavilla sähköisesti Kielipankissa³. Tutkimukseeni korpukset valikoituivat eroavaisuuksiensa takia: siinä missä KLK-korpus sisältää laajalle lukijakunnalle suunnattuja, ammattimaisesti kirjoitettuja, tiedottavia ja normitetun yleiskielen mukaisia uutis- ja artikkelitekstejä, S24-korpuksen keskustelukommenttien välillä on vaihtelua niin yleiskielen normien noudattamisessa, aiheiden henkilökohtaisuudessa ja asiapitoisuudessa kuin kirjoittajien taustoissa. Eri-laisuutensa vuoksi korpukset mahdollistavat tutkimusaiheen monipuolisen tarkastelun.

Aluksi hain korpuksista kaikki genetiivimuotoisen NP:n ja sitä seuraavan *edellä*-, *edeltä*- tai *edelle*-postposition sisältävät ilmaukset. Kyseiset postpositiorakenteet on aiemmassa tutkimuksessa (Huomo 2013; 2015a; Teeri-Niknammoghadam 2016) yhdistetty JONOMETAFORAAN, minkä vuoksi otin rakenteet tässä tutkimuksessa aineiston keruun lähtökohdiksi. Poimin hakutuloksista kaikki JONOMETAFORAA edustavat ilmaukset. Taulukko 1 esittää poimittujen ilmausten määrän kutakin rakennetta kohti. Kuten taulukosta nähdään, KLK-korpuksesta on EDELLÄ-adposition sisältäviä JONOMETAFORAN esiintymiä lähes kolminkertainen määrä S24-korpukseen verrattuna. Esiintymämääriin liittyvien erojen vuoksi pidän KLK- ja S24-korpuksista poimitut aineistot analyysissä erillään.

Taulukko 1. JONOMETAFORAN esiintymien määrät postpositiorakenteittain.

	NP:n <i>edellä</i>	NP:n <i>edeltä</i>	NP:n <i>edelle</i>	Σ
KLK (279 milj. sanetta)	807	5	20	832
S24 (310 milj. sanetta)	285	1	5	291
Σ	1092	6	25	1123

Analysoin jokaisen esiintymän kohdalta kiintopisteen ja muuttujan ominaisuuksia (ks. luku 4) sekä osallistujien välistä suhdetta (ks. luku 5). Lisäksi tarkastelin ilmauksissa käytettyjä verbejä ja niiden aikamuotoja. Analyysimenetelmäni on perusluonteeltaan kvalitatiivinen, sillä tutkimukseni tulokset perustuvat ennen kaikkea havaintoihin, jotka liittyvät aineistoesiintymien yksityiskohtaiseen tarkasteluun ja ryhmittelyyn, ryhmien sisällä

² Tutkimuksen aineisto on kerätty S24-osakorpuksesta 1/10.

³ <https://www.kielipankki.fi/>.

vaikuttaviin yleisiin piirteisiin ja esiintymämääriin. Olen kuitenkin paikoin täydentänyt analyysiani omaan intuitiooni perustuvilla pohdinnoilla ja esimerkeillä, joiden tarkoitus on havainnollistaa tutkittavaa ilmiötä ja tukea korpusaineiston pohjalta tehtyjä päätelmiä.

4 EDELLÄ-adpositioiden ajalliset kiintopisteet

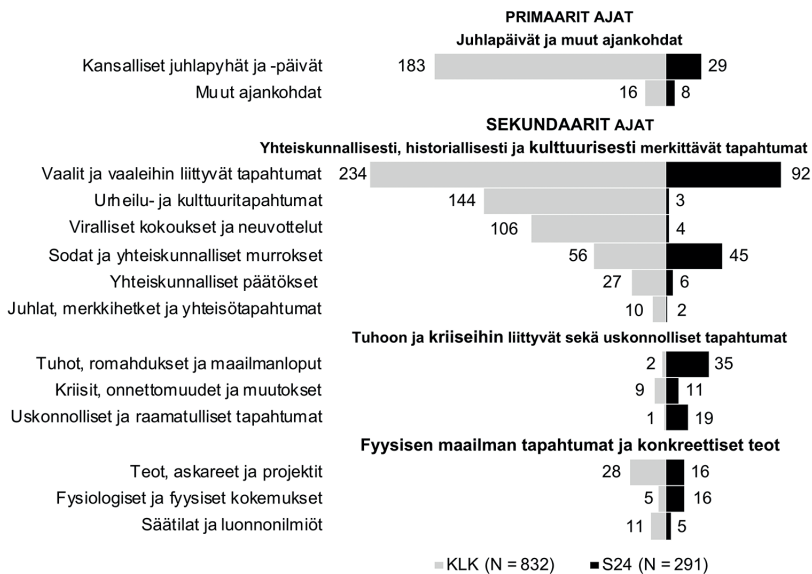
Tässä luvussa tarkastelen, millaisiin ajallisiin kiintopisteisiin EDELLÄ-adpositiot aineistoissani liittyvät. *Kiintopisteellä* viitataan tässä tutkimuksessa adposition täydennyksenä toimivan ilmauksen kuvaamaan ajalliseen olioön (*joulun edellä myrskysi*). Aineistoissani ajallisia kiintopisteitä edustavat niin ajankohtiin (*juhannus, kesä, ilta*) kuin ajallisesti tunnettuihin tapahtumiin (*talvisota, MM-kisat, vaalit*) viittaavat ilmaukset. Määrittelen ajallisiksi olioiksi myös ajallisesti vakiintumattomat (*hää, markkinat*) tai kuvitteelliset tapahtumat (*vedenpaisumus, maailmanloppu*) sekä erilaiset teot, toiminnot ja ilmiöt (*painonnostohommat, kudossiirto, sade*).

Olen jakanut aineistoissani esiintyvät kiintopisteet 14 tyyppiin, jotka olen yhdistänyt edelleen neljän pääluokan alle: 1) juhlapäivät ja muut ajankohdat, 2) yhteiskunnallisesti, historiallisesti ja kulttuurisesti merkittävät tapahtumat, 3) tuhoon ja kriiseihin liittyvät sekä uskonnolliset tapahtumat sekä 4) fyysisen maailman tapahtumat ja konkreettiset teot. Pääluokka 1 sisältää primaareja aikoja, jotka kiinnittyvät inherentisti aikajanaan (primaareista ja sekundaareista ajoista ks. luku 2). Pääluokat 2–4 sisältävät sekundaareja aikoja. Pääluokkaan 2 kuuluvat sellaiset tapahtumat, jotka ovat määriteltävissä ihmis-yhteiskunnan tai -yhteisön jakamiksi tai muulla tavalla yhteiskunnallisesti merkittäviksi. Pääluokkaan 3 kuuluvat ajat ovat luonteeltaan henkilökohtaisia tai fiktiivisiä. Pääluokan 4 alle sijoittuu pääosin sellaisia ajallisia olioita, jotka edustavat nimensä mukaisesti tekoja, ilmiöitä ja toimintoja. Kuvio 2 esittää pääluokat ja alatyypit sekä kunkin tyyppin esiintymien määrät aineistoissa.

Seuraavissa alaluvuissa esittelen aineistoesiintymien pohjalta luodut kiintopisteiden pääluokat ja alatyypit. Erittelen ja kuvaan eri tyyppisiin kuuluvien kiintopisteiden ominaisuuksia, vertailen tutkimusaineistojen välisiä eroja sekä teen yhteenvedoja siitä, millaisia ajallisia kiintopisteitä JONOMETAFORAN esiintymissä käytetään.

4.1 Juhlapäivät ja muut ajankohdat

Juhlapäivien ja muiden ajankohtien pääluokan muodostavat kansallisten juhlapyhien ja -päivien sekä muiden ajankohtien kiintopistetyypit. Kuten kuvio 2 osoittaa, pääluokan sisällä selvästi yleisimpiä kiintopisteitä ovat kansalliset juhlapyhät ja -päivät, joista käytetyin yksittäinen entiteetti on joulu, joka on kenties yksi kalenterivuoden merkittävimmistä juhlapäivistä. Joulun suuri kulttuurinen merkitys selittääkin sen käyttöä JONOMETAFORASSA: joulun avulla voidaan yksiselitteisesti määrittää muuttujan hakualue eli adposition määräämä alue, jossa muuttuja kiintopisteeseen nähden sijaitsee. Esimerkissä 7 postpositio *edeltä* asettaa muuttujan hakualueeksi joulua edeltävän ajan. Vastaavasti esimerkissä

Kuvio 2. EDELLÄ-adpositioiden ajallisten kiintopisteiden pääluokat ja alatyypit.

8 hakualueeksi muodostuu kansainvälistä naistenpäivää edeltävä aika. Joulun ja kansainvälisen naistenpäivän lisäksi erityisesti KLK-aineistossa erilaisia juhlapäiviä käytetään hyvin produktiivisesti. Useasti toistuvia ovat esimerkiksi pääsiäinen, vappu ja juhannus.

- (7) Juvan tiemestaripiiristä kerrotaan *joulun* edeltä alkaneiden **vaihtelevien säiden**⁴ panneen tienpitäjät lujille. (KLK)
- (8) Näin *kansainvälisen naistenpäivän* edellä **tulee mieleen naisten ja miesten välinen tasa-arvo työelämässä**. (KLK)

Primaareina ajallisina olioina juhlapäivät sisältävät aina inherentin viitepisteen absoluuttiseen aikaan. Kullakin juhlapäivällä on siis absoluuttisessa ajassa vakiintunut tapahtumaaika, joka toistuu noin yhden vuoden sykleissä. Kun ajallisen olion kuvataan olevan tietyn juhlapäivän, kuten joulun *edellä*, voidaan muuttujan hakualueeksi ymmärtää se alue, joka kalenterivuoden sisällä jää kiintopisteeseen toimivan juhlapäivän – tässä tapauksessa joulun – ja muiden juhlapäivien väliin. Fillmoren (1982) kehyssemantiikkaa lainaten, sellaisen sanan kuin *joulu* semanttiseen kehykseen kuuluu olennaisesti kalenterivuosi ja kalenterivuoden muut juhlapäivät. Semanttisella kehyksellä tarkoitetaan sanan merkitykseen liittyvää kielenulkoista ensyklopedista taustatietoa. Semanttinen kehyks muodostuu toisiinsa liittyvistä käsitteistä, joiden ymmärtäminen edellyttää koko käsitteiden muodostaman

4 Esimerkeissä muuttujia vastaavat kielelliset muodot on lihavoitu ja kiintopistettä vastaavat kursivoitu.

järjestelmän tuntemusta. (Fillmore 1982, 111.) Näin ollen esimerkiksi sanan *maanantai* ymmärtäminen vaatii esimerkiksi kalenteriviikon eli viikonpäivien muodostaman aikasekvenssin ymmärtämistä.

Toisin kuin kansallisten juhlapyhien ja -päivien tyyppin edustajat, muiden ajankohtien kiintopistetyyppiin kuuluvat ajalliset oliot kuuluvat pääpiirteisesti sellaisiin aikasekvensseihin, joissa ajallisten olioiden väliin ei jää ”nimeämätöntä” tilaa, vaan ajallisten olioiden voi katsoa seuraavan toisiaan viiveettä. Prototyypinen esimerkki tällaisesta aikasekvenssistä on edellä mainittu viikonpäivien sekvenssi, jonka jäseniä ei kuitenkaan käytetä aineistoissani JONOMETAFORAN esiintymien kiintopisteinä. Samoin on kuukausien laita. Sen sijaan muiden ajankohtien muodostama kiintopistetyyppi sisältää vuodenaikojen, erilaisten funktionsa mukaan nimettyjen päivien (*koulupäivä, vapaapäivä*) ja useasta päivästä koostuvien jaksojen (*viikonloppu, lomaviikko*) sekä ajanyksiköiden lisäksi yksittäisiä vuorokaudenosien ja -aikojen ilmauksia (*ilta, klo 19*).

Esimerkissä 9 tilanteen kiintopisteinä toimii vuodenaika. Vuodenajat ovat mielenkiintoisia, sillä niiden alkua ja kestoja ohjaavat yhtäältä käsitykset kuukausien konventionaalista jaottelusta neljälle vuodenajalle, toisaalta luonnon kiertokulkuun liittyvät sääolosuhteet ja ilmiöt. Esimerkissä 9 talven alku on ymmärrettävissä ennen kaikkea talveen liittyvien sääolojen kautta: ajokurssi tarvitaan, koska talven mukanaan tuomat sääolosuhteet vaativat autoilijalta ennakoivaa asennetta vaaratilanteiden välttämiseksi. Talven ja sitä vuodenaikojen sekvenssissä ajallisesti edeltävän syksyn välille voidaan siis hahmottaa jonkinlainen välitila, johon muuttujan hakualueen voi katsoa tässä tilanteessa sijoittuvan.

- (9) Mikkelin kansalaisopisto järjestää jälleen *talven* edellä **ennakoivan ajon kurssin**. (KLK)

Ajan yksiköistä kiintopisteinä käytetään aineistoissani vain vuosituhatta, mikä selittyy sekä vuosituhannen ajallisella laajuudella että KLK-aineiston tekstien julkaisuaikana – erityisesti vuonna 1999 – ajankohtaiseksi muodostuneen vuosituhannen vaihtumisen odotuksella. Pienemmät ajanyksiköt, kuten tunti, vuorokausi tai viikko eivät aineistojeni perusteella näytäkään sopivan sellaisinaan JONOMETAFORAAN: ne ovat viitepisteinä liian lyhytkestoisia ja liian usein toistuvia, jotta niiden avulla voitaisiin yksiselitteisesti ja mielekkäästi kuvata muuttujana toimivan ajallisen olion sijaintia. Esimerkissä 10 uusi vuosituhat muodostaa yksiselitteisen rajapinnan, jota ennen verotietojen varmuuskopiointi on tarkoitus suorittaa. Esimerkin 10 tapauksessa muuttujan hakualue voi periaatteessa olla hyvinkin laaja, sillä hakualueella rajaa aiemman ajan suunnassa vain ”vanha vuosituhat” eli 1000-luvun alku.

- (10) *Uuden vuosituhannen* edellä **otamme varmuuskopiot kaikista verotustiedoista**. (KLK)

Vaikka pienempiä ajanyksiköitä ei sellaisinaan käytetäkään kiintopisteinä aineistoissani, voidaan ajanyksikköä käyttää osana ajanilmausta, kuten esimerkiksi 11, jossa ajanyksikön ilmaus *päivä* toimii yhdyssanan edusosana, jota määrittää sana *koulu*. Määriteosa *koulun*

avulla kiintopisteestä tehdään kyseisessä kontekstissa merkityksellinen: juuri koulupäivän, toisin kuin minkä tahansa muun päivän, edellä koululaisen on tärkeää saada tarpeeksi lepoa. Esimerkissä ajoittavan suhteen sijaan muuttujan ja kiintopisteen välinen suhde on siis funktionaalinen siten, että kiintopiste tarjoaa kontekstin, jonka kautta muuttujan ja kiintopisteen välistä suhdetta tulkitaan (tästä tarkemmin luvussa 5).

- (11) Yleensä *koulupäivän* edellä **yritetään saada sänkyyn 21–21.30 aikoihin**, mutta jos menee 22:een, niin ei se ole katastrofi. (S24)

Kiinnostavia ovat myös esimerkit 12 ja 13, joissa kiintopisteinä kuvataan vuorokaudenosa ja kellonaika. Esimerkissä 12 lyhytkestoista ja usein toistuvaa iltaa voidaan käyttää kiintopisteenä, koska tarkasteltava ajanjakso on rajattu selvästi koskemaan yhtä loppuvuoden perjantaita, jonka merkityksellisiksi osiksi esimerkiksi aamu, päivä, ilta ja yö on mahdollista ymmärtää (ks. Moore 2000, 164). Tällöin muuttujan hakualue siis paikantuu tietylle loppuvuoden perjantaille päivän ja illan välille. Esimerkissä 13 tarkasteltava ajanjakso tulkitaan yhdeksi vuorokaudeksi, jonka sisään kello seitsemän edelle kiire ajoittuu. Hakualueeksi siis hahmottuu ajanjakso, joka sijoittuu kello kuuden ja seitsemän välille.

- (12) Mutta eräänä perjantaina marras-joulukuun vaiheilla *illan* edellä **yksissä uutisissa kerrottiin sote-uudistuksen ulkopuolelle on jätetty po. päivänä eduskunnan päätöksellä työterveydenhoito**. (S24)
- (13) *Seiskan* edellä on **kellokalleduunarien kiire**, ei varsinaista ruuhkaa, mutta paljon hätäisiä kiilaajia. (S24)

Tiivistetysti voidaan siis sanoa, että kiintopisteen avulla tarkasteltava ajanjakso – oli se minkä pituinen tahansa – lohkotaan osiin, joita määrittävät kiintopisteen kanssa samaan kategoriaan kuuluvat entiteetit. Jos kiintopisteenä on esimerkiksi joulu, tarkasteltavaksi ajanjaksoksi ymmärretään koko kalenterivuosi, joka jakautuu osiin merkittävimpien juhlapäivien mukaan (Fillmore 1997, 50). Muuttujan hakualue sijoittuu siten tutkimisani ilmauksissa kiintopisteenä toimivan ajallisen olion ja sitä aikasekvenssissään edeltävän olion väliin. Tästä syystä esimerkiksi ilmaus *pääsimme sopimukseen torstain edellä* vaikuttaa ilman ymmärrystä helpottavaa kontekstia viittausalaltaan epämääräiseltä, sillä viikonpäivien sekvenssiin perustuvassa tarkastelussa aika lohkotaan osiin viikonpäivien mukaan. Koska torstain ja sitä viikkosekvenssissä edeltävän keskiviikon väliin ei voida luontevasti hahmottaa ”nimeämätöntä aikaa” vaan keskiviikon ymmärretään muuttuvan viiveettä torstaiksi, eivät viikonpäivät yleisesti sovikaan JONOMETAFORAN kiintopisteiksi. Viime kädessä ajallisen olion koettu merkittävyys kuitenkin määrää sen, kuinka luontevasti sitä voidaan käyttää aikasuhteen kiintopisteenä. Jos esimerkiksi tasajakoisista ajankohdista, kuten viikonpäivistä tai kuukausista, yksi nostetaan muita merkittävämmäksi, voidaan merkittäväksi tehtyä ajankohtaa käyttää JONOMETAFORAN kiintopisteenä. Entiteetin merkittävyys ilmenee tällaisissa tapauksissa kuitenkin vasta laajemman kontekstin avulla.

4.2 *Yhteiskunnallisesti, historiallisesti ja kulttuurisesti merkittävät tapahtumat*

Yhteiskunnallisesti, historiallisesti ja kulttuurisesti merkittävien tapahtumien pääluokka kattaa vaaleja ja vaaleihin liittyviä tapahtumia, yhteiskunnallisia päätöksiä, virallisia kokouksia ja neuvotteluita, sotia ja yhteiskunnallisia murroksia, urheilu- ja kulttuuritapahtumia sekä muita juhlia, merkkihetkiä ja yhteisötapahtumia. Pääluokka muodostaa suurimman osuuden molemmissa aineistoissa. Kuten kuvioista 2 nähdään, suurimman kiintopistetyypin sekä tässä pääluokassa että koko aineistossa muodostavat vaalit ja vaaleihin liittyvät tapahtumat. Kiintopistetyypin yleisyyttä selittänee se, että vaalit ovat yhtäältä yhteiskunnallisesti merkittävä ja toisaalta henkilökohtaisia mielipiteitä herättävä tapahtuma. Esimerkki 14 kuvaa kiintopistetyypin käyttöä. Siinä vaalien ajankohta asetetaan kiintopisteeksi, jonka avulla muuttujan likimääräinen hakualue aikajanalla voidaan selvittää.

(14) *Vaalien edellä* Etelä-Afrikassa tapahtui **useita pommi-iskuja**. (KLK)

Yhteiskunnallisesti merkittäviä ja mielipiteitä herättäviä ovat myös sodat ja yhteiskunnalliset murrokset, jotka muodostavat S24-aineistossa toiseksi yleisimmän kiintopistetyypin. KLK-aineistossa sotien ja yhteiskunnallisten murrosten kiintopistetyypin osuus kaikista esiintymistä on S24-aineistoa pienempi. KLK-aineistossa paljon käytettyjä kiintopisteitä ovat myös urheilu- ja kulttuuritapahtumat sekä viralliset kokoukset ja neuvottelut, joita esiintyy S24-aineistossa vain muutamia. Nämä kolme kiintopistetyypipiä osoittavatkin hyvin aineistojeni väliset erot: siinä missä KLK-aineisto keskittyy kuvaamaan poliittisia ja kulttuurisesti merkittäviä tapahtumia, jotka kiinnostavat laajaa lukijakuntaa, S24-aineistossa keskitytään tapahtumiin, jotka herättävät ihmisissä vahvoja tunteita, muistoja tai mielipiteitä. Esimerkissä 15 kiintopisteenä on talvisota ja esimerkiksi 16 urheilutapahtuma. Esimerkissä 16 hakualuetta määritetään vielä tarkemmin ilmauksen *laskiaisen tienoille* avulla.

(15) **Sotahullut vaiennettiin** *talvisodankin* edellä. (S24)

(16) **Kisa** ajoitetaan laskiaisen tienoille *Lapin Tankavaaran kilpailujen* edelle. (KLK)

Yhteiskunnallisten päätösten kiintopistetyypin kattaa yhteiskunnallisesti merkittäviä tapahtumia ja tekoja, kuten erilaisia ratkaisuja, päätöksiä ja säädäntöjä. Yhteiskunnallisten päätösten kiintopistetyypin on kummassakin aineistossa verrattain pieni, mikä johtunee siihen kuuluvien olioiden luonteesta: oliot ovat usein ainutkertaisia tekoja, joiden tapahtumahetki absoluuttisessa ajassa ei ole kollektiivisesti tunnettu. Samankaltaisen kiintopistetyypin muodostavat juhlit, merkkihetket ja yhteisötapahtumat. Tähän tyyppiin kuuluvia olioita ovat muun muassa häät, jumalanpalvelus ja juhla. Esimerkit 17 ja 18 edustavat edellä mainittuja kiintopistetyyppejä.

(17) Tarttis kysyäkin nyt mm. kokoomusedustajilta, miten **sosiaali- ja terveystieteiden valiokunta on briifattu** viime vuosien aikana *mielettömien lakimuutosten* edellä. (S24)

- (18) *Markkinoiden edellä ja niiden päätyttyä Viipurin ja Lapveden välinen tie oli mustanaan markkinaväkeä.* (KLK)

Yhteiskunnallisesti, historiallisesti ja kulttuurisesti merkittävien tapahtumien pääluokan kokoa molemmissa aineistoissa voidaan selittää kahdella tekijällä. Ensinnäkin pääluokan alle kuuluvat entiteetit ovat muutaman kiintopistetyypin muodostamia poikkeuksia lukuun ottamatta tapahtumahetkeltään yleisesti tunnettuja, joko ainutkertaisia tai harvoin toistuvia tapahtumia, minkä vuoksi niitä on luontevaa käyttää kiintopisteinä määrittämään muita, vähemmän tunnettuja ajallisia olioita (vrt. Talmy 2000, 322). Primaareista ajoista poiketen tämän pääluokan sekundaarit ajat eivät kuulu konventionaalisiin aikasekvensseihin, eikä muuttujan hakualuetta siis voida niiden avulla määrittää aikasekvenssin muiden jäsenten kautta (kuten esimerkiksi vuodenaikojen sekvenssissä, jossa ilmaus *talven edellä* määrittää hakualueen syksyn ja talven välille). Sen sijaan hakualueen määrittely liittyy siihen, että yhteiskunnallisesti, historiallisesti ja kulttuurisesti merkittävät tapahtumat (kuten myös seuraavassa luvussa 4.3 kuvatut tapahtumat) voivat venyttäytyä aikajanalle siten, että niiden vaikutusala voidaan ymmärtää lyhyttä hetkeä pidemmäksi jaksoksi. Tällöin muuttujan hakualueeksi voidaan ymmärtää kiintopisteinä toimivan tapahtuman vaikutusala. Näin hakualue on mahdollista määritellä ilman, että kiintopisteen absoluuttinen ajallinen sijainti on tiedossa. Jos muuttujan siis kuvataan sijaitsevan esimerkiksi *vaalien* tai *talvisodan edellä*, voidaan sen sijainti aikajanalla ymmärtää joustavana – riittää, kun muuttujan tiedetään sijaitsevan jossakin ennen kiintopistettä.

4.3 *Tuhoon ja kriiseihin liittyvät sekä uskonnolliset tapahtumat*

Tuhoon ja kriiseihin liittyvien sekä uskonnollisten tapahtumien pääluokan jäsenet ovat luvussa 4.2 kuvattujen tapahtumien tapaan sekundaareja aikoja, sillä niillä ei ole inherenttiä sidosta aikajanaan. Ne eivät myöskään kuulu konventionaalisiin aikasekvensseihin, minkä vuoksi ne määrittävät *EDELLÄ*-adpositioiden kiintopisteinä muuttujan hakualueen vaikutusalansa avulla (luvussa 4.2. kuvatun tapaan). Pääluokan suuruuksissa on aineistojeni välillä suuri ero: siinä missä vain kaksi prosenttia KLK-aineiston esiintymistä kuuluu tähän pääluokkaan, on esiintymien osuus S24-aineistossa yli viidesosan. Pääluokan sisällä kokonaismäärältään suurimman kiintopistetyypin muodostavat tuhot, romahdukset ja maailmanloput. Tyyppiin kuuluviksi luokitellut sanat ilmaisevat usein romahduksen kautta tapahtuvia loppuja, kuten maailmanloppua tai tuhoa. Ilmauksissa loppu voidaan ymmärtää joko raamatullisena maailmanloppuna tai jonkinlaisena henkilökohtaisena tai laajempaa yhteisöä koskevana tuhona, kuten esimerkissä 19, jossa kiintopisteenä on perikato.

- (19) *Mitenköhän historia tulee muistamaan näitä opportunisteja, jotka aivan länsimaiden perikadon edellä tempautuivat mukaan tähän kuolevan sivilisaation viimeiseen hullutukseen?* (S24)

Kriisien, onnettomuuksien ja muutosten kiintopistetyyppi kuvaa erilaisia yksilötasolla vaikuttavia negatiivisia tapahtumia, jotka toimivat usein rajapintana radikaalille, yksilön

elämänlaatua heikentävälle muutokselle. Yleisimmin tyyppin sanat kuvaavat onnettomuuksia, konkurssveja, virheitä ja muutoksia, kuten esimerkissä 20, jossa kiintopisteenä on sairastuminen.

- (20) Talo on puoliksi konkkaan menneen firman, **firma joutui ulosottoihin** juuri *Timon sairastumisen* edellä. (S24)

Viimeisenä kiintopistetyyppinä tässä pääluokassa ovat uskonnolliset ja raamatulliset tapahtumat. Tyyppin kiintopisteet ovat erilaisia uskonnollisiin ennustuksiin liittyviä ja Raamatussa kuvattuja merkittäviä tapahtumia. Osa esiintymistä on suoria katkelmia Raamatusta, kuten 21, jossa kuvataan tapahtumia ennen vedenpaisumusta.

- (21) *Vedenpaisumuksen* edellä **ihmiset söivät ja joivat, menivät naimisiin ja naittivat tyttäriään** aina siihen päivään asti, jona Nooa meni arkkiin. (S24)

KLK-aineiston ja S24-aineiston väliset erot tämän pääluokan esiintymien määrissä ovat selitettävissä aineistojen tekstilajeilla: uutis- ja artikkeliteksteissä vältetään usein uskonnollisten vakaumuksien suoraa esittämistä sekä pyritään neutraaliin sävyyn ja faktoihin perustuvaan sisältöön, minkä vuoksi tuhoa tai maailmanloppua manaavat tai Raamatun tapahtumista kertovat ilmaukset eivät kuulukaan tällaisiin teksteihin. Sen sijaan S24-aineiston kantaaottaviin ja omia mielipiteitä jakaviin kommenttiteksteihin ne sopivat, sillä Suomi24-keskustelufoorumilla kuka tahansa saa keskustella omista vakaumuksistaan ja uskomuksistaan.

4.4 *Fyysisen maailman tapahtumat ja konkreettiset teot*

Fyysisen maailman tapahtumat ja konkreettiset teot muodostavat pääluokan, jonka alle lukeutuu fysiologiaa ja fyysisiä kokemuksia, tekoja, askareita ja projekteja sekä säätiloja ja luonnonilmiöitä kuvaavia sanoja. Pääluokan sisällä tekojen, askareiden ja projektien kiintopistetyyppi kattaa hyvin erilaisia hetkellisiksi tai prosessimaisiksi ymmärrettäviä tekoja ja toimintoja. Ominaista tälle kiintopistetyypille on, ettei mikään yksittäinen kiintopisteteetti esiinny aineistoissani kahta kertaa, vaan kaikissa tyyppin esiintymissä kiintopisteenä on erilainen olio. Esimerkki 22 kuvaa hetkellisinä toimina kudossiirtoleikkaukset, joita ennen yhteensopivuustestejä suoritetaan.

- (22) Niinpä niin, miksi *kudossiirtojen* edellä **tehdään yhteensopivuustestejä?** (S24)

Säätilojen ja luonnonilmiöiden kiintopistetyyppiin kuuluu erilaisia myrskyjä ja sateita, mutta myös yksittäisiä muita luonnonilmiöitä kuvaavia ilmauksia, kuten esimerkiksi 23 jäiden lähtö, jonka avulla määritellään hetki, jolloin vesistöjen happipitoisuus on alhaisimmillaan.

- (23) Keväällä **on vesistöissä happea kaikkein vähiten jäiden lähdön** edellä. (KLK)

Fysiologisten ja fyysisten kokemusten kiintopistetyyppiin kuuluu erilaisia kehollisia ja kehon ulkopuolisia fyysisiä ja fysiologisia kokemuksia. Esimerkki 24 kuvaa fysiologisista kokemuksista syntymän, jota tapahtumaketjussa edeltää synnytyksen kulkuun liittyvän tiedon hankkiminen.

- (24) 40 000 mk on jo ostettu joihinkin synnytyssairaaloihin, joissa lääkärit pystyvät *syntymän* edellä jo tarkalleen **sanomaan millainen synnytys tulee olemaan**. (KLK)

Fyysisen maailman tapahtumien ja konkreettisten tekojen pääluokkaan lukeutuvat kiintopisteet ovat sekundaarisia ajallisia olioita, joilla ei ole ennalta määriteltyä tai yleisesti tunnettua tapahtumahetkeä absoluuttisessa ajassa, vaan niiden tapahtumahetki määräytyy sen mukaan, milloin tapahtuma tai teko suoritetaan. Pääluokkaan kuuluvia kiintopisteitä edustavat sanat ja ilmaukset ovat deverbaaleja. Pääluokkaan kuuluvat esiintymät siis kuvaavat ajallisia suhteita tapahtumien ja tekojen kautta, jolloin voidaan puhua niin kutsutusta tapahtumapohjaisesta ajasta (Sinha ym. 2012, 16). Tapahtumapohjaisessa ajassa tapahtuma tai teko määrittää itse kestopensa sekä alkamis- ja päättymishetkensä. Pohjimiltaan tapahtumapohjaisessa ajassa on kyse metonymiasta, sillä siinä tapahtumalla tai teolla viitataan tapahtuman tai teon suoritusajankohtaan (ks. Lakoff–Johnson 1999, 154; metonymiasta ks. Radden–Kövecses 1999). Tässä luvussa esitettyjen esimerkkien tapauksissa metonymyminen viittaussuhde koskee kuitenkin koko ajallista suhdetta, ei vain muuttujana toimivan ajallisen olion suoritusajankohtaa.

5 Kiintopisteen ja muuttujan väliset suhteet

Tässä luvussa tarkastelen sitä, millaisina kiintopisteen ja muuttujan väliset suhteet aineistoissani kuvataan. Jaan JONOMETAFORAN esiintymissä kuvatut muuttujan ja kiintopisteen väliset suhteet kahteen tyyppiin: ajoittavaan eli temporaaliseen ja kontekstualisoivaan eli temporaalis-kausaaliseen suhteeseen. Ajoittavassa suhteessa kiintopiste (κ) toimii temporaalisena ankkurina muuttujan (M) sijainnille (*budjettiesitys* M *valmistui juhannuksen* κ *edellä*). Kontekstualisoivassa suhteessa kiintopiste tarjoaa ajallisen ankkurin lisäksi kontekstuaalisen kehyksen, jonka avulla muuttuja tulee ymmärtää (*[presidenttiehdokas joutui skandaalin keskelle]* M *juuri vaalien* κ *edellä*). Katson ajoittavan ja kontekstualisoivan suhdetyypin sijaitsevan saman jatkumon eri ääripäissä, jolloin niiden välille voi sijoittua erilaisia monitulkintaisia tapauksia. Jatkumoajattelun vuoksi yksittäisessä JONOMETAFORAN esiintymässä kuvattu suhde voi olla edellä kuvattujen suhdetyyppien yhdistelmä. Viime kädessä määrittely ajoittavaan ja kontekstualisoivaan suhteeseen riippuukin pitkälti kielien tulkitsijan ensyklopedisesta tiedosta ja tulkitsijan tulkintaan liittyvistä valinnoista eli siitä, pitääkö tulkitsija ajoittavaa vai kontekstualisoivaa tulkintaa relevantimpana.

Koska useat aineistoesiintymät on mahdollista tulkita suhdetyyppien yhdistelmiksi, en esitä tässä luvussa eri suhdetyyppien lukumääriin liittyviä havaintoja. Suhdetyyppien ominaisuuksien erittelyssä lukumääriä kiinnostavampia ovatkin havainnot muuttujan ja

kiintopisteen väliselle suhteelle asetetuista vaatimuksista: jotta kielennetty temporaalinen suhde olisi ymmärrettävä, on kiintopisteen kyettävä joko ajoittamaan muuttuja aikajanelle tai tarjoamaan muuttujalle merkityksellinen tulkintakonteksti. Ilmiötä havainnollistavat esimerkit 25–27.

- (25) Näin *kunnallisvaalien* edellä **puhutaan paljon sosiaali- ja terveydenhuollosta**.
- (26) Näin *vapun* edellä **puhutaan paljon sosiaali- ja terveydenhuollosta**.
- (27) Näin *vapun* edellä **puhutaan paljon alkoholin haitoista**.

Esimerkkien 25–27 tulkinnassa voidaan käyttää jälleen apuna kehyssemantiikkaa. Esimerkissä 25 sana *kunnallisvaalien* voi kutsua kehyspiirteenä paikalle esimerkiksi yhteiskuntapoliittisen keskustelun käsitteen: sosiaali- ja terveyshuoltoon liittyvät päätökset kuuluvat oleellisesti tulevien kunnanvaltuutettujen työhön, minkä vuoksi niihin liittyvistä näkemyksistä on tärkeää puhua ennen kunnallisvaaleja. Yhteiskuntapoliittinen keskustelu siis liittyy olennaisesti [KUNNALLISVAALIEN] kehukseen, minkä vuoksi kontekstuaalinen tulkinta korostuu esimerkissä 25. Sen sijaan kehys [VAPPU] ei todennäköisesti herätä kehyspiirteenä yhteiskuntapoliittista keskustelua sosiaali- ja terveyshuollosta, mistä johdun esimerkin 26 tulkinta pohjaa ensisijaisesti ajoittavalle suhteelle. [VAPUN] kehys sen sijaan voi herättää kehyspiirteinä muun muassa alkoholin kulutuksen, jolloin [VAPUN] ja [ALKOHOLIHAIHTAKESKUSTELUN] suhde tulee kontekstuaalisesti tulkituksi [VAPUN] alkoholin käyttöön liittyvien kehyspiirteiden myötä.

Pohdin tässä luvussa myös lyhyesti muuttujaksi ja kiintopisteeksi valikoituneiden entiteettien välisiä ominaisuuseroja. Aineistoissani kiintopiste ja muuttuja edustavat lähes poikkeuksetta eri kiintopistetyyppejä (kiintopistetyypeistä ks. kuvio 2). Muuttujana on usein prosessimainen toiminta, jolla ei ole vakiintunutta tai määriteltävissä olevaa tapahtumahetkeä (esim. alkoholin haitoista puhuminen). Sen sijaan kiintopisteen tapahtumahetki on tavallisesti vakiintunut tai määriteltävissä oleva (esim. vappu). Vastaavasti myös kiintopistettä ja muuttujaa vastaavat kielelliset ilmaukset eroavat toisistaan siten, että muuttujaa vastaa aineistoissani usein finiittiverbin kuvaama tilanne, kun taas kiintopistettä edustaa yleisimmin substantiivilausekkeen ilmaisema olio. Ominaisuuseroista johdun kiintopisteen ja muuttujan rooleja ei voidakaan summittaisesti jakaa tilanteen osallistujille ilman, että kuvattu tilanne muuttuu (*talo remontoitiin joulun edellä; joulukuoli talon remontoimisen edellä*; Talmi 2000, 198, 314, 322.).

5.1 Ajoittava suhde

Ajoittavassa suhteessa kiintopiste tarjoaa muuttujalle puhtaasti ajallisen viitepisteen absoluuttisella aikajanalla. Tämän vuoksi ajoittavan suhteen kiintopisteenä toimiikin yleensä vain sellainen ajallinen olio, joka on (kieli)yhteisön yleisesti tuntema ja ajallisesti spesifi. Ajoittavan suhteen kiintopisteinä käytetään aineistoissani pääsääntöisesti primaareja aikoja, erityisesti yleisesti tunnettuja kansallisia tai kansainvälisiä juhlapäiviä ja -päiviä,

kuten esimerkissä 28 esiintyvää pääsiäistä, joka ajoittaa ilmauksessa kuvatun, muuttujana esiintyvän onnettomuuden aikajanalle. Esimerkissä 29 kiintopisteenä on vastaavasti vappu, johon muuttujana toimivan ajallisen olion sijaintia suhteutetaan.

- (28) **Nestekaasulämmitys** ilmeisesti **aiheutti neljän ihmisen kuoleman Tampereen Teiskossa pääsiäisen** edellä. (KLK)
- (29) Sekä alan työntekijäliitto että työnantajaliitto hyväksyivät valtakunnansovittelija Paavo J. Paavolan johtamissa neuvotteluissa *vapun* edellä **syntyneen neuvotteluratkaisun**. (KLK)

Kiintopisteen ja muuttujan välinen ajoittava suhde voidaan esittää myös geneerisenä, jolloin suhteen ymmärretään toistuvan samanlaisena jokaisessa vastaavassa tilanteessa. Tällöin muuttujan ja kiintopisteen suhde käsitteistetään niin kutsutulla virtuaalisella eli kuvitteellisella tasolla (*virtual level*; Langacker 2008, 41; 2017, 65). Virtuaalisen tason entiteetit ovat varsinaisen maailman entiteeteistä eroavia kuvitteellisia ilmentymiä, joiden avulla luodaan yleistys maailmasta. Esimerkkinä virtuaalisesta käsitteistyksestä on 30, jossa kiintopiste ja muuttuja ovat virtuaalisen tason olioita, joiden välinen suhde ei realisoitu absoluuttisessa ajassa mihinkään tapahtumahetkeen vaan kuvattu suhde on absoluuttisen aikaulottuvuuden ulkopuolella (aikojen yleisjäsenyyksestä ks. kuvio 1). Näin kuvitteellisen (vaikkakin varsinaisen maailman esikuvaansa perustuvan) kissan ymmärretään syövän ruohoa aina (ja vain) ennen sadetta, kun sateella merkitään metonymisesti aikajaksoa, johon sade ajoittuu. Ilmaus voi kontekstissaan saada ajoittavan tulkinnan⁵, jos ruohon syömisen ja sateen välille ei voida hahmottaa kontekstualisoivaa suhdetta.

- (30) **Kissa syö ruohoa**, mutta vain *sateen* edellä. (S24)

Puhtaasti ajoittavassa suhteessa kiintopiste ei tarjoa kontekstualisoivaa kehystä muuttujan ymmärtämiselle. Aineistoissani ilmaukset, joissa aikasuhte on luonteeltaan ajoittava, sijoittavat kuvatun tapahtumaketjun usein menneisyyteen verbin aikamuodon avulla. Tällaisessa on kyse luvussa 2 esitellystä ankkuroinnista, jossa tempus ankkuroi kuvatun tilanteen varsinaiseen puhetilanteeseen (Langacker 2008, 299–300). Esimerkeissä 28 ja 29 imperfektimuodot *aiheutti* ja *hyväksyivät* ilmaisevat kuvatut aikasuhteet päätyneiksi suhteessa puhehetkeen (tempuksesta ks. Klein 1994). Aikasuhteen voidaan kuvata myös sijoittuvan puhehetkestä tulevaisuuteen, kuten esimerkissä 6 *Ensi-ilta on juuri juhannuksen edellä* 23.6. Vaikka JONOMETAFORA ei sisällä eksplisiittistä viitepistettä aikaa kokevan egon nykyhetkeen, voidaan aikamuodoilla siis osoittaa, että kuvattu tilanne ankkuroituu johonkin muuhun aikaan kuin puhetilanteen käsitteistäjän nykyhetkeen (käsitteistäjästä ja ankkuroinnista ks. Langacker 2008, 298; vrt. Dewell 2007).

5 Myös kontekstualisoiva tulkinta on mahdollinen, kuten *Sananjalan* nimeämätön arvioija ehdottaa: ruohon syöminen voidaan nähdä ennusmerkkinä sateelle.

5.2 Kontekstualisoiva suhde

Kontekstualisoivassa suhteessa kiintopiste ajoittaa muuttujan aikajanelle ja tarjoaa muuttujalle laajemman, merkityksellisen kontekstin, jota vasten muuttujaa tarkastellaan. Muuttuja ja kiintopiste ovat kontekstualisoivassa suhteessa vaikutuksessa toisiinsa siten, että muuttuja tehdään merkitykselliseksi kiintopisteen avulla muutenkin kuin ajallisen suhteuttamisen kannalta. Aineistoissani kontekstualisoivan suhteen kiintopisteenä voi toimia niin primaari aika, kuten luvussa 4.1 esitetystä esimerkissä 9, tai sekundaari aika, kuten esimerkeissä 31 ja 32. Esimerkissä 31 kuntalaisten mielipiteiden kysymisen ymmärretään olennaisesti liittyvän poliittiseen päätöksentekoon. Samantyyppistä suhdetta edustaa 32, jossa asevelvollisuuden suorittaminen ymmärretään negatiiviseksi tapahtumaksi, sillä se viivyttää sitä seuraavien yliopisto-opintojen aloittamista.

- (31) Myös Matti Vahvanen (kesk.) kysyi, miksei *tärkeän päätöksen* edellä voi **kuulla kuntalaisten mielipidettä**. (KLK)
- (32) **Asevelvollisuuden suorittaminen** sattuu huonoon aikaan *yliopisto-opintojen* edelle. (S24)

Kontekstualisoiva suhde siis sisältää aina kontekstista tai itse kiintopisteen ominaisuuksista selviävän vihjeen. Esimerkkien 31 ja 32 tapaan kontekstuaalisen tulkinnan saavat ilmaukset sisältävät usein evaluatiivisuutta ilmentäviä tai modaalisia kielenaineksia, jotka tempuksen tapaan ankkuroivat kuvatun tilanteen varsinaiseen puhetilanteeseen ja puhetilanteen osallistujiin (Langacker 2008, 306). Esimerkissä 32 mahdollisuutta ilmaisevan *voida*-verbin ja negaation avulla otetaan kantaa siihen, millainen tapahtumaketju voisi olla. Esimerkissä 32 adverbialilauseke *huonoon aikaan* tuo ilmaukseen evaluatiivisen tulkinnan, jolloin ilmauksessa kielennetty aikasuhte esittäytyy epätoivottuna. Viime kädessä kontekstualisoiva tulkinta perustuu kuitenkin tulkitsijan ensyklopediselle tiedolle. Vaikka edellä kuvatussa esimerkissä 27 *Näin vapun edellä puhutaan paljon alkoholin haitoista* adverbi *näin* ja verbin passiivin preesensmuoto ohjaavat lukijaa tulkitsemaan kiintopisteen ja muuttujan välistä suhdetta kontekstualisoivana, tukeutuu tulkinta ennen kaikkea alkoholin käytön ja vapun välisen ensyklopediseen tietoon pohjautuvan yhteyden varaan, kuten edellä luvussa 5 esitettiin. Myös luvussa 4.1 esitetyt esimerkit 8–11 ilmentävät ensisijaisesti kontekstualisoivaa suhdetta, sillä niissä kiintopisteinä toimivat ajalliset oliot tarjoavat kontekstuaalisen vihjeen muuttujan ymmärtämiselle.

Kontekstualisoiva suhde voidaan ajoittavan suhteen tapaan esittää geneerisenä, jolloin kiintopisteen ja muuttujan välinen suhde ymmärretään yleispäteväksi kuvaukseksi maailmasta (ks. Langacker 2017, 65). Kontekstualisoivaa geneeristä suhdetta kuvaa 33, jossa venytysliikkeiden tulkitaan tapahtuvan aina sekä ennen että jälkeen painonnoston riippumatta siitä, milloin toiminnot varsinaisesti suoritetaan.

- (33) *Painonnostohommien* edellä ja jälkeen pitää **voimistella venytysliikkeitä**. (S24)

Ilmaus voi saada geneerisen luennan useasta syystä: ilmaukset voivat sisältää esimerkiksi toistuvuutta tai pysyvyyttä ilmaisevia adverbialleja tai nesessiivisyyttä kuvaavia

modaalisia kielenaineiksia, kuten esimerkissä 33, jossa tilanteen yleispätevyyttä alleviivataan välttämättömyyttä ilmaisevalla nollapersoonaisella *pitää*-verbillä. Ilmauksissa voidaan käyttää myös verbien preesens- tai perfektimuotoja, joilla tapahtumaketjua ei kiennetä päätyneeksi, vaan mahdollistetaan tulkinta siitä, että tapahtumaketju toistuu jokaisessa vastaavassa tilanteessa samanlaisena. Esimerkissä 33 kiintopisteen ja muuttujan suhde ilmaistaan jatkuvana preesensin avulla. Luvussa 4.4 esitetyissä esimerkeissä 22–24 käytetään verbin preesensmuotoja (*tehdään; on*) sekä modaalisia kielenaineiksia (*pystyvät sanomaan*), joiden avulla luodaan tulkinta siitä, että ilmauksissa kuvattu suhde on yleispätevänä voimassa kaikissa vastaavissa tilanteissa.

5.3 Muuttujan ja kiintopisteen eroista

Muuttujan ja kiintopisteen välinen suhde on luonteeltaan epäsymmetrinen, sillä relaatiiossa kiintopiste muodostaa taustan, jota vasten muuttujaa tarkastellaan (Langacker 1987, 231). Osallistujien väliset ominaisuuserot taas perustuvat siihen, millaisia entiteettejä kiintopisteiksi ja muuttujiksi on tapana käsitteistää (muuttujien ja kiintopisteiden ominaisuuksista, ks. Talmy 2000, 315–316). Muuttuja–kiintopiste-suhteeseen liittyvien ominaisuuserojen vuoksi osallistujille määrättyjä rooleja ei usein voidakaan vaihtaa ilman, että ilmauksen luontevuus kärsii (*kokous edelsi joulua* vs. *joulu seurasi kokousta*).

Tutkimuksessani kiintopisteiksi valikoituu useimmiten ajallisesti spesifi tai muuten yleisesti tunnetumpi tai merkittävämpi ajallinen olio. Muuttujana taas esitellään yleensä ainutkertainen, prosessimaiseksi tulkittava teko tai tapahtuma. Osallistujien välisten ominaisuuserojen ansiosta ajallisesti tai yleisesti tunnetun kiintopisteen avulla voidaan siis esitellä ajalliselta sijainniltaan tuntemattomampi muuttuja (vrt. Talmy 2000, 322). Käytännössä osallistujien väliset ominaisuuserot voidaan havaita tarkastelemalla muuttujaa ja kiintopistettä kuvaavien ilmausten merkityksiä. Aineistojeni esiintymissä muuttujaa ja kiintopistettä vastaavat ajallisen oliot voidaan usein luokitella keskenään erilaisiin ominaisuustyyppisiin (ks. kuvio 2), kuten esimerkissä 34, jossa kiintopisteenä on juhlapäivä joulu ja muuttujana ainutkertainen tapahtuma, kirjan ilmestyminen.

(34) **Ylikankaan ja Jussi Pajuojaan pieni kirja Lauri Kivekkäästä ilmestyi joulun edellä.** (KLK)

Sen sijaan sellaisia suhteita, joiden osallistajat kuuluvat ominaisuustyyppittelyssä samaan tyyppiin, ei aineistoissani juuri käytetä. Muutamat poikkeukset liittyvät luvussa 4.4 esitettyyn fyysisen maailman tapahtumat ja konkreettiset teot -pääluokkaan, jonka esiintymisessä kaksi samaan tyyppiin kuuluvaa entiteettiä voi muodostaa tapahtumaketjun. Tällainen tapahtumaketju voidaan poikkeuksetta tulkita geneeriseksi, kuten esimerkissä 35, jossa kuvataan kaistanvaihdon ja vilkutusvälistä keskinäistä järjestystä. Esimerkin tapauksessa aikasuhte ei siis realisoidu varsinaiseen aikaan, vaan osallistujien välisen suhteen ja keskinäisen järjestyksen nähdään olevan geneerisenä voimassa aina, kun muuttujana kuvattu toiminto suoritetaan.

(35) Sen sijaan *kaistanvaihdon* edellä pitää lainkin mukaan **vilkuttaa**. (S24)

Aineistoissani muuttujaksi ja kiintopisteeksi koodattujen ajallisten entiteettien välillä on siis lähes aina selvä ominaisuusero, sillä kiintopisteiksi valitut entiteetit ovat pääsääntöisesti yleisesti merkittävämpiä tai ajallisesti spesifimpiä kuin muuttajat. Poikkeuksen tästä muodostavat geneeriset ilmaukset, joissa osallistujien välinen suhde perustuu toistuvuuteen tai lainalaisuuteen, kuten esimerkissä 35. Osallistujien välinen geneerisesti voimassa oleva suhde mahdollistaa sen, että relaatiolle voidaan hahmottaa ajallinen ulottuvuus siitä huolimatta, ettei aikasuhte itsessään toteudu reaaliajassa.

6 Päätelmät

Tässä tutkimuksessa tarkastelin EDELLÄ-adpositiolla kuvattuja temporaalisia suhteita ajan JONOMETAFORAN esiintymissä. Tarkemmin analysoin JONOMETAFORAN esiintymissä käytettyjen kiintopisteiden ominaisuuksia sekä kiintopisteen ja muuttujan välisiä suhteita. Erotin kiintopisteet neljääntoista tyyppiin, joista muodostin neljä pääluokkaa: 1) juhlapäivät ja muut ajankohdat, 2) yhteiskunnallisesti, historiallisesti ja kulttuurisesti merkittävät tapahtumat, 3) tuhoon ja kriiseihin liittyvät sekä uskonnolliset tapahtumat sekä 4) fyysisen maailman tapahtumat ja konkreettiset teot. Kiintopisteen ja muuttujan väliset suhteet jaoin pääpiirteisesti ajoittavaan ja kontekstualisoivaan suhteeseen. Tutkimukseni perustui kahteen tekstiaineistoon, jotka poimin Suomi24- ja Kansalliskirjaston suomenkielinen lehtikokoelma -korpuksista.

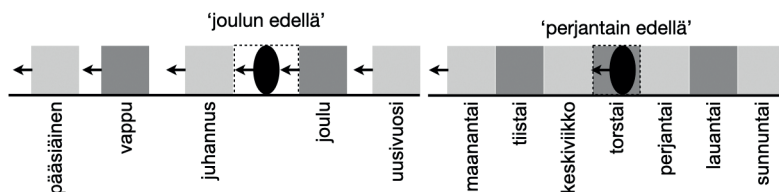
Tutkimissani ajan JONOMETAFORAN esiintymissä kiintopisteinä suositaan erityisesti yhteiskunnallisesti, historiallisesti ja kulttuurisesti merkittäviä tapahtumia sekä yleisesti tunnettuja juhlapäiviä ja -päiviä. Yleisimmin käytettyjen kiintopistelukuokien jäseniä yhdistää pääsääntöisesti kaksi ominaisuutta: ajallinen spesifisyys ja merkittävyys. Ajallisesti spesifeillä tapahtumilla on yleisesti tunnettu tai vakiintunut tapahtumahetki aikajanalla, minkä vuoksi ajallisesti spesifiä ajallista oliota voidaan käyttää suhteutuskohtana toisen, tapahtumahetkeltään ennalta tuntemattoman ajallisen olion suhteellisen temporaalisen sijainnin määrittämisessä. Merkittävät tapahtumat sen sijaan voivat venyttäytyä aikajanalla määrittämään niitä edeltävää (ja seuraavaa) aikajaksoa, jolloin muuttujan hakualueeksi muodostuu käytännössä koko kiintopistettä edeltävä aikajana. Merkittävien tapahtumien ei siis välttämättä tarvitse olla ajallisesti spesifejä, sillä muuttujana toimivan tuntemattoman entiteetin määrittely perustuu ennen kaikkea kiintopisteen ja muuttujan läheisyydelle: muuttuja sijoittuu aikajanalla aikajaksolle, joka on tavalla tai toisella kiintopisteen vaikutuksen alaisena.

Käytetyimpien kiintopistelukuokien ominaispiirteiden lisäksi on mielenkiintoista pohdita sitä, miksi vain pieni osuus aineistoissa käytetyistä kiintopisteistä edustaa arkipäiväisiä toimintoja tai henkilökohtaisia tapahtumia. Koska JONOMETAFORASSA ajallisia olioita suhteutetaan egon sijasta toisiinsa, puuttuu sen esiintymistä usein eksplisiittinen viittaus aikaa kokevan egon nykyhetkeen (Evans 2004, 277; Dewell 2007, 293; Moore 2014a,

66–70). JONOMETAFORASSA egon näkökulma on siis taka-alainen, mikä selittänee sen, että JONOMETAFORAN esiintymissä kiintopisteinä käytetään pääsääntöisesti yleisesti tunnettuja ajankohtia henkilökohtaisten tapahtumien ja arkipäiväisten toimintojen sijaan. Henkilökohtaisten tapahtumien kuvaamiseen soveltuvatkin kenties paremmin ajan ego-perustaiset metaforat, joissa ajallisten olioiden sijainteja tarkastellaan suhteessa egon nykyhetkeen (vrt. Teeri-Niknammoghadam 2016, 103).

Tutkimusaiheeni kannalta kiinnostavaa on myös se, että toiset kiintopisteet vaikuttavat soveltuvan JONOMETAFORAAN paremmin kuin toiset. Tutkimukseni aineistojen valossa JONOMETAFORAN kiintopisteinä ei nimittäin käytetä esimerkiksi viikonpäiviä tai kuukausia. Tämä herättääkin kysymään, miksi viikonpäiviä ja kuukausia ei käytetä kiintopisteinä toisin kuin juhlapäivien tai vuodenaikojen kaltaisia ajankohtia? Miten viikonpäivät ja kuukaudet eroavat juhlapäivistä tai vuodenaajoista? Miksi aineistojeni varassa vaikuttaa tyyppisemmältä kuvata tapahtuman sijoittuvan *joulun edelle* kuin *perjantain edelle*?

Edellisiin kysymyksiin vastaamisessa on tarkasteltava aikasekvenssejä, joihin perjantain ja joulun tapaiset ajankohdat konventionaalisesti kuuluvat. Joulun aikasekvenssiksi voidaan ymmärtää kalenterivuoden juhlapäivät, kun taas perjantai kuuluu viikonpäivien aikasekvenssiin (Fillmore 1997, 50; Moore 2000, 164; ks. myös Shinohara–Pardeshi 2011). Kun konventionaaliseen aikasekvenssiin kuuluvan ajankohdan avulla selvitetään toisen ajankohdan tapahtumahetkeä, aikajana lohkotaan osiin kiintopisteen ja sen kanssa samaan aikasykliin kuuluvien temporaalisten entiteettien mukaisesti. Kun kiintopisteenä on joulukuukausi, aikajana lohkoutuu osiin siten, että eri juhlapäivien väliin jää nimeämätöntä tilaa, joka hahmottuu muuttujan hakualueeksi. Nimeämätön tila syntyy siitä, että juhlapäivät sijaitsevat aikasekvenssissään erillä toisistaan. Sen sijaan viikonpäivät seuraavat viiveettä toisiaan, minkä vuoksi niiden ympärille ei muodostu nimeämätöntä aikajaksoa, jossa hakualue ja sitä myöten muuttuja voisi sijaita. Perjantain 'edelle' siis hahmottuu torstai. Koska torstai ja perjantai ovat ajankohtina symmetrisessä suhteessa siten, ettei kumpikaan päivästä ole toista ajallisesti spesifimpi, ei torstaille sijoittuvan tapahtuman ajallista lokaatiota ole mielekästä selvittää perjantain avulla. Tämän vuoksi viikonpäivät tai kuukaudet eivät ilman tarkentavaa kontekstia tunnukaan sopivan JONOMETAFORAN kiintopisteiksi.

Kuvio 3. Miksi joulun edellä muttei perjantain edellä?

Kuvio 3 havainnollistaa aikajanelle hajanaisesti asettuneiden juhlapäivien ja ketjumaisesti toisiaan seuraavien viikonpäivien välistä hahmotuseroa. Kuviossa nuolet merkitsevät ajallisten olioiden metaforista liikettä. Musta ovaali merkitsee muuttujaa, joka sijaitsee joulun (vas.) ja perjantain (oik.) edelle hahmottuvalla, katkoviivan merkitsemällä hakualueella.

Yleisesti tutkimukseni vahvistaa jo entuudestaan tiedetyn AJAN ja TILAN käsitteitä yhdistävän kytköksen olemassaolon: aika voidaan ymmärtää tilan ehdoin, vaikkakin ajan liikemetaforien käyttöön liittyy joitain ominaispiirteitä, kuten kiintopisteen ja muuttujan välistä suhdetta koskevat vaatimukset sekä kiintopisteen ominaisuuksia koskevat rajoitukset. Selvittämättä tässä tutkimuksessa kuitenkin jäi vielä se, mistä JONOMETAFORASSA kuvattu metaforinen liike oikeastaan syntyy. Tulevaisuudessa olisikin kenties mielenkiintoista tutkia sitä, hahmottavatko suomen puhujat ajalliset oliot omavoimaisiksi liikkujiksi, vai selittykö liiketilanteisiin erikoistuneiden adpositioiden käyttö esimerkiksi aikajanan skannauksesta syntyvän fiktiivisen liikkeen avulla (vrt. Dewell 2007, 296).

Lähteet

Aineslähteet

- KLK = Kansalliskirjasto 2011: Kansalliskirjaston sanoma- ja aikakauslehtikokoelman suomenkielinen osakorpus, Kielipankki-versio. Kielipankki. Saatavilla <http://urn.fi/urn:nbn:fi:lb-2016050302> [viitattu 31.12.2018].
- S24 = Aller Media Oy 2014: *Suomi 24 virkkeet -korpus (2016H2)*. Kielipankki. Saatavilla <http://urn.fi/urn:nbn:fi:lb-2017021505> [viitattu 31.12.2018].

Kirjallisuus

- BORODITSKY, LERA 2000: Metaphoric structuring. Understanding time through spatial metaphors. *Cognition* 75 (1), 1–28. [https://doi.org/10.1016/S0010-0277\(99\)00073-6](https://doi.org/10.1016/S0010-0277(99)00073-6)
- CLARK, HERBERT 1973: Space, time, semantics, and the child. TIMOTHY MOORE (toim.): *Cognitive Development and Acquisition of Language*, 27–63. Academic Press, New York. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-505850-6.50008-6>
- DEWELL, ROBERT 2007: Why Monday comes before Tuesday. The role of a non-deictic conceptualizer. *Southern African Linguistics and Applied Language Studies* 25 (3), 291–301. <https://doi.org/10.2989/16073610709486464>
- DUFFY, SARAH – FEIST, MICHELE 2017: Power in time. The influence of power posing on metaphoric perspectives on time. *Language and Cognition* 9 (4), 637–664. <https://doi.org/10.1017/lang-cog.2016.33>
- EVANS, VYVYAN 2004: *The structure of time. Language, meaning and temporal cognition*. John Benjamins, Amsterdam/Philadelphia.
- FILLMORE, CHARLES J. 1982: Frame semantics. The Linguistic Society of Korea (toim.): *Linguistics in the morning calm. Selected papers from SICOL-1981*, 111–137. Hanshin, Seoul.
- 1997: *Lectures on Deixis*. CSLI Publications, Stanford.
- HAMUNEN, MARKUS 2019: *Tavattomat infinitiivit. Eräiden myötätapahtumisen infinitiivirakenteiden konstruktiokielioppia suomen murteissa*. Väitöskirja. Helsingin yliopisto, Helsinki. <https://doi.org/10.23982/vir.83320>
- HUUMO, TUOMAS 2013: *Kaiken edellä on nainen*. Suomen dynaamisten akseligrammien järjestelmä ja sen käyttö paikan ja ajan ilmauksissa. *Sananjalka* 55, 7–28. <https://doi.org/10.30673/sja.86719>

- HUUMO, TUOMAS 2015a: Temporal frames of reference and the locative case marking of the Finnish adposition *ete-* 'in front of / ahead'. *Lingua* 164 (1), 45–67. <https://doi.org/10.1016/j.lingua.2015.06.008>
- 2015b: Ajan liikettä vai liikettä ajassa? *Virittäjä* 119 (1), 124–129.
- 2017: The grammar of temporal motion. A cognitive grammar account of motion metaphors of time. *Cognitive Linguistics* 28 (1), 1–43. <https://doi.org/10.1515/cog-2016-0015>
- KLEIN, WOLFGANG 1994: *Time in Language*. Routledge, London.
- LAKOFF, GEORGE – JOHNSON, MARK 1980: *Metaphors we live by*. University of Chicago Press, Chicago/London.
- 1999: *Philosophy in the flesh. The embodied mind and its challenge to Western thought*. Basic Books, New York.
- LANGACKER, RONALD 1987: *Foundations of cognitive grammar. Volume 1. Theoretical prerequisites*. Stanford University Press, Stanford.
- 2008: *Cognitive grammar. A basic introduction*. Oxford University Press, New York.
- 2017: *Ten lectures on the basics of cognitive grammar*. Brill, Leiden/Boston.
- MARGOLIES, SKYE OCHSNER – CRAWFORD, ELIZABETH 2008: Event valence and spatial metaphors of time. *Cognition and Emotion* 22 (7), 1401–1414. <https://doi.org/10.1080/02699930701810335>
- MCGLONE, MATTHEW – PFIESTER, ABIGAIL 2009: Does time fly when you're having fun, or do you? Affect, agency, and embodiment in temporal communication. *Journal of Language and Social Psychology* 28 (1), 3–31. <https://doi.org/10.1177/0261927X08325744>
- MOORE, KEVIN 2000: *Spatial experience and temporal metaphors in Wolof. Point of view, conceptual mapping, and linguistic practice*. Doctoral Dissertation. University of California, Berkeley.
- 2014a: *The Spatial language of time. Metaphor, metonymy, and frames of reference*. John Benjamins, Amsterdam.
- 2014b: The two-mover hypothesis and the significance of “direction of motion” in temporal metaphors. *Review of Cognitive Linguistics* 12 (2), 375–409. <https://doi.org/10.1075/rcl.12.2.05moo>
- NIKANNE, URPO 2003: How Finnish postpositions see the axis system. EMILE VAN DER ZEE ja JON SLACK (toim.): *Representing direction in language and space*, 191–208. Oxford University Press, Oxford. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199260195.003.0010>
- RADDEN, GÜNTER – KÖVECSES, ZOLTÁN 1999: Towards a theory of metonymy. KLAUS-UWE PANTHER ja GÜNTER RADDEN (toim.): *Metonymy in language and thought*, 17–60. John Benjamins, Amsterdam. <https://doi.org/10.1075/hcp.4.03rad>
- SHINOHARA, KAZUKO – PARDESHI, PRASHANT 2011: The more in front, the later. The role of positional terms in time metaphors. *Journal of Pragmatics* 43 (3), 749–758. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2010.07.001>
- SILVA SINHA, VERA DA – SINHA, CHRIS – SAMPAIO, WANY – ZINKEN, JÖRG 2012: Event-based time intervals in an Amazonian culture. LUNA FILIPOVIĆ ja KATARZYNA JASZCZOLT (toim.): *Space and time in languages and cultures. Language, culture, and cognition*, 15–35. John Benjamins, Amsterdam/Philadelphia. <https://doi.org/10.1075/hcp.37.05das>
- TALMY, LEONARD 2000: *Toward a cognitive semantics. Volume 1. Concept structuring systems*. MIT Press, Cambridge. <https://doi.org/10.7551/mitpress/6847.001.0001>
- TEERI-NIKNAMMOGHADAM, KRISTA 2016: Se on tuomionpäivä edessä. *Akseligrammien edellä ja edessä käyttö ja metaforisuus*. Pro gradu -tutkielma. Turun yliopiston kieli- ja käännöstieteiden laitos, Turku.
- TENBRINK, THORA 2007: *Space, time, and the use of language. An investigation of relationships*. Mouton De Gruyter, Berlin. <https://doi.org/10.1515/9783110198829>
- VIIMARANTA, JOHANNA 2006: *Talking about time in Russian and Finnish*. Slavica Helsingiensia 29. Helsingin yliopiston Slavistiikan ja baltologian laitos, Helsinki.

KRISTA TEERI-NIKNAMMOGHADAM: *Why ‘ahead of Christmas’ but not ‘ahead of Friday’? The use of Finnish FRONT adposition constructions in motion metaphors of time*

Recent cognitive linguistic research distinguishes the field-based metaphor of time, called SEQUENCE IS RELATIVE POSITION ON A PATH (SRP), from ego-centred metaphors. Unlike the ego-centred metaphors that locate temporal entities relative to the experiencer of time (*We are approaching summer; Winter is coming*), SRP locates temporal entities relative to other temporal entities (*New Year’s Day follows Christmas*). Thus, the SRP metaphor does not focus on the deictic notion of ‘now’, but rather on the order of temporal entities in relation to the same encompassing background. Many languages, including Finnish, have been noted to utilise adpositions of the sagittal front–back axis when coding the order of temporal entities: in such instances of SRP, FRONT corresponds with ‘earlier’ while BACK corresponds with ‘later’ (*The days ahead [‘earlier than’] of Christmas are busy*).

This study analyses Finnish FRONT adposition constructions that instantiate SRP. The study focuses on the semantics of the Ground entities, that is, entities coded as adpositional complements in the expressions examined. The article investigates the types of temporal entities (e.g. holidays, historically or socially significant events, personal events) the speakers of Finnish code as Grounds in order to locate another event, the Figure. The study aims to understand why some temporal entities (e.g. days of the week, time units, months) are less frequently used or less saliently than others with instances of SRP: why is it that a Finnish speaker could easily say that ‘the meeting was held ahead of Christmas’ (*kokous pidettiin joulun edellä*) but would probably not say that ‘the meeting was held ahead of Friday’ (*kokous pidettiin perjantain edellä*)?

In addition to semantically categorising Ground types used in instances of SRP, this paper examines the relationship between temporal entities coded as the Figure and the Ground in instances of SRP. This is done by defining whether the Ground is used merely as a temporal anchor for locating the Figure on the timeline or if the Ground element offers a contextual frame in which the Figure is to be understood.

With the data obtained from two digital corpora (social networking website Suomi24 corpus and the Newspaper and Periodical Corpus of the National Library of Finland) and using the framework of cognitive semantics, this study argues that events with high historical, cultural or social significance are more likely to be used as Ground entities in instances of SRP than frequently recurring (e.g. as days of the week or units of time) or mundane, personal events.

Krista Teeri-Niknammoghadam

krkate@utu.fi

Suomen kieli ja suomalais-ugrilainen kielentutkimus

20014 Turun yliopisto

JUSSI YLIKOSKI

Eesti maakonniti ja Suomen maakunnittain: viron ja suomen kääpiösijat rinnakkain

1 Johdanto

Tässä artikkelissa tarkastelen rikkaista sijajärjestelmistään tunnettujen sisarkielten, suomen ja viron, ”uusimpien” sijojen tai sijoja muistuttavien muodosteiden eroja ja yhtäläisyyksiä. Huomion keskipisteenä ovat viron ja suomen niin sanotut distributiivit sekä suomen niin sanottu temporaali: Viron *-ti*-aineksisia muodosteita kuten *maakonniti*, *perioditi*, *suviti* ja *laupäeviti* vastaavat suomessa yhtäältä *-ttAin*-aineksiset distributiiviset muodosteet *maakunnittain* ja *jaksoittain*, toisaalta temporaaliset *kesäisin* ja *lauantaisin*. Näitä kaikkia on molempien kielten kielioppiperinteissä yksimielisesti pidetty denomiinaalisina adverbeina, mutta kyllin suurten tekstikorpusten tarkastelu on nyttemmin osoittanut, että niillä on myös monia morfosyntaktisia ominaisuuksia, joiden nojalla niitä voidaan pitää selvästi substantiivimaisempina ja sijamaisempina kuin tyyppillisiä adverbeja.

Tämä tutkimus on jatkoa Ylikosken (2019) viron distributiivin kuvaukselle ja sitä muistuttavien suomen distributiivin ja temporaalin kuvaukselle (Ylikoski 2020). Suuret tekstikorpukset paljastavat, että nämä muodosteet eivät ole yksiselitteisesti denominaalisia adverbeja: Erityisesti distributiiveiksi kutsumani *-ti*- ja *-ttAin*-muodosteet ovat erittäin produktiivisia. Elementit *-ti* ja *-ttAin* muistuttavat suuresti sijasuffikseja varsinkin silloin, kun distributiiveilla on substantiiville ominaisia määritteitä, kuten relatiivilauseita sekä genetiivi- ja adjektiiviattributteja. Osa tällaisista ominaisuuksista on kuitenkin niin harvinaisia, että niiden löytämiseksi tarvitaan satojen miljoonien saneiden korpuksia. Tällöin voi olla syytä epäillä korpusten luotettavuutta; suuret aineistot voivat luonnollisesti sisältää monenlaisia rajatapauksia ja suoranaisia kielivirheitä.

Kieliopin ilmiöitä tutkitaan ensisijaisesti kielentutkijan oman kielitajun, intuition pohjalta. Seuraava metodologinen askel on tyyppillisesti erilaisten autenttisten kielimateriaalien empiirinen tutkimus, ja vasta sen jälkeen on luontevaa siirtyä kielitieteen kolmanteen päämenetelmään, eksperimentalismiin. Tämä artikkeli edustaa tällaista korpustutkimusta seuraavaa ja sitä täydentävää kokeellista tutkimusta. Tarkasteleman viron ja suomen

sukulaisilmiöt ovat paljastuneet korpusten perusteella niin samanlaisiksi, että lisätietojen saamiseksi on ollut mahdollista selvittää näiden ilmiöiden hyväksyttävyyttä paralleelisin, lähes identtisin kyselytестeин. Vaikka kyseessä ovat läheiset sukulaiskielet ja niiden osin samaa alkuperää olevat ilmaisut, tässä kuvattavien kyselytестien tavoitteena on ollut ennen kaikkea viron ja suomen synkroninen kuvaus ja tähän liittyvä kontrastiivinen tutkimus.

Luvussa 2 luon lyhyen silmäyksen tutkimuksen taustaan eli viron ja suomen distributiivien sekä suomen temporaalin olemukseen. Luvussa 3 kuvaan virolaisilla ja suomalaisilla kieltenopiskelijoilla teettämäni kyselytестit ja niiden keskeiset tulokset: Suuri osa viron- ja suomenkielisistä informanteista hyväksyy huomattavan osan ilmaisuista, joihin aiemmin ei ole juurikaan kiinnitetty huomiota. Merkittävää on se, että käsitykset kyselytестeissä arvioitaviksi annettujen lauseiden hyväksyttävyydestä korreloivat selvästi sen mukaan, kuinka frekventtejä tutkitut ominaisuudet ovat autenttisissa kielimateriaaleissa: molempien kielten puhujat hyväksyvät erityisen selvästi relatiivilauseet ja melko usein myös genetiiviattribuutit, mutta muiden määritteiden hyväksymisessä on selvempiä kielikohtaisia eroja. Kirjoituksen päättää luvun 4 kokoava pohdiskelu siitä, miten juuri tämän tutkimuksen menetelmät auttavat hahmottamaan, missä määrin tarkastellut ilmiöt kuuluvat viron ja suomen sijajärjestelmiin tai niiden reunoille.¹

2 Taustaa

Tämä artikkeli on jatkoa Ylikosken (2019; 2020) tutkimuksille, jotka kuvaavat viron *-ti-* distributiivin sekä suomen *-ttAin-* distributiivin ja *-isin-* temporaalin niin sanottuina kääpiösijoina – substantiivin sijamuotojen kaltaisina kategorioina, joilla on substantiiveille ja sijoille tyypillisiä ominaisuuksia selvästi enemmän kuin muilla perinteisesti adverbiksi katsotuilla muodosteilla. Nimityksen *kääpiösija* mallina on tähtitieteen *kääpiöplaneetta*, jolla viitataan tiettyihin planeetanomaisiin taivaankappaleisiin, jotka eivät kuitenkaan täytä varsinaisen planeetan sinänsä sopimuksenvaraisia kriteerejä. Aurinkokuntamme tunnetuimman kääpiöplaneetan, Pluton, lisäksi kääpiöplaneettoja on muitakin. Samaan tapaan kääpiösijoina voidaan haluttaessa pitää myös muita sijajärjestelmän reunoilla olevia, osin sijojen tapaan toimivia muodosteita, kuten suomen prolatiiveja lausekkeessa *mailitse jossa on helpompi kaunistella asioita* (Ylikoski 2018, 2020). Tässä artikkelissa rajoitan kuitenkin termin *kääpiösija* viittaamaan ennen kaikkea nyt puheena oleviin distributiivi- ja temporaalimuodosteisiin.

Ylikoski (2019) kuvaa viron distributiivin käyttöä nykykieltä edustavissa tekstikorpuksissa (<http://www.keeleveeb.ee/>) ja muissa internetistä löydettävissä teksteissä. Ylikoski (2020) puolestaan kuvaa suomen vastaavia ilmiöitä nimenomaisesti suomen kieleen

1 Kiitän suuresti kaikkia informanttejäni sekä esitän parhaat kiitokseni tutkimusaineiston keruussa ystävällisesti avustaneille Reili Argusille (Tallinna), Helle Metslangille (Tartto), Merit Müllerille (Tartto) ja Eveliina Mäntylälle (Oulu). Kiitän *Sananjalan* arvioijia arvokkaista artikkelin lopulliseen muotoon johtaneista neuvoista ja kommentista.

ja suomalaisiin aineistoihin (<https://korp.csc.fi/>) keskittyen, mutta viron ja suomen varsin samankaltaisia kääpiösijoja ei ole toistaiseksi eksplisiittisesti vertailtu.² Tämän artikkelin päähuomio on yhtäaikaaisesti viron ja suomen kääpiösijojen syntaksissa ja semantiikassa – sekä niiden eroissa että yhtäläisyyksissä. Ylikoski (2019; 2020) tarkastelee myös näiden muodosteiden morfologiaa, jota on toki kuvattu tarkemmin jo kielten aiemmissa kuvauksissa. Esimerkiksi suomen *-isin*-temporaalit ovat melko heikosti produktiivinen kategoria, jonka kantasanat viittaavat säännöllisesti toistuviin ajankohtiin. Kiistattomista substantiivien sijamuodoista poiketen temporaaleilla ei ole erikseen yksikkö- ja monikkomuotoja, vaan aina semantiikaltaan monikkollisia temporaaleja muodostetaan hieman epäsäännöllisesti niin yksikkö- kuin monikkovartaloista (esim. *iltaisin* mutta *päivisin*, toisaalta myös niin *pyhäisin* kuin *pyhisin*). Heikosta produktiivisuudesta huolimatta myös uudet temporaalit kuten *halloweenisin* ovat mahdollisia. Distributiiviset suffiksit *-ti* ja *-ttAin* sen sijaan ovat erittäin produktiivisia mutta nekin luvun suhteen ambivalentteja: kielenhuoltajat muistuttelevat kielenkäyttäjiä siitä, milloin distributiivit tulee muodostaa yksikkö-, milloin puolestaan monikkovartaloista (esim. Mäearu 2008, 119–120; Kielitoimiston ohjepankki), mutta muodosta ja oikeakielisyydestä riippumatta niin esimerkiksi *pareittain* ja *viikoittain* kuin *parittain* ja *viikottain* viittaavat aina yhtä useampaan referenttiin.

Ylikosken (2019; 2020) pääteesejä on, että mainitun kaltaisia muodosteita voi luonnehtia kääpiösijoiksi juuri niiden sijamaisen morfosyntaksin ansiosta. Seuraavissa esimerkeissä distributiivimuodosteet poikkeavat prototyypisistä adverbeista siten, että ne saavat substantiiveille ominaisia määritteitä, kuten relatiivilauseita (1–2) ja genetiiviattribuutteja (3–4). Esimerkit koostuvat autenttisista vironkielisistä lauseista (a) ja niiden suomennoksista (b):³

- (1) a. Kobarpeavalud esinevad *periooditi*, mis võivad kesta 4-8 nädalat.
b. Sarjoittaista päänsärkyä esiintyy *jaksoittain*, jotka voivat kestää 4–8 viikkoa.
- (2) a. Raadiosaadet teeme *meeskonniti*, mida on 3–4, seega igäüks saab saate tegemises osaleda oma tiimi koosseisus umbes kord kuus.
b. Radiolähetyksiä teemme *ryhmittäin*, joita on 3–4, jolloin jokainen pääsee osallistumaan lähetyksen tekemiseen tiimissään noin kerran kuussa.
- (3) a. Kategooriad on mallidel *riigiti* ja ka *Eesti maakonniti* erinevad.
b. Mallien kategoriat vaihtelevat *valtioittain* ja myös *Viron maakunnittain*.

2 Vaikka Ylikosken (2019; 2020) tutkimusten perustan muodostavat kielentutkijoiden käyttöön laaditut varsinaiset tekstikorpukset, niissä hyödynnetään korpuksena loppujen lopuksi koko internetiä tekstilajeineen ja hakumahdollisuuksineen.

3 Vironkielisten esimerkkien (1a–10a) ja suomenkielisten esimerkkien (11–14) verkkolähteet esitetään luettelona kirjoituksen lopussa; valtaosaa lauseista tarkastelee lähemmin Ylikoski (2019; 2020). Samoissa artikkeleissa on myös tarkemmin sijan määritelmistä meillä ja muualla.

- (4) a. Küll on aga võimalik võrrelda tunnitասսսս ja nende proportsioone *ametialati ja ametiala pearühmiti*.
 b. On tosin mahdollista vertailla tuntipalkkoja ja niiden suhteita *toimialoittain ja toimialojen pääluokittain*.

Toisinaan etenkin viron distributiiveilla on myös eräänlaisia taipumattomia adjektiiviattribuutteja (5a–6a), joskus myös monikon genetiivissä taipuvia adjektiiveja (7a):

- (5) a. *Eri riigiti* on professori nimetusel erinev tähendus, kuid meie riigis/ülikoolis kasutusel olevast süsteemist võiks ikkagi ülevaade olla.
 b. Professorin nimikkeellä on *eri maittain* erilaisia merkityksiä, mutta meidän maassamme/yliopistossamme käytettävästä järjestelmästä saisi silti olla yleiskäsitys.
- (6) a. Teise võimalusena võivad eksperdid üles näidata oma huvi *allpool nimetatud valdkonniti*.
 b. Vaihtoehtoisesti asiantuntijat voivat ilmaista mielenkiintonsa *alla mainituin aihepiireittäin*.
- (7) a. Siiaamaani on olnud alati patendi taotlemiseks, kas siis taotletakse siseriiklikku patendikaitset või nn tänä olemasolevat Euroopa patenti, millel on omakorda piirangud *erinevate riigiti* jne, jne, väga keerukas süsteem.
 b. Tähän asti on ollut aina varsin mutkikas järjestelmä patentin hakemiseksi, haettiinpa kansallista patenttisuojaa tai nyt pätevää ns. eurooppapatenttia, jolla on vuorostaan rajoituksia *erilaisin maittain* jne. jne.

Tässä nähtävien vironkielisten lauseiden ja niille esittämieni suomennosten hyväksyttävyyteen palataan jäljempänä. Huomattakoon jo nyt, että myös esimerkeissä (6a–7a) nähdyt nominatiivi- ja genetiivimuotoiset adjektiiviattribuutit noudattavat viron nominilausekkeiden tavanomaista syntaksia; palaan rakenteisiin *allpool nimetatud valdkonniti* ja *erinevate riigiti* (kirjaimellisesti ”alla mainittu aihepiireittäin” ja ”erilaisten maittain”) luvussa 3.2.

Yllä nähtävissä lauseissa viron *-ti*-distributiivin suomennokseksi sopii suomen *-ttAin*-distributiivi, joka vaikuttaa olevan jossain määrin myös sen etymologinen vastine. Viron distributiivin käyttöala on kuitenkin laajempi, kuten nähdään esimerkeistä (8a–10a) suomennoksineen:

- (8) a. *Aga suviti, mis on ühtlasi ka minu lemmikaastaaeg*, käin Ridali Lennuklubis lendamas – –
 b. Mutta *kesäisin, joka on myös lempivuodenaikani*, käyn lentämässä Ridalin lentokerhossa – –
- (9) a. – – kuna nad ei olnud valmis töötama *laupäeviti, mis on adventistide jaoks jumalateenistusepäevaks* – –

- b. – – koska he eivät olleet valmiita työskentelemään *lauantaisin*, joka on adventistien jumalanpalveluspäivä – –
- (10) a. – – hakkavad loengud toimuma iga kuu teise nädala teisipäeviti.
- b. – – luentoja aletaan pitää joka kuukauden toisen viikon tiistaisin.

Vironkielisten silmissä *suvi*, *laupäeviti* ja *teisipäeviti* eivät eroa edellä nähdystä distributiiveista, mutta suomeksi niitä vastaavat pikemminkin *-isin*-aineksiset temporaalit *kesäisin*, *lauantaisin* ja *tiistaisin*. Suomen distributiivi ja temporaali ovatkin itse asiassa useimmiten lähes täydennysjakaumassa: distributiiveja *lauantaittain* ja *tiistaittain* ei käytännössä juuri esiinny, ja samoin esimerkiksi *kesittäin* on harvinainen, joskaan ei mahdoton.⁴ Temporaali *-isin* muodostetaan vain toistuvia ajankohtia ilmaisevista substantiiveista, joten esimerkkien (2a–7a) käännöksissä sellaisilla ei olisi sijaa. Temporaalin merkityksestä muuten on huomattava, että ne ”ilmaisevat lauseen kuvaaman tilanteen toistumista kantasanan tarkoittamana säännöllisesti toistuvana ajankohtana” (ISK § 378) toisin kuin esimerkiksi adessiivi *kesällä* tai essiivit *lauantaina* ja *tiistaina*, ja täsmällisempää olisikin luonnehtia *-isin*-temporaaleja merkitykseltään distributiiviseksi temporaaleiksi tai kenties pikemminkin temporaalisiksi distributiiveiksi; viron distributiivin merkitystehtävät ovat siis sekä temporaalisia että ei-temporaalisia.

Täsmällisimpien semanttisten määritelmien sijaan tämä artikkeli keskittyy etsimään näiden kolmen kääpiösijan morfosyntakseja ja niiden rajoja. Kuten esimerkeistä (8–10) nähdään, relatiivilauseiden ja genetiiviattribuuttien kaltaiset määritteet ovat mahdollisia myös viron distributiivin temporaalisissa funktioissa, ja samanlaisia määritteitä on mahdollista käyttää myös näitä rakenteita suomen temporaalilla suomennettaessa. Suomen distributiivi ja temporaali käyttäytyvät varsin yhtenäisesti (Ylikoski 2020). Huomattava ero viroon on siinä, että suomessa vain harvat adjektiivit, kuten *eri* (*maittain*), *koko* (*kyläkunnittain*), *aimo* (*annoksittain*) ja *pikku* (*kappaleittain*), toimivat taipumattomina adjektiiveina. Virossa taipumatta jäävät myös perfektin partisiipit (6a). Preesensin partisiipista leksikaalistunut adjektiivi *erinev* ’eri(lainen)’ esiintyy distributiivin määritteenä marginaalisesti vain monikon genetiivissä, jolloin *erinevate riigiti* (7a) vertautuu selvästi viron ns. neljän viimeisen sijan – komitatiivin, abessiivin, terminatiivin ja essiivin – suomesta poikkeavaan morfosyntaksiin (EKG I, 52–53; Ylikoski 2019, 114–116, 125).⁵

4 Temporaalien *kesäisin* ja *tiistaisin* sekä harvinaisten distributiivien *kesittäin* ja *tiistaittain* merkityserojen syvempi tarkasteleminen ei kuulu tämän artikkelin piiriin, mutta jälkimmäisiä tapaa, kuten distributiivia yleensäkin, etenkin varioimiseen viittaavien verbien (*vaihdella*, *vaihtua*, *jakautua* jne.) yhteydessä ikään kuin niiden rektiomääritteenä (esim. *aukioloajat vaihtelevat kesittäin/tiistaittain*). Yleensä temporaali- ja distributiivimuodot pysyttelevät kuitenkin täydennysjakaumassa; merkittävimmän poikkeuksen muodostavat melko leksikaalistuneet *päivisin* ja *päivittäin*.

5 Distributiivilauseke *erinevate riigiti* ’eri maittain’ rinnastuu siis tarkoin esimerkiksi essiivimuotoiseen nominilausekkeeseen *erinevate riikidena* ’eri(lisinä) maina’. Vielä sijamaisempi distributiivirakenne on *erinevate kohvikuteti* ’eri kahviloittain’, jossa lausekkeen pääsana on monikkovartaloinen *kohvikuteti* pro tavallisempi *kohvikuti* (Ylikoski 2019, 115, 125). Muiden distributiivien yhteydessä en *erinevate*-määritettä ole kuitenkaan tavannut.

Suomessa sen sijaan on mahdollista tavata lausekkeitä, joissa distributiivi- ja tempo-raalimuotojen määritteinä ovat instruktiivimuotoiset adjektiivit (ks. myös suomentamani esimerkit 6b–7b):

- (11) Analyysissä tutkitaan yritykseen vaikuttavia makrotason tekijöitä *tietyin aihealueittain*.
- (12) Nämä jakautuvat *musiikillisin tyylipiirteittäin* jakautuviin alakäytäntöihin, joilla kaikilla on omat musiikilliset erityispiirteensä.
- (13) *Kiertelen satunnaisin viikonloppuisin* hämeenlinnan+ympäristön lähiöbaareja – –
- (14) Ajatus olisi kierrellä jonkin verran kotiseutuani *lämpimän kesäisin* hiljakseen ajellen (60-70km/h) – –

Virossa vastaavat instruktiivit ovat vaivoin mahdollisia, sillä vanhasta itämerensuomalaisesta instruktiivista on jäljellä vain epäproduktiivisia jäänteitä ja myös vuosisadan takaiset yritykset elvyttää instruktiivi jäivät tuloksiltaan vaatimattomiksi (Ross 1988, 130–141).⁶

Suhteellisesta harvinaisuudestaan huolimatta määritteellisten kääpiösijojen esiintymät näyttävät noudattavan selviä kielipillisiä sääntöjä. Relatiivilauseet ja genetiivimuotoiset omistaja-attribuutit ovat viron ja suomen kääpiösijoilla niin yhdenmukaisia ja loppujen lopuksi sen verran vakiintuneita, että on pieni ihme, että niitä ei ole aiemmin juurikaan huomioitu. Käytännössä ainoa poikkeus on Hammari (1993, 97, 151; 2006, 367), joka jo ennen nykyisiä korpuksia on havainnut suomen distributiivien käytöstä sellaisia esimerkkejä kuin *asteittain*, joista jokainen on näyttänyt luonnolliselta ja jo *Nyky-suomen sanakirjan* (s.v. *neljänneksittäin*) sisältämän *Väliajat otettiin mailin neljänneksittäin*.

Ajatukset jo pari vuosisataa lähes muuttumattomina kuvattujen sijaparadigmojen jonkinlaisesta laajentamisesta ovat kieltämättä melko uskaliaita. Etenkin monenkirjavista verkkoteksteistä löytyy vaikka mitä, mutta hyväksyvätkö viron ja suomen puhujat todella lauseet, joita edellä on esitelty? Kääpiösijojen sijamaisia ominaisuuksia kartoittaessani (Ylikoski 2019; 2020) olen verrannut distributiiveja ja temporaalia yhtäältä virossa marginaaliseen ja fennistiikassakin ns. marginaalisijoihin luettuun instruktiiviin, toisaalta esimerkiksi viron adverbityyppiin *kaelakuti*, *seljakuti* ja niiden suomalaisiin vastineisiin *kaulakkain* ja *seläkkäin*. Viimeksi mainituilla adverbeilla ei vaikuta olevan substantiiveille tyypillisiä määritteitä edes miljardien saneiden korpuksissa, mutta näytön puuttumisesta ei sinänsä seuraa, etteikö sellaisia voisi olla olemassa. Tästä syystä seuraavassa puheeksi tulevilla kyselytutkimuksissa kartoitettiin myös sitä, miten hyvin viron- ja suomenkieliset informantit ovat valmiita hyväksymään substantiivilausekkeitä keinotekoisesti muistuttavia adverbilausekkeitä kuten **/??hiostunein kaulakkain*. Tällaisten lausekkeiden rinnalla

6 Kielet toki elävät jatkuvasti. Myös Rossin (1988) tutkimukset kaivannevat päivittämistä, sillä nykyvirossa instruktiivin käyttö vaikuttaa produktiivistuneen etenkin preensinin partisiiipin toimiessa attribuuttina (esim. *ta tuleb kolisevi pudeli* 'hän tulee kilisevin pulloin'). Kiitän Karl Pajusalua tästä huomiosta.

substantiivimaiset distributiivi- ja temporaalilausekkeet ovat informanttien mukaan paljon hyväksyttävämpiä, eli ne todella näyttävät kuuluvan tutkimieni kielten sijajärjestelmien liepeille.

3 Kyselytestien satoa

Kuvaan alla lyhyesti käyttämieni kyselytestien laatimisen ja toteuttamisen (luku 3.1) ja tämän jälkeen tutkimuksen tulokset. Tarkastelen ensin viron distributiivia sekä suomen distributiivia ja temporaalia yhdistäviä piirteitä (luku 3.2.1), minkä jälkeen huomiota saavat erityisesti näiden kahden kielen erot (luku 3.2.2). Lopuksi vertaan kääpiösijoja yhtäältä viron ja suomen sijataivutusten reunailmiöihin luettuihin instruktiiveihin ja toisaalta eräisiin ongelmattomampiin adverbisiin, joilta sijoille tyypilliset ominaisuudet näyttävät puuttuvan (luku 3.3).

3.1 Kyselytestien laatiminen ja toteuttaminen

Kyselytestejä tutkimusmenetelmänä ovat suomalaisessa kielitieteessä perusteellisimmin käsitelleet Vanhatalo (2005a) sekä Itkonen ja Pajunen (2010). Vanhatalo (mts. 30–32) esittää muun muassa tiiviin katsauksen fennistiikan eri aloilla suoritetuista kyselytutkimuksista, Itkonen ja Pajunen (mts. 74–94) puolestaan kuvaavat väljää eksperimentaatiota edustavan kyselytestimenetelmän asemaa empiirisen kielitieteen kentällä, korpuspohjaisen tutkimuksen ja tiukan eksperimentaation, kuten psykologian silmänliiketutkimuksen, välissä. Kyselytestimenetelmä vaikuttaa viime vuosina lisänneen suosiotaan etenkin fennistiikan opinnäytetöissä, mutta kontrastiivisissa tutkimuksissa sitä ei näy laajemmin käytetyn. Poikkeuksia ovat Vanhatalon (mt.) tutkimukset viron ja suomen valitusverbien lähisyntaksiasta sekä Pajusalun (1995) artikkeli viron ja suomen komparatiivimuotojen morfologiasta. Pajusalun tutkimus sisältää kyselytestin, jossa selviteltiin muun muassa komparatiivimuotojen *süvam* ~ *süvem* 'syvempi' ja *roosampi* ~ *roosempi* vaihteluun vaikeuttavia tekijöitä. Näiden tutkimusten varsinaiset substanssit ovat melko kaukana viron ja suomen kääpiösijojen morfosyntaksista, mutta palaan eräisiin Pajusalun ja Vanhatalon havaintoihin luvussa 4.

Viron ja suomen toisiaan muistuttavien kääpiösijojen morfosyntaksin tutkimiseksi laadin keväällä 2019 liki paralleeliset kyselylomakkeet, joissa vastaajia pyydettiin esittämään neliportaisella asteikolla ”oman kielikorvansa käsitykset alla olevista lauseista, erityisesti niiden lihavoiduista osista” (liitteet 1 ja 2). Arvioitavia lauseita oli kummasakin lomakkeessa 29, joista osa keskenään lähes identtisiä. Valtaosa lauseista perustui autenttisiin viron- ja suomenkielisiin lauseisiin, joista suuri osa on Ylikosken (2019; 2020) kuvaamia ja osaksi edellä luvussa 2 toistettuja esimerkkilauseita. Noin puolet vironkielisten arvioitavikseen saamista lauseista oli käännöksiä suomesta viroon, kun taas suomenkielisten arvioitavana oli muun muassa lauseiden (1a–10a) suomennoksiin perustuvia lauseita. Huomion kohteena olleet lihavoidut osat sisälsivät erilaisia kääpiösijalausekkeita

– distributiiveja ja temporaaleja, joiden määritteinä oli relatiivilauseita, genetiivimuotoisia substantiiveja, eri sijamuodoissa taipuvia ja taipumattomia adjektiiveja sekä pronomineja (*iga neljapäeviti, joka torstaisin*). Lisäksi kartoitettiin sitä, miten informantit suhtautuivat muutamiin instruktiivirakenteisiin ja keinotekoisien substantiivilausekkeiden pääsanoiksi pakotettuihin adverbeihin. Valmistuttuaan tutkittavat lauseet ”sekoitettiin” järjestämällä vironkielisen lomakkeen lauseet mekaanisesti aakkosjärjestykseen ja noudattamalla näin syntynyttä järjestystä myös suomenkielisen lomakkeen kysymyksissä.

Tutkimukseni informantteina toimi kaikkiaan 79 Oulun, Tallinnan ja Tarton yliopiston opiskelijaa. Suomenkielisen kyselylomakkeen täytti huhtikuussa 2019 yhteensä 39 Oulun yliopiston suomen kielen lauseopin kurssin opiskelijaa, joista kaikki ilmoittivat äidinkielekseen suomen. Toukokuussa 2019 lomakkeen virolaisen version täytti Tarton yliopistossa 17 vironkielistä viron lauseopin kurssin opiskelijaa ja edelleen syyskuussa 2019 Tallinnan yliopistossa 23 vironkielistä kielenhuollon opiskelijaa, yhteensä 40 vastaajaa. Vaikka molempien kielten vastaajaryhmät ovat verraten pienet, kyselyt tuottivat varsin selviä havaintoja siitä, minkälaisia lauseita kussakin kielessä hyväksytään. Vaikka kieltenopiskelijat ovat tavallisia kielenpuhujia tietoisempia kielenkäyttäjiä, samansuuntaisiin tuloksiin päädyttäisiin luultavasti myös muunlaisten informanttien avulla (ks. esim. Schütze 2016, 112–126).

Kyselyn tuloksia olisi mahdollista analysoida monin eri tavoin, mutta keskityn tässä artikkelissa verraten yksinkertaiseen havainnointiin. Koska informantteja on molemmista kielistä suunnilleen saman verran mutta vain nelisenkymmentä, käsittelen vastauksia prosenttilukujen sijaan absoluuttisina lukuina. Seuraavassa nostan esille kiinnostavimpina pitämiäni havaintoja, mutta liitteissä 1 ja 2 tarjoan lukijoiden nähtävälle ja tulevien tutkimusten pohjaksi kaikki saamani vastaukset.

3.2 *Viron ja suomen kääpiösijojen morfosyntaktiset erot ja yhtäläisyydet*

Kyselytestien päätavoitteena oli selvittää, missä määrin viron- ja suomenkieliset informantit hyväksyvät kääpiösijojen sijoille tyypillisen morfosyntaksin. Käsittelen ensin viron ja suomen yhteisiä piirteitä, sen jälkeen niiden keskeisimpiä eroja.

3.2.1 *Sukukielten samanlaisuus*

Kyselytestien tulokset ovat pääosin hyvin selviä ja erittäin valaisevia. Oli syytä odottaa, että edes kielellisesti valvutuneilla opiskelijoilla ei ollut ammatillisia ennakkotietoja tutkittavien ilmiöiden yleisyydestä tai niiden rajoista. Toisaalta oli odotettavissa, että osin hyvin keinotekoisesti laaditut kieliopin rajatapaukset eivät nauttisi erityisen laajaa hyväksyntää. Tutkimuksen päätulos on kuitenkin se, että monet tutkituista lauseista hyväksytään varsin laajasti. Erityisen mielenkiintoista on se, että tarkasteltujen kääpiösijojen sijaimaisessa käytössä hyväksytään selvästi parhaiten ne piirteet, jotka ovat yleisimpiä myös todellisissa teksteissä: niin viron distributiivi kuin suomen distributiivi ja temporaali saavat määritteikseen ennen kaikkea relatiivilauseita ja genetiiviattribuutteja, ja juuri niitä

myös kyselytestien informantit pitävät varsin luonnollisina. Korrelaatio korpusten ja kyselytestien välillä jatkuu myös marginaalisimmissä tapauksissa: harvinaisemmat ilmiöt hyväksytään heikommin, ja korpuksista täydelleen puuttuvat tarkoituksellisen keinoitekoiset ilmaisutyytit kaikista heikoimmin.

Suomea ja viroa koskevat tulokset ovat sangen samanlaisia. Molempien kielten puhujat hyväksyvät lähes yhtä hyvin myös vieraan kielen mallin mukaan muodostetut lauseet. Toisinaan alkukieliset lauseet hyväksytään jopa selvästi heikommin kuin niiden vastineet Suomenlahden toisella puolella. Taulukossa 1 nähtävien lauseparien mallina olivat aidot viron- ja suomenkieliset lauseet (4a) ja (11), mutta ne hyväksytään vastaavasti paremmin suomessa ja virossa.

Taulukko 1. Esimerkkinä kahden lauseparin arvioinnit, vastaajina 40 viron- ja 39 suomenkielistä informanttia.

	OK	?	??	*
Küll on aga võimalik võrrelda tunnitasukid ametialati ja ametiala pearühmiti. (≈ esimerkki 4a)	12	11	10	7
On tosin mahdollista vertailla tuntipalkkoja toimialoittain ja toimialojen pääluokittain.	23	14	2	–
Analüüsis uuritakse ettevõteteid mõjutavaid makrotaseme tegureid teatud teemavaldkonniti.	20	15	4	1
Analyysissä tutkitaan yritykseen vaikuttavia makrotason tekijöitä tietyin aihealueittain. (= esimerkki 11)	12	5	13	9

Taulukossa 1 on nähtävissä, että vastauksissa voi olla melkoisesti variaatiota ja myös suhteellisen hyvin hyväksytyillä lauseilla voi olla samanaikaisesti paljon epäilijöitä. Kuten liitteet 1 ja 2 yksityiskohtaisemmin osoittavat, erityisen hyvin molempien kielten puhujat hyväksyvät lauseita, joissa perinteisesti adverbiksi luetun kääpiösjän substantiivinen ominaisuus on relatiivilause (taulukko 2). Lähes yhtä laajasti hyväksytään eräät genetiiviattribuutit (taulukko 3).

Taulukko 2. Parhaiten hyväksytyt relatiivilauseelliset kääpiösjät.

	OK	?	??	*
Nad ei olnud valmis töötama laupäeviti, mis on adventistide jaoks jumalateenistusepäevaks.	33	3	2	2
He eivät olleet valmiita työskentelemään lauantaisin, joka on adventistien jumalanpalveluspäivä.	24	9	5	1
Kobarpeavalud esinevad periooditi, mis võivad kesta 4–8 nädalat.	29	10	1	–
Sarjoittaista päänsärkyä esiintyy jaksoittain, jotka voivat kestää 4–8 viikkoa.	19	11	6	3

Taulukko 3. Parhaiten hyväksytyt genetiiviattribuutilliset kääpiösjat.

	OK	?	??	*
Mallid erinevad riigiti ja ka Eesti maakonniti .	28	11	1	–
Mallit eroavat maittain ja myös Suomen maakunnittain .	19	14	4	2
Alljärgnevas tabelis esitatakse biokütuste tarbimine Euroopa Liidu liikmesriigiti 2016. aastal.	17	15	7	1
Alla olevassa taulukossa esitetään biopolttoaineiden kulutus Euroopan unionin jäsenmaittain vuonna 2016.	20	13	5	1
Küll on aga võimalik võrrelda tunnitatusid ametialati ja ametiala pearühmiti .	12	11	10	7
On tosin mahdollista vertailla tuntipalkkoja toimialoittain ja toimialojen pääluokittain .	23	14	2	–

Tutkittujen lauseiden hyväksytyydessä on toki runsaasti variaatiota, joiden syitä voisi arvuutella pitkästikin. Olemassa olevista korpuksista ja lukemattomista verkkoteksteistä on löydettävissä kymmeniä genetiiviattribuutillisia lausekkeita kuten *Suomen kunnittain*, *Euroopan unionin jäsenmaittain* ja *USA:n osavaltioittain* (Ylikoski 2020). Kyselylomakkeen ja taulukon 3 *Suomen maakunnittain* hyväksytään selvästi heikommin kuin erityisen laajasti hyväksyty *Eesti maakonniti*. Yhdeksi syyksi voi epäillä kielenulkoista todellisuutta, jossa Viron maakunnilla on paljon selvempi merkitys ja rooli osana maansa aluehallintoa kuin niiden suomalaisilla vastineilla.⁷ Suomen *toimialojen pääluokittain* sen sijaan hyväksytään paremmin kuin alkuaan vironkieliseen lauseeseen (4a) perustuva *ametiala pearühmiti*.

3.2.2 Sukukielten erilaisuus

Läheisten sisarkielten samankaltaisuus mahdollistaa niiden tutkimisen lähes paralleelisin kyselytestein, mutta niiden välillä on myös eroja, jotka ohjasivat jo testien laadintaa. Kyselytutkimukset vahvistavat aiemman korpuspohjaisen tutkimuksen tarjoamaa kuvaa viron ja suomen kääpiösjojen eroista.

Merkittävin semanttinen ero kahden sukulaiskielen kääpiösjojen välillä on se, että viro tulee toimeen yhdellä *-ti*-distributiivilla, jonka funktiot kattavat eräänlaisessa täydennysjakaumassa olevat suomen *-ttAin*-distributiivin ja *-isin*-temporaalin. Tästä syystä ei ollut tarkoituksenmukaista selvittää, kuinka hyvin esimerkiksi lausekkeen *paaris nädalate reedeti* vastineena hyväksyttäisiin **parillisten viikkojen perjantaittain*. Sen sijaan

⁷ Toisaalta jälkikäteen kävi ilmi, että alkuperäisestä lauseesta (3a) muokattu ja kontekstistaan irrotettu *Eesti maakonniti* on kysymyslomakkeen lauseessa (taulukko 3) periaatteessa ymmärrettävissä myös elliptisenä nominatiivisubjektillisena lauseena merkityksessä '[ja myös] Viro [eroaa] maakunnittain'. Kiitän Karl Pajusalua tästä huomiosta.

tarkasteltiin suomen temporaalien kykyä saada substantiiveille ominaisia määritteitä (*parillisten viikkojen perjantaisin*). Tulokset ovat odotuksenmukaisia: etenkin relatiivilauseita ja genetiiviattribuutteja esiintyy todellisissa teksteissä melko paljon (Ylikoski 2020), ja myös monet informantit pitävät niitä mahdollisina, joskaan eivät yhtä selvästi kuin virolaiset informantit vastaavia viron distributiiveja (ks. taulukko 2 yllä sekä liitteet 1 ja 2). Suomen temporaalien produktiivisuus on varsin rajallinen, ja tästä syystä on ymmärrettävää, että tällainen kategoria ei tuntune kieltenpuhujien kielitajussa yhtä sijamaiselta kuin lähes rajattoman produktiiviset distributiivit niin virossa kuin suomessa. Myös kääpiösi-
jojen tutkimuksen pioneeri Jukka-Pekka Hammari (1993, 97, 151; 2006, 367) on havainnut sijamaisia ominaisuuksia vain suomen distributiivilla.

Merkittävin morfosyntaktinen ero viron ja suomen välillä oli niin ikään selvillä jo kyselyä laadittaessa. Molempien kielten kääpiösijoilla esiintyy korpuksissa erilaisia adjektiiviattribuutteja, mutta ne ovat harvoin samanlaisia. Ainoa yhteinen piirre on taipumaton *eri*, jota suomalaisessa kielioppiperinteessä pidetään lähinnä adjektiivina, kun taas käytännössä hyvin samanlaisissa tehtävissä toimiva viron *eri* luetaan toisinaan myös determinatiivisiin ja indefiniittisiin pronomineihin (esim. EKG I, 116; Erelt 2008, 445–446; ks. tarkemmin Ylikoski 2019, 119 lähteineen). Kyselytestien perusteella noin puolet vastaajista pitävät etenkin ilmaisuja *eri sorditi/lajeittain* ja *eri riigiti/maittain* ongelmattomina (ks. liitteet 1 ja 2).

Muut adjektiivit ja adjektiiveihin rinnastuvat partisiippiattribuutit käyttäytyvät virossa ja suomessa aivan eri tavoin. Tämä otettiin huomioon myös suunniteltaessa kyselytestejä, joissa adjektiivin merkinnän rajoja koeteltiin tarkoituksellisesti myös keinotekoisin lausein, joille laajatkaan korpuksset eivät ole pystyneet tarjoamaan malleja. Kyselylomakkeen malleina palvelivat muun muassa esimerkeissä (11–14) nähdyt todelliset lauseet, joissa suomen distributiivin ja temporaalin määritteinä toimivat instruktiivimuotoiset *tietyin (aihealueittain)*, *musiikillisin (tyylipiirteittäin)*, *satunnaisin (viikonloppuisin)* ja *lämpimin (kesäöisin)* sekä viron osalta yksikön nominatiivissa oleva partisiippimäärite *allpool nimetatud (valdkonniti)* (6a) ja monikon genetiivissä oleva *erinevate (riigiti)* (7a). Kummankaan kielen tekstimateriaaleissa ei ole merkkejä attribuuttiasemassa toimivista tai ylipäänsä adjektiivisista kääpiösijamuodoista, mutta koska suomen kääpiösijojen määritteenä esiintyvä instruktiivi muistuttaa muodoltaan distributiivin ja temporaalin tunnuksia *-ttAin* ja *-isin*, suomenkielisessä kyselylomakkeessa tiedusteltiin myös keinotekoisien lausekkeiden *tietyittäin aihealueittain*, *musiikillisittain tyylipiirteittäin* ja *lämpimisin kesäöisin* hyväksyttävyyttä.

Viron lausekkeiden *allpool nimetatud valdkonniti* ja *erinevate riigiti* suomalaisiksi vastineiksi tarjottiin vain instruktiiviattribuutilliset *alla mainituin aihepiireittäin* ja *erilaisin maittain*, mutta suomen instruktiivien vastineiksi tarjottiin vironkielisessä lomakkeessa niin nominatiivi- kuin genetiivimuotoisia partisiippeja sekä muita adjektiiveja yksikön ja monikon genetiivissä, mm. *tietyin aihealueittain* → *teatud/teatute teemavaldkonniti* ja *musiikillisin tyylipiirteittäin* → *muusikalise/muusikaliste stiilijooniti*.

Yllä mainittujen ja parin muun vastaavan lauseparin saamat arviot käyvät kokonaisuudessaan ilmi liitteistä 1 ja 2, mutta tiivistäen voi todeta, että näidenkin osalta

hyväksynät noudattelivat vastaavien ilmausten frekvenssiä todellisissa kieliaineistoissa. Molemmissa kielissä yleisimpiä adjektiivattribuutteja ovat passiivin perfektin partitiivit ja niiden leksikaalistumat (Ylikoski 2019; 2020); etenkin *teatud* ja *tietyin* ovat niin yleisiä, että autenttisista teksteistä on mahdollista löytää niinkin synonyymisiä ilmauksia kuin viron *teatud piirkonniti* ~ *erialati* ~ *teemati* ~ *teemavaldkonniti* ja suomen *tietyin alueittain* ~ *aihealueittain*. Kuten jo taulukon 1 yhteydessä todettiin, suomenkieliseen lauseeseen perustuva *teatud teemavaldkonniti* hyväksytään virossa jopa selvästi paremmin kuin suomalaisen originaalin *tietyin aihealueittain*. Temporaalinen *tietyin torstaisin* hyväksytään suomessa varsin varauksellisesti, mutta viron *teatud neljapäeviti* on enemmistön mielestä täysin ongelmaton tai vain hieman outo (taulukko 4); suomen melko epäproduktiivisten temporaalien distributiivia heikommasta kyvystä saada määritteitä oli puhetta jo yllä (ks. taulukko 2).

Taulukko 4. Partisiippeja kääpiösijojen määritteinä.

	OK	?	??	*
Analüüsis uuritakse ettevõteteid mõjutavaid makrotaseme tegureid teatud teemavaldkonniti .	20	15	4	1
Analyysissä tutkitaan yritykseen vaikuttavia makrotason tekijöitä tietyin aihealueittain .	12	5	13	9
Teise võimalusena võivad eksperdid üles näidata oma huvi allpool nimetatud valdkonniti .	12	15	10	2
Vaihtoehtoisesti asiantuntijat voivat ilmaista mielenkiintonsa alla mainituin aihepiireittäin .	5	15	10	9
Juhtkond koguneb selles saalis teatud neljapäeviti .	10	11	11	8
Johtokunta kokoontuu tässä salissa tietyin torstaisin .	–	7	15	17

Viron *teatud*-tyyppiset perfektin partitiivit poikkeavat tavallisista adjektiiveista siinä, että attribuutteina toimiessaan ne eivät kongruoi pääsanansa kanssa. Tällöin ero varsinaisten sijamuotojen ja perinteisesti adverbeiksi luettujen distributiivien välillä on melko huomaamaton: *allpool nimetatud valdkonniti* ja *teatud neljapäeviti* eivät poikkea esimerkiksi puoliksi synonyymisistä monikon paikallissijamuodoista *allpool nimetatud valdkondades* ja *teatud neljapäevadel*. Suomessa tavattavat *tietyin*-tyyppiset instruktiivit sen sijaan näyttävät ainakin osittain kongruoivan pääsanansa kanssa. Vaikka distributiivilauseke *tietyin aihealueittain* ja vastaava temporaalilauseke *tietyin iltaisin* (Ylikoski 2020) näyttävät osin rikkovan suomen substantiivilausekkeille ominaista sijakongruenssia, ilmiö ei ole ennenkuulumaton: myös komitatiivimuotoiset substantiivit voivat saada instruktiiviattribuutteja (*omin nokkineen* jne.; ks. esim. Sirola-Belliard 2016, 61–62, 85) ja toisaalta instruktiivien omat attribuutit voivat määrähdoin olla monen muotoisia (*näillä main, lakitta päin*; ks. Leskinen 1990).

Vaikka suomen *tietyin* ja *alla mainituin* eivät informanttien mukaan näytä sopivan kääpiösiijojen partisiippiattribuuteiksi aivan yhtä hyvin kuin niiden taipumattomat virolaiset vastineet, suomen kääpiösiijoilla on toisaalta piirteitä, jotka tuntuvat virosta puuttuvan. Suomen *tietyin* ja *alla mainituin* eivät ole ainoita kääpiösiijoja määrittäviä instruktiivimuotoja, vaan vastaavia esiintyy jonkin verran myös muiden, varsinaisten adjektiivien toimiessa kääpiösiijojen attribuutteina. Kovin yleisiä lausekkeet *musiikillisin tyylipiirteittäin* ja *lämpimin kesäöisin* eivät ole (Ylikoski 2020), mutta kyselytestini mukaan edellisen hyväksyy suuremmista ongelmista yli puolet ja jälkimmäisenkin neljännes vastaajista (taulukko 5). Vaikka lukemat eivät ole päätä huimaavia ja ne ovat kaukana taulukoiden 2 ja 3 relatiivilauseiden ja genetiivien suosiosta, niiden tietynasteisen kieliopillisuuden puolesta puhuvat selvästi myös puhtaasti kongruoivien mutta keinotekoisien lausekkeiden *musiikillisittain tyylipiirteittäin* ja *lämpimisin kesäöisin* samoilta informanteilta saamat tuomiot. Toisin sanoen kyselylomakkeen täyttäneet arvioivat selvästi mahdottomiksi vain jälkimmäiset vaihtoehdot, ja niiden rinnalla instruktiiviattribuutilliset rakenteet – kyselyssä mukana myös *satunnaisin viikonloppuisin* (ks. liite 1) – vaikuttavat huomattavasti hyväksyttävämmitä. Oma lukunsa on kuitenkin voimakkaasti torjuttu *erilaisin maittain*, jota paljon luonnollisempi vaihtoehto on *eri maittain*.

Taulukko 5. Adjektiiveja suomen kääpiösiijojen määritteinä.

	OK	?	??	*
Laulut jakautuvat musiikillisin tyylipiirteittäin moneen alatyyppiin.	8	14	12	5
Laulut jakautuvat musiikillisittain tyylipiirteittäin moneen alatyyppiin.	–	4	9	26
Haluaisin kierrellä autolla kotiseutuani lämpimin kesäöisin ja nauttia siitä yksin.	2	8	13	16
Haluaisin kierrellä autolla kotiseutuani lämpimisin kesäöisin ja nauttia siitä yksin.	–	–	5	34
Professorin nimikkeellä on erilaisia merkityksiä eri maittain .	16	15	6	2
Professorin nimikkeellä on erilaisia merkityksiä erilaisin maittain .	–	2	10	27

Tilanne virossa on toinen. Vaikka distributiivin määritteinä esiintyy lukuisia taipumattomia perfektin partisiippeja, yllä mainittujen suomen instruktiivien kaltaisia adjektiivimääritteitä ei ole. Ainoa havaitsemani taipuva adjektiivinen määrite on miljardien saneiden verkkoaineistoista vain pari kertaa tapaamani *erinevate*. Yllä todettiin, että monikon genetiivin käyttö lausekkeessa *erinevate riigiti* (7a) muistuttaa esimerkiksi essivimuotoista nominilauseketta *erinevate riikidena*, mutta toisaalta kyse näyttää olevan vain tämän yhden sanan satunnaisesta esiintymisestä genetiivimuodossa ja tällöinkin

on epäselvää, miten sen merkitys eroaa taipumattomana esiintyvistä *eri*-sanasta (Raadik 1993; Ylikoski 2019, 119). Tässä valossa on oikeastaan hieman yllättävää, että suomalaisten kääpiösijalausekkeiden pohjalta teoretisoiden muodostettuja virolaisia vastineita *muusikalis(t)e stiilijooniti* ja *sooja(de) suveöösiti* ei torjuta aivan yhtä kategorisesti kuin *erinevate riigiti*, joka lauseeseen (5a) sovitettuna on vironkielisten informanttien selkeimmin torjuma lause (taulukko 6). Suomen tapaan tässäkin huomattavan ongelmattomana pidetään taipumattoman *eri*-sanän käyttöä.

Taulukko 6. Adjektiivieja viron kääpiösijan määritteinä.

	OK	?	??	*
Laulud jagunevad muusikaliste stiilijooniti mitmesse alamtüüpi.	2	8	18	12
Laulud jagunevad muusikalise stiilijooniti mitmesse alamtüüpi.	1	4	19	16
Tahaksin oma sünnikohas soojade suveöösiti autoga ringi sõita ja seda üksinda nautida.	1	4	16	19
Tahaksin oma sünnikohas sooja suveöösiti autoga ringi sõita ja seda üksinda nautida.	–	4	16	20
Professori nimetusel on erinevad tähendused eri riigiti .	18	15	6	1
Professori nimetusel on erinevad tähendused erinevate riigiti .	–	1	11	28

Suurimmat erot viron ja suomen kääpiösijojen morfosyntaksissa ovat siis adjektiiviattribuuteissa. Kummassakaan kielessä ne eivät ole tavallisia, mutta yleisimpiä ja myös parhaiten hyväksytyjä ovat molempien kielten taipumaton *eri* ja viron taipumattomat perfektin partisiipit. Suomessa partisiipit sen sijaan kongruoivat pääsanojensa kanssa, mutta vain puolittain, instruktiivissa. Suomessa instruktiiveja tavataan myös muista adjektiiveista, ja ne ovatkin huomattavasti yleisempiä ja hyväksytympiä kuin yksittäinen genetiivimuotoinen *erinevate* virossa. Suomen kääpiösijojen määrittävät instruktiivimuotoiset adjektiivit ovat siis mielenkiintoinen sijamainen piirre, joka viron distributiivilta puuttuu. Molemmissa kielissä kääpiösijojen tyypillisimpiä, yleisimmin hyväksytyjä määritteitä ovat relatiivilauseet ja possessiiviset genetiiviattribuutit. Yhtäläisyydet ovat kaiken kaikkiaan merkittävämpiä kuin erot.

3.3 Sijaparadigman reunamalla: kääpiösijat, instruktiivit ja adverbisemmat adverbis

Kääpiösijojen morfosyntaksia selvittelevien kyselylomakkeiden lauseet sisälsivät myös muunlaisia adverbialajeja: instruktiiveja kuten *silmin* ja adverbeja kuten *kaulakkain*. Yksi lähtöhypoteesi oli, että suomen instruktiivi esiintyy lauseissa *Anna juoksi liehuvin helmoin* ja *Tyttö seisoi suljetuin silmin* funktioissa, jotka enemmän tai vähemmän kaikki

äidinkieltään suomea yliopistossa opiskelevat hyväksyvät luonnolliseksi kieleksi. Tällaisten lauseiden saama hyväksyntä voi antaa vertailukohdan sille, mitä erilaisten kääpiösijarakenteiden saamista arvioinneista on syytä ajatella.

Viron osalta tilanne on hieman toinen, sillä instruktiivia ei pidetä virossa produktiivisena sijaparadigman jäsenenä. Sijaa yritettiin palauttaa kieleen 1900-luvun alkupuolella suomen mallin mukaisesti, mutta prosessi jäi puolitiehen: kirjakieli tuntee suhteellisen epäproduktiivisen muotokategorian, joka on ”sijan ja adverbien rajoilla oleva morfologinen muoto, jota käytetään nykykirjakielessä varsin suppeasti rajatuista sanoista” (EKG I, 51, 60; laajemmin ks. etenkin Ross 1988). Kahdella erilaisella lauseella pyrin lyhyesti selvittämään, kuinka produktiivisena ja sijamaisena instruktiivia voi virossa pitää. Lauseiden *Tyttö seisoj suljetuin silmin* ja *Tüdruk seisis suletud silmi* taustalla ovat Maila Talvion romaanin *Haapaniemen keinu* (1895) sisältämä *Ja tyttö seisoj suljetuin silmin ja veret poskilla* sekä kieliopin (EKG I, 61) esimerkklause *Seisis suletud silmi*. Lauseiden *Anna juoksi liehuvin helmoin* ja *Anna jooksis hõljuvi hõlmu* taustalla puolestaan on saman kieliopin *Jooksis lehvivi hõlmu*, jonka attribuutti *levvivi* on vaihdettu synonymymiseen mutta vähemmän idiomaattiseen sanaan *hõljuvi*.

Suomen ja viron attribuutillisia instruktiveja arvioidaan varsin vaihtelevasti (taulukko 7). Lausekkeet *suletud silmi* ja *suljetuin silmin* hyväksytään lähes samalla tavalla; jälkimmäisellä tosin on perinteisen suomen kieliopin valossa huomattavan paljon epäilijöitä: vain kaksi kolmesta pitää sitä aivan ongelmattomana. Kieltenväliset erot nousevat esiin toisen lauseparin kohdalla. Suomen *liehuvin helmoin* kelpaa lähes kaikille suomenkielisille, mutta *hõljuvi hõlmu* on koko tutkimuksen epätasaisimmin arvioitu lauseke: hyväksyjä ja hylkääjiä on suunnilleen saman verran, ja puolet vastaajista on kahden vaiheilla; yhtenä syynä voi pitää ilmauksen epäidiomaattisuutta ja sitä, että verbi *hõljuma* viittaa monen kielitajussa pikemminkin leijumiseen kuin liehumiseen. Liitteet 1 ja 2 osoittavat, että suomen instruktivit hyväksytään vain hieman paremmin kuin parhaiten hyväksytyt kääpiösijat määritteineen, mutta virossa monet distributiivilausekkeet voittavat selvästi lausekkeen *hõljuvi hõlmu*, kolme suosituinta myös kieliopistakin tutun lausekkeen *suletud silmi*.

Taulukko 7. Viron ja suomen instruktiveja.

	OK	?	??	*
Tüdruk seisis suletud silmi .	28	6	4	2
Tyttö seisoj suljetuin silmin .	27	7	4	1
Anna jooksis hõljuvi hõlmu .	11	7	12	10
Anna juoksi liehuvin helmoin .	35	4	–	–

Toiseksi vertailukohdaksi valitsin kaksi hypoteettista lausekettä, joita alkuoletukseni mukaan ei juurikaan olisi hyväksytty: vaikka molemmissa kielissä on useitakin resiprookista asemaa ilmaisevia adverbijohtimia kuten viron *-kuti* (*kaelakuti*, *seljakuti*) ja suomen *-kkAin* (*kaulakkain*, *seläkkäin*), ne eivät ole järin produktiivisia eikä niillä havaintojeni mukaan koskaan ole substantiiveille ominaisia määritteitä.

Taulukko 8. Viron *-kuti-* ja suomen *-kkAin-*adverbeja keinotekoisin partisiippimäärityksin.

	OK	?	??	*
Armunud paar tantsis higistunud kaelakuti .	4	5	17	14
Rakastunut pari tanssi hiostunein kaulakkain .	–	1	11	27
Sõdurid seisid sirgestatud seljakuti .	3	5	16	16
Sotilaat seisoiivat suoristetuin seläkkäin .	–	2	3	34

Taulukon 8 lauseet hyväksytäänkin varsin heikosti. Suomen *hiostunein kaulakkain* ja *suoristetuin seläkkäin* arvioidaan yhtä mahdottomiksi kuin edellä käsitellyt, samoin keinotekoisesti muodostetut *musiikillisittain tyyliierteittain* ja *lämpimisin kesäöisin* (taulukko 5). Tämä oli odotuksenmukaista, sillä tämänkaltaisia lausekkeita en ole onnistunut löytämään mistään. Tällaisilla huomioilla on kuitenkin oma todistusvoimansa, sillä ilman nykyisiä miljardien saneiden tekstimassoja ja kyselylomakkeita jäisimme siihen perinteisen fennistiikan mukaiseen uskoon, että aivan yhtä olemattomia ja mahdottomia ovat vaikkapa lausekkeet *musiikillisin tyyliierteittain*, *Euroopan unionin jäsenmaittain* ja *jaksoittain, jotka voivat kestää 4–8 viikkoa*. Tällaisten ns. adverbien määritelmällisenä erona substantiiveihin pitäisi olla kyvyttömyys saada substantiiveille ominaisia määritteitä (ks. esim. Auwera 1999). Aidosti atesteimattomat ja suuren enemmistön hylkäävät lausekkeet kuten *suoristetuin seläkkäin* auttavat meitä kuitenkin näkemään, että suomen distributiivi ja temporaali ovat monin verroin sijamaisempia kategorioita kuin esimerkiksi adverbityyppi *kaulakkain*, *seläkkäin*.

Vironkielisessä lomakkeessa arvioitaviksi tarjottiin analogisiksi tarkoitettut lauseet lausekkein *higistunud kaelakuti* ja *sirgestatud seljakuti*, mutta tehtävänanto osoittautui epätäydelliseksi. Kovin moni informantti ei näitäkään hyväksy, mutta hieman useammat kuin vastaavien suomalaisten lauseiden arvioijat (taulukko 8). Paljastavaksi osoittautui kuitenkin erääseen lomakkeeseen lisätty kommentti ”komaga oleks OK”. Vastaajan mukaan kyseiset lauseet olisivat siis moitteettomia, mutta niistä puuttuvat pilkut. Pilkun paikkaa hän ei osoittanut, mutta se lienee partisiippien edellä: *Armunud paar tantsis, higistunud kaelakuti* merkitsisi suunnilleen ’rakastunut pari tanssi, hikiset kaulakkain’. Toisaalta viron nominatiivimuotoiset partisiipit voivat toimia myös funktioissa, joissa suomessa käytettäisiin essiivimuotoista partisiippia (ks. esim. Uuspöld 1966, 61–62, 124–131). Tällöin lauseen *Sõdurid seisid, sirgestatud seljakuti* merkitys on ’sotilaat seisoiivat, suoristetuina seläkkäin’. Tästä syystä lauseiden tietynasteista hyväksyntää ei sellaisenaan voi pitää merkinä adverbien *kaelakuti* ja *seljakuti* kyvyistä saada partisiippiattribuutteja. Yhtä kaikki, puheena olevat lauseet hyväksytään selvästi heikommin kuin yksikään vironkielisen kysymyslomakkeen distributiivilauseista. Koska vastaavia rakenteita en ole havainnut myöskään todellisesta kielenkäytöstä, lopputulema on sama kuin suomen kielen osalta: on monta hyvää syytä luonnehtia viron distributiivia sijamuotoja lähenteleväksi kääpiösijaksi, mutta *kaelakuti*, *seljakuti* ja muut vastaavat adverbet eivät sellaisia näytä olevan.

Vaikka kaikilla arvioituilla kääpiösijarakenteilla on epäilijöitä, hyväksyjien määrä on pääsääntöisesti suurempi. Todelliseen kielenkäyttöön perustuvien lauseiden keskimääräinen arvio on yleensä molempien kielten osalta lievästi varovainen ”?” eli *vähän epätavallinen, natuke ebatavaline* – virossa kolmen lauseen osalta jopa *täiesti OK*. Yhteenlasketut vastaukset keskiarvoineen ovat nähtävissä liitteissä 1 ja 2.

4 Yhteenvetoa ja pohdintaa

Yllä tarkasteltuja viron ja suomen distributiivisia ja temporaalisia muodosteita on perinteisesti pidetty denominaalisina adverbeina. Viron *-ti*-distributiivisia ei ole käytännössä koskaan ehdotettu sijaksi, mutta suomen *-ttAin*-distributiivin osalta tällaisella ajatuksella on leikkinyt Hammari (1993, 95–97, 151). Hammarin pohdinnat jäivät kuitenkin unohduksiin, kunnes suomen distributiivien ja *-isin*-temporaalien todellista käyttöä kävi mahdolliseksi tutkia nykyisten korpusten avulla. Ylikosken (2020) havaintojen mukaan sekä distributiiveilla että myös *-isin*-temporaaleilla onkin niin paljon sijamaisia ominaisuuksia, että niitä voi luonnehtia eräänlaisiksi kääpiösijoiksi eli hyvin sijamaisiksi kategorioiksi, jotka eivät kuitenkaan täytä kaikkia suomen sijoille asetettuja odotuksia. Varsin samanlaiseksi on paljastunut viron distributiivi (Ylikoski 2019), jonka funktiot kattavat pääpiirteissään kaikki suomen distributiivin ja temporaalin funktiot.

Tämä artikkeli on koonnut rinnakkain uusimmat tiedot viron ja suomen kääpiösijoista ja laajentanut tutkimuksen menetelmät kolmannelle, kielentutkijan omaa intuitiota ja korpuksia seuraavalle tasolle – kokeelliseen tutkimukseen. Tutkimus on vahvistanut entisestään niitä oletuksia, joita jo Hammari (1993) on lyhyesti hahmotellut ja korpustutkimukseni ovat hiljattain tukeneet. Vaikka esimerkiksi tämän kirjoituksen otsikon *Eesti maakonniti* ja *Suomen maakunnittain* ovat melko harvinaisia lausekkeita, niitä todella esiintyy teksteissä muutaman miljoonan sanan välein. Se ei ole paljon, mutta jos aiheesta kysytään kielenpuhujien mielipiteitä, ne ovat melko positiivisia: valtaosa 40:stä viron- ja 39 suomenkielisestä informantista pitää tällaisia lausekkeita enemmän tai vähemmän moitteettomana itämerensuomena (taulukko 3). Arviot yksittäisistä lauseista tosin vaihtelevat monin tavoin, joiden mahdollisia syitä on luvussa 3 tarkasteltu eri näkökulmista.

Muutamalla kymmenellä kieltenopiskelijalla toteutettu kyselytutkimus ei anna tyhjentävää kuvaa tarkasteltujen kääpiösijarakenteiden kieliopillisuudesta. Toisaalta kääpiösijojen kyky saada substantiiveille ominaisia määritteitä lienee nyt kuvattu jopa kattavammin ja monipuolisemmin kuin mitä esimerkiksi suomen instruktiivin ja abessiivin määritteistä tiedämme. Kokeellinen menetelmä kantaisi varmasti hedelmää myös muita suomen ja viron taivutusjärjestelmien reunailmiöitä tutkittaessa. Jo tämä tutkimus paljastaa muun muassa sen, että äidinkieltään suomea yliopistossa opiskelevista informanteistani jopa kolmannes vierastaa fennisteille niinkin tavanomaista lausekettä kuin *suljetuin silmin* (taulukko 7).

Kysely kielentutkimuksen menetelmänä koetaan usein hieman toissijaiseksi tutkijan oman intuition ja korpusten rinnalla, ja siihen päädytään käytännössä yleensä vasta

tutkimusprosessin myöhemmissä vaiheissa (Itkonen–Pajunen 2010). Kyselytestien harastajat ovat toisinaan käyttäneet paljon energiaa menetelmän puolustamiseen, mutta sen arvoa ei sinänsä enää ole tarpeen epäillä (esim. Vanhatalo 2005a; Schütze 2016). Tässä tutkimuksessa menetelmä on palvellut menetelmänä eikä tutkimuskohteena itsessään, mutta joitakin yleisempiä huomautuksia voi esittää.

Viron ja suomen kääpiösijojen sijamaisen morfosyntaksin vertailu edustaa toisenlaista tutkimusta kuin kyselymenetelmävusteinen komparatiivien morfologian tai leksi-kaalisen semantiikan vertailu (Pajusalu 1995; Vanhatalo 2005b), mutta tulokset ovat yhtä hedelmällisiä. Kyselytutkimuksen tulokset ovat varsin yhdenmukaisia korpustutkimusten tarjoamien havaintojen kanssa; molemmat menetelmät vaikuttavat toimivan ja tukevan toisiaan. On selvää, että heterogeenisemmat ja suuremmat informanttijoukot tekisivät tästäkin tutkimuksesta edustavamman ja luotettavamman, aivan kuten suuret korpukset tapaavat voittaa pienemmät tekstiaineistot.

Yllä on tehty selkoa viron ja suomen kääpiösijojen eroista ja yhtäläisyyksistä. Lukumääräisesti merkittävin ero näiden kahden kielen välillä on se, että vironkielisen kysymyslomakkeen distributiivit hyväksytään keskimäärin paremmin kuin suomen distributiivit ja temporaalit. Tätä voi pitää lähtökohtaisesti merkinä siitä, että viron distributiivi on syntaksiltaan sijamaisempi kuin sen suomalaiset vastineet. Viron ja suomen komparatiivien muodostusta tutkinut Pajusalu (1995) on havainnut *a*-vartaloisten komparatiivien (*kivampi, kihvtam*) lisääntyneen ja lisääntyvän *e*-komparatiivin (*kivempi, kihvtem*) kustannuksella molemmissa kielissä, mutta hän huomauttaa yhdestä olennaisesta erosta vastaajaryhmiensä välillä (mas. 215): ”Viron koehenkilöt antavat nimittäin runsaasti kategorisia vastauksia.” Pajusalu selittää tämän eron johtuvan lähinnä siitä, että *a*-vartalon yleistyminen on edennyt virossa suomea pidemmälle ja vastaajat ovat tästä syystä varmempia kannoistaan; toisaalta hän kiinnittää huomiota siihen, että etenkin vanhempien virolaisten kategorisia vastauksia on voinut ohjata se tosiasia, että kirjakiellellä on Virossa ollut vanhastaan suurempi prestiisiasema kuin Suomessa.

Kiinnostavaa kyllä, Vanhatalon (2005b) tutkimukset lähisynonymien semantiikasta antavat virolaisista ja suomalaisista aivan päinvastaisen kuvan: suomalaisten vastauksissa oli enemmän sisäistä variaatiota ja laajemmat skaalat, kun taas virolaiset antoivat enemmän neutraaleja ja epävarmoja vastauksia. Vanhatalokin etsii havainnoilleen myös kielenulkoisia selityksiä: oliko syy suomenkielisen tutkijan taidoissa, kahden erilaisen yhteiskunnan kulttuurieroissa vai peräti siinä, että virolaisten ja suomalaisten kielet ja niihin koodatut maailmankatsomukset ovat niin erilaisia? Varmoja vastauksia tällaisiin kysymyksiin on vaikea löytää, mutta Pajusalun ja Vanhatalon suorastaan ristiriitaiset havainnot virolaisten ja suomalaisten kategorisuudesta ja epävarmuudesta kannustivat etsimään jonkinlaisia vastaavia eroja myös tämän tutkimuksen vastauksista. Kummankin kielen kyselylomakkeissa oli arvioitavaa 29 lausetta ja arvioijia oli yhteensä 79. Kun kaikkiaan 2 290 arviosta (liitteet 1 ja 2) laskee epävarmojen eli ?- ja ??-vastausten osuuden, tulos on mielenkiintoisen tasaväkinen: niin viron- kuin suomenkieliset informantit tulkitsivat epävarmoiksi keskimäärin 13,2 lausetta 29:stä. Mahdollisten kansallisten erojen selvittelyssä

riittää siis vielä työsarkaa, mutta tässä tutkimuksessa viro ja suomi muistuttavat suuresti toisiaan lähes joka näkökulmasta.

5 Lopuksi

Tässä artikkelissa olen vertaillut viron ja suomen vanhastaan adverbeiksi luettuja mutta paikoin varsin sijamaisia distributiivi- ja temporaalimuotoja toisiinsa niin aiempien korpuspohjaisten tutkimusten kuin niiden jälkeen toteutetun kyselytutkimuksen valossa. Tutkimus vahvistaa, että näitä muodosteita voi pitää kääpiösijoina eli selvästi tavallisia adverbeja sijamaisempina, substantiivilausekkeen pääsanana tavoin toimivina muotoina. Vaikka viron ja suomen kääpiösijat paljastuvat hyvin samankaltaisiksi, viron distributiivin substantiivimainen käyttö hyväksytään jonkin verran paremmin kuin sen suomalaisten vastineiden. Etenkin taipumattomia partisiippeja määritteekseen saadessaan viron distributiivi sopii viron sijajärjestelmän jäseneksi paremmin kuin suomessa toisinaan instruktiivimuotoisia attribuutteja saavat distributiivi ja temporaali suomen sijojen joukkoon. Kokonaisuutena kyselyn tulokset osoittavat, että tutkittujen lauseiden hyväksytyys muodostaa pitkän jatkumon lähes kaikkien hyväksymistä lähes kaikkien torjumiin lauserakenteisiin (liitteet 1 ja 2). Absoluuttisia rajoja kieliopillisten ja epäkieliopillisten lauseiden välillä ei voi osoittaa.

Paljon on saatu selville, ja yhtä ja toista jää vielä selvittämättä. Aivan oma tutkimusaiheensa olisi kysymys viron ja suomen kääpiösijojen, etenkin distributiivien, alkuperästä: Ainakin sellaisilla muodosteilla kuin *külati* ja *kylittäin* tai *maakonniti* ja *maakunnittain* on sanastontutkimuksen näkökulmista katsottuna yhteinen alkuperä. Voisiko ajatella, että myös syntaksin näkökulmasta katsottuna sellaisilla lausekkeilla kuin *Eesti maakonniti* ja *Viron maakunnittain* tai *eri külati* ja *eri kylittäin* voi olla tavalla tai toisella yhteinen, muinainen alkuperä? Voiko kantasuomeen rekonstruoida myös distributiivisijan, jonka sijamaiset ominaisuudet ovat säilyneet lahden molemmin puolin?

Samoin vastaamatta jää se, mitä kielenhuollon tulisi kääpiösijoista ajatella. Toistaiseksi lähinnä ainoaksi kielenhuollolliseksi kannanotoksi voi katsoa *Nykysuomen sanakirjan* valinnan ottaa esimerkistöönsä lause *Väliajat otettiin mailin neljänneksittäin*. Jos viron ja suomen kielenhuoltoelimet haluavat ottaa kantaa mm. tässä artikkelissa tarkasteltujen lauseiden oikeakielisyyteen, suuntaviivoja voivat näyttää havainnot, että etenkin genetiiviattribuuttien ja relatiivilauseiden määrittämät kääpiösijamuodot ovat alhaisesta frekvenssistään huolimatta moniaalla käytettyjä rakenteita, joita valtaosa informanttienani toimineista kieltenopiskelijoista pitää enemmän tai vähemmän moitteettomina ja käyttökelpoisina. Sijamaisten kääpiösijarakenteiden alkuperästä tai täsmällisestä kategoriakuuluvuudesta huolimatta vaikuttaa siltä, että kahdessa sisarkielessä näin samankaltaisina esiintyvillä rakenteilla on jo pitkään ollut luonnolliset, suorastaan huomaamattomat paikkansa. Nähtäväksi jää, mihin suuntaan niiden kehitys kulkee nyt, kun osaamme entistä paremmin huomioida niiden olemassaolon.

Lähteet

Esimerkkilauseiden verkkolähteet (viitattu 22.2.2020)

- (1a) <https://www.virtuaalkliinik.ee/uudised/2016/03/03/kusimused-arstile-kelle-juurde-on-raske-paaseda>
- (2a) <http://www.nooredliidrid.ee/tartu-noorte-reformiklubi/>
- (3a) https://et.wikipedia.org/wiki/Malli_arutelu:Haldus
- (4a) <https://blog.stat.ee/2012/10/02/tunnitasu-tousis-2010-aastal-vaid-korgharidusega-palgatootajatel/>
- (5a) <https://www.ttu.ee/doc.php?14930>
- (6a) https://ec.europa.eu/info/jobs-european-commission/experts/become-expert-european-commission_et
- (7a) <https://www.valitsus.ee/et/uudised/vabariigi-valitsuse-pressikonverents-14-veebruari-2013>
- (8a) <https://dea.digar.ee/cgi-bin/dea?a=d&d=valgusorava20140201.2.9>
- (9a) <http://www.advent.ee/artikkel/822/moldova-adventkirik-apelleerib-kohtuotsuse/>
- (10a) <https://arileht.delfi.ee/news/uudised/tipptegijad-hakkavad-gumnasistidele-ettevotlust-opetama?id=32997007>
- (11) <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/14149>
- (12) <https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/19911/luovamie.pdf>
- (13) <https://keskustelu.suomi24.fi/t/9963281/lahiobaarit>
- (14) <https://keskustelu.suomi24.fi/t/11088157/minka-auton-ostaisin-cruisailuun-kesaoina>

Kirjallisuus

- AUWERA, JOHAN VAN DER 1999: Adverbs and adverbials. KEITH BROWN ja JIM MILLER (toim.): *Concise encyclopedia of grammatical categories*, 8–12. Elsevier, Amsterdam.
- EKG I = ERELT, MATI – KASIK, REET – METSLANG, HELLE – RAJANDI, HENNO – ROSS, KRISTIINA – SAARI, HENN – TÄEL, KAJA – VARE, SILVI 1995: *Eesti keele grammatika I. Morfoloogia. Sõnamoodustus*. Eesti Keele Instituut, Tallinn.
- ERELT, MATI 2008: Veel kord vaegomadussõnadest. *Keel ja Kirjandus* 51, 442–449.
- HAMMARI, JUKKA-PEKKA 1993: Muistoonpanoja nimityksen merkityksestä kielen hahmotuksessa. *Kielitieteellisiä muistoonpanoja* 5, 80–191. Oulun yliopisto, Oulu.
- 2006: Vääntöä suomen sijataivutuksesta. ANNELI PAJUNEN ja HANNU TOMMOLA (toim.): *XXXII Kielitieteen päivät Tampereella 19.–20.5.2005*, 347–372. Tampere University Press, Tampere.
- ISK = HAKULINEN, AULI – VILKUNA, MARIA – KORHONEN, RIITTA – KOIVISTO, VESA – HEINONEN, TARJA RIITTA – ALHO, IRJA 2004: *Iso suomen kielioppi*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. Saatavilla <http://scripta.kotus.fi/visk/etusivu.php> [viitattu 22.2.2020].
- ITKONEN, ESA – PAJUNEN, ANNELI 2010: *Empiirisen kielitieteen metodologia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Kielitoimiston ohjepankki = Kielitoimiston ohjepankki: *i vai ei i:tä? (viikoittain, kaksostutkimus, kolmois-hyppy)*. Saatavilla <http://www.kielitoimistonohjepankki.fi/ohje/567> [viitattu 22.2.2020].
- LESKINEN, JUHA 1990: *Suomen kielen inkongruentit instruktiivirakenteet ja niiden tausta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- MÄEARU, SIRJE 2008: Sõnamoodustusabi. MAIRE RAADIK (toim.): *Keelenõuanne soovitab* 4, 95–120. Eesti Keele Sihtasutus, Tallinn.
- PAJUSALU, KARL 1995: *Parree ja param*. Kaksitavuisten A-vartaloiden komparatiivin kehityslinjoja suomessa ja virossa. PÄIVI RINTALA (päätoim.): *Kielen ja kulttuurin Satakunta. Juhlakirja Aimo Hakasen 60-vuotispäiväksi 1.11.1995*, 190–221. Turun yliopisto, Turku.
- RAADIK, MAIRE 1993: Mis vahe on sõnadel eri ja erinev? *Hommikuleht* 24.9.1993, 11–12. Saatavilla <http://keeleabi.eki.ee/artiklid/erinev.html> [viitattu 22.2.2020].
- ROSS, KRISTIINA 1988: *Instruktiiv läänemeresoome keeltes*. Valgus, Tallinn.

- SCHÜTZE, CARSON T. 2016: *The empirical base of linguistics: Grammaticality judgments and linguistic methodology*. Language Science Press, Berlin. <https://doi.org/10.5281/zenodo.3362734>
- SIROLA-BELLIARD, MAIJA 2016: *Suomen komitatiivi. -ine ja kanssa*. Tampere University Press, Tampere. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-03-0246-7>
- UUSPÖLD, ELLEN 1966: *Määrusliku des-, mata-, nud-(~ nuna-) ja tud-(~ tuna-) konstruksiooni struktuur ja tähendus*. Tartu Riiklik Ülikool, Tartu.
- VANHATALO, ULLA 2005a: *Kyselytestit synonymian selvittämisessä. Sanastotietoutta kielenpuhujilta sähkõiseen sanakirjaan*. Helsingin yliopisto, Helsinki.
- 2005b: Kas ja kuidas aitab eksperimentaalsemantika võrrelda lähisünonüümide tähendusi ning kasutust kahes keeles? [Sivunumeroimaton käsikirjoitus Vanhatalon (2005a) väitõstutkimuksen osatutkimuksena.]
- YLIKOSKI, JUSSI 2018: Prolatiivi ja instrumentaali: suomen *-(i)tse* ja *-teitse* kieliopin ja leksikon rajamailla. *Sananjalka* 60, 7–27. <https://doi.org/10.30673/sja.69978>
- 2019: The distributive “dwarf case” in Estonian. *Finnisch-Ugrische Mitteilungen* 43, 89–139.
- 2020 (tulossa): Kielemme kääpiõsijoista: prolatiivi, temporaali ja distributiivi. *Viritäjä* 124.

JUSSI YLIKOSKI: Estonian and Finnish distributive “dwarf cases” side by side

This article is a comparative and contrastive analysis of three grammatical categories found on the border between nominal case inflection and adverb derivation in Estonian and Finnish, whose grammars customarily present a system of 14 and 15 cases, respectively. This study takes a step outside the traditional paradigms, focusing on certain formations traditionally regarded as denominal adverbs. In Estonian, the previously underdescribed formations in *-ti* have a distributive meaning (e.g., *maakonniti* ‘across provinces; by provinces’, *suviti* ‘in the summer’), whereas their Finnish cognates in *-(i)ttain/-(i)ttäin* (e.g., *maakunnittain* ‘across provinces; by provinces’) have somewhat more restricted functions. As for distributive (repetitive) temporal functions, formations with *-isin* (e.g., *kesäisin* ‘in the summer’) are used instead.

This article is built upon the recent descriptions of the case-like features of the Estonian distributive and the Finnish distributive and temporal, provisionally characterised as “dwarf cases”, which is analogous to dwarf planets. While previous studies are mainly corpus-based descriptions of one single language at a time, the present study focuses on a comparison of the dwarf cases in question. Moreover, the findings of these previous, corpus-based studies are complemented with experimental data: the main findings of the present article are based on the results obtained from two questionnaires surveying native-speaking university students of Estonian (40 informants) and Finnish (39 informants).

The questionnaires were nearly identical in the two related languages, both consisting of 29 sentences which were mostly based on authentic sentences with case-like distributives. The sentences were written nearly identically by translating some authentic Estonian sentences to Finnish, and vice versa. The informants were then asked to evaluate the grammaticality of each sentence on a four-grade scale, ranging from completely unacceptable to fully acceptable.

Special attention is given to the syntactic properties of the dwarf cases, as corpus data show that their syntax differs starkly from that of ordinary adverbs. It is argued that the distributives are not fully denominal forms, but rather show many features characteristic of nouns: they may be accompanied by relative clauses, genitives and adjectival modifiers. The surveying shows that the findings largely concur with and confirm the overall picture that the corpus data has revealed. Most importantly, grammaticality judgments are in clear correlation with the frequency of various case-like properties in authentic language use. The dwarf cases in both Estonian and Finnish quite often are modified by genitives and relative clauses, and these kinds of NPs are also accepted by most speakers:

Estonian

Malli-d erine-vad riigi-ti ja ka Eesti maakonni-ti.
 template-PL differ-3PL state-DISTR and also Estonia.GEN province-DISTR
 ‘The templates differ by country and also by Estonian county.’

Finnish

Malli-t eroa-vat ma-ittain ja myös Suome-n maakunn-ittain.
 template-PL differ-3PL state-DISTR and also Finland-GEN province-DISTR
 ‘The templates differ by country and also by Finnish region.’

Estonian

Kobarpeavalu-d esine-vad perioodi-ti,
 cluster.headache-PL occur-3PL period-DISTR
mis või-vad kesta 4-8 nädala-t.
 REL.PL may-3PL last.INF 4-8 week-PART

Finnish

Sarjoittais-ta päänsärky-ä esiintyy jakso-ittain,
 clustered-PART headache-PART occur.3SG period-DISTR
jotka voi-vat kestää 4-8 viikko-a.
 REL.PL may-3PL last.INF 4-8 week-PART
 ‘Cluster headaches occur in a period that may last from 4 to 8 weeks.’

The main differences between Estonian and Finnish are seen in the use and acceptability of adjectival modifiers of nouns in phrases, such as *teatud teemavaldkonni-ti* [certain.SG.NOM thematic.area-DISTR] in Estonian and *tiety-in aihealue-ittain* [certain-PL.INSTR thematic.area-DISTR] in Finnish (both meaning ‘by/across certain thematic areas’). As seen in the glosses, the nominative singular *teatud* in Estonian is uninflected, whereas the Finnish *tietyin* partly agrees with the distributive by being in the plural instructive (*-in*), a case clearly related to the rise of the distributive in *-(i)ttain/- (i)ttään*.

Regardless of many deviations from the most prototypical morphological cases in Estonian and Finnish, the three dwarf cases described in this study are shown to deviate from the most prototypical adverbs as well. This study reinforces the view that the inflection–derivation interfaces of Estonian and Finnish nouns is far from clear-cut.

Jussi Ylikoski
 jussi.ylikoski@oulu.fi
 Giellagas-instituutti
 90014 Oulun yliopisto

Liitteet 1 ja 2

Liitteet 1 ja 2 ovat muokatut versiot käytetyistä kyselylomakkeista, joihin vastasi 39 suomenkielistä (liite 1) ja 40 vironkielistä (liite 2). Alkuperäisten lomakkeiden rastittavat neliöt on korvattu vastausrastien lukumäärillä. Lisäksi lauseiden esittämisjärjestystä on muutettu seuraavasti: Alkuperäisessä vironkielisessä lomakkeessa tutkitut lauseet esitettiin aakkosjärjestyksessä ja suomalaiset lauseet noudattivat samaa järjestystä; näin ollen muutamien kysymysten osalta lähes identtisten lauseiden parit (esimerkiksi *Analyysissä tutkitaan yritykseen vaikuttavia makrotason tekijöitä tietyittäin aihealueittain* ja – – *tietyin aihealueittain*) olivat selvästi näkyvissä. Näissä liitteissä arvioidut lauseet on havainnollisuuden vuoksi järjestetty uudelleen sen mukaan, kuinka paljon ne ovat saaneet varauksettomia (OK) tai toissijaisesti varauksellisia hyväksyntöjä (? , ??). Vaihtoehtoinen tapa analysoida ja järjestää lauseet olisi laskea niiden saamat keskiarvosanat, mutta erot edellä kuvattuun lajitteluvaihtoehtoon ovat vähäisiä. Huomattavimpia erot ovat muutamassa tapauksessa, joissa lauseen arvion keskiarvo poikkeaa siitä, mihin hyväksyntöjen jakauma silmämääräisesti näyttäisi viittaavan; selvyyden vuoksi nämäkin laskelmat käyvät ilmi liitteistä 1 ja 2, joissa kunkin lauseen keskimääräinen arvio on merkitty lihavoimilla.

Liite 1

Selvitellen suomen kielen mahdollisia ja mahdottomia käyttötapoja. Käytän tässä lomakkeessa antamiasi vastauksia tutkimuksissani. Vastaaminen on täysin vapaaehtoista.

Mikä on tai mitkä ovat äidinkielesi? suomi 39 muu: [-]

Unohda koulussa oppimasi kieliopin säännöt ja kerro oman kielikorvasi käsitykset alla olevista lauseista, erityisesti niiden lihavoituista osista. Merkitse yksi rasti kullekin riville.

OK = ihan OK ? = vähän epätavallinen ?? = hyvin outo * = mahdoton

	OK	?	??	*
Anna juoksi liehuvin helmoin .	35	4	–	–
Tyttö seisoi suljetuin silmin .	27	7	4	1
Tosin sato voi vaihdella paljonkin eri lajeittain ja eri paikoissa .	25	9	4	1
He eivät olleet valmiita työskentelemään lauantaisin, joka on adventistien jumalanpalveluspäivä .	24	9	5	1
On tosin mahdollista vertailla tuntipalkkoja toimialoitain ja toimialojen pääluokittain .	23	14	2	–
Alla olevassa taulukossa esitetään biopolttoaineiden kulutus Euroopan unionin jäsenmaittain vuonna 2016.	20	13	5	1
Mallit eroavat maittain ja myös Suomen maakunnittain .	19	14	4	2
Sarjoittaista päänsärkyä esiintyy jaksoittain, jotka voivat kestää 4–8 viikkoa .	19	11	6	3

Tutkimukseen osallistuttiin alueittain, joita on yhteensä yli kaksisataa.	18	15	5	1
Professorin nimikkeellä on erilaisia merkityksiä eri maittain.	16	15	6	2
Radiolähetyksiä teemme ryhmittäin, joita on 3–4 , jolloin jokainen pääsee mukaan noin kerran kuussa.	13	14	8	4
Mutta kesäisin, joka on myös lempivuodenaikani , käyn lentämässä Oulun lentokerhossa. ¹	12	19	6	1
Analyysissä tutkitaan yritykseen vaikuttavia makrotason tekijöitä tietyin aihealueittain.	12	5	13	9
Tapaamme aina parillisten viikkojen perjantaisin.	9	13	12	5
Laulut jakautuvat musiikillisin tyylipiirteittäin moneen alatyyppiin.	8	14	12	5
Tällä alueella eri rypälelajikkeiden viljely on perinteisesti jakautunut eri kylittäin.	7	16	12	4
Vaihtoehtoisesti asiantuntijat voivat ilmaista mielenkiintonsa alla mainituin aihepiireittäin.	5	15	10	9
Kiertelen satunnaisin viikonloppuisin Hämeenlinnan ja ympäristön baareja.	3	11	11	14
Johtokunta kokoontuu tässä salissa lähes joka torstaisin.	3	9	13	14
Haluaisin kierrellä autolla kotiseutuani lämpimän kesäisin ja nauttia siitä yksin.	2	8	13	16
Ensi vuonna luentoja aletaan pitää joka kuukauden toisen viikon tiistaisin.	1	10	17	11
Johtokunta kokoontuu tässä salissa joka torstaisin.	–	9	10	20
Johtokunta kokoontuu tässä salissa tietyin torstaisin.	–	7	15	17
Laulut jakautuvat musiikillisittain tyylipiirteittäin moneen alatyyppiin.	–	4	9	26
Analyysissä tutkitaan yritykseen vaikuttavia makrotason tekijöitä tietyittäin aihealueittain.	–	2	11	26
Professorin nimikkeellä on erilaisia merkityksiä erilaisin maittain.	–	2	10	27
Sotilaat seisovat suoristetuin seläkkäin.	–	2	3	34
Rakastunut pari tanssi hiostunein kaulakkain.	–	1	11	27
Haluaisin kierrellä autolla kotiseutuani lämpimisin kesäisin ja nauttia siitä yksin.	–	–	5	34

1 Yksi vastaaja jätti tämän lauseen arvioimatta.

Liite 2

Uurin eesti keele võimalikke ja võimatuid kasutusviise. Kasutan selles küsitlusankeedis antud vastuseid oma uurimustes. Vastamine on täiesti vabatahtlik.

Mis on sinu **emakeel(ed)**? eesti keel 40 muu: [-]

Palun unusta grammatika reeglid, mida koolis õppinud oled, ja ütle oma keelevaistu järgi oma arvamused allpool olevatest lausetest, eriti paksu kirjaga osadest. Märgi ristiga igale reale.

OK = täiesti OK ? = natuke ebatavaline ?? = väga kummaline * = võimatu

	OK	?	??	*
Nad ei olnud valmis töötama laupäeviti, mis on adventistide jaoks jumalateenistusepäevaks.	33	3	2	2
Kobarpeavalud esinevad periooditi, mis võivad kesta 4–8 nädalat.	29	10	1	–
Mallid erinevad riigiti ja ka Eesti maakonniti.	28	11	1	–
Tüdruk seisis suletud silmi.	28	6	4	2
Uuringus osaleti piirkonniti, mida on kokku üle kahesaja.	26	11	3	–
Aga suviti, mis on ühtlasi ka minu lemmikaastaag , käin Ridali Lennuklubis lendamas.	25	13	1	1
Analüüsis uuritakse ettevõtteid mõjutavaid makrotaseme tegureid teatud teemavaldkonniti.	20	15	4	1
Tösi küll, saak võib varieeruda päris palju eri sorditi ja eri paikades.	19	15	3	3
Professori nimetusel on erinevad tähendused eri riigiti.	18	15	6	1
Alljärgnevas tabelis esitatakse biokütuste tarbimine Euroopa Liidu liikmesriigiti 2016. aastal.	17	15	7	1
Raadiosaadet teeme meeskonniti, mida on 3–4 , seega igaüks saab osaleda umbes kord kuus.	16	13	9	2
Järgmisel aastal hakkavad loengud toimuma iga kuu teise nädala teisipäeviti.	15	19	4	2
Teise võimalusena võivad eksperdid üles näidata oma huvi allpool nimetatud valdkonniti.	12	15	10	2
Küll on aga võimalik võrrelda tunnitasisid ametialati ja ametiala pearühmiti.	12	11	10	7
Anna jooksis hõljuvi hõlmu.	11	7	12	10
Kohtume ikka paaris nädalate reedeti.	10	17	7	6
Juhtkond koguneb selles saalis teatud neljapäeviti.	10	11	11	8
Armunud paar tantsis higistunud kaelakuti.	4	5	17	14

Selles piirkonnas on eri viinamarjasortide kasvatamine traditsionaalselt jagunenud eri külati .	3	14	15	8
Sõdurid seisid sirgestatud seljakuti .	3	5	16	16
Laulud jagunevad muusikaliste stiilijooniti mitmesse alamtüüpi.	2	8	18	12
Laulud jagunevad muusikalise stiilijooniti mitmesse alamtüüpi.	1	4	19	16
Tahaksin oma sünnikohas soojade suveõsiti autoga ringi sõita ja seda üksinda nautida.	1	4	16	19
Analüüsis uuritakse ettevõtteid mõjutavaid makrotaseme tegureid teatute teemavaldkonniti .	1	3	8	28
Juhtkond koguneb selles saalis iga neljapäeviti .	–	5	7	28
Tahaksin oma sünnikohas sooja suveõsiti autoga ringi sõita ja seda üksinda nautida.	–	4	16	20
Käin juhusliku nädalavahetuse ti Pärnu ja ümbruskonna baarides.	–	3	13	24
Juhtkond koguneb selles saalis peaaegu iga neljapäeviti .	–	3	9	28
Professori nimetusel on erinevad tähendused erinevate riigiti .	–	1	11	28

MINERVA PIHA JA JAAKKO HÄKKINEN

Kantasaamesta eteläkantasaameen

Lainatodisteita eteläsaamen varhaisesta eriytymisestä

1 Johdanto

Tässä artikkelissa tarkastelemme germaanisten lainasanojen avulla eteläsaamen kantaamuodon varhaista eriytymistä yhteisestä kantasaamelaisesta kielestä. Eteläsaamen eriytynyt asema saamelaiskielten joukossa on tiedetty pitkään. Bergsland (1996, 17–18) on osoittanut kantaskandinaavisten lainasanojen avulla, että eteläsaamelainen kantaamuoto on eriytynyt yhteisestä kantasaamesta jo varhain, kantaskandinaavisen kielimuodon puhuma-aikaan 500-luvulla. Kantaskandinaavista lainattujen eteläsaamelaisten paikannimien perusteella hän on paikantanut eteläsaamen kantaamuodon keskiseen Skandinaviaan (mts. 18–36). Sen jälkeen saamelaiskielen varhaista läsnäoloa Skandinaviassa ovat ehdottaneet useat tutkijat. Koska kantaskandinaavinen kielentaso ja näin myös saamen kantaskandinaaviset lainasanat pystytään ajoittamaan riimukirjoitusten avulla vuotta 200 jaa. seuraaville vuosisadoille, Jaakko Häkkisen (2010, 59) mukaan saamelainen kielimuoto on ollut 200–400-luvulla nykyisellä eteläsaamelaisella puhuma-alueella. Mikko Heikkilän (2011, 76) mukaan saamen kieli on tullut Keski-Norlantiin 300-luvulla, ja Ante Aikio (2012, 79) katsoo saamen tulleen alueelle viimeistään 400-luvun lopulla. Magga (2014, 43) pitää näitä ajoituksia niin ikään todennäköisinä. Huolimatta näistä esityksistä eteläsaamen tuloa nykyisille puhuma-alueilleen on vielä viime vuosinakin pidetty varsin myöhäisenä tapahtumana (Saarikivi 2011, 114).

Minerva Piha (2018) tarkastelee eteläsaamelaisen alueen vuosille 1–550 jaa. ajoittuvaa arkeologista aineistoa sekä kantaskandinaavisia lainasanoja ja pyrkii korreloimaan näitä aineistoja. Arkeologisessa aineistossa nähtävät muutokset erityisesti erämaahautoihin liittyvissä traditioissa (ks. mts. 143–147 ja lähteet siellä) puoltavat uusien kulttuurivaihtutteen ja mahdollisesti uuden väestön saapumista Keski-Skandinaviaan eteläsaamelaiselle alueelle noin 200-luvulla jaa. (mts. 174). Muutoksia tapahtuu erityisesti kalmistojen koossa ja hautarakenteissa. Koska kielentutkimuksessa on esitetty saamen kielen saapuneen Keski-Skandinaviaan 200- ja 500-lukujen välisenä aikana, on mahdollista, että

arkeologisessa aineistossa havaittavat muutokset ovat uuden alueelle tulleen saamenkielisen väestön ja alueen alkuperäisen väestön kontaktien vaikutusta (mts. 172–175).

Maahantuloon liittyy tiiviisti eteläsaamen kantamuodon, eteläkantasaamen, eriytyminen omaksi murteekseen yhteisestä myöhäiskantasaamesta. Nimistöntutkimus on osoittanut, että kantasaamea puhuttiin Suomen alueella (esim. Aikio 2007; Heikkilä 2012), ja kun kantasaamesta eriytyi murre, joka siirtyi Keski-Skandinaviaan, syntyi eteläkantasaame. Tässä artikkelissa tutkimme eteläkantasaamen kehitystä yhteisestä kantasaamesta omaksi murteekseen lainatodisteiden avulla ja vastaamme seuraaviin tutkimuskysymyksiin:

1. Mitkä eteläsaamen luoteisgermaaniset ja kantaskandinaaviset lainapiirteet vahvistavat oletusta eteläsaamen kantamurteen varhaisesta eriytymisestä myöhäiskantasaamesta?
2. Voiko aiemmissa kielitieteellisissä tutkimuksissa esitettyjä absoluuttisia ajoituksia saamen maahantulolle Keski-Skandinaviaan tarkentaa niin, että ne osuivat yksiin arkeologisessa aineistossa nähtävien muutosten kanssa?¹

Jos arkeologisessa aineistossa on havaittavissa muutos, joka ajoittuu 200-luvulle jaa. ja joka liittyy saamen kielen (ja sen puhujien) tuloon, niin kuin Piha (2018) on esittänyt, ei saamen kielen tuloa voi ajoittaa 200-lukua myöhäisemmäksi, sillä ajoituksen on korreloitava arkeologisen ajoituksen kanssa. Tarkoituksemme on luoda eteläsaamen germaanisissa lainasanakerrostumissa näkyvien ääntenmuutosten avulla absoluuttinen kronologia vuosisadan tarkkuudella yhteisestä kantasaamesta eteläkantasaamelaiseen murteeseen. Kronologian avulla on nähtävissä, milloin eriytyminen on alkanut eli milloin eteläsaamen kantamuodon voi varhaisimmillaan olettaa siirtyneen Keski-Skandinaviaan.

Vaikka eteläsaamen on aiemmissa tutkimuksissa osoitettu saapuneen Keski-Skandinaviaan nykyisille puhuma-alueilleen ajanlaskun alkua seuranneina vuosisatoina, tietääksemme kukaan ei kuitenkaan ole tarkastellut sitä, missä vaiheessa eteläsaamen kantamuoto eriytyi yhteisestä kantasaamesta suhteessa muihin saamen kantamurteisiin, länsi- ja itäkantasaameen. Nähdäksemme eteläsaamen erillisten germaanisten lainojen avulla on mahdollista osoittaa eteläsaamen saaneen ensimmäisenä useita germaanisista innovaatioita ja olleen näin ensimmäinen murre, joka eriytyi myöhäiskantasaamesta. Myöhäiskantasaame jatkui siis kielentasona eteläkantasaamen eriytyminen jälkeen, ja muiden nykyisin tunnettujen saamelaiskielten kantamurteet eriytyivät siitä vasta myöhemmin.²

Artikkelimme aineistona ovat aikavälille 150–550 jaa. ajoittuvat luoteisgermaaniset ja kantaskandinaaviset lainasanat eteläsaamessa. Lainasana-aineisto on kerätty lainoja

1 Emme tässä käsittele eteläsaamelaisen alueen arkeologiaa enempää. Lukija voi tutustua siihen mm. Pihan (2018) artikkelista ja hakea lisätietoa siellä esitetyistä lähteistä.
2 Todisteita eteläsaamen varhaisesta eriytymisestä omaksi kantamurteekseen voisi esittää myös tarkastelemalla muita kuin lainasanoissa näkyviä äännepiirteitä, esimerkiksi myöhäiskantasaamen jälkeisiä ääntenmuutoksia eri kantamurteissa. Ne vaativat kuitenkin oman erillisen tutkimuksensa, eikä niitä siksi esitellä tässä.

käsittelevästä tutkimuskirjallisuudesta. Yhtä lukuun ottamatta (*Saaraahka*) emme esitä uusia etymologioita vaan analysoimme jo etymologioituja kantaskandinaaviseen lainasanakerrostumaan määritettyjä sanoja. Osa aineiston sanoista ajoittuu tutkimuksemme perusteella vasta kantaskandinaavia myöhäisemmiksi lainoiksi eteläsaamassa.

Artikkelissamme käytämme seuraavia termejä kuvaamaan saamen kielten eri tasoja: Myöhäiskantasaamen ensimmäisellä tasolla tarkoitamme sitä kantasaamelaista kieltä, josta eteläkantasaame ei vielä ollut eriytynyt. Toisesta tasosta eteläkantasaame oli jo eriytynyt, mutta muiden nykyisten saamelaiskielten kantamurteet eivät vielä. Eteläkantasaamelainen murre kehittyi muinaiseteläsaameksi ja se edelleen eteläsaameksi. Tarkastelumme kuitenkin loppuu ennen muinaiseteläsaamen tasoa, sillä kyseinen taso on niin myöhäinen, ettei siihen enää ole tullut lainasanoja luoteisgermaanista tai kantaskandinaavista.

Eteläkantasaamasta periytyviä germaanisista sanoja näyttää olevan myös uumajansaamassa ja piitimensaamassa. Tämän takia Aikio (2012, 77) on luokitellut etelä-, uumajan- ja mahdollisesti myös piitimensaamen periytyväksi samasta kantamurteesta, jota hän nimittää saamen lounaismurteeksi (engl. *southwest dialect*); muut kantamurteet Aikiolla ovat luoteismurre (engl. *northwest*, tässä artikkelissa länsikantasaame, johon kuuluvat luulajan- ja pohjoissaame) ja itämurre (engl. *east*, tässä artikkelissa itäkantasaame, johon kuuluvat inarin-, koltan-, kildinin- ja turjansaame). Saamen kieliä on luokiteltu monin eri tavoin ja erilaiset luokittelut tuottavat erilaisia näkemyksiä siitä, miten saamen murre- ja kielirajoja määritellään (ks. luokittelun historiasta Rydving 2013, 27–82). Yleiseksi noussut käsitys on luokitella eteläsaame muiden länsisaamelaisten kielten (uumajan-, piitimen-, luulajan-, pohjoissaamen) yhteyteen (Korhonen 1981, 18; Sammallahti 1998, 6). Rydving (2013, 142, 183) puolestaan toteaa, että uumajansaame on leksikaalisesta näkökulmasta laskettava piitimen- ja luulajansaamen yhteyteen. Larsson (1986, 117) taas huomauttaa uumajansaamen kuuluvan eteläsaameen äänteellisesti ja morfologisesti mutta leksikaalisesti luulajansaameen. Tässä tutkimuksessa käytämme Aikion (2012) luokittelua, koska opeoimme germaanisten lainasanojen kanssa, joihin Aikion luokittelu sopii. Keskitymme kuitenkin vain sellaiseen sanastoon, joka löytyy nykyisestä eteläsaamasta; esimerkiksi sellaisia sanoja, jotka löytyvät vain piitimensaamasta, emme ole tässä huomioineet, koska piitimensaamen kuuluminen etelä- ja uumajansaamen yhteyteen ei Aikionkaan (mts. 77) mukaan ole varmaa.

Tapani Lehtinen (2007, 36) on todennut, että ”kielikunnan rakenne esitettynä sukupuun avulla on vain kuvaus kielten lingvistikista suhteista ja suhteiden hierarkkisuudesta, mieluummin kuin konkreettinen jakautumishistoria”. Tämä koskee myös tässä artikkelissa tarkasteltavaa saamen kantamurresanojen jakautumista: erilliskehitys ei tarkoita ehdotonta jakautumista ja eteläkantasaamen puhujien eristäytymistä muista samasta kantakielestä kehittyneiden murteiden puhujista. Nykypäivän saamelaiskielten murrejatkumo ja lähekkäisten saamen kielten keskinäinen ymmärrettävyys päinvastoin osoittavat jatkuvia kielikontakteja saamelaiskielten välillä (ks. Korhonen 1981, 17). Kantakielten ja niiden jakautumisen tarkastelu kuvaa ainoastaan niitä kielellisiä piirteitä, jotka ovat ominaisia eteläsaamelle ja jotka erottavat eteläsaamen muista saamen kielistä.

Tarkemman eteläsaamen menneisyyttä valottavan absoluuttisen kronologian saamiseksi olemme jakaneet germaanisen lainanantajakielen useampaan aikatasoon (ks. jaon perusteista tarkemmin lukua 3): luoteisgermaaniin ja kantaskandinaaviin, joissa on molemmissa kolme tasoa, varhainen, keskinen ja myöhäinen taso. Luoteisgermaani jatkuu 300-luvulle asti, joten osa aikaisempien tutkimusten (esim. Aikio 2012; Piha 2018) kantaskandinaavista sanoista on tässä luokiteltu luoteisgermaanisiksi. Kutsumme luoteisgermaania ja kantaskandinaavisia kielentasoja myös yhteisnimellä germaaniset kielentasot silloin, kun ei ole tarpeellista erottaa luoteisgermaanista ja kantaskandinaavista kielentasoja toisistaan.

Artikkelin rakenne on seuraava: Luvussa 2 tarkastelemme germaania lainatodisteita eteläkantasaamen varhaisesta eriytymisestä – tarkastelussa ovat lainasanoissa näkyvät äännteet, vain eteläsaamesta löytyvät germaaniset lainasanat ja merkityksen kehitys erillisen lainan indikaattorina. Luvussa 3 luomme eteläsaamen erilliskehitykselle absoluuttisen kronologian käyttäen hyväksemme germaanisista kielistä tehtyä kronologiaa ja saamen kielten germaania lainasanoja. Luvussa 4 tiivistämme tutkimuksen tulokset ja pohdimme tulevaisuuden tutkimusmahdollisuuksia.

2 *Germaania lainatodisteita varhaisesta eriytymisestä*³

Saamen kielten skandinaavisia lainasanoja on tutkittu kauan. Ensimmäisen laajan katsauksen niihin on tehnyt Qvigstad (1893), ja sen jälkeen niitä ovat tutkineet muun muassa Wiklund (1918), Sköld (1960; 1961) ja Koivulehto (esim. 1992; 1999; 2002, 588–590). Näkökulma on kuitenkin usein ollut yleissaamelainen, minkä takia eteläsaamen kantaskandinaavisten lainojen äänne-edustusten eroja muiden saamen kielten kantaskandinaaviisiin lainasanoihin ei juuri ole huomioitu ennen viime vuosikymmeniä. Bergsland (1996) on tarkastellut erityisesti eteläsaamen kantaskandinaavisia lainasanoja ja todennut, että eteläsaamessa on sellaisia lainasanoja, jotka on lainattu erillään muista saamen kielistä. Sitten Aikio (2012, 77–78; myös esim. 2009, 272–273) on vertaillut eroja eri saamen kielten kantaskandinaavisissa lainasanoissa ja osoittanut äännepiirteitä, jotka edustuvat eri tavoin eteläsaamessa kuin muissa saamen kielissä.

Tässä luvussa esittelemme Bergslandin ja Aikion löydöksiä sekä esitämme sellaisia äännepiirteitä, joita ei ole aiemmin käsitelty ja jotka voivat kertoa erillisestä lainautumisesta eteläsaameen (luvut 2.1–2.3). Keskitymme erityisesti sananalkuisiin ja -sisäisiin äänneisiin, joskin myös jälkitavun vokaali eroaa monin paikoin etelä- ja muiden saamen kielten välillä. Erillisestä lainautumisesta kertovat äännepiirteet on koottu esimerkkisanoineen taulukkoon 1. Lisäksi esitämme lainasanoja, jotka löytyvät vain eteläsaamesta (luku 2.4), ja semanttisia muutoksia, jotka niin ikään voivat olla erillisen lainautumisen osoittajia (luku 2.5).

3 Kiitämme Juha Kuokkalaa hyvistä lainasanojen äänne-edustuksista koskevista huomioista sekä muuttaman aineistosta alun perin puuttuneen lainasanan osoittamisesta.

Taulukko 1. Erillistä lainautumista osoittavat äännepiirteet. Äänne-edustussarakkeessa ilmoitetaan ensin eteläkantasaaamen, sitten myöhäiskantasaaamen toisen tason ja lopuksi germaanin äänne-edustus. Sanaesimerkki-sarakkeessa on ensin eteläkantasaaamen ja sitten myöhäiskantasaaamen tason 2 sanamuodot. Sanojen määrä -sarakkeeseen on merkitty kyseisen äänne- ja sanamuutoksen sisältävien germaanisten lainasanojen määrä eteläsaamassa. Lähde-sarakkeessa ilmoitetaan lähde, jos kyseistä äänne-edustusta on käsitelty erillisen lainautumisen näkökulmasta ennen käsillä olevaa tutkimusta.

	Äänne-edustus	Sanaesimerkki	Sanojen määrä	Lähde
Klusiili + likvidi	*kl- / *l- ← *kl-	*klāj̥p̥ / *lāj̥p̥ 'vedestä pilkistävä vuorenhuippu'	2	
	*kr- / *r- ← *gr-	*krāv̥c̥ / *rāv̥c̥ 'puuro'	6	Aikio 2012, 110.
	*pl- / *l- ← *fl-	*plākkō 'tasainen maasto' / *lākō 'litteä syvänne vuoristossa'	3	Aikio 2012, 111.
	*pr- / *r- ← *br-	*pruv̥d̥s / *ruv̥d̥s 'morsian'	1	Aikio 2012, 110.
	*tr- / *r- ← *tr	*trāstēs / *rāstēs 'rastas'	1	Aikio 2012, 110.
Sanan-alkuinen h-	*h- / ø ← *h-	*hālōt̥e- / *ālō(t̥e)- 'viisto'	4	Aikio 2009, 173–174.
f	*f / *f̥ tai *v / *f̥	*fierv̥e, *fātō / *fierv̥ā, *vāt̥ō 'laskuvesi'	10	Aikio 2012, 109; Bergsland 1996, 17.
Ensitavun vokaali	*-ie- / (-)á- ← *e	*hieššē / *āššē 'haasia'	2	
	*-uv- / -iv- ← *iu	*tuvr̥s 'karhu' / *tivr̥s 'pieni eläin'	3	Aikio 2009, 282.
	*-a- / *-ā- ← *a	*klač̥č̥e 'paarma' / *(s)lāv̥č̥ā 'nautakiiliäinen'	1	
Sanan sisäiset äänneet	*-p- / - ← *-w-	*ip̥je 'tomu' / -	1	
	*-č̥č̥-, *-kj- / *-vč̥- ← *(g)gj	*klač̥č̥e 'paarma', *māk̥jē 'kihlahajislahja' / *(s)lāv̥č̥ā 'nautakiiliäinen'	1, 1	
	*-rtn- / *-rn- ← *r'n / *rn	*ārt̥n̥s 'kotka' / *ār̥n̥s 'petolintu'	1	
	*-vs- / *-ks- ← *-uhs-	*liv̥sē / *lik̥sē 'traani'	1	Aikio 2009, 260.
	*-δ- / *-t- ← *-ð-	*rāv̥d̥e / *rāv̥t̥ō 'raito'	2	Aikio 2009, 272–273.

Poikkeavien äännekorvaavuuksien, sanojen levikin ja poikkeavan merkityksenkehityksen perusteella näyttää siltä, että erikseen eteläsaameen lainattuja germaanisia lainasanoja on 53. Noin 120 lainattua germaanista sanaa näyttäisi äänne- ja muotojen perusteella olevan yleissaamelaisia, ja perinteisesti on oletettu näiden sanojen lainautuneen yhteiseen myöhäiskantasaamen tasoon 1, josta eteläsaame ei vielä ollut irtautunut. Näissäkin saattaa olla erillisiä lainoja, mutta niissä ei vain ole sellaisia äännepiirteitä, joista tilanne näkyisi. Yhteensä germaanisia lainasanoja tunnetaan eteläsaamesta noin 170.

Suurta osaa esittelemistämme sanoista on käsitelty aiemmassa etymologisessa tutkimuksessa mutta ei erillisen lainautumisen näkökulmasta, ellei toisin mainita. Esimerkiksi sanojen jäljessä esitettävä lähdekirjallisuus osoittaa, mistä lähteistä olemme hakeneet saamen sanan germaanisen etymologian. Näiden etymologioiden pohjalta olemme rekonstruoineet eteläkantasaamelaisen muodon silloin, kun eteläsaamen sanojen äännekehitys on sitä vaatinut ja jos sellaista ei ennestään ole annettu. Poikkeuksena on *saar*-sanassa *Saaraahka* 'luova akka', jolle esitämme uuden kantaskandinaavisen etymologian samalla, kun käsittelemme vain eteläsaamesta tunnettuja germaanisia sanoja.

2.1 Sananalkuiset klusiili + likvida ja h- sekä f

Eteläsaamessa on germaanisia lainasanoja, joissa germaanista konsonanttiyhtymää vastaa klusiilin ja likvidan yhtymä. Muista saamelaiskielistä konsonanttiyhtymä puuttuu, joten etelä- ja uumajansaamelaisille sanoille voi kantasaamen tasoon rekonstruoida erillisen lähtömuodon. Aikio on aiemmin osoittanut eteläsaamesta löytyvän *kr-*, *pl-*, *pr-* ja *tr-* alkuisia germaanisia lainoja. (Aikio 2012, 77–78, 110–111.) Näiden lisäksi germaanisten lainojen joukosta löytyy sanoja, joissa on *kl-* yhtymä. (Taulukko 1.) Yhteensä sananalkuisia klusiilin ja likvidan yhtymän sisältäviä germaanisia lainoja tunnetaan 13.

Sananalkuinen *kl-* yhtymä esiintyy sanoissa *klaajpoe* ja *klahtje* (luku 2.2).

klaajpoe 'vuoren huippu, joka pistää esiin vedestä tai kohoaa syvän pudotuksen yllä' < EKSa **klāj̥p̥ō* (SaE, SaU, SaPii) vrt. SaL *lajbba* 'kallionseinämä, jonka alla voi olla' < LKSa **lāj̥p̥ā* (SaL) ← KL Germ **klaibō* > *kleif* 'kulkuväylä jyrkällä rinneellä'. (Lagercrantz 1939, 312; Sköld 1960, 16–17.)

Toinen erillisestä lainautumisesta kertova, aiemmassa tutkimuksessa huomioitu äännepiirre on germaanisen sananalkuisen **h*:n edustumisen eteläsaamessa. Tässä tarkastelemme sitä yksityiskohtaisesti. Joissain eteläsaamen sanoissa **h* on säilynyt jo varhaiskantaskandinaavista tulleissa lainoissa; pohjoisemmissa saamen kielissä sen tilalla on kato (esim. Aikio 2009, 173–174; *h*:n edustumisesta ks. myös esim. mts. 59–60; Korhonen 1981, 134). Eteläsaamestakin löytyy runsaasti variaatiota, sillä germaaninen **h*- edustuu joskus myös katona.

h:n ja kadon edustuksen variaatio eteläsaamessa konkretisoituu hartiaa tarkoittavissa sanoissa *aartoe* ~ *haartoe*, joissa sekä kadollinen että *h*:llinen muoto ovat mahdollisia:

aartoe ~ *haartoe* 'hartia' < EKSA **hārtijō* vrt. pohjoissaame (SaP) *hárdu*, inarinsaame (SaI) *árdee* < MKSA-2 **ārtijō* (SaE, SaU, SaPii, SaL, SaP, SaI, SaKil, SaT) < VKSk **hardjijō* / **hardjiju* > MNo *herðar* 'hartia (mon.)'. (Kallio 2009, 37; Lagercrantz 1939, 157; Lehtiranta 1989 s.v. **ārtijā*; Qvigstad 1893, 189; Sammallahti 1998, 129.)

Kadollista varianttia on pidettävä vanhempana, ja sanan *aartoe* voinee palauttaa myöhäiskantasaamen tasoon 1. Sanan *h*:lliset rinnakkaismuodot saattavat olla sekundäärejä ja varsin myöhäisiä, ehkä länsisaamelaisten kielten vaikutuksesta syntyneitä. Pohjois- ja luulajansaamessakin sananalkuinen *h*- (*hárdu*) on tässä tapauksessa todennäköisesti sekundääri ja mahdollisesti suomen sanan (*hartia*) vaikutuksesta syntynyt, sillä inarinsaamesta itään sanamuoto palautuu jälleen kadolliseen kantasaamen muotoon. Toisaalta voi olla, että *h*- on sanassa *haartoe* sekundäärinen niin, että se on lisätty sanaan esimerkiksi siinä vaiheessa, kun eteläkantasaameen syntyi kantaskandinaavisen vaikutuksen myötä sananalkuinen *h*-. Uumajan- ja piitimensaamen muotoihin *h*- lienee lisätty samoin kuin eteläsaamen.

ibje 'tomu' < EKSA **ipje* < MLGerm **hiwja*-. (Aikio 2006, 25; Qvigstad 1893, 338.)

Ībje on myöhäisluoteisgermaaninen laina siltä ajalta, kun eteläkantasaame mahdollisesti oli jo eriytynyt omaksi murteekseen mutta **h*-äännettä ei vielä ollut omaksuttu kieleen. Toisaalta se on saattanut lainautua jo myöhäiskantasaamen ensimmäiseen tasoon ja sitten hävitä myöhäiskantasaamen toisesta tasosta, minkä takia sana löytyy enää eteläsaamesta.⁴

eajmeske 'joku, joka haluaa olla yksin (myös porosta)' < EKSA **eajmāske* (SaE) < SSK **heimiskar*
vrt. SaP *eaimmaskas* 'typerys' < LKSA **eajmeske*(s) (SaP, SaI) < KSK **haimiskaz*;
> MNo *heimskr* 'yksinkertainen; tyhmä'. (Aikio 2009, 183–184.)

Saamen kielten *ea*-diftongin perusteella sana *eajmeske* on lainattu kantaskandinaavin jälkeisestä siirtymäskandinaavin (Schalin 2018b, 65) aikaisesta muodosta, jossa näkyy jo muutos **ai* > *ei* (Aikio 2009, 184). Tässä vaiheessa eteläkantasaame on ollut jo selvästi eriytynyt myöhäiskantasaamesta, joten sana on lainattu erikseen. Äänteellisesti tästä kerroo toisen tavun vokaalin vaihtelu. Kiinnostavaa on se, että eteläsaamen sanasta puuttuu sananalkuinen *h*-. Se on yleensä eteläsaamessa pysynyt muuttumattomana kantaskandinaavista saaduissa lainasanoissa. Kadollinen muoto saattaa olla pohjoissaameen suuntautuneiden kontaktien vaikutusta.

⁴ Germaanisiperäinen sana, josta eteläsaamen *ibje* on lainautunut, on lainattu saamelaiskieliin useamman kerran (ks. Aikio 2006, 24–26).

haame 'sarveton porovaadin' < EKsa **hāme* (SaE) vrt. SaPii *haapmiel* < *(h) *āmēlē* vrt. SaP *ápmil* < MKSa-2 **āmēlē* (SaU, SaL, SaP, SaI, SaK, SaKil, SaT) ← VKSk **hamala-* > MNo *hamall* 'kastroitu pukki'. (Koivulehto 2008, 323; Lehtiranta 1989 s.v. **āmēlē*.)

Sanassa *haame* edustuu jo säännöllinen kantaskandinaavin vaikutuksesta syntynyt *h-*. Muissa saamen kielissä sanamuodot ovat kadollisia lukuun ottamatta piitimensaamen sanaa *haapmiel*, joka voi olla sekundäärinen ja myöhempää eteläsaamen vaikutusta. *h-*alkuisuus osoittaa eteläsaamen sanan lainautuneen erillään muista saamen kielistä.

hovme 'lumimyrsky' < EKsa **huvme* (SaE, SaU) vrt. SaPii *umakis* 'sumu' < MKSa-2 / LKsa **umV-* vrt. SaL *hāmākis* ~ *āmāgis* 'sumuinen' < MKSa-2 / LKsa **homV-* ~ **omV-* vrt. SaI *omo* 'sumu' < MKSa-2 / IKsa **omV* (SaPii, SaL, SaI) ← VKSk **hūma-* > MNo *húm* 'hämäryys'. (Aikio 2009, 173–174.)

Sanaa *hovme* on käsitellyt erillisen lainautumisen näkökulmasta Aikio (2009, 173–174). Sananalkuisen *h:*n lisäksi sanassa on muitakin erilliseen lainautumiseen viittaavia elementtejä. Aikio arvelee kantasaamen sanan epäsäännöllisen vaihtelun **u-* ja **o-*äänne välillä johtuvan siitä, että sana on levinnyt toisistaan eriytyneiden saamen kielten välillä. Hänen mukaansa se selittäisi myös epäsäännöllisen äännevuonon KSk **ū* > MKSa-2 **o*. Äännesubstituutioiden perusteella eteläsaamen sana on voinut lainautua suoraan kantaskandinaavista. Luulajansaamen *h-*alkuinen muoto saattaa olla eteläsaamen vaikutusta.

Länsikantasaameen syntyy joka tapauksessa sananalkuinen *h-* vasta eteläkantasaamen *h:*-n kehityttyä. Ehkä *h:*-ta voi pitää yhtenä länsikantasaamen eriytymisen indikaattorina, sillä itäisemmissä saamelaiskielissä näkyy edelleen kato länsikantasaamen *h:*n synnyttyä. Joka tapauksessa länsi- ja eteläkantasaamen *h:*-lliset, germaanista lainatut sanat ovat lainautuneet toisistaan erillään.

Sananalkuisten klusiilin ja likvidan yhtymien sekä *h:*-n lisäksi Aikio mainitsee sekä sananalkuisen että sanansisäisen *f-*äännekehittymisen olevan kantasaamen lounaismurteen (eteläkantasaamen) erityispiirre, joka on lainattu kantaskandinaavista. Äänne esiintyy kuitenkin laajalti myös länsisaamelaisien kielten kantaskandinaavisissa lainoissa. (Aikio 2012, 77–78.) On todennäköistä, että äänne on lainattu erillään etelä- ja länsikantasaameen. Tätä osoittavat esimerkiksi sanat SaE *fierve* (< **fierve*) ja SaN *fiervá* (< **fiervá*) 'laskuvesi; ranta, joka paljastuu laskuveden aikaan', joilla on erilainen kantakielen muoto (mts. 109). *f-*äännettä ei myöskään ole voitu lainata myöhäiskantasaamen kumpaankaan tasoon, koska se puuttuu itäisistä saamelaiskielistä, joissa kantaskandinaavin *f* on korvattu *v:*llä. Joskus germaaninen *f* edustuu *v:*nä myös läntisissä saamelaiskielissä (Bergsland 1996, 17).

2.2 Ensitavun vokaalit

Äänteeltään eroavia etelä- ja pohjoissaamen sanojen ensitavun vokaaleja ovat (SaE / SaP) *-uv-* tai *-ov-* < EKSA **-uv-* / *-iv-* < MKSa-2 **-iv-*; *-ie-* < EKSA **ie* / *á* < MKSa-2 **ā*; *a* < EKSA **a* / *á* < LKSA **ā* (taulukko 1). Ne saattavat kertoa erikseen lainautumisesta ja eteläkanta-saamen varhaisesta eriytymisestä.

hiessjie 'haasia' < EKSA **hieššē* (SaE, SaU, SaPii) ← SSK **hesja*

vrt. SaP **ássi* < MKSa-2 **āššē* ← KSK **hasjō(n)* > islanti *hes, hesja* 'haasia'. (Koivulehto 1999, 14; Piha 2018, 201; Qvigstad 1893, 94.)

riejhpe 'köysi' < EKSA **riejpe* (SaE) ← SSK **reipa-* / MNNo *reip* 'köysi'.

vrt. SaP *ráipi* 'köydenpää' < MKSa-2 **rājppē* (SaL, SaP, SaI) ← KSK **raipa-* > MNNo *reip* 'köysi'. (Aikio 2009, 290; Lagercrantz 1939, 725; Qvigstad 1893, 255.)

Sanojen *hiessjie* ja *riejhpe* ensitavun diftongi *ie* todistaneer erillisestä lainautumisesta ja erilliskehityksen alkamisesta: se on epäsäännöllinen pohjoissaamen sanoihin *ássi* ja *ráipi* nähden. Näyttää siltä, että eteläsaamen sanat *hiessjie* ja *riejhpe* ovat lainautuneet aavistuksen myöhemmin kuin pohjoissaamen: eteläkantasaamen sanoissa oleva **ie-ē*-kombinaatio osoittaa sanojen olevan siirtymäskandinaavin aikaisia lainoja, sillä sanan ensitavun diftongi vaatii sellaisen skandinaavisen muodon, jossa muutos **a(i)* > **e(i)* on jo tapahtunut (Koivulehto 2002, 589; Kuokkala 2018). Pohjoissaamen sanat on lainattu kantaskandinaavin **a:*llisesta muodosta.

dovres, dovrehke 'kallis' < EKSA **tuvres* (SaE, ?SaU) vrt. SaP *divrras* 'kallis; arvo-
kas' < MKSa-2 **tivres* (?SaU, SaPii, SaL, SaI, SaK) ← KSK / SSK **diurijaz* / **diuriz*
> MNNo *dýrr* 'kallis'. (Lagercrantz 1939, 923; Piha 2018, 196; Qvigstad 1893, 132.)

duvrie 'karhu' < ?EKSA **tivrē* (SaE) vrt. SaP *divri* 'hyönteinen' < MKSa-2 **tivrē*
(SaU, SaPii, SaL, SaN, SaI, SaK) ← KSK / SSK **diura* > MNNo *dýr* 'eläin; villieläin
(erit. hirvi, poro)'. (Aikio 2009, 282; Lagercrantz 1939: 224, 924; Qvigstad 1893,
132.)

Kiinnostavia ovat myös sanat *dovres* ja *duvrie*, joissa molemmissa näyttäisi kantaskandinaavin tai siirtymäskandinaavin ensitavu **-iu-* edustuvan eteläkantasaamen ääntenä **-uv-* > SaE *uv/ov*. Näiden lisäksi on vielä *luvsie* 'traani' < KSK / SSK **liuhsa*, jossa näyttää olevan sama kehitys.⁵ Tendenssi säännöllisyyteen on siis nähtävissä, koska korvaavuus toistuu kolmessa sanassa.

5 Aikio (2009, 260) huomauttaa, että KSK / SSK sana **liuhsa* on epäsäännöllisten äännevastaavuuksien takia lainattu rinnakkain eri saamen kieliin. Eteläsaamen sanassa *luvsie* ensitavun vokaalissa näyttää olevan säännöllinen edustus kantaskandinaaviin nähden. Lisäksi eteläsaamessa on muodot *liksie* ja *livsie*, jotka ovat synonyymisiä sanan *luvsie* merkityksen kanssa. Muoto *liksie* saattaa olla länsisaamelaisten kielten vaikutusta eteläsaamessa (vrt. SaP *lieksi*). Eteläsaamessa on myös sana *lievsie* ~ *luevsie* 'valo', joista ensimmäinen palautuu säännöllisenä luoteisgermaanin tai kantaskandinaavin muotoon **leuhsa*.

Sanan *duvrie* alkuperä on monimutkainen. Aikio (2009, 282) pitää eteläsaamen sanaa muinaisnorjalaisena lainana ensitavun vokaalin takia. *Duvrie* ei siis palautuisi muotoon **diura* kuten muiden saamelaiskielten sanat. Heikkilä (2014, 110) huomauttaa, että sana on lainautunut kantaskandinaavisen ääntenmuutoksen **z* > **R* jälkeen mutta kuitenkin ennen toisen tavun loppuheittoa, jonka hän on ajoittanut vuoden 600 jaa. tienoille. Schalin (2018b, 53; 2020) toteaa, että kehitys **eu* > **iu* tapahtui kantaskandinaavisen vaiheen lopussa siirtymäskandinaavisessa kielentasossa.⁶

klahtje 'paarma' < EKSa **klaččę* / **klahčę* (SaE, SaU) vrt. SaL *sjlávttjá* 'nautakii-liäinen'; SaP *lávžá*; SaL *sjlávttjá* 'paarma' < LKSa-2 *(*s*)*lāvčā* (SaL, SaP) < MKSk **klaggjan* > MNNo *kleggi* 'paarma'. (Aikio 2012: 110; Lagercrantz 1939, 312; Qvigstad 1893, 214.)

Sanan *klahtje* eteläsaamelaisessa variantissa on lyhyt *a* ja pohjoissaamelaisessa säännöllinen pitkä *á*. Nämä sanat eivät voi palautua samaan kantakielen äänneeseen, koska pohjoissaame vaatii kantakieleen pitkän **ā*:n ja eteläsaame **e*:n (Kuokkala 2018). Näyttää siltä, että sana on lainattu eteläkantasaameen **a*:llisena, eli lyhyt *a* on kehittynyt eteläkantasaameen sanan lainaamisaikana.

Lyhyen ensitavun vokaalin kehityksen lisäksi eteläsaamen sanassa *klahtje* on muitakin poikkeavia äännevastaavuuksia: Sananalkuinen klusiiliin ja likvidan yhtymä on selkeä merkki erikseen lainautumisesta. Sen lisäksi sanansisäinen *-htj*-yhtymä on epäsäännöllinen. Myöhäisluoteisgermaaninen konsonanttiyhtymä *(*g*)*gj*- on yleensä korvattu kantasaamessa *-vč*-llä (Kuokkala 2018). Joissain eteläsaamen sanoissa säännöllinen kehitys näkyy, esimerkiksi eteläsaamen sanassa *skaavtjoe* 'parta' < MKSa-1 **skāvčā* < MLGerm **skagja*.⁷ Samassa kantaskandinaavin äänneyhtymässä on tapahtunut epäsäännöllinen kehitys myös sanassa *maejkie* (etymologiasta ks. Bergsland 1996, 16), jossa se on kehittynyt sanasta *klahtje* poikkeavalla tavalla. Myös luulajansaamen *sjlávttjá* on epäodotuksenmukainen. Epäsäännöllisyydet voivat kertoa sanan affektiivisuudesta.⁸

2.3 Sanansisäiset äänneet

Sanansisäisiä, muista saamen kielistä poikkeavia äännesubstituitioita aineistosta löytyy viisi: EKSa **p* < KSk **w* (*ibje*, luku 2.1); EKSa *-*čč*-, *-*kj*- < MKSk *(*g*)*gj*- (*klahtje* luku 2.2; *maejkie*, Bergsland 1996, 16); EKSa *-*rtn*- < KSk *-*rn*- sanassa *aarhtse*; EKSa *-*vs*- < LGerm/KSk *-*uhs*- (*luvsie*, Aikio 2009, 260); EKSa *-*r*- / MKSa-2 *-*d*- tai *-*t*- < KSk *-*ð*- (taulukko 1). Näistä äännekehityksistä on vasta muutamia havaintoja.

6 Luoteisgermaanissa tapahtunut kehitys **eu* > **iu* koskee vain niitä sanoja, joissa oli toisessa tavussa suppea vokaali.

7 Säännöllinen äännekehitys on myös eteläsaamen sanassa *aavtjoe* 'veitsenterä' > EKSa **āvčš*. Muissa saamelaiskielissä sana on kehittynyt kantasaamelaisesta muodosta **āvjš*. Kyseessä on siis erillinen lainautuminen eteläkantasaameen. (Ks. luku 4, kohta 3.)

8 Kiitämme anonyymia arvioijaa tästä huomiosta.

Aikio (2009, 272–273) on käsitellyt eteläsaamen sanaa *raavre* 'rautu' erillisen lainautumisen näkökulmasta – sanassa on nähtävissä muista saamen kielistä poikkeava kehitys niin sanansisäisen *r*-äänteen kuin sananloppuisen *e*:n kohdalla. Samanlainen sanansisäisen äännekehitys on sanassa *snaejrie*:

snaejrie '(leivän-, juuston-) siivu' < EKsA **snājδē* (SaE) < KSK / SSK *snaiða* > MNo *sneið* 'leikata.

vrt. SaP *snáiti* 'viisto leikkauspinta', SaI *snáittu* 'lastu' < MKSa-2 **snājtē* (SaL, SaP, SaI, SaK) < LGerm **snaiðō* > MNo *sneið* 'leikata'. (Qvigstad 1893, 306–307.)

Sanansisäisen konsonantin epäsäännöllistä kehitystä sanoissa *raavre* ja *snaejrie* on nähtävissä inarinsaamessa: kantasaamen sanansisäistä äännettä **-δ-* vastaa yleensä inarinsaame *-ḍ-*, mutta näissä sanoissa sanan sisällä on *-t-* (*-d-*), minkä takia voidaan katsoa eteläsaamea lukuun ottamatta saamen kielten sanojen kehittyneen myöhäiskantasaamen tason 2 sanansisäisen *t*:n sisältävästä muodosta. Sanat, joissa inarinsaamessa on *-ḍ-*, ovat peräisin myöhäiskantasaamen tasosta 1, josta eteläsaame ei vielä ollut eriytynyt, esim. SaI *viijḍes*, SaP *viiddis*, SaE *vijries* 'laaja' < Ksa **vijḍēs* (Lehtiranta 1989 s.v. **vijḍēs*).

Eteläsaamen *snaejrie* voi olla lainattu myös myöhäisemmästä kielentasosta kuin muiden saamen kielten vastineet. Tämän puolesta puhuu jälkitavun *-ie-*, jossa on luoteisgermaanisen sanan **snaiðō* jälkitavun vokaaliin nähden epäsäännöllinen kehitys; Yleensä luoteisgermaanin vartalovokaali **ō* edustuu eteläsaamessa diftongina *oe*, esim. *faaroe* 'matka; matkakumppani' < LGerm **farō*. Eteläsaamen *-ie* (EKsA **-ē*) korvaa yleensä germaanisen **-a*:n. Esimerkiksi sopii *aepie* 'avomeri' < VLGERM **haba-*. Niinpä *snaejrie* lienee lainattu hiukan myöhemmästä kanta- tai siirtymäskandinaavisesta kielentasosta. Tällaisia sanoja on eteläsaamessa sanan *snaejrie* lisäksi kolme: *hiessjie* (luku 2.2), *skirrie* 'nahka, turkis (kauppatavarana)' < KSk *skenþa* ja *daerpiēs* 'tarpeellinen' < SSK **þarþa*⁹ vrt. SaP *dárþu* < LGerm / KSK **þarbō* / **þarþu* (Aikio 2006, 22).

aarhtse 'kotka' < EKsA **ārtnēs* (SaE, SaU) < KSK **ar^hnuz*. vrt. SaL *árnas* 'peto-lintu' < MKSa-2 **ārņēs* (SaU Måla, SaPii, SaL) < KSK **arnuz* > MNo *ørn* 'kotka'. (Koivulehto 1999, 8; Lagercrantz 1939, 35–36; Piha 2018, 191; Qvigstad 1893, 91, 93.)

Poikkeava äänne-edustus SaE *-rht-* < KSK *-rn-* on sanassa *aarhtse*. Schalin (2018a, ks. tarkemmin Piha 2018, 191) on ehdottanut, että joissain kantaskandinaavin murteissa **arnuz* olisi ääntynyt epenteettisen *t*:n kanssa, so. **ar^hnuz*. Epenteettisen *t*:n sisältänyt kantaskandinaavin sana olisi lainautunut eteläkantasaameen muodossa **ārtnēs*. Nasaali

9 Kantaskandinaavin muoto on **þarþu* ja muinaisnorjalainen *þarfa*. (Aikio 2006, 22; Köbler 2014a s.v. *þarfa*; 2014b s.v. *þarba-*.) Ehdotamme, että eteläsaamen sana olisi lainattu sellaisesta siirtymämuodosta, jossa *þ* ei ollut vielä muuttunut labiodentaaliseksi frikatiiviksi mutta vartalovokaali *u* oli jo korvautunut *a*:lla.

on mahdollisesti kadonnut vasta myöhemmin. Uumajansaamessa on nasaaliton muoto Målan murretta lukuunottamatta (Koivulehto 1999, 8; Schlachter 1958 s.v. *årdnas*). Se on todennäköisesti eteläsaamen vaikutusta.

2.4 Vain eteläsaamesta tunnetut lainasanat

Etelä- ja uumajansaamessa on myös sellaisia germaanisia lainasanoja, joita ei tunneta muista saamen kielistä lainkaan. Tällaisia ovat *maarhte* 'peräsuoli; takamus', *maejkie* 'kihlanjaislahja', *raaktse* 'ahkion vetoköysi' ja *tjaerhvie* 'yksinäinen tunturinhuippu', joita on eteläsaamen näkökulmasta tarkastellut Bergsland (1996, 15–16). Lisäksi sanoja, joita ei löydy muista saamen kielistä ovat *ibje* (luku 2.1), *gealoe* 'kurkku; kurkunpää' *gearhka*¹⁰ 'kurkku; kurkunpää', *daavtjedh* 'irrottaa puunkuorta', *kraessjie* 'raate', *krievvie* 'paimennettava porotokka', *plievvies* 'ujo, arka' ja *saar-*. Sanaa *ibje* on käsitelty edellä, ja muut sanat edustavat säännöllistä kehitystä germaanisista kielistä eteläsaameen. Koska sanalle *saar-* ei ole aikaisemmin ehdotettu kantaskandinaavista etymologiaa, käsittelemme sitä tässä yksityiskohtaisesti.

saar- < EKsA **sāδV* < KSk **sāđá-* (< kantagerm **sēdā-*) > MNo *sād* 'siemen' (Bjorvand–Lindemann 2007 s.v. *sā*²; Köbler 2014a s.v. *sāđ*²; ks. myös Heggstad ym. 2008 s.v. *sād*.)

Saar- ei ole itsenäinen sana nykyeteläsaamessa, vaan se tunnetaan vain yhdessä yhteydessä: jumalolento *Saaraahkan* nimen alkuosana. Saaraahka on yksi esikristilliseen saamelaiseen uskomusmaailmaan kuuluvista akkajumaluuksista, joiden nimityksiä tunnetaan joka puolelta Saamenmaata. Parhaiten akkajumaluudet tunnetaan eteläsaamelaisella alueella; Saaraahka tunnetaan eteläsaamelaisalueen lisäksi vain Ruotsin luulajan- ja pohjoissaamelaiselta alueelta. (Kulonen ym. 2005, 281.) Nimellä *Saaraahka* on näissä saamelaiskielissä vastine (molemmissa *Saráhkká*).

Vanhon kirjallisten lähteiden (esim. Skanke 1943 [1728–1731], 189) mukaan Saaraahkaa palvoivat erityisesti naiset. Saaraahkan tärkein tehtävä oli luoda ruumis naisen kohdussa kasvavalle sikiölle, ja tämän takia Saaraahkalle uhrattiin ruokaa ennen ja jälkeen synnytyksen (mt., 184, 197). *Saaraahka*-nimen merkitys voisi olla 'luova akka' (Kulonen ym. 2005, 281).

Sanan *saar-* merkitys on ollut arvoitus, vaikka ehdotuksia on esitetty: sanan on ajateltu periytyvän verbistä *saaredh* 'repiä, purkaa (kehrätessä?)' (ks. Mebius 2003, 118 ja lähteet siellä). Yhteyttä Saaraahkan tehtävien ja verbin *saaredh* merkityksen välillä on kuitenkin hankalaa selittää (ks. kuitenkin Pulkkinen 2011, 232).

10 Sana *gearhka* tunnetaan vain Tännäsissa puhuttavasta eteläisestä eteläsaamen murteesta, jolle ominaista on painottoman tavun äännekehitys **ṣ* > *ā*; pohjoisissa eteläsaamen murteissa toinen tavu on kehittynyt **ṣ* > *oe* (Hasselbrink 1981–1985, 22), esimerkiksi *fealloe* (vrt. eteläinen SaE *fealla* 'laut'); *gealoe* 'kurkku; kurkunpää', jota ei tunneta *a*-päänteisenä lainkaan. On kiinnostavaa, että eteläisessä ja pohjoisessa murteessa synonyymiset 'kurkkua' ja 'kurkunpää' merkitsevät sanat ovat erilliset mutta samalta suunnalta ja suunnilleen samaan aikaan lainattuja.

Yllä esittämässämme etymologiassa äännekorvaavuudet ovat säännöllisiä kantaskandinaavisen ja eteläkantasaamelaisen sanan välillä: ensitavun kantaskandinaavinen *-a- edustuu säännöllisesti eteläkantasaamen *ā:na ja eteläsaamen pitkänä vokaalina (ennen lyhyen *a:n ilmestymistä kieleen). Samoin kantaskandinaavin sanansisäisen *-ð:n edustumisen eteläsaamen -r-:nä voi katsoa olevan säännöllinen, kuten on nähtävissä esimerkiksi sanassa *snæjrie* (luku 2.3). Sanan *saar-* alkuperä lienee pohjoiseteläsaamelaisella alueella, sillä eteläkantasaamen *-ð- on kehittynyt pohjoisissa eteläsaamen murteissa tremulantiksi ja eteläisissä klusiiliksi. Ero on nähtävissä muun muassa sanassa *raerie ~ raedie* 'neuvo', josta jälkimmäinen tunnetaan eteläisissä murteissa.

Yleensä kantaskandinaavin *-ð- on korvautunut länsisaamessa klusiililla; korvautuminen tremulantilla on tyypillistä vain eteläsaamelle. Koska Saaraahka tunnetaan parhaiten eteläsaamelaiselta alueelta, on nähdäksemme todennäköistä, että ruotsin luulajan- ja pohjoissaame ovat lainanneet sanansa (ja käsitteensä) eteläsaamesta, mikä selittäisi epä-säännöllisen sanansisäisen -r- -äänteen molemmissa kielissä.

Tarkkaa merkitystä eteläsaamen sanalle *saar-* ei voida antaa, koska sana ei esiinny itsenäisenä lekseminä. Sanan merkitys voi hyvin olla yhteydessä skandinaaviseen merkitykseen 'siemen'. Saaraahka käsitettiin elämän antajaksi, joka loi ruumiin hengelle, ts. Saaraahka laittoi elämänsiemenen naisen kohtuun. On myös huomionarvoista, että kantagermaanisesta sanavartalosta *sē- on johdettu toinenkin sana skandinaaviin kieliin: *sēdī-, josta on kehittynyt ruotsin *säd* 'viljanjyvä; sperma' (Bjorvand–Lindeman 2007 s.v. så2). Sperman merkitys Saaraahkan tehtävässä elämän antajana on täysin selvä. Viljalla on myös varsin konkreettinen merkitys Saaraahkaan liittyvässä perinteessä: vanhoista kirjallisista lähteistä tiedetään, että Saaraahkalle uhrattiin puuroa (Skanke 1943 [1728–1731], 184, 197). Ennen maanviljelykulttuuria puuron tapaista ruokaa voitiin valmistaa villikasvin jyivistä ja siemenistä, myöhemmin puuro tehtiin viljellystä viljasta. Koska kantaskandinaavit ovat tutustuttaneet eteläsaamen puhujat karjanhoitoon ja maanviljelyyn (ks. tarkemmin Piha 2018, 136–137, 170–171), on sanalla *saar-* voinut alun perin olla viljelyyn liittyvä merkitys, joka on hävinnyt, kun pronomadismi nousi maataloutta merkittävämpään asemaan. *Saar-* jäi kuitenkin elämään Saaraahkan nimessä muuttuneessa merkityksessä.

2.5 Merkityksenmuutokset erillisen lainautumisen osoittajina

Germaanisissa lainasanakerrostumissa on muutama sana, jonka merkitys eteläsaamessa poikkeaa huomattavasti muista saamen kielistä. Näitä ovat edellä esiteltyjen sanojen *duvrje* 'karhu' (luku 2.2) ja *hovme* 'lumimyrsky' (luku 2.1) lisäksi ainakin seuraavat kaksi:

maerhvie 'peräsuoli; takamus' < EKsa *mārfe vrt. SaL mārffe, SaP mārfi, SaL määrfi, SaK mää'rf' 'makkara' < MKSa-2 *mārfe ← KSk *marhwa- > MNo mōrr 'suoliston rasva' (Aikio 2006, 14; 2012, 109; Lagercrantz 1939, 473.)

tjaerhvie ~ tjaerfie 'yksinäinen tunturinhuippu' < EKsa *čārvē (SaE) ← KSk / SSk *hjarwa (yks. akk.) vrt. SaL tjárffo 'jääpiikki' < MKSa-2 *čārfō ~ čārvō (SaU, SaPi, SaL, SaKil, SaT) ← KSk hjarwor. (Bergsland 1996, 16.)

Ero merkityksessä saattaa olla erillisen lainautumisen merkki. On mahdollista, että sanojen merkitykset ovat kehittyneet erilaisiksi vasta myöhemmässä vaiheessa sanojen *maerhvie* 'peräsuoli; takamus' ja *tjaerhvie* 'yksinäinen tunturinhuippu' kohdalla. Koska kolme tässä esitellyistä sanoista (*duvrie*, *hovme*, *tjaerhvie*) ovat kuitenkin erikseen lainattuja myös äänteiden perusteella, on semanttisten muutosten merkitys erillisen lainautumisen osoittajana otettava huomioon.

3 Absoluuttinen kronologia

Ajoitusmenetelmässämme siirrämme keskinäisten lainasanojen avulla germaanisten kielivaiheiden absoluuttisen kronologian saameen. Germaanisella puolella absoluuttinen kronologia on saamea varmemmalla pohjalla, koska kielistä on kirjoitettuja muistomerkkejä lähes 1900 vuoden takaa.

Erityisesti Petri Kallio on tarkastellut niin suomen kuin saamen kantakielten suhteellista ja absoluuttista kronologiaa. Vuoden 2007 artikkelissaan hän tarkastelee eteläviron eriytymistä kantasuomesta ja osoittaa fonologisella todistusaineistolla, että eteläviro on ollut ensimmäinen kantasuomesta eriytynyt murre.¹¹ Lisäksi hän sitoo kantasuomen eri tasoja indoeurooppalaisten kielten, lähinnä balttilaisten kielimuotojen, absoluuttiseen kronologiaan indoeurooppalaisista kielistä (Kallio 2007, 245–246). Vuonna 2009 hän puolestaan tarkastelee saamen indoeurooppalaisia lainasanakerrostumia ja hahmottelee niille suhteellista kronologiaa. Hän tutkii, miten kantaindoeurooppalainen **k* edustuu saamessa. Erilaisista edustuksista voidaan päätellä, mistä indoeurooppalaisesta kielentasosta saame on lainannut sanansa. Kallio myös ajoittaa saamen indoeurooppalaisia lainoja ja sitoo näitä ajoituksia arkeologiseen aineistoon.

Tässä luvussa tavoitteemme on samanlainen kuin Kalliolla (2007) eteläviron tutkimuksessaan: fonologisten todisteiden avulla osoitamme eteläsaamen kantamuodon eriytyneen kantasaamesta varhain, ehkä ensimmäisenä. Tarkastelemme eriytymistä erityisesti lainasanoissa näkyvän äänne-evidenssin näkökulmasta samaan tapaan kuin Kallio (2009) saamen indoeurooppalaisia lainasanoja. Emme tosin paneudu kaikkiin indoeurooppalasiin lainasanoihin vaan käsittelemme luoteisgermaanisista ja kantaskandinaavisista lainasanoista erityisesti eteläsaamelaisesta perspektiivistä. Germaanisista kielistä luodun absoluuttisen kronologian avulla hahmottelemme saamen kielentasoille absoluuttisen kronologian – tarkoituksemme on tarkastella sitä, miten eteläkantasaamen eriytyminen yhteisestä myöhäiskantasaamesta ajoittuu germaanisten lainatodisteiden näkökulmasta.

Absoluuttisen kronologian luomisessa on huomioitava pari seikkaa:

1. Kantakielen murteutuminen ei ole niin yksioikoisen binaarista, kuin miltä kaksiosuotteisten sukupuukuvaajien perusteella näyttää. Eriaikaiset uudennokset leviävät

11 Eteläviron varhaista eriytymistä ovat ennen Kalliota tutkineet Sammallahti (1977) sekä Aikio ja Aikio (2001).

helposti toistensa lomaan, niin että kolmen kielihaaran välille olisi mahdollista piirtää keskenään ristiriitaisia sukupuukuvaajia. Tämän ongelman olemme ratkaisseet jakamalla yhtenäisen kantakielen¹² jälkeisen kauden murteutumisvaiheeseen ja kielelymisvaiheeseen. Murteutumisvaiheen määritämme niin, että äännevuodennosten leviämiskentät saattavat vielä leikata toisiaan, kun taas kielelymisvaiheessa eri kantamuraista polveutuvien kielimuotojen välillä ei enää leviä uudennoksia samalla intensiteetillä kuin murteutumisvaiheessa. Malli on tietysti kaavamainen eikä välttämättä kata maailman jokaisen kielen historiaa täydellisellä vastaavuudella, mutta sitä voidaan kuitenkin pitää laajasti pätevänä nyrkkisääntönä.

2. Vielä eräs teoreettinen virhelähde on siinä, että murteutuminen perustuu yleensä äännehistorian tasoon, kun taas kielten väliset kontaktit ilmenevät sanaston tasolla. Tietysti lainasanoissa aina näkyy myös äännetason ilmiöitä: niin kielen sisäisiä (äännevuodennokset) kuin kielten välisiä (äännekorvaukset), mutta koska kaikki äännetason ilmiöt eivät näy kaikissa lainasanoissa, on kyse aina eräänlaisen palapelin kokoamisesta.

Äännehistoriaan pohjautuvassa germaanisessa murteutumiskronologiassa seuraamme Hans Frede Nielsenin (2002; 2004) ja Johan Schalinin (2018b) tutkimuksia ja sovellamme niitä saamelaiselle kronologialle sopivaksi. Saamelais-germaanisten lainasanakontaktien kronologian perustamme viime vuosikymmenten tutkimuksille (Koivu-lehto 2002; Aikio 2006; 2012; Kallio 2009; Häkkinen 2010; Heikkilä 2011; 2014).

Nielsenin (2004, 22–23) on jakanut germaaniset ja skandinaaviset kielentasot seuraavasti: luoteisgermaani eli länsi- ja pohjoisgermaanin yhteinen kantamuoto 100 jaa., pohjanmerengermaani–pohjoisgermaani 200 jaa., pohjanmerengermaani–muinaisyläsaksa 300 jaa. ja lopuksi eriytyneet kantamuraudet pohjanmerengermaani 400 jaa., muinaisyläsaksa 450 jaa. ja skandinaavi 500 jaa. Schalinin (2018b, 53, 69) tuoretta kronologiaa seuraten kantaskandinaavin kausi kesti suunnilleen vuosivälin 160–500 jaa., ja sitä seurasivat lyhyt jälkikantaskandinaavin sekä siirtymäskandinaavin kausi n. 550–700 jaa.

Germaanisessa kronologiassa aloitamme varhaisluoteisgermaanin kaudesta, jolloin myöhäiskantasaameen johtaneet vokaalimuutokset ovat jo tapahtuneet. Näiden yhtenäisten kantakielitasojen jälkeen alkaa kielihaarojen murteutumisvaihe, jolloin voidaan puhua luoteisgermaanisista ja saamelaisista kantamuraista. Sattumoisin myöhäiskantasaamen murteutuminen saamelaisiksi kantamuraiksi osuu aivan samaan ajanjaksoon kuin luoteisgermaanin murteutuminen kantamuraiksi, eli karkeasti aikavälille 200–500 jaa. Tämän jakson alussa kontaktissa olivat vielä kantakielet, kun taas jakson lopussa kontakteja oli yksittäisten kantamuraiden välillä.

Kuten jo edellä Nielsenin ja Schalinin kronologioista nähtiin, yksi tutkija saattaa nimittää jo vuoden 200 jaa. tienoilla puhuttua kieltä kantaskandinaaviksi, toinen taas katsoo silloin puhutun vielä luoteisgermaania. Tässä tarkastelussa pyrimme äännevuodennosten perusteella erottelemaan mahdollisimman tarkasti eri kielentasot, ja mielekkyyden

12 Yhtenäisyys tietysti on vain aineiston ja rekonstruktio menetelmien rajoituksista seuraava retrospektiivinen tulkinta, ei välttämättä kerrallisesti tapahtunutta todellisuutta.

rajoissa pysytellen myös antamaan eri aikatasoille erottuvat nimitykset. Kun jommalla-kummalla puolella erottuu kaksi eri kerrostumaa, olemme nimenneet myös toisen puolen kielentasot eri nimityksillä.

Nielsen (2004, 21–24) on osoittanut, että jo riimukirjoitusten vanhimmalla kaudella (n. 150–500 jaa.) tapahtui merkittävää germaanisten kielimuotojen eriytymistä. Hänen kronologiaansa saamelaiskontakteihin soveltaen jaamme luoteisgermaanin kolmeen aikatasoon, ja saamen puolella näkyvien eri-ikäisten tasojen perusteella jaamme myös luoteisgermaania seuraavan kantaskandinaavin kolmeen aikatasoon.

Absoluuttisissa ajoituksissa ilmoitetut vuosisadat sisältävät tietysti aina virhemarginaalin. Ilmaisemme ajoitusten epävarmuutta sillä, ettemme käytä edes 50 vuoden jaksoja vaan pelkkiä tasavuosisatoja ja niiden yhdistelmiä.

1. Varhaisluoteisgermaanista myöhäiskantasaame-1:een lainatut sanat (100-luku jaa.)

Tämän vaiheen lainasanat ovat vanhimpia, jotka on omaksuttu myöhäiskantasaamen tasoon eli saamen suurten vokaalimuutosten jälkeen. Näissä sanoissa oli jo tapahtunut varhaisin luoteisgermaaninen muutos $*\bar{e} > *\bar{a}$; muutoksen loppuäänne korvattiin nyt aiemasta kerrostumasta poiketen myöhäiskantasaamen $*\bar{a}$:lla.

MKSa-1 $*\bar{a}p\bar{e}$ 'meri tai suuri suo' \leftarrow VL Germ $*haba-$ (Aikio 2006, 14).

MKSa-1 $*jievj\bar{e}$ 'valkoinen (poro)' \leftarrow VL Germ $*heuja-/ *hewja-$ (Aikio 2006, 25).

2. Keskiluoteisgermaanista myöhäiskantasaame-2:een ja eteläkantasaameen lainatut sanat (200-luku jaa.)

Tässä vaiheessa sananalkuisia konsonanttiyhtymiä ilmestyy saameen: klusiilin ja likvidan yhtymiä ilmestyy vain eteläkantasaameen.

SaE $plaassa$ 'vedestä tai maasta esiin pistävä iso kivi' \leftarrow EK Sa $*pl\bar{a}ss\bar{a}$ \leftarrow KL Germ $*flasja / *fl\bar{a}sj\bar{o}$ (Aikio 2012, 111).

SaL $sn\bar{a}ves$ 'lyhytkarvainen' \leftarrow MKSa-1 $*sn\bar{a}v\bar{e}s$ \leftarrow KL Germ $*snawwi-z$ 'lyhytkarvainen' ($>$ ML Germ $*snagwiz$) (Aikio 2012, 110).

3. Myöhäisluoteisgermaanista myöhäiskantasaame-2:een ja eteläkantasaameen lainatut sanat (200/300-luvut jaa.)

Tässä vaiheessa tapahtuivat viimeisetkin ns. luoteisgermaaniset (eli skandinaavia laajemat) muutokset, esimerkiksi $*jj > *ggj$, $*eu > *iu$. Lainasanoissa nähdään erilaisia äännekorvauksia eri kantamurteissa.

SaE $aavtjoe$ 'veitsenterä' \leftarrow EK Sa $*\bar{a}v\bar{c}\bar{c}\bar{o}$ \sim SaP $\bar{a}vju$ \leftarrow MKSa-2 $*\bar{a}v\bar{j}\bar{o}$ \leftarrow ML Germ $*agju$ \leftarrow KL Germ $*ajja-$ (Qvigstad 1893, 97).

SaE *ibje* 'tomu' < EKSa **ipje* ← MLGerm **hiwja*- < VLGerm **heuja*-/**hewja* (luku 2.1).

4. *Varhaiskantaskandinaavista myöhäiskantasaame-2:een ja eteläkantasaameen lainatut sanat (300-luku jaa.)*

300-luvulla tapahtuu länsigermaanisia muutoksia, joiden ulkopuolinen osa on skandinaavi, joten tästä lähtien voidaan puhua kantaskandinaavisesta kielentasosta. Eteläkantasaamassa alkaa esiintyä **h*; muut kantakielet eivät vielä olleet eriytyneet niin, että niiden germaanisissa lainasanoissa olisi nähtävillä erillistä lainautumista.

SaE *haame* 'sarveton porovaadin' < EKSa **hāme* ~ LKSa **āmēlē* 'sarveton tai yksisarvinen poro' ← KSk **hamala*- 'salvettu' (luku 2.1).

SaE *haallode* 'viisto' < EKSa **hālōte*- ~ LKSa **ālō(tē)*- ← KSk **halpar* 'taipunut' (Qvigstad 1893, 188; Lagercrantz 1939, 153–154; Piha 2018, 200).

5. *Keskikantaskandinaavista saamelaisiin kantamurteisiin lainatut sanat (300/400-luku jaa.)*

Myöhäiskantasaame-2 on hajonnut länsi- ja itäkantasaamelaisiksi kantamurteiksi. Etelä- ja länsikantasaamassa skandinaavin **h* korvataan säännöllisesti **h*:lla, ja **h* liitetään sel-laisiin sanoihin, jotka oikeasti olisivat vokaali alkuisia. Itäkantasaamassa ei vieläkään ole **h*:ta.

EKSa **hāpkē* ~ LKSa **hāpek* 'haukka' ← KSk **habukar* 'haukka' (Qvigstad 1893, 186).

EKSa, LKSa **hājkkē* ~ IKSa **ājkkē* 'suuri puu' ← KSk **aik*- 'tammi' (Qvigstad 1893, 84).

6. *Myöhäiskantaskandinaavista saamelaisiin kantamurteisiin lainatut sanat (400-luku jaa.)*

Tämä kerrostuma edustaa viimeisiä hetkiä ennen kantaskandinaavin jälkeisen muutoskauden alkamista vuoden 500 jaa. tienoilla (Schalin 2018b, 65). Paleolappilaisista muinaiskielistä lainatut sanat ja kantaskandinaaviset lainasanat viittaavat siihen, että eteläkantasaameen ilmestyi tässä vaiheessa lyhyt **a*, jota vastaa muissa kantamurteissa pitkä **ā*. Vanhassa perintösananastossa **ā* ei milloinkaan näytä eteläsaamassa kehittyneen lyhyeksi **a*:ksi. Todennäköisin selitys näille sanoille onkin nähdäksemme se, että ne on lainattu jo eteläkantasaameen lyhyen **a*:n sisältävinä.

SaE *klahtje* < EKSa **klaččē* 'paarma' ~ LKSa *(s)*lāvēā* 'nautakiiliäinen' ← KSk **klaggjan* 'paarma' (luku 2.2).

SaE *satnje* 'kalastusverkko' < EKSa **sańńe* ~ SaP *sátnja* 'kulunut kalastusverkko' < LKSa **sāńe* ~ SaK *šaannj* 'räsy' < IKSa **šāńe* ← paleolapin murteiden **sańńe* ~ **šańe* (Aikio 2012, 85).

SaE *barsje* < EKSa **parše* ~ SaP *bárši* 'erillään oleva vuori' < LKSa **pāršē* ← paleolapin **parše* (Aikio 2004, 14).

4 Päätelmät

Tässä artikkelissa olemme käsitelleet sellaisia luoteisgermaanista ja kantaskandinaavista eteläsaameen lainattuja piirteitä, joiden perusteella voidaan esittää eteläsaamen kantamuodon, eteläkantasaamen, eriytyneen jo varhain myöhäiskantasaamesta omaksi murteekseen. Todisteitamme ovat luoteisgermaanisesta ja kantaskandinaavisesta kielimuodosta lainatut eteläsaamen sanat, joissa on joko äänteellisiä tai merkitykseen liittyviä epäsäännöllisyyksiä suhteessa muiden saamelaiskielten sanoihin tai jotka puuttuvat kokonaan muista saamelaiskielistä. Äänteellinen ero nähdään esimerkiksi sanoissa: SaE *haame* 'sarveton porovaadin' ~ SaP *ápmil*; SaE *snaejrie* 'viipale' ~ SaI *snáittu*; *aarhtse* 'kotka' ~ SaL *árnas*. Olennainen merkitysero nähdään esimerkiksi sanassa SaE *duvrie* 'karhu' ~ SaP *divri* 'hyönteinen'. Vain eteläsaamesta löytyvä sana on esimerkiksi *saar-* yhdyssanassa *Saaraahka* 'luova akka'.

Vain eteläsaameen lainattujen sanojen kohdalla on toki mahdollista, että kyseessä on yhteiseen kantasaameen tullut lainasana, joka jostain syystä olisi myöhemmin kadonnut kaikista muista kielistä (tai niiden yhteisestä esimuodosta) ja säilynyt vain eteläsaamessa. Kuitenkin mitä enemmän löydetään sellaisia vanhoja sanoja, joiden levinneisyys rajoittuu eteläsaameen, sitä epätodennäköisemmäksi käy mahdollisuus, että niiden kaikkien vastineet olisivat sattumoisin kadonneet kaikista muista saamelaiskielistä.

Absoluuttisesti eteläkantasaamen ero näyttää kronologiamme perusteella tapahtuneen jo 200-luvulla jaa., jolloin näkyy ensimmäinen ero lainasanojen konsonanttityhmien äännekorvauksissa: sananalkuiset klusiilin ja likvidan yhtymät ilmestyvät eteläkantasaameen. Ajoitus sopii yhteen myös Keski-Skandinavian sisämaan arkeologisen aineiston kanssa: erämaahautatraditiossa näkyvät kalmistojen koon ja hautojen rakenteiden muutokset ajoittuvat 200-luvulle (ks. Piha 2018). Nämä muutokset kuvastavat 200-luvulla alkanutta kieleltään saamelaista vaikutusta Keski-Skandinaviassa.

Eteläsaamessa olevista noin 170 germaanisesta lainasanasta 53 sanaa täyttää erillisen lainautumisen kriteerit. Monet niistä 120 germaanisesta sanasta, joita on pidetty yhteiseen myöhäiskantasaameen lainattuina, voivat tosiasiaassa olla eteläkantasaamen erilliskehityksen aikaisia, sillä kaikissa sanoissa ei ole sellaisia piirteitä, joissa erillinen lainautuminen eksplisiittisesti näkyy (ks. Kallio 2006, 11). Näitä sanoja ovat todennäköisesti ainakin ne, jotka ovat 300-luvulla tulleet varhaiskantaskandinaavisia lainoja myöhäisempiä. Kaiketi myös myöhäisluoteisgermaaniset sanat ovat lainautuneet erikseen, koska erilliskehitys näyttää alkaneen keskiluoteisgermaanisesta kielentason puhuma-aikana.

Toisaalta relevantti kysymys on myös, miksi germaanista on lainautunut niin paljon samaa sanastoa eteläsaameen kuin muihin saamelaiskieliin, jos se kerran on lainautunut erikseen kumpaankin. Todennäköinen selitys on, että skandinaavit ovat levittäneet samoja innovaatioita eri puolilla saamelaisten asuttamia alueita, joten tarve innovaatioiden nimeämiseen on ollut joka puolella jotakuinkin sama.

Paikannimistön perusteella länsikantasaame näyttää syntyneen jo Länsi-Suomessa (Heikkilä 2012). Koska eteläkantasaame on eronnut aikaisemmin kuin muut kantamurteet, senkin on täytynyt alkaa eriytyä Länsi-Suomessa. Siksi eteläkantasaamen leviäminen suoraan länteen Pohjanlahden yli Skandinaviaan näyttää hyvinkin mahdolliselta. Leviämisreitit selvittely vaatisi kuitenkin oman tutkimuksensa; tässä artikkelissa keskitymme ajoitukseen.

Lainatodisteiden lisäksi on muita kielenpiirteitä, joiden avulla voidaan tarkastella eteläsaamen varhaista eriytymistä: kantamurteiden omat äänne muutokset sekä morfofonologiset piirteet, jotka ovat eteläsaamelle ainutlaatuisia suhteessa muihin saamen kieliin. Näitä ovat muun muassa yksikön genetiivin ja akkusatiivin päätteiden säilyminen vain eteläisimmässä kielissä sekä astevaihtelun puuttuminen eteläsaamesta (Korhonen 1981, 212–214, 135–149). Näiden piirteiden tarkasteleminen tuottanee uutta tietoa eteläkantasaamen eriytymisprosessista.

Haluamme vielä muistuttaa, että vaikka opeoimme artikkelissamme eriytyneillä kantakielen tasoilla, kyse on historiallisen kielitieteen menetelmästä, jolla pyritään saamaan esiin piirteitä, joilla voidaan erottaa kielentasoja toisistaan. Saamen kielet ovat nykypäiviin asti muodostaneet murrejatkumon, jossa kielirajat eivät ole olleet selkeästi osoitettavissa (Korhonen 1981, 17). Eri kantamurteiden ja myöhemmin niistä eriytyneiden muinaismurteiden ja nykykielten välillä on ollut kontakteja, ja niiden välillä on liikkunut kielellisiä vaikutteita. Myös yhteisestä kantakielestä periytyneet kielenpiirteet lienevät helpottaneet eri murteita puhuneiden keskinäistä ymmärrystä ja vaikutteiden omaksumista. Koska esimerkiksi eteläsaamesta voidaan kuitenkin osoittaa piirteitä, joita ei ole nähtävissä muissa saamelaiskielissä – esimerkiksi tässä artikkelissa esittämämme germaanilainat ja Korhosen (1981, 19, 20–21) esittämät fonologiset ja morfofonologiset piirteet – voidaan myös olettaa jo varsin varhaista eteläkantasaamen erilliseksi kehitystä. Kontaktit ja keskinäinen ymmärrys muiden murteiden puhujiin säilyi, mutta eteläsaameen kehittyi myös omia kielellisiä innovaatioita omien germaanikontaktien ja sisäisen kehityksen kautta.

Lyhenteet

EKSa	eteläkantasaame
IKSa	itäkantasaame
KKSk	keskikantaskandinaavi
KL Germ	keskiluoteisgermaani
KSk	kantaskandinaavi
LGerm	luoteisgermaani
LKSa	länsikantasaame
MKSa-1	myöhäiskantasaamen taso 1

MKSA-2	myöhäiskantasaamen taso 2
MKSk	myöhäiskantaskandinaavi
MLGerm	myöhäisluoteisgermaani
MNo	muinaisnorja
SaE	eteläsaame
SaI	inarinsaame
SaK	koltansaame
SaKil	kildininsaame
SaL	luulajansaame
SaP	pohjoissaame
SaPii	piitimensaame
SaT	turjansaame
SaU	uumajansaame
SSk	siirtymäskandinaavi
VKSk	varhaiskantaskandinaavi
VLGerm	varhaisluoteisgermaani

Lähteet

- AIKIO, ANTE 2004: An essay on substrate studies and the origin of Saami. IRMA HYVÄRINEN, PETRI KALLIO ja JARMO KORHONEN (toim.): *Etymologie, Entlehnungen und Entwicklungen. Festschrift für Jorma Koivulehto zum 70. Geburtstag*, 5–34. Mémoires de la Société Néophilologique de Helsinki, LXIII. Uusfilologinen yhdistys, Helsinki.
- 2006: On Germanic–Saami contacts and Saami prehistory. *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* 91, 9–55.
- 2007: The study of Saami substrate toponyms in Finland. RITVA LIISA PITKÄNEN ja JANNE SAARIKIVI (toim.): *Borrowing of place names in the Uralian languages*, 159–197. Onomastica Uralica 4. Debrecenin yliopisto–Helsingin yliopisto, Debrecen–Helsinki.
- 2009: *The Saami loanwords in Finnish and Karelian*. Oulun yliopisto, Oulu.
- (LUOBBAL SÁMMOL SÁMMOL ANTE) 2012: An essay on Saami ethnolinguistic prehistory. RIHO GRÜNTAL ja PETRI KALLIO (toim.): *A linguistic map of prehistoric northern Europe*, 63–118. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 266. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- AIKIO, ASLAK – AIKIO, ANTE 2001: Heimovaelluksista jatkuvuuteen – suomalaisen väestöhistorian tutkimuksen pirstoutuminen. *Muinaistutkija* 4/2001, 2–18.
- BERGSLAND, KNUT 1996: *Bidrag til sydsamenes historie*. Skriftserie nr 1. 2. painos. Sámi dutkamiid guovddáš, Tromsø.
- BJORVAND, HARALD – LINDEMAN, FREDRIK OTTO 2007: *Våre arveord. Etymologisk ordbok. Revidert og utvidet utgave*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning, Serie B: Skrifter. Novus Forlag, Oslo.
- HASSELBRINK, GUSTAV 1981–1985: *Südlappisches Wörterbuch. Ausgearbeitet von Gustav Hasselbrink*. Band I, II, III. Schriften des Instituts für Dialektforschung und Volkskunde in Uppsala. Ser. C:4. AB Lundequistska Bokhandeln, Uppsala.
- HEGGSTAD, LEIV – HØDNEBØ, FINN – SIMENSEN, ERIK 2008: *Norrøn ordbok. 5. utgåva av Gamalnorsk ordbok av Hægstad og Torp*. Det Norske Samlaget, Oslo.
- HEIKKILÄ, MIKKO 2011: Huomioita kantasaamen ajoittamisesta ja paikantamisesta sekä germaanisia etymologioita saamelais-suomalaisille sanoille. *Virittäjä* 1/2011, 68–82.
- 2012: *Tampere* – saamelaisen *Tammerkosken* kaupunki. *Virittäjä* 1/2012, 117–124.
- 2014: *Bidrag till Fennoskandinaviens språkiga förhistoria i tid och rum*. Helsingin yliopisto, Helsinki.
- HÄKKINEN, JAAKKO 2010: Jatkuvuusperustelut ja saamelaisen kielen leviäminen (osa 2). *Muinaistutkija*

- 2/2010, 51–64.
- KALLIO, PETRI 2006: Suomen kantakielten absoluuttista kronologiaa. *Virittäjä* 1/2006, 2–25.
- 2007: Kantasuomen konsonanttihistoriaa. JUSSI YLIKOSKI ja ANTE AIKIO (toim.): *Sámit, sánit, sátnehámit. Riepmočála Pekka Sammallahtii miessemánu 21. beaivve 2007*, 229–249. Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimituksia 253. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- 2009: Stratigraphy of Indo-European loanwords in Saami. TIINA ÄIKÄS (toim.): *Máttut – Máddagat. The roots of Saami ethnicities, societies and spaces/places*, 30–45. Publications of Giellagas Institute 12. Oulun yliopisto, Oulu.
- KOIVULEHTO, JORMA 1992: Germanisch-lappische Lehnbeziehungen. LÁSZLÓ HONTI, SIRKKA-LIISA HAHMO, TETTE HOFSTRA, J. JASTRZEBSKA ja OSMO NIKKILÄ (toim.): *Finnisch-ugrische Sprachen zwischen dem germanischen und dem slavischen Sprachraum. Vorträge des Symposiums aus Anlaß des 25-jährigen Bestehens der Finnougristik an der Rijksuniversiteit Groningen 13.–15. November 1991*, 85–95. Amsterdam/Atlanta.
- 1999: Das Verhältnis des Ostseefinnischen und des Lappischen im Lichte der alten Lehnwörter: Die Substitution des fremden Wortausgangs *-CVz im Lappischen. PEKKA LEHTIMÄKI (toim.): *Sprachen in Finnland und Estland*, 7–22. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden.
- 2002: Contact with non-Germanic languages II: relations to the east. OSKAR BANDLE, KURT BRAUNMÜLLER, ERNST HÅKAN JAHR, ALLAN KRAKER, HANS-PETER NAUMANN ja ULF TELEMANN (toim.): *The Nordic languages. An international handbook of the history of the North Germanic languages*, 583–594. Vol. 1. Mouton de Gruyter, Berlin – New York.
- 2008: Zwei alte skandinavische Lehnwörter im Saamischen. K. DEKKER, A. A. MACDONALD ja H. NIEBAUM (toim.): *Northern voices: essays on Old Germanic and related topics, offered to professor Tette Hofstra*, 321–326. Mediaevalia Groningana. New series; vol. 11. Peeters, Leuven.
- KORHONEN, MIKKO 1981: *Johdatus lapin kielen historiaan*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- KULONEN, ULLA-MAIJA – SEURUJÄRVI-KARI, IRJA – PULKKINEN, RISTO 2005 (toim.): *The Saami. A cultural encyclopaedia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- KUOKKALA, JUHA 2018: Henkilökohtainen tiedonanto Minerva Pihalle.
- KÖBLER, GERHARD 2014a: *Altnordisches Wörterbuch*. 4. painos. Saatavissa <http://www.koeblergerhard.de/anwbhinw.html> [viitattu 27.5.2020].
- 2014b: *Germanisches Wörterbuch*. 5. painos. Saatavissa <http://www.koeblergerhard.de/germwbhinw.html> [viitattu 27.5.2020].
- LAGERCRANTZ, ELIEL 1939: *Lappischer Wortschatz I & II*. Lexica Societatis Fenno-Ugricae VI. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- LARSSON, LARS-GUNNAR 1986: Nordligt i söder och sydligt i norr: nagot om samisk dialektforskning. *Kungl. Humanistiska Vetenskapssamfundet I Uppsala, Årsbok 1985*, 106–122.
- LEHTINEN, TAPANI 2007: *Kielen vuosituhanet. Suomen kielen kehitys kantauralista varhaisuuteen*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- LEHTIRANTA, JUHANI 1989: *Yhteissaamelainen sanasto*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 200. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- MAGGA, OLE HENRIK 2014: Lullisámegiela muohtasánit. *Sámi diedalaš áigečála* 1/2014, 27–49.
- MEBIUS, HANS 2003: *Bissie. Studier i samisk religionshistoria*. Jengel, Östersund.
- NIELSEN, HANS FREDÉ 2002: Delimitation of Ancient Nordic from Common Germanic and Old Nordic. OSKAR BANDLE, KURT BRAUNMÜLLER, ERNST HÅKAN JAHR, ALLAN KRAKER, HANS-PETER NAUMANN ja ULF TELEMANN (toim.): *The Nordic languages. An international handbook of the history of the North Germanic languages*, 615–619. Vol. 1. Berlin–New York: Walter de Gruyter.
- NIELSEN, HANS FREDÉ 2004: Friedrich Maurer and the Dialectal Links of Upper German to Nordic. HANS-PETER NAUMANN, FRANZISKA LANTER ja OLIVER SZOKODY (toim.): *Alemannien und der Norden. Internationales Symposium vom 18.-20. Oktober 2001 in Zürich*, 12–28. De Gruyter, Berlin.
- PIHA, MINERVA 2018: Combining Proto-Scandinavian loanword strata in South Saami with the Early Iron Age archaeological material of Jämtland and Dalarna, Sweden. *Finnisch-Ugrische Forschungen* 64, 118–233. <https://doi.org/10.33339/fuf.66694>

- PULKKINEN, RISTO 2011: Saamelaisten etninen uskonto. IRJA SEURUJÄRVI-KARI, PETRI HALINEN ja RISTO PULKKINEN (toim.): *Saamentutkimus tänään*, 208–270. Tietolipas 234. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. <https://doi.org/10.21435/tl.234>
- QVIGSTAD, J.K. 1893: *Nordische Lehnwörter in Lappischen*. Grøndahl & Søn, Christiania.
- RYDING, HÅKAN 2013: *Words and varieties. Lexical variation in Saami*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 269. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- SAARIKIVI, JANNE 2011: Saamelaiskielet – nykypäivää ja historiaa. IRJA SEURUJÄRVI-KARI, PETRI HALINEN ja RISTO PULKKINEN (toim.): *Saamentutkimus tänään*, 77–119. Tietolipas 234. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- SAMMALLAHTI, PEKKA 1977: Suomalaisen esihistorian kysymyksiä. *Virittäjä* 81, 119–136.
- 1998: *The Saami languages. An introduction*. Davvi Girji, Kárášjohka.
- SCHALIN, JOHAN 2018a: henkilökohtainen tiedonanto Minerva Pihalle.
- 2018b: *Preliterary Scandinavian sound change viewed from the east. Umlaut remodeled and language contact revisited*. Nordica Helsingiensia 54. Finskugriska och nordiska avdelningen Nordica, Helsinki.
- 2020: henkilökohtainen tiedonanto Minerva Pihalle.
- SCHLACHTER, WOLFGANG 1958: *Wörterbuch des Walldlappendialekts von Malå und texte zur ethnographie*. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XIV. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- SKANKE, HANS 1943 [1728–1731]: *Epitomes historiae missionis lapponicae. Nordlands og Troms finner I eldre håndskrifter*. Nordnorske samlinger utgitt av etnografisk museum V. A. W. Brøgger's boktrykkeri, Oslo.
- SKÖLD, TRYGGVE 1960: *Einige germanische Lehnwörter im Lappischen und Finnischen*. Uppsala universitetets årsskrift 1960:2. Uppsala universitet.
- 1961: *Die Kriterien der urnordischen Lehnwörter im Lappischen*. Institutionen för nordiska språk, Uppsala.
- WIKLUND, K.B. 1918: Die Erforschung der germanischen Lehnwörter im Finnischen und Lappischen. *Indogermanisches Jahrbuch* 5: 1–21.

MINERVA PIHA and JAAKKO HÄKKINEN: From Proto-Saami to Southern Proto-Saami. Loan evidence of the early drift of South Saami

This article examines which loaning features indicate that the predecessor of South Saami – Southern Proto-Saami – drifted off from common Late Proto-Saami at an early date. We also suggest that this drift refers to linguistic immigration to central Scandinavia where South Saami is spoken today. Loanword evidence provided are those from Northwest Germanic and Proto-Scandinavian found in South Saami that either have irregular sound substitutes compared to other Saami languages (e.g. South Saami word-medial *-r-* in *snæjrie* ‘slice (of bread, cheese)’ cf. Inari Saami *-tt-* in *snáittu* ‘splint’; South Saami initial *h-* in *haame* ‘antlerless reindeer doe’ cf. North Saami *ápmil*); they are not found in any other Saami language (e.g. *saar-* in *Saaraahka* ‘creative old woman (divinity)’ or they have deviating semantic meaning compared to other Saami languages (South Saami *duvrie* ‘bear’; cf. North Saami *divri* ‘insect’). The number of such loanwords is 53 out of about 170. Even those loanwords, which do not show any kind of irregularity when compared to other Saami languages, may have been borrowed into South Saami separately, however they do not contain any of those sounds that started a deviating development after the drift. In absolute chronology, the initial areal and dialectal drift happened in southern Finland around 200 CE. Features presented here are so numerous, though many of them are still quite sporadic, that we find there is sufficient evidence to show the early drift of South Saami. This dating also correlates with the changes

seen in archaeological data taken from the South Saami-speaking area. Thus, the changes in archaeological material most likely are caused by Saami speakers arriving to a new land and their intensively active contacts with the people already inhabiting the area.

Minerva Piha
mmpiha@utu.fi
Suomen kieli ja suomalais-ugrilainen kielentutkimus
20014 Turun yliopisto

Jaakko Häkkinen
hakkinenjaakko@gmail.com

JOHANNA VIIMARANTA

Suomen veden ääniin liittyvien imitatiivien vakiintuneisuus erityyppisten aineistojen perusteella

1 Johdanto

Suomen kielessä veteen liittyviä aistihavaintoja kuvaavat mm. seuraavat muodoltaan vakiintuneet taipumattomat sanat (imitatiivit eli onomatopoeettiset interjektiot): *klunk, kohi, kuoh, liri, liti, lits, loiskis, loti, läti, läts, molskis, pirsk, pläts, polskis, pori, pul(i), roiskis, tip*. Tämä sanaluettelo perustuu aiempaan tutkimukseeni (Viimaranta–Aleksandrova–Bogomolov–Pasmor–Tikkanen 2016). Vaikka puhuja saattaakin mieltää oman kielenensä imitatiivit luonnollisen kuvaileviksi, ovat ne silti kielikohtaisia. Toisen kielen puhuja ei aina tunnista tällaisia sanoja vieraasta kielestä varsinkaan ilman kontekstia (J. Leskinen 1998). Kiinnostavaa on myös, miten äännesymboliikka, äänteiden ja niiden yhdistelmien yhteys merkityksiin, toteutuu näissä sanoissa.

Tässä artikkelissa edellä mainittuja sanoja ja niiden variantteja tarkastellaan sellaisissa konteksteissa, joissa vesi yksin tai kontaktissa esineeseen tai olentoon saa aikaan ole-massa, kuviteltavissa tai kuvailtavissa olevan äänen. Näissä käytöissä nämä sanat ovat siis aidosti imitatiivisia eli jäljitteleviä. Laajemmin imitatiiveja voidaan käyttää myös silloin, kun tilanteeseen ei edes kuvitella ääntä: esimerkiksi sopivat kovia äkillisiä ääniä kuvaavat sanat (suomessa esim. *pam, ta-daa*) kuvattaessa metaforisesti tai metonymisesti yllättäviä, ääneen liittymättömiä reaktioita (Jääskeläinen 2013; Viimaranta–Vihervä 2019).

On tapana olettaa, että tutkijayhteisö voi tutkimuksella määritellä ne kielen järjestelmässä olevat ilmaisukeinot, joista puhuja valitsee puhetilanteessa yhden. Tällainen näkökulma näkee kielenkäytön ainakin jossain määrin ennakoitavana. Sanojen vakiintuneisuus puolestaan sisältää ainakin tunnistettavuuden ja merkityksen määriteltävyyden. On myös väitetty, että suomen ekspressiiviset sanat ovat tilannesidonnaisia ja niille on sen takia vaikea abstrahoida merkityksiä (Jarva 2003, 75). Toisaalta useiden muiden kielten osalta vastaavista sanoista on laadittu kokonaisia sanakirjoja (mm. puola: Bańko 2008; ranska: Enckell–Rézeau 2003) ja myös suomen imitatiivien tutkimuksessa on käytetty sanakirja-aineistoja (esim. J. Leskinen 2001; Jääskeläinen 2015). Voiko tällaisille sanoille siis kuitenkin

jonkin aineiston perusteella määritellä kielenpuhujien jakaman merkityksen? Ulla Vanhatalo (2001) on esittänyt, että muun muassa ekspressiivisten lekseemien merkitystä voidaan tarkastella hierarkialtaan erilaisten merkityskomponenttien avulla ja nämä komponentit voi määritellä vertailemalla lekseemejä keskenään. Tällaista vertailua varten jäljempänä esitellään mahdollisina aineistoina sanakirja-aineistoja, korpusaineistoja, videoaineistoon perustuvaa elisitaatiotestiä¹ ja internetin kautta toteutettua kyselytutkimusta².

Tämän artikkelin tutkimuskysymykset ovat seuraavat: 1) Miten veteen liittyvien imitatiivien merkitys suhteutuu toisiinsa? 2) Voiko ennakoida, mitä sanaa kielenpuhujat käyttävät tiettyssä tilanteessa? 3) Onko näiden sanojen sananmuodostus ja äännesymboliikka aiemmin kuvatus kaltaista? 4) Miten eri puhujien intuitio näistä sanoista osuu yhteen? Näiden kysymysten lisäksi pohdin erilaisten aineistonhankintamenetelmien käytettävyyttä semantiikan tutkimuksessa.

Seuraavassa esittelen ensin aiheeseen liittyvää aiempaa tutkimusta etenkin sanojen muodon ja merkityksen vakiintuneisuuden näkökulmasta. Sen jälkeen esittelen aineistoni ja sen analyysissa käytetyt menetelmät. Viimeiseksi tulkitseen saamani tulokset.

2 Suomen äännesymbolisen sanaston aiempi tutkimus muodon ja merkityksen vakiintuneisuuden näkökulmasta

Suomen äännesymbolisesta sanastosta on tehty jonkin verran tutkimusta (mm. Ruoppila 1934; 1935; Rytönen 1935; 1940; Penttilä 1940; 1963, 256–258, 503–504; Ravila 1952; Anttila 1976; H. Leskinen 1991; J. Leskinen 1998; 2001; Mikone 2002; Jarva 2003; Jääskeläinen 2013; 2015). Yksi toistuva huomio on ollut tällaisen sanaston valtava variaatio. Voisiko näitä sanoja kuitenkin pitää vakiintuneina? Vakiintuneiksi voi määritellä sellaiset sanat, jotka löytyvät yleiskielen sanakirjoista. Tällaisilla sanoilla on vakiintunut oikeinkirjoitusasu, niiden käytöstä löytyy esimerkkejä kirjallisista lähteistä, ja niitä käytetään tietyn merkityksen kielellistämiseksi. Niiden ero lähisyronyymeihin voidaan myös määritellä.

Anni Jääskeläinen (2015, 466–467) jakaa imitatiivit Rhodesia (1994) seuraten ”kesyihin”, ”villeihin” ja ”puolivilleihin” sen mukaan, miten vakiintuneita sanat ovat. ”Kesytt

1 Tässä artikkelissa kuvattavalla elisitaatiotestillä saatua aineistoa on käytetty aiemmin osana venäjäksi julkaistua vertailevaa tutkimusta (Viimaranta ym. 2016). Siinä kysyttiin, millaisia veteen liittyviä onomatopoeettisia interjektioita tutkimuksen kuvaamissa tilanteissa käytetään ja onko venäjän ja suomen näissä sanoissa havaittavissa foneettista samankaltaisuutta. Haluttiin myös selvittää, toteutuvatko lausetason vastauksessa ne syntaktiset funktiot, joita toisaalta onomatopoeettisille interjektioille ja toisaalta verbeille näissä kielissä on tutkimuskirjallisuudessa annettu. Sanatasolla tutkimuksen tulos oli, että veden ääniin liittyvät suomen ja venäjän sanat ovat hyvinkin erilaisia, mutta joissain tapauksissa löytyi foneettista samankaltaisuutta. Esimerkiksi suomessa käytetään sanoja *pulp* ja *puli* ja venäjässä *bul'* ja *bul'k* kuvaamassa kuplivan veden ääntä. Tässä artikkelissa saman aineiston osa, suomenkieliset sanaston vastaukset, on uudelleen analysoitu tarkemmin ja tämä osa aineistosta julkaistaan ensimmäistä kertaa kokonaisuudessaan.

2 Saman tyyppistä menetelmää (perinteisen paperisen lomakkeen avulla) ja sen soveltuvuutta sanastotyöhön ja synonymian tutkimukseen on väitöskirjassaan käsitellyt Ulla Vanhatalo (2005).

imitatiivit ovat mukautuneet kielen systeemiin, mm. sen tavurakenteeseen ja foneettiseen järjestelmään. Niitä voi löytää esimerkiksi sanakirjoista, ja niillä voi olla vakiintunut merkitys. Täysin viljejä sanoja puolestaan ei voi edes kirjoittaa: jo kirjoitusasun valinta tekee sanasta puolivillin (Jääskeläinen 2015, 467).

Imitatiivien sananmuodostuksessa on havaittu yleisiä tendenssejä, joita ovat reduplikaatio, tietyille kielelle epätyypillisten foneettisten segmenttien käyttö ja tiettyjen segmenttien yhteys semanttisiin kenttiin (Hinton–Nicholls–Ohala 1994, 9). Nämä piirteet ovat tyypillisiä myös suomen imitatiiveille.

Sanahahmo tarkoittaa ”sanan fonologista ilmiä, skemaattista runkoa, joka rakentuu sen tavuluvusta sekä fonologisesta ja morfologisesta rakenteesta” (VISK, §147). Tästä näkökulmasta sananmuodostus toteutuu analogisesti ja sanahahmo voi toimia muottina muiden sanojen muodostumiseen sanan alkuperästä riippumatta (vrt. VISK, §148). Suomen sanahahmoltaan samanlaiset imitatiivit muodostava sarjoja, joissa vokaalit ja konsonantit varioivat. Siinä missä ei-äännesymbolisella sanalla on määriteltävissä oleva sanan leksikaalisen merkityksen sisältämä kanta, esim. *kala* (*kala-kalastaa-kalastus/kalastaminen*; *kala-kalastaa-kalastella-kalastelu/kalasteleminen*), imitatiiveilla kanta siis vaihtelee (esim. *lits/lots/läts/löts*; *rits/rots/räts/röts*). Tällaisesta vaihtelevasta kannasta on käytetty termiä *juuri* (Rytkönen 1940; Koivisto 2013, 311; Jarva 2003, 89). Fonesteemeilla tarkoitetaan pienimpiä konventionaalisia äännesymbolisia yksiköitä (esim. Hinton ym. 1994, 5; Jääskeläinen 2015, 471). Fonesteemeja saattaa siis tämän tulkinnan mukaan olla useitakin samassa juuressa, esim. *lits* sisältää veden ääniin liittyvän fonemaattisen alkukonsonantin *l-* ja tietynlaista kontaktia merkitsevän *-ts*-yhtymän lopussa. Myös niiden välissä olevalla vokaalilla voi olla merkitystä erottava funktio.

Sananmuodostuskeinona kannanvaihtelua kutsutaan vartalonsisäiseksi johdoksi tai vartalojohdoksi (Räisänen 1983, 134; VISK §148). Siinä tapahtuva vokaalien ja konsonanttien variaatio on yhteydessä merkityseroihin (Jääskeläinen 2015). Vartalojohdon yleisyyden lisäksi imitatiivien muotit sisältävät tyypillisesti reduplikaatiota, ja samajuuristen imitatiivien välinen suhde voidaan tulkita tiettyjen johtimien avulla syntyneeksi (*roisk-roiskis-roiskista*).

Osa imitatiiveista on syntynyt verbeistä tai substantiiveista takaperoisjohdon seurauksena. Kuitenkin sananmuodostuksen suunta voi olla vaikeasti todistettavissa ja kaikkien on kiistanalaista, onko sillä merkitystä nykypuhujan kielenkäytölle ja mielikuvalle sanojen välisistä suhteista – takaperoisjohdetut imitatiivit kun sopivat samoihin muotteihin kuin muutkin. On myös huomattava, että imitatiivi ja saman juuren sisältävä verbi eroavat keskeisesti siinä, että verbien merkitys on lähes aina konkreettisesti aistimusta tai siihen liittyvää tapahtumaa kuvaava, kun taas imitatiiveille tämä merkitys on vain yksi useista käyttötarkoituksista. Tämän takia imitatiivien käyttöä, merkityksiä ja vakiintuneisuutta on tutkittava erikseen.

Jääskeläinen erottaa suomen imitatiiveille seuraavat sanahahmot (esimerkit omasta aineistostani): yksitavuinen konsonanttiloppuinen imitatiivi (*pläts*), yksitavuinen vokaaliloppuinen imitatiivi (*huu*), *s*-sarja-imitatiivi (*roisk-roiskis-roiskista*), kahden lyhyen tavun

CV-CV-imitatiivihahmo (*puli*), kolmitavuinen *ti*-loppuinen imitatiivi (ei esimerkkiä) ja *n*-loppuinen ”instruktiivityyppi” (*lorin*) sekä yksittäishahmoiset imitatiivit (Jääskeläinen 2013, 82–91). Sanahahmot voivat myös toistua tai yhdistyä, ja niiden kirjoitusasussa on etenkin äänen pituutta tai voimakkuutta heijastavan vokaalin tai loppukonsonantin variaatiota (Jääskeläinen 2013, 92–99).

Aiempi tutkimuskirjallisuus on selittänyt, miten imitatiivit ovat muodostuneet ja millaisia lainalaisuuksia muotojen moninaisuudessa on. Mutta miten tämä yhdistyy merkityksen ja käyttöyhteyksien vakiintuneisuuteen?

On jo pitkään tiedetty, että variaatiota samaa juurta edustavien kuvailevien sanojen välillä tapahtuu niin eri puhujien kesken kuin samallakin puhujalla (Ruoppila 1934). Epäselvempää on, liittyykö tämä variaatio sanojen merkitykseen. Ulla-Maija Kulosen (1996, 24–27) mukaan deskriptiivisanoille on tyypillistä suuri varioivuus, joka ei todennäköisesti ole täysin sattumanvaraista. Varioivuus koskee kuitenkin hänen mukaansa olemassa olevia sanajuuria, eikä ole todisteita täysin uusien sanojen syntymisestä. Veikko Ruoppilan mukaan (1935) vokaalien variaatio ei selity merkityksen muutoksella vaan muilla, etenkin tyylillisillä, seikoilla. Eve Mikone (2002, 89) on tästä eri mieltä – hänen mukaansa äänten muutos tuottaa lähes aina merkityksen muutoksen. Heikki Leskisen tutkimuksen mukaan onomatopoeettiset verbit ovat monissa tapauksissa vakiintuneet tiettyjen subjektien kanssa käytettäväksi, mutta samajuuristen verbien merkityserot ja äännesymboliikan lainalaisuudet voivat olla häilyviä (H. Leskinen 1991). Juha Leskisen (1991, 49) mukaan imitatiivien merkitys on horjuva ja epämääräinen ja muodotkin usein vaihtelevia – sama ilmaus voi viitata useisiin eri tarkoitteisiin ja yhtä tarkoitetta on mahdollista jäljitellä useilla erilaisilla imitatiiveilla. Myöskään Vesa Jarvan (2003, 64–65) mukaan ei ole syytä olettaa, että deskriptiivisissä sanoissa äänteet tai äänneyhdistelmät olisivat yhteydessä tiettyyn merkitykseen.

Jääskeläinen (2015) on kuitenkin löytänyt imitatiivien äännesymboliikasta tiettyjä johdonmukaisuuksia ja erottanut myös muutamia veden ääniin liittyviä konventionaalisia äänneyhdistelmiä. Hänen mukaansa *loiskis*-rakennetyypin (*CViskis*) sanoilla *l*-foneemi liittyy veteen ja sen roiskumiseen paljon, kun taas *r* assosioituu roiskumiseen mutta vain vähäiseen nesteeseen määrään (mts. 479). Laajemminkin hän yhdistää *l*-foneemin nesteeseen ääniin (mts. 480–481). Palaan näihin huomioihin nestemäisyyden äännesymboliikasta aineistoni analyysissä.

Aiemman tutkimuskirjallisuuden perusteella voisi siis olettaa, että tutkimani imitatiivit varioivat tiettyjen lainalaisuuksien mukaisesti oman sanahahmonsa sisällä. Konventionaalistuneiden sanojen lisäksi voisi olettaa löytyvän myös okkasionaalisesti käytettyjä villimpiä imitatiiveja, joiden sisältämät fonemaattiset ainekset antaisivat lisätietoa äännesymboliikan vakiintuneisuudesta. Muodoltaan eroavien sanojen voisi olettaa eroavan myös merkitykseltään, mutta aiempi kirjallisuus ei pysty vastaamaan kysymykseen, miten tarkkaan tämä merkitys olisi määriteltävissä ja voiko eri sanoja käyttää samoissa käyttöyhteyksissä.

3 Metodit ja aineistot

3.1 Introspektion, sanakirjojen ja korpusaineistojen käytön ongelmia

Yksittäisten informanttien tai tutkijan oman kielitajun käyttö ainoana lähteenä ei sovel-
lu imitatiivien merkityksen ja käytön tutkimukseen, koska eri ihmisten käsitykset niistä
poikkeavat jyrkästi toisistaan. Lisäksi monet pitävät imitatiiveja vähempiarvoisina sanoi-
na, joita eivät itse käytä. (Oman kokemukseni lisäksi tämän vahvistavat Jääskeläinen 2013,
341; Nikitina 2012, 179 ja niissä annetut lähteet.)

Suomen sanakirjat eivät sisällä systemaattisesti imitatiiveja, minkä vuoksi ne eivät
ole yksinään luotettavaa materiaalia imitatiivien merkityserojen tutkimiseen. Tarkastelen
ensin, mitä tietoa sanakirjat antavat artikkelin alussa mainituista veteen liittyvistä imitatiiv-
veista (*klunk, kohi, kuoh, liri, liti, lits, loiskis, loti, läti, läts, molskis, pirs, pläts, polskis, pori,*
pul(i), roiskis, tip). Suomen kielen perussanakirjassa (PS), Kielitoimiston sanakirjassa (KS)
ja Suomen murteiden sanakirjan (SMS 2012) tähän mennessä (painettuna tai verkossa)
julkaistussa aineistossa ei ole mainittu yhtään näistä sanoista. Nykysuomen sanakirjasta
(NS) löytyy *loiskis, molskis, polskis* ja *roiskis*. Suomen kielen etymologinen sanakirja (SKES
1981–1987) sisältää vain sanan *roiskis*. Elias Lönnrotin Suomalais-ruotsalainen sanakirja
(Lönnrot 1958 [1867–1880]) sisältää interjektioiksi määriteltynä ja ruotsinkielisin inter-
jektioikäännöksin varustettuina sanat *klunk, loiskis, roiskis* sekä onomatopoeettisiksi (*voc.*
onom.) merkityt *kohi, lori, pul(i)* sekä substantiiviksi merkityn sanan *liri*. Esimerkkejä
näiden sanojen käytöstä ei Lönnrotin sanakirjasta kuitenkaan löydy. Kaikille luetteloni
sanoille löytyy kuitenkin ainakin yhdestä edellä mainituista sanakirjoista vähintään yksi
samakantainen verbi tai substantiivi, mikä todistaa niiden juurten vakiintuneisuudesta.

Toiseksi imitatiivien käytöstä voi yrittää saada tietoa kielitieteellisistä korpuksista.
Sanojen pieni frekvenssi osoittautuu kuitenkin ongelmaksi. Osasta tämän tutkimuksen
kohteena olevista sanoista ei löydy ainoatakaan relevanttia esimerkkiä Suomen kielipan-
kin Korp-käyttöliittymän kautta käytettävissä olevista aineistoista (corp.csc.fi) (esim.
kohi, pirs), joistakin vain muutamia relevantteja käyttöesimerkkejä (*kuoh, liri, liti, loti,*
läti, pori), toisista (*klunk, lits, loiskis, läts, molskis, pläts, polskis, pul(i), roiskis, tip*) taas
esimerkkejä löytyy paljonkin (sadasta useaan sataan – ainakin kunnes esimerkkejä tutkii
tarkemmin³). Lisäksi koska sanoja ei ole sanakirjoissa, ei niitä ole myöskään hakusanana
korpuksessa. Toki sanaa voi silti hakea merkkijonona, mutta annotaation puuttuminen
tuo joidenkin sanojen kohdalla mukaan runsaasti epärelevantteja esimerkkejä homonyy-
misistä kielen yksiköistä⁴. Valmiit korpusaineistot eivät täten ole kovin hyvä aineistolähde
tutkimuksen kohteena olevien sanojen tutkimukseen.

3 Esim. sanalla *läts* on Kielipankin Suomi24 2017 -aineistossa 607 esiintymää, joista kuitenkin vain 43
on tämän tutkimuksen kannalta relevantteja. Suuressa osassa lopuista esiintymistä kuvataan seksin
ääniä. Samoin sanan *pläts* 263 esiintymästä samassa aineistossa vain 47 liittyy veteen (ja näistä vain
kahdessa jokin esine tai olento päätyy veteen).

4 Esim. sanasta *kohi* merkityksissä 'kohti, kohden, kohdalta' oli Kielipankin Suomi24-aineistossa 166
käyttöesimerkkiä, kun taas minua kiinnostavista imitatiivikäytöistä ei löytynyt ainoatakaan esimer-
kkiä. Ainoa tapa saada tämä selville oli käydä aineisto läpi käsin.

3.2 Käytetty elisitaatiotestimenetelmä

Tämän artikkelin ensimmäinen materiaalin lähde on elisitaatiotesti. Siinä videomateriaalin oli tarkoitus kirvoittaa vastaukset, jotka koehenkilöt kirjoittivat paperille. Osin samantyyppisillä, videoaineistoon perustuvilla kokeilla on tutkittu muun muassa liikkeen kielentämistä (Blomberg 2014; Tuuri 2015). Inspiraatio nimenomaisesti tällaisen menetelmän kokeilemiseen tuli Anneli Pajusen (2015) ja Emilia Tuurin (2015) esitelmistä, joissa näytettiin pätkiä typologisessa tutkimuksessa käytettäviä ranskalaisen Trajectoire-työryhmän videoaineistoista (Ishibashi ym. 2006). Tällaisessa tutkimuksessa koehenkilöt kielentävät suullisesti videolla näytettäviä tilanteita.

Käytetty testi oli osa laajempaa tutkimusta, jossa vertailtiin suomea ja venäjää ja jonka suunnitteli ja toteutti silloinen tutkimusryhmäni. Kerättyään listan vakiintuneina pitämiään veden ääniä kuvaavia onomatopoeettisia sanoja tutkimusryhmä pohti, millaisia niiden oletuksenmukaisesti tyypillisiä käyttöjä voisi helposti eritellä itse kuvattavien videoklippien avulla⁵. Kuvatut tilanteet oli valittu sillä perusteella, että niissä oli sekä yhteisiä että eroavia piirteitä. Näiden piirteiden oletettiin olevan niitä, jotka erottavat lähisynonyymiset imitatiivit toisistaan. Kun videonpätissä heiteltiin erilaisia esineitä (pienää, suurta, kelluvaa, uppoavaa) toisaalta pesualtaaseen ja toisaalta luonnonvesistöön, oli oletuksena löytää vahvistusta sille, että veteen putoavan esineen muoto, koko, kelluvuus ja syntyvät roiskeet ovat merkityksellisiä sanaa valittaessa. Suomen osalta yhtenä kuvattujen tilanteiden valintaan vaikuttavana tekijänä oli se, mitä eroja tutkimusryhmän tulkinnan mukaan on suomen lähimerkityksisillä imitatiiveilla *pläts*, *plätsis*, *loiskis*, *molskis*, *roiskis*.

Elisitaatiotestissä näytettiin kooste 12 lyhyestä (5–15 sekunnin mittaisesta) videoklipistä. Elisitaatiotestin osallistajat täyttivät lomakkeen, jossa oli kutakin videota varten kohta yhdellä sanalla (lähtökohtaisesti imitatiivilla) ja lauseella kuvaamista varten (ks. kuva 1). Tässä artikkelissa käsitellään vain yhden sanan vastauksia, koska lausetaso oli otettu mukaan venäjän onomatopoeettisten interjektioiden syntaktisten ominaisuuksien takia. Lomakkeessa kysyttiin taustatietoina ikä, äidinkieli ja sukupuoli. Osallistujia johdateltiin tehtävään yhden videoklipin avulla, jossa oli esimerkkivastaukset. Vastausten kirjoittamista varten oli kunkin videonpätjän välissä 30 sekunnin mittainen tauko. Tauot oli valmiiksi ohjelmoitu näytettävään videotiedostoon. Valmisteluineen testin teko kesti kaikkinsa noin 15 minuuttia, josta varsinainen testi noin 10 minuuttia.

Videomateriaali valittiin testiin siitä syystä, että verrattuna esimerkiksi skemaattisempiin kuviin tai animaatioihin se antoi mahdollisuuden kuvata tilannetta tarkasti. Tässä kokeessa videoaineisto yhdistettiin paperiseen kyselylomakkeeseen, koska tarkoituksena

5 Selvä on, että veteen liittyy myös muita tilanteita ja toisaalta kokeessa haettuja ja siinä ilmenneitä sanoja käytetään myös muita tilanteita kuvaamaan.

TUTKIMUS

veteen liittyvistä ääntä jäljittelevistä sanoista

Kiitos osallistumisesta. Toivottavasti oli kivaa 😊

~ ~ ~ ~ ~

_____ (äidinkieli/-kielet) _____ (sukupuoli) _____ (ikä)

1) Katsottuasi kunkin videopätkän kuvaa se **YHDELLÄ SUOMENKIELISELLÄ ”VEDEN ÄÄNEN” SANALLA**, joka kuvailee vettä tai sen kontaktia esineeseen. |

2) Millaisen **LAUSELLA** voi kuvata videon tilannetta?

VASTAUS		
Videon nro	ääntä kuvaava sana	lause
0	tip	Hana tiputtelee./ Hanasta kuuluu tip, tip.
1		
2		
3		
4		
5		
6		
7		

Kuva 1. Elisitaatiotesteissä käytetyn lomakkeen yläosa.

oli testata kielenkäyttöaineiston hankintaa ilman erityislaitteita.⁶ Videoklipit on kuvattu kännykkäkameroilla ja lopullinen videokooste editoitu ilmaisohjelmalla. Testitilanteissa käytössä on ollut vain nykyinen luokkahuonestandardi: videotykki, kannettava tietokone ja kaiuttimet. Videokuvan laatu saatiin vaikeuksitta erinomaiseksi, eikä se osoittautunut ongelmaksi myöskään esitystilanteissa. Äänentoiston etukäteistestaamiseen jouduttiin sen sijaan kiinnittämään erityistä huomiota.

Ennen ensimmäistä suoritusta testiä oli pilotoitu Turun yliopiston venäjän kielen oppiaineen henkilökunnan kokouksessa. Testiä sekä annettua vastausaikaa muokattiin

⁶ Uusissa tutkimussuuntauksissa ympäri maailmaa käytetään studio-olosuhteissa yhä tarkempia manipuloivia laitteistoja, kuten videokameroita ja silmänliikekameroita, mm. tutkimaan kielenkäytön ja eleiden suhdetta ja kommunikaation lainalaisuuksia. Tällainen tutkimus epäilemättä antaa tarkkaa tietoa aiheista, joita ilman sitä ei pystytä tutkimaan, mutta mielestäni uudentyyppisten aineistojen käytön ei tarvitse aina vaatia erikoislaitteita.

pilotista saadun materiaalin ja suullisen palautteen avulla. 30 sekunnin vastausaikaa voi pitää lyhyenä, mutta tarkoituksena oli saada testattavilta spontaani, ensin mieleen tullut vastaus. Joillekin vastaajille aika oli selvästi liian lyhyt, vaikka suurin osa kykenikin toimimaan sen puitteissa ja jopa ehti korjaamaan aiempia kohtia. Tarkoitus oli nimenomaan, ettei vastaajilla olisi mahdollisuutta muokata vastaustaan jälkikäteen.⁷

Esittelen seuraavassa kirjoitusmateriaalina käytetyn videoaineiston⁸.

Testivideo (o) kuvasi veden tippumista hanasta jo ennestäänkin vettä sisältävää lavuaariin. Tämä tilanne oli valittu testiin johdattelevaksi videoksi, koska oletettiin, että sen tapauksessa variaatio on minimoitu – että ainoa tätä tilannetta kuvaava imitatiivi on *tip*. Samalla ei pidetty mahdollisena, että sana olisi suomenpuhujille vieras.

Muut videot kuvaavat seuraavia tilanteita: (1) litteä pieni esine (kiven) tippuu ja uppoaa lavuaariin, (2) veteen puhalletaan pillillä ja syntyy kuplia, (3) aallot lyövät merenrantaan, (4) vesi valuu liristen hanasta lavuaariin, (5) mies kävelee kumisaappaissa, joiden sisällä on vettä, (6) nainen nielee nestettä, (7) vesi kiehuu kattilassa, (8) iso, ei litteä esine heitetään jokeen ja se uppoaa, (9) koira juo vettä kupista, (10) litteä esine (muovinen leikkilaiva) tippuu veden pinnalle ja (11) mies kulkee kumisaappaissa mörällä lattialla.

Testi toteutettiin Turun yliopiston venäjän kielen ja suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen oppitunneilla marraskuussa 2015. Siihen osallistui yhteensä kolmella testikeralla osana suurempaa osallistujajoukkoa yhteensä 18 suomea äidinkielenään puhuvaa yliopisto-opiskelijaa. Osallistujien määrä ei ole suuri, ja sen takia on mahdollista, että testin tuloksissa korostuu yksilöllinen vaihtelu.⁹

3.3 Kyselytutkimus veteen liittyvistä imitatiiveista

Tätä artikkelia varten¹⁰ toteutin Webropol-ohjelmalla laaditun kyselytutkimuksen suomen veteen liittyvien imitatiivien merkityseroja tutkiakseni. Kyselyssä oli 50 kohtaa, joista pakollisiin kohtiin vastattiin klikkaamalla yksi valmiista vaihtoehdoista. Lisäksi vastaajille annettiin mahdollisuus kommentoida avoimiin tekstikenttiin. Tekemällä pakollisista osioista mahdollisimman nopeita ja helppokäyttöisiä pyrittiin estämään testin jättäminen kesken.

7 Tässä mielessä elektroninen vastaustapa, jossa edellinen vastaus katoaisi näkyvistä uuden tullessa vastattavaksi voisi olla parempi. Se kuitenkin vaatisi toteutuakseen tietokoneluokkaa. Toki kokeesta voisi kehittää myös jatkoversion, joka toteutettaisiin täysin etänä ilman valvontaa. Tällöin ääneen ja kuvaan liittyvät ongelmat voisivat kuitenkin vaikuttaa aineiston luotettavuuteen ja jouduttaisiin luopumaan spontaanien vastausten toiveesta.

8 Videoaineisto (Viimaranta–Aleksandrova–Bogomoloff–Pasmor–Tikkanen 2015) on saatavilla pyydetessä tekijältä ja käytettävissä jatkotutkimuksiin.

9 Toisaalta vastaavia koehenkilömääriä on käytetty muissakin samantyyppisissä menetelmin tehdyissä vertailevissa tutkimuksissa: mm. Johan Blombergin liikkeen kielentämistä tutkineessa väitöskirjassa ruotsinkielisiä koehenkilöitä oli 16, ranskan- ja thainkielisiä 13 ja thainkielisiä 14 (Blomberg 2014: 178). Joka tapauksessa 18 koehenkilöä on huomattavasti enemmän, kuin mitä perinteisessä elisitaatiossa on yleisesti käytetty olettaen, että kuka tahansa oikein valittu informantti voisi antaa saman tiedon.

10 Kyselytutkimuksen tuloksia on venäjään verrattuna ja venäjän kielen näkökulmasta käsitelty myös venäjäksi julkaistussa artikkelissa (Viimaranta–Bogomolov 2020).

Vaikka vastattavia kohtia oli runsaasti, pystyi tekstin tekemään kommentoimatta noin 10 minuutissa. Taustatietoina kysyttiin ikää, sukupuolta, synnyinpaikkaa ja asuinpaikkaa.

Kysely koostui kolmentyyppisistä tehtävistä: korvaustesteistä, piirteiden määrittelytehtävistä ja yksittäisten lauseiden hyväksyttävyyttä tai imitatiivin merkitystä testaavista tehtävistä¹¹. Korvaustestitehtävissä testattiin lähimerkityksisten imitatiivien (*loiskis, roiskis, pläts, molskis, polskis*) käytettävyyttä samassa lausekontekstissa, ja vastaajien tuli valita, onko lause ”luonteva”, ”epäluonteva” vai ”en itse käyttäisi, mutta joku muu voisi käyttää”. Vastausvaihtoehdot ”luonteva” ja ”en itse käyttäisi mutta joku muu voisi käyttää” tulkittiin todistusaineistoksi käytön mahdollisuudesta.

Piirteiden määrittelytehtävissä käsiteltiin kutakin imitatiivista eri merkityspiirteiden osalta. Testattavat piirteet olivat seuraavat: voi kuvata toistuvaa ääntä (kyllä/ei); mikä tuottaa äänen (vesi tai neste yksin / vesi tai neste kontaktissa esineen kanssa / vesi tai neste yksin tai kontaktissa esineen kanssa); syntykö ääni veden pinnassa vai syvemällä vedessä (veden pinnassa / syvemällä vedessä / pinnassa tai syvemällä vedessä / ei kummassakaan); onko äänen tuottava esine litteä (litteä / ei litteä / ei tässä merkitystä); uppoaako esine veteen (uppoaa / ei uppoa / ei tässä merkitystä); onko kuvattava ääni selkeä ja heleä ”puhdas” vai epäselvä ja hälyinen ”epäpuhdas” (”puhdas”/”epäpuhdas” / voi olla kumpi vaan). Merkityspiirteet oli määritelty aiemmin tehdyn elisitaatiotestin tuloksia hyödyntäen.

Kysely oli auki kolmen päivän ajan helmikuussa 2017, ja linkkiä siihen jaettiin opiskelijalistoilla. Kolmessa päivässä kyselyyn saatiin 124 vastausta äidinkielisiltä suomenpuhujilta (joista yksi ilmoitti olevansa kaksikielinen: suomi–ruotsi). Vastaajien ikäjakauma oli 20–54 vuotta, mutta 92 prosenttia heistä oli 21–26-vuotiaita. Vastaajista 84 prosenttia oli naisia. He olivat kotoisin eri puolilta Suomea, suurin osa kuitenkin Länsi- tai Etelä-Suomesta.

Vapaaehtoiseen kommenttilaatiokoihin oli jätetty hyvin eri tyyppisiä kommentteja imitatiiveista, niiden lausekonteksteista ja käyttömahdollisuuksista. Kommentteja oli jättänyt kohdasta riippuen 11–36 vastaajaa. Kyselyn alkupuolella kommentteja oli enemmän kuin loppupuolella. Kommentoijat olivat usein samoja henkilöitä, eikä vastaajista suurin osa käyttänyt ollenkaan kommentointimahdollisuutta.

4 *Elisitaatiotestin tulokset*

Elisitaatiotestin tulokset esitetään taulukossa 1, jossa verrataan koehenkilöiden vastauksia tutkimusryhmän ennakko-oletuksiin tilanteessa käytettävissä olevista sanoista ja näiden varianteista.

¹¹ Yksittäisten sanojen merkitystä testaavissa kysymyksissä testattiin mm., mitä annetuista vaihtoehdoista koehenkilöt hyväksyivät sanalla *pläts* kuvattaviksi ääniksi. Jätän nämä kysymykset analyysin ulkopuolelle, koska niitä ei liittynyt kyselyssä kaikkiin sanoihin.

Taulukko 1. Elisitaatiotestin sanatason vastaukset.

VIDEO	Odotuksenmukaiset vastaukset	Muut veteen liittyvät imitatiivit	Veteen liittymättömät imitatiivit	Substantiivit	Tyhjät kpl (% kaikista vastauksista)	YHT.
1. (litteä kivi lavuaariin)	pläts (4), lätsis, plöts	molskis (3), loiskis (2), plumps (2), loisk, molsk, plomps, plombs	-	-	1 (6 %)	18
2. (kuplat pillistä)	pulp (5), plup, bulbul, plup plup, pul, puli, pulpul	solli, plur, plur plur, porin porin	pripripriprip	-	2 (11 %)	18
3. (aallot lyövät merenrantaan)	-	koh, kofi, kofi kofi kofi	huush, shh (2), shhh, shluush, sluus, vus, vuush	kohina (2)	5 (28 %)	18
4. (veden valuminen norona hanasta lavuaariin)	lir (2), liri (4), liriliri, lori, lorilori, lorin (2)	tip, plip plop	-	lirinä, lorina	3 (17 %)	18
5. (käveleminen vettä sisältävissä kumisaappaissa määrällä lattialla)	lits, lots, läts	loti, hölsk (2), loisk, molsk (2), pläts pläts, plörts, plöts plöts, plötsplits, sklurts	-	lotina	3 (17 %)	18
6. (nesteeseen nielemisen ääni)	gluk (2), kluk, klu-klu, klump, klunk (4), klunks (3), kulk	liriliri, pulp pulp, pursk	-	-	2 (11 %)	18
7. (poreillen kiehuvan veden ääni)	plupluplu, por (2), pori, porpor, pulp	hulu, hum, huu, khloo, kohikohi	-	kohina, porina	5 (28 %)	18
8. (kivi uppoo jokeen)	loisk, loiskis (4), löts, molsk, molskis, pläts, plöts	plits-plänks, plomps, plompsis, plumps (3), plumpsis, polskis	-	-	-	18
9. (koira juo vettä kupista)	flotk-flotk, latk, litk, laplap, lip (4), lip lap, lops, lurp lurp, lurps, slurps (3)	-	-	latkutus	2 (11 %)	18
10. (leikkilaiva tippuu veden pinnalle)	lits, lots, läts (2), lätsis, pluts, pläts, plöts (2)	loisk (2), loiskis, läiskis (2), molsk, plop	klitsk-slutst, plotm	-	-	18
11. (kumisaappaat määrällä alustalla)	liti, lits, lots, lits läts, lotin, läts (5), lätsis, pläts	läisk, läiskis, thits-tläts-tlots	kläps, pumpurum-pum, tap tap	-	-	18

”Odotuksenmukaiset vastaukset” -sarakeessa on annettu tulkintani mukaan odotuksenmukaiset vastaukset. Tulkinta perustuu myös toisen osatutkimuksen tuloksiin ja on täten eri kuin tutkimusryhmälläni oli tutkimuksen tekoaikana tai mitä on aiemmin julkaistu (Viimaranta ym. 2016). Sarakeessa ”muut veteen liittyvät imitatiivit” annetaan muita sanoja, joiden merkitys liittyy veden ääniin. Tämä yhteys veteen ilmenee esiintymisestä muuallakin aineistossa tai aiemmassa tutkimuskirjallisuudessa. ”Veteen liittymättömiksi imitatiiveiksi” luokitellut sanat eivät sisällä selkeää veden äänen elementtiä, ja ne ovat myös useissa tapauksissa okkasionaalisia, ”puolivillejä”. Toki koehenkilö on silti käyttänyt sanaa, joten ei voi sanoa, etteivätkö sanat voisi kuvata veteen liittyvää tilannetta.

Tulkitsen kuitenkin oman kieli-intuitioni perusteella, että nämä imitatiivit voisivat kuvata myös muunlaista tilannetta, myös sellaista, jossa neste ei ole lainkaan osallisena ääni- tai muuhun aistimukseen.

Taulukkoon sisältyy myös tieto siitä, kuinka monta vastaajaa on jättänyt kunkin kohdan tyhjäksi. Kommentoin seuraavaksi aineistoa videonpätkä kerrallaan.

4.1 Videoista saadut vastaukset

Video 1 (litteän pienen kiven tippuminen ja uppoaminen pesualtaaseen)

Ensimmäisessä videoklipissä (litteän pienen kiven tippuminen ja uppoaminen pesualtaaseen) tutkijaryhmän oletus oli, että se olisi tyypillinen tapaus *pläts(is)*-sanan käytöstä. Koehenkilöiden vastauksissa on koko kirjo erilaisia vastauksia, mutta niissä on kuitenkin paljon yhteistä. Puolet annetuista vastauksista alkaa konsonanttiyhdistelmällä *pl-* ja kaikki päättyvät *-s* lukuun ottamatta niitä imitatiiveja, joista on olemassa myös *-is*-päätteen variantti (*loisk*, *molsk*). Ennalta oletettu vakiintunut *pläts(is)* esiintyy vastauksissa muodoissa *pläts*, *plöts* ja *lätsis*. Myös *molskis* ja *plomps/plumps/plombs* esiintyvät. Kaikkien koehenkilöiden vastaukset tähän kohtaan ovat sellaisia, joita pidän tunnistettavina veteen liittyvinä imitatiiveina, ja niissä on myös konventionaalista nesteeseen liittyvää äännesymboliikkaa etenkin *l*-fonesteemin esiintymisympäristöjen ja kontaktia kuvaavien loppukonsonanttiyhtymien muodossa (Jääskeläinen 2015, 479–481). Variaatio vastauksissa odotuksenmukaisten ja muiden veteen liittyvien imitatiivien kesken voi selittyä videonpätkän esittämän tilanteen eri osiin fokuoimena: siinä missä oman tulkintani mukaan odotuksenmukainen vastaus esittää litteän kiven osumista veteen, kuvaavat muut annetut vastaukset tilannetta joko veden pinnan reaktion (*loisk*, *molsk*) tai kiven uppoamisen (*plumps*, *plomps*, *plombs*) kautta (vrt. mts. 470, 488).

Koehenkilöistä vain yksi jätti vastaamatta. Tilanne oli siis koehenkilöille helposti kielellistettävä, eikä vastauksissa ollut niin paljon variaatiota kuin monien muiden videoiden kohdalla.

Video 2 (pillillä veteen puhallettavat kuplat)

Toisessa videossa näytettiin kuplia, jotka syntyvät puhallettaessa veteen pillillä. Ennako-oletuksena oli, että suomeksi tilannetta kuvataan sanoilla *puli* ja *pulp*. Koehenkilöistä 11/18 käytti odotuksenmukaista imitatiivia (muodoissa *pulp*, *plup*, *bulbul*, *plup plup*, *pul*, *puli*, *pulpul*) ja neljä muita veteen liittyviä imitatiiveja *sol*, *plur*, *plur plur* ja *porin porin*. Käytetyissä sanoissa toistuu veden äänille tyypillinen *pl*-alku ja muita *l*-fonesteemin käyttöjä sekä loppukonsonanttina toistuvuutta osoittava *-r* (Jääskeläinen 2015). Okkasionaalisenä voinee pitää muotoa *prippripprip*, jonka olen luokitellut veteen liittymättömäksi. Kaikkienensa toisen videon vastaukset olivat melko odotuksenmukaisia, ja vain kaksi jätti vastaamatta.

Video 3 (aaltojen lyöminen merenrantaan)

Kolmannessa videossa aallot löivät voimalla merenrantaan. Oletuksena oli, että nimenomaisesti tätä tilannetta kuvaamaan ei ole suomessa imitatiivia. Videolla kuului heikon aaltojen äänen lisäksi tuuleen yhdistettävissä oleva suhina.

Suomenkielisistä vastaajista viisi eli lähes kolmannes jätti tyhjän kohdan ja kaksi kirjoitti substantiivin *kohina*. Loput käyttivät imitatiiveja, jotka joko liittyvät muihin veden ääniin (*koh, kohi, kohi kohi kohi*) tai olen luokitellut muiksi imitatiiveiksi. Käytetyt muut imitatiivit *shh, shhh huush, shluush, sluus, vus* ja *vuush* ovat puolivillejä. Puhujat ovat siis käyttäneet aaltojen ja mahdollisesti tuulen ääntä kuvailemaan suhuäänteitä ja *h*-äänteitä, mikä on yhteensopivaa Jääskeläisen (2015, 483) tietojen kanssa ilmavirtaan assosioituvasta äännesymboliikasta.

Oletus vakiintuneen ilmaisutavan puutteesta vahvistui tyhjäksi jätettyinä kohtina, 38 prosenttia vastaajista oli joko jättänyt kohdan tyhjäksi (5) tai vastannut substantiivilla (2).

Video 4 (veden valuminen hanasta lavuaariin)

Neljännessä videossa vettä valui norona hanasta lavuaariin. Tutkimusryhmän oletus oli, että tätä kuvattaisiin suomeksi sanalla *liri* tai *liriliri*.

Suomenkielisten vastaajien vastauksista 10 oli oletuksenmukaisia, variantteina *lir, liri, lililiri, lori, lorilori* ja *lorin*, jotka sisältävät juoksevaan veteen liittyvän *lvr*-juurihahmon (Jääskeläinen 2015, 494) sekä toistoa. Muita veteen liittyviä imitatiiveja olivat *tip* ja *plip plop*. Kukaan vastaajista ei käyttänyt sanoja, jotka luokittelisin muiksi imitatiiveiksi. Substantiiveja oli kaksi: *lirinä* ja *lorina*.

Hieman yllättäen kolme vastaajaa (17 %) oli jättänyt kohdan tyhjäksi. 61 prosenttia vastaajista käytti vakiintunutta sanaa, vain kaksi vastaajaa käytti muuta veteen liittyvää vakiintunutta imitatiivia, eikä kukaan käyttänyt muita imitatiiveja.

Video 5 (märillä kumisaappailla märällä lattialla)

Viidennessä videossa mies kävelee märällä lattialla kumisaappaissa, joiden sisällä on vettä. Emme olettaneet, että tälle tapahtumalle olisi olemassa yksi suomen sana. Vastaajat tuottivat joukon erilaisia mutta selkeästi veteen liittyviä imitatiiveja: odotuksenmukaiset *lits, lots, läts* sekä *loti, hölsk, loisk, molsk, pläts pläts, plörts, plöts plöts, plötsplits* ja *sklurts*. Näiden sanojen muoto on jälleen yhteensopiva veden ääniin liittyvän äännesymboliikan kanssa. Tilannetta kuvattiin lähes yksimielisesti imitatiivein; vain yksi vastaaja kirjoitti substantiivin *lotina*.

Video 6 (nesteiden nieleminen)

Kuudennessa videossa nainen nielee nestettä. Oletimme, että suomeksi tämä ilmaistaisiin imitatiivilla *klunk* (samaa mieltä näyttää olevan Jääskeläinen 2015, 494; myös ruotsiksi *klunk* merkitsee kulausta.)

Koehenkilöiden vastauksissa on huomattavaa variaatiota. Tulkitsen ennako-oletusta vastaaviksi nämä aineistossa esiintyvät loppukonsonantilta tai -konsonanttiyhtymältään vaihtelevat imitatiivit, joita on yhteensä 13/18: *gluk, kluk, klu-klu, klump, klunk, klunks* ja *kulk*. Niiden lisäksi kolme vastaajaa on käyttänyt muuta veteen liittyvää imitatiivia (*liriliri, pulp pulp, pursk*) ja kaksi jättänyt vastaamatta.

Video 7 (veden kiehuminen kattilassa)

Seitsemännessä videossa vesi kiehuu kattilassa poristen.

Kolmasosa vastaajista käytti odotuksenmukaista porisemiseen tai pulputtamiseen liittyvää imitatiivia (*plupluplu, por, pori, porpor, pulp*), neljä villimpää, mahdollisesti (mutta ei välttämättä) nimenomaan veteen liittyvää imitatiivia, ensinnäkin *hulu, hum* ja *huu* (veden tai ilmapirran ääniä), toisaalta *khloo* ja *kohikohi*. Lisäksi esiintyi kaksi substantiivia *kohina* ja *porina*. Viisi vastaajaa eli lähes kolmannes jätti kohdan tyhjäksi.

Video 8 (kiven heittäminen jokeen)

Kahdeksannessa videossa painava mutta helposti nostettava esine (katukiveyksen kivi tai tiili) heitetään jokeen ja se uppoaa. Odotuksenmukaisiksi on tulkittu sanat *loisk, loiskis* (4), *löts, molsk, molskis, pläts, plöts*, joista *loisk(is)* oli selkeästi yleisin vastaus (5/18 eli 28 % vastaajista). *Loiskis*-sanalla on siis jokin sellainen merkityspiirre, joka tekee siitä todennäköisemmän tässä tilanteessa. Saman vahvistavat myös J. Leskisen (2001, 61) kyselytutkimuksen tulokset. Veden pintaan iskeytymisen ääniä ovat *loisk, loiskis, löts, molsk* ja *molskis*, joilla on kaikilla yhtenä konventionaalisen äännesymboliikan piirteenä veteen liittyvä konsonantti *l*- (Jääskeläinen 2015, 480) ja lopussa kontaktia kuvaava konsonanttiyhtymä.

Oletuksenmukaisten imitatiivien lisäksi vastauksissa esiintyi myös joukko muita veteen liittyviä imitatiiveja (*plits-plänks, plomps, plompsis, plumps, plumpsis, polskis*), joista *plits-plänks* täytynee tulkita okkasionaaliseksi, kun taas muut kuuluvat samaan, uppoamisen ääniin liittyvään sarjaan, joille yhteistä on *pl*-alku, joka kuvaa uppoamista (veden kupliessa). Tässä näkyy myös kieltenpuhujien käsitteistämiserö – osa informanteista kuvasi kiven tai tiilen heittämistä veteen iskeytymisen ja osa siihen uppoamisen näkökulmasta. Oletuksemme mukainen ensimmäinen näkökulma osoittautui koehenkilöiden parissa yleisemmäksi, mutta toiselta kannalta kuvaaviakin oli yli kolmannes vastaajista. Suuresta variaatiosta huolimatta on huomattava, että kaikki vastaajat käyttivät tämän tilanteen kohdalla veteen liittyvää imitatiivia.

Video 9 (koira juo vettä kupista)

Yhdeksännessä videossa koira juo vettä kupista. Tutkimusryhmä oletti, että tämä on suomeksi *lurps*. *Lurpsin* lisäksi tulkitsen odotuksenmukaisiksi myös saman sarjan imitatiivit *lurp lurp* ja *shurps* sekä verbeistä *latkia* ja *litkiä* takaperoisjohdetut *latk* ja *litk* – ja ehkä niiden kanssa analogisen puolivillin imitatiivin *flokt-flokt*, jonka toisaalta voisi yhdistää

myös ilmavirran ääniin (Jääskeläinen 2015) - sekä sanat *laplap*, *lip* (4), *lip lap*, *lops*. Vastaaajat eivät ole käyttäneet muita veteen liittyviä imitatiiveja – kaikki käytöt ovat tulkittavissa latkimiseen tai lappamiseen liittyviksi. Yksi vastaaja on lisäksi käyttänyt substantiivina *latkutus* ja kaksi jättänyt kohdan tyhjäksi.

Video 10 (leikkilaiva tippuu lavuaariin)

Kymmenennessä videossa pieni litteähkö esine (muovinen leikkilaiva) putoaa lavuaariin veden pinnalle ja jää siihen kellumaan. Tutkimusryhmän oletus oli, että tämä olisi suomeksi ilmiselvästi (veden pintaan kohdistuvan liikkeen takia) *pläts*. Koska esine ei uppoa eikä aiheuta tippuessaan kovin huomattavia roiskeita oletimme, että tilanteesta ei voisi käyttää *molskis*-tyyppisiä imitatiiveja.

Suomenkielisistä koehenkilöistä puolet (9) käytti sanaa, joka on tulkittava odotuksenmukaiseksi (muotoina *lits*, *lots*, *läts*, *lätsis*, *pluts*, *pläts*, *plöts*), joilla kaikilla on nimenomaan veden pintaan kohdistuvan liikkeen merkitys. Silti myös muita veteen liittyviä imitatiiveja käytettiin, mukaan lukien niitä, joiden ennakolta oletettiin tässä tilanteessa olevan mahdollisia, koska leikkilaiva jäi kellumaan (*loisk*, *loiskis*, *läiskis*, *molsk*, *plop*). Määrältään näitä vastauksia oli lähes yhtä paljon kuin oletuksenmukaisia (7). Aineistossa esiintyy myös kaksi puolivillia imitatiivina, joita en suoraan liittäisi veteen (*klitsk-slutst*, *plotm*), vaikka jälkimmäisessä onkin nesteiden äänille tyypillinen *pl*-alku. Kaikki vastaajat käyttivät kuitenkin vastauksessaan imitatiivina eikä kukaan jättänyt kohtaa tyhjäksi.

Video 11 (kuivilla kumisaappailla märällä lattialla)

Viimeisessä, yhdennessätoista videossa mies kulkee sisältä kuivissa kumisaappaissa märällä kylpyhuoneen laattalattialla. Tutkimusryhmän oletus tästä tilanteesta oli, että suomeksi käytettäisiin imitatiiveja *lits* ja *läts* tarkemman merkityksen sanan puutteessa.

Oletuksenmukaisiksi olen tulkinnut sanat *liti*, *lits*, *lits läts*, *lots*, *lotin*, *läts*, *lätsis*, *pläts*, jotka muodostavat yhteensä 12/18 eli 67 prosenttia vastauksista. Muutamia muitakin veden ääniin liittyviä imitatiiveja on käytetty: *läisk* ja *läiskis* sekä villi *tlits-tläts-tlots*. Myös muita imitatiiveja on käytetty: *kläps*, *pumpurumpum*, *tap tap*. Kukaan vastaajista ei käyttänyt muita sanoja kuin imitatiiveja tai jättänyt kohtaa tyhjäksi.

4.2 Vastaamatta jättäminen ja samat imitatiivit eri tilanteissa

Tyhjien vastausten määrä vaihtelee erittäin paljon eri videoiden välillä (vrt. taulukko 1). Erityisen suuri osuus vastaamatta jättäneitä oli videoissa, joissa aallot lyövät merenrantaan (3. video, 28 % vastaajista) ja kuvataan poreillen kiehuva vettä (7. video, samoin 28 % vastaajista).

Yksittäisten vastaajien välillä on suurta vaihtelua tyhjäksi jätettyjen kohtien määrässä. Vastaajista 10/18 (56 %) vastasi jotain jokaiseen kohtaan. Kaksi vastaajaa oli jättänyt huomattavan paljon tyhjiä kohtia (5 ja 6), jotka keskittyivät testin alkuun, joten ilmeisesti he

ymmärsivät tehtävän vasta testin edetessä pidemmälle. Loput kuusi vastaajaa (33 %) jätti 1–3 kohtaa tyhjäksi.

Vastaajat eivät juuri toistaneet samoja sanoja eri tilanteissa. Pyrkimyksenä on siis ollut selvästi erottaa tilanteet ja niitä kuvaavat imitatiivit toisistaan. Kuten taulukosta 1 näkyy, eri vastaajilla puolestaan toistuivat samat sanat eri tilanteiden kuvauksessa. Ero saman videon kielellistämisen voi liittyä eroihin tilanteen tulkinnassa, sanojen merkityksen sumeuteen ja yksilöllisiin preferensseihin.

4.3 Onko veden ääniin liittyvä äännesymboliikka järjestelmällistä?

Kaiken kaikkiaan aineistossa esiintyvät sanat todistavat osaltaan sitä, että veden ääniin liittyvissä imitatiiveissa esiintyy säännöllisesti elementtejä, joita myös aiempi tutkimus on nestemäisyyteen liittänyt, kuten yleinen *l*-äänne (Jääskeläinen 2015, 471–481). Aineistossa esiintyvät sanat ovat äännesymbolikaltaan kiinnostavia paitsi siitä näkökulmasta, millaisia äänneitä ja äänneiden yhdistelmiä niissä esiintyy, myös siitä näkökulmasta, millaisia niissä ei esiinny. Esimerkiksi *k* ja *n* ovat aineistossa harvinaisia, samoin *p* (paitsi yhdistelmässä *pl*-). Tämä sopii yhteen sen tiedon kanssa, jonka mukaan *p*- ja *b*- liittyvät suomessa juuren alussa koviin ääniin ja *k*-äänneen tuottaja on materiaaliltaan kova tai kuiva, ja toisaalta *n*- esiintyy vain muutamien hiljaisten katkeamisäänten yhteydessä (Jääskeläinen 2015, 480–482). Toisaalta loppukonsonanteina aineistossa ei esiinny äänneiden sointuiseen loppuun yhdistettyjä *-m*- ja *-ŋ*-äänneitä (vrt. Jääskeläinen 2015, 483), niin kuin veden äänten tapauksessa onkin syytä olettaa.

Samalla aineistossa esiintyy myös muita suomen imitatiiveissa yleisesti esiintyviä äänneitä ja äänneyhdistelmiä. Veden äänien kuvaaminen ei näin vaadi nimenomaan vakiintuneesti veteen liitettyjä äänneitä. Myös subjektiivinen tilanteen tulkinta vaikuttaa valittavaan sanaan. Tutkimusasetelmassa ei ole otettu huomioon kaikkia sellaisia seikkoja, joiden voi aiemman tutkimuskirjallisuuden pohjalta olettaa nimenomaisesti erottavan samaan sarjaan kuuluvia lähimerkityksisiä sanoja.

Emme esimerkiksi voi tämän testin perusteella todentaa sitä eroa, jota on kuvattu yksittäisillä konsonanteilla ja konsonanttiyhitymillä alkaville imitatiiveille – ovatko konsonanttiyhitymillä alkavilla sanoilla kuvattavat ääneet todella voimakkaampi tai alultaan epäselvempiä ja monivaiheisempia kuin yksittäisellä konsonantilla alkavat (vrt. Jääskeläinen 2015, 480).

Suurimmassa osassa tapauksia liittyminen veteen kyllä näkyy koehenkilöiden vastaauksissa, mutta eri veden ääniin liittyvien imitatiivien merkityserot vaikuttavat aineiston perusteella hyvinkin sumeilta ja subjektiivisilta. Tätä seikkaa voisi selvittää tarkemmin antamalla koehenkilöille vaihtoehtoja, joista heidän tulisi valita sopivin tiettyä tilannetta kuvaamaan.

5 Kyselytutkimuksen tulokset

5.1 Piirreanalyysin tuloksia

Taulukossa 2 esitetään tutkittavien imitatiivien keskeiset piirteet kyselytutkimuksen perusteella. Kuten kyselyn kuvauksesta yllä käy selville, eri ominaisuuksiin liittyviä vastausvaihtoehtoja on eri määrä, kahdesta neljään. Jotta kaikkia piirteitä voisi verrata keskenään, taulukkoon on otettu mukaan ne piirteet, joiden mukaan vähintään 65 prosenttia vastaajista on sanan määritellyt.

Taulukko 2. Veden ääniin liittyvien imitatiivien keskeiset piirteet kyselytutkimuksen perusteella.

SANA	PIIRRETESTIN OMINAISUUS JA OSUUS VASTAAJISTA (%)
<i>tip</i>	toistuva ääni (92 %), syntyy veden pinnassa (87 %), puhdas ääni (98 %)
<i>pläts</i>	aiheuttaa neste kontaktissa esineeseen (87 %), syntyy veden pinnassa (94 %), litteä esine (72 %)
<i>loiskis</i>	syntyy veden pinnassa (71 %)
<i>molskis</i>	neste kontaktissa esineeseen (80 %), esine uppoaa (90 %)
<i>pul(i)</i>	toistuva ääni (82 %)
<i>kohi</i>	aiheuttaa neste yksin (79 %), esineen litteydellä ei merkitystä (77 %), esineen uppoamisella ei merkitystä (69 %), ääni epäpuhdas (73 %)
<i>liri</i>	toistuva ääni (90 %), syntyy veden pinnassa (72 %), esineen litteydellä ei merkitystä (70 %), puhdas ääni (77 %)
<i>lits</i>	neste kontaktissa esineeseen (78 %), syntyy veden pinnassa (86 %), esine ei uppoa (65 %)
<i>läts</i>	neste kontaktissa esineeseen (78 %), syntyy veden pinnassa (94 %), litteä esine (73 %)
<i>klunk</i>	neste kontaktissa esineeseen (67 %), esineen litteydellä ei ole merkitystä (66 %)
<i>lurps</i>	neste kontaktissa esineeseen (65 %), esineen litteydellä ei merkitystä (68 %)
<i>polskis</i>	neste kontaktissa esineeseen (85 %), ääni syntyy veden pinnassa (80 %)
<i>roiskis</i>	

Taulukosta 2 huomataan, miten vähän kunkin sanan kohdalla on piirteitä, joista vastaajat ovat olleet melko yksimielisiä. Sanalla *roiskis* tällaisia piirteitä ei ole ainuttakaan. Suurimmasta osasta imitatiiveja vastaajat olivat samoilla linjoilla vain yhden tai kahden piirteen suhteen, ja enimmillään imitatiivien piirteistä oli yksimielisyyttä neljän piirteen verran.

Piirrekyselyn (taulukko 2) ja elisitaatiotestin (taulukko 1) tiedot eivät ole ristiriidassa keskenään. Esimerkiksi sanalle *tip* lähes yksimielisesti annettu piirre äänen toistuvuudesta vastaa imitatiivin käyttöä elisitaatiotestissä; sama koskee sen kuvaaman äänen määrittelyä veden pinnassa syntyneeksi.

Vaikka piirreanalyysi ei yksin riitä sanojen välisen merkityseron tulkitsemiseen vastausten suuren hajonnan takia, voi vastauksista kuitenkin havaita merkityspiirteiden säännönmukaisuuksia. Sanat *tip*, *puli*, *lits* ja *läts* voivat useiden vastaajien mielestä kuvata toistuvia ääniä, muut eivät. Äänen syntyminen veden pinnassa on merkittävää sanoille *pläts*, *loiskis*, *liri*, *lits*, *läts* ja *polskis*. Äänen tuottava esine on nimenomaisesti litteä sanoilla *pläts*, *lits* ja *läts*. Esineen tulkitaan uppoavan todennäköisesti, kun käytetään sanaa *molskis*.

Merkityspiirteistä äänen laatu (selkeys vs. hälyisyys) osoittautui epäonnistuneeksi tai huonosti selitetyksi: useat vastaajat kommentoivat, etteivät olleet ymmärtäneet, mitä kysymyksellä haettiin. Toisaalta äänen laadusta vallitsi muutamien imitatiivien kohdalla huomattava yksimielisyys. Sanan *tip* määritteli puhtaaksi (selkeäksi) 98 prosenttia vastaajista ja sanan *kohi* epäpuhtaaksi (hälyiseksi) 74 prosenttia.

Piirreanalyysitehtävä kirvoitti runsaasti kommentteja, joista useissa vastaajat kertoivat, mitä kuvattavissa olevat sanat tai annetut piirteet heidän mielestään tarkoittavat, tai ilmoittivat, että joku tai jotkut sanoista olivat heille vieraita. Sanojen merkityksen subjektiivisuus tuli hyvin esille kommentteissa, jotka sisälsivät paljon keskenään ristiriitaista tietoa – imitatiivi, jonka yksi vastaaja nimesi parhaimmaksi tiettyyn kontekstiin, saattoi toisen mielestä olla siinä täysin mahdoton. Kaikkien sanojen merkitystä vertailevat kommentit on lisätty taulukkoon 7.

Kyselytutkimuksen tulokset piirreanalyysin ja sen kirvoittamien kommenttien osalta osoittavat, että aiemman tutkimuksen ja kielten välisen vertailun pohjalta määritellyt piirteet eivät täysin kuvanneet niitä eroja, joita sanoilla kyselyyn osallistuneiden näkökulmasta oli. Piirreanalyysiin voisikin lisätä kommentoinnin perusteella uusia piirteitä. Yksittäisten vastaajien näkökulmana ne jäivät mielipiteen tasolle, mutta riittävän laaja vastaajajoukko osoittaisi niiden laajemman relevanssin.

5.2 Korvaustestien tuloksia

Kyselytutkimuksessa tutkittiin kolmella korvaustestillä sanojen *läts*, *pläts*, *polskis*, *roiskis*, *molskis* eroa. Korvaustestit edelsivät elektronisessa lomakkeessa piirreanalyysia, eikä vastaajilla ollut mahdollisuutta palata testissä taaksepäin, joten piirreanalyysissa annettavat merkityspiirteet eivät ole voineet vaikuttaa korvaustestien vastauksiin. Toisaalta korvaustestien antama johdattelupu on uskoakseni auttanut koehenkilöitä määrittelemään luotettavasti imitatiivien merkityspiirteitä.

Sanat *läts*, *pläts*, *polskis*, *roiskis*, *molskis* ovat tulkintani mukaan lähisynonyymeja – kuitenkin sillä erolla, että siinä missä *läts* ja *pläts* kuvaavat etenkin nesteeseen pintaan kohdistuvaa liikettä, *roiskis* liittyy roiskeisiin ja *polskis* sekä *molskis* tahdonalaisiin liikkeisiin syvemmällä vedessä. Tälle intuitiiviselle eronteolle ei kuitenkaan löytynyt perusteita elisitaatiotestistä, jossa erilaisia tippumiseen liittyviä tapahtumia kuvattiin näillä sanoilla osin

odotuksenvastaisesti. Korvaustestien ideana olikin testata sitä, missä määrin nämä sanat ovat toisillaan korvattavissa lauseissa, joihin oli valittu nimenomaisesti sanojen käyttömahdollisuuksiin oletettavasti vaikuttavia elementtejä.

Korvaustestin kommentointimahdollisuus antoi mielenkiintoisia tietoja sanojen semantiikasta. Lisäksi kommentit sisälsivät myös muuta tietoa. Ensinnäkin kommentoitiin sanojen yleistä käytettävyyttä, niiden olemassaoloa omassa idiolektissa ja tyyliin liittyviä seikkoja (puhekielisyys, lasten kieli). Toisaalta pohdittiin parasta sanaa ko. kontekstiin ja eri sanojen mahdollisuutta siinä – eli korvaustestin peruskysymyksenasettelua. Kolmanneksi kiinnitettiin huomiota sanojen välisiin eroihin joko kyseisessä kontekstissa tai yleisemmin ja muihin käyttökontekstin asettamiin rajoituksiin. Itse testiasetteluaakin kommentoitiin (*”Vain” olisi parempi, ”vaan” puhekielenomainen. / Onpa vaikeita!*) Monessa kommentissa korostettiin oman näkemyksen subjektiivisuutta muun muassa käyttämällä sanoja *mielestäni, minulle, itse käyttäisin* jne.

Neljän korvaustestin tulokset esitetään taulukoissa 3–6.

Taulukossa 3 esitettyjen tulosten perusteella lauseessa *Hän ajoi auton – – vaan jokeen* luontevia tai mahdollisia ovat *läts, loiskis* ja *molskis*, epäluontevia taas *polskis* ja *roiskis*. Annettujen tietojen osalta mielenkiintoista on *läts-*, *loiskis-* ja *molskis-*sanojen kohdalla se, miten moni (noin tai tasan puolet) vastaajista on valinnut vastausvaihtoehdon ”En itse käyttäisi, mutta joku toinen voisi käyttää”.

Auton ajaminen jokeen on oletettavasti joko erityistä huolimattomuutta tai poikkeuksellista tahallisuutta osoittava teko. Esimerkin konteksti ei kerro, tippuuko auto penkereeltä jokeen vai eteneekö se joen pohjaa myöten. Suurella osalla ihmisistä arkitieto siitä, mitä autolle tapahtuu jokeen ajettaessa, perustuu erilaisiin dramatisointeihin, kuten elokuvien näyttäviin kohtauksiin, ja harva on tällaista tapahtumaa nähnyt tai itse kokenut.

Tätä korvaustestiä kommentoitaessa suomenpuhujat (36 vastaajaa) kiinnittivät huomiota sanojen yleiseen käytettävyyteen tai kuulumiseen omaan idiolektiin (esimerkit 1–2), parhaaseen mahdolliseen sanaan ko. kontekstissa (3–4), ja muihin käyttökontekstin asettamiin rajoituksiin ja sanojen välisiin eroihin (5).

- (1) Aivan oudon kuuloisia lauseita. En ole kuullut tämänlaista enkä itse käyttäisi.¹²
- (2) Kaikki paitsi *polskis* ovat sanoja joita voisin käyttää, mutta en ehkä ihan tuossa asiayhteydessä.
- (3) Mielestäni kaikki ovat mahdollisia. Itse sanoisin ehkä ”hän ajoi auton pumps vaan jokeen” tai ”hän ajoi auton romputiromputi vaan jokeen”.)
- (4) *Loiskis* ja *molskis* kuvaavat ison vesimassan ääntä, jolloin ne sopivat parhaiten auton tuottamaan ääneen. *Polskis* on liian sympaattinen ja positiivinen, jos auton joutumista jokeen pitää epätoivottuna.

12 Vastaajien kommentit annetaan muuten alkuperäisessä kieliasussa, mutta yksittäisissä sanoissa olleet lyöntivirheet on korjattu.

Taulukko 3. Hän ajoi auton – – vaan jokeen. Korvaustestin vastaukset.

5. Hän ajoi auton pläts vaan jokeen.

Vastaajien määrä: 124

	n	Prosentti
Luonteva	45	36,29
En itse käyttäisi, mutta joku toinen voisi käyttää	64	51,61
Epäluonteva	15	12,1

6. Hän ajoi auton loiskis vaan jokeen.

Vastaajien määrä: 124

	n	Prosentti
Luonteva	32	25,81
En itse käyttäisi, mutta joku toinen voisi käyttää	62	50
Epäluonteva	30	24,19

7. Hän ajoi auton molskis vaan jokeen.

Vastaajien määrä: 124

	n	Prosentti
Luonteva	47	37,9
En itse käyttäisi, mutta joku toinen voisi käyttää	62	50
Epäluonteva	15	12,1

8. Hän ajoi auton polskis vaan jokeen.

Vastaajien määrä: 124

	n	Prosentti
Luonteva	3	2,42
En itse käyttäisi, mutta joku toinen voisi käyttää	16	12,9
Epäluonteva	105	84,68

9. Hän ajoi auton roiskis vaan jokeen.

Vastaajien määrä: 124

	n	Prosentti
Luonteva	7	5,65
En itse käyttäisi, mutta joku toinen voisi käyttää	22	17,74
Epäluonteva	95	76,61

- (5) Polskis viittaa aktiiviseen toimijaan, eikä auto voi polskia (eikä auton ajaja sen sisällä ollessaan). Pläts kuulostaa siltä, että auto suorastaan putosi veteen. Jos ajaa roiskis vaan, ei varmaankaan päädy kokonaan veteen mutta sen verran, että vettä roiskuu.

Taulukko 4. Masa vilkaisi ympärilleen ja luiskautti ruumiin jokeen – -. Korvaustestin tulokset.

11. Masa vilkaisi ympärilleen ja luiskautti ruumiin jokeen – polskis.

Vastaajien määrä: 124

	n	Prosentti
Luonteva	7	5,64
En itse käyttäisi, mutta joku toinen voisi käyttää	23	18,55
Epäluonteva	94	75,81

12. Masa vilkaisi ympärilleen ja luiskautti ruumiin jokeen – roiskis.

Vastaajien määrä: 124

	n	Prosentti
Luonteva	9	7,26
En itse käyttäisi, mutta joku toinen voisi käyttää	38	30,64
Epäluonteva	77	62,1

13. Masa vilkaisi ympärilleen ja luiskautti ruumiin jokeen – pläts.

Vastaajien määrä: 124

	n	Prosentti
Luonteva	34	27,42
En itse käyttäisi, mutta joku toinen voisi käyttää	42	33,87
Epäluonteva	48	38,71

14. Masa vilkaisi ympärilleen ja luiskautti ruumiin jokeen – molskis.

Vastaajien määrä: 124

	n	Prosentti
Luonteva	85	68,55
En itse käyttäisi, mutta joku toinen voisi käyttää	33	26,61
Epäluonteva	6	4,84

Taulukossa 4 esitettävien tulosten pohjalta lauseessa *Masa vilkaisi ympärilleen ja luis-kautti ruumiin jokeen* – luonteviksi arvioitiin sanat sanat *pläts* ja *molskis*, epäluonteviksi taas *polskis* ja *roiskis*. Etenkin sana *polskis* arvioitiin tässä kontekstissa epäluontevaksi – yli 75 prosenttia vastaajista oli tätä mieltä ja vain viitisen prosenttia piti esimerkkiä täysin luontevana. Kaikkein luontevin tässä kontekstissa oli vastaajien mielestä *molskis*, jota piti epäluontevana tässä kontekstissa vain 5 prosenttia vastaajista.

Ruumiinhevittämissä oli kommentoinut 33 vastaajaa. Kommenteista monet koskivat ruumista toimijana tai objektina ja selittivät täten sitä, miten sen ominaisuudet vaikuttavat lauseessa käytettävissä oleviin imitatiiveihin (esimerkki 6). Toki kommentoitiin myös sopivinta sanaa tilanteeseen (7–8). Myös kontekstia ja sen vaikutusta valittavaan sanaan puitiin (9–10).

- (6) Ruumis ei polski. Roiskuminen on pienempää veden liikettä kuin mitä ruumiin pudottamisesta syntyy. Pläts kuulostaa siltä, että ruumis osuu kovaa veden pintaan.
- (7) Molskis kuvastaa parhaiten uppoamisen ääntä.
- (8) Esimerkiksi polskis ja molskis viittaavat mielestäni lähinnä uimiseen, joten en missään nimessä käyttäisi sitä ruumiista.
- (9) Ruumiin tai minkä tahansa asian luiskauttaminen veteen on hyvin hiljainen teko, eli mikään polskis tai roiskis ei mielestäni siihen sovi.
- (10) Pläts kaipaasi mielestäni vauhdikkaampaa toimintaa kuin luiskauttaminen ollakseen luonteva.

Taulukko 5 osoittaa, että lauseessa – *Anna sukelsi veteen* luonteviksi arvioitiin kaikki vertailtavat imitatiivit, tosin sanojen *pläts* ja *roiskis* kohdalla oli myös huomattavia määriä vastaajia, jotka pitivät niitä epäluontevina. Toisaalta oli myös vastaajia, jotka kommentoivat nimenomaan *roiskis*-sanan olevan luontevin tästä joukosta. Monet vastaajista kommentoivat tätä korvaustestiä siitä näkökulmasta, että *pläts*-sanan käyttö vaatii epäonnistunutta sukellusta (mahalaskua veteen).

Korvaustestissä olleiden vaihtoehtojen eroja on kommentoitu mm. seuraavilla tavoilla (11–12):

- (11) Molskis hyppää korkealta, loiskis matalalta, polskis sukeltaa vedessä ollessaan.
- (12) Kaikki sopivat, mutta niistä tulee eri mielikuvat. Pläts - mahapläiskä. Molskis - pommihyppy laiturilta tms. Roiskis - juokseminen rannalta veteen ja sukellus niin että vesi roiskuu. Polskis - vähän kuin roiskis mutta 'iloisemmin', ehkä jotenkin hitaammin ja leikitellen? Loiskis on aika neutraali.

Taulukko 5. – – Anna sukelsi veteen. Korvaustestin tulokset.

16. Pläts – Anna sukelsi veteen.

Vastaajien määrä: 124

	n	Prosentti
Luonteva	27	21,77
En itse käyttäisi, mutta joku toinen voisi käyttää	41	33,07
Epäluonteva	56	45,16

17. Molskis – Anna sukelsi veteen.

Vastaajien määrä: 124

	n	Prosentti
Luonteva	94	75,81
En itse käyttäisi, mutta joku toinen voisi käyttää	26	20,97
Epäluonteva	4	3,22

18. Roiskis – Anna sukelsi veteen.

Vastaajien määrä: 124

	n	Prosentti
Luonteva	30	24,19
En itse käyttäisi, mutta joku toinen voisi käyttää	44	35,49
Epäluonteva	50	40,32

19. Polskis – Anna sukelsi veteen.

Vastaajien määrä: 124

	n	Prosentti
Luonteva	50	40,32
En itse käyttäisi, mutta joku toinen voisi käyttää	37	29,84
Epäluonteva	37	29,84

20. Loiskis – Anna sukelsi veteen.

Vastaajien määrä: 124

	n	Prosentti
Luonteva	73	58,87
En itse käyttäisi, mutta joku toinen voisi käyttää	40	32,26
Epäluonteva	11	8,87

Taulukko 6. – –! Poika heitti muovisen veneen ammeeseen kellumaan. Korvaustestin tulokset.

22. Pläts! Poika heitti muovisen veneen ammeeseen kellumaan.

Vastaajien määrä: 124

	n	Prosentti
Luonteva	98	79,03
En itse käyttäisi, mutta joku toinen voisi käyttää	19	15,32
Epäluonteva	7	5,65

23. Molskis! Poika heitti muovisen veneen ammeeseen kellumaan.

Vastaajien määrä: 124

	n	Prosentti
Luonteva	40	32,26
En itse käyttäisi, mutta joku toinen voisi käyttää	28	22,58
Epäluonteva	56	45,16

24. Loiskis! Poika heitti muovisen veneen ammeeseen kellumaan.

Vastaajien määrä: 124

	n	Prosentti
Luonteva	80	64,52
En itse käyttäisi, mutta joku toinen voisi käyttää	27	21,77
Epäluonteva	17	13,71

25. Porskis! Poika heitti muovisen veneen ammeeseen kellumaan.

Vastaajien määrä: 124

	n	Prosentti
Luonteva	5	4,03
En itse käyttäisi, mutta joku toinen voisi käyttää	22	17,74
Epäluonteva	97	78,23

26. Roiskis! Poika heitti muovisen veneen ammeeseen kellumaan.

Vastaajien määrä: 124

	n	Prosentti
Luonteva	49	39,52
En itse käyttäisi, mutta joku toinen voisi käyttää	41	33,06
Epäluonteva	34	27,42

Kuten näemme taulukosta 6, lauseessa – – *Poika heitti muovisen veneen ammeeseen kellumaan* vastaajat pitivät sanoja *loiskis*, *pläts* ja *roiskis* luontevina ja sanaa *polskis* epäluontevana. *Molskis*-sanan luontevuudesta lauseessa ollaan eri mieltä. Tätä korvaustestiä kommentoi 25 vastaajaa. Yksi ryhmä vastauksia oli jälleen sanojen yleiseen käytettävyyteen liittyvät kommentit (esimerkit 13–14). Toiset kommentoivat, mikä tai mitkä sanoista kävisivät parhaiten tähän yhteyteen (15–17).

- (13) Tässä vaiheessa on todettava, että itse käyttäisin tuskin mitään näistä sanoista missään yhteydessä, paitsi ehkä *pläts*-sanaa. Muut ovat teennäisiä. *Polskis* viittaa selkeästi *polskahtamiseen* (iloinen uintitapahtuma). *Roiskis* viitanee siihen, että vettä *roiskahtaa*, samoin *loiskis*. *Molskis* on epämääräinen.
- (14) *Roiskis* ja *polskis* sanat eivät mielestäni sovi lause yhteyden kanssa ollenkaan. *Roiskis* on liian suurieleisen kuuloinen kuvailemaan muovista (olettaen pientä lelua) venettä joka heitetään ammeeseen. *Polskis* ei mielestäni sovi tähän kohtaan sillä sanasta tulee esim. *lätäkköleikit* mieleen, kun lapset hyppivät *lätäköissä*. *Pläts* ja *molskis* mielestäni kuvaavat hyvin veneen aiheuttamaa ääntä/liikettä vesimassassa. *Loiskis* ei kuulosta huonolta eikä hyvältä tässä yhteydessä.
- (15) Muovisen veneen heittäminen ammeeseen kellumaan on kevyt liike veden suhteen, joten siihen sopii mielestäni *pläts* ja *roiskis*, kun vettä *roiskahtaa* pois veneen tieltä. Miksei myös *loiskis*.
- (16) Tässä *roiskis* toimii, kun esine on pieni.
- (17) Muovinen vene vain *lätsähtää* pintaa vasten joten *pläts* sopii parhaiten.,

Kaikki väitteet, joilla kommentoijat vertailivat eri korvaustestien kommenttikentissä ja aiemmin kuvatussa piirreanalyysitehtävässä sanojen merkitystä yleensä, on kerätty taulukkoon 7. Koska joissain tapauksissa kommentointi kohdistuu sekä konkreettiseen korvaustestiin että sanojen merkitykseen laajemmin, on taulukossa myös tieto siitä, mihin kohtaan kommentti on annettu.¹³ Taulukon 7 kommenteista yksikään ei koske sanaa *läts*. Sanaa *pläts* kuvataan toisaalta liittyväksi ”pieneen määrään matalaa vettä”, toisaalta ”ison [esineen] putoamiseen veteen”, ”voimakkaaseen ääneen”, joka kuitenkin ”liian kevyt ruumiin uppoamiselle” tai kuvaa ”kevyttä esinettä, joka kelluu pinnalla ja loiskuttaa vettä ympärilleen”. Sanan *polskis* liittymisen ihmisen toimintaan, kuten jalan tai käden liikkeeseen, mainitsee usea vastaaja, samoin sanan *roiskis* liittymisen roiskimiseen tai roiskeisiin. *Molskis* taas yhden vastaajan mielestä ”kuuluu jostain mikä menee ainakin käymään pinnan alla”, toisen mielestä liittyy jonkin ison putoamiseen veteen, ”painavan uppoamiseen veteen”, ”voi kuulua luiskauttaessa”, ”käyttäisin vain eläviin asioihin, kuten ihmiset tai kalat”.

13 Lauseen – – *Anna sukelsi veteen* tapauksessa koehenkilöt eivät kommentoineet sanojen merkitystä tavalla, jonka voisi ajatella olevan yleistettävissä.

Taulukko 7. Sanoja yleisellä tasolla vertailevat kommentit korvaustesteissä ja piirreanalyysitehtävissä.

Testilause/piirre-analyysitehtävä	Kommentti
<i>Hän ajoi auton – – vaan jokeen</i>	”Roiskis” ei jotenkin voi pitää sisällään sitä, että jokin uppoaa syvään veteen. Pläts tuntuu myös siltä, että kyseessä olisi joku pieni määrä matalaa vettä, johon ei voi upota, mikä ei sovi jokeen.
	Loiskis, molskis ja roiskis sopivat paremmin toisenlaisiin tilanteisiin. ”Kivenmurikka tippui molskis veteen.” ”Sammakko hyppäsi loiskis veteen.” ”Aada heitti vettä roiskis Mikon päälle.” Lisäksi polskis voisi olla: ”Kala ponkaisi vedestä polskis ilmaan.”
	Polskis tuo liialti mieleen verbin ”polskia”, eivätkä autot polski jokeen. Myös roiskuminen tuntuu hassulta ajatukselta ko. kontekstissa. Plätsähtäminen, molskahtaminen ja loiskahtaminen tuovat eniten mieleen putoamisesta seuraavan äänen, roiskahtaminen siirtää ajatukset siihen veteen joka lentää.
	Polskis viittaa aktiiviseen toimijaan.
	Roiskis tarkoittaa mielestäni enemmänkin roiskivaa ääntä, kun roiskitaan vettä toisen päälle, kevyesti. Polskis taas on sopiva, kun joku polskii vedessä, ylös alas veden pinnalla.
	Itselle pläts vaikuttaa matalalta joelta, molskis syvältä. Polskis tuo mieleen uimisen, loiskis jonkun kevyemmän esineen ja roiskis vaikuttaa enemmän siltä, että vesi liikkuu.
	Polskis tulee jalasta tai kädestä, ihmisestä.
<i>Masa vilkaisi ympäriilleen ja luiskautti ruumiin jokeen – –</i>	Molskis voisi kuvata isoa ääntä, kun jokin painava uppoaa veteen. Muut ehkä enemmän roiskivaa ääntä, jota ei synny kun iso kappale luiskautetaan veteen.
	Polskis kuvaa polskimista jaloilla. Roiskis kuvaa enemmänkin roiskumista ja läikkymistä kun esineen pudottamisesta johtuvaa molskahdusta.
	Pläts ja molskis kuvaavat ehkä paremmin sitä kun jokin iso putoaa veteen.
	”Molskis” voi kuulua myös luiskauttaessa, pläts on liian voimakas ääni, jos luiskautetaan ruumis taidokkaasti siitä ei pitäisi koitua suuria roiskeita, ja polskis on tietoisemman tekemisen ääntä
	Polskis - taas turhan positiivinen, ja sopii ennemmin kun joku elävä olento liikkuu vedessä tuottaen jotain ääntä. Roiskis ja pläts - liian kevyt ääni ruumiin uppoamiselle jokeen.
	Lauseen aihepiirin takia en valitsisi sana vaihtoehdoksi polskista tai roiskista. Polskis sana tuo mieleen lasten (ja miksei aikuisten) vesileikit. Roiskis sana on enemmänkin veden äkkinäistä liikettä isommasta vesimassasta tiettyihin suuntiin, esim. auton ajaessa lätäkön yli se roiskii. Ruumis ei mielestäni roiskisi kun se tippuu vesimassaan. Molskis mielestäni kuvaa täydellisesti ruumiin kontaktia joen vesimassan kanssa.
	Polskis on enemmän uimista ja roiskis pikkuroiskeita vaan, pläts ja molskis luovat enemmän aaltoja ja kuvaa ehkä tapahtumaa paremmin muutenkin.

-- Poika heitti muovisen veneen ammeeseen kellumaan	Polskis tuntuu liittyvän vahvasti polskimiseen eli aktiiviseen toimintaan... Roiskis liittyy taas roiskimiseen -> älä roiski vettä!... tai esimerkiksi loska/kura roiskuu...
	Molskahdus kuvaa jotain, joka käy pinnan alla.
	Pläts ja loiskis kuvaavat mielestäni parhaiten kevyitä esineitä, jotka kelluvat vedessä ja loiskuttavat vettä ympärilleen.
	"Roiskis" tuntuu liittyvän "roiskia"-verbiin, eikä tunnu minusta luontevalta muunlaisia toimintoja tai toimintojen aikaansaamia ääniä kuvaamaan.
	Käyttäisin molskista vain eläviin asioihin, kuten ihmiset tai kalat.
	Molskis kuuluu jostain mikä menee ainakin käymään pinnan alla, kun isompi määrä vettä kääntyy nopeasti.
Piiireanalyysi-tehtävät	Tip on tiputtelevaa veden ääntä. Pläts on kun asia tai esine tippuu veteen. Mielestäni kuitenkin suhteellisen pieni esine. Loiskis on kevyttä veden ääntä, kun esimerkiksi kala (tai kalan pyrstö) käy veden pinnalla ennen sukeltamista taas veden pinnan alle. Molskis on kumea veden ääni, kun isompi esine tippuu veteen. Pul(i) on esimerkiksi ilmakuplan tekemä pyöreä ääni vedessä. Liri on kevyttä veden ääntä, kun vettä valuu jossain. Lits on liiskauksen ääni, eli esimerkiksi kun kävellään saappailla jonkin pehmeän esineen päälle, joka liiskaantuu kengän alla. Läts voi olla esimerkiksi saappailla kävelyä vesilammakossa, hieman kumeampi ääni kuin lits. Lurps on sitä, kun esimerkiksi koira lipaisee huuliaan, eli märkä ääni, mutta ei pakosti vedestä johtuva. Polskis on esim, kun ihminen ui ja polskii samalla, eli kumea ääni veden pinnan ylä- ja alapuolella. Roiskis on veden roiskinnan ääni, esim. ihminen roiskii vettä toisen päälle.
	tip = tippoja pläts = makoplätsi esim. loiskis, molskis = molahtaa veteen pul = tehdä kuplia veden alla puli, polskis = pulikoida liri = ohut tippuva vesivana lits = astuu johonkin märkään, vaikka kosteaan talouspaperiin tai lehtiin läts = edellinen, mutta enemmän vettä lurps = kuolaamisen ääni roiskis = runsaasti vesitippoja, esimerkiksi kun auto ajaa vesilätäköstä
	-skis-päätteiset sanat eivät kuvaa toistuvaa ääntä.
	Tip - yksittäisen pisaran ääni läheltä kuultuna Pläts - veden pintaan kohdistuva läiskäisy, esim kämmenellä tai mahalasku sukeltaessa. Loiskis -veteen kohdistuva kuopaiseva liike, vähän syvämpää kui pläts, ei silti iso asia, tai kaataa ämpärillä vettä ja vesi leviää loiskis vain pitkin lattiaa. Molskis - isompi asia molahtaa veteen, edellyttää toimijuutta, sukeltajuutta? Ihminen menee veteen molskis? Puli/pul - viittaa kuplintaan, vedessä joku tai jokin tekee kuplia. myös jonkinlainen vedenlhde voi solinan lisäksi pulista.

	<p>Kohi - vesimassat kohisevat. Tasaista runsasta veden liikettä. Myös sada voi tulla tasaisella suurella massalla, jolloin se voi kohista.</p> <p>Puli/pul - viittaa kuplintaan, vedessä joku tai jokin tekee kuplia. myös jonkinlainen vedenhde voi solinan lisäksi pulista.</p> <p>Kohi - vesimassat kohisevat. Tasaista runsasta veden liikettä. Myös sada voi tulla tasaisella suurella massalla, jolloin se voi kohista.</p> <p>Liri - pieni, tasaisen veden tulo, kokoluokkaa lirisemään jäänyt kraana kuitenkin niin, että vedentulo on katkeamatonta, vaikkakin vesivana ohut.</p> <p>Lits läts - pienellä asialla pieneen vesimäärään kohdistuva operointi, tulee mieleen mustikkaseella tai vesilätäköllä kämmenillään leikittelevä lapsi.</p> <p>Klunk - Klunk voi kuulua nielaistessa tai kun viemäri ikäänkuin vetää henkeä ja ottaa sitten taas kulauksen vettä sisäänsä. Samoin klunksutella voi vesipullo, josta kaataa vettä, ja pullo haukkaa tasaisin väliajoin vettä sisäänsä. Vedentulo on siis (säännöllisen) katkonaista, haukkauksenomaista.</p> <p>Lurps - nopea sisäänimaisu. Vettä kiinteämpi mutalammikko saappaan ympärillä voi sanoa lurps, kun massan sisään tulee ilmaa tai kun ei meinaa päästää tyhjiöstä kenkää takaisin. Suo voi sano lurps, viemärikin voi lurpsia, samoin vettä tai nestemäistä ruokaa hörppivä tai latkiva ihminen tai eläin.</p> <p>Polskis - tarvitsee ihmisen tai eläimen, veteen kohdistuva liike, kai yleensä takaraajoilla tai koko keholla, kuulostaa uppeluksiin menemiseltä, hylje voi pulahtaa kalliolta veteen sulavasti että polskis vaan.</p> <p>Roiskis - kun veteen kohdistuu voimaa ja vesi sinkoaa ympäriinsä useina pisaroina tai pisarakimppuina. Ei valtavan iso, mikään hyökyaaltomainen, vaan jotain pienempää roiskuvaa. Uidessa lapset roiskuttavat vettä toistensa päälle.</p>
	<p>Käyttäisin 'klunk', 'lurps' ja 'polskis' (mahd. myös 'puli') vain veden ja ihmiskehon/eläimen kontaktista veteen, en elottomien esineiden.</p>
	<p>Mielestäni pläts, loiskis, molskis, polskis ja roiskis kuvaavat ensisijaisesti ihmisen olemista vedessä.</p>

6 Lopuksi

Esitän tutkimusyhteisön arvioitavaksi tässä tutkimuksessa käytetyt keinot saada tietoa sanojen muodon ja merkityksen vakiintuneisuudesta. Tällainen tieto voisi olla hyödyllistä muun muassa sanakirjatyössä. Aiemmassa kuvauksessa (niin tutkimuskirjallisuudessa kuin sanakirjoissakin) tässä tutkimuksessa käsiteltyjen sanojen merkitys on määritelty lähinnä veden tai nesteen ääninä, harvoin tätä tarkemmin. Elisitaatiotestin tulokset osoittivat, että yksittäiset koehenkilöt pyrkivät tekemään eron eri käyttämiensä sanojen välille kuvatessaan erilaisia tilanteita. Toisaalta eri koehenkilöt käyttivät samoja sanoja eri tilanteita kuvaamaan. Elisitaatiotesti vaatii näin seuraajakseen sellaista tutkimusasetelmaa, jossa voidaan tarkastella samaan aihepiiriin liittyvien sanojen asettumista merkityksasteikolle. Tätä asteikkoa voi tarkastella sekä yleisen että yksilöllisen vaihtelun näkökulmasta. Jos aiemmin kuvatut äännesymboliset piirteet ovat yleistettävissä yksittäisten

sanojen merkityksiä selittäviksi, on samassa sarjassa olevien äännesymbolisten sanojen suhde sama kuin muiden sarjojen vastaavien jäsenten, vaikka eri koehenkilöt saattaisivatkin sijoittaa tietyn tilanteen eri kohdin tätä sarjaa. Tätä voi tutkia synonymian tutkimuksen menetelmin, kuten piirreanalyysin ja korvaustestin keinoin.

Imitatiivien merkityksen sumeudesta todistaa aineistossa eri veden ääniin liittyvien sanojen käyttö osin sekaisin. Tässä tutkimuksessa käsitellyistä suomen sanoista erityisen monimerkityksisiä tai merkitykseltään sumeita ovat sarjan *lits, lots, läts, pläts* edustajat, joita koehenkilöt ovat käyttäneet kuvaamaan niin uppoamista kuin muunkin tyyppistä kontaktia veden kanssa. Yksittäisistä sanoista merkitykseltään laajimmalta vaikuttaa *loiskis*, jota oli käytetty elisitaatiotestissä hyvinkin erilaisissa konteksteissa, joille ei löytynyt yhteisiä piirteitä piirreanalyysin avulla ja jota ei pidetty sopimattomana juuri mihinkään tutkittuun kontekstiin. *Roiskis* oli myös merkityspiirteiltään vaikeasti määriteltävä, mutta toisaalta selkeästi spesifimpi, koska se ei esiintynyt elisitaatiotestin vastauksissa. Useat kommentoijat yhdistivät sen nimenomaisesti roiskeisiin, mikä voi selittää sen määrittelymättömyyttä tutkimuksessa käytettyjen piirteiden kautta. Esiteltyjen tutkimusmenetelmien avulla saadut tulokset osoittavat laajemminkin, miten haastavaa sopivien tehtävien laatiminen on, koska ne väistämättä rakentuvat tutkija(ryhmä)n ennako-oletusten pohjalta, jotka vähän tutkittujen kielenyksiköiden kohdalla voivat osoittautua vääriksi.

Palaan artikkelin alussa esitettyihin tutkimuskysymyksiin. Veden ääniin liittyvien imitatiivien merkitys toisiinsa verrattuna on puhujakohtaista, mutta joitain puhujayhteyden jakamia piirteitä ja lainalaisuuksia niiden käytössä voi kuitenkin havaita. Eri puhujat ovat huomattavan erimielisiä sanojen merkityspiirteistä ja käyttömahdollisuuksista. Ei ole ennustettavissa, mitä imitatiivisia puhuja käyttäisi tietyssä tilanteessa. Yksittäisen sanan merkitystä vakiintuneemmaksi osoittautui liittyminen veden äänien semanttiseen kenttään. Sanoihin liittyy äännesymbolisia todennäköisyyksiä, mutta ei sääntöjä. Tulosten suuri variaatio osoittaa, miten epäluotettavaa voi olla tukeutua yhden tai muutaman kielnpuhujan tai kielentutkijankaan intuitioon.

Ratkaistaessa aineistonhankinnan kysymyksiä vähän tutkittujen semanttisten kategorioiden tapauksessa herää myös kysymys siitä, mikä oikeastaan on tutkimuksen kohteena. Kielentutkimuksessa käytetään nykyään aineistoja, jotka edustavat (aina sattumanvaraisuutta sisältävää) todellista käyttöä (mm. korpusaineistot), parhaiden kielenkäyttäjien abstrahoimia (kenties subjektiivisille tulkinnoille perustuvia) merkityseroja (sanakirjat, tutkimuskirjallisuuden esimerkit) tai puhujien omia epäluotettavia käsityksiä omasta kielenkäytöstään (kysely). Joskus saadaan juuri sitä mitä halutaan, mutta silti yksittäisiä käyttöjä (elisitointi). Erilaiset aineistotyyppit sisältävät siis yhtä lailla epäluotettavuutta aiheuttavia tekijöitä, joiden vaikutus analyysin luotettavuuteen jää kielentutkijan arvioitavaksi.

Lähdeluettelo

- ANTTILA, RAIMO 1976: Affektiivis[-deskriptiivis-onomatopoeetis]ten sanojen asema kielen merkkisysteemissä. *Virittäjä* 80 (1), 126–132.
- BAŃKO, MIROSLAW 2008: *Współczesny polski onomatopeikon*. PWN, Varsova.
- BLOMBERG, JOHAN 2014: *Motion in language and experience. Actual and non-actual motion in Swedish, French and Thai*. Doctoral dissertation. Lund University, Lund.
- DINGEMANSE, MARK 2012: Advances in the cross-linguistic study of ideophones. *Language and Linguistics Compass* 6 (10), 654–672. <https://doi.org/10.1002/lnc3.361>
- ENCKELL, PIERRE – RÉZEAU, PIERRE 2003: *Dictionnaire des onomatopées*. Presses universitaires de France, Pariisi.
- HINTON, LEANNE – NICHOLS, JOHANNA – OHALA, JOHN 1994: Introduction: Sound-symbolic processes. LEANNE HINTON, JOHANNA NICHOLS ja JOHN J. OHALA (toim.): *Sound Symbolism*, 1–12. Cambridge University Press, Cambridge. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511751806.001>
- ISHIBASHI, MIYUKI – KOPECKA, ANETTA – VUILLERMET, MARINE 2006: *Trajectoire: Matériel visuel pour élicitation des données linguistiques*. Laboratoire Dynamique du Langage. CRNS/Université Lyon 2, Lyon.
- JARVA, VESA 2003: *Venäläisperäisyys ja ekspressiivisyys suomen murteiden sanastossa*. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.
- JÄÄSKELÄINEN, ANNI 2013: *Todisteena äänen kuva. Suomen kielen imitatiivikonstruktiot*. Unigrafia, Helsinki.
- 2015: Suomen äännesymboliikkaa imitatiivien kautta tarkasteltuna. *Virittäjä* 119 (4), 464–497.
- KOIVISTO, VESA 2013: *Suomen sanojen rakenne*. SKS, Helsinki.
- KS = *Kielitoimiston sanakirja*. Verkkojulkaisu, päivitetty 29.2.2016. Kotimaisten kielten keskus ja Kielikone Oy, Helsinki.
- KULONEN, ULLA-MAIJA 1996: *Sanojen alkuperä ja sen selittäminen*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- LESKINEN, HEIKKI 1991: Vieläkö nuoret nurisevat? – Huomioita onomatopoeettisten sanojen tuntemuksesta ja tulkinnasta. *Virittäjä* 95, 355–371.
- LESKINEN, JUHA 1998: Miten vieraskielisiä imitatiiveja tunnustetaan? RIHO GRÜNTAL ja JOHANNA LAAKSO (toim.): *Oekeeta asijoo. Commentationes Fenno-Ugricae in honorem Seppo Suhonen sexagenarii 16.V.1998*, 310–331. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 228. Suomalais-ugrilainen seura, Helsinki.
- 2001: Suomalaiset, karjalaiset ja virolaiset korkeakouluopiskelijat imitatiivien käyttäjinä ja tuntijoina. JUHA LESKINEN (toim.): *Itämerensuomalaista ekspressiivisanaston tutkimusta*, 40–73. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.
- LÖNNROT, ELIAS 1958 [1867–1880]: *Suomalais-ruotsalainen sanakirja: Finskt-svenskt lexikon*, niteet 1–2. (3. manul-menetelmällä jälj. p.). WSOY, Helsinki.
- MIKONE, EVE 2002: *Deskriptiiviset sanat. Määritelmät, muoto ja merkitys*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- NIKITINA, TATIANA 2012: Russian verboids: a case study in expressive vocabulary. *Linguistics* 50 (2), 165–189. <https://doi.org/10.1515/ling-2012-0007>
- NS = *Nyky-suomen sanakirja*, niteet 1–6, 1992, 13. painos. MATTI SADENIEMI (päätoim.). Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki ja WSOY, Juva.
- PAJUNEN, ANNELI 2015: Edellisen teeman merkitys kokeellisessa tutkimuksessa. Esitelmä Melko Yleistä Kielitiedettä XII -seminaarissa. Turun yliopisto 17.4.2015.
- PENTTILÄ, AARNI 1940: Deskriptiivisanojen tutkimusta. *Virittäjä* 44 (3), 246–253.
- 1963: *Suomen kielioppi*. 2., tark. painos. WSOY, Porvoo.
- PS = *Suomen kielen perussanakirja*. Valtion painatuskeskus ja Kotimaisten kielten tutkimuskeskus 1990–1994, Helsinki.
- RAVILA, PAAVO 1952: Onomatopoeettisten ja deskriptiivisten sanojen asema kielen äännesysteemissä.

- Virittäjä* 56 (4), 262–274.
- RHODES, RICHARD 1994: Aural Images. LEANNE HINTON, JOHANNA NICHOLS ja JOHN J. OHALA (toim.): *Sound symbolism*, 276–292. Cambridge University Press, Cambridge. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511751806.019>
- RUOPPILA, VEIKKO 1934: Muutamia piirteitä puheesta. *Virittäjä* 38 (1), 22–34.
- 1935: Vokaalivaihtelu äänne- ja merkitysoyhtymätekijänä. Piirteitä deskriptiivisistä sanoista. *Virittäjä* 39, 128–136.
- RYTKÖNEN, AHTI 1935: Deskriptiivisistä sanoista. *Virittäjä* 39, 90–102.
- 1940: *Eräiden itämerensuomen tm-sanojen historiaa*. Gummerus, Jyväskylä.
- RÄISÄNEN, ALPO 1983: Kantasanan ja johdoksen suhteesta. *Nykysuomen rakenne ja kehitys I*, 112–137. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- SKES = *Suomen kielen etymologinen sanakirja*. Osat I–VII. Suomalais-ugrilainen seura 1980–1987, Helsinki.
- SMS = *Suomen murteiden sanakirja*. Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja 30. Kotimaisten kielten keskus 2012, Helsinki. Verkkojulkaisu. Saatavissa <http://kaino.kotus.fi/sms>. Jatkuvasti päivitettävä julkaisu. Päivitetty 18.5.2018 [viitattu 15.2.2019].
- TUURI, EMILIA 2015: Typologisen kieliaineiston elisitaatio kuva- ja videomateriaalilla. Esitelmä VXII Kielitieteen päivillä. Vaasa 23.5.2015.
- VANHATALO, ULLA 2001: Ekspressiivisanaston kontrastiivisen tutkimuksen mahdollisuuksista. JUHA LESKINEN (toim.): *Itämerensuomalaista ekspressiivisanaston tutkimusta*, 131–136. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.
- VANHATALO, ULLA 2005: *Kyselytestit synonymian selvittämisessä: sanastotietoutta kielenpuhujilta sähköiseen sanakirjaan*. Helsingin yliopisto, Helsinki.
- VIIMARANTA, JOHANNA – ALEKSANDROVA, ANNA A. – BOGOMOLOV, ALEXEY S. – PASMOR, EKATERINA S. – TIKKANEN, LAURA 2015. Videoaineisto. Saatavissa tekijältä.
- 2016. ”Vodnye” zvukopodražanija v finskom i russkom jazykah. *Jazyk i kul'tura* 33 (1), 6–24.
- VIIMARANTA, JOHANNA – BOGOMOLOV, ALEXEY S. 2020 Opyt leksiko-semantičeskoj tipologii ”vodnyh” zvukopodražatel'nyh meždometij na materiale russkogo i finskogo jazykov. *Vestnik Tomskogo Gosudarstvennogo Universiteta. Filologija* 6, 5–29. <https://doi.org/10.17223/19986645/65/1>.
- VIIMARANTA, JOHANNA – VIHERVÄ, MARJU 2019. The use of onomatopoeic interjections in predicate function in Russian and other languages: A perspective from the corpus of parallel texts of the Russian National Corpus. *Scando-Slavica* 65 (2), 239–262. <https://doi.org/10.1080/00806765.2019.1672092>
- VISK = AULI HAKULINEN – MARIA VILKUNA – RIITTA KORHONEN – VESA KOIVISTO – TARJA RIITTA HEINONEN – IRJA ALHO 2004: *Iso suomen kielioppi*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. Verkkoversio. Saatavissa: <http://scripta.kotus.fi/visk> [viitattu 27.2.2019].

JOHANNA VIIMARANTA: Established water-related imitatives in Finnish on the basis of different types of data

The article deals with Finnish imitatives (onomatopoeic interjections) concerning sounds made with water. These words include *klunk*, *kohi*, *kuoh*, *liri*, *liti*, *lits*, *loiskis*, *loti*, *läti*, *läts*, *molskis*, *pirsk*, *pläts*, *polskis*, *pori*, *pul(i)*, *roiskis* and *tip*. Different kinds of research data were used in order to find out how established these words are as to their meaning, form and use. The first method used was an elicitation test to find out which imitatives native speakers are likely to use in describing a certain situation. In the course of the elicitation test, 18 participants were shown 11 short video clips and were asked to describe, using one word, each situation shown. Secondly, the differences between the words were examined by having 124 participants answer an online questionnaire. The questionnaire included substitution tests, feature analysis and tasks on individual words. According to both the elicitation test and questionnaire data, speakers vary significantly in how they portray the difference between water-related imitatives. Certain shared features of meaning and tendencies in their use can, nevertheless, be noted. At the same time, the choice of a certain word in a concrete situation by an individual speaker cannot be predicted. While differences in meaning between water-related imitatives are not established, the fact that these words concern sounds made with water is. Thus, although word choice is not predictable, it is not coincidental, either. Furthermore, sound symbolism occurs in these words on the level of tendencies rather than rules. Different speakers have different opinions as to what kinds of semantic features a certain word possesses or in which situations the word can be used. Such variation shows how unreliable it can be to lean solely on the linguistic intuition of few informants (or even linguists). This speaks for the use of modern types of data collections that are available for many researchers since they do not require special equipment. This is especially useful when studying words that are not frequent enough to appear in dictionaries or have enough occurrences in linguistic corpora for general use.

Johanna Viimaranta
johanna.viimaranta@helsinki.fi
PL 24
00014 Helsingin Yliopisto

DUHA ELSAYED JA TANJA TOROPAINEN

Tekijyys Ruotsin vallan aikaisessa suomenkielisessä kirjallisuudessa

1 Johdanto

Vanhaan kirjasuomeen liittyvät tutkimuskysymykset ovat usein henkilöihin liittyviä: Kuka tämän kirjoitti? Kenen tekstistä tämä on käännetty? Onko kääntäjiä ollut useampia kuin yksi? Miksi kahdessa teoksessa on sama tai lähes sama tekstikatkelma?¹ Kysymykset kuvastavat murrosta, jonka tekijyyden käsite on kuluneina vuosisatoina kokenut. Tässä artikkelissa puheena on se, miten Ruotsin vallan aikana julkaistujen suomenkielisten teosten nimiösivuilla, esipuheissa sekä omistus- ja jälkikirjoituksissa ilmaistiin kirjan tekijä tai tekijät. Toisaalta huomio kiinnittyy tapauksiin, joissa nykylukija omien, aikaan sidottujen tekijänoikeuskäsitystensä pohjalta tuota viittausta jää kaipaamaan. Vanhoissa teksteissä huomio kiinnittyy usein myös siihen, että vaikka toisten tekstejä sisällytettiin omien tekstien osaksi, plagiointisyttöksiä ei tietävästi kuitenkaan esitetty.

Nykyisen lainsäädännön mukaan tekijänoikeuden suojaa nauttii sellainen tekijä, jonka teos on riittävän itsenäinen ja omaperäinen ylittääkseen teoskynnyksen. Teos voi olla myös käännetty. Siinä tapauksessa se katsotaan muunnelmaksi. Muunnelmaa ei saa tehdä ilman alkuperäisen tekijän lupaa. Materiaalinen tekijänoikeus on voimassa 70 vuotta tekijän kuoleman jälkeen. Tekijänoikeuden rauettua teos on kaikkien vapaasti käytettävissä. Suoja-ajan päätyttyä laki ei velvoita ilmoittamaan tekijää, mutta sitä pidetään hyvän tavan mukaisena. (Tekijänoikeus 2017.) On mahdollista, että jotkut kirjoittajat harjoittivat tätä hyvää tapaa jo ennen sen kirjaamista lakiin.

Historiallinen käsitys tekijänoikeudesta valtion takaamana omaisuuden muotona on voimakkaasti kulttuurisidonnainen. Velvollisuuteen perustuvissa yhteiskunnissa, kuten Kiinassa, kirjoitettu sana katsottiin vuosituhansien ajan yhteiseksi perinnöksi. Länsimaisen tekijänoikeuslain juuret ovat antiikin Kreikan ja Rooman sosiaalisessa, poliittisessa

1 Esimerkiksi Gummerus 1941, 1947, 1955; Kouri 1984; Kuusi 1989; Heininen 1993; Itkonen-Kaila 1997; Holma 2008; Häkkinen–Toropainen 2015; Häkkinen–Salonen–Toropainen 2019; Uusitalo 2019.

ja juridisessa ajattelussa. (Atkinson–Fitzgerald 2014, 3, 7–9.) Lailla turvatuista tekijänoikeuksista voidaan puhua vasta 1700-luvulla: ensimmäinen asiaa koskeva laki, *The Statute of Anne*, tuli voimaan Englannissa vuonna 1710. Se sisälsi ajatuksen, että tekijän nerous tarvitsi lain suojaan siinä kuin julkaisijoiden materiaaliset edutkin. Sen tarkoituksena oli ”rohkaista oppineita miehiä kirjoittamaan hyödyllisiä kirjoja”. (Mts. 23 ja 34–35.) Kyse oli kirjoittajien toimeentulosta, mutta toisaalta myös painotalojen ja kustantamojen kilpailuasetelman selkiyttämisestä (Petri 2008, 107). Tekijöiden moraalista oikeutta teokseensa tuli odottaa vielä pidempään. *Droit moral* tuli lakiin kirjatuksi Ranskassa vallankumouksen aikana, vuonna 1793. Laillisen tekijänoikeuden taustalla on nähty myös taiteen romanttinen tyyliuuntauus, joka korosti tekijän roolia runouden synnyssä. (Lavik 2014, 45–46.)

Ruotsin valtakunnassa puhe tekijänoikeudesta liittyi kiinteästi 1700-luvun puolivälissä alkaneeseen sensuuria ja painovapautta koskevaan debattiin (Petri 2008, 251–262). Ensimmäinen tekijänoikeuslaki säädettiin valtiosääntötyön yhteydessä vasta vuonna 1810. Painovapaus tuli kirjatuksi perustuslakiin, ja sitä selventävässä asetuksessa määritettiin myös tekijänoikeus: ”Hwarje Skrift ware Författarens eller des lagliga räatts Innehafwares egendom” (mts. 293).

Suomenkielinen kirjallisuus sai alkunsa suurelta osin käännöksinä muista kielistä (ks. esim. Rapola 1967; Häkkinen 1994, 43–47, 79–103, 125–133; *Suomennoskirjallisuuden historia I*, 23–89). Ruotsin ensimmäinen tekijänoikeuslaki sisältää tästä näkökulmasta mielenkiintoisen linjauksen: tekijänoikeus ei koskenut käännösten alkutekstejä. Käännökset mistä tahansa kielestä katsottiin vielä 1800-luvun lainsäädännössäkin uusiksi alkuperäisteoksiksi, eikä toisten teosten kääntämistä tai uudelleen kääntämistä rajoitettu lainkaan (Petri 2008, 297). Käännösalkuperä saatettiin kuitenkin mainita. Tarkoituksena on tässä tutkimuksessa muun muassa selvittää, oliko tämä käytäntö yleinen.

Oli tavallista, että vanhan kirjasuomen kauden tekijät sisällyttivät toistensa tekstejä omiinsa lähdeettä merkitsemättä. Aiemmin julkaistua pidettiin yhteisenä omaisuutena, *commune bonumina* (esim. Rapola 1967, 129; Laine 2007, 68). Ajateltiin myös, että oli parempi toistaa vanhaa ja hyväksi koettua kuin kirjoittaa uutta (Laine mts. 65). Ylipäätään tekijät näyttävät hahmottaneen roolinsa kirjallisen perinteen luojina. Kirjojen esipuheissa korostetaan usein saavutuksen vaatimattomuutta tai teeskennellään vaatimatonta (Havu 1996, 68–69): sekä *Rukouskirjan* (1544, A-I-89–93²) että *Uuden testamentin* (1548, A-II-3–13) esipuheessa Agricola osoittaa puheensa ”laittajille” eli arvostelijoille ja toteaa, että vaikka tekstissä olisi puutteita ja vaikka sen monet sanat ensi alkuun saattavat kuulostaa oudoilta tai jopa rumilta, lukijan tulisi suhtautua siihen avoimin mielin. Myös uudet yrittäjät toivotetaan tervetulleiksi alalle, vaikka tehtävän vaativuudesta muistutetaan: *Mutta catzocan ettei hen tuimasti kipelly*, ts. ’ettei hän joudu kovin vaikeaan tilanteeseen’ (Agricola 1548, A-II-19; vrt. VKS). Samantyyppistä ennakoivaa puolustautumista arvostelulta on muidenkin varhaisten kirjoittajien teksteissä. Esimerkiksi Finno toivoo

2 Artikkelissa käytetään soveltuvin osin Kotimaisten kielten keskuksen aineistopalvelun Vanhan kirjasuomen korpuksen viittaustapaa.

virsikirjansa (1583a, FinnoVk-e-6b) esipuheessa työnsä välttävän *iruivammasten panetoxest* ja kehottaa lukijoita käyttämään näitä huonoja virsiä siihen asti, kunnes jollakulla on parempia esitettävänä.

Olenaisia henkilöitä suomenkielisten teosten syntymisen kannalta olivat ainakin lähdetekstin *kirjoittaja* (joka ei välttämättä aina ollut alkutekstin kirjoittaja, koska teos saatettiin suomentaa myös muusta kuin alkukielestä), *suomentaja*, *kirjanpainaja* ja *rahoittaja*. *Tekijällä* tarkoitetaan tässä artikkelissa tekstien tuottajia, ts. kirjoittajaa ja suomentajaa. Ajan erityinen tekijätyyppi oli *kompilaattori*³, joka paitsi suomensi myös kokosi ja yhtenäisti teoskokonaisuuden. Kirjanpainajat ja rahoittajat tulevat mainituiksi tekijyyden mahdollistajina.

Artikkelissa käsitellään kirjallisuutta 1540-luvulta vuoteen 1809, jolloin Ruotsin vallan aika päättyi. Tarkastelun kohteena on siis ajanjakso, jolloin tekijänoikeutta ei valtakunnassa ollut lainkaan lailla suojattu. Aineiston esittely on luvussa 2. Käsittelyluvuissa 3 ja 4 tarkastellaan näkyviä ja näkymättömiä tekijöitä sekä tekijyyden kielellisiä ilmaisuja. Loppuluvussa 5 pohditaan niitä taustalla vaikuttaneita ilmiöitä, joiden tuloksena tekijä joskus mainitaan, joskus ei.⁴

2 Aineisto

Tutkimuksen aineistona on Ruotsin vallan aikaisten suomenkielisten kirjojen nimiösiivuja, esipuheita sekä omistus- ja loppukirjoituksia. Aineiston runkona ovat Kansalliskirjaston ylläpitämästä *doria.fi*-julkaisuarkistosta syksyn 2019 aikana kerätyt digitoidut Ruotsin vallan aikaiset suomenkieliset kirjat⁵. Tällä tavoin saatiin noin 150 kirjan aineisto, jota on vielä täydennetty Tuija Laineen toimittaman *Vanhimman suomalaisen kirjallisuuden käsikirjan* (1997) ja Raimo Jussilan *Vanhat sanat* -teoksen (1998) avulla. Tavoitteena on ollut kerätä aineisto, joka kattaa koko vanhan kirjasuomen kauden eli jakson 1540-luvulta Ruotsin vallan ajan loppuun⁶. Lisäksi on pyritty siihen, että aineisto koostuu eri kirjal-

3 Jo fransiskaaneiteologi Bonaventura (1221–1274) on määritelty erilaisia tekijätyyppejä. Auktori (*auktor*) tuotti omaa tekstiään ja lainasi toisten materiaalia omien näkemystensä vahvistamiseksi. Kompilaattori (*compilator*) puolestaan kokosi toisten kirjoittamat tekstit yhteen. Kirjuri (*scriptor*) kopioi muiden tekstejä muuttamatta tai lisäämättä mitään, ja kommentaattori (*commentator*) kirjoitti selvittääkseen toisten kirjoituksia. (Minnis 1988, 94–95.)

4 Kiitämme Paula Mäkelää asiantuntevista huomioista ja neuvoista työn kuluessa.

5 Kirjat on poimittu Kansalliskirjaston Kirjat-kokoelman kategorioista Aarteet, Klassikkokirjasto (kokoelma: Teokset) ja Kirjahistoria (kokoelmat: Hartauskirjat ja saarnat, Kasvatus, Kaunokirjallisuus ja lastenkirjat, Teologia ja filosofia). Lisäksi aineistoa on poimittu Kuvat-kokoelman Helmi-kategoriasta.

6 Tutkimuskirjallisuudessa esiintyy kahta eri takarajaa vanhan kirjasuomen (vanhan suomen) kaudelle. Osmo Ikola (1968) on periodisoinut suomen kielen historiallisia kausia niin, että vanhan suomen kauden takarajana on suunnilleen vuosi 1820. Noihin aikoihin ns. murteiden taistelun voidaan katsoa alkaneen, ja 1820-luvulla alkoi määrätietoinen sanaston kartuttaminen. (Ikola 1968, 51.) Samassa kirjoituksessa Ikola toisaalta toteaa vanhan suomen kauden kestäneen ”suunnilleen Ruotsin vallan loppuun” (mts. 38). Toisenlainen raja- ja esimerkiksi *Vanhan kirjasuomen sanakirjassa*, jossa aineistoa on 1540-luvulta vuoteen 1810 (VKS 1, VIII).

lisuustyypeistä ja että kunkin tyyppin otos olisi sellainen, että on mahdollista tarkastella, miten tekijyyden ilmaiseminen on kehittynyt tyyppin sisällä.

Vanhan kirjasuomen kauden kirjallisuus oli pääosin uskonnollista, mutta muunkinlaisia kirjoja ja tekstejä julkaistiin. Kaisa Häkkinen (1994, 79–158)⁷ on *Agricolasta nykykieleen* -kirjassaan jakanut lajit uskonnolliseen kirjallisuuteen, laki- ja virallisjulkaisuihin, suomen kirjakieltä koskeviin kuvauksiin, tutkimuksiin ja oppikirjoihin, yleiseen tietokirjallisuuteen ja oppikirjoihin, suomenkielisen kaunokirjallisuuden esikoisiin sekä lehtiin ja aikakausjulkaisuihin. Näistä lajeista tutkimuksessamme ovat mukana uskonnollinen kirjallisuus, lakikirjallisuus (LA), yleinen tietokirjallisuus (TI) ja kaunokirjallisuus (KA). Tietokirjallisuuteen on laskettu mukaan valistus- ja neuvokirjat. Uskonnollinen kirjallisuus on jaettu *Vanhimman suomalaisen kirjallisuuden käsikirjan* (1997) luokittelua mukaillen seuraaviin alaryhmiin: *Raamatut* (BI), aapiset ja katekismukset sekä muu kasvatuskirjallisuus (AK), messukirjat ja kirkolliset käsikirjat (KÄ), virsikirjat ja hengelliset laulukirjat (VI), hartauskirjallisuus (HA) ja saarnakirjallisuus (SA). (Ks. taulukko 1.)

Taulukko 1. Aineisto kirjallisuustyypeittäin ja aikakausittain ryhmiteltynä.

	BI	KÄ	VI	AK	SA	HA	KA	LA	TI	Yht.
1543–1600	5	3	1	1	–	3	–	–	–	13
1601–1650	2	5	5	6	5	3	–	2	–	28
1651–1700	1	4	–	5	5	3	2	1	2	23
1701–1750	–	–	1	4	2	13	2	–	–	22
1751–1800	2	–	2	14	18	44	6	4	23	113
1801–1809	–	–	–	2	6	8	–	–	3	19
Yht.	10	12	9	32	36	74	10	7	28	218

Aineisto sisältää 218 Ruotsin vallan aikaista suomenkielistä kirjaa, ja se on otos aikakauden suomenkielisistä julkaisuista. F. W. Pippingin kirjaluetelossa suomeksi julkaistuista kirjoista (1856–1857) mainitaan vuotta 1810 edeltävältä ajalta kaikkiaan 1963 nimikettä. Niistä pitkälti yli tuhat on virallisjulkaisuja, kuten asetuksia, jotka on rajattu tutkimuksen ulkopuolelle. Ulkopuolelle on jätetty myös arkkiveisut, joita julkaistiin Ruotsin vallan kuluessa noin 250 mutta jotka suurimmaksi osaksi ilmestyivät ilman tietoa alkuperäisestä kirjoittajasta tai suomentajasta (Huhtala 2007, 40–43). Aineistossa ei ole myöskään käsikirjoituksia, almanakkoja, onnittelu-, hää- ja muita runoja eikä ruumissaarvoja. Aineistosta on siis jätetty pois lajityyppejä, joita on tarkasteltuna ajanjaksona julkaistu paljon mutta jotka ovat useimmiten anonyymejä tai tilapäisiä luonteeltaan. Ruotsin vallan aikaisista suomea käsittelevistä kieliopista ja sanakirjoista muodostuisi

7 *Suomennoskirjallisuuden historiassa* Häkkinen (2007, 27–29) on esittänyt osittain erilaisen jaottelun: uskonnollinen kirjallisuus, valistus- ja neuvokirjat, kaunokirjallisuus, yleinen tietokirjallisuus sekä laki- ja virkakieli.

oma lajityyppinsä, mutta tuohon aikaan nämä teokset eivät vielä olleet suomenkielisiä (ks. tarkemmin esim. Rapola 1967, 143–165; Häkkinen 1994, 104–106, 117).

3 Näkyvät ja näkymättömät tekijät

Aineiston perusteella tekijän mainitseminen on ollut yleisin käytäntö Ruotsin vallan ajan suomenkielisessä kirjallisuudessa. Tarkastelluista teoksista 69 prosentissa on mainittu joku teoksen tekijöistä, siis esimerkiksi alkuperäinen kirjoittaja, teoksen kompilaattori tai suomentaja. Varsin tyypillinen tapaus on sellainen, jossa kirjan nimiösivulla on mainittu sekä alkuteoksen tekijä että teoksen suomentaja (esim. 1688 Tammelinus, 1732 Antilius [a], 1768 Wirzenius, 1809 Malmberg). Tekijätietoja on kaikissa kirjallisuustyypeissä (ks. taulukko 2), mutta tyypillisintä tekijän ilmaiseminen on saarnakirjoissa (92 %) ja virsikirjoissa (78 %). Anonyymiys on puolestaan tavallisinta messukirjoissa ja kirkollisissa käsi-
kirjoissa (50 %), mutta niistäkin puolella on mainittu tekijä. Myös valistavista ohjekirjoista (tyyppi TI) melko monet (46 %) ovat ilmestyneet ilman tekijätietoa. Lukumääräisesti eniten anonyymejä julkaisuja on hartauskirjojen (24 kpl), valistus- ja neuvokirjojen (13 kpl) ja kasvatuskirjallisuuden (8 kpl) joukossa.

Taulukko 2. Tekijäyysjatkumo. Vasemmalla niiden teosten lukumäärä, joissa on joku ilmipantu tekijä, oikealla anonyymien teoksien lukumäärä.

	SA	VI	AK	LA	HA	BI	KA	TI	KÄ	Yht.
1543–1600	0/0	1/0	1/0	0/0	2/1	3/2	0/0	0/0	1/2	8/5
1601–1650	5/0	5/0	4/2	1/1	3/0	2/0	0/0	0/0	2/3	22/6
1651–1700	5/0	0/0	4/1	0/1	1/2	1/0	1/1	2/0	3/1	17/6
1701–1750	1/1	0/1	1/3	0/0	8/5	0/0	0/2	0/0	0/0	10/12
1751–1800	16/2	1/1	12/2	3/1	29/15	0/2	5/1	13/10	0/0	79/34
1801–1809	6/0	0/0	2/0	0/0	7/1	0/0	0/0	0/3	0/0	15/4
Yht.	33/3	7/2	24/8	4/3	50/24	6/4	6/4	15/13	6/6	151/67
%	92/8	78/22	75/25	57/43	68/32	60/40	60/40	54/46	50/50	69/31

3.1 Nimetyt tekijät

Mikael Agricola loi pohjan suomenkieliselle kirjallisuudelle, mutta myös tekijyyden käsitteelle. Agricolan teoksissa tekijyys ilmaistaan jossain määrin eri tavalla kuin aineiston teoksissa yleensä: kun tavallisesti tekijän nimi on joko nimiölehdellä tai esipuheen lopussa, Agricola sijoittaa nimensä esipuhe-runoihin. Agricola mainitsee itsensä teoksissaan nimeä viisi kertaa. *Abckirian* (1543, A-o-001) alussa hänen nimensä on kirjan otsikon alla ilman selityksiä. *Rukouskirjan* (1544, A-I-089) esipuhe-runossa *Mine Michael Olavi Agricola* toivottaa lukijoille kaikkinaista hengellistä menestystä ja lisää tittelikseen *Jumalan*

epekeltuotoijn paluelia. Jumalan armoa ja rauhaa kaikille lukijoille toivottaa *Michael Torsbius Agricola* (kirjoitusasu vaihtelee) myös *Psalttarin* (1551a, A-III-209), *Veisujen* (1551b, A-III-438) ja *Profeettojen* (1552, A-III-714) alkusanoissa. *Käsikirjaan* (1549a), *Messuun* (1549b) ja *Piinaan* (1549c) on kirjattu vain painopaikka, eikä niissä ole esipuhetta. *Uuden testamentin* (1548) esipuheessa Agricola ei mainitse nimeään lainkaan. (Ks. lisätietoa Agricolan teoksista Heininen 2007.)

Psalttarin loppusanoissa Agricola (1551a, A-III-214) asettaa sanansa niin, että voidaan tulkita kääntäjiä olleen useampi kuin yksi: *Muistas sis Rucollesas heite / iotca Tulkitzit Somexi Neite. Turun Caupungis tapactui se / Pyhen Lauritzan Honese*. Säkeissä on nähtävästi pyritty rytmiin ja loppusointuun, mutta se olisi tuskin ollut riittävä syy antaa tekijäasiassa harhaanjohtavaa tietoa.⁸ Vaikka Agricolan kääntäjäyttä ei kyseenalaisteta, todennäköisesti hänen roolinaan suurissa käännöshankkeissa on käytännön työn lisäksi ollut työryhmän johtaminen ja rahoituksen hankkiminen. Tästä on edellisen sitaatin lisäksi muitakin viitteitä: vuonna 1582 Paulus Juusten huomauttaa *Piispainkronikassaan*, että vaikka Agricola julkaisi *Psalttarin*, psalmeja käännettiin harjoitustöinä myös hänen johtamassaan Turun koulussa (Heininen 1988, 59–60). Asian esiin nostaminen on varhainen merkki siitä, että suomenkielisen teoksen tekijä tuntee olevansa moraalisesti oikeutettu työhönsä.

Vaikka kääntäjää ei ole kaikissa teoksissa nimetty, Agricola ei jätä epäselväksi, mitkä kirjat hän ottaa omiin nimiinsä. Referenssiluettelonsa kääntäjänä Agricola on lisännyt runomuotoisena *Psalttarin* (1551a, A-III-209) alkuun: *Quin Abckiria ensin on / sijtte AlcuOpista Wskoon. Ja Rucoskirias / sangen hyuen / monist Asioist teunens ia syuen. Senielkin sen Wdhen Testamentin / HERRAN Armosta lepitze Prentin. Käsikirian / Messun / ia Passion / sulast Armost / paitz meiden Anszion. Nin ota sis hyuexi Teme mös / Daudidin Psaltari / ilman Töös*.

Ensimmäiset raamatunkääntäjät kirjasivat työnsä alkulehdille melko huolellisesti, mitä alkutekstejä olivat käyttäneet. Agricola kirjoittaa kääntäneensä *Uuden testamentin politain Grecaïn / politain Latinan / Saxain ia Rotzin kirioista* (1548, A-II-15). Tulkinnavaraa silti jää: esimerkiksi ruotsinkielisiä ilmeisiä vaihtoehtoja ovat *Thet Nyia Testamentet* 1526 ja *Gustav Vasas Bibel* 1540–41⁹. *Bibliassa* (1642) luetteloon liitetään heprea, mutta sen lisäksi luterilaiset lähteet eli saksannos vuodelta 1545 ja Kustaa II Adolfin *Raamattu* vuodelta 1618 on mainittu vuosilukuja myöden (B1-omistus2b). Sekä Agricola että käännöskomitea harjoittivat lähdekritiikkiä korostamalla alkukielisten tekstien ensisijaisuutta. Vaikka varsinainen *Raamatun* teksti pyrittiin tietysti säilyttämään koskemattomana, Agricola noudatti sen esipuheiden ja reunahuomautusten kääntämisessä harkintaa ja karshintaa (ks. esim. Heininen 1997, 49–54).

Agricolan *Rukouskirja* (1544) sisältää raamatuntekstien lisäksi osia kymmenistä eri

8 On otettava huomioon myös se mahdollisuus, että monikollinen pronomini tässä yhteydessä saattaa edustaa auktorin monikkoa retorisenä konventiona (vrt. Aune 2007, 184–185).

9 Marja Itkonen-Kaila (1997) on selvittänyt tutkimuksessaan Agricolan *Uuden testamentin* lähdepohjan.

ruotsin-, saksan- ja latinankielisistä lähteistä (Gummerus 1941; 1947; 1955; Holma 2008, 10) siten, että alkuteksti saattoi vaihtua jopa siirryttäessä lauseesta toiseen. Kirjan alussa¹⁰ Agricola mainitsee muutamia lähteitään, kuten Erasmus Rotterdamilaisen, piispa Augustinuksen ja paavi Gregoriuksen. *Rukouskirja* on osittain Agricolan itsensä luoma kokonaisuus: vaikka teksti oli käännettyä, mosaiikin kunkin palasen asema kokonaisuudessa on loppujen lopuksi kääntäjän oma näkemys. *Rukouskirjan* tekijänä Agricola voidaan pitää kompilaattorina.

Agricola käänsi suuren osan *Raamatusta*, mutta hänen nimensä ei erityisesti nousut esiin ensimmäisen kokoraamatun (1642) tai myöhempienkään suomennosten (1685, 1758, 1776) ilmestyessä. Suomennoksen parissa aiemmin työskennelleitä muistetaan *Biblian* omistuskirjoituksessa (B1-omistus2b) lämpimästi mutta kollektiivisesti, kenenkään nimeä erikseen mainitsematta: *Ei ole myös unhotettu / mitä tämän Maacunnan Corkiast oppenet ja Cunnialiset Miehet / muinnen suurella ahkerudella ja toimellisudella / owat tämän pyhän Kirjan Suomexi käändämises / täsä awaras Herran Wijnamäes / yhdes taicka toises / teettänet eli tehnet / waan aina cunnialla ia kijtollisudella muistettu / ia tarcast cadzottu*. Viimeiset sanat viittaavat siihen, että aikaisempien kääntäjien tekemät ratkaisut on otettu työn kuluessa pohdittaviksi, mikä on havaittavissa itse tekstistäkin. Huomio kiinnittyy myös kirjoittajan käyttämään kausatiivijohdokseen *teettäneet*, joka eksplisiittisesti ilmaisee raamatunkääntäjien käsityksen työn kulusta. Dedikaation lopussa on käännöskomitean jäsenten, Aeschillus Petraeuksen, Henrik Hoffmanin, Martinus Henrici Stodiuksen ja Gregorius Matthiae Favorinuksen, nimet.

Vaikka vanhimmissa suomenkielisisissä kirjoissa tekijyys ei käy ilmi nimiölehdeltä eikä aina muualtakaan teoksesta, jo 1500-luvulla esiintyy myös käytäntöä, jossa nimiösivu antaa tietoja teoksen tekijästä tai tekijöistä (esim. 1575 Juusten, 1583 Finno b).

Virsikirjat ovat tekijätietojen kannalta erikoinen kirjallisuustyypipi. Vanhimman suomenkielisen virsikirjan (1583 Finno a) nimiölehti ei ole säilynyt, mutta tekijäksi tiedetään esipuheen perusteella Jacobus Finno, ja tieto myös vahvistetaan kerta toisensa jälkeen virsikirjan uusissa editioissa. Seuraavat esimerkit ovat katkelmia nimiösvujen teksteistä:

- (1a) tehty M. Jacobilda Suomalaiselta (ja muild Suomen papeilda. Cunnjalisten herrain Turun Pispan M. Erichin / ja Capitularesten tiedhost ja suosioist / H. Hemmingin Maschun kirkoheran vaevall ja culutuxell (1607 Varia)
- (1b) tehty M. Jacobilda Soomalaiselta / ia muilda Soomen papilda; Cunnjalisen Herran Wiburin Pispan M. Olouin Elimæuxen tiedhost ia soosioist (1621 Elimæus)
- (1c) tehty M. Jacobilda Suomalaiselta / ja muild Suomen Papeilda Cunnjalisten Herrain Turun Pispan. M. Erichin / ja Capitularisten tiedost ja suosioist / H. Hemmingin Maschun Kirkoheran waival ja culutuxel. Mutta nyt

10 Näköispainoksen (1987) sivulla 3. Latinankielisiä tekstinjaksoja ei ole Kotimaisten kielten keskuksen aineistopalvelun Vanhan kirjasuomen korpuksessa.

- wastaudest achkerast ylidze cadzottu (1630 Hemminki)
- (1d) Enimmiten M. Jacobilda Suomalaiselta / ja Mascun Herr Hemmingildä Suomexi tehty (1646 Manuale)
- (1e) Wanhain Suomen maan Piispain / ja Kircon Esimiesten Latinan kielised laulud / Christuxesta / ja inhimisen elämän surkeudhesta / muutamissa / M. JACOBilda FINnolda / (Suomen Seoracunnista paljon hyvää ansainelda miehettä) ojetud: aina Suomen Schoulouissa veisatud / Nyt Suomexi käätyd Hemmingild Mascun Kirckoherralda. (1616 Hemminki)
- (1f) Nijden Cappalden canða / jotca sijhen tulewat: Cuningal:sen Maij:tin Armolisesta Käskystä / Colmen Consistoriumin suostumisella / tarpellisest parattu; Nijn myös Sen MDCXCV. yltzeczatzotun Ruotzalaisen Wirsi-Kirjan jälkeen jalosti enätty; Ja Cuningalisen Maij:tin Armollisimmilla erinomaisilla Privilegiumeilla (1701 WK)

Vanhin tunnettu suomenkielisen virsikirjan nimiösivu on vuodelta 1607 (1a). Olaus Elimaeuksen uudistama virsikirja julkaistiin vuonna 1621 (1b), Hemminki Maskulaisen vuonna 1630 (1c) ja Jonas Raumannuksen vuonna 1646 (1d). Kaikissa esimerkeissä (1a–d) Finno esitetään virsikirjan ensimmäisenä ja kaiketi merkittävimpana tekijänä. Samanlainen tekijän esittämisen kaava on myös vuonna 1616 julkaistussa *Piae cantiones* -kokoelmassa (1e), jossa latinankielisten koululaulujen suomentaja Hemminki Maskulainen jää vaatimattomampaan rooliin kuin Finno. Vasta vuoden 1701 virsikirjassa (1f) käytäntö muuttui, ja teos ilmestyi anonyymina. Monet muutkin kirjallisuustyypit, esim. käsikirjat, ovat rakentuneet virsikirjojen tapaan olemassa olevien tekstien varaan, mutta niissä alkuperäistä tekijää ei samalla tavalla korosteta kuin virsikirjoissa (ks. luku 3.3; vanhojen virsikirjojen historiasta P. J. I. Kurvinen 1929; Hallio 1936; O. Kurvinen 1941).

3.2 Anonyymit tekijät

Kokonaan anonyymeinä ilmestyneet teokset ovat vähemmistönä tutkimusaineistossamme. Poikkeuksen muodostaa 1700-luvun alkupuoli, jolloin teoksia julkaistiin poikkeuksellisen paljon anonyymisti. Aikavälin 1701–1750 julkaisuista 55 prosenttia oli anonyymejä, kun vastaava luku oli edeltävänä viisikymmenvuotiskautena 26 prosenttia ja seuraavana 30 prosenttia (ks. taulukko 2). Anonyymejä teoksia on määrällisesti eniten hartauskirjallisuudessa, 24 kappaletta, vaikka suhteellisesti tarkasteltuna valtaosa hartauskirjallisuudestakin julkaistiin tekijätiedoin. Ei ole tarkkaa tietoa siitä, miksi jotkin kirjat julkaistiin ilman tekijän nimeä. Todennäköisesti ei ole vain yhtä ainoa syytä teosten anonyymiyteen, vaan ratkaisut ovat olleet vaihtelevia ja teoskohtaisia. Yksi nimettömyyttä selittävä tekijä voi olla kirjan sisältö, esimerkiksi pietistiset tai herrnhutilaiset ajatukset. Tutkimuksessaan englantilaisperäisen hartauskirjallisuuden leviämisestä Ruotsin vallan ajan Suomessa Tuija Laine kertoo tapauksesta, jossa kirjojen painolupia käsitellyt Tukholman konsistori oli ehdottanut pahennuksen välttämiseksi, että kirjoittajan nimi jätetään

painamatta kirjaan¹¹ (Laine 2000b, 119).

Jo edellisessä luvussa käsitellyt messukirjat ja kirkolliset käsikirjat ovat mielenkiintoisen kirjallisuustyypin, sillä kirjojen virallisen luonteen puolesta voisi ajatella niiden ilmestyneen anonyymisti (vrt. Knuutila 1997, 109, 111). Näin ei kuitenkaan aina ole. Ilman tekijätietoa on julkaistu käsikirja vuosina 1549 ja 1647 (1549 Agricola a, 1647 Varia), messukirja vuonna 1549 (Agricola b) ja evankeliumikirja vuosina 1618 ja 1622 (Elimaeus). Sen sijaan tekijätieto on vuoden 1575 messukirjassa (1575 Juusten) ja vuosien 1614, 1629 ja 1694¹² käsikirjoissa (1614 Sorolainen b, 1629 Elimaeus, 1694 Varia). Aineistossamme ei ole tähän kirjallisuustyypin kuuluvia teoksia 1700-luvulta, joten emme voi tehdä päätelmiä siitä, muuttuuko virallisuusteosten tekijänilmaisemiskäytäntö jotenkin 1700-luvun aikana. Virsikirjassa näin kävi, kun vuonna 1701 ilmestyneessä virsikirjassa ei enää mainita virsien sepittäjiä.

Tekijätiedon ilmaisemiskäytännön muotoutumista virallisuusteoksissa julkaisuissa voidaan tarkastella Henricus Florinuksen kirjallisen työn kautta. Florinus teki kirkolle tilauksesta suomennostöitä (Laine 2000a). Hänen tarkastamansa on vuoden 1685 raamatunpainoksen käännös- ja kieliasu (1685 *Biblia*). Lisäksi Florinus suomensi ensimmäisen suomeksi painetun lakikokoelman, kirkkolain (1688), ja hän laati myös tunnustuskirjan, *Confessio fidein*, uuden suomennoksen (1693). Näistä *Biblia* on ainoa, jossa Florinuksen nimi tulee eksplisiittisesti näkyviin, kun hänen työnsä mainitaan kirjan dedikaatiossa. Sen sijaan muissa virallisissa suomennostöissä Florinusta ei mainita nimeltä. Kirjojen virallisen luonteen vuoksi tämä ei välttämättä tunnu erikoiselta, mutta aiemman käytännön perusteella ratkaisu on uudenvuorokainen. *Confessio fidein* ensimmäisessä suomennoksessa (1651 Raumannus) nimiölehdeltä käy selväksi, että kirjan on suomentanut Jacobus Raumannus. Nimen mainitsemiseen on voinut vaikuttaa se, että kääntämisen lisäksi Raumannus myös kustansi teoksen. Painettua suomenkielistä lakikirjallisuutta ei 1600-luvulla juurikaan ollut, mutta vertailukohdaksi voidaan ottaa Hartvig Speitzin suomentamat sota-artikkelit (1642), joissa suomentajan nimi mainitaan nimiössä¹³. Tähänkin voi olla syynä se, että Speitz kustansi itse¹⁴ suomennoksensa. Ruotsin valtakunnan lain (1759 RWL) suomennoksessa ei mainita teoksen suomentajaa, mutta nimiössä on julkaisijan, Georg Saloniuksen, nimi.

11 Sirkka Havu (1996, 69–70) on tarkastellut nimiölehtien anonyymiyttä ranskalaisessa kirjallisuudessa. Myös hän on maininnut yhtenä anonyymiyden syynä sensuurivalvonnan. Ilman painolupaa julkaisuun kirjoihin ei voinut turvallisuussyistä laittaa tekijän nimeä. Toisaalta juuri sensuuria kiertäneiden teosten nimettömyys saattoi toimia jopa myyntivalttina. Lisäksi tekijän nimen poisjättämisellä on voitu korostaa tekijän vaatimattomuutta ja kirjoitetun tekstin suurta merkitystä.

12 Vuoden 1694 käsikirjan suomentajaa ei ole mainittu, mutta kirjan esipuheen kirjoittaja arkkipiispa Petrus Kenicius mainitaan.

13 Sen sijaan Speitzin suomentamat vuorityöasetukset (1643) on julkaistu ilman tekijätietoa (Rapola 1935, 346).

14 Aineistossa on joitakin muitakin esimerkkejä itse kustannetuista teoksista (esim. 1622 Pictorius b, 1628 C Carelius, 1654 Rajalenius [b], 1667 Pacchalenius).

Florinuksella on ollut ansionsa myös kansanperinteen¹⁵ kokoamisessa ja julkaisemisessa. Ilmeisesti vanhastaan on tiedetty, että Florinus julkaisi vuonna 1702 sananlaskukokoelman. Kirjassa ei ole kuitenkaan suoraa mainintaa Florinuksesta. Kirjan esipuheessa mainitaan nimeltä Laurentius Petri (Aboicus) ja Gabriel Tammelinus, jotka olivat ennen Florinusta merkinneet sananlaskuja muistiin ja joiden kautta kokoelma voidaan yhdistää Florinukseen. Florinus tavallaan mainitsee itsensä esipuheessa (*minulda usiat owat lisätyt – ja Prändistä uloskäydä añetut*), mutta esipuhe päättyy päiväykseen, ja sen kirjoittaja jää anonyymiksi.

Näkyvien ja näkymättömien tekijöiden välimaastoon jäävät pseudonyymien, nimikirjainten ja kollektiivien taakse kätkeytyvät tekijät (esimerkit 2a–c). Näissä tapauksissa kirjan alkuperäinen kirjoittaja tai suomentaja voi jäädä kokonaan piiloon (2a), tai nimiösivulla esiintyvä pseudonyymi voi saada selityksensä esimerkiksi esipuheessa. Ainoa aineistossa esiintyvä kollektiivi on Kuninkaallinen Suomalainen Huoneenhallituksen Seura.

- (2a) Cuoleman Maja, Wertausten alla / Armon ajan oikiaxi käyttämisexi / Tutkisteldu **Alcawaiselda**. (1769 Alcawainen)
- (2b) Amu ja Ehto Hartauden Uhri, Jolla Christitty Jumalan eteen kanda Kijtoxet, andexianomiset, toiwotuxet, ja esirucouxet itse edestäns ja kaickein ihmisten edestä: Lutheruxen Rucous-muodon jälkeen jotain awarammasti ulospandu. **T. S.** (1778 Stenbäck)
- (2c) Neuwo, Kuinga Karjan Rutto Parhain tutaan, estetään, hillitetään ja parataan. Yhteisen Kansan parhaxi annettu **Kuningalliselda Suomalaiselda Huonehallituxen Seuralda**. (1799 Varia b)

3.3 Tekijät tekijöiden takana

Jonkun tekijän mainitseminen oli Ruotsin vallan aikaisessa suomenkielisessä kirjallisuudessa yleinen käytäntö, kuten aiemmin taulukosta 2 nähtiin. Tämä ei tarkoita, että tekijän oikeudet teokseensa olisi ymmärretty siten kuin nykyisin. Niissäkin tapauksissa, joissa joku tekijöistä tulee mainituksi nimeltä, tekstin alkuperäinen kirjoittaja tai aiempi työstäjä voi jäädä anonyymiksi. Tällaisia toisten tekijöiden taustalle jääviä tekijöitä ovat olleet sellaiset kirjoittajat tai kääntäjät, joiden tekstejä on lähdetä nimeämättä omaksuttu myöhempien teoksien osaksi.

Paulus Juusten jäljensi itse Agricolan *Uuden testamentin* perikooppitekstejä¹⁶ messukirjaansa (1575). Tekijäksi on kansilehdellä nimetty *Paulus Iuusten Aboensis*. Teos ei sisällä syntyhistoriaansa valaisevaa esipuhetta. Tekstissä yhteys Agricolan *Messuun* on ilmeinen, mutta täydellisestä kopiosta ei ole kyse: lähteinä on käytetty myös Ruotsin kirkon

15 Tässä tutkimuksessa Florinuksen sananlaskukokoelma (1702) ja Christfried Gananderin arvoitus- ja satukokoelmat (1783 ja 1784) on luokiteltu kaunokirjallisuuteen kuuluviksi.

16 Perikooppitekstit ovat jumalanpalveluksessa luettavia *Raamatun* tekstin jaksoja, lukukappaleita, jotka valitaan kirkkovuoden aiheen mukaan.

evankeliumikirjoja. (Parvio 1978, 186–188.) Olaus Elimaeus omasta puolestaan mukaili Juustenia omassa evankeliumi- ja epistolakirjassaan (1618) (Rapola 1940; VVKS). Ericus Eri Sorolainen käyttää - nimeä mainitsematta - *Postillassaan* (1621 ja 1625) Agricolan raamatunkäännöksiä (Häkkinen 1994, 86), joiden kirjoitusasua ja morfologiaa hän on varovasti korjannut, mutta korostaa omistuskirjoituksessaan majesteetille suomenkielisten selitysten (*vgostoimitus*) suurta tarvetta. Sorolainen katsoo velvollisuudekseen tarttua työhön, koska kukaan muu ei erinäisistä syistä ole siihen ollut halukas. Elimaeuksen *Käsikirjan* (1629) esipuheessa on tarkasti selvitetty, mitä aiempien rukouskirjojen osia siitä on jätetty pois ja mitä lisätty Upsalan kirkolliskokouksen 1593 perusteella. Elimaeus myös perustelee kirkolliselta ja yhteiskunnalliselta kannalta, miksi poistot ja lisäykset tehdään vasta nyt. Nimiöhdellä teoksesta kerrotaan, että se on *Rodzinkelisen Käsikirian iälken ylidzeczadzottu ia oiettu*. Esipuhe jäljittelee uskollisesti Sorolaisen (1614) käsikirjan esipuhetta (Knuutila 1997, 127). Teos todella poikkeaa Agricolan *Käsikirjasta* (1549a), mutta sisältää luonnollisesti ilmauksia, jotka juontavat juurensa vanhaan esikuvaan asti, mikä toisaalta kertoo siitä, että suomalaisen kirkollisen kielen genre on syntynyt. Viime kädessä oman ja toiselta lainatun rajasta on tullut häilyvä.

Mikäli toisten kirjoittamien tekstien julkinen arvostelu oli tapana, havaintomme aineistosta eivät tue sitä, että kirjojen esipuheet olisivat olleet sen foorumina. Kirjoittajat puhuvat edeltäjiensä töistä kunnioittavaan sävyyn. Silloinkin, kun periaatteessa samoja tekstejä käännettiin uudelleen, tätä ei perustella kieleen kohdistuvalla kritiikillä. Tässä valossa on mielenkiintoista, että vaikka tekstejä kopioitiin puolin ja toisin, jokainen kirjoittaja jätti oman jälkensä oikeinkirjoitukseen (ks. oikeinkirjoituksen vaihtelusta Rapola 1965, 47–95). Kun nykyaikaista kopioi ja liitä -tekniikkaa ei ollut käytettävissä, kirjoittajasta tuntui ehkä houkuttavalta tai suorastaan välttämättömältä korjata alkuperäisen kirjoittajan ortografiaa paremmin omaa oikeakielisyyksästään vastaavaksi. Tämä voidaan tulkita epäsuoraksi kritiikiksi aiemman teoksen kirjoitustapaa kohtaan. Myös kirjanpainaja saattoi tehdä omia poistojaan tai lisäyksiään teoksiin (Laine 2007, 68).

Valtaosa aikakauden kirjallisuudesta on käännöksiä. Teosten käännöstaustaa ei ole piiloteltu, sillä 108 teoksessa (49,5 % koko aineistosta) on eksplisiittisesti ilmaistu, että kyse on käännöksestä. Mainintoja on jo Agricolan teosten kolofoneissa (esim. 1543 ja 1552 Agricola) ja 1600-luvun teoksissa (esim. 1616 T Carelius, 1674 Raumannus), ja käytäntö vakiintuu viimeistään 1700-luvun aikana, jolloin ilmaus ”suomexi kääntyy” tuntuu olevan lähes pakollinen elementti kirjan nimiösivulla (esim. 1732 < Arndt, 1752 Achtmann, 1774 J Haartman, 1790 Polon, 1800 < Retzius). Tekijänoikeudet eivät rajoittaneet käännösten tekemistä (Petri 2008, 297), joten kenties asian olisi voinut jättää mainitsematta, mutta käännöstaustan esille tuomisesta oli muodostunut vakiintunut käytäntö.

Eri kirjallisuustyyppien välillä on kuitenkin eroa siinä, kerrotaanko teoksen olevan käännös. *Raamatun* kirjojen suomennokset yleensä mainitaan eksplisiittisesti käännöksiksi (esim. 1642 ja 1685 *Biblia*), samoin hartauskirjat (esim. 1622 Pictorius b, 1757 Röring, 1803 Rancken). Toisessa ääripäässä ovat messukirjat ja kirkolliset käsikirjat, kaunokirjalliset teokset, valistavat ohjekirjat sekä virsikirjat. Niiden käännöstausta ei

useinkaan ilmene sanavalinnoista nimiölehdillä ja esipuheissa (esim. 1549 Agricola ab, 1575 Juusten; 1670 < Erasmus, 1786 Varia b; 1621 Elimaheus, 1630 Hemminki). Osa kaunokirjallisista teoksista on alkuaan suomeksi kirjoitettuja, joten niitä ei voiskaan esittää käännöksiksi, mutta ainakin messukirjat ja kirkolliset käsikirjat ovat käännöksiä, joskin niitä on muokattu suomalaiseen käytäntöön sopiviksi (Knuutila 1997, 108–134). Myös monilla virsillä on vieraskielinen esikuva (esim. Kolehmainen 2007). Käännöstaustan mainitsematta jättäminen saattaa liittyä kirkollisten kirjojen viralliseen luonteeseen. Virsiä on puolestaan saatettu pitää omina seipiteinä tai mukaelmina, vaikka niillä olisikin vieraskielinen esikuva.

Kääntäjän nimeä ei ole mainittu läheskään kaikissa käännöksissä, mutta harvinaista ei ole sekään, että kääntäjä nimetään joko nimiössä, esipuheessa tai dedikaatiossa. Esimerkiksi vuosien 1642 ja 1685 raamatunsuomennosten tekijät käyvät ilmi kuningattarelle ja kuninkaalle osoitetuista dedikaatioista, ja ainakin parinkymmenen hartauskirjan nimiösivulla on maininta teoksen suomentajasta (esim. 1770 Sandberg, 1808 Chytraeus b). Toisinaan on mainittu lisäksi suomennoksen pohjana olleen ruotsinnoksen tekijä (esimerkit 3a ja b).

- (3a) Ensin Englandin kielellä kirjoitettu, Sitte Saxan kielelle, Mutta Ruotzixi kääty ANDREAS WETTERBLADilla, Wuonna 1752, Ja nyt Suomen maan miehillä suosioxi, wiraan toimituxista wapaina aikoina Suomexi kääty DANIEL WIRZENIUxelda. (1778 Wirzenius b)
- (3b) Tämän on Juutin kielestä Ruotzixi käändänyt HAQVIN ENROTH, Ja Ruotzista Suomexi HENR. CHYTRÆUS (1808 Chytraeus b)

Kuten esimerkeistä nähdään, toisinaan nimiöllä kerrotaan, mistä kielestä suomennos on tehty. Yleensä lähdekielenä on ruotsi (esim. 1732 S Wacklin [b], 1771 Pazelius, 1793 < Zieguerer), mutta käännöksiä on tehty myös muun muassa saksasta (esim. 1741 < Pritius, 1808 < Fritsch). Yllättävän usein nimiöillä valotetaan kirjojen käännöshistoriaa hyvinkin lavealti, kuten esimerkeissä 4a–c.

- (4a) ensin Englandin kielesä prändätty, ja sen jälkeen Soxan, Latinan ja Ruotzin kielesä kääty; Mutta nyt Suomen kielesä osittain cocoonvedetty, osittain lisätty, ja yxikertaisten ymmärryksen, ja meidän opetuxen muodon jälkeen, likemmin sowitettu. (1759 Varia)
- (4b) Ensist Saxan kielestä Juthin kielexi, ja sijtä Ruotzixi, ja nyt sijtä Suomexi kääty (1778 Wiklund)
- (4c) Englandin kielestä Neljänen Kymmenennen Ylöspanon jälkeen Londosa, Wuonna 1757 Saxan kielexi Leipsigisä, ja nyt sitte siitä Ruotzin kielexi kääty, Ja Tarpellisilla Muistutuxilla selitetty ABRAHAM FROSTERUXELDA Consist. Aboens. Notarius.; Mutta nyt, hänen erinomaisen sisällepitonsa tähden, Suomexi kääty (1779 A Frosterus)

Aineistossa on kymmenkunta teosta, joissa on mainittu suomentaja muttei alkuperäistä tekijää. Mainitsematta jätettyjä kirjoittajia ovat esimerkiksi juutalainen historioitsija Flavius Josephus (1616 T Carelius), saksalainen teologi Michael Lilienthal (1770 Wirzenius), ranskalainen journalisti Jacques Mallet du Pan (1790 Polon) ja norjalainen pappi Jonas Ramus (1808 Chytraeus b).

Teoksissa usein mainittu auktoriteetti on puolestaan Martin Luther, jonka nimi mainitaan useiden katekismuspainosten nimiösivulla sellaisissakin tapauksissa, joissa katekismusta on Lutherin jälkeen uudistettu ja uudistajakin (Olaus Swebilius, Olaus Gråberg ja Erik Pontoppidan) käy ilmi nimiöltä (esimerkit 5a ja b). Lutherin nimeä tuskin mainitaan pelkästään ”tekijänoikeussystä”, vaan nimestä on varmasti hyötyä kirjan markkinoinnissa.

- (5a) Yxikertainen Ulostoimitus LUTHERUxen Wähän Catechismuxen Ylitze, Kysymysten ja Wastausten Cautta Edes pandu OLAUS SWEBILIUxelda A. Ups. Sen suuren hyödytyxen tähden nyt Suomexi käättö, Ja Cuningalisen Maijestetin Privilegiumilla. (1746 Juslenius)
- (5b) Lasten Oppi Josa Kysymysten Ja Wastausten Kautta Sanasta Sanaan selitetän ja yxikertaisesti ymmärrettä taittaan Doct. MART LUTHERUxen Wähä Catechismus, OLAUS GRÅBERildä Kirckoherralda Ulrican Eleonoran Seurakunnasa Stockholmisa Ensinn kokoon pandu, Mutta senjälken, Maan miehillsen palweluxexi ja hyödytyxexi Suomexi käättö ja harwoisa paikoisa lisättö DANIEL WIRZENIUxelda. (1764 Wirzenius)

4 *Tekijyyttä ilmaisevia konstruktioita*

Vanhojen kirjojen otsikot ovat usein pitkiä ja lausemaisii. Ne kertovat kirjan nimen ja saattavat kuvailla laajemminkin sen sisältöä. Lisäksi otsikkoon on monesti upotettu tietoa kirjan alkuperäisestä tekijästä ja kääntäjästä. Otsikot saattavat sisältää myös esimerkiksi raamatunlauseita ja sananlaskuja, joilla on ollut houkuttelemaan pyrkivä, markkinoiva funktio. Otsikko alkaa kirjan tai tekijän nimellä. Jos alussa on kirjan nimi, tekijä tai tekijät ilmaistaan tyypillisesti joko ablatiivilla (6a) tai nominatiivilla (6b). Nominatiivin käyttö näyttää yleistyvän 1780-luvulta lähtien samalla, kun predikaattiverbi saa aktiivimuodon. Sitä ennen on yksittäisiä nominatiiviesiintymiä sekä Abraham Achreniuksen teokset, jotka järjestään rakentuvat nominatiivin varaan (1749, 1760ab, 1761a, 1766, 1768, 1769). Tekijän nimellä alkavien otsikoiden alussa tekijän nimi on lähes aina genetiivimuodossa. Jos alkuperäisen tekijän lisäksi mainitaan myös kääntäjä, kääntäjän nimi on ablatiivissa (6c). Vanhimmissa teoksissa tekijä on voitu ilmaista latinankielisen preposition avulla (6d). Latinankieliset ilmaukset väistyvät nimiölehdiltä 1600-luvun luvun kuluessa.

- (6a) Christillinen Neuwo Ja Opetus Sairaille, Ja nijlle jotka Kuolemaisillansa Owat Saxasta Käättö TUCKJHULMISA Prändättö JOH. LAUR. HORRNilda Kuningal. wanhain aika Kirjain-Prändätjälä Wuonna 1722. Mutta nytt Suomalaisille suosioxi suomen Kielellä ulos annettu DANIEL WIRZENIUxelda Ja TURUSA Prändättö Joh. C. FRENCKELLildä. 1770 (1770 Wirzenius)

- (6b) Tien Osottaja Ijankaikkiseen Elämään; Jonga **NILS HAMNERIN** on kirjoittanut Niille neuwoxi ja hyödytyxexi; JOtka Niinkuin Fangeinwartia Philippisä yxiwakaisesti kysywät: Mitä minun pitä tekemän, että minä autuaxi tulisin? Ap. Tek. 16:30. Ja **GUSTAF RANCKEN** Suomexi tehnyt (1802 Rancken)
- (6c) **M. WILLEM KOUVERSIN Pispan Gallowaysa Skottlandisa** Lohdullinen Kanssapuhet HERran Jumalan Ja Syndeins ylitze waiwatun ja murhellisen Sjelun Wälillä, Ensin Enlglandin kielellä kirjoitettu, Sitte Saxan kielelle, Mutta Ruotzixi kääty **ANDREAS WETTERBLADilda**, Wuonna 1752 Ja nyt Suomen maan miehillä suosioxi, wiraan toimituxista wapaina aikoina Suomexi kääty **DANIEL WIRZENIUxelda**. (1778 Wirzenius b)
- (6d) Muutamat Christilliset Saarnat: Jotca Joca Wuosi Jumalan Sauracunnas saarnatan ia edespannan. Pidetyt / coconpannut ia omalla culutuxella Präntättä annetut **A THOMA B. RAJALENIO Comministro Huittensi**. (1654 Rajalenius [b])

Teos- ja tekijätietojen lisäksi kirjojen lausemaiset otsikot sisältävät paljon verbejä, jotka kuvaavat kirjojen tekemistä. Vastaavia ilmaisuja on myös kirjojen esipuheissa ja kolofoneissa. Erilaisia kirjallista toimintaa kuvaavia verbejä ja verbi-ilmaisuja on aineistossa ainakin 90. Sanojen runsaus kuvastaa kirjakielen vakiintumattomuutta, sillä esimerkiksi kääntämistä on ilmaistu lähes kymmenellä erilaisella ilmaisulla (esim. *kääntää, suomeksi kirjoittaa, suomeksi panna, suomen kielellä sanoa, tulkita*). Ilmausten runsauden taustalla on myös se, että kirjallista työtä on pyritty kuvaamaan monipuolisesti ja kattavasti, kuten esimerkissä 7, joka on Jacobus Finnon rukouskirjan (1583 b) nimiö sivulta.

- (7) Yxi vähä Rucous Kiria monil Jumalisil ia tarpelisil Rucouxil ia kijos sanoil sekä entisistä Suomen kielen että mös muista Rucous kirioista **lisätty / enätty ia vdhistettu** Jumalan cunniaxi ia Suomalaisten tarpexi. I: P: Finno. 1583. (1583 Finno b)

Yleisimpiä verbejä *kääntää*-verbin (77 esiintymää) ja sen kanssa ilmeisen synonyymisten sanaliittojen (21 esiintymää) ohella ovat *kokoonpanna* (37), *ulosantaa* (26), *kirjoittaa* (22), *edspanna* (18) ja *koota* (11). Yhdysverbit ovat runsaasti edustettuina. Sanasto on kuitenkin vakiintumatonta: aineistossa on 54 sellaista tekijyyttä ilmaisevaa verbiä, joilla on vain yksi esiintymä. Tällaisia ovat esimerkiksi *tykölisätä, jutella* ja *kokoonpoimia*.

Herännäispappi Abraham Achrenius oli tietävästi virsiensä alkuperäinen kirjoittaja. Tunnetuin hänen kokoelmistaan on vuonna 1769 ensi kertaa julkaistu *Sionin Juhla-Wirret*. (Häkkinen 1994, 91.) Nimiölehdellä käytetty ilmaus *prännttiin andanut Abraham Achrenius* vaikuttaa tässä katsannossa korostetun vaatimattomalta. Esimerkki ilmentää sitä, miten yleisluontoisesti käytetyt verbit saattoivat ilmentää tekijyyden laatua. Nimiösi- vuilla ja esipuheissa esiintyvien verbien perusteella voidaan kuitenkin päätellä suomenkielisen tekijän usein mieltäneen itsensä kompilaattoriksi, joka kokosi (esim. *kokoonpanna, koota, kokoonvetää, ylöspanna, yhteenkoota*), korjasi (esim. *ojentaa, parantaa, sovittaa*), täydensi (esim. *lisätä, enätä*) ja uudisti (esim. *uudistaa*) teoksen.

Tekijyyden kuvaamisessa ja oikeastaan tekijyyden rakentamisessa tärkeitä ovat myös tekijän nimen yhteyteen liitetyt tittelit ja paikan ilmaisut. Monesti tekijän nimen yhteydessä esiintyy pitkä määräite. Erilaisia nimen, tittelin ja paikanmääreen yhdistelmiä on erotettavissa neljänlaisia:

Nimitystyyppi 1 sisältää vain nimen ilman määritteitä, esim. *Michael Agricola* (1543 Agricola), *MATTHIAS Salamniuxeld* (1690 Salamnius a), *LUTHERUxen* (1746 Juslenius), *L. C. RETZIUxelda* (1800 < Retzius). Tämän tyyppin esiintymiä on aineistossa eniten (84 kpl), ja esiintymiä on koko Ruotsin vallan ajalta (ks. nimitystyyppien ajallisesta jakaumasta taulukko 3).

Nimitystyyppi 2 sisältää nimen lisäksi paikanmääritteen, esim. *Michael Agricola Torsbius* (1551 Agricola b). Myös tämä tyyppi edustaa vanhinta kerrostumaa, sillä tyyppin esiintymiä on jo 1500-luvulla. Tyyppi 2 on aineiston nimitystyyppien vähiten käytetty (16 kpl). Sen esiintymiä on melko paljon vielä 1600-luvun alkupuolella, esim. *ERICVS E. Aboënsis* (1614 Sorolainen a), *THOMAS GEORGIN Wiburgo Careliuxen* (1629 T Carelius), mutta käyttö hiipui niin, että 1700-luvulta on enää pari esiintymää Simon Achreniuksen teoksissa, esim. *SIMON ACHRENIUxelda Pohjalaiselda* (1758 S Achrenius b). Vanhimmissa esiintymissä paikanmääräite on latinaksi, ja vain Achreniuksen tapauksissa ilmaus on suomeksi.

Nimitystyyppissä 3 on nimen ja paikanmääreen lisäksi myös tieto oppiarvosta ja/tai virka-asemasta. Nimitystyyppi on aineistossa toiseksi yleisin (79 kpl). Aineiston perusteella tyyppiä on alettu käyttää 1600-luvulla, ja sen käyttö on myös yleisintä juuri 1600-luvulla. Nimitystyyppissä määritteet ovat joko latinaksi tai suomeksi, esim. *ERICUS ERICI. Episcopus Aboënsis* (1621–1625 Sorolainen), *LAURENTIUS PETRIldä Tammelan Pitäjän Kirkoherralda* (1656 L Petri), *D. Joh. Pet. Millerildä, Theolog. Professor Göttingis* (1774 Cygnäus), *M. WILLEM KOUPEERSIN Pispan Gallowaysa Skottlandisa* (1778 Wirzenius b).

Nimitystyyppi 4 on rakenteellisesti yksinkertaisempi kuin tyyppi 3, sillä se ei sisällä paikanmäärettä, vaan nimen lisäksi rakenteeseen kuuluu tieto oppiarvosta ja/tai virka-asemasta. Tämänkin tyyppin ensimmäiset esiintymät ovat 1600-luvulta. 1700-luvulla nimitystyyppiä käytetään runsaasti. Tittelit voivat esiintyä nimen yhteydessä latinaksi, suomeksi tai ruotsiksi, esim. *Studio JONAE MATT. Raumanni* (1646 Manuale), *M. ANDREAxen Hasselqvistin* (1710 < Hasselqvist), *Herr Rectoren Johan Wegelio* (1747 Wegelius), *Doc-tor JOH. PHILIPP FRESENIUxen* (1768 Elgfoth), *Christfrid Gananderilda. Philos. Magist.* (1788 Ganander a), *ARON MOLANDER, Prowasti ja Kirkkoherra* (1809 < Molander).

Taulukko 3. Nimitystyyppien esiintymät vuosisadoittain.

	1500-luku	1600-luku	1700-luku	1800-luku	Yhteensä
Tyyppi 1	4	11	53	16	84
Tyyppi 2	4	10	2	–	16
Tyyppi 3	–	40	34	5	79
Tyyppi 4	–	9	53	4	66
Yhteensä	8	70	142	25	245

Nimien ja määritteiden yhdistelmillä on varmasti informaatioarvoa, mutta voisi arvella, että niillä pyritään lisäksi luomaan vakuuttavuutta ja mahdollisesti rakentamaan paikallisidentiteettiä. Kaiken kaikkiaan pitkät, lausemaiset otsikot olivat tärkeitä kirjojen markkinoinnin kannalta.

5 Mitä ratkaisuille tavoiteltiin

Ruotsin vallan ajan luovan työn tekijöiden käsitys ihmisestä ja yhteiskunnasta oli kokonaan erilainen kuin nykyinen länsimainen käsitys. Feodaalisissa, velvollisuuteen perustuvissa yhteiskunnissa kaikki sosiaaliluokat tekivät sen, mitä niiltä odotettiin, kyselemättä yksilön oikeuksien perään. Kulttuurin tehtävä oli rakentaa yhteisöä eikä hyödyttää tekijäänsä. Keskiaikainen omistajuus ja tekijänoikeus sen osana perustuivat luottamuksen käsitteeseen: ihminen sai kaiken Jumalalta ja nautti Jumalan luottamusta hyödyntäessään saamiaan lahjoja. (Atkinson–Fitzgerald 2014, 7–11.) Toisaalta on selvää, että myös tarkasteltavana aikana ihmiset pyrkivät esimerkiksi kirjallisilla ansioilla parantamaan asemaansa yhteiskunnassa.

Useat tapahtumat ja tekijät vaikuttivat siihen, että 1300–1500-luvuilla tekijyyden käsite koki Euroopassa suuria muutoksia. Merkittävä henkinen mullistus oli reformaatio, joka pohjoisessa toteutui ensi alkuun nimenomaan suurena määränä painettuja teoksia. (Atkinson–Fitzgerald 2014, 16.) Ennen tekijänoikeuslainsäädännön tuloa painokoneita hallitsivat ylimykset, mikä käytännössä tarkoitti kirjanpainajien toteuttamaa sensuuria. (Mts. 20–21.) Vallanpitäjien suosiota tavoiteltiin esimerkiksi sisällyttämällä teoksiin ylistäviä omistuskirjoituksia, joista vanhoissa suomenkielisissä kirjoissakin on esimerkkejä. Rahoittajat käytännössä päättivät siitä, mistä ja miten sai kirjoittaa. Tämä heijastui esimerkiksi Mikael Agricolan suhteessa kruunuun: rahoituksen saaminen suuritöiden käännostöiden painamiseen edellytti Kustaa Vaasan suosiota, ja sen saavuttamiseksi tarvittiin nöyriä anomuksia, joihin kuningas ei aina katsonut aiheelliseksi edes vastata. (V. Tarkiainen–K. Tarkiainen 1985, 306–308.) Toisaalta Ruotsin vallan ajalta on myös esimerkkejä siitä, että kirjoittajat julkaisivat teoksia ”omalla kulutuksellaan” eli omalla kustannuksellaan.

Vaikka eri kirjallisuustyypeissä on eroja, voidaan todeta, että valtaosassa Ruotsin vallan ajan suomenkielisistä teoksista joku tekijöistä on mainittu ja että kokonaan anonyymit julkaisut ovat poikkeuksellisia. Anonyymiyys yleisty joksikin aikaa 1700-luvun alkupuolella, mikä saattaa olla seurausta siitä, että kartettiin teosten leimautumista harhaoppisiksi. Jos teoksen kirjoittaja oli myös sen kustantaja, hänen nimensä tuli tavallisesti mainituksi, vaikka teksti olisi ollut virallisuonteinen.

Teosten käännöstaustaa ei yleensä salailtu, vaan sitä saatettiin nimiölehdillä erityisesti korostaa. Vaikuttaa siltä, että muunkielisen taustan dokumentointi toimi kirjan markkinointikeinona ja vahvisti tekijän brändiä oppineena kirjoittajana. Lutherin nimi rakensi luottamusta ja ilmeisesti paransi myös teosten myyntiä.

Nimiölehtien ja esipuheiden perusteella on mahdollista vastata tutkimuskysymyksen vain osittain, koska niissä käytetyt kielenaineokset, tekijyyttä kuvaavat verbit, ovat

luonteeltaan viitteellisiä. Niiden perusteella käy kuitenkin selväksi, että monet ajan suomenkieliset teokset syntyivät kompilaattorin työn tuloksena. Piiloon jäävien tekijöiden - niiden, joiden tekstejä kopioitiin tai suomennettiin omien tekstien osaksi alkuperäisen kirjoittajan nimeä mainitsematta - selvittäminen edellyttäisi laajaa tekstien vertailua.

Tekijän luontainen auktoriteetti, aikalaisten lojaalius tai peräti sattuma ovat saattaneet vaikuttaa siihen, että joitakin nimiä on uskollisesti nostettu esiin kirjojen nimiölehdillä. Esimerkiksi Jacobus Finnon maine suomenkielisen virsirunouden perustajana on vahva. Toista ääripäätä edustaa Mikael Agricola, jonka nimeä seuraajat eivät lainkaan katsoneet tarpeelliseksi mainita teostensa alkulehdillä.

Lähteet

Aineslähteet

Mikael Agricolan teokset 1. Uudistettu näköispainos. WSOY, Porvoo–Helsinki–Juva, 1987.

Vanhan kirjasuomen aineistot. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus. Saatavilla http://kaino.kotus.fi/korpus/vks/meta/vks_coll_rdf.xml [viitattu 20.3.2020].

Koska aineistomme teosten nimikkeet ovat erittäin pitkiä, olemme päätyneet tilan säästämisen vuoksi esitystapaan, jossa teoksista mainitaan lähdeluettelossa vain vuosiluku ja tekijän nimi. Merkintätapa perustuu Raimo Jussilan *Vanhat sanat* -teoksessa käytettyyn, ja viitteen avulla kyseisestä kirjasta löytyvät aineistoon kuuluvien teosten tarkemmat julkaisutiedot, mikäli teos kuuluu *Vanhojen sanojen* aineistoon. *Vanhoihin sanoihin* kuulumattomista teoksista on tehty vastaavanlaiset viitteet.

Suurin osa aineiston teoksista on digitoituna saatavissa Kansalliskirjaston Doria-palvelussa. Teokset, joita ei artikkelin tekohetkellä ole digitoitu, on merkitty kursivoilla.

Teokset, joiden tarkempi julkaisutieto on nähtävissä Jussilan Vanhat sanat -teoksessa

1543 Agricola, 1544 Agricola, 1548 Agricola, 1549 Agricola a (käsikirja), 1549 Agricola b (messu), 1549 Agricola c (passio), 1551 Agricola a (psalttari), 1551 Agricola b (veisut), 1552 Agricola, 1575 Juusten, 1583 Finno a, 1583 Finno b, 1595 Sorolainen, 1614 Sorolainen a, 1614 Sorolainen b, 1615 Finno b, 1616 Hemminki, 1616 T Carelius, 1618 Elimaeus, 1621 Elimaeus, 1621–1625 Sorolainen, 1622 Elimaeus, 1622 Pictorius a, 1622 Pictorius b, 1628 C Carelius, 1629 Elimaeus, 1629 Sorolainen, 1629 T Carelius, 1630 Hemminki, 1634 Alastaroensis, 1642 Biblia, 1642 Speitz, 1643 Speitz, 1644 L Petri (a), 1644 L Petri (b), 1646 Manuale, 1649 L Petri, 1651 Raumannus, 1654 Rajalenius (b), 1656 L Petri, 1656 Petraeus, 1659 Ikalensis, 1667 Pacchalenius, 1670 < Erasmus, 1670 L Petri, 1674 Raumannus, 1685 Biblia, 1686 Gezelius, 1688 Florinus, 1688 Tammelinus, 1690 Salamnius a, 1693 Florinus, 1694 Varia, 1699 Mennander, 1701 WK, 1702 Florinus, 1732 < Arndt, 1732 Antilius (a), 1732 S Wacklin (a), 1732 S Wacklin (b), 1734 GJ Calamnius, 1745 < Hollatz, 1746 Juslenius, 1747 Salin, 1747 Wegelius, 1749 Wegelius, 1752 Achtmann, 1752 Rein, 1756 Varia a, 1757 Röring, 1758 Biblia, 1758 S Achrenius b, 1759 RWL, 1759 Varia, 1760 A Achrenius a, 1760 A Achrenius b, 1761 A Achrenius a, 1761 Varia, 1763 Elgfoth, 1764 Wirzenius, 1765 I Lithovius, 1766 S Achrenius, 1766 Stähle, 1768 Elgfoth, 1768 Gadd, 1768 Wirzenius, 1769 A Achrenius, 1769 Salmberg, 1770 J Haartman, 1770 Sandberg, 1772 Wirzenius, 1773 Laurell, 1773 Varia a, 1774 Cygnäus, 1774 Godenius, 1774 J Haartman, 1775 Bergman, 1776 Biblia, 1776 G Haartman, 1776 P Grape, 1777 H Achrenius, 1778 H Wegelius, 1778 Wirzenius a, 1779 E Lenqvist, 1779 Forselius a, 1779 Forselius b, 1779 I Grape, 1780 < Francke, 1780 Varia, 1781 JE Frosterus, 1782 Lagus, 1783 EA Frosterus, 1783 Ganander, 1784 Ganander, 1786 Ganander (b), 1786 Varia b, 1786 Varia d, 1787 Varia a, 1787 Varia b, 1788 Ganander a, 1788 Ganander b, 1788 Varia, 1790 Lagus, 1790

Polon, 1791 JA Frosterus, 1791 Varia, 1793 < Zieguerer, 1793 *Bohm*, 1797 < Rinman, 1797 *Polon*, 1798 *Pippingsköld*, 1799 *Varia b*, 1799 *Varia c*, 1799 *Varia e*, 1801 Björkqvist, 1801 *Varia*, 1802 *Varia*, 1803 Rancken, 1803 *Varia*.

Teokset, joita ei mainita Jussilan Vanhat sanat -teoksessa

1607 < Luther, 1607 *Varia*, 1629 *Varia*, 1647 *Varia*, 1656 *Varia*, 1666 Gezelius, 1671 Gezelius, 1684 L Petri, 1687 < Luther, 1695 < Luther, 1710 < Hasselqvist, 1732 *Ervast*, 1732 < Schütz, 1732 *Varia*, 1734 *Ervast*, 1737 *Varia*, 1739 < Backmann, 1741 < Pritius, 1746 < Tellman, 1749 A Achrenius, 1757 < Cajander, 1762 Wegelius, 1764 < Rambach, 1765 *Varia*, 1766 A Achrenius, 1766 < Sivers, 1767 < Rambach, 1768 A Achrenius, 1769 Alcawainen, 1770 Wirzenius, 1771 < Fresenius, 1771 Pazelius, 1771 < Schmettow, 1776 < Astrén, 1777 < Båld, 1778 Stenbäck, 1778 *Varia*, 1778 Wiklund, 1778 Wirzenius b, 1779 A Frosterus, 1779 < J. P. & Wrangel, 1780 Alopaeus, 1780 < Ekmarck, 1780 Hannelius, 1780 Reinius, 1780 Zimmermann a, 1780 Zimmermann b, 1781 < Breckling, 1781 < Bunyan, 1781 < Tersteegen, 1782 < Bergsten, 1786 < Hersleb, 1788 < Dahlberg, 1788 < J. F., 1788 *Varia*, 1789 < Borenius, 1789 Lönneström, 1789 Wiklund, 1791 Thomas Ragvaldinpoika, 1791 *Varia*, 1793 < Syrenius, 1793 *Varia*, 1794 Hoegander, 1796 *Varia*, 1800 < Retzius, 1801 < Sriver, 1802 Rancken, 1803 Rancken, 1803 < Wanonius, 1804 Rancken, 1805 Chytraeus, 1806 < Lange, 1808 Chytraeus a, 1808 Chytraeus b, 1808 < Fritsch, 1808 < Pratt, 1808 Rancken, 1809 Malmberg, 1809 < Molander.

Tutkimuskirjallisuus

- ATKINSON, BENEDICT - FITZGERALD, BRIAN 2014: *A short history of copyright. A genie of information*. Springer, Cham. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-02075-4>
- AUNE, DAVID E. 2007: *The Westminster dictionary of New Testament and early Christian literature and rhetoric*. Westminster John Knox, Louisville, KY.
- GUMMERUS, JAAKKO 1941, 1947, 1955: *Mikael Agricolan Rukouskirja ja sen lähteet*. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 44. Helsinki.
- HALLIO, KUSTAA 1936: *Suomalaisen virsikirjan virret. Alkuperä ja kehitys*. SKST 203. SKS, Helsinki.
- HAVU, SIRKKA 1996: Kirja kirjahistoriallisen tutkimuksen kohteena. TUIJA LAINE (toim.): *Kirjahistoria. Johdatus vanhan kirjan tutkimukseen*, 35–72. SKST 647. SKS, Helsinki.
- HEININEN, SIMO 1988: *Suomen piispainkronikka / Paavali Juusten*. Suomennos ja selitykset Simo Heinen. SKST 476. SKS, Helsinki.
- 1993: *Mikael Agricolan Vanhan testamentin summaariot*. Suomi 169. SKS, Helsinki.
- 1997: Teologia. TUIJA LAINE (toim.): *Vanhimman suomalaisen kirjallisuuden käsikirja*, 49–179. SKST 686. SKS, Helsinki.
- 2007: *Mikael Agricola. Elämä ja teokset*. Edita, Helsinki.
- 2008: *Mikael Agricolan Vanhan testamentin reunahuomautukset*. Suomi 196. SKS, Helsinki.
- HELIN, IRMELI 2016: Lutherin virsien vuosisadat Jacobus Finnosta nykypäivään. MERI HEINONEN ja MARIKA RÄSÄNEN (toim.): *Pohjoinen reformaatio*, 163–177. Turku Centre for Medieval and Early Modern Studies ja Turun historiallinen yhdistys, Turku.
- HOLMA, JUHANI 2008: *Sangen ialo Rucous: schwenkföldiläisten rukouskirja Mikael Agricolan lähteenä*. Yliopistopaino, Helsinki.
- HUHTALA, LIISI 2007: Yx Linna oli Idäisell Maall: arkkiveisut. H. K. RIIKONEN, URPO KOVALA, PEKKA KUJAMÄKI ja OUTI PALOPOSKI (toim.): *Suomennoskirjallisuuden historia I*, 40–43. SKST 1084. SKS, Helsinki.
- HÄKKINEN, KAISA 1994: *Agricolasta nykyieleen. Suomen kirjakielen historia*. WSOY, Porvoo–Helsinki–Juva.
- 2007: Suomalainen kirjallisuus Ruotsin vallan aikana. H. K. RIIKONEN, URPO KOVALA, PEKKA KUJAMÄKI ja OUTI PALOPOSKI (toim.): *Suomennoskirjallisuuden historia I*, 24–33. SKST 1084. SKS, Helsinki.
- HÄKKINEN, KAISA – TOROPAINEN, TANJA 2015: Westhin koodeksi ja liturgisen suomen kielen alkuvai-

- heet. ANU LAHTINEN ja MIIA IJÄS (toim.): *Risti ja lounatuuli. Rauman seurakunnan historia keskiajalta vuoteen 1640*, 135–151. SKS, Helsinki.
- HÄKKINEN, KAISA – SALONEN, KIRSI – TOROPAINEN, TANJA 2019: Reformation, Mikael Agricola, and the Birth of the Finnish Literary Language. *Nordlit* 43, 87–101. Septentrio Academic Publishing, Tromsø. <https://doi.org/10.7557/13.4961>
- IKOLA, OSMO (toim.) 1968: *Suomen kielen käsikirja*. Weilin+Göös, Helsinki.
- ITKONEN-KAILA, MARJA 1997: *Mikael Agricolan Uusi testamentti ja sen erikieliset lähtötekstit*. Suomi 184. SKS, Helsinki.
- JUSSILA, RAIMO 1998: *Vanhat sanat. Vanhan kirjasuomen ensiesiintymiä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 696 – Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 101. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura – Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki.
- KNUUTILA, JYRKI 1997: Messukirjat ja kirkolliset käsikirjat. LAINE, TUIJA (toim.): *Vanhimman suomalaisen kirjallisuuden käsikirja*, 102–134. SKST 686. SKS, Helsinki.
- KOLEHMAINEN, TARU 2007: Virsikirjan suomennoshistoriaa. H. K. RIIKONEN, URPO KOVALA, PEKKA KUJAMÄKI ja OUTI PALOPOSKI (toim.): *Suomennoskirjallisuuden historia I*, 69–81. SKST 1084. SKS, Helsinki.
- KOURI, E. I. 1984: *Saksalaisen käyttökirjallisuuden vaikutus Suomessa 1600-luvulla. Ericus Ericin Postillan lähteet*. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 129. Helsinki.
- KURVINEN, ONNI 1941: *Vanha virsikirja. Vuoden 1701 suomalaisen virsikirjan synty ja sisälllys*. Länsi-Suomen Kirjapaino, Rauma.
- KURVINEN, P. J. I. 1929: *Suomen virsirunouden alkuvaiheet v:een 1640*. SKST 180. SKS, Helsinki.
- KUUSI, MATTI 1989: Miten suomennettiin Erasmusuksen Libellus Aureus? *Virittäjä* 93(3), 457–465.
- LAINE, TUIJA (toim.) 1997: *Vanhimman suomalaisen kirjallisuuden käsikirja*. SKST 686. SKS, Helsinki.
- 2000a: Florinus, Henricus. *Kansallisbiografia-verkkojulkaisu*. Studia Biographica 4. SKS 1997–, Helsinki. Julkaisun pysyvä tunniste URN:NBN:fi-fe20051410 [viitattu 11.5.2020].
- 2000b: *Ylösherätys suruttomille. Englantilaisperäinen hartauskirjallisuus Suomessa Ruotsin vallan aikana*. SKST 775. SKS, Helsinki.
- 2007: Hartaus- ja katekismuskirjallisuuden käännökset. H. K. RIIKONEN, URPO KOVALA, PEKKA KUJAMÄKI ja OUTI PALOPOSKI (toim.): *Suomennoskirjallisuuden historia I*, 64–68. SKST 1084. SKS, Helsinki.
- LAVIK, ERLEND 2014: Romantic authorship in copyright law and the uses of aesthetics. MIREILLE VAN ECHoud (toim.): *The work of authorship*, 45–94. Amsterdam University Press, Amsterdam. <https://doi.org/10.1515/9789048523009-003>
- LEMPIÄINEN, PENTTI 1988: Ensimmäinen suomalainen virsikirja. PENTTI LEMPIÄINEN (toim.): *Jaakko Finnon Virsikirja. Näköispainos ensimmäisestä suomalaisesta virsikirjasta sekä uudelleen ladottu laitos alkuperäisestä tekstistä ja sitä täydentävistä käsikirjoituksista*, 358–387. SKST 463. SKS, Helsinki.
- MINNIS, ALASTAIR 1988: *Medieval theory of authorship. Scholastic literary attitudes in the later Middle Ages*. 2. painos. University of Pennsylvania Press, Philadelphia.
- NIDA, EUGENE A. 1989: Science of Translation. ANDREW CHESTERMAN (toim.): *Readings in translation theory*, 80–98. Finn Lectura, Helsinki.
- PARVIO, MARTTI 1978: Paavali Juusten ja hänen messunsa. MARTTI PARVIO (toim.): *Paavali Juusten: Se Pyhä Messu. Somen kielen ei Pauin Mutta pyhän Euangeliumin ia Christilisen Seuracunnan tauan iälken. Stockholmis 1575*, 181–188. Näköispainos. SKS, Helsinki.
- PETRI, GUNNAR 2008: *Författarrättens genombrott*. Atlantis, Stockholm.
- PIPPING, F. W. 1967 [1856–1857]: *Luettelo Suomeksi präntätyistä kirjoista, kuin myös muutamista muista teoksista, joista löytyy joku kirjoitus Suomen kielellä, tahi joku johdatus sitä tuntemaan*. Jäljennöspainos. SKST 20. SKS, Helsinki.
- RAPOLA, MARTTI 1935: Hartikka Speitzin vuorityö-asetusten suomennos. *Virittäjä* 39, 344–353.
- 1940: Valaisua Olavi Elimaeuksen kielenuudistuspyrkimyksiin. *Virittäjä* 44, 48–63.
- 1965: *Suomen kirjakielen historia pääpiirteittäin I. Vanhan kirjasuomen kirjoitus- ja äänneusun kehitys*. SKST 197. SKS, Helsinki.

- RAPOLA, MARTTI 1967: *Suomenkielinen proosa Ruotsin vallan aikana*. Tietolipas 49. SKS, Helsinki.
 SKS = Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
 SKST = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia.
 TARKIAINEN, VILJO - TARKIAINEN, KARI 1985: *Mikael Agricola, Suomen uskonpuhdistaja*. Otava, Helsinki.
Tekijänoikeus. Suomen kääntäjien ja tulkkien liitto 2017. Saatavissa https://www.sktl.fi/kaantaminen_ja_tulkkaus/tekijanoikeus/ [viitattu 8.3.2020].
 UUSITALO, HARRI 2019: *Tausta, tekijä ja kieli: Filologinen tutkimus Aitolahden koodeksin lainsuomennoksesta*. Turun yliopiston julkaisuja. Sarja – ser. C | Osa – tom. 471. Scripta Lingua Fennica Edita. Turun yliopisto, Turku. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-7669-0>.
 VKS = *Vanhan kirjasuomen sanakirja*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 33. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Valtion painatuskeskus 1985, Helsinki.
 VKS 1 = *Vanhan kirjasuomen sanakirja. Ensimmäinen osa A–I*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 33. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus – Valtion painatuskeskus 1985, Helsinki.
 VVKS = Virtuaalinen vanha kirjasuomi -oppimateriaali. Sisällön tuottanut PIRKKO FORSMAN-SVENS-SON. Saatavissa <http://www.helsinki.fi/vvks/> [viitattu 26.3.2020].

DUHA ELSAYED and TANJA TOROPAINEN: Authorship issues in literature written in Finnish during Swedish rule

This article describes how an author or multiple authors were indicated on the title pages, in forewords, inscriptions and epilogues of Finnish literary works published during the period of Swedish rule in Finland.

The article covers literature published in Finnish between the 1540s and 1809. The corpus consists of 208 books representing various types of literature (religious, legal and educational literature, liturgical agendas and fiction).

Although there are differences between the types of literature, it can be stated that in most of the works in our corpus, at least one author was named, as completely anonymous works were merely an exception. In the beginning of the 18th century, however, there was a peak in anonymity, which may have been due to the author's desire for the book to not be stigmatised as heresy.

The fact that a book was translated was usually not hidden. This could actually be stressed on the title page and thus was used as a marketing tool or a means to create the author's brand as an expert. Martin Luther's name, for example, was noted in order to build confidence and to promote sales.

Based on the verbs that were used to depict authorship on a title page, it is clear that many works published in Finnish during this era were a result of the effort of a compiler.

Duha Elsayed
 duha.elsayed@utu.fi
 Suomen kieli ja suomalais-ugrilainen
 kielentutkimus
 20014 Turun yliopisto

Tanja Toropainen
 tamava@utu.fi
 Suomen kieli ja suomalais-ugrilainen
 kielentutkimus
 20014 Turun yliopisto

JAANA VAAHTERA JA MINNA SEPPÄNEN

Varhaisimmat suomenkieliset kreikan ja latinan kieliopit suomalaisen sivistyksen asialla

1 Aluksi¹

1.1 Tutkimusaihe: aiempi tutkimus ja tutkimuksen aineisto

Suomenkieliset kreikan ja latinan kieliopit ovat tutkimuksen toistaiseksi rauhaan jättämää materiaalia. Suomalaista oppikirjaa käsittelevistä yleisesityksistä vanhempi, Lappalaisen *Oppikirjan historia* (1992) ei juurikaan mainitse kielioppeja, mutta Häkkisen 2000-luvun teos *Suomalaisen oppikirjan vaiheita* nostaa esille Johan Gabriel Geitlinin latinan kielioppi- ja muun oppimateriaalityön (Häkkinen 2002, 56–57, 61–62). Kielten oppimateriaaleihin keskittyvä sinänsä runsas – lähinnä kylläkin opinnäytteistä koostuva – huomio on kohdistunut moderneihin kieliin (Hiidenmaa 2015, 34–35). Artikkelikokoelma *Oppikirja Suomea rakentamassa* (2017, toim. Hiidenmaa–Löytönen–Ruuska) niin ikään sivuuttaa muut kuin suomen kielen kieliopit. Kuitenkin, kun suomenkielisissä oppikouluissa kielioppia opetettiin vielä 1800-luvun lopullakin ensimmäisellä luokalla juuri latinan yhteydessä, ei niinkään suomen, voi Geitlinin suomenkielistä latinan kielioppia pitää kaikkien kielten opetuksen kannalta merkittävänä (ks. Seppänen–Tunturi 2019).²

Sen sijaan klassisten kielten asemaa yhteiskunnassa ja koulutuksessa on viime aikoina käsitelty niin sanakirjatoiminnan (Nummila–Seppänen 2018; Seppänen–Nummila 2018) kuin koulutuksen tavoitteiden näkökulmasta (Seppänen–Tunturi 2019). Nämä tutkimukset käsittelevät 1800-lukua, kuten myös nyt käsillä oleva artikkeli. Kohteenamme on kolme kielioppiteosta, joiden ensimmäiset painokset ovat ilmestyneet vuosina 1858–1881. Rajauksemme perustuu eritoten kielioppien kontekstiin: niiden ilmestyminen osuu niin suomalaisen koululaitoksen kuin suomen kirjakielenkin osin myrskyisään kehitys- ja

1 Kiitämme anonyymeja arviointisijoita monista hyödyllisistä kommentteista.

2 Ensimmäisen kielioppikomitean mietinnössä 1888 todetaan, että kieliopillisten käsitteiden määritelmät tulee sisällyttää niin molempien kotimaisten kielten kuin latinan (klassilliset lyseot) ja saksankin kielioppeihin (reaalilyseot) (Mietintö 1888, 16–17).

muutos aikaan, varhaisnykysuomen kehityskauden loppu aikaan, jolloin suomesta muotoutui määrätietoisella työllä sivistyskieli kaikenlaisiin tarkoituksiin (ks. esim. Häkkinen 1994, 14–16).

Kieliopit kertovat myös Suomessa 1800-luvun loppupuoliskolla vallinneista tutkimuksen ja opetuksen suuntauksista: kolmen kielioppimme ”oppi-isinä” voidaan nähdä Johan Nicolai Madvig, Frederik Lange ja Georg Curtius. Yksinkertaistetusti voi sanoa, että Madvig edustaa synkronista kieliopin esitystapaa ja Curtius diakronista. Lange taas oli hegeliläinen pedagogi, joka kirjoitti kieltenopiskelun hyödyksi myös yleisen kieliopin. Tässä tutkimuksessa emme kysy, miten nämä lähestymistavat käytännössä toteutuvat kieliopissa, vaan pysyttelemme kirjoittajien ilmaisemien pyrkimysten tasolla.

Tarkastelemme erityisesti kielioppien esipuheita yhdestä latinan ja kahdesta kreikan kieliopista. Nämä ovat Johan Gabriel Geitlinin *Latinalainen kielioppi umpisuomalaisen nuorison hyödyksi* (1858)³ ja *Lauseoppi* (1860), Gustaf Cannelinin *Kreikan kielioppi, alotteleville* (1863) ja Carl Johan Lindeqvistin *Kreikan kielioppi* (1881). Geitlinin lauseoppi (myöhemmissä painoksissa *Latinan kielioppi II*) ilmestyi alun perin hänen väitöskirjanaan; tähän liittyy pitkä latinankielinen *prooemium* (esipuhe) otsikolla *Periculum syntaxin Latinam Fennice proponendi* eli ”Yritys esittää latinan lauseoppi suomen kielellä”. Aineistomme sisältää lisäksi näitä kielioppeja koskevia arvioita, joita ilmestyi runsaasti eri sanoma- ja aikakauslehdissä.

1.2 Taustaa

Latinan oppikirjoja oli painettu Turussa jo piispa Gezeliuksen kirjapainossa 1600-luvulla, toki latinaksi (Randén 2018). Klassisten kielten kielioppeja oli Suomen oloissa 1800-luvun puolivälin tienoilla runsaasti saatavana ja käytössä eri kielillä, näiden joukossa myös pari hiljattaista Suomessa painettua kielioppia, Carl Rudolf Forsmanin (1852) ja Edvard af Brunérin (1853) ruotsinkieliset latinan koulukieliopit.

Suomenkielisten kielioppien joukossa latinan ja kreikan kieliopit olivat verrattain hyvin edustettuina, kun kaikki painokset huomioidaan. 1850-luvulta lähtien ilmestyi erilaisia suomenkielisiä koulukielioppeja, erityisen runsaasti ruotsin kieltä koskevia, samoin useita saksan kielioppeja, ranskan ja venäjän kielioppeja jo vähemmän. Latinan kielioppi oli ilmestyessään vuonna 1858 neljäs suomenkielinen kielioppi: aiemmin ilmestyneet olivat Henrik K. Coranderin (Koranteri) *Suomalajnen kielioppi kowlujen tarpeeksi* (1845), Gustaf Erik Eurénin *Suomalainen kielioppi suomalaisille* (1852) sekä J. W. Murmanin *Harjoittawa ruotsin-kielen-oppi alkawille* (1852).

Suomenkielinen, jatko-opinnot yliopistossa mahdollistava koulutus sai alkunsa vuonna 1858 Jyväskylässä. Vuoteen 1870 mennessä maan 28 oppikoulusta kaksi oli täysin

3 Tämä julkaisu sisältää alkeisopin (kirjaimet ja tavut) ja muoto-opin, ja sitä julkaistiin myöhemmin nimellä *Latinan kielioppi I*. Geitlinin (1858, 1) mukaan kielioppi koostuu em. osien lisäksi lauseopista (tämä tuli olemaan 1888 kielioppikomiteankin kanta). Jatkossa viittaamme muoto-opilla alkeis- ja muoto-oppiin.

ja neljä osaksi suomenkielisiä (Kaarninen–Kaarninen 2002, 66). Ideologisesti tilanne kehittyi siten, että vuoden 1872 jälkeisen uuden, kritiikkiä herättäneen koulujärjestyksen tultua voimaan (ks. esim. Hanho 1955, 343 alkaen) vuosikymmenen loppupuolen koulu-keskustelua leimasi jakautuminen. Ns. suomenmieliset vaativat, että maan pääkieliselle väestölle oli taattava arvokas ja tasapuolinen koulusivistys, mikä käytännössä merkitsi klassisen sivistyksen puolustamista, kun taas vastapuoli ajoi pääasiassa suomenkielisen reaalkasvatuksen linjaa. Koulupolitiikan kiistanalaisuus henkilöityy erityisesti vuonna 1869 perustettavaksi määrätyn koulutoimen ylihallituksen päällikköön Casimir von Kot-heniin (toimessa vuoteen 1873), joka muun muassa kannatti koulujen yksikielisyyttä ja sen määrittelemistä paikkakunnan sivistyneistön enemmistön, ei kaikkien väestöluokkien kielen perusteella (ks. Härkönen 1982, 123; mielipiteistä koskien yhtä tai kahta opetuskieltä yleisemmin ks. Härkönen 1982, 119–130). Suomenmielisten tavoitteet heijastuvat selkeästi suomenkielisten oppikirjojen kustannustoiminnassa niin sanakirjojen, tekstikirjojen kuin kielioppienkin suhteen: suomenkielisten oppikirjojen laatiminen piti Jyväskylän yläalkeiskoulun, hieman myöhemmin aloittaneen seminaarin sekä Hämeenlinnaaan 1872 perustetun normaalilyseon opettajat kiireisinä (Häkkinen 2002, 56–63).

Uusi Suomessa ilmestynvä oppikirja – tai painotuote yleensä – oli tapaus, aiheesta riippumatta (ks. esim. Seppänen–Nummila 2018, 186–187). Niinpä esimerkiksi sekä Geitlinin latinan kieliopin (1858) että Lindeqvistin kreikan kieliopin (1881) arvioi Johan Vilhelm Snellman, jonka kiinnostus ei pohjannut omakohtaiseen kielten opettamiseen ja tutkimiseen, vaan suomalaisen koulumiehen kiinnostukseen. Kuvaava on Snellmanin oma toteamus Lindeqvistin arvion alussa: pedagogit saavat sanoa mitä haluavat, hän kuitenkin uskoo jotakin tietävänsä siitä, millaisia oppikirjoja koulu tarvitsee (Snellman 1881). Snellman osallistui muutenkin keskusteluun koulukieliopista ja muun muassa vaati havainnollista kieliopillisten käsitteiden esittämistä (Heikkinen 1981, 108; ks. myös Karlsson 1997, 35–36 Snellmanin kiinnostuksesta kielitieteeseen ja kielenopetusmenetelmiin). Arviossaan Geitlinin kieliopista Snellman ottaa kantaa myös ajankohtaiseen aiheeseen, Jyväskylän koulun opetuskieliin (1858, 446; Snellmanin mielipiteistä ja käytännöistä ks. Jutikkala 1989, 279).

Motiivi julkaista klassisten kielten suomenkielisiä kielioppeja oli siis vahva, ja julkaisemisesta jopa hiukan kilpailtiin. Aiemmin mainittu Corander on hyvä esimerkki julkaisutahdosta. Hän toimitti SKS:n tutkijakunnan tarkastettavaksi *Latinan kielioppi* -käsikirjoituksensa muoto-oppiosan, jonka julkaisua tutkijakunta ei kuitenkaan puoltanut (*Suomi* 1858 nro 1, 370–371). Tuolloin oli Geitlinin latinan kielioppi jo juuri ehtinyt ilmestyä, ja lisäksi tutkijakunta suhtautui varauksellisesti Coranderin useissa kohdin konventionaalista poikkeaviin kielioppiaineeseen kategorisointeihin. Coranderin yritteliäisyys grammatikografian saralla ei kuitenkaan jäänyt tähän: hän lähetti muutamaa vuotta myöhemmin SKS:lle näytteen laatimastaan tanskalaisen Langen kreikan kieliopin suomennoksesta (*Suomi* 1864 nro 2, 257). Tämäkin yritys jäi toisen, jo tekeillä olleen Gustaf Cannelinin suomenkielisen – samoin Langeen perustuvan – kreikan kieliopin jalkoihin (Langesta ks. Hovdhaugen ym. 2000, 149–150).

1.3 Tarkastelutapa ja tavoite

Tässä tutkimuksessa otamme kielioppien tarkastelemiseen kaksi rajattua näkökulmaa: kirjoittajan näkökulman, joka avautuu tarkastelemalla kielioppien esipuheita, sekä vastaanottajien puolelta arvioijien näkökulman. Joissain tapauksissa keskustelu jatkuu julkisena tämän jälkeenkin, kun kieliopin kirjoittaja on vielä laatinut oman vastineensa arvioon. Esipuhetta voidaan tarkastella kirjoittajan tilaisuutena koettaa ohjata yleisöä lukemaan teosta oikein. Tekijän etu on yrittää varmistaa, että teos löytää oikean yleisön ja että tekijän pedagogiset intentiot hahmottuvat oikein; myös tekijän käsitys käsiteltävän aiheen perimmäisestä luonteesta saattaa käydä ilmi. Eräs esipuheen funktioista on myös apologia: tekijä ennakoi tulevia kritiikkejä esimerkiksi antamalla ratkaisuilleen perustelua tai esiintymällä vaatimattomana, mutta hyvää tarkoittavana. Kritiikkien funktiona taas voidaan nähdä varsinaisten hyväntahtoisten, tulevia painoksia tai kokonaan uusia kielioppeja ennakoivien korjausten tekemisen lisäksi kirjoittajan omien pedagogisten ja kielioteoreettisten näkemysten esittely.

Sekä kielioppeja laatineet että niitä arvioineet henkilöt olivat tyypillisesti alansa asiantuntijoita, joskaan etenkin suomenkielisten kielioppien laadinnan alkuvaiheissa kuka tahansa asiantuntija ei tehtävään soveltunut – pitihän hallita myös suomen kieli. Arvioita kuitenkin ilmestyi sekä suomeksi että ruotsiksi. Kirjoittajat ja arvioijat ovat asiantuntijoita sekä käytännön että teorian tasolla: pääsääntöisesti he ovat oppikoulujen ja yliopiston opettajia. Kielioppien esipuheita, niistä julkaistuja arvioita sekä näiden kirjoittajia tarkastelemalla selvitämme, miten klassisten kielten kielioppien kirjoittajat ja arvioijat osallistuivat ajan kieltä ja koulutusta käsittelevään keskusteluun, mikä näyttäytyy tärkeänä ja mikä kenties muuttuu vuosikymmenten aikana.

2 *Kieliopit, niiden kirjoittajat ja esipuheiden anti*

Kuten jo kävi ilmi, grammatikografialla oli Suomessa sekä jonkin verran historiaa että elävä nykyisyys, kun ensimmäisiä suomenkielisiä klassisten kielten kielioppeja kirjoitettiin. Tradition vankkuudesta huolimatta suomenkieliselle yleisölle kielioppeja laatimaan ryhtyvät olivat vaativan työn edessä. Suomen kieli yleensäkin oli nyt tarkasteltaville kirjoittajille merkittävä haaste: ainakin Geitlinin äidinkieli oli ruotsi, eivätkä Cannelin ja Lindeqvistkään olleet saaneet koulusivistystään suomeksi, vaikka olisivat suomenpuhujia olleetkin. Kirjakieli eli voimakasta kehitysvaihetta (esim. Kolehmainen 2014, 15, 56 alkaen) ja erityishankaluutensa siihen toi vakiintumaton termistö. Vierassanoja koskeva keskustelu oli 1800-luvun puolivälissä kiivasta, ja kielioppien kirjoittajat osallistuivat siihen esipuheissaan sekä käytännössä tekemillään ratkaisuille. Arvioijat kiinnittivät erityishuomiota näihin ratkaisuihin; pahimmillaan arvioija saattoi huomauttaa, että kirjoittaja on termistön suhteen jättänyt huomiotta niin ”purismin” (eli vierasperäisen aineksen karsimisen kielestä) kuin ”impurisminkin” johdonmukaisuuden (”Shm” 1865, 57; ajan keskustelusta ks. esim. Pantermöller 2003, 22–43 ja 106 alkaen sekä Nordlund 2004).

2.1 Geitlinin latinan kielioppi

Ensimmäisen suomenkielisen latinan kieliopin kirjoittaja Johan Gabriel Geitlin (1836–1890) aloitti latinan opetustyönsä vuonna 1858 perustetussa suomenkielisessä Jyväskylän yläalkeiskoulussa. Geitlin oli suomalaisuusmies, jonka näkemyksissä korostui latinan taidon tärkeys ”umpisuomalaisillekin”. Suomenkielisen latinan lauseoppinsa – eli väitöskirjansa – laajassa (52 sivua) latinankielisessä esipuheessa Geitlin toteaa, miten lähes kaikki tekstit, paitsi saarnat, ovat olleet vieraalla kielellä ja isänmaan kieli laiminlyönnin ja lähes halveksunnan kohteena; vastakohta urbaanien ja oppia saaneiden ruotsinkielisten (joihin Geitlin itsekin kuului) ja suomenkielisten välillä oli Geitlinin mukaan este kansan yhtenäisyydelle (Geitlin 1860, *Prooemium*, i–ii). Geitlin – tunnustaen samalla ruotsalaisten hyvän vaikutuksen – muotoileekin useita lapsuudesta kypsempään vaiheeseen siirtymistä kuvaavia metaforia suomalaisuuden kehittymistä koskevan ajatuksensa tueksi: nyt on aika kasvaa, siirtyä sylistä ja suojasta ja uskaltaa uida ilman kellukkeita (Geitlin 1860, *Prooemium*, ii; metaforista kielikeskustelussa 1800-luvulla ks. Nordlund 2004).

Kiireen vuoksi Geitlin julkaisi ensin vain muoto-opin nimellä *Latinalainen kielioppi umpisuomalaisen nuorison hyödyksi* vuonna 1858; *Lause-oppi* – alun perin siis Geitlinin väitöskirja – ilmestyi vasta vuonna 1860. Sen latinankielinen esipuhe pohtii latinan lauseopin esittämistä yleensä ja erityisesti sen esittämistä suomen kielellä. Esipuheessa tulevat oppineesti selvitettyiksi myös kysymys kielen alkuperästä ja luonteesta. Ensimmäistä suomenkielistä latinan lauseoppia ei siis kiireestä huolimatta tehty hätäisesti, vaan pohjatyönä oli laajaa perehtyneisyyttä osoittava kieliopin ja kielen olemuksen pohdinta. Geitlin tunnustaa tärkeimmäksi esikuvakseen tanskalaisen jo mainitun Johan Nicolai Madvigin. Madvig poikkesi ajalle tyypillisestä historiallis-komparatiivisesta kielentutkimuksen metodista ja vaikutti Tanskassa mm. yleisen kieliopin opetukseen kouluissa (ks. Hovdhaugen ym. 2000, 145 ja 150–152).

Geitlinin latinan kielioppi ehti olla lajinsa ainoa suomenkielinen edustaja noin viidenkymmenen vuoden ajan; sen korvasi vasta Adolf V. Strengin *Latinan kielioppi* (1905–1906). Pitkän käyttöhistorian useat painokset ovat myös suomen kirjakielen kehityksen historiaa. Tämä näkyy erityisesti termistössä, jossa kehitys kulkee kohti vierasperäisiin sanoihin myöntymistä; omana kysymyksenään on vielä vierassanojen suomalaisen asun oikeinkirjoitus (ks. esim. Häkkinen 1994, 511–512). Geitlin mainitsee lauseoppinsa alussa (1860, 3, alaviite) ottaneensa ”kielioppiin kuuluvat oppisanat” Eurénin *Suomalaisesta kieliopista suomalaisille*. Jo muoto-oppinsa esipuheessa Geitlin (1858) oli todennut suuresti hyötynensä Eurénin kieliopista, ja termistö onkin osittain Eurénia noudattelevaa; Kaisa Häkkinen (2002, 56) on myös todennut Geitlinin termien olevan Lönnrotin termejä. Vuonna 1866 ilmestyneessä 2. painoksessa (*Latinan kieli-oppi I*) termistö on vaihtunut kansainväliseksi, ja 30 vuotta ensijulkaisun jälkeen ilmestyneessä vuoden 1888 laitoksessa takana oli jo ensimmäisen kielioppikomitean (1885–1888) suosituksiakin asiasta (*Mietintö* 1888, 3–4^a).

4 Mietintö (1888, 4) kuitenkin ”puolustaa soveliaiden omakielisten oppisanojen liittämistä sulkeissa yleis-eurooppalaisten jälkeen”.

Mainittuun kielioppikomiteaan Geitlin, tuolloin Helsingin normaalilyseon kielten yliopettaja, kuului itsekin. Muutoin hän ehti uransa aikana opettaa useissa kouluissa ja myös toimia Hämeenlinnan normaalilyseon rehtorina – tässä ominaisuudessa hän julkaisi yleiskatsauksen vertailevaan kielitieteeseen vuoden 1878 vuosikertomuksessa (ks. Karlsson 1997, 40 ja 42). Myöhemmin Geitlin kirjoitti entisen oppilaansa Setälän lauseopista vuonna 1882 puoltavan lausunnon sen hyväksymiseksi viralliseksi oppikirjaksi (Heikkinen 1981, 72–73). Geitlinin oma tuotanto kattaa monipuolisesti oppikirjoja, myös suomi–latina-sanakirjan (ks. Nummila–Seppänen 2018). Senaatin myöntämän matkaranhan turvin (ks. Hanho 1955, 147) hän myös tutustui klassisten kielten opetukseen Saksassa. Hän näyttäytyikin aktiivisena suomalaisen koululaitoksen ja erityisesti kieltenopetuksen kehittäjänä suomen kirjakielen kehityksen tärkeässä vaiheessa.

Geitlinin tuotanto on hyvä esimerkki suomen kehittymisestä muutenkin kuin termistön osalta. Vuoden 1860 lauseopissa hänen suomeensa kuuluu vielä passiiviseen verbimuotoon liittyvä ablatiivitekijä (esim. ”talo hävitetään tulelta”; Geitlin 1860, 11). Yrjö Koskinen tuomitsi ensimmäisenä tämän ”pipliasuomesta” kieleen tunkeutuneen kielenkäytön samana vuonna ilmestyneessä suomen kieliopissaan (ks. Itkonen-Kaila 1992). Geitlinin vuoden 1888 uudistetussa kieliopissa ablatiivitekijää ei enää suomenkielisistä lauseista löydy; esipuheessa Geitlin toteaaakin yhdeksi syyksi kieliopin uudistamiseen suomen kielen kehityksen.

Geitlinille suomen ja latinan rooli kieliopissa olivat melkein pä käänteiset: vaikka latina oli kohdekieli, sen opettamiseen käytetty suomi oli yhtä tärkeä – ja ruotsinkieliselle Geitlinille haasteellisempi kuin latina jo yksin siitä syystä, että latinan kohdalla kyse oli suorastaan kuolonkankeuteen saakka vakiintuneesta kielestä. Esimerkiksi lauseoppinsa alussa Geitlin (1860, 1) selostaa lauseenjäsenet juurta jaksuen käyttäen havainnollistamiseen suomenkielisiä esimerkkejä, ei latinankielisiä. Geitlin myös suomentaa käytännössä kaikki kieliopin esimerkit. Toki kyse on myös siitä, että kieliopin käsitteet opetettiin yleisesti juuri latinan yhteydessä.

2.2 Cannelinin kreikan kielioppi

Gustaf Cannelin (1815–1885) laati *Kreikan kieliopin* toimiessaan Sääksmäellä kirkkoherrana. Opetuskokemusta hän oli ehtinyt kerryttää ruotsinkielisistä Turun yläalkeiskoulusta ja Vaasan lukiosta (Kotivuori 2005). Cannelin ansioitui myös suomentamalla mm. lakikirjoja ja tietokirjoja. Yliopistolla⁵ Cannelin kuului suomenmielisyydestään tunnettuun Pohjalaiseen osakuntaan, jossa hän oli nuorena opiskelijana 1830-luvulla mm. todistanut suomen kielen taipumista käännöksiin klassisesta kreikasta: Erik Alexander Ingman ja Wolmar Styrbjörn Schildt julkaisivat maisterinväitöskirjoinaan suomennosotteet kreikkalaisen kirjallisuuden valioista, *Iliasta* ja Ksenofonin *Anabasiksesta*. Suomen kielen ja klassisen kirjallisuuden yhteen tuominen oli merkittävä todiste siitä, että suomella

5 Cannelinista tieteentekijänä ks. Aalto 1980, 82.

oli kaikki menestymisen mahdollisuudet. Kielioppinsa esipuheessa Cannelin viittaakin heti alkuun suomen kielen nousussa olevaan arvoon ja siihen ilahduttavaan mahdollisuuteen, jonka Jyväskylän alkeisopistona tuolloin tunnettu oppilaitos tarjosi suomenkielille oppilaille: kyseessä oli tilaisuus ”muinais-ajan merkillisimmän ja arvokkaimman kirjallisuuden” tuntemiseen (Cannelin 1863, v). Kreikkalainen kirjallisuus olikin yleisesti arvostetumpaa kuin latinankielinen, kun taas latinan opiskelulle annettiin perinteisesti monenlaisia perusteluita, joista useilla oli juurensa pedagogisissa ajatuksissa, mutta myös käytännön syissä, koska esimerkiksi akateemisissa yhteyksissä latina oli saanut väistyä vasta melko hiljattain (ks. aiheesta yleisesti Seppänen–Tunturi 2019).

Kielioppityössä Cannelin saattoi seurata pioneerityön tehnyttä Geitliniä, jonka termistöä hän hyödynsi (Cannelin 1863, v; ks. kuitenkin s. 7). Kreikkaa varten Cannelin joutui ottamaan käyttöön myös joitakin sellaisia termejä, joita latinan kohdalla ei ollut tarvittu, esimerkiksi *liitin-sanat* (enklittiset) ja *varake* (artikkeli) – jälkimmäinen tosin löytyy jo Geitlinin *Saksalaisesta kieliopista* (1861).

Lopputuloksen suhteen Cannelin esittää tavallaan apologian. Hän olisi halunnut jättää epäsäännöllisten verbien luettelon lyhemmäksi kuin esikuvana olleessa tanskalaisen Langen kreikan kieliopissa, mutta lukiodien kreikanopettajat olivat katsoneet paremmaksi laajemman luettelon, jonka Cannelin sitten toimittikin. Langen kielioppi oli Cannelinille hyvin tuttu, sillä hän oli ruotsintanut sen jo opiskeluaikanaan vuonna 1836.⁶ Cannelin ei ollut itse tyytyväinen laveaan verbiluetteloon todeten sen sisältävän ”asioita, jota kuuluvat sanakirjaan, mutta ei kieli-oppiin” (Cannelin 1863, v). Hän ehkä optimistisesti arveli suomenkielisten gresistien saavan käyttöönsä kreikka–suomi-sanakirjan (ks. aiheesta Seppänen–Nummila 2018, 191). Jälkiviisaasti voi todeta, että esiraatina olleet opettajat olivat sikäli oikeassa vaatimuksineen, että tällaista sanakirjaa ei ole ilmestynyt vieläkään; verbiluettelo palveli tarkoitustaan varmaan hyvin.

Cannelinin lauseoppiisuus on varsin lyhyt, kuten hän itsekkin myöntää pitäen sitä kuitenkin alkeiskieliopissa riittävänä (Cannelin 1863, v–vi). Lauseopin ymmärtäminen edellyttää latinan lauseopin tuntemusta; näin on kaikkien suomeksi ilmestyneiden kolmen kreikan kieliopin kohdalla.⁷

2.3 Lindeqvistin kreikan kielioppi

Cannelinin kielioppi ehti olla käytössä verrattain lyhyen aikaa, kun uutta jo ryhdyttiin laatimaan: Helsingin normaalilyseon kielten yliopettaja Carl Johan Lindeqvistin (1834–1900) *Kreikan kieliopin* (1881) esipuheesta ilmenee, että Suomalaisen Kirjallisuuden Seura kehotti jo 1876 aloittamaan tämän oppikirjan laatimisen. Myös kouluylivallituksen lausunnossa (*Suomi* 1879 nro 13, 258–259; päivätty 19.10.1876) todetaan Cannelinin kielioppi aikansa eläneeksi, vain 13 vuotta julkaisemisensa jälkeen; Cannelinin esikuvana

6 Tunnetumpi on Cannelinin (1865a) ruotsinnoh hänen suomenkielisestä kreikan kieliopistaan.

7 Kolmas ja myös viimeisin näistä on Veikko Pakarisen vuonna 1928 ilmestynyt *Kreikan kielioppi*.

toiminut Langen kielioppi olikin julkaistu jo 1826. Utta painosta ei vallitsevassa tilanteessa haluttu ottaa (SKS:n vuosikertomus 1877; *Suomi* 1879 nro 13, 287). Lindeqvistin kielioppi sijoittuikin ajankohtaan, jolloin keskustelu kieltenopetuksesta ja kieliopin roolista opetuksessa oli Suomessa erityisen vilkasta: tähän liittyy myös jo mainittu kielioppi-komitea (ks. Karlsson 1997, 50).

Lindeqvist ei esipuheessaan suoraan viittaa Canneliniin, vaan puhuu innostuneeseen sävyyn kreikan kielen opetuksen kehittymisestä erityisesti saksankielisessä maailmassa ja uudistuneen opin leviämisestä muualle Eurooppaan. Kyse oli vertailevan kielitieteen saavutuksista, jotka selvensivät kreikan muoto-oppia. Klassiset kielet toi vertailevan kielitieteen piiriin ensimmäisenä Georg Curtius, jonka *Griechische Schulgrammatik* Lindeqvist käytti lähteenään (Lindeqvist 1881, v). Suomessa vertailevan kielitieteen metodologia oli toki käytetty jo kauan fennougriittikan piirissä (ks. esim. Hovdhaugen ym. 2000, 170, 172).

Curtiusta ei Lindeqvistin mukaan käy kiittäminen ”pedagogis-metodillisista” näkökohdista, vaan ainoastaan ”faktillisesta aihehistosta” (Lindeqvist 1881, vii). Curtius ei esipuheessaan juuri puutu asian pedagogiseen puoleen esitellessään vertailevan kielitieteen saavutuksia. Lindeqvistin pedagogisia oppi-isiä saattoivatkin hyvin olla hänen Curtiuksen ohella mainitsemansa Heinrich Dietrich Müller ja Julius Lattmann, joiden kreikan kieliopin esipuheessa korostetaan vertailevan kielitieteen yhteyttä kielen ja kieliopin opetusmetodiin (Müller-Lattmann 1877; 1. painos 1862). Lindeqvist, kuten Geitlinkin, oli monen suomalaisen opettajan lailla myös tutustunut erilaisiin opetusmenetelmiin perusteellisesti ulkomailla.

Lauseopissa esikuvana on M. Seyffertin *Hauptregeln der griechischen Syntax*. Nämä molemmat päälähteet, Curtiuksen ja Seyffertin, oli Kouluylhallitus määrännyt (*Suomi* 1879 nro 13, 277–278; päivätty 7.2.1877). Asiantuntijana tässä oli todennäköisesti kielten opetuksesta vastaava ylitarkastaja, roomalaisen filologian dosentti Carl Synnerberg. Hän oli toiminut klassisten kielten lehtorina ennen akateemista uraansa ja toimitti myös latinan oppikirjoja ruotsinkielisten koulujen tarpeisiin (Aalto 1980, 40–44). Hän oli myös kansainvälisesti aktiivinen kieltenopetuksen saralla: Synnerberg on yksi harvoista suomalaisista Tukholman filologitapaamiseen 1886 (Tredje nordiska filologmötet) osallistuneista; itse asiassa hän toimi tapaamisia järjestävässä hallituksessa (ks. Linder 1893, ix ja lxx) ja esitelmöi itse otsikolla ”Om den vetenskapliga skolgrammatiken” (Linder 1893, xxix). Vaikka tapaaminen sijoittuu myöhemmäksi kuin Lindeqvistin kielioppia koskeneet päätökset, se kuvaa hyvin tuona aikana vallinnutta kiinnostusta koulukielioppeihin ja ylitarkastaja Synnerbergin keskeistä roolia. Lindeqvistin aktiivisuutta kieli- ja kielioppiasioissa taas kuvaa se, että Geitlinin lailla hän oli mukana Synnerbergin johtamassa kielioppikomiteassa.

Lindeqvistin kielioppia valmisteltiin kaikkiaan neljän vuoden ajan ”käytännön puhdistavassa kiirastulessa”, kuten hän itse toteaa esipuheessaan; tämä antoi tekijälle aihetta toivoa, että kieliopista todella tuli hyvä ja käyttökelpoinen (Lindeqvist 1881, ix). Canneliniin nähden lauseoppi on laajempi, joskaan koko kirjan huomattavasta, liki 300 sivun laajuudesta se ei silti kata kuin noin 50 sivua. Syntaksin osuus on kaikissa kreikan kieliopissa suhteessa pienempi kuin latinan kieliopissa. Kreikan kieliopissa saatettiin

monin paikoin luontevasti viitata latinan kielioppiin, jonka gresistien joka tapauksessa oletettiin hallitsevan. Syytä voi olla myös siinä, että kreikan kielessä on ylipäätään latinaa enemmän muoto-oppia hallittavaksi, ja jotta kokonaislaajuus olisi kohtuullinen, syntaksin osuus on jätetty pienemmäksi.

Kuten odotuksenmukaista on, Lindeqvist eroaa Cannelinista huomattavasti termistön suhteen: tämä on Lindeqvistillä latinalaista, Cannelinilla vielä suomalaista. Jälkimmäistä oli Cannelinille itse asiassa SKS:n tutkijakunta suositellut: Geitliniltä perittyä suomalaista oppisanastoa piti vielä edelleen ”toimittaa täydellisyyteensä” (*Suomi* 1864 nro 2, 256; SKS:n roolista kielenohjailussa ks. Kolehmainen 2014, 59–60). Lindeqvistin kieliopissa sen sijaan *sioitelma*sta on tullut *deklinationi*, *varake* on *artikeli*, *alus* ja *maine* puolestaan *subjekti* ja *predikati*. Tätä silmiinpistävää muutosta Lindeqvist ei kommentoi esipuheessaan, mutta termistö muodostanee kuitenkin merkittävän osan Cannelinin kieliopin valitettavasta epäajanmukaisuudesta, johon kouluylhallituskin lausunnossaan viittasi (ks. s. 10).

Kieliopin perusteellinen laatiminen ei ollut Lindeqvistille, tuskin SKS:llekaan, millään muotoa taloudellisesti kannattavaa, mutta kuitenkin henkisesti palkitsevaa; SKS:lle jättämässään lausunnossa Lindeqvist viittaa tähän ”suomalaisuuden ja suomalaisen koulukirjallisuuden kalliiseen asiaan” (*Suomi* 1881 nro 14, 414). Lindeqvistin ja SKS:n palkkioneuvotteluissa puheenjohtaja Yrjö Koskinen suorastaan oli taipuvainen pitämään osapalkkiona pelkästään kunniaa SKS:n palveluksessa työskentelemisestä (*Suomi* 1881 nro 14, 415). Kieliopista otettiin vielä uusintapainos 1887. Teosta oli käyttäjäkokemusten perusteella paranneltu jonkin verran (Lindeqvist 1887, x–xi).

Lindeqvistin kreikan kieliopin saama mediahuomio on sivumääräisestikin arvioituna merkittävää. Varsinaisten arvioiden ohella ilmestyi myös kreikan kielen ja kirjallisuuden professori Oskar Emil Tudeerin kaksiosainen kirjoitus liittyen ensimmäisen kielioppikomitean mietintöön kreikan kielioppien osalta (Tudeer 1889). Tudeer toteaa komitean luonnoksen kreikan kieliopiksi olevan niin ylimalkaisen, ettei se ohjaa kieliopin laatimista. Tudeer olettaakin, että komitea tällöin hyväksyy käytössä olevan Lindeqvistin kieliopin valinnat ja siksi hänen esittämänsä huomiot osuvat myös tähän komitean jäsenen työhön (Tudeer 1889:1, 244).

3 *Kielioppien arviot*

Pääasiassa opettajien kirjoittamien arvioiden voi lähtökohtaisesti ajatella koskevan erityisesti kielioppien käytettävyyttä. Ovatko ne selkeitä sisällöllisesti ja järjestykseltään? Vastaavatko ne käyttäjien tarvetta ja tasoa – onko esimerkiksi laajuus sopiva, ja ovatko ne koululaisen ymmärrettävissä? Nämä ovat arvioissa esiin nousevia asioita, mutta myös sellaisia asioita käsitellään, jotka eivät tiukasti ottaen liity kielioppeihin sinänsä, vaan julkaisuajankohdan muihin ilmiöihin – ensimmäisenä näiden teemojen joukossa on suomen kieli ja sen asema suomalaisissa kouluissa.

Seuraavassa tarkastelemme näistä kolmesta kieliopista ilmestyneitä arvioita sekä vastineita arvioihin niistä nousevien keskeisten teemojen kautta: suomalaisuusasian ja

suomen kielen sekä kielioppitermistön (3.1) ja kielioppiasioden esittämisjärjestyksen ja pedagogiikan (3.2). Emme pyri arvioimaan arvioiden paikkansapitävyyttä, vaan seuraamaan käydyin keskustelun yleisiä implikaatioita.

Arvioijat ovat suurimmaksi osaksi ottaneet asiakseen yhtäältä esittää ymmärrystä ja kannustaa lennokkainkin sanoin, toisaalta esittää pitkiä ja kattavan oloisia virhelistoja; tässä voi ajatella arvioijien pedagogitaustan ja ammattimaisen otteen näkyvän (esim. ”Shm” 1865, 53 alkaen; *Helsingfors Dagblad* 1870; Forsman 1881; Nordqvist 1882, 130 alkaen; Svensson 1883:1 ja 1883:2). Opettajat saattoivat myös testata kielioppeja käytännön koulutyössä ennen arvion antamista (esim. af Ursin 1890:2, 111–112). Lisäksi sekä Nordqvist (1882, 131) että Tudeer (1889:1, 245–247) tarjoavat omia harkittuja mallejaan kreikan kielioppeissa noudatettaviksi Lindeqvistin tarjoamien tilalle. Erityisesti Lindeqvistiä koskeissa arvioissa näkyikin niiden kirjoittamiseen pantu vaiva ja perehtyminen yksityiskohtiin.

3.1 Suomi ja suomen kieli⁸

Geitlin joutui näkemään vaivaa saavuttaakseen oppikirja- ja opetustyössä tarvitseman suomen kielen tason (Pitkäranta 1997). Vastaanotto oli vaihtelevaa. Nimimerkki H. K. K.:n eli Henrik K. Koranterin (Corander) arvostelu Geitlinin kieliopin 1858 ilmestyneestä osasta osuu juuri tämän suomen kieleen niin kieliopillisten esimerkkien suomenoksissa kuin esipuheessakin. Toisaalta siihen nähden, että Geitlin on opetellut suomen vasta aikuisiällä, kirja ”suomen puolesta, on parempi kuin moni olisi odottanu” (Corander 1859, 116–117). Samoin arvioitiin *Suomen Julkisissa Sanomissa* julkaistussa kirjoituksessa (1860): Geitlinin latina on suomea selkeämpää, mikä todetaan pitkässä kirjoituksessa runsain esimerkein. Kuvaavaa on, että muita seikkoja ei arvioissa oikeastaan käsitelläkään.

Suomen laatu sai yhtäältä kritiikkiä, mutta suomen kielen käyttö oppikirjassa näyttäytyy ensimmäisten suomenkielisten kreikan ja latinan kielioppien arvioissa kuitenkin isänmaallisena tekona, voimakkaimmin *Helsingfors Tidningarissa* ilmestyneessä, todennäköisesti Zacharias Topeliuksen laatimassa Geitlinin latinan kieliopin arvioissa. Tässä todetaan, ettei ole monia aloja, joilla suomalainen nuori mies voi käytännöllisemmin osoittaa, että hänen patriotismsinsa ei ole tyhjä fraasi, kuin hyviä suomenkielisiä koulukirjoja kirjoittamalla (*Helsingfors Tidningar* 1858). Fennomaanisen *Suomettaren* uutisessa Geitlinin suomi sai varauksetonta kiitosta: monikaan suomenkielinen ja suomalaisilla seuduilla kasvanut oppinut ei sellaiseen kykene (*Suometar* 1858; Geitlinin suomen kielestä ks. Nummila–Seppänen 2018, 6). *Suomettaressa* Geitlinin kieliopin ilmestyminen antoi aihetta poleemiseen kielikysymyksen käsittelyyn, jossa esitetään eloisesti myös vastapuolen argumentteja: nämä kiteytyvät ajatukseen, jonka mukaan suomi on liian kehittymätön ja ”raaka” tieteen kieleksi. Kirjoittaja toteaa kuitenkin jo käytännössä osoitetun,

8 Milloin arvioitavan kieliopin painosta ei mainita, kyseessä on arvio kieliopin ensimmäisestä painoksesta.

että suomea voi käyttää mihin tahansa tieteelliseen tarkoitukseen; kieli on uusien sanojen ”johtovarojensa” puolesta mitä parhain. Uutisen keskiössä on lopulta suomenkielinen koulutus ja se, ”miten laveasti suomenkieltä aiotaan käyttää opetuskielenä” Jyväskylän koulussa – tämä tieto olisi tärkeä niin vanhemmille kuin mahdollisille suomenkielisten oppikirjojen laatijoille. Geitlin on kuitenkin ”täysimmin osoittanut käsittäneensä velvollisuutensa virkaansa ja äidinkieltämme kohtaan” kirjoittamalla latinan kielioppinsa. (*Suometar* 1858.) *Suomettaren* päätoimittajana oli vuonna 1858 Paavo Tikkanen, mutta suomenkielisen koulutuksen kysymyksissä kiihkeimmin lehteen kirjoittanut oli Yrjö Koskinen (Tommila ym. 1988, 181–182), jonka voi kuvitella olevan myös Geitlinin kieliopin pedagogisen sijaan ideologisesti painottuneen arvion takana.

Ymmärrettävistä syistä Geitlinin kieliopin ensimmäinen painos keräsi eniten suitsutusta isäänmaallisena suomen ystävän tekona. Geitlinin kieliopin 1866 painosta arvioi C. J. Lindeqvist – joka ei ollut vielä itse aloittanut suomenkielisen kreikan kielioppinsa laadintaa, mutta toimi jo tuolloin klassisten kielten opettajana – puhui muun muassa suomalaisen äidinkielen oikeutetusta asiasta (Lindeqvist 1867, 110). Lindeqvistin oman kieliopin arvioissa puolestaan ei enää viitata hänen suomensa laatuun tai suomen asiaan yleensä. Cannelinin kreikan kieliopin arvioijista myös ”O. D.” – todennäköisesti Otto Donner – yhdistää SKS:n julkaisutoiminnan ja nousevan Suomen sivistyksen: alempien koululuokkien vaatimat latinan ja saksan kieliopit on jo julkaistu, nyt on ylempien luokkien ja kreikan vuoro (”O. D.” 1863). Donner oli tämän kirjoittamisen aikaan tieteellisen uransa alussa, mutta tuli sittemmin tunnetuksi kielitieteilijänä, sanskritin ja vertailevan kielentutkimuksen professorina (ks. Karlsson 1997, 37–38). Myös nimimerkki Shm toteaa – ankarasta sisältöä koskevasta kritiikistään huolimatta – Cannelinin tehneen kieliopin julkaisemalla suuren palveluksen kotimaiselle kirjallisuudelle ja kieltenopetukselle suomalaisissa oppilaitoksissa (”Shm” 1865, 52). Nimimerkin takana oli todennäköisesti Rooman kirjallisuuden dosentti J. A. Söderholm, joka toimi Helsingfors Lyceumin kreikan kielen opettajana (Kotivuori 2005; nimimerkistä Shm Seppänen–Nummila 2018, 197).

Kielioppitermistön kysymyksiä ruoditaan kaikkien kolmen kieliopin arvioissa, perusteellisimmin Geitliniä ja Cannelinia koskevissa. Kielioppitermistö on tietysti käytännön kysymys, mutta herätti myös tunteita, jotka kytkeytyivät kysymyksiin suomen kielen mahdollisuuksista ajattelun välineinä ja yleiseurooppalaiseen kielioppitraditioon sitoutumisesta. Kuten edellä *Suomettaressa*, myös *Helsingfors Tidningarissa* (1858) Geitlinin kieliopin arvioissa todetaan suomen taipuisuus muodostettaessa uusia sanoja uusille ideoille: tämä tekee kielioppitermistön luomisen arvioijan mukaan ehkä helpommaksi kuin tähän asti muissa ei-kehittyneissä kielissä. Geitlin ei onnistunut noudattamaan yhdenmukaista käytäntöä, minkä arvioija näkee olevan ehkä jopa mahdotontakin; näkemys kallistuu latinalaisten termien puolelle, jotka ovat mukauttamattomina käytössä useimmissa kehittyneissä kielissä ja ovat sikäli neutraaleja (*Helsingfors Tidningar* 1858). Geitlinin osalta termistökytymykseen palattiin vuoden 1870 painoksen arvioissa. Nimetön arvioija *Helsingfors Dagbladetissa* (1870) toteaa, että Geitlinin ensimmäisen painoksen ilmestyessä oli ”muotia”, että kaikki kielioppitermit annetaan puhtaalla suomella; näin toimi Geitlinkin.

Arvioija tuomitsee tämän lapsellisuudeksi, joka onkin saanut väistyä. Erityisongelma muodostui latinankielisen termistön taivuttamisesta suomessa; eri ratkaisut saavat kuitenkin arvioijalta ymmärrystä, hapuileehan oppi lähtiessään tutkimusmatkoille ilman aiempaa kokemusta (*Helsingfors Dagblad* 1870). Tässä asiassa vaikuttavimmat puheenvuorot käytettiin vasta hieman myöhemmin, vuonna 1878 Kotikielen Seurassa ja 1881 SKS:n 50-vuotisjuhlassa, vaikka asia ei suinkaan vielä tuolloin ratkennut (Häkkinen 1994, 512).

Cannelin puolestaan sanoo kieliopissaan käyttävänsä Geitlinin termistöä, mutta nimimerkki Shm pahoittelee, että näin ei ole tapahtunut eikä termistössä ylipäätään näy olevan mitään periaatetta ("Shm" 1865, 56). Selkeän periaatteen puuttumisen Cannelin myöntää *Helsingfors Tidningariin* kirjoittamassaan vastineessa, mutta puolustaa latina-laista termistöä: täysin suomalaistetun termistön luominen menee liiallisuuksiin, todelliseen fennomaniaan. Cannelinilla esiintyvätkin vierekkäin esimerkiksi "Augmenti (augmentum) ja Kerranto (reduplicatio)" (Cannelin 1863, 49). Cannelin joka tapauksessa puolustaa vastineessaan vain suomenkielisten termien käyttöä, kun kyseessä on sellainen yleinen käsite kuin tavu, korko, ääntiö, kerake, nimisana, laatusana, laskusana, tekosana jne. (Cannelin 1865b).

3.2 Kieliopin aineksen järjestäminen ja esittäminen

1800-luvulla kielioppi oli oppikirja muiden joukossa; esimerkiksi Geitliniltä ilmestyi erityisen runsaasti myös muita latinan oppikirjoja. Kieliopin käytettävyyttä koskevista arvioijien kannanotoista jää yleisesti mielikuva, että kieliopin toimivuuden koettiin olevan paljolti kiinni sen järjestyksestä: ajatus tuntuu olevan, että kielioppia luetaan kuin parastakin seikkailukertomusta, kannesta kanteen. Esimerkiksi nimimerkki Shm arvioi Cannelinin kreikan kieliopin onnistuneisuutta suhteessa mallina toimineeseen Langen kielioppiin: Cannelin on, onneksi, poikennut Langesta laatimalla sisällysluettelon ja järjestämällä kieliopin kunnolla osiin – tosin arvioija esittää myös omasta mielestään paremman jaottelun ("Shm" 1865, 52–53). Kustantajatahon (SKS) edustaja, lausunnonantaja Frans Wilhelm Rothsten hyväksyy Cannelinin ratkaisut sekä järjestyksen että syntaksin osuuden suhteen: asiat ovat "mukavassa järjestyksessä" ja pohjana on latina, eli kielioppi esittää missä kohdin kreikan syntaksi on latinan (ja artikkelista puhuttaessa saksankin) mukainen ja missä taas eroaa (*Suomi* 1864 nro 2, 269–270). Tuoreeltaan siis Cannelinin kieliopin esittämisjärjestykseen oltiin melkoisen tyytyväisiä.

Lindeqvistin kreikan kieliopin ensimmäistä painosta oli suomenkielisissä kouluissa ehditty kaivata, eikä halukkaista arvioijista nähtävästi ollut pulaa: perusteellisia arvioita ilmestyi kaikkiaan neljä, ja lisäksi tuli vielä Tudeerin pitkälinen käsittely liittyen kielioppikomitean mietintöön. *Valvojaan* arvion laatinut Carl Forsman (1881, 530) piti tämän teoksen asioiden esittämisjärjestyksestä hyvänä ja käytännöllisenä. Lindeqvistin toisen painoksen esipuheesta ilmenee, että Forsmanin esittämät kommentit olivat hänelle tärkeitä ja hän oli niitä myös erikseen pyytänyt (Lindeqvist 1887, x). Forsmanin mielipiteelle Lindeqvist antoi varmaan syystäkin arvoa, sillä tämä toimi Hämeenlinnan normaalilyseossa

lehtorina ja oli aktiivinen klassisten kielten oppimateriaalien kehittäjä ja suomentaja (Riikonen 2004). Forsman toteaa Lindeqvistin kieliopista romanttisesti: ”Hellaan kielettären taajan-rehottavasta metsästä on raivattu sievä παράδεισος [’puisto’], jossa polut ja tiet ovat selvään viitoteltu” (Forsman 1881, 531).

Lindeqvistin saamat muut arviot eivät olleet yhtä positiivisia kuin Forsmanin. *Tidskrift utgiven av Pedagogiska föreningen i Finland* -aikakausjulkaisussa nähtiin mittavat arviot Lindeqvistin kieliopin molemmista painoksista (1881 ja 1887). Ensipainoksen arvioinut Gustaf Waldemar Svensson sekä toisen painoksen arvioinut Nils Robert af Ursin – molemmat klassisten kielten lehtoreita – ilmaisivat tyytymättömyytensä kieliopin järjestykseen; ensin mainittu toteaa sen sekavuuden ja hajanaisuuden olevan ongelma erityisesti opettajalle. *Morgonbladetissa* ilmestynyt Snellmanin arvio oli niin ikään tämän asian – kuten monien muidenkin – suhteen hyvin kriittinen. Snellman marssittaa esiin oppilaan, joka saa esimerkiksi tietää kreikan verbien pääluokista eli aktiivista, mediumista ja passiivista ennen kuin on nähnyt ensimmäistäkään mediumin taivutusta tai tietää sen merkityksestä; Snellman ihmetteleeekin, ettei kieliopin älykäs kirjoittaja ole järjestystä ymmärtänyt (Snellman 1881). Lindeqvist itse ei kuitenkaan halunnut täysin tyytyä oppikirjailijan asemaan. Tämä käy ilmi jo hänen esipuheestaan, jossa hän korostaa tieteellisyttä. Hän palaa asiaan myös *Morgonbladetiin* laatimassaan vastineessa. Siinä Lindeqvist huomauttaa, että alkeiskirjan tapauksessa järjestäminen opetuksen mukaan olisi ollut tärkeää, mutta muistuttaa kirjoittaneensa systemaattisen kieliopin, joka noudattaa kielitieteellisiä periaatteita (Lindeqvist 1881b) – esipuheessa Lindeqvist myös antaa ohjeita opettajille kieliopin käyttämiseen ikään kuin ennakoiden keskustelua, joka sitten seurasi. Tieteellisistä periaatteista Lindeqvist pitää kiinni toisessakin painoksessa, jota Tudeer moittii verbiopin osalta todeten, että oppilas joutuu lukemaan peräti 30 sivua sääntöjä, ennen kuin hän saa tutustua mihinkään muuhun konkreettiseen muotoon kuin indikaatiivin preesensin yksikön 1. persoonaan. Täysin *ex cathedra* ei Tudeerkaan kuitenkaan ilmeisesti halua lausuntojaan jaella: hän tunnustaa, ettei hänellä ole kokemusta ”koulupedagogisella” alalla (Tudeer 1889:2, 325).

Eniten korjattavaa löytyy arvioiden perusteella juuri Lindeqvistin kreikan kieliopista. Snellmanin arvion kriittisyydestä oli jo edellä puhetta; myös ilmaisu on varsin tylyä. Ehkä Snellman, itse hegeliläinen filosofi, arvosti hegeliläisen Langen kieliopin pedagogiikkaa ja myös Cannelinin versiota siitä. Sekavana hölynpölynä (”Detta är ren galimatias!”) hän pitää esimerkiksi sitä, että Lindeqvistin kieliopissa ensimmäinen deklinaatio on *o*-vartaloisten, kun se oppilaille tutussa latinan kieliopissa on *a*-vartaloisten, eikä oppilas näin ollen muoto-opissa saa tukea latinasta kreikan opiskelulle (Snellman 1881). Lindeqvistin vastineen sävy on kärsivällisen kunnioittava – joskin käytännössä myös ivallinen – hänen valaistessaan uusien ratkaisujen johtuvan vertailevan kielentutkimuksen tuloksista. Lindeqvist toteaa kaunopuheisesti, ettei Zeus eikä Apollon ole voinut muuttaa kieliasiantilaa – kuinka sitten kuolevainen kieliopinkirjoittaja 1800-luvulla jKr. voisi ottaa sellaisesta vastuun. Lindeqvist marssittaa antiikin jumalten lisäksi puolustukseksensa SKS:n: hän uskoo seuran halunneen vertailevan kielentutkimuksen tuloksiin nojaavan kieliopin,

jollaisen hän onkin vuosien työllä tehnyt. Lindeqvist antaa varsin suoraan ymmärtää, että hän edustaa uutta tieteellistä polvea Snellmanin jäädessä vanhaan: vuonna 1881 ilmestystä kirjaa ei tulisi arvioida samojen kriteerien mukaan kuin olisi arvioitu 1821 ilmestyvää. Hänelle ei myöskään pitäisi lukea taakaksi sitä, ettei hän ole ignoroinut oman alansa kehitystä viimeisen puolen vuosisadan aikana (Lindeqvist 1881b).

Snellmanin kritiikin lähtökohtana on oletus, että kieliopin esittämisjärjestys vaikuttaa järjestykseen, jossa opettaja asiat esittää: kieliopin takia opettaja pakottaa oppilaat opettelemaan johdatukset deklinaatioihin ja konjugaatioihin ennen kuin heillä on mitään sanavarastoa, mihin niitä soveltaisi. Kaiken kaikkiaan Snellmanista Lindeqvistin kieliopin puutteet ovat sellaisia, että se pitäisi kouluissa kieltää.⁹ Kritiikin vastineessaan Lindeqvist kuitenkin nimenomaan nostaa toistuvasti esiin opetusnäkökohdat vedoten omaan monivuotiseen kokemukseensa opettajana. Vastineessa yhdistyvätkin pedagogisen kokemuksen ja teoreettisen pätevyyden korostaminen (Lindeqvist 1881b).

Olemme jo viitanneet kreikan kielioppien ongelmalliseksi koettuun pituuteen, tai ennemminkin lyhyteen, etenkin syntaksin esittämisen osalta. Cannelin vastasi saamaansa kritiikkiin *Helsingfors Tidningarissa*: omiin kokemuksiinsa viitaten hän toteaa kreikan syntaksia aina Suomessa opiskellun niukasti kaikilla tasoilla, myös yliopistossa. Omat oppilaansa hän kertoo vapauttaneensa kokonaan syntaksin lukemisesta; siihen puututtiin ainoastaan tekstejä selitettäessä (Cannelin 1865b). Nimimerkki O. D.:n mielestä Cannelinin syntaksin lyhyden perustelee hyvinkin se, että latinalle ja kreikalle yhteinen syntaksi on jätetty pois; luetaanhan latinaa kouluissa ensin. Samoin on arvioijasta suorastaan eduksi, että Langen 90-sivuisen lauseopin sijaan Cannelinin lauseoppi vie vain 20 sivua (”O. D.” 1863). Tämä saattoi olla käytännön syiden nojalla perusteltavissa – heijastuihan kielioppikirjan laajuus suoraan painatuskustannuksiin ja sitä kautta hintaan – mutta pitemmän päälle tätä ei voinut pitää hyväksyttävänä: kritisoiden niin kielioppikomitean luonnosta kuin Lindeqvistin kieliopin syntaksiakin Tudeer toteaa, että kreikan lauseopin päätehtävä ei voi olla osoittaa eroja ja yhtäläisyyksiä latinan syntaksin kanssa. Sen sijaan tulisi keskittyä siihen, mikä on kreikassa tärkeää; latinajohtoisuudesta johtuen esimerkiksi kaasussyntaksia on liikaa, mutta kreikassa tärkeämpää tempus- ja modusoppia liian vähän (Tudeer 1889:2, 329–330).

Lindeqvistin kreikan kieliopin oli tarkoitus tuoda suomalaiseen kielioppikirjallisuuteen uudet tuulet. Venäjän kielen professori Arvid Frithiof Nordqvistin arvio *Finsk Tidskriftissä* tuo selkeästi esille sen, miten tiukasti kieliopit oppikirjoina liittyivät kielen tutkimuksen kulloisiinkin suuntauksiin ja samalla pedagogisiin menetelmiin. Käytännön pedagogisista syistä Nordqvist epäilee Lindeqvistin esittämän uuden, vertailevaan kielitieteeseen perustuvan metodin soveltuvuutta koulujen alkeiskieltenopetukseen. Vaarana on paitsi tiedon vanheneminen tutkimuksen kehittyessä, myös se, että kokematon

9 Lindeqvistin kieliopin huono maine ehtikin kasvaa ennen seuraavan kreikan kieliopin julkaisua: ”kreikan kielen edustaja yliopistossa”, ilmeisesti professori Ivar Heikel, oli Veikko Pakarisen mukaan kieltänytkin kieliopin käytön (Pakarinen 1924, 20).

opettaja voi unohtaa tärkeimmän: muotojen oppimisen. Tämän Nordqvist katsoo vaarallisemmaksi kuin vanhan metodin mukaisen mekaanisen harjoittamisen, siis ulkoa oppimisen (Nordqvist 1881, 129). Uudessa metodissa sen sijaan tärkeitä ovat muun muassa äännelait ja ajatus, että oppilas muistaa asiat paremmin tietäessään niiden historian eli johtumisen; samalla hän oppii tieteellistä ajattelua (ks. edellä s. 11). Lindeqvistin luottamusta abstraktien vartaloiden esittelemiseen Nordqvist ei jaa: ne voivat olla kiinnostavia kielentutkijoille, mutta aukeavat huonosti koululaiselle. Taivutusparadigmat ovat sittenkin pedagogisesti tehokkaimpia (Nordqvist 1882, 133). Samoin toteaa toista painosta arvioinut af Ursin oman pedagogisen kokemuksensa nojalla: kielioppi kaipaa lisää taulukkoja (af Ursin 1890:1, 42). G. W. Svensson niin ikään toteaa arviossaan, että kouluopetuksen päämääränä voi kyllä pitää kykyä abstrahoida, mutta päämäärää ei voi pitää lähtökohtana. Lindeqvistin kielioppi on kuin väline, joka on rakennettu oikeiden periaatteiden mukaan, mutta joka tarpeettoman monimutkaisen mekanismin takia on hankala käyttää (Svensson 1883:1, 64–65, 67).

Positiivinen Forsman katsoo Lindeqvistin ”tottuneena koulumiehenä” noudattavan ”pedagogista aistia” ja arvelee – päinvastoin kuin Nordqvist – oppilaan mielen viehättävän kieliopin tieteellisestä esitystavasta, jossa on sitä paitsi mallina toiminutta Curtiusta paremmin esitetty oppilaille ”miten kielelliset voimat liikkuvat ja hyöriävät” (Forsman 1881, 531); näinhän Lindeqvist itsekin antaa esipuheessaan ymmärtää. Myös esikuvan, Müllerin ja Lattmannin (1877, iii-iv) esipuheessa esitellään vakuuttavasti ja innostavasti äännelait edellä -mallin käytännön pedagogisia tuloksia.

4 Lopuksi

Etenkin 1860-luvulla arvioista on nähtävissä, että jokainen suomenkielinen oppikirja oli tapaus, ja vaikka kritiikkiäkin olisi annettu, pioneerityö sai ansaitsemansa kiitoksen. Kielioppinsa 1880-luvulla julkaissut Lindeqvist sai osakseen hyvin perusteellista ja ankaraakin kritiikkiä, jota ei enää suomenmielinen paatos samalla tavalla silottanut kuin Geitlinin ja Cannelinin kohdalla. Toisaalta kehitys näkyy siinäkin, että ensimmäisen suomenkielisen klassisen kielen kieliopin kirjoittanut Geitlin on ainoa, joka ei saa pelkästään kehuja käyttämästään suomesta. Erityisesti termistön kysymykset olivat ajankohtainen aihe niiden kolmenkymmenen vuoden aikana, jotka tutkimuksemme kattaa. Edes ensimmäisen kielioppikomitean työ ei onnistunut lyömään mitään lukkoon. Eniten kritiikkiä termistöstään kerää eri ratkaisujen välillä harhaileva Cannelin; parhaiten oppisanaston kehitys näkyy useita painoksia julkaiseen Geitlinin kohdalla.

Nuorin tarkastelemistamme kieliopista, Lindeqvistin *Kreikan kielioppi*, on oikeastaan SKS:n tilaustyö, jonka on tarkoitus tuoda Suomen kielioppikirjallisuuteen vertailevan kielitieteen ja modernin pedagogiikan tuloksia. Kieliopin arvioissa esiintyykin viittauksia molempiin: uutta otetta sekä juhlitaan että epäillään sen soveltuvuutta koulumaailmaan. Vaikka jo Geitlinillä oli tarkoituksellisen tieteellinen ote aiheeseensa, vasta Lindeqvistin kohdalla myös arvioijat tarttuvat aiheeseen.

Merkityksellistä on, että niin kielioppien kirjoittajat kuin niiden arvioijat olivat pääasiassa aktiivisia opettajia. Molemmat tahot vetoavatkin omiin kokemuksiinsa. Joukko on muutenkin arvovaltaista, ja arvioissa tai niiden vastineissa voikin nähdä Suomen pienten oppineiden (kieli)piirien edustajien keskinäistä kitkaa. Jatkossa mielenkiintoista olisi verrata klassisten kielten kielioppien tiimoilta käytyä keskustelua muiden kielten kielioppien yhteydessä käytyyn; oletettavasti käsitellään paljolti samoja asioita, ja toimijatkin ovat osin samoja. Ylipäätään klassisten kielten ammattilaisten roolit erilaisissa yhteiskunnallisissa yhteyksissä – pääasiassa kielen, kirjallisuuden ja opetuksen yhteydessä – ovat vielä osin selvittämistä vailla. Kuten on tässäkin nähty, kieliasantuntijoina heillä oli merkittävä rooli 1800-luvulla, ja tämä perintö kantoi seuraavallekin vuosisadalle. Latinalla ja kreikalla sekä niiden edustamilla kirjallisuuksilla ja kulttuureilla oli oma annettu roolinsa kansakunnan ja kielen kehityksessä. Rooli oli konkreettinen sikäli, että ilman latinaa ei käytännössä ollut pääsyä yliopistoon. Rooli oli myös ideologinen sikäli, että osallistuminen antiikin kielten ja kirjallisuuden traditioihin toi suomenkielisetkin Euroopan sivistyneelle kartalle. Tässä erinomaisen ”taipuisa” kieli oli eduksi. Muidenkin kieliopin laatijoiden kuin Geitlinin suhtautumista saattaa hyvin kuvata tämän esipuheensa aluksi (Geitlin 1858) esittämä toteamus: työn tulokset esitetään ”Pelvolla, ehkei ilman toivotta”.

Lähteet

Aineslähteet

- CANNELIN, GUSTAF 1863: *Kreikan kieli-oppi, alotteleville*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- 1865a: *Grekiska språkets grammatik för nybegynnare*. J. W. Lillja, Åbo.
- 1865b: Genmäle, *Helsingfors Tidningar* 3.4.1865 nro 77.
- FORSMAN, CARL 1881: *Valvoja* 15.12.1881 no 24, 530–534. <https://doi.org/10.1038/024530b0>
- GEITLIN, JOHAN GABRIEL 1858: *Latinalainen kielioppi umpisuomalaisen nuorison hyödyksi*. J. C. Frenckell, Helsinki.
- 1860: *Periculum syntaxin Latinam Fennice proponendi: Specimen academicum praeside Elia Lönnrot. Lause-oppi*. J. C. Frenckell, Helsinki.
- 1866: *Latinan kieli-oppi* I. 2. painos. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- 1888: *Latinan kielioppi* I ja II. 8. painos. G. W. Edlund, Helsinki.
- Helsingfors Dagblad* 1870: Geitlin. *Latinan Kieli-oppi* II. Toinen painos. *Helsingfors Dagblad* 3.11.1870 nro 255.
- Helsingfors Tidningar* 1858 [TOPELIUS, ZACHARIAS]: *Latinsk grammatik för finnar. Helsingfors Tidningar* 16.10.1858 nro 82.
- ”H. K. K.” [CORANDER / KORANTERI, HENRIK K.] 1859: *Latinalainen kielioppi umpisuomalaisen nuorison hyödyksi* kirjoittanut Mag. Joh. Gabr. Geitlin, *Suomen Julkisia Sanomia* 14.4.1859 nro 29.
- LINDEQVIST, CARL JOHAN 1867: *Latinan kielioppi*, toinen painos. *Tidskrift utgiven av Pedagogiska föreningen i Finland* 1.1.1867 nro 2, 110–112.
- 1881a: *Kreikan kielioppi*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- 1881b: Till Red. av Morgonbladet. Några upplysningar i anledning af ”nägra anmärkningar angående Kreikan Kielioppi”, *Morgonbladet* 1.4.1881 nro 75.
- NORDQVIST, ARVID FRITHIOF 1882: K. J. Lindeqvist, *Grekisk grammatik. Finsk Tidskrift* 1.2.1882 nro 2, 129–135.
- ”O. D.” [DONNER, OTTO] 1863: *Kreikan kieli-oppi alotteleville*. Kirjoittanut Gust. Cannelin. Helsingissä

- 1863, *Helsingin Uutiset* 9.3.1863 no 20.
- PAKARINEN, VEIKKO 1924: *Tidskrift utgiven av Pedagogiska föreningen i Finland* 1.1.1924 nro 1–2.
- ”SHM” [SÖDERHOLM, J. A.] 1865: Kreikan kieli-oppi, alotteville. Kirjoittanut Gust. Cannelin. Helsingissä, 1863, *Litterär tidskrift utgiven i Helsingfors* 16.1.1865 nro 1, 47–62.
- SNELLMAN, JOHAN VILHELM 1858: Latinalainen kielioppi umpisuomalaisen nuorison hyödyksi, kirjoittanut Mag. Johan Gabr. Geitlin. *Litteraturblad för allmän medborgerlig bildning* 1.10.1858 nro 10, 445–446.
- 1881: Några anmärkningar angående *Kreikan kielioppi*, kirjoittanut K. J. Lindeqvist, *Morgonbladet* 24.3.1881 nro 69.
- Suomen Julkisia Sanomia* 1860: Latinalainen kieli-oppi, kirjoittanut mag. Joh. Gabr. Geitlin. II. Lauseoppi, *Suomen Julkisia Sanomia* 12.4.1860 nro 29–31.
- Suometar* 1858: Uutisia kirjakaupassa, *Suometar* 22.10.1858 nro 42.
- Suomi*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran keskustelemukset 1858–1881. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- SVENSSON, GUSTAF WALDEMAR 1883: C. J. Lindeqvist, Kreikan kielioppi; Grekisk grammatik. *Tidskrift utgiven av Pedagogiska föreningen i Finland* 1.1.1883 nro 1, 62–72 (1) ja nro 2, 178–1877 (2).
- TUDEER, OSKAR EMIL 1889: Anmärkningar med anledning af grammatik-komiténs utkast till grekiska språkläror, *Tidskrift utgiven av Pedagogiska föreningen i Finland* 1.1.1889 nro 4, 243–257 (1) ja *Tidskrift utgiven av Pedagogiska föreningen i Finland* 1.1.1889 nro 5, 323–332 (2).
- AF URSIN, NILS ROBERT 1890: *Tidskrift utgiven av Pedagogiska föreningen i Finland* 1.1.1890 nro 1, 40–45 (1) ja nro 2, 110–113 (2).

Kirjallisuus

- AALTO, PENTTI 1980: *Classical studies in Finland 1828–1918*. Societas Scientiarum Fennica, Helsinki.
- AF BRUNÉR, EDVARD 1853: *Latinsk grammatik: för skolor och gymnasier*. Öhmanska bokhandel, Helsingfors.
- CORANDER [KORANTERI], HENRIK K. 1845: *Suomalajnen kieli-oppi kowlujen tarpeeksi: ruotsalaisen esipuheen kanssa opettajalle. Ensimmäinen osa*. Johanna Cederwaller ja poika, Viipuri.
- CURTIUS, GEORG 1873 [1852]: *Griechische Schulgrammatik*. 10. erw. u. verb. Aufl., Georg Curtius und Bernhard Gerth. F. Tempsky, Prag.
- EURÉN, GUSTAF ERIK 1852: *Suomalainen kielioppi suomalaisille*. [Tekijä], Turku.
- FORSMAN, CARL RUDOLF 1852: *Latinsk skol-grammatik*. Öhmanska bokhandel, Helsingfors.
- GEITLIN, JOHAN GABRIEL 1861: *Saksalainen kielioppi*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- 1883. *Suomalais-latinainen sanakirja*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- HANHO, J. T. 1955: *Suomen oppikoululaitoksen historia* 2, 1809–1872. WSOY, Porvoo.
- HEIKKINEN, LIISA 1981: *Suomenkielisen suomen kielen oppikirjan synty ja kehittyminen 1880-luvulla*. Folia Fennistica & Linguistica, Tampere.
- HIIDENMAA, PIRJO 2015: Oppikirjojen tutkimus. HELENA RUUSKA, MARKKU LÖYTÖNEN ja ANNE RUTANEN (toim.): *Laatua! Oppimateriaalit muuttuvassa tietoympäristössä*, 27–40. Suomen tietokirjailijat ry, Helsinki.
- HIIDENMAA, PIRJO – LÖYTÖNEN, MARKKU – RUUSKA, HELENA (toim.) 2017. *Oppikirja Suomea rakentamassa*. Suomen tietokirjailijat, Helsinki.
- HOVDHAUGEN, EVEN – KARLSSON, FRED – HENRIKSEN, CAROL – SIGURD, BENGT 2000: *The History of Linguistics in the Nordic Countries*. Societas Scientiarum Fennica, Jyväskylä.
- HÄKKINEN, KAISA 1994: *Agricolasta nykykieleen. Suomen kirjakielen historia*. WSOY, Porvoo – Helsinki – Juva.
- 2002: *Suomalaisen oppikirjan vaiheita*. Suomen tietokirjailijat oy, Helsinki.
- HÄRKÖNEN, MIRJA 1982: *Kouluylhallituksen ensimmäisen päällikön Casimir von Kothenin koulupolitiikka. Taustaa – Tavoitteita – Tuloksia*. Societas Historica Finlandiae, Helsinki.
- INGMAN, ERIK ALEXANDER 1832: *Iliadis Homericae prima rhapsodia, Fennice reddita. Praeside Carolo Nicolao Keckman*. [Tekijä], Helsinki.

- ITKONEN-KAILA, MARJA 1992: ”Ja Jerusalem pite tallattaman Pacanoilda”. Ablatiiviagentti ja sen perilliset Agricolausta uuteen raamatunsuomennokseen. *Virittäjä* 96 (2–3), 137–164.
- JUTIKKALA, EINO 1989: Suomalaisuus yhteiskunnassa. PÄIVIÖ TOMMILA ja MARITTA POHLS (toim.): *Herää Suomi. Suomalaisuusliikkeen historia*, 251–304. Kustannuskiila Oy, Kuopio.
- KAARNINEN, MERVI – KAARNINEN, PEKKA 2002: *Sivistyksen portti: ylioppilastutkinnon historia*. Otava, Helsinki.
- KARLSSON, FRED 1997: *Yleinen kielitiede Suomessa kautta aikojen*. Yleisen kielitieteen laitos, Helsingin yliopisto.
- KOLEHMAINEN, TARU 2014: *Kielenhuollon juurilla. Suomen kielen ohjailun historiaa*. Kotimaisten kielten keskuksen julkaisuja 174. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. Saatavissa http://scripta.kotus.fi/www/verkkojulkaisut/julk41/Kielenhuollon_juurilla.pdf. [viitattu 17.12.2019].
- KOTIVUORI, YRJÖ 2005: *Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852: Gustaf Cannelin*. Verkkojulkaisu. Saatavissa <https://ylioppilasmatrikkeli.helsinki.fi/henkilo.php?id=14978> [viitattu 17.12.2019].
- Mietintö 1888 = Mietintö kieliovitillisten koulu-oppikirjojen yhtämukaisiksi järjestämisestä ynnä suomenkielisille kouluille aijottujen kieliovitien luonnoksia*. Tehnyt sitä varten asetettu komitea. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- LANGE, F. 1836: *Grekiska språkets Grammatik till skolungdomens tjenst* (alkuteos *Det graeske sprogs grammatik til skolernes brug*. 1826. Ruots. Gustaf Cannelin). Hjelt, Åbo.
- LAPPALAINEN, ANTTI 1992: *Oppikirjan historia: kehitys sumerilaisista suomalaisiin*. WSOY, Porvoo – Helsinki – Juva.
- LINDER, NILS 1893: *Berättelse om förhandlingarna vid Det tredje nordiska filologmötet i Stockholm 10–18 Augusti 1886*. Forhandlingar paa det fjerde nordiske Filologmøde i København den 18–21 Juli 1892, udgivne af C. Jørgensen. København, Tillæg.
- MURMAN, J. W. 1852: *Harjoittawa ruotsin-kielen-oppi alkawille*. [Simeliuksen perilliset], Helsinki.
- MÜLLER, HEINRICH DIETRICH – LATTMANN, JULIUS 1877: *Griechische Grammatik für Gymnasien. Dritte, verbesserte Auflage*. Vandenhoeck und Ruprecht’s Verlag, Göttingen.
- NORDLUND, TARU 2004: Arat taimet ja ankarat puutarhurit. 1800-luvun kielikeskustelun metaforat ja kieli-ideologiat. KATJA HUUMO, LEA LAITINEN ja OUTI PALOPOSKI (toim.): *Yhteistä kieltä tekemässä. Näkökulmia suomen kirjakielen kehitykseen 1800-luvulla*, 286–322. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- NUMMILA, KIRSI-MARIA – SEPPÄNEN, MINNA 2018: J. G. Geitlinin Suomalais-latinainen sanakirja (1883) leksikografian traditiiossa, *Virittäjä* 122 (1), 5–28. <https://doi.org/10.23982/vir.65058>
- PAKARINEN, VEIKKO 1928: *Kreikan kieliovit*. [Tekijä], Turku.
- PANTERMÖLLER, MARKO 2003: *Zur orthographischen Integration von Fremdwörtern im Finnischen*. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden.
- PITKÄRANTA, REIJO 1997: Geitlin, Johan Gabriel (1836–1890). *Kansallisbiografia*. Studia Biographica 4. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. Saatavissa <http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/6008/> [viitattu 25.3.2020].
- RANDÉN, SUVI 2018: Latin schoolbooks in late seventeenth-century Finland. NICOLA MCLELLAND ja RICHARD SMITH (toim.): *The history of language learning and teaching. Volume I 16th–18th century Europe*, 96–109. Legenda. Modern Humanities Research Association, Cambridge.
- RIIKONEN, H. K. 2004: Koskimies, Kaarlo. *Kansallisbiografia*. Studia Biographica 4. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. Saatavissa <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sk:kg-008604> [viitattu 25.3.2020].
- SCHILDT, WOLMAR STYRBJÖRN 1832: *Duo prima capita Anabaseōs Kyrou Xenophontae, Fennice translata. Praeside Reinholdo von Becker*. [Tekijä], Helsinki.
- SEPPÄNEN, MINNA – NUMMILA, KIRSI-MARIA 2018: Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran 1800-luvulla kustantamat vieraskieliset sanakirjat: funktiot, odotukset ja vastaanotto. *Sananjalka* 60, 184–203. <https://doi.org/10.30673/sja.69844>
- SEPPÄNEN, MINNA – TUNTURI, JANNE 2019: Kieliovitillinen estetiikka ja kansallinen identiteetti: suomalaisten oppikoulujen latina ja kreikka 1800-luvun julkisessa keskustelussa. *Ennen ja Nyt: Historian Tietosanomat*. Agricola – Suomen humanistiverkko, Historiallinen Yhdistys ry, Suomen Historiallinen Seura ry ja Turun Historiallinen Yhdistys ry, Turku. Saatavissa

janyt.net/2019/12/kieliopillinen-estetiikka-ja-kansallinen-identiteetti-suomalaisten-oppikoulujen-latina-ja-kreikka-1800-luvun-julkisessa-keskustelussa/ [viitattu 11.3.2020].

SEYFFERT, M. 1861: *Hauptregeln der griechischen Syntax*. Verlag von Julius Springer, Berlin.

STRENG, ADOLF V. 1905–1906: *Latinan kielioppi kouluja varten. Edellinen osa, Sanaoppi (1905). Jälkimmäinen osa, Lauseoppi (1906)*. Yrjö Weilin, Helsinki.

TOMMILA, PÄIVIÖ – LANDGRÉN, LARS-FOLKE – KERKKONEN, JAAKKO – LEINO-KAUKIAINEN, PIIRKKO 1988: *Suomen lehdistön historia 1. Sanomalehdistön vaiheet vuoteen 1905*. Kustannuskiila, Kuopio.

JAANA VAAHTERA and MINNA SEPPÄNEN: The earliest Finnish-language Greek and Latin grammars for the advocacy of Finnish education

The present study focuses on three grammars of classical languages first published between 1858 and 1881. These are Johan Gabriel Geitlin's Latin grammar, originally published in two volumes (*Latinalainen kielioppi umpisuomalaisen nuorison hyödyksi* 'Latin grammar for native Finnish youth', 1858 and *Lauseoppi* 'Syntax', 1860), Gustaf Cannelin's *Kreikan kieli-oppi, alotteleville* ('Greek grammar for beginners', 1863) and Carl Johan Lindeqvist's *Kreikan kielioppi* ('Greek grammar', 1881). Previous scholarship has mainly ignored the grammars of the classical languages written in Finnish. This study especially examines the prefaces of these grammars, through which the writers had the opportunity to make an effort to guide their readers towards an appropriate reception, and, anticipating future criticism, to offer apologies. Thus, in addition to the prefaces, our material includes reviews of the grammars as well as responses to the reviews; newspapers and periodicals published a relatively large number of the aforementioned texts. The reviews can be perceived as opportunities for their writers to present corrections as well as pedagogical and linguistic views. Both the writers of the grammars and their reviewers were typically experts in their field: secondary school and university teachers. The writing of these grammars was part of the general discussion concerning language, nationality and education in Finland: the first Latin grammar came out almost immediately after the first Finnish-language upper secondary school in the country was established in Jyväskylä. The earliest of the grammars examined in the present paper were, in fact, seen as manifestations of patriotism, whereas Lindeqvist's Greek grammar, published in the 1880s in two editions, was reviewed with slightly different criteria from those used for the earlier grammars. Through these grammars, it is possible to study pedagogical and linguistic ideas as well: pedagogical aspects are, in fact, quite prominent in contemporary discussions.

Jaana Vaahtera

jaana.vaahtera@utu.fi

Klassilliset kielet ja antiikin kulttuuri

20014 Turun yliopisto

Minna Seppänen

mielse@utu.fi

Klassilliset kielet ja antiikin kulttuuri

20014 Turun yliopisto

HARRY LÖNNROTH JA LIISA LAUKKANEN

Kalevala på svenska

Kansalliseepoksen ruotsinnokset ja niiden peritekstit 1800-luvulta 2000-luvulle

Lyssna till den granens susning,

Vid hvars rot ditt bo är fästadt.

(M. A. Castrén 1841, K. Collan 1864, Z. Topelius 1875 ja E. Dalström 1902.)

Sitä kuusta kuuleminen, jonka juurella asunto. (Suomalainen sananlasku.)

1 Kalevalan käännöshistorian käännteitä ja kääntäjiä

Kalevalan ensimmäinen painos ilmestyi vuosina 1835–1836 (nk. *Vanha Kalevala*) ja toinen, laajennettu laitos vuonna 1849 (nk. *Uusi Kalevala*). *Vanha* ja *Uusi Kalevala* eroavat toisistaan sekä laajuutensa että rakenteensa suhteen, ja kun puhutaan *Kalevalasta* kansalliseepoksena, tarkoitetaan nimenomaan vuoden 1849 laitosta. *Kalevala* on yksi harvoja suomalaisen kirjallisuuden edustajia, joiden voidaan katsoa kuuluvan maailmankirjallisuuteen. Se on Elias Lönnrotin luomus, ja se on käännetty tähän päivään mennessä yli 60 kielelle (ks. Kalevalaseuran sivusto *Kalevala maailmalla 2020*). *Kalevalan* käännökset koostuvat runomuotoisten käännösten lisäksi proosakäännöksistä, lyhennetyistä laitoksista sekä kokonaan tai osittain mukautetuista käännöksistä (ks. Anttonen–Kuusi 1999, 151, 158).

Tämä artikkeli käsittelee *Kalevalan* ruotsinkielistä käännöshistoriaa, joka on jäänyt aiemmassa tutkimuksessa vähälle huomiolle. Olemme rajanneet tutkimustehtävämme seuraavasti: täydennämme kansalliseepoksen käännöshistoriaa 1800-luvulta 2000-luvulle tarkastelemalla ruotsinnosten peritekstejä. Ajallinen kaari on laaja, ja artikkelissamme käännöshistoriallinen analyysi edeltää peritekstianalyysia. Kirjallisuus- ja käännöstieteessä *peritekstillä* tarkoitetaan tekstiä välittömästi ympäröivää tekstimateriaalia (Hosiaisuusluoma 2003, 684). Selvitämme, mitä peritekstejä *Kalevalan* ruotsinnoshistoriasta löytyy ja mitä niiden avulla voidaan sanoa kääntäjien tekemistä valinnoista. Keskiöön nousevat kysymykset kääntäjien strategiasta, intentiosta ja kohderyhmästä. Analysoimme

peritekstejä kvalitatiivisen lähiluvun keinoin ja saamme näin lisätietoa siitä, miten *Kalevalaa* on käännetty ruotsiksi eri aikakausina. Aineistomme koostuu sekä kirjamuodossa julkaistujen ruotsinnosten ensimmäisistä painoksista että sanoma- ja aikakauslehdissä ilmestyneistä yksittäisistä runokäännöksistä (ks. Laukkanen–Lönnroth 2018, jossa dokumentoimme myös *Kalevalan* julkaisemattomia ruotsinnoksia).¹ Näkökulmamme korostaa erityisesti vanhemman sanoma- ja aikakauslehdistön roolia *Kalevalan* käännöshistorian ja peritekstien tutkimuksessa.

Kalevalan kääntäjiä ja käännöksiä tutkineen E. N. Setälän (1909, 166) mukaan oli ”luonnollista, että ruotsi oli se kieli, jolle Kalevalaa ensinnä yritettiin kääntää, ja luonnollista myös, että kääntäjät olivat kaikki suomalaisia”. *Kalevalan* käännöshistorian kannalta keskeinen kysymys liittyy suomen kielen asemaan sivistyneistön parissa; *Kalevalan* kääntäminen ruotsiksi oli tärkeä kansallinen projekti. Käännöshistoriallinen tutkimus *Kalevalan* ruotsinnoksista on aiheen merkittävydestä huolimatta kuitenkin melko vähäistä. *Kalevalan* yleisen käännöshistorian kannalta keskeisiä julkaisuja ovat Setälän lisäksi Rauni Purasen *The Kalevala abroad. Translations and Foreign-language Adaptations of the Kalevala* (1985), Pertti Anttosen ja Matti Kuusen *Kalevala-lipas* (uusi laitos 1999) ja Petja Aarnipuun toimittama *Kalevala maailmalla. Kalevalan käännösten kulttuurihistoria* (2012). Artikkelimme perustuu siihen tutkimukseen, jonka teimme kootessamme *Kalevalan* ruotsinkielisten käännösten bibliografiaa vuosilta 1835–2018 (Laukkanen–Lönnroth 2018). Viimeisin *Kalevalan* käännöshistoriaa käsittelevä tutkimus on Kaisa Häkkisen artikkeli Matthias Alexander Castrénin *Kalevalan* ruotsinnoksesta (2019). Vanhemmasta kirjallisuudesta mainittakoon myös Laina Hännisen *Luettelo ennen v. 1927 painetusta Kalevalaa koskevasta kirjallisuudesta* (1928).

Näkökulmamme on kulttuurihistoriallisesti kontekstualisoiva, mikä korostaa käännös-, kirjallisuus- ja kulttuurihistorian välistä vuorovaikutussuhdetta (ks. esim. Riikonen 2007; 2010).² Emme vertaile käännettyjä tekstejä keskenään, vaan nostamme esiin kohtia, jotka osaltaan tuovat lisävalaistusta *Kalevalan* käännöshistoriaan. Esittelemme käännösten yhteydessä kääntäjiä ja kustantajia sekä analysoimme erityisesti kääntäjien esipuheita ja muita peritekstejä, joissa he valottavat käännöstensä funktioita ja kohderyhmiä. Näitä ovat esimerkiksi takakansitekstit, jotka avaavat käännösten tarkoitusta lähinnä kustantamon näkökulmasta. Kirjojen irralliset päällyspaperit ovat sen sijaan lähes poikkeuksetta kadonneet, eikä ole varmaa, missä käännöksissä niitä ylipäänsä on ollut. Peritekstit kertovat kääntäjän näkemyksestä omaan käännöstyöhönsä sekä nivovat käännöksen osaksi omaa aikaansa.

-
- 1 Seuraavat täydentävät bibliografiaamme: Zacharias Topeliuksen vuonna 1875 ilmestyneeseen *Boken om vårt land* -teokseen sisältyy käännösnäyte *Kalevalasta*. August Engelbergin vuonna 1850 ilmestynyt käännös ilmestyi *Åbo Tidningarin* numerossa 26 (ei nro 27). Eli Margareta Wärnhjelmin käännöksestä on otettu Ruotsissa toinen painos vuonna 1988. Lisäyksiä ovat myös *Spanska Flugan* 1839, *Helsingfors Morgonblad* 20.7.1840 (nro 54), *Fosterländskt Album* I–II (1845) ja Ahlqvist (1853, 1862).
 - 2 Ragnar Öller (1920) luo katsauksen siihen, mitä Suomessa *Kalevalan* ja sen ensimmäisten käännösten ilmestyessä käännettiin.

Artikkelimme on ensimmäinen läpileikkaus *Kalevalan* ruotsinnosten periteksteistä 1800-luvulta 2000-luvulle. Esitystapamme on kronologinen, ja *Kalevalaa* tarkastellaan osana laajempaa kulttuurihistoriallista kontekstia. Lisäksi näemme, ketkä ovat olleet keskeisiä toimijoita tässä prosessissa. *Kalevalan* käännöshistoriaa kirjoitettaessa korostuu, kuinka juuri ruotsin kieli ja sen edustama pohjoismainen ulottuvuus muodostivat ensimmäisen vaiheen Suomen kansalliseepoksen maailmanmatkalla. Lisäksi ruotsinkielisillä käännöksillä oli tärkeä yhteiskunnallinen ja kielellinen tehtävä myös 1800-luvun Suomessa.

2 Peritekstit käännöshistorian tutkimuskohteena

Gérard Genette (2001) kehitti 1980-luvulla käsitteen *parateksti*, jolla hän tarkoittaa tekstiä, joka ”määrittelee tai kommentoi teoksen lukutekstiä tai ohjaa sen vastaanottoa” (Tieteen termipankki 2020). Para- eli kynnystekstit ovat hänen mukaansa tekstejä, jotka toimivat varsinaisen tekstin kuten kirjan kynnyksenä ja ympäristönä. Ne muodostavat tietynlaisen ”eteisen” tai ”määräämättömän alueen”, jossa lukija voi kiinnostuksensa mukaan avata eri ovia. (Genette 2001, 10, kirjoittajien suom.) Tämä tarkoittaa, että lukija voi tarttua varsinaisen tekstin tarjoamiin intratekstuaalisiin aiheisiin tai tukeutua sitä ympäröivien aputekstien tarjoamaan informaatioon. Paratekstit ovat näin ollen lukijan näkökulmasta tekstin ymmärtämistä sääteleviä aputekstejä (Hosiaislouma 2003, 684; ks. myös Tieteen termipankki 2020).

Kirjalliselle julkaistulle teokselle on ominaista, että siihen liittyy paratekstejä (Reinhard 2018, 9). Varsinainen teksti ja siihen liittyvät paratekstit muodostavat teoksen konkretisaation (Stanitzek 2004, 8; Gerstenbräun-Krug 2018, 56). Parateksteihin kuuluvien *epitekstien* ja *peritekstien* tärkein jaottelukriteeri on niiden fyysinen etäisyys varsinaiseen tekstiin (esim. Genette 2001). Siinä, missä epitekstit – kirja-arviot, mainokset, haastattelut, luonnokset, käsikirjoitukset, päiväkirjamerkinnot ynnä muut – eivät ole fyysisesti sidoksissa teoksen laitoksiin, peritekstit ovat varsinaista tekstiä välittömästi ympäröiviä tekstejä ja tekstimateriaaleja (ks. esim. Tieteen termipankki 2020). Peritekstejä ovat muun muassa kirjailijan nimi, otsikko ja väliotsikot, omistuskirjoitus, epigrafi (mietelause tai motto), esi- ja jälkipuhe, huomautukset ja alaviitteet sekä takakansiteksti. Ne eivät kyseenalaista kirjallisen teoksen funktiota vaan kuuluvat varsinaiseen teokseen ollen osa sen korpusta (Stanitzek 2004, 8). Käännöshistoriallisen tutkimuksemme keskeinen käsite on *periteksti*, ja esiin nousevat lähinnä esipuheet, huomautukset, alaviitteet, takakansitekstit ja motot. Näin ollen kuvitus, joka myös voidaan katsoa tekstiksi, jää tarkastelumme ulkopuolelle.³

Peritekstit ovat autenttisia ei-fiktiivisiä tekstejä, jotka viittaavat varsinaiseen tekstiin. Ne voivat olla *auktoriaalisia* eli kirjailijan tai kääntäjän laatimia. Lisäksi periteksteistä voi löytyä niin sanottuja *allografisia* tekstejä, jolloin kirjoittajana on joku kolmas taho kuten

3 Kuvituksen kannalta on huomattava, että kääntäjän ja kuvittajan yhteistyö ei aina ole todellista. Kustantajat voivat hyödyntää vanhastaan tuttuja kuvia kytkemällä uudet julkaisut aiemmin ilmestyneisiin perinteisiin *Kalevala*-kuvituksiin.

kustantamon edustaja. (Genette 2001, 173.) Myös oma aineistomme sisältää näitä allografiksi luokiteltavia tekstejä, joiden kirjoittaja jää miltei poikkeuksetta pimentoon.

Kun tarkastelemme aineistossamme esiintyviä peritekstejä, huomio kiinnittyy paitsi peritekstin laatijaan myös siihen, mitä peritekstissä sanotaan ja miksi. Tähän liittyy läheisesti kysymys kirjoittajan intentiosta ja siitä, kenelle hän ensisijaisesti tekstinsä kohdentaa. Tärkeää osaa näyttelevät myös julkaisufooromit, kuten sanomalehdet, vuosikirjat ja muut julkaisut, sekä niissä ilmestyneet runojen käännökset periteksteineen.

Artikkelimme keskiössä on *Kalevala* teoksena ja sen ruotsinkieliset käännökset. On tärkeää korostaa, että kyseessä ovat yhden teoksen ruotsinkielisten käännösten peritekstit. Kun tarkastellaan nimenomaan käännösten peritekstejä ja niiden funktiota, ne laajentavat ja täsmentävät lukijan odotuksia ja horisonttia, koska periteksteissä ilmenee muun muassa ajalle ominaisia sosiaalisia, kulttuurihistoriallisia ja kustantamojen kenttää valaisevia näkökohtia. Peritekstien funktion voidaan näin katsoa olevan lukijan tiedon ja tietoisuuden laajentaminen. Edellä sanottu tarkoittaa myös, että käännöshistorian tutkija joutuu pohtimaan uudelleenikäntämiseen liittyviä kysymyksiä. Kirjallisuuden uudelleenikäntämistä tutkineet Kaisa Koskinen ja Outi Paloposki (2015, 8–9) toteavat, että uudelleenikäntämiselle on vaikea antaa yksiselitteistä määritelmää. He lähtevät kuitenkin siitä, että uudelleenikäntös on käänös jo aiemmin samalle kielelle käännetystä tekstistä.

3 Ruotsinnokset ja niiden peritekstit

Tässä luvussa analysoimme *Kalevalan* ruotsinnoksia ja niiden peritekstejä eri aineistotyypeissä. Metodisesti toimimme niin, että tarkastelemme ensiksi sanoma- ja aikakauslehdistöä (3.1), minkä jälkeen keskitymme kirjamuodossa ilmestyneiden käännösten ensipainoksiin (3.2). Jätämme tarkastelun ulkopuolelle julkaisemattomat käännökset ja myöhemmät painokset (ks. Laukkanen–Lönnroth 2018).

Ensimmäinen *Kalevalan* yksittäisen runon käänös ilmestyi jo ennen suomenkielisen *Kalevalan* ilmaantumista kirjakauppoihin (Setälä 1909, 167). Setälä (1909, 166) toteaa, että ensimmäinen *Kalevalan* ruotsintaja ei voinut olla ”kukaan muu kuin itse” Elias Lönnrot, jota hän piti parhaana mahdollisena henkilönä tehtävään.

3.1 Sanoma- ja aikakauslehdistössä julkaistut käännökset ja niiden peritekstit

Kalevalan ensimmäiset yksittäisten runojen ruotsinnokset julkaistiin Helsingissä ilmestyneissä sanomalehdissä, ja kääntäjinä toimi joukko Suomen kulttuurielämän keskeisiä vaikuttajia. Itse asiassa suurin osa 1830-luvulla ilmestyneistä käännöksistä näki päivänvalon *Helsingfors Morgonbladissa*, ja niistä vastasivat Elias Lönnrot (vuodet 1835–1836), Johan Ludvig Runeberg (vuodet 1836–1837) ja Erik Alexander Ingman (vuosi 1836).⁴

⁴ Samalla vuosikymmenellä Henrik Pionius (nimimerkki P:s) oli selostanut *Spanska Flugan* -aika-kausjulkaisussa (1839) *Kalevalan* sisältöä ja julkaisut joitakin käännöskatkelmia.

Helsingfors Morgonblad julkaisikin suurimman osan *Kalevalan* ruotsinnoksista ennen Castrénin kirjamuotoista käännöstä vuonna 1841. Kuten edellä totesimme, sanoma- ja aikakauslehdistö on teemamme kannalta antoisa lähdeaineisto, sillä esimerkiksi peritekstien merkitys on jäänyt aiemmassa käännöshistoriallisessa tutkimuksessa vähälle huomiolle. Sanomalehtien lisäksi ruotsinnoksia julkaistiin 1800-luvulla myös aikakauslehdissä, joista mainittakoon erityisesti *Litteraturblad för allmän medborgerlig bildning* ja *Suomi, Tidskrift i fosterländska ämnen* (ks. myös *Fosterländskt Album*, jota käsittelee Häkkinen 2019, 257). 1900-luvulla käännöksiä ei enää ilmestynyt sanomalehdistössä.

1840-luvulla ruotsinnosten keskeinen julkaisufoorumi oli *Litteraturblad för allmän medborgerlig bildning* eli lyhyemmin *Litteraturbladet*, jossa ilmestyi vuosikymmenen mittaan kaksi Lönnrotin laatimaa käännöstä (1848–1849) ja yksi Johan Vilhelm Snellmanin käännös (1849). Siinä, missä 1830-luku on *Helsingfors Morgonblad*in vuosikymmen, 1840-luku on aineistomme valossa *Litteraturbladet*in (lehdistä ks. Tuusvuori 2007). Seuraavalla vuosikymmenellä tilanne muuttuu, kun *Kalevalan* ruotsinnoksia alkaa ilmestyä useammilla foorumeilla. Myös kääntäjäkunta monipuolistuu, kun uusia ruotsintajia astuu kirjalliselle näyttämölle.

1850-lukua leimaa kiinnostus *Kalevalan* sankareihin kuten Kullervoon, Lemminkäiseen ja Ilmariseen. Yksi tätä selittävä tekijä voivat olla Castrénin pitämät luennot *Kalevalasta* ja suomalaisesta mytologiasta. Vuosikymmenen ensimmäinen ruotsinnos ilmestyi *Åbo Tidningarissa*, ja siitä vastasi säveltäjä, runoilija ja musiikkikriitikko August Engelberg (1850). Jo seuraavina kahtena vuonna kirjailija Carl Gustaf Borg (sittenmin kanslianeuvos) julkaisi käännöksensä *Suomi*-kirjassa (1851–1852). Samaisessa *Suomi*-kirjassa ilmestyi vuonna 1854 kirjailija August Ahlqvistin (sittenmin suomen kielen ja kirjallisuuden professori sekä yliopiston rehtori) kirjoitus ”Granskning af Hr Schiefner’s öfversättning af Kalevala”, jossa kirjoittaja myös ruotsintaa joitakin osuuksia. Ahlqvistin kirjoitus on varhainen esimerkki *Kalevalan* käännöskritiikistä, ja arvion kohteena oleva teos on Pietarin tiedeakatemian jäsenen Anton Schiefnerin vuonna 1852 julkaisema *Kalevalan* saksannos.⁵ 1850-luvun kahdesta viimeisestä runokäännöksestä vastasi säveltäjä, kirjailija ja yliopiston kirjaston hoitaja Karl Collan, sittenmin tunnettu *Kalevalan* ruotsintaja, jonka ensimmäinen käännös ilmestyi *Litteraturbladetissa* 1856 ja toinen *Suomi*-kirjassa 1857. 1850- ja eritoten 1860-luku olivat *Kalevalan* ruotsinnosten osalta Collanin vuosikymmeniä. Eräänlaisena kuriositeettina voidaan mainita 1860-luvun lopulla ilmestynyt kamreeri ja runoilija Alexander Boehmin eli nimimerkki A. B.:n käännös ”Joukahainens sängarstrid med Wäinämöinen”, jonka kääntäjä oli laatinut ”vapaasti Kalevalaa mukailleen” (1869). Painatuksesta vastasi Theodor Sederholm. Vapaat käännökset leimaavatkin ylimalkaan 1800-luvun lopun käännöstoimintaa Suomessa.

1870- ja 1880-luvuilla ei-kirjamuotoisia ruotsinnoksia ilmestyi *Lännetär*-albumissa ja kuvitetussa *Ilmarinen*-almanakassa. Edellisessä ilmestyi vuonna 1877 toimittaja, kirjailija,

5 Käännöskritiikkiä (esim. Fabian Collan) esiintyi sanomalehdistössä jo *Vanhan Kalevalan* ruotsinnoksen ilmestymisen aikoihin (ks. Häkkinen 2019, 255–256).

kriitikko ja keksijä Rafael Hertzbergin (nimimerkin tz.) käännös *Kalevalan* avaussanat ja jälkimmäisessä vuonna 1883 saman kääntäjän vapaa käännös Pohjolan häistä. Tämä enteili Hertzbergin seuraavana vuonna julkaisemaa kirjamuotoista käännöstä, joka oli alaotsikkonsa mukaan nimenomaan vapaa käännös, *fri öfversättning* (1884). 1880-luvulla julkaistiin myös kirjailija, piispa ja historian ja moraalin professori Frans Michael Franzénin ”yrittäjä käännös Kalevalasta v. 1837”. Sen painoon saattamisesta vastasi professori Kustavi Grotenfelt julkaisussa *Suomi. Kirjoituksia isän-maallisista aineista* (1886). 1800-luvun viimeisellä vuosikymmenellä *Kalevalan* ruotsinnoksia ei enää ilmestynyt sanoma- ja aikakauslehdissä.

Elias Lönnrotin ensimmäinen ruotsinnos ilmestyi kolmessa osassa *Helsingfors Morgonbladin* numeroissa 91–93 marraskuussa 1835. Käännös oli otsikoitu ”Nionde Runon i Kalevala”, mutta kyseessä ei kuitenkaan ollut *Kalevalan* yhdeksäs vaan yhdestoista runo. Otsikkoon (nro 91) sisältyy tarkennus, että kyseessä on käännös (*Öfversättning*). Käännöksessä on myös allografinen esipuhe, jossa toimitus Runebergin johdolla – ei siis Lönnrot itse – taustoittaa käännöstä. Toimituksen laatima johdantoteksti on mielenkiintoinen monesta näkökulmasta, mutta erityisen kiinnostavan siitä tekee se, että toimitus haluaa heti alussa muistuttaa lukijaa niistä suunnattomista (*ofantliga*) vaikeuksista, joita liittyy erityisesti suomalaisen runouden kauneuden tulkinnan kääntämiseen (*tolkning*en af den *Finska poesiens skönheter*).

Numerossa 92 on ainoastaan vähäisiä toimituksellisia merkintöjä. Numerossa 93 runon käännöksen loppuun on liitetty aakkosellinen luettelo kääntäjän huomautuksista (*Anmärkning*ar), jossa hän selittää ja taustoittaa koko käännöksen ongelmakohtia ja käännöspohdintoja. Tämä eräänlainen huomautusosio on varhaisten ruotsinnosten kannalta keskeinen periteksti, ja sitä voi verrata myöhempien suomennosten suom. huom. -tyyppisiin kommentteihin.

Lönnrotin kääntämäksi on otaksuttu myös *Kalevala*-ruotsinnosta ”Tjugunonde Runon i Kalevala”, joka ilmestyi *Helsingfors Morgonbladin* numerossa 17 karkauspäivänä 1836 (ks. Setälä 1909, 257). Myöhempi tutkimus on kuitenkin osoittanut, että kyseessä on Ingmanin käännös (ks. Häkkinen 2019, 242). Se keskittyy otsikkonsa mukaisesti – ja karkauspäivään sopivasti – *Kalevalan* 29. runoon, ja sen otsikko sisältää allografisen ja tarkentavan peritekstin (*Öfversättning*) sekä maininnan siitä, että kyseessä on toimitukseen lähetetty kirjoitus (*Insändt*). Näiden lisäksi käännöksessä on lyhyt johdanto, joka selvittää ainoastaan runon sisältöä eli sitä, miten Väinämöisen toinen kantele syntyy. Periteksti ei sisällä mainintoja esimerkiksi kääntäjän strategisista ratkaisuista, vaan sen tarkoitus on ennen kaikkea taustoittaa runon sisältöä, jolloin kääntäjän oma ääni jää taka-alalle.

Myös Runebergin ensimmäinen *Kalevala*-ruotsinnos ilmestyi *Helsingfors Morgonbladissa*, jonka ensimmäinen toimittaja hän oli.⁶ Runeberg julkaisi *Kalevalan* 15. runon

6 Lisäksi Setälän (1909, 168) mukaan Runeberg ”lienee kääntänyt osan 28:tta runoa, jota ei ole julkaistu, mutta jonka M. A. Castrén myöhemmin otti käännökseensä”. Omien sanojensa mukaan Runeberg käänsi ainoastaan noin 2,5 runoa. (Ks. myös Runeberg 1982.)

heinäkuussa 1836, ja käännös ilmestyi kolmena osana – aivan kuten Lönnrotin aiemmin mainittu käännös (nrot 47–49). Peritekstien näkökulmasta tämä kolmiosainen käännöstyö on niukka, sillä se sisältää lähinnä otsikkoa tarkentavan peritekstin (*Öfversättning*, nro 47) sekä toteamuksen, että käännös jatkuu ”jokin toinen kerta” (*Forts. e. a. g.*). Tällaiset lyhenteet ovat yleisiä viittaustapoja *Kalevalan* ensimmäisissä käännöksissä 1800-luvulla. Numerossa 48 julkaistussa käännöksessä esiintyy sen sijaan alanootti, jossa kommentoidaan kahta vaikeaselkoista sanaa: *Sutsuna* (’sussuna’) ja *Råtsinä* (’rätsinä’), joiden kääntäjä – aivan oikein – otaksuu viittaavan vaatekappaleisiin. Käännösratkaisuun kääntäjä kommentoi toteamalla, että hän on kääntänyt sanat esimerkiksi sanoilla *hufva* ’huppu’ ja *förkläde* ’esiliina’. Lisäksi kääntäjä pyytää apua henkilöiltä, jotka voisivat antaa lisätietoa näistä sanoista (nro 48). Näin selvästi julkituotu kääntäjän ja lukijan vuorovaikutus on aineistomme valossa ainutlaatuista. Käännöksen viimeisessä osassa (nro 49) ainoa periteksti on alaotsikko, jossa todetaan käännöksen olevan edellisessä numerossa olleen käännöksen päätösosa. On huomionarvoista, ettei käännöksessä mainita kääntäjän nimeä tai nimimerkkiä.

Lääketieteen kandidaatti, suomen kielen tutkija E. A. Ingman (sittemmin lastentautien ja synnytysoopin professori) käänsi *Kalevalan* viidennen runon. Hänen käännöksensä ”Femte Sängen i Kalevala” ilmestyi *Helsingfors Morgonbladissa* lokakuussa 1836 (nrot 79–80). Ensimmäisen osan ainoat peritekstit ovat alaotsikko (*Öfversättning*) ja lopun toteamus tulevasta jatkosta (*Slut e. a. g.*). Jälkimmäisen osan alkuun on ajan tavan mukaan liitetty tietoa siitä, että käännöksen edellinen osa on ilmestynyt aiemmin (*Slut från föregående N:r*). Ingman on ensimmäisiä *Kalevala*-kääntäjiä, jotka käyttivät runokäännöksensä nimimerkkiä (Ign.).

Viimeinen *Helsingfors Morgonbladissa* ilmestynyt ruotsinnois on Runebergin käännös ”Början af Kalevala” huhtikuulta 1837 (nro 30). Otsikkoa lukuun ottamatta teksti ei sisällä muita peritekstejä (esim. mainintaa kääntäjästä). Käännökseensä Runeberg on valinnut *Kalevalan* alkusanoja, muttei ole taustoittanut tekstiä tarkemmin. Tekstin funktio on ollut – kuten niin usein aiemminkin – toimia eräänlaisena käännösnäytteenä.

Kuten edellä totesimme, *Litteraturbladet* oli *Helsingfors Morgonblad*in ohella tärkeä, ellei peräti tärkein *Kalevalan* ensimmäisten käännösten julkaisukanava. Lönnrot julkaisi siinä vuosina 1848–1849 kaksi *Kalevalan* käännöshistorian kannalta merkittävää kirjoitusta, jotka sisälsivät myös käännösotteita. Ensimmäinen julkaisu – ”Om den nya under arbete warande Kalewala edition” (nro 12) – ilmestyi marraskuussa 1848, ja se sisälsi otteita runoista 2–3, 5, 10, 18–19, 27, 29 ja 36. Tämä kirjoitus ei siis lähtökohtaisesti ole varsinainen käännös, vaikka se käännösotteita sisältääkin. Sen ensisijainen tarkoitus oli kommentoida työn alla ollutta *Uuden Kalevalan* käännöstä. Toinen Lönnrotin *Litteraturblad*etissa (nro 1) julkaisema kirjoitus on ”Anmärkning till den nya Kalevala upplagan” tammikuulta 1849, ja se sisältää käännösotteita *Kalevalan* ensimmäisestä runosta. Kirjoitus on näin ollen monella tapaa verrannollinen *Litteraturblad*etissa aiemmin julkaistun kirjoituksen kanssa: sen pääasiallinen tarkoitus oli kommentoida uutta *Kalevala*-laitosta. Molemmat kirjoitukset sisältävät kuitenkin seikkaperäisiä huomioita *Kalevalan* kääntämisen ongelmista ja valottavat näin osaltaan Lönnrotin työskentelytapaa kääntäjänä.

Litteraturbladet oli julkaisijana myös, kun Snellman julkaisi *Kalevalan* loppusäkeet ("Slutverserna i Kalevala") maaliskuussa 1849 (nro 3).⁷ Lyhyt käännösnäyte on teemamme kannalta antoisa, koska se sisältää nimimerkin R. S. Kirjainlyhenteen takaa paljastuu latinan sanat *Rector Scholae*, joilla viitataan Snellmanin asemaan Kuopion yläalkeiskoulun rehtorina. Käännöksessä on rinnan suomen- ja ruotsinkielinen teksti, eikä käännös sisällä muita peritekstejä kuin otsikon ja kyseisen nimimerkin.

August Engelberg julkaisi *Åbo Tidningarissa* kaksi käännöstä tammi- ja huhtikuussa 1850. Numerossa 7 ilmestyi "Fyrationsdeförsta Sången i Kalevala", jonka alaotsikossa oli vielä tarkennus *Uden Kalevalan* painoksesta (2:dra upplagan). Käännös sisältää 266 säkeen ruotsinnokset, ja siihen sisältyy informatiivinen periteksti. Engelberg, joka esiintyy anonyyminä, valottaa alanootissaan käännösstrategiaansa (nro 7). Hänen pyrkimyksenään on ollut koruton yksinkertaisuus ja uskollisuus (*flärdfri enkelhet och trohet*).

Engelbergin toinen *Åbo Tidningarissa* (nro 26) ilmestynyt käännös on *Kalevalan* neljäs runo, "Fjerde Sången i Kalevala", myös tällä kertaa toisen painoksen mukaan (2:dra upplagan). Se sisältää 518 säettä ja lyhyen toimituksellisen tiedonannon siitä, että käännös julkaistaan lehden ilmoitusosiossa (*Meddeladt*).

Carl Gustaf Borgin laaja Kullervo-ruotsinnos ilmestyi *Suomi*-kirjassa (vuosikerta 1850, painovuosi 1851). Borgin käännös on sanoma- ja aikakauslehdissä ilmestyneistä yksittäisten runojen käännöksistä ensimmäinen, jossa on kääntäjän esipuhe.

Käännös on peritekstien kannalta poikkeuksellisen rikas, ja Borgin esipuheen avulla on mahdollista valottaa hänen käännösstrategiaansa. Hänen kantavana periaatteenaan on ollut kääntää ainoastaan tekstin henki ja pääsisältö (*dess anda och hufvudsakliga innehåll*). Lisäksi hän pohtii hyvän käännöksen tunnusmerkistöä ja huomauttaa tavoitelleensa tekstiä, johon hän aloittelevana kääntäjänä pystyy, mutta ei vielä sellaista tekstiä, jonka hän olisi halunnut laatia (*sådan han kunnat, ej sådan han velat*).⁸

Borg jatkoi käännöstensä julkaisemista *Suomi*-kirjassa vuonna 1852 (vuosikerta 1851), jolloin painosta ilmestyivät ruotsinnokset *Kalevalan* 11. ja 42. runosta otsikolla "Öfversättning ur andra upplagan af Kalevala" (mts. 163–198). Myös tällä kertaa kyseessä oli erityisen laaja käännöstyö, joskaan kääntäjä ei ollut varustanut käännöstään taustoittavalla esipuheella. Sen sijaan Borgin käännös sisältää runsaat kaksikymmentä alaviitettä, joissa hän selittää lyhyesti *Kalevalan* nimistöä ja muuta sanastoa (esim. *Hiisi*, *Saari* ja *Ukko*).

Myös edellä mainittu August Ahlqvistin *Suomi*-kirjassa (vuosikerta 1853, painovuosi 1854, s. 49–99) ilmestynyt kirja-arvio Schiefnerin käännöksestä on tärkeä lisä *Kalevalan* ruotsinkieliseen käännöshistoriaan ja -kriittikkiin, vaikka se tosiasiallisesti kirja-arviona (epitektinä) rajautuukin tutkimuksemme ulkopuolelle. Ahlqvistin arvio sisältää kuitenkin myös hänen ruotsinnoksensa runosta 36 ja lukuisia käännöstieteellisiä pohdintoja

7 *Litteraturbladet* 1.3.1849 (nro 3) sisältää lisäksi Lönnrothin kirjoituksen "Om den nya Kalevala edition", johon sisältyy yksittäisiä käännösoitteita.

8 Borgin *Suomi*-kirjassa julkaisema Kullervo-käännös ilmestyi vielä uudelleen vuonna 1851 Öhmanin kirjakaupan ottamana "ylipainoksena" uudella otsikolla "Kullervo. En episod ur Kalevala".

ajan käännösvaatimuksista. Ahlqvist (1854, 49) avaa esimerkiksi näkemystään hyvästä käännöksestä viittaamalla klassisen kirjallisuuden tunnustettuihin kääntäjiin todeten, että hyvälle käännökselle on ominaista ei vain uskollisuus lähdetekstin ajatuksille ja ilmaisulle, vaan myös kyky mahdollisimman tarkasti jäljitellä sen muotoa, rytmiä ja metriikkaa.

1850-luku on merkittävä vuosikymmen siinä suhteessa, että silloin Karl Collan esiintyy ensimmäisen kerran *Kalevalan* runojen ruotsintajana. Hän julkaisi *Litteraturblad*issa maaliskuussa 1856 käännöksensä ”Joukahainens Syster. Fjerde Sängen ur Kalevala” (nro 3). Tämän nimimerkki K. C.:n (Karl Collan) laatiman esipuheellisen käännöksen otsikko on varustettu anonyymilla alanootilla, jossa todetaan, että käännös on ”ilmoitettu ystävällisesti” (*Benäget meddeladt*). Toisessa alanootissa kääntäjä antaa avoimen tunnustuksen Castrénin käännökselle, jota hän kuvaa erinomaiseksi (*M. A. Castréns förträffliga öfversättning*). Käännöksen alanooteissa on myös joitakin viittauksia *Kantelettareen* sekä maininta tekstikohdasta, jonka kääntäjä on tässä yhteydessä lyhentänyt.

Jo seuraavana vuonna Collan julkaisi samaa teemaa jatkavan ”Ilmarinens Bröllop” *Suomi*-kirjassa (vuosikerta 1856, painovuosi 1857). Collanin käännös Ilmarisen häistä on aineistomme valossa poikkeuksellisen laaja (s. 85–214). Myös se on varustettu alaotsikolla: ”Episod ur Kalevala” (vrt. Borgin käännöksen otsikko vuodelta 1851). Peritekstitutkimuksen näkökulmasta kääntäjä on lisännyt marginaaleihin sisällöllisiä selvennyksiä kuten kohdan oluen alkuperästä sekä käännöksen loppuun huomautuksia-tyyppisen osion (*Anmärkning*ar, s. 202–214). Joukahaisen siskoa ja Ilmarisen häitä käsittelevät käännökset ennakoivat Collanin tulevaa koko *Kalevalan* käännöstä.

Rafael Hertzbergin eli nimimerkin tz. ruotsinnokset ilmestyivät aikakausjulkaisuissa, joissa ei ollut aiemmin ilmestynyt *Kalevalan* ruotsinnoksia. Hänen *Kalevalan* alkusanojen käännöksensä (”Begynnelseorden till Kalevala”) ilmestyi länsisuomalaisen osakunnan julkaisemassa *Lännetär*-albumissa tammikuussa 1877 (nro VI, s. v–vii). Vuonna 1883 ilmestyi Hertzbergin käännös ”Kalevala. Fri öfversättning. Ur Bröllopet i Pohjola”, joka edelsi hänen seuraavana vuonna julkaisemaansa kirjamuotoista *Kalevala*-ruotsinnosta. Hertzberg julkaisi Pohjolan häitä käsittelevän ruotsinnoksensa kuvitetussa *Ilmarinen*-almanakassa (1883).

Vuosisadan lopussa ilmestyi vielä kaksi pienehköä käännöstä, joista ensimmäinen oli Franzénin vuoden 1837 käännösyritys *Kalevalasta*. Se sisältyi edellä mainittuun Grotenfeltin vuonna 1886 julkaisemaan Franzénin kirjeeseen suomen kielen lehtori ja kirjailija Carl Niclas Keckmanille 20. helmikuuta 1837. Toinen käännös oli lapsille suunnattu satu *Kalevalasta* ja Pohjolasta (”Sagan om Kalevala och Pohjola”), ja sen käänsi filosofian tohtori, rehtori, kirjailija ja valtiopäivämies Albin Lönnbeck vuonna 1894. Käännös julkaistiin antologiassa, joka esitteli skandinaavisia ja suomalaisia jumal- ja sankaritaruja lapsille.

3.2 Kirjamuotoiset käännökset ja niiden peritekstit

Kalevalan käännöshistorian merkittävin tapaus 1800-luvulla oli *Vanhan Kalevalan* ruotsinnoksen ilmestyminen kahtena osana mutta yhtenä niteenä vuonna 1841. Castrénin *Kalevala. Förra och Sednare Delen* ilmestyi Helsingissä, ja sen painoi kaupungin

ensimmäinen kirjapaino J. Simelii Enka, jonka vastuulla oli muun muassa senaatin antamat julkaisutehtävät. Käännöksen imprimaatturi eli painoluvan myöntäjä oli lääkäri ja hyönteistieteilijä Johan Martin Jakob af Tengström. Castrén oli varustanut käännöksensä ensimmäisen osan laajalla johdannolla, jossa hän myös avasi lyhyesti käännösperiaatteitaan ja käännöksensä tarkoitusta. Castrénin (1841, xxxii) tarkoitus oli kahtalainen: yhtäältä säilyttää uskollisuus lähdetekstiä kohtaan ja toisaalta saavuttaa kielen sujuvuus, kuitenkin niin, että ilmaisun tapa korostuu sanasanaisuuden kustannuksella. Käännöksellään Castrén loi pohjan tuleville *Kalevalan* ruotsintajille, ja hän oli myös niitä harvoja, jotka korostivat kääntäjän roolia käännösprosessissa. Esimerkiksi Collan (1864, xv) kiitteli myöhemmin Castrénin esipuhetta, joka hänen mukaansa oli ”terävä kriittinen esitys laulujen runollisesta ja mytologisesta sisällöstä” (*en skarpsinnig kritisk framställning af sångernas poetiska och mythologiska innehåll*).

Castrénin käännös on varustettu edellä mainittujen peritekstien – otsikon, tarkentavan alaotsikon, kääntäjän, kustantajan ja imprimaatturin – ohella myös muilla periteksteillä.⁹ Ensimmäisen osan nimiösivulla olevan suomalaisen sananlaskun ”Lyssna till den granens susning, Vid hvars rot ditt bo är fästadt.” (Sitä kuusta kuuleminen, jonka juurella asunto) voidaan katsoa olevan Genetten määrittelemä motto. Motto on usein juuri vanhemmissa teoksissa luonnehtiva sitaatti, jonka tehtävänä on herättää lukijan mielenkiinto ja jonka tulkinta myös jätetään lukijalle (Genette 2001, 152–153). Sitä, onko motto auktoriaalinen eli kääntäjän valitsema vai allografinen eli jonkun muun valitsema, ei voida Castrénin *Kalevalan* kohdalla aukottomasti osoittaa.

Castrén varusti käännöksensä laajalla esipuheella (*Förord*). Hän ei kääntänyt Lönnrotin esipuhetta vaan teki toisenlaisen esipuheen omista lähtökohdistaan. Se koostuu kahdesta osasta: alkuosa sisältää kääntäjän pohdintaa *Kalevalaa* edeltävästä suomalaisesta historiallisesta ja mytologisesta muistista ja Lönnrotin osuudesta *Kalevalan* kokoonpanoon. *Kalevalan* ilmestymisen herättämän keskustelun sen aitoudesta ja epäilyt siitä, että Lönnrot olisi itse täydentänyt eeposta, Castrén (1841, iii) tyrää alaviitteessään ”pseudokriitikkojen” yritykseksi vähentää *Kalevalan* arvoa. Esipuheen loppuosa on katsaus *Kalevalan* sisältöön. Siinä Castrén (1841, iv) painottaa vastaanottajan roolia: lyhyt teoksen sisällön kuvaus (*en kort öfversigt af arbetets innehåll*) on tarpeen, jotta eri osien välinen yhteys avautuisi lukijalle helpommin.

Kalevalan sisältökatsaus alkaa viittauksella kreikkalaiseen jumaltarustoon, jossa viisauden jumalatar ei ilmesty maailmaan lapsen hahmossa, vaan täydellisesti varustettuna, aivan kuten *Kalevalan* viisas Väinämöinen. Castrén (1841, vi) liittää *Kalevalan* suomalaisen mytologian lisäksi kristinuskoon ja virolaiseen runouteen. Hän antaa *Kalevalalle* laajempaa merkitystä eurooppalaisessa keskustelussa eeposten aitoudesta ja tekijöiden osuudesta niiden rakenteeseen. Kääntäjänä Castrén (1841, xxxiii) on myös erittäin tietoinen suomen ja ruotsin kielten eroista: ”Finska och Svenska språken äro himmelsvidt skilda från hvarandra”.

9 Castrénin suunnitelmista sanaselitysten ja muiden huomautusten suhteen ks. Häkkinen (2019, 251).

Esipuheen funktiona on Genetten (2001, 191) mukaan mahdollistaa varsinaisen tekstin sujuva luenta, eli esipuheen laatija edellyttää esipuheensa lukemista ennen varsinaisen tekstin lukemista, onhan sen paikkakin jo ennalta määrätty. Castrén nostaa auktoriaalissa esipuheessaan esille kaksi tekstilajille tyypillistä seikkaa: miksi *Kalevalan* ruotsinnosta olisi luettava ja miten (ks. Genette 2001, 191). Näin lukijan tietoisuus *Kalevalasta*, sen synnystä ja merkityksestä kannattelee häntä varsinaisen tekstin lukemisprosessissa. Tämä tarkoittaa tarkalleen ottaen sitä, ettei käännöstä tulisi lukea ilman kääntäjän varsinaiseen tekstiin lisäämiä peritekstejä. Castrénin ruotsinnoksen yksi tärkeimpiä auktoriaalisia peritekstejä onkin esipuheen jälkeen liitetty vajaa kaksisivuinen korjausosio (*Rättelser*), jonka jälkeen alkaa varsinainen käännösteksti. Myös tietoisuus poistetuista periteksteistä on tärkeä; esimerkiksi Castrén jätti omasta käännöksestään pois Lönnrotin *Kalevalassa* runojen alussa olevat suorasanaiset selostukset runojen sisällöstä ja korvasi ne laajemmalla esipuheella (ks. Häkkinen 2019, 252).

1800-luvun ensimmäinen *Uuden Kalevalan* ruotsintaja oli jo edellä mainittu Collan. Hän käänsi koko *Kalevalan* kahtena osana: *Kalevala. Efter andra original-upplagan I* (1864) ja *Kalevala. Efter andra original-upplagan II* (1868). Huomattavaa on, että alotsikko korostaa kyseessä olevan nimenomaan *Uuden Kalevalan* ruotsinnos, joskin asiaan vihkiytymättömälle nykylukijalle saattaa jäädä epäselväksi peritekstin yhteys *Kalevalan* syntyhistoriaan eli *Uutta Kalevalaa* edeltävään *Vanhaan Kalevalaan*, mikä Collanin omana aikana oli yleisesti tiedossa. Molemmat osat julkaisi helsinkiläinen kirjapaino Theodor Sederholm imprimaatureinaan Carl von Schoultz ja Ludvig Heimbürger. Collan on lisännyt molempien osien nimiölehdille motoksi Castrénin aikoinaan valitseman suomalaisen sananlaskun luoden peritekstillä intertekstuaalisen yhteyden Castrénin ja oman käännöksensä välille. Collan (1864, xxv) päättää esipuheensa toiveeseen, että myös ruotsalainen lukija voisi tutustua tähän ”ihanaan kansallisrunoon” (*den herrliga nationaldikten*) ja kuunnella omalla tahollaan kuusen huminaa (*Lyssna till den granens susning, Vid hvars rot vårt bo är fästadt*).

Collan on ruotsintanut Lönnrotin *Kalevalan* esipuheen jättäen kuitenkin kääntämättä suurimman osan kohdasta 10, jossa Lönnrot käsittelee ja selvittää suomenkielisten sanojen käyttöä. Samoin puuttuvat kokonaan kohta 11 ”Kielen kirjoitustavasta” ja kohta 13 ”Nykyisen Kalevala-laitoksen koosta [ja järjestyksestä] entisen suhteen” (Lönnrot 1964, vi–ix). Käännös ei siis tukeudu kaikilta osin Lönnrotin auktoriaaliseen esipuheeseen, vaan on selvästi Collanin kääntäjän näkökulmasta laatima periteksti.

Esipuheensa viimeisillä sivuilla Collan (1864, xxiii) käsittelee lyyrisen ja eepisen runon kääntämistä ja toteaa, että lyyrisen runon kääntämisessä kääntäjän rooli on itseenäisempi ja vapaampi suhteessa lähdetekstiin (*en öfversättare kan förfara mera sjelfständigt och bör ega rättigheten att gestalta sin tolkning i närmare öfverensstämmelse med sin egen uppfattning af originalet*). Tästä huolimatta käännöksestä häviävät kuitenkin lähtökielen moninainen muodollinen koristeellisuus ja kauneus (Collan 1864, xxiii). Collanin kaksi pääperiaatetta ovatkin olleet yksinkertaisuus ja uskollisuus (Collan 1864, xxiv). Metodistaan hän toteaa, että hän on seurannut käännöstyössään vanhaa ja yksinkertaista runomittaa ilman loppusointua ottaen samalla tietoisin riskin, että moni voi pitää hänen

käännöstään liian yksipuolisena ja jopa vähemmän nautinnollisena (Collan 1864, xxiii). Collanin käännöksen periteksteihin kuuluvat myös ensimmäisen osan korjaukset (*Rättelser*) ennen varsinaista tekstiä, ja korjaukset koskevat molempia osia. Sekä ensimmäisen että toisen osan loppuun Collan on liittänyt runojen sisältökuvaukset (*Innehåll*), jotka on käännetty Lönnrotin lähdetekstistä.

Collanin toinen tärkeä periteksti on hänen 19-sivuinen seikkaperäinen johdantonsa (s. vii–xxv), jossa hän Castrénin tavoin liittää kalevalaiset runot vanhaan suomalaiseen kansanrunouteen ja niiden käännöksiin. Samalla hän tarkastelee suomalaista kansanrunoutta laajemminkin eurooppalaisen kansanrunouden kontekstissa. Lisäksi *Kalevalan* synty, Lönnrotin keruumatkat, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura ja Castrénin *Vanhan Kalevalan* esipuhe ovat peritekstin lukijaa informoivia elementtejä.

1800-luvun merkittäviin *Kalevala*-ruotsintajiin lukeutuu myös Rafael Hertzberg. Hänen ensimmäinen käännöksensä vuodelta 1875 oli suunnattu nuorisolle, mikä olikin ensimmäinen kerta, kun *Kalevalan* ruotsinnot oli kohdennettu varta vasten tietylle ryhmälle. Kuvituksesta vastasi vuonna 1873 kuollut taidemaalari Robert Wilhelm Ekman, joka teki *Kalevala*-kuvituksia 1860-luvun alkupuolella. Kustantaja oli helsinkiläinen K. E. Holm. Hertzbergin tärkein käännös on kuitenkin G. W. Edlundin vuonna 1884 kustantama *Kalevala. Fri öfversättning*, joka on nimensä mukaisesti vapaa käännös. Lukijalle suunnatussa lyhyessä jälkipuheessaan Hertzberg (1884, 304) kiittelee Collanin käännöksen sanatarkkuutta (*K. Collans utmärkta, ordagranna öfversättning*).

Jälkipuhetta (*Till läsaren*) seuraavat painovirheiden luettelo (*Tryckfel*) ja huomautukset (*Anmärkningar*). Molemmat peritekstit ovat lyhyitä, ja huomautukset koskevat vain seuraavia sanaselityksiä: *Hiisi*, *Ahti*, *Vellamo* ja *Tuoni*. Muiden mytologisten sanojen merkityksen Hertzberg olettaa selviävän niiden kontekstista.

1900-luvun ensimmäisellä puoliskolla *Kalevalan* ruotsintajina profiloituivat kirjallisuushistorioitsija ja professori Olaf Homén, kirjailija Elsa Dalström, Uppsalan yliopiston fennougristiikan professori Björn Collinder sekä kirjailija, Tukholmassa toiminut suomen kielen ja kirjallisuuden lehtori ja lehdistöattasea Vilhelm Zilliacus. Kääntäjien joukossa on sekä Suomessa (Dalström, Homén ja Zilliacus) että Ruotsissa (Collinder) syntyneitä ja vaikuttaneita henkilöitä.

Elsa Dalström oli ensimmäinen nainen, joka käänsi *Kalevalan* ruotsiksi. Hänen käännöksensä ilmestyi vuonna 1902, ja sen julkaisi ruotsalainen Albert Bonnier. Käännös on ensimmäinen Suomen rajojen ulkopuolella julkaistu ruotsinnot. Sen kuvitti *Kalevala*-kuvistaan tunnettu taidemaalari Sigfrid August Keinänen. Dalströmin käännöksessä on erityistä, että kääntäjä oli valinnut kohderyhmäkseen Ruotsin nuorison. Esipuheessaan Dalström (1902, 3) kirjoittaa käännöksensä tavoitteesta: ”Med denna bok hoppas jag att kunna lägga fram för Sveriges ungdom de finska åldriga sagorna i ett så mycket som möjligt sammanhängande helt.” Esikuvikseen Dalström (1902, 8) mainitsee Collanin ja Hertzbergin käännökset. Siinä, missä Hertzberg halusi kertoa *Kalevalan* nuorisolle, Dalström pyrki laatimaan nuorisoa silmällä pitäen eepoksesta uuden mukaelman. Dalströmin (1902, 8) tavoite oli, että lukijat voisivat tutustua *Kalevalaan* helposti ja yksinkertaisesti. Hän johdatteli lukijan tekstiin lyhyin ingressein ja varusti käännöksensä lyhyellä

nimihakemistolla ja sisällysluettelolla. Käännöksensä sisälehdelle Dalström oli valinnut muun muassa jo Castrénin käyttämän moton.

Seuraavaa ruotsinkielistä käännöstä saatiin odottaa melko kauan.¹⁰ Sotavuonna 1944 ilmestyi Olaf Homénin lyhennetty ruotsinkielinen *Kalevala*-laitos. Käännökselle oli leimaa antavaa, että se ilmestyi sekä Suomessa (Förlaget Bro) että Ruotsissa (Natur och Kultur) ja että siitä myöhemmin otettiin tarkastetut painokset molemmissa maissa, kaksi Suomessa (1946 ja 1947) ja yksi Ruotsissa (1946). Homén pohdiskelee esipuheessaan poikkeuksellisen seikkaperäisesti lyhennettyihin käännöksiin liittyviä kysymyksiä, muun muassa metriikkaa. Hän mainitsee pääperiaatteenaan olleen lyhentäminen eikä tyypistäminen, *att förkorta utan att stympa* (Homén 1944, xi). Tällä hän viittaa Lönnrotin pyrkimykseen saattaa *Kalevala* vastaamaan koulujen tarvetta, ja Lönnrot toimittikin *Kalevalasta* lyhennetyn laitoksen koulujen käyttöön vuonna 1862. Homén (1944, xi) toteaa lisäksi, että aloite *Kalevala*-laitokseen oli tullut kustantamolta, joka halusi tehdä *Kalevalasta* ruotsalaiselle yleisölle ja ruotsalaisille kouluille kohtuullisen version. Käännöksen muoto ei kääntäjän mukaan ole kuitenkaan lukukirjamainen. Kääntäjä käy lyhyesti läpi aiempia ruotsinkielisiä käännöksiä ja toteaa, että käännösten seuraava vaihe on *Kalevalan* popularisoinnin aloittaminen ruotsinkielisellä kielialueella. Homénin käännöksen kuvitus on Gallen-Kallelan, ja se sisältää sisällysluettelon, joka Collanin tapaan tiivistää jokaisen luvun pääteemat.

Vuonna 1944 ilmestyi myös Vilhelm Zilliacuksen käännösvalikoima, jonka julkaisi Albert Bonnier. Käännös ilmestyi ruotsalaisten äidinkielenopettajain julkaisusarjassa (Skrifter utgivna av Modersmålslärares förening). Kääntäjä valitsi julkaistavakseen noin kahdeksasosan koko *Kalevalasta*, ja hän käytti lähdetekstinään Collanin käännöksen toista painosta. Lyhennyskeinoinaan Zilliacus (1944, 4) esipuheensa mukaan käytti proosaselityksiä ja muita lyhennystapoja. Jokaisen runon alussa on kääntäjän laatima lyhyt ingressi. Zilliacuksen käännös sisältää myös lopussa olevan selitysosion (*Förklaringar*).

1940-luku oli merkittävä vuosikymmen *Kalevalan* ruotsinnosten historiassa, sillä vuonna 1948 ilmestyi myös Björn Collinderin käännös, josta on sittemmin otettu monta painosta. Collinderin käännös, tai pikemminkin riikinruotsalainen tulkinta, jossa on lyhyt selitysosuus ja jonka kuvituksesta vastasi Gallen-Kallela, on saanut klassikon aseman. Kustantaja oli valinnut ennestään tunnettuja ja arvostettuja kuvia eikä teettänyt uutta kuvitusta. Vanhojen kuvien käyttäminen oli siis kustantajalta tietoinen ratkaisu. Collinderin esipuhe on laaja, ja se keskittyy *Kalevalan* syntyyn sen kulttuurihistoriallisessa kontekstissa. Lisäksi lopussa on kattava selitysosio (*Förklaringar*). *Kalevalan* vastaanoton kannalta Collinder (1948, 13) esittää keskeisen ajatuksen siitä, että *Kalevala* on eräänlainen mosaiikki. Käännöstieteellisen tutkimuksen näkökulmasta johdanto ei kuitenkaan suoraan paljasta kääntäjän käännösstrategiaa. Ruotsalainen Collinder (1948, 14) mainitsee, että on ollut itsestään selvää (*självlkart*) kunnioittaa vuoden 1849 *Kalevala*-laitosta, vaikka hän on myös lyhentänyt lähdetekstiä.

10 Vuonna 1923 Kalevalaseuran vuosikirjassa ilmestyi nimimerkin A. G.-K.:n ”ote ruotsinnoskoikeesta”. Kyseessä oli Akseli Gallen-Kallelan käännös *Kalevalan* 1. runosta.

1900-luvun loppuun mennessä *Kalevala* oli siis käännetty ruotsiksi jo moneen otteeseen. 1980-luvulla ilmestyi kuitenkin vielä yksi käänнос, jonka uutena kohderyhmänä olivat lapset. Kyseessä oli Viipurissa syntyneen opettajan Eli Margareta Wärnhjelmin käänнос vuodelta 1985. Muita vuosisadan lopun ja 2000-luvun alun ruotsintajia olivat Lars ja Mats Huldén, isä ja poika. Lars Huldén oli suomenruotsalainen kirjailija, pohjoismaisen filologian professori ja kääntäjä, ja hänen poikansa Mats on suomenruotsalainen muusikko, sanoittaja ja kääntäjä. 2000-luvun kääntäjät ovat ruotsinruotsalaiset Anders Larsson ja Lina Stoltz. Larsson on Ruotsissa syntynyt näyttelijä ja draamatikko, joka on asunut kauan Suomessa, ja Stoltz on Överkalixissa vaikuttava lasten- ja nuortenkirjailija.

Wärnhjelmin käännökseen *Kalevala berättad för barn* yksittäiset runot ovat uudelleen julkaistuja lainauksia Collanin käännöksestä. Wärnhjelmin opettajatausta näkyy siinä, että hän pyrkii antamaan lukijalle elämänviisautta kirjallisuuden muodossa ja välittämään tälle aikakauden kulttuurihistoriaa (Wärnhjelm 1985, 3). Hänen käännökseensä sisältää takakansitekstin mukaan kansalliseepoksen keskeisimmät kertomukset helppolukuisessa muodossa. Tämä näkyy myös siinä, että teoksen on kustantanut suomenruotsalainen oppimateriaaleihin erikoistunut pienkustantamo Svenska Läromedel. Käännökseen kannessa on Joseph Alasen *Kalevala*-aiheinen maalaus (ks. Ikonen ym. 2020). Kirjaan sisältyy myös luettelo muusta kuvituksesta. Esipuheen oli laatinut kääntäjän tytär Klara Maria Holmén, ja tämän allografisen kirjoituksen pääpaino on kääntäjän henkilöhistoriassa.¹¹

Kalevalan 150-vuotisjuhluvuonna 1999 *Kalevalasta* ilmestyi peräti kaksi ruotsinkielistä käännökstä, jotka olivat keskenään kuitenkin hyvin erilaisia. Ensimmäinen näistä oli Lars ja Mats Huldénin käänнос, joka ilmestyi Ruotsissa Atlantis-kustantamon maailmankirjallisuutta esittelevässä sarjassa. Käänнос ilmestyi myös Suomessa Söderströmin kustantamana. Käänнос on poikkeuksellisesti kahden kääntäjän yhteistyön tulosta, ja he ovat toimineet sisälehdellä ilmoitetun lyhyen tiedonannon mukaan tahoillaan itsenäisesti lukien ja kommentoiden kuitenkin toistensa raakakäännöksiä. Asiayhteydestä ei ilmene, onko kyseessä kääntäjien auktoriaalinen vai toimituksellinen allografinen periteksti. Käännökseen ei myöskään sisälly esipuhetta tai muita taustoittavia peritekstejä, mutta sisältöön (*Innehåll*) on liitetty Lönnrothin ingressien käännöksiä. Kustantamon mukaan aloite uudelleenkääntämiseen oli tullut Suomalaisen Kirjallisuuden Seuralta, Kalevalaseuralta ja kirjallisuuden vientikeskus FILLiltä. Käännökstä luonnehditaan takakansitekstissä ensimmäiseksi täydelliseksi ruotsinnokseksi sitten Collanin päivien.

Kenties erikoisin *Kalevalan* ruotsinnos on Anders Larssonin *Kalevala för lata* vuodelta 1999. Se saa pohtimaan, onko kyseessä ylipäänsä edes käänнос. Takakansitekstissä kirjaa markkinoidaan ”henkeväna ja hauskana tulkintana”, ja Larssonkin (1999, 87) kuvaa itseään lyhyessä jälkipuheessaan kirjan kirjoittajaksi, ei niinkään kääntäjäksi. Larssonin väliotsikot ovat kepeitä tyyliin ”Kalabalik i Kalevala” ja ”Kvinnornas Lemminkäinen”. Onkin ilmeistä, että tekijä ja kustantamo ovat tavoitelleet tällä 150-vuotiaalle eepokselle

11 Wärnhjelmin käännökseen toiseen painokseen (1988) sisältyy Stig Nystrandin esipuhe.

uusia kohderyhmiä, joilta *Kalevala* kenties muutoin jäisi lukematta. Larssonin lähdetekstinä on ollut Collinderin käännöksen neljäs painos (1970).

Tuorein käännös on Lina Stoltzin *Kalevala berättad för alla åldrar* vuodelta 2007, joka on suunnattu nimensä mukaisesti kaikille ikäryhmille. Sen on kustantanut pohjoisruotsalainen pienkustantamo Barents Publisher kuvittajanaan Jörgen Hammar.¹² Osa runoista on otettu Huldénien vuoden 2003 (sic!) *Kalevala*-painoksesta (Stoltz 2007, 126). Stoltzin ja Anderssonin käännökset ovat merkki siitä, että *Kalevalalle* on Ruotsissa 2000-luvulla pyritty etsimään uusia kohderyhmiä.

4 Yhteenveto

Tässä artikkelissa olemme tarkastelleet *Kalevalan* ruotsiksi julkaistuja käännöksiä ja niiden sisältämiä peritekstejä 1800-luvulta nykypäivään. Lähtökohtamme on ollut täydentää ruotsinkielisten *Kalevala*-laitosten (1. painokset) ja yksittäisten runojen käännöshistoriaa ja tarkastella niitä tarkemmin Genetten (2001) periteksti-käsitteen avulla. Artikkelimme nostaa esiin aiemmassa käännös- ja kirjallisuushistoriallisessa tutkimuksessa vähälle huomiolle jääneet sanoma- ja aikakauslehdistöissä sekä kirjamuotoisissa käännöksissä julkaistut peritekstit ja niiden annin nykytutkimukselle. Samalla se sisältää esityksen *Kalevalan* ruotsinkielisestä käännöshistoriasta sitten Setälän (1909) päivien. On ollut yllättävä havaita, että kaksikielisessä Suomessa kansalliseepoksen ruotsinkieliset käännökset ovat jääneet näinkin vähälle huomiolle.

1800-luvun alkupuolella ilmestyneet *Kalevalan* ruotsinnokset olivat aluksi yksittäisten runojen käännöksiä, ja ne koskivat nimenomaan *Vanhaa Kalevalaa*. 1830-luvulla käännökset ilmestyivät *Helsingfors Morgonblad* -sanomalehdessä ja 1840-luvulla *Litteraturblad för allmän medborgerlig bildning* -aikakauslehdessä. Molemmat olivat aikansa johtavia kirjallisia ja kulttuuripoliittisia lehtiä, joiden julkaisemisessa myös *Kalevalan* kääntäjillä oli oma roolinsa toimittajina ja avustajina. Ensimmäisinä *Kalevalan* yksittäisten runojen ruotsintajina profiloituivat Lönnrot, Runeberg, Snellman ja nykyisin vähemmän tunnettu E. A. Ingman. Myös myöhempinä vuosikymmeninä *Kalevalan* käännösotteita ilmestyi sanoma- ja aikakauslehdistöissä (esim. *Åbo Tidningar* ja *Suomi*-kirja), ja kääntäjinä toimivat muun muassa August Engelberg, Carl Gustaf Borg ja Rafael Hertzberg. Snellmania lukuun ottamatta kaikki *Kalevalan* ruotsintajat 1800-luvulla olivat syntyneet nykyisen Suomen alueella. Lisäksi moni *Kalevalan* ruotsintaja oli vasta uransa alkuvaiheessa, ja onkin kiinnostavaa, että monet tekivät käännöksiä sangen nuorina, jolloin heillä ei vielä ollut yhteiskunnallista asemaa (esim. Ahlqvist, Borg, Ingman ja Snellman).

1800-lukua voidaan yksittäisten runokäännösten osalta pitää *Kalevalan* ruotsinnosten kultakautena Suomessa: käännökset olivat verraten laajoja (esim. Engelberg 1850 ja

¹² Kirjasta ilmoitetaan erheellisesti, että se on kolmas painos vuodelta 2014. Kyseessä on tosiasiallisesti kirjan toinen painos.

Collan 1857), julkaisukanavat moninaisia ja kohderyhmät etsivät muotoaan. 1800-luvun alkupuolen ensimmäisiä käännöksiä ja kääntäjiä tarkasteltaessa voidaan todeta, etteivät kääntäjät juuri mainitse kohderyhmiään saati pohdi käännöstensä funktiota. Pikemminkin syntyy vaikutelma, että *Kalevalan* ensimmäiset kääntäjät julkaisivat ennen kaikkea vertaisilleen eli oppineille, jotka seurasivat ajan kansallista ja kansainvälistä kulttuurikeskustelua lähinnä Helsingistä käsin.

1800-luvulla ilmestyivät seuraavat kirjamuotoiset käännökset: Castrénin (*Vanha Kalevala* 1841), Collanin (*Uusi Kalevala* 1864 ja 1868) ja Hertzbergin (nuorisolle suunnattu käännös 1875 ja vapaa käännös 1884). 1900-luvulle tultaessa käännökset alkoivat selvästi monipuolistua, kun niiden kohderyhmät laajenivat esimerkiksi lapsiin (Dalström 1902). Edellisellä vuosisadalla kohderyhmänä oli ollut koulunuoriso (Ahlqvist 1853, 1862, Hertzberg 1875, Topelius 1875), mutta muutoin käännösten oletettuna kohderyhmänä oli ajan lukeva sivistyneistö. Sittenmin lapsille ja nuorille käänisivät etupäässä naiset (Dalström 1902, Wärnhjelm 1985 ja myöhemmin Stoltz 2007). Kirjamuotoisten käännösten joukossa on niin vapaita käännöksiä (esim. Hertzberg 1884) kuin mukaelmia (esim. Dalström 1902) ja lyhennelmiä (esim. Homén 1944). Lisäksi joukossa on kääntämisen ja proosan rajapinnoilla liikkuvia kokeiluja (esim. Larsson 2009).

Peritekstien näkökulmasta aineistostamme nousevat esiin erityisesti esipuheet, alannot ja muut huomautukset. Kääntämiseen liittyvät pohdinnat jäävät periteksteissä kuitenkin yllättävän vähälle huomiolle, eikä tässä suhteessa ole havaittavissa mainittavaa muutosta kolmelle vuosisadalle ulottuvalla tarkasteluajanjaksolla. Usein toistuva teema näyttää sen sijaan olevan viittaukset suomalaiseen mytologiaan ja kansanrunouteen (esim. Collan 1864, Dalström 1902 ja Collinder 1948). Esipuheissa nostetaan esiin myös joitakin yleiseurooppalaisia kysymyksiä liittyen esimerkiksi eeposten syntyhistoriaan (esim. Castrén 1841, Zilliacus 1944 ja Collinder 1948). Lähdeaineistona peritekstien sisältämään tietoon pitää suhtautua kriittisesti, koska on mahdollista, että viittaukset aiempiin julkaisuihin on häivytetty tarkoituksellisesti näkyvistä. Näin uuden julkaisun merkitystä on mahdollisesti haluttu painottaa. Kirjojen kustantamisen murros on korostanut myös markkinoinnin roolia esimerkiksi takakansitekstien laadinnassa.

Lopuksi on aiheellista kysyä, kenen käännös on *Kalevalan* kääntäjien keskuudessa saavuttanut suurimman klassikko- tai auktoriteettiaseman. Vaikka eniten uusintapainoksia on otettu Collinderin käännöksestä, vaikuttaa kuitenkin siltä, että useimmin *Kalevalan* ruotsintajat ovat käyttäneet lähdetekstinään Collanin käännöstä, joka vastaa tarkimmin alkuperäistä *Uutta Kalevalaa* ja joka on ollut käytettävissä kauemmin kuin Collinderin käännös. Nähtäväksi jää, kuinka *Kalevalan* käännöshistoriaa kirjoitetaan tulevaisuudessa mahdollisten uusien aineistojen ja näkökulmien avulla ja millainen on esimerkiksi 1900-luvulla ilmestyneiden käännösten vaikutus kansalliseepoksen tuleviin tulkintoihin. Selvää on kuitenkin se, että jatkotutkimusta tarvitaan. Esimerkiksi *Kalevalan* muille pohjoismaisille kielille laaditut käännökset ja niiden vastaanotto ovat monitieteinen aihealue, jossa riittää runsaasti tutkittavaa vielä lähes 200 vuotta ensimmäisen ruotsinkielisen käännöksen ilmestymisen jälkeen.

Lähdeluettelo

Sanoma- ja aikakauslehdistö

Fosterländskt Album I–II (1845).

Helsingfors Morgonblad 23.11.1835 (nro 91), 27.11.1835 (nro 92), 30.11.1835 (nro 93), 29.2.1836 (nro 17), 1.7.1836 (nro 47), 4.7.1836 (nro 48), 8.7.1836 (nro 49), 21.10.1836 (nro 79), 24.10.1836 (nro 80), 24.4.1837 (nro 30) ja 20.7.1840 (nro 54).

Ilmarinen. Illustrerad almanack för 1884 (1883).

Litteraturblad för allmän medborgerlig bildning 1.11.1848 (nro 12), 1.1.1849 (nro 1), 1.3.1849 (nro 3) ja 1.3.1856 (nro 3).

Lännetär. Album, utgifvet af vestfinska afdelningen 1.1.1877 (nro VI).

Spanska Flugan (1839).

Suomi, Tidskrift i fosterländska ämnen 1850 (10. vsk, 1851), 1851 (11. vsk, 1852), 1853 (13. vsk, 1854) ja 1856 (16. vsk, 1857).

Åbo Tidningar 25.1.1850 (nro 7) ja 5.4.1850 (nro 26).

Kirjamuotoiset käännökset

AHLQVIST, AUGUST 1853: *De fem första sångerna af Kalevala med svensk ordbok*. Öhmanska bokhandeln, Helsinki.

——— 1862: *De tio första sångerna ur Kalevala med svensk ordbok och mythologiska förklaringar*. Tikkanen, Helsinki.

BOEHM, ALEXANDER 1869: *Joukahainens sångarstrid med Väinämöinen*. (Fritt efter Kalevala.) Theodor Sederholms boktryckeri, Helsinki. (Eripainos.)

BORG, CARL GUSTAF 1851: *Kullervo*. En episod ur Kalevala. (Öfvertryck ur Tidskriften Suomi 1850.) Öhmanska bokhandeln, Helsinki.

——— 1852: *Lemminkäinen, en sång-cykel ur Kalevala*. Tryckt hos J. C. Frenckell & Son, Helsinki. (Omakustanne.)

CASTRÉN, MATTHIAS ALEXANDER 1841: *Kalevala. Förra och Sednare Delen*. J. Simelii Enka, Helsinki.

COLLAN, KARL 1864: *Kalevala. Efter andra original-upplagan I*. Theodor Sederholms boktryckeri, Helsinki.

——— 1868: *Kalevala. Efter andra original-upplagan II*. Theodor Sederholms boktryckeri, Helsinki.

——— 1922: *Kalevala efter andra originalupplagan. Förra delen*. 2. painos. Holger Schildts förlagsaktiebolag, Helsinki.

——— 1922: *Kalevala efter andra originalupplagan. Senare delen*. 2. painos. Holger Schildts förlagsaktiebolag, Helsinki.

COLLINDER, BJÖRN 1948: *Kalevala*. Med illustrationer av Axel Gallen-Kallela. Aktiebolaget Bokverk, Tukholma.

——— 1970: *Kalevala*. Svensk tolkning av Björn Collinder. 4. paranneltu painos. Forum, Tukholma.

DALSTRÖM, ELSA 1902: *Kalevala. Ny bearbetning för ungdomen*. Med 10 helsidesplanscher efter S. A. Keinänen. De gyllene böckerna III. Albert Bonniers förlag, Tukholma.

FRANZÉN, FRANS MICHAEL = GROTENFELT, KUSTAVI 1886: *Moniahta lehti Suomen sivistyshistoriaa. Esiin toi Kustavi Grotenfelt*. VII. Fr. M. Franzénin yrittämä käännös Kalevalasta v. 1837. *Suomi. Kirjoituksia isän-maallisista aineista*, 81–86. Toinen Jakso. 19 Osa. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

GALLEN-KALLELA, AKSELI 1923: *Kalevalan 1. runo. Ote ruotsinnoskoikeesta. Kalevalaseuran vuosikirja* 3, 147–158. WSOY, Porvoo.

HERTZBERG, RAFAEL 1875: *Kalevala berättad för ungdom*. Med 8 teckningar af R. W. Ekman. K. E. Holm's förlag, Helsinki.

——— 1884: *Kalevala. Fri öfversättning*. G. W. Edlund, Helsinki.

- HOMÉN, OLAF 1944: *Kalevala. Förkortad svensk upplaga*. Förlaget Bro, Turku.
- 1944: *Kalevala. Förkortad svensk upplaga*. Natur och Kultur, Tukholma.
- 1946: *Kalevala. Förkortad svensk upplaga*. Tarkistettu laitosp. Förlaget Bro, Turku.
- 1946: *Kalevala. Förkortad svensk upplaga*. Tarkistettu laitosp. Natur och Kultur, Tukholma.
- 1947: *Kalevala. Förkortad svensk upplaga*. Tarkistettu laitosp. Förlaget Bro, Turku.
- HULDÉN, LARS – MATS HULDÉN 1999: *Kalevala. Finlands nationalepos*. Atlantis väljer ur världslitteraturen. Söderström ja Atlantis, Helsinki ja Tukholma.
- LARSSON, ANDERS 1999: *Kalevala för lata*. Schildts, Helsinki.
- LÖNNBECK, ALBIN 1894: *Sagan om Kalevala och Pohjola. Skandinaviska och finska guda- och hjältesagor för barn*, 160–217. K. E. Holms förlag, Helsinki.
- STOLTZ, LINA 2007: *Kalevala berättad för alla åldrar*. Ill. Jörgen Hammar. Barents Publisher, Överkalix.
- 2014: *Kalevala berättad för alla åldrar*. Ill. Jörgen Hammar. 3. painos. Barents Publisher, Överkalix.
- TOPELIUS, ZACHARIAS 2019 [1875]: *Boken om vårt land. Maamme kirja*. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 831. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsinki.
- WÄRNHJELM, ELI MARGARETA 1985: *Kalevala berättad för barn*. Ab Svenska Läromedel, Espoo.
- 1988: *Kalevala berättad för barn*. 2. painos. Pegas, Lund.
- ZILLIACUS, VILHELM 1944: *Kalevala i urval av Vilhelm Zilliacus*. Skrifter utgivna av Modersmålläraarnas förening 61. Svenska Bokförlaget Albert Bonnier, Tukholma.

Muu kirjallisuus

- AARNIPUU, PETJA (toim.) 2012: *Kalevala maailmalla. Kalevalan käänntösten kulttuurihistoria*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia, Tieto 1379. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura ja Kalevalaseura, Helsinki.
- ANTTONEN, PERTTI – MATTI KUUSI 1999: *Kalevala-lipas*. Uusi laitosp. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 740. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- GENETTE, GÉRARD 2001 [1989]: *Paratexte. Das Buch vom Beiwerk des Buches*. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main.
- GERSTENBRÄUN-KRUG, MARTIN 2018: Paradigma Paratextualität. Einsichten und Aussichten. Zum Potential eines paratextuellen Forschungsansatzes für die Beschreibung moderner Autorschaft. MARTIN GERSTENBRÄUN-KRUG ja NADJA REINHARD (toim.): *Paratextuelle Politik und Praxis. Interdependenzen von Werk und Autorschaft*, 53–70. Böhlau Verlag, Wien. <https://doi.org/10.7767/9783205208396.53>
- HOSIAISLUOMA, YRJÖ 2003: *Kirjallisuuden sanakirja*. WSOY, Helsinki.
- HÄKKINEN, KAISA 2019: Matias Aleksanteri Castrén ja Kalevalan ruotsinnos. *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* 97, 237–262. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki. <https://doi.org/10.33340/susa.79463>
- HÄNNINEN, LAINA 1928: *Luettelo ennen v. 1927 painetusta Kalevalaa koskevasta kirjallisuudesta*. Publicationes Societatis bibliophilorum Fenniae 1. Societatis bibliophilorum Fenniae, Helsinki.
- IKONEN, EERO ym. (toim.) 2020: *Joseph Alanen. Jugend, Kalevala, Tampere*. Tampereen taidemuseon julkaisu 177. Tampereen taidemuseo, Tampere.
- Kalevala maailmalla 2020. Saatavilla <http://kalevalamaailmalla.kalevalaseura.fi/> [viitattu 5.5.2020].
- KOSKINEN, KAISA – OUTI PALOPOSKI 2015: *Sata kirjaa, tuhat suomennosta. Kaunokirjallisuuden uudellenkääntäminen*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1410. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- LAUKKANEN, LIISA – LÖNNROTH, HARRY 2018: Kalevalan ruotsinkieliset käänntökset 1835–2018. MARKO LAMBERG, ULLA PIELA ja HANNA SNELLMAN (toim.): *Satunmaisesti Suomessa*, 297–302. Kalevalaseuran vuosikirja 97. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- LÖNNROT, ELIAS 2005 [1862]: *Kalevala 1862. Lyhennetty laitosp*. Tärkeimmillä selityksillä koulujen tarpeeksi varustanut Elias Lönnrot. Suomalaisen kirjallisuuden klassikoita. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

- LÖNNROT, ELIAS 1964 [1849]: *Kalevala*. 24. painos. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 14. osa. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- PURANEN, RAUNI 1985: *The Kalevala abroad. Translations and foreign-language adaptations of the Kalevala*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- REINHARD, NADJA 2018: Paratextuelle Politik und Praxis – Einleitung. MARTIN GERSTENBRÄUN-KRUG ja NADJA REINHARD (toim.): *Paratextuelle Politik und Praxis. Interdependenzen von Werk und Autorschaft*, 9–36. Böhlau Verlag, Wien. <https://doi.org/10.7767/9783205208396.9>
- RIIKONEN, H. K. 2007: Tutkimuskohteena suomennosten historia. H. K. RIIKONEN ym. (toim.): *Suomennoskirjallisuuden historia* 1, 13–21. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1084. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- 2010: Käännösten historia, kirjallisuushistoria, kulttuurihistoria. RITVA HARTAMA-HEINONEN ja PIRJO KUKKONEN (toim.): *Kiasm*, 137–148. Acta Translatologica Helsingiensia 1. Helsingin yliopisto, Helsinki.
- RUNEBERG, JOHAN LUDVIG 1982: *Samlade skrifter av Johan Ludvig Runeberg* 13:2. *Kommentar till lyriska översättningar*. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 506. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsinki.
- SETÄLÄ, E. N. 1909: Kalevalan kääntäjistä ja käännöksistä. *Valvojan Kalevalavihko*, 166–264. Otava, Helsinki.
- STANITZEK, GEORG 2004: Texte, Paratexte, in Medien: Einleitung. KLAUS KREIMEIER ja GEORG STANITZEK (toim.): *Paratexte in Literatur, Film, Fernsehen*, 3–19. Akademie Verlag, Berlin.
- Tieteen termipankki 2020: Nimitys: parateksti. Saatavilla <https://www.tieteen termipankki.fi/wiki/Nimitys:parateksti/> [viitattu 27.1.2020].
- TUUSVUORI, JARKKO S. 2007: *Kulttuurilehti 1771–2007*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1131. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- ÖLLER, RAGNAR 1920: *Ett kvarts sekel av vårt litterära liv: 1828–1853*. I. Poesin. Söderström & C:o förlagsaktiebolag, Helsinki.

HARRY LÖNNROTH and LIISA LAUKKANEN: Kalevala in Swedish. Swedish translations of the Finnish national epic and their peritexts between the 19th and 21st centuries

The Finnish national epic *Kalevala* was first published in 1835–1836 (known as *Vanha Kalevala*, the *Old Kalevala*) and then again with new material in 1849 (known as *Uusi Kalevala*, the *New Kalevala*). It is one of the few representatives of Finnish literature that can be considered as being a part of world literature. *Kalevala* was the creation of Elias Lönnrot (1802–1884), and up until now has been translated in over 60 languages. In addition to those in verse, *Kalevala* in other languages include various prose translations, abridged editions and whole or partial translated adaptations.

This article examines the history of *Kalevala* translations in Swedish, a subject that has been given little attention in previous studies. Our research has two objectives: compiling the Swedish translation history of the Finnish national epic between the 19th and 21st centuries and examining the peritexts in these translations. There is, hence, a vast chronological arc, whereupon the historical review of the translations in our study precedes the peritextual analysis. In literary and translation studies, *peritext* refers to textual material surrounding a text (Genette 1989; Hosiaisuus 2003). We ascertain what peritexts are found in the history of *Kalevala* translations in Swedish and what they are able to reveal and what they can provide in terms of history of translation. Issues such as the strategy, intention and target audience of each translator are the focus. We analyse peritexts using qualitative close reading as the methodology,

and this is how we will get further information on how *Kalevala* has been translated into Swedish at different points in time. Our materials comprise both the first published printings of *Kalevala* translations in Swedish in book form and individual translated verses found in newspapers and magazines between the 19th and 21st centuries (see Laukkanen–Lönnroth 2018, wherein we also documented some unpublished *Kalevala* translations in Swedish). The novelty of our research is primarily the utilisation of old newspaper and magazine publications in regard to the history of *Kalevala* translations and its peritexts.

According to researcher of *Kalevala* translations and translators E. N. Setälä (1909, 166), it was “natural for Swedish to be the language into which *Kalevala* was first attempted to be translated, and it was also natural for all the translators to be Finns”. The study of the history of *Kalevala* translations in Swedish however, despite Setälä’s statements, had never been established. Regarding the general history of *Kalevala* translations, the most important publications, in addition to Setälä, include *The Kalevala abroad. Translations and Foreign-language Adaptations of the Kalevala* by Rauni Puranen (1985), *Kalevala-lipas* (‘The Kalevala chest’) by Pertti Anttonen and Matti Kuusi (1999, new edition) and *Kalevala maailmalla. Kalevalan käännösten kulttuurihistoria* (‘*Kalevala* out in the world: the cultural history of *Kalevala* translations’) edited by Petja Aarnipuu (2012). This article is based on the research we carried out while compiling a bibliography of *Kalevala* translations in Swedish between 1835 and 2018 (Laukkanen–Lönnroth 2018). The latest study on the history of *Kalevala* translations is Kaisa Häkkinen’s article on Matthias Alexander Castrén’s Swedish translation (2019).

We take a contextualised point of view in terms of cultural history, which emphasises the interactive relationship between history, literary history and cultural history of the translations (e.g. Riikonen 2007, 2010). We do not compare the translated texts to one other. Instead, we highlight those texts which give new insight to the history of *Kalevala* translations in Swedish. Together with the translations, we present the translators and the publishers and, in particular, we analyse the translators’ prefaces and other texts in which they expound upon the functions and target audiences of their translations. However, almost all the books have no proper preface, but there often is, for example, a blurb on the back cover that clarifies the purpose of the translation, mostly from the publisher’s point of view. Those that had a dust jackets, however, almost without exception, are now missing it. Peritexts provide information on translator’s outlook on their work and link the translation as part of their specific period and cultural context.

Harry Lönnroth
harry.h.lonnroth@jyu.fi
Ruotsin kieli

Kieli- ja viestintätieteiden laitos
40014 Jyväskylän yliopisto

Liisa Laukkanen
liisa.s.laukkanen@jyu.fi
Saksan kieli ja kulttuuri
Kieli- ja viestintätieteiden laitos
40014 Jyväskylän yliopisto

NIINA HÄMÄLÄINEN

Säe säkeeltä

Väinö Kaukosen säetutkimukset Kalevalasta

1 Kiista Kalevalasta

Tarkastelen artikkelissani¹ kirjallisuudentutkija Väinö Kaukosen (1911–1990) säetutkimuksia *Kalevalasta* pohtien niiden suhdetta Elias Lönnrotin toimitustapoihin ja lähdeaineistoon. Suhteutan ensin säetutkimukset folkloristiikan tutkimushistoriaan, jossa yhtäältä kaivattiin *Kalevalan* kriittistä laitosta, toisaalta kiistettiin eepoksen sopivuus tutkimusaineistoksi ja -kohteeksi. Tämän jälkeen avaan Kaukosen säetutkimusten toimintatapoja ja haasteita sekä osoitan vaihtoehtoisia tapoja lähestyä Lönnrotin toimitustyötä. Artikkelini pohjautuu viime vuosikymmeninä tapahtuneeseen *Kalevala*-tutkimuksen uuteen tulemiseen. *Kalevala* tutkimuskohteena elpyi folkloristiikassa 1990-luvulla, kun eeposta ryhdyttiin tutkimaan alati muotoutuvana tekstualisaatioprosessina (Honko 1999; Anttonen 2004). Tämän seurauksena myös Kaukosen säetutkimuksiin alettiin kiinnittää huomiota (Hyvönen 2001; Hämäläinen 2012). Lisäksi tuore *Kalevalasta* laadittu kriittinen editio, *Avoin Kalevala*, arvioi uudelleen Kaukosen tutkimuksia ja niiden suhdetta Lönnrotin lähdeaineistoon (<http://kalevala.finlit.fi>).

Kalevala on ollut keskustelun ja kiistelyn aiheena läpi folkloristiikan suomalaisen tutkimushistorian.² Tieteenalan pohja luotiin *Kalevalan* (1835; 1849) ilmestymisen jälkimainingeissa. Itse aineiston kartuttaminen tarkoitti useita vuosikymmeniä sitä, että

1 Kiitän lämpimästi Pekka Laaksosta artikkelini asiantuntevasta kommentoinnista ja keskusteluista.

2 Kaarle Krohn totesi 1896, että ”mielipiteet Kalevalan kokoonpanosta ovat olleet ja ovat vieläkin kovasti häilyväisiä” (Krohn 1896, 157). Sata vuotta myöhemmin Lauri Honko kirjoitti, että ”Kalevala oli yhtä paljon, ehkä enemmänkin väittelyjen kuin yksisilmäisen ihailun kohde” (Honko 1987, 141). Seppo Knuuttilan mukaan ”Kaikki mitä Kalevalasta ja sen eri versioista on kirjoitettu, on vahvistanut eeposta ja lisännyt sen mainetta” (Knuuttila 2008, 382). Ks. Pekka Laaksosen kirjoitukset Väinö Kaukosesta 1980 ja 2002. Julius Krohn aloitti tutkimuksensa *Kalevalaan* pohjautuen, mutta muutti käsityksiään työn kuluessa: ”– – painettu Kalevala, – – ei ollenkaan sovi tieteellisten tutkimusten perustaksi” (Hautala 1954, 191).

keruumatkoilla haettiin runotoisintoja *Kalevalaa* varten. Jouko Hautala (1954, 136) huomauttaa, että oppiainetta, kansanrunoudentutkimusta, olisi voinut sen varhaisessa vaiheessa nimittää *Kalevalan* tutkimukseksi. Huolimatta siitä, että 1800-luvun viimeisillä vuosikymmenillä suuntauduttiin Julius Krohnin johdolla *Kalevalan* lähdeaineistona oleisiin runotoisintoihin, sävytti *Kalevala* tieteellistä keskustelua ja käsitteitä pitkään (mm. Krohn, J. 1885; Krohn, J. 1888; Krohn 1903–1910; Krohn 1918; Kuusi 1963).

Syvin kiista on liittynyt *Kalevalan* ja sen taustalla olevan lähdeaineiston, kalevalamittaisen kansanrunon, väliseen suhteeseen, siihen onko *Kalevala* aito, kansanrunoutta mahdollisimman totuudenmukaisesti representoiva eepos vai Lönnrotin itsensä sepittämä, kirjallinen teos. Taustalla on ajatus perinnetekstin editoinnin ja kääntämisen suorasta yhteydestä lähdeaineistoon. Pertti Anttosen mukaan *Kalevala* kirjallisena representatona viittaa sekä Lönnrotin laatimaan eepokseen että 1800-luvun aatteelliseen kontekstiin, missä se syntyi. Tämä on myös yksi syy siihen, että *Kalevala* on sijoitettu kirjallisuuden piiriin, ulos muista, ”autenttisista” suullisiin pohjaavista runotallenteista. (Anttonen 2004, 389.)³ Lönnrot itse oli tietoinen niin kirjallisuushistorian tunnetuimman ja vaikutusvaltaisimman ”väärennöksen” (Nyqvist–Oja 2018, 119), *Ossianin laulujen*, autenttisuuskiistasta (Honko 1987, 152) kuin oman työnsä lähdekriittisestä luonteesta. *Vanhan Kalevalan* (1835) loppuun hän liitti toisintoluettelon ja selvitti eepoksen syntyä suhteessa laulajien tapaan tuottaa runoa: ”Alkutarinaan, joka ei suinkaan ollut nykyisen runon laajuinen, [kutoivat] liittivät runoniekat polvi polvelta omia [rihmojaan] kuteitaan tehden sitä vielä tänäkin päivänä –” (Borenus–Krohn 1895, 2). Myös *Uuteen Kalevalaan* (1849) oli tarkoitus tulla erillinen toisintoliite, mutta työ jäi tekemättä, todennäköisesti runoaineiston valtavan määrän ja työn vaatavuuden vuoksi (Krohn 1918, 8).

Lönnrot ei peitellyt toimitustapojaan, mutta häivytti tarpeen tullen itsensä eeposkokonaisuuden lopputuloksesta (Hämäläinen 2012, 73–78; Apo 2008a, 366). Työversioista riippuen Lönnrot asetti itsensä eri asemiin. Varhaisessa vaiheessa hän vertasi itseään muihin kansanrunojulkaisijoihin, kuten Zacharias Topelius vanhempaan (VT 5, 168). Myöhemmin samastumispinta löytyi runolaulajista. Lönnrotin sanoin: ”itse loimesijaksi, aikahtime laulajaksi, (toisin sanoen) pidin itseäni hyvänä laulajana siinä kuin hekin itseään” (VT 5, 403). Toisaalta Lönnrot etäännytti erityisesti *Kalevalan* esipuheissa oman osuutensa kokoonpanossa esittelemällä toimitustapojaan passiivissa: ”On runoja kaikella ahkeruudella pyritty sovittamaan” tai luonnehtiessaan työtään ”järjestämiseksi” (Kaukonen 1948, 12). Lisääntyvät keruumatkat ja *Vanhan Kalevalan* vastaanotto asettivat Lönnrotin uuteen rooliin. Erityisesti laajennetun eeposversion toimitustyön taustalla vaikutti autenttisuuskiista *Ossianin laulujen* kansanomaisuudesta. Lönnrot vastasi omalta osaltaan autenttisuuden vaatimuksiin esittämällä avoimesti *Kalevalan* lähdeaineiston⁴:

3 Suullinen, tallennettu kansanrunoaineisto on julkaistu *Suomen Kansan Vanhat Runot* -kirjasarjassa (1908–1948, 1997), joka on saatavilla myös verkossa <http://skvr.fi>.

4 Toisaalta Lönnrot piti runoaineiston itsellään aina vuoteen 1874.

Epäilyksen poistamiseksi Kalevalan laulujen alkuperäisestä keräämästä kansan suusta ovat kaikki eri kirjoittajilta tehdyt kokoukset keruumatkoillansa säilyttävät S K Seuran kirjain seassa. Niiden avulla voipi epäiliä visseytyä, näitä ei ilman mietityn olevan. (Borenius–Krohn 1895, 2.)

Kalevalan ilmestyttyä 1835 oli selvää, että eepos edusti kaivattua esitystä suomalaisten varhaisesta historiasta, kielestä ja maailmankuvasta (Honko 1987; Anttila 1931). Lönnrotin katsottiin löytäneen muinaisen eepoksen, eikä sen lähdeaineiston selvitys laajemmin kiinnostanut ennen 1850-lukua, vaikka osa omakohtaisesti runokulttuuria tuntevista suhtautuikin kriittisesti Lönnrotin kokoonpanoon (Apo 2008a, 368–372). *Kalevalan* jälkeistä keruu-aikaa sävytti ihaileva, kansallis-idealistinen suhtautuminen Lönnrotin työhön, ja suomalaisuus ja suomen kieli *Kalevalan* heijastamina nousivat tärkeimmiksi runokeruun periaatteiksi (Haavio 1931, 29). Martti Haavio kuvaa *Kalevalan* ilmestymisen jälkeistä innostusta ja sen vähittäistä muuttumista tieteellisempään suuntaan seuraavasti:

Vuoden 1880 tienoilla tapahtui kansanrunouden keruun ja tutkimuksen historiassa Suomessa valtava murros. Tähänastinen suurin piirtein idealistinen suhtautuminen kansanrunouteen muuttui ratkaisevasti realistiseksi suhtautumiseksi, käyttäksemme kirjallisuuden historian oppisanastoa. (Haavio 1931, 55.)

Haavio suhteuttaa kansanrunouden tutkimuksen paradigman muutoksen laajempaan maailmankatsomukselliseen murrokseen, evolutionistiseen (realistiseen) ajatteluun, jonka vaikutus näkyi myös muilla aloilla, kuten kielitieteessä ja kirjallisuudentutkimuksessa (Haavio 1931, 56–57). Maantieteellis-historiallinen menetelmä, runon alkumuodon sekä sen syntyajan ja -paikan etsiminen, muodostui tieteenalan peruskohteeksi. Tämä syvensi käsitystä *Kalevalasta* epäaitona ja sopimattomana varsinaisen folkloristiikan tutkimuskohteeksi.

Ajatus *Kalevalan* epäaitoudesta jäi sitkeästi elämään ja Lönnrotin työtä on yhä uudestaan haluttu korjailta uusilla kokoonpanoilla. Krohnien jälkeen oppituolien haltijat, ensin Martti Haavio (1952; 1980), sitten Matti Kuusi (1976; 1980), laativat vastineensa Lönnrotin teoksille tarkoituksena palauttaa Lönnrotin ”turmelemat” runot niiden alkuperäiseen asuun (Haavio 1952). *Kalevala*-tutkimuksen ongelmana onkin ollut se, että eeposta tutkittaessa on toistuvasti päädytty tarkastelemaan sitä osana runokulttuuria, jolloin kiista eepoksen aitoudesta on osoittautunut esteeksi sen tutkimiselle (Anttonen 2004, 381; Honko 1987; Lehtipuro 1985). Eija Stark (2019, 72) jatkaa todeten, että folkloristeille *Kalevala* on ollut jonkinlainen akilleenkantapäätä. Siitä sanouduttiin jo varhain irti epäaitona tutkimuskohteena, mutta toisaalta koko oppiala ja sen ensimmäinen maantieteellis-historiallinen menetelmä syntyivät eepoksen ympärille. Myös Satu Apo (2008a) ja Pertti Anttonen (2004) ovat korostaneet *Kalevalan* tutkimushistoriallista kaksijakoisuutta: eepos ei kirjallisena kansanrunon esityksenä ole sopinut folkloristien aineistoksi, mutta oppialan tutkijoilla on pohjimmiltaan ollut aina oikeus sen määrittelyyn ja keskusteluun siitä.

Tätä vasten kirjallisuudentutkija Väinö Kaukosen säetutkimukset *Kalevalasta* ovat kiinnostava jatkumo keskustelulle *Kalevalan* ja kansanrunoaineiston välisestä suhteesta. Kaukosen tutkimukset ilmestyivät 1939, 1945 ja 1956, vuosina, jolloin folkloristiikassa siirryttiin maantieteellis-historiallisen menetelmän sidoksesta kohti kulttuuria laajemmin ymmärtävään tutkimusotteeseen. Runojen kokonaisvaltaisemmassa tarkastelussa korostuivat aikaisemmin huomiotta jäänyt runoilijayksilö ja tämän persoona. (Hautala 1954, 350–351.) Runoilijayksilön kautta folkloristiikka lähentyi kirjallisuudentutkimusta, mutta sanoutui samalla irti kirjallisen teoksen, *Kalevalan*, tutkimuksesta (Kuusi 1963).⁵ Toisaalta sotien jälkeen *Kalevalaa* tarvittiin kansallisen itsetunnon nostattamiseksi, kuten Lauri Honko (1987, 50–51) huomauttaa. Tähän tarpeeseen Kaukosen tutkimukset omalla tavallaan vastasivatkin, mutta samalla *Kalevala*-tutkimus siirtyi kirjallisuustieteen puolelle.⁶ Kirjallisuudentutkijana Kaukosella oli selkeä näkemys *Kalevalan* luonteesta: se oli Lönnrotin luoma kirjallinen taideteos, joskin vahvasti kansanrunoihin pohjaava. Eeposta oli tutkittava kirjallisuudentutkimuksen puolella ja nimenomaan Lönnrotin luomistyötä vasten. (Kaukonen 1948, 27, 52; 1956.)

2 Kalevalan toisinnot

Ajatus *Kalevalan* kriittisestä laitoksesta on yhtä vanha kuin *Kalevalakin*. Runojen lähteiden koonti oli esillä jo Lönnrotin ensimmäisen eeposversion, *Alku-Kalevalan* (*Runokokous Väinämöisestä*) valmistuessa joulukuussa 1833. Käsikirjoituksena säilyneen kokonaisuuden esipuheeksi tarkoitettussa hahmotelmassa Lönnrot ehdotti seuraavaa: ”Olisi asian mukaan panna nämä erilaadutki joko alalehteen tai jälestäpäin näytteeksi ja osviitoiksi, vaan sitä emme ole siitä syystä tehneet, että pengoimma ylen suureksi kirjan sillä kasvavan” (Borenus–Krohn 1891, 5).⁷ Käsitellessään kokouksessaan *Runokokousta Väinämöisestä* Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (SKS) esitti toiveen, että ”toimitettaisiin kriittillinen, kaikilla saatavissa olevilla toisunnoilla varustettu painos” (SKS:n pöytäkirja 7.5.1834).

Myös Lönnrotin työn luonteen ymmärtäneet nostivat kriittisen laitoksen esille. Laajalti Savossa kansanrunoja kerännyt ja jo ennen Lönnrotia niitä julkaissut Carl Axel Gottlund oli tarkasti selvillä siitä, minkälaista kansanrunoaineistoa Lönnrot oli työssään

5 Väinö Kaukonen puhuu jopa rajusta ja dramaattisesta *Kalevalan*-vastaisesta suuntauksesta suomalaisessa folkloristiikassa toisen maailmansodan jälkeen (Kaukonen 1988, 169). Tällä Kaukonen viittaa Matti Kuusen ja Martti Haavion näkemyksiin, jotka korostivat Lönnrotin työn puutteellisuutta ja epäaitoutta ja jotka Kaukosen mukaan vahvistivat oppiaineen ristiriitaisia käsityksiä ”kalevalaisesta” runoudesta (ks. mts. 169–176; myös 1987). Ks. lisää Laaksonen 2002.

6 Väinö Kaukosen näkemykset *Kalevalasta* kirjallisuudentutkimuksen kohteena ohjasivat osin myös folkloristien käsityksiä (ks. Kaukonen 1988, 57–59; Laaksonen 2002). Vielä vuonna 1958, arvostellessaan Kaukosen *Uuden Kalevalan* säetutkimuksen, Lauri Honko oli sillä linjalla, että *Kalevalaa* voidaan parhaiten tutkia kirjallisuudentutkimuksen lähtökohdista käsin. Hongon käsitys muuttui myöhemmin (Honko 1999).

7 Lönnrot liitti runotoisinnot myöhemmin *Vanhan Kalevalan* loppuun.

käyttänyt ja missä määrin tämä oli runoja muokannut kirjalliseen julkaisuun sopiviksi (ks. Laaksonen 2005, xii). Gottlund totesi Lönnrotin työstä seuraavasti:

[Lönnrot] tavoitti soahaksensa Kalevalansa Homeruksen Iliadin tahi Odyssean kanssa yhtä veroiseksi – – Täksi tarpeeksi täytyi hänen venytteä näitä Väinämöisen runoja hyvin pitkiksi ja moneksi, soahkseen heijät sillä tavoin hyvin paisumaan; jonka vuoksi hään milloin taitavasti, milloin taitamattomasti, siihen mätti ja sevoitti varsin eriluontoisia ja erin-aikuisia aineita – –. (Gottlund 1847.)

Myös M. A. Castrén⁸ ja D. E. D. Europaeus esittivät kriittisiä näkökantoja Lönnrotin työhön. *Kalevalan* laajennetun painoksen ilmestyttyä molemmat ehdottivat laulajien esittämien runojen ja runosikermien julkaisemista sellaisinaan (Kaukonen 1956, x; Castrén 1850). Europaeus toivoi, että runotoisinnot toimitettaisiin niin, että selviäisi, millä eri tavoin niitä eri alueilla laulettiin: ” – – att i tid föränstalta en grundlig forskning efter all sängtraktens runor på hvar sin ort ända ifrån yttersta ryska Karelen begynnandes” (Europaeus 1854).

SKS:n piirissä toisintohankkeeseen ryhdyttiin vasta vuosikymmeniä myöhemmin, vaikkakin idea kriittisestä laitoksesta oli ollut esillä jo 1830-luvun alkupuolella seuran kokouksessa. Vuonna 1866 keskusteltiin Otto Donnerin aloitteesta toisintojen julkaisemisesta tarkoituksena saada kokoon ”kaikki ne aineet, joista nykyinen *Kalevala* on kokoonpantu” (SKS:n pöytäkirja 7.12.1866). Kansanrunojen toisintojen julkaiseminen aloitettiin Donnerin johdolla Kullervo-runoista, mutta hanke laajeni käsittämään kaikki *Kalevalan* aihepiiriin liittyvät toisinnot. Keräysten alkuunpanijana toimi A. A. Borenius, jonka perusteellinen muistiinpanotekniikka ja runojen järjestelytyö lisäsivät tietoa runojen konteksteista, kuten keruupaikoista ja laulajista. Runojen keruun ja järjestämisen tehtävänä oli ensisijaisesti *Kalevalan* aitouden osoittaminen. (Hautala 1954, 197–199.)⁹

Toisintohankkeen systemaattinen laajentuminen edellytti kuitenkin paradigman muutosta, irrottautumista *Kalevalasta* kohti kansanrunojen tieteellistä keruuta ja tutkimusta sekä maantieteellis-historiallisen menetelmän avauksia. Varsinainen eepoksen ja runoaineiston kriittinen vertailu ei olisi aikaisemmin tullut edes kysymykseen, sillä Lönnrot piti itsellään runomuistiinpanot ja kokoelmat vuoteen 1874 (Krohn 1918, 20). Kaarle Krohn kiteytti maantieteellis-historiallisen säetutkimuksen periaatteet seuraavasti:

Säetutkimuksen tarkoituksena on saada selville: mitkä säkeet ovat tutkittavana olevaan runoon alkuaan kuuluneet ja mitkä ovat sekaantuneet muista runoista; mikä on kunkin runoon kuuluvan säkeen alkuperäinen muoto ja paikka; min-käläinen siis itse runo on ollut sitä seipittäessä (Krohn 1918, 51).

8 Vaikka Castrén katsoi *Kalevalan* olevan ns. aito muinaiseepos, johon Lönnrot ei ollut mitään lisännyt, hän jo eeposta ruotsintaessaan (ilm. 1841) oli sitä mieltä, että eepokseen olisi liitettävä sana- ja kommenttiosa (Häkkinen 2019, 255, 251).

9 Otto Donnerin ja A. A. Boreniuksen (ja Berner ym.) myötävaikutuksesta alkoi vähitellen suunnitelmallinen kansanrunojen tieteellinen keruujakso (Haavio 1931, 52; Krohn 1918, 30).

Julius Krohnin *Kalevalan toisinnot* julkaistiin 1888. Julius Krohnin ja Aksel Boreniuksen toimittama *Kalevalan esityöt I–III* (1891–1895) oli alun perin tarkoitettu liitteeksi *Kalevalan toisinnot* -hankkeelle, mutta vakiintui itsenäiseksi tutkimukseksi toisintohankkeen laajennuttua maantieteelliseen ja lajikeskeiseen esitystapaan (Krohn 1896, 158). Kalevalamittaisen kansanrunon teossarja *Suomen Kansan Vanhat Runot* jatkoi Kalevalan alkuperäistekstien kriittistä julkaisemista entistä perusteellisemmin maantieteellisesti, lajikeskeisesti ja sisällöllisesti.

3 *Kaukosen säetutkimusten tehtävät*

Väinö Kaukonen laati yksityiskohtaiset säetutkimukset *Vanhasta ja Uudesta Kalevalasta*, joista ensimmäinen oli hänen väitöskirjansa: *Vanhan Kalevalan kokoonpano I* (1939), jatkona sen toinen osa (1945) sekä seuraavalla vuosikymmenellä ilmestynyt *Elias Lönnrotin Kalevalan toinen painos* (1956). Kuten Satu Apo (2008b, 376) toteaa, Kaukosen säetutkimusten voi katsoa täyttävän 1830-luvulla SKS:n piirissä esitetyn toiveen *Kalevalan* kriittisestä laitoksesta. Säetutkimusten tarkoituksena on ollut löytää jokaiselle *Kalevalan* säkeelle sen lähin vastine tallennetuista kansanrunoista. Työn laajuudesta saa kuvan jo *Kalevalan* säemääriä katsomalla: *Vanhassa Kalevalassa* säkeitä on 12 078, *Uudessa Kalevalassa* 22 795.

Kaukosen alkuperäinen tutkimusidea pohjautui Julius Krohnin esittämään käsitykseen *Kalevalasta* Lönnrotin kokoonpanona ja kokoonpanon taustoista. Krohn totesi: ”Erittäinkin on minun täytynyt luopua siitä luulosta, että kaikilla painetun *Kalevalan* seikoilla on vastineensa kansan laulussa” (Krohn 1885). Tämä näkyi myös ensimmäisen säetutkimuksen nimessä, *Vanhan Kalevalan kokoonpano*, ja tutkimuksen tehtäväksi muodostui tuon kokoonpanon *toisintojen* perusteellinen selvitys (Kaukonen 1939, 3–5). Tutkimustyön edetessä Kaukosella vahvistui käsitys eepoksesta Lönnrotin taiteellisena ja kirjallisena työnä (Kaukonen 1948; 1988). Seuraavaa säetutkimusta, kuten Lauri Honko huomaa, ei olisi voinut nimetä *kokoonpanoksi* johtuen Kaukosen näkemyksen vahvistumisesta (Honko 1958). Tämän vuoksi teoksen nimeksi tuli *Kalevalan* tekijää korostava *Elias Lönnrotin Kalevalan toinen painos*. Kaukonen niin ikään painotti *Kalevalaa* kaukokirjallisena teoksena merkkääamalla *Kalevalan* nimen kauttaaltaan lainausmerkkeihin (Kaukonen 1956).

Kaukosen mukaan *Kalevalan* tutkimus voidaan katsoa alkaneeksi jo Carl Axel Gottlundin esittämästä eeposajatuksesta (Kaukonen 1956, x), mutta varsinaisen esikuvan työlle tarjosi A. R. Niemen *Kalevalan* käsikirjoitusta, *Alku-Kalevalaa* (1833), käsittelevä säetutkimus *Kalevalan kokoonpano I. Runokokous Väinämöisestä* (1898). Kuten Kaukonen ensimmäisen säetutkimuksensa esipuheessa ilmoittaa, on hän Niemen luomalta perustalta lähtenyt etsimään säe säkeeltä vastineita *Vanhan Kalevalan* kokoonpanoon (Kaukonen 1939, i). Kaukonen yhtyi Niemen ajatukseen (jonka jo Gottlund oli lausunut), että *Kalevalan* tutkimuksessa on ennen kaikkea kyse ”Lönnrotin probleemasta” (Kaukonen 1956, xi). Näkemyksissä oli kuitenkin eroja. Niemi (1898, 249–250) katsoi Lönnrotin

toimineen tiedemiehen tavoin, kun taas Kaukonen (1956, xi–xii) piti lopulta Lönnrotia ennen kaikkea runoilijana ja laati tekstihistoriallisen säetutkimuksensa ”kirjallisuuden-tutkimuksen tarpeita silmälläpitäen”. Kummatkaan näkökulmat eivät sinällään ole harhaanjohtavia. Matti Kuusen mukaan Lönnrotin työn tieteellisyys oli näkyvässä Porthanin tekstikriittisessä menetelmässä, joka korosti runotekstin vaihtoehtoisten toisintojen ylös-kirjaamista. Toisaalta Lönnrot suhtautui jo ensimmäisen kansanrunojulkaisun yhteydessä edeltäjiään vapaammin ja luovemmin runojen toimitustyöhön. (Kuusi 1984, 54–55.)

Sekä Niemen että Kaukosen tutkimusten taustalla vaikuttivat Julius ja Kaarle Krohn. Kaarle Krohn (1896, 157–158) katsoi tärkeäksi selvittää Lönnrotin kansanrunojen koostamisen tavat. Isänsä tutkimuksiin nojautuen hän kirjoitti, että ainoastaan vertaamalla *Kalevalaa* ”runo runolta ja säe säkeeltä” tallennettuihin kansanrunoihin, niiden alkupe- räisiin muistiinpanoihin, on mahdollista saada selvyys Lönnrotin työn laadusta. Krohn myös tähdensi Lönnrotin ja muiden toimittajien kansanrunokokoelmien ja eri eeposver- sioiden huomioon ottamisen tärkeyttä. (Mp.) Muutamaa vuotta myöhemmin ilmestyi A. R. Niemen väitöskirja, ensimmäinen säetutkimus *Kalevalasta*, jossa tekijä ”säe säkeeltä tarkastaa Kalevalan kokoonpanoa” (Niemi 1898, i). Niemi tähdensi, että oli perusteltua aloittaa *Kalevalan* ensimmäisestä versioista, jotta voidaan ymmärtää ”varsinaisten *Kalevala*-laitosten kokoonpano” (mp.). Toisin kuin Kaukonen, jolla oli säetutkimuksia tehdes- sään käytössään, ainakin osittain, myös julkaistut runot (SKVR, 1908–1948), Niemi jou- tui pohjaamaan tutkimuksensa ensisijaisesti julkaisemattomaan ja hajalla eri kokoelmissa olevaan aineistoon (Niemi 1898, ii).¹⁰

Kaukonen kirjasi säetutkimuksessaan *Kalevala*-tutkimuksen keskeiset perustehtä- vät. Ensimmäiseksi oli tutkittava, mikä eepoksessa on ”kansanrunoperintöä” (Kaukonen 1939, 3). Toinen tärkeä tehtävä liittyi Lönnrotin työn perusteelliseen säeselvitykseen. Kolmanneksi Kaukonen nimesi Lönnrotin työn taiteellisten piirteiden selvityksen. (Mt. 3–4.) Kaukonen lähti tutkimaan Lönnrotin toimitustyötä yksityiskohtaisella tarkkuudella tukeutuen Lönnrotin itsensä keräämään ja hänen tiedossaan olleeseen runoaineistoon. Lönnrotin lähdeaineiston säeselvityksen lisäksi Kaukonen laati tutkimuksiinsa perusteel- liset kirjoitukset Lönnrotin lähteistä ja keruumatkoista. Tämän lisäksi *Uuden Kalevalan* säetutkimus (1956) sisältää myös tutkielmat *Kalevalan* ensimmäisen painoksen vastaan- otosta ja *Kalevalan* rakenteesta. Tutkimuksensa loppuun Kaukonen liitti sanaston ja vuo- den 1849 *Kalevala*-painoksen liitteet (loitsujen luettelo, nimiluettelo ja oudomprien sano- jen luettelo).

Säetutkimuksia saattaa olla hankala lukea, jos ei tunne niiden taustoja ja viittauspe- riaatteita. Kaukonen itse avaa melko niukasti tutkimuseriaatteitaan ja viittauskäytän- töjään. *Vanhan Kalevalan* säetutkimus sisältää runojen säeanalyysien selvitykset, mutta *Uuden Kalevalan* tutkimuksessa itse säkeiden viittausmenetelmiä tai vastaavuuksia ei seli- tetä lainkaan. Sen sijaan tutkimuksensa lopussa Kaukonen analysoi *Kalevalan* rakennetta

10 Niemellä oli kuitenkin käytössään itse järjestämänsä aineistoa, joka ilmestyi vuotta myöhemmin 1899, *Vanhan Kalevalan eepilliset ainekset*.

ja vastaanottoa laajoissa kirjoituksissa. Molemmissa säetutkimuksissa Kaukonen on toiminut niin, että hän on pyrkinyt antamaan suoran runoviitteen *Kalevalan* säkeeseen. Tavallisesti säeviite on yhden säkeen mittainen ja lähteenä on yksi runotalenne. Säeviitaukset eivät ulotu itse runokontekstiin tai laajemmin säkeen taustalla oleviin aiheisiin tai runotyyppeihin. Vertaa-viitettä Kaukonen käyttää silloin, kun haluaa viitata löyhästi samantyyliiseen säkeeseen, jolla ei kuitenkaan ole suoranaista vastaavuutta *Kalevalan* säkeen kanssa.

4 Vanhan Kalevalan säetutkimus

Vanhan Kalevalan säetutkimus on tehty ”pääasiassa julkaistujen toisintojen perusteella” (Kaukonen 1939, i). Ensisijaisina lähteinä Kaukonen on käyttänyt Lönnrotin omia muistiinpanoja, jotka olivat Lönnrotille itselleen tärkein aineisto kansanrunojen toimitustyössä (mp.; ks. Krohn 1896, 166).¹¹ *Vanhaa Kalevalaa* toimittaessaan Lönnrotilla tiedossa ollut tallennettu kansanrunoaineisto oli vielä suppea ja maantieteellisesti kapealta alueelta, lähinnä Vienan Karjalasta, kerätty. Jo tässä vaiheessa Lönnrot hyödynsi myös aiemmin kerättyjä ja julkaistuja runoja, omien *Kantele*-vihkojensa lisäksi erityisesti opettajansa Reinhold von Beckerin *Väinämöistä* (1820), Christfried Gananderin teosta *Mythologia Fennica* (1789) sekä Zacharias Topelius vanhemman runovihkoja *Suomen kansan vanhoja runoja ynnä myös nykyempiä lauluja* (1822–1831).¹² Kaukosen mukaan Lönnrotin omien kansanrunomuistiinpanojen rinnalla on otettava huomioon myös Lönnrotin käsikirjoitusaineisto, kuten loitsurunojen käsikirjoitus sekä vihko runoja, joita Lönnrot on sovitellut erilaisista kansanrunotoisintoista tai jotka ovat saaneet vaikutteita Lönnrotin IV keruumatkasta (Kaukonen 1939, 28–31).¹³

Kaukonen kuvaa Lönnrotin työskentelymenetelmiä *Vanhassa Kalevalassa* lisäysten ja toisintojen sovittamisena uuteen runkoon (Kaukonen 1939, 40). Saman havainnon oli tehnyt myös Kaarle Krohn: *Vanha Kalevala* oli kaksinkertaisesti lisätty laitos edellistä versiota (*Alku-Kalevala*), ja runojen järjestys oli sama (Krohn 1896, 174). Lönnrot ei tässä vaiheessa muuttanut merkittävästi *Alku-Kalevalan* eepistä rakennetta, vaan hyödynsi työkäsikirjoitustaan (Lna 34, *Lisäyksiä Runokokoukseen Väinämöisestä*), jonne kirjoitti runoja puhtaaksi sekä sovitti niihin lisäyksiä. *Alku-Kalevalan* muotoutuminen *Vanhaksi Kalevalaksi* pohjautui suurelta osin Arhippa Perttusen toisintojen yhdistämiseen eepoksen

11 Lönnrotin tukeutumista omiin runotallenteisiin myös *Uuden Kalevalan* toimitustyössä on vahvistanut *Kalevalan* kriittisen edition parissa tehty tutkimustyö usean *Kalevalan* runon osalta (Hämäläinen 2019; Sykäri 2019).

12 Tähän asti runojen keruu oli ollut sattumanvaraista ja riippuvainen yksilöiden omasta innostuksesta ja harrastuksesta (kirkkoherrat jne.) (Haavio 1931, 21, 29–33).

13 Väinö Kaukosen arkistossa olevat muistiinpanot esittävät painettua teosta voimakkaammin Lönnrotin omien lähteiden merkityksen *Vanhan Kalevalan* kokoonpanossa. Erityisesti Kaukonen painottaa käsikirjoituksena säilyneen *Kantele*-vihkon V:n osan tärkeyttä: ” – – kaikki siinä oleva aines on otettava huomioon Vanhan Kalevalan lähteenä”. (Väinö Kaukosen arkisto, kansio 15.)

valmiiseen runkoon (Kaukonen 1939, 44).¹⁴ Kaukonen katsoi vielä tässä vaiheessa Lönnrotin työtä runojen ja säkeiden *järjestelmisenä* (mts. i).

Vanhan Kalevalan säetutkimus osoittaa, että Lönnrot oli runoja yhdistäessään sovittanut ”säkeitä sellaisista runoista, jotka eivät ole kulloinkin käsiteltävänä olevan runojen toisintoja, vaan muita runoja” (Kaukonen 1939, 133). Nämä säkeet Kaukonen on merkanut Lönnrotin *sovittamiksi*. Lönnrotin *liittämät* säkeet ovat niitä, jotka Lönnrotin käsikirjoituksissa tai muistiinpanoissa ovat kulloinkin käsiteltävän runon toisoinnoissa, mutta toisessa yhteydessä kuin *Vanhassa Kalevalassa*. Lönnrotin *muodostamille* säkeille ei ole läheistä vastinetta Lönnrotin toisoinnoissa, vaikka Lönnrot on muodostanut säkeen kansanomaisista säkeistä. Lönnrotin *sepittämät* säkeet on merkattu puolilihavoinnilla. *Yleis-säkeet* ovat säännöllisesti toistuvia, useissa eri runoissa esiintyviä.

Lönnrot luopui *Alku-Kalevalan* valmistumisen jälkeen syksyllä 1833 seuraamasta laulajien runojärjestystä silloin kun se ei sopinut hänen omaan suunnitelmaansa. Kaukonen mukaan Lönnrot ei laittanut runolaulajien esittämiä runoja järjestykseen tai pitänyt omaa kokoonpanoaan ainoana oikeana, vaan menetteli eeposkokonaisuuden vaatimalla tavalla. Tärkeää oli saada johdonmukainen tarinakokonaisuus ja runojen sankariteot aikajärjestykseen. (Kaukonen 1945, 479, 491.)¹⁵ Pyrkinessään kansanrunoihin verrattavissa olevaan esitykseen Lönnrot, vasta sitten kun ei löytänyt itse runoista soveltuvia säkeitä, muodosti runojen aineksista uusia säkeitä tai sepitti niitä itse (mts. 523).

5 Uuden Kalevalan säetutkimus

Uutta Kalevalaa työstäessään Lönnrotin käytössä ollut runoaineisto oli huomattavasti aiempaa laajempi. Lönnrotin 11 keruumatkan lisäksi myös muut kerääjät olivat tallentaneet runsaasti runoja. Uuden Kalevalan tärkeimmät lisät tulivat D. E. D. Europaeukselta (jolla oli säemäärältään Lönnrotia runsaammat aineistot), F. J. Cajanilta, A. Ahlqvistilta sekä R. Polénilta.¹⁶ Lopulta kuitenkin omat julkaisut sekä runomuistiinpanot olivat Lönnrotin toimitustyölle ensisijainen lähdeaineisto, jota muiden kerääjien runotekstit tarvittaessa täydensivät (Hämäläinen–Sykäri 2019).

Jos Lönnrotilla oli runsauden pula alati kasvavan runoaineiston kanssa, oli sama tilanne myös säetutkimuksen tekijällä. Tutkimuksensa aineistona Kaukosella ei ainoastaan ollut vuoden 1835 jälkeen karttunut runoaineisto, vaan myös Lönnrotin aiemmat *Kalevala*-versiot¹⁷, välilehditetty *Vanhan Kalevala* sekä *Kanteletar* (1840) ja *Kantele*-vihkot

14 A. A. Borenius huomioi, että Arhippa Perttusen laulutyyli oli tyypillistä se, ettei hän sekoittanut eri runoja yhteen (Kaukonen 1939, 44). Ks. Saarinen 2018, 296.

15 Kaukonen korostaa säetutkimuksen käsikirjoituksessaan, että Lönnrot on ”varsin usein jättänyt huomioonottamatta laulajien esitysjärjestyksen, niin kuin myöhemmin osoitetaan” (Väinö Kaukonen arkisto, kansio 15).

16 Lönnrot sai tässä vaiheessa käyttöönsä myös A. J. Sjögrenin varhaiset keruut 1820-luvulta, mutta Kaukonen (1956, 407) mukaan ne eivät vaikuttaneet suuresti Kalevalan kokoonpanoon.

17 *Sikermä-Kalevala* (Lemminkäinen, Väinämöinen ja Naimakansan virsiä) 1833, *Alku-Kalevala* 1833 ja *Vanha Kalevala* 1835.

(1829–1831). Tästä johtuen *Uuden Kalevalan* säetutkimus eroaa edeltävästä säetutkimuksesta osin laajastikin. Kaukonen pahoittelee esipuheessaan säetutkimustensa aikajärjestyksen epäjohdonmukaisuutta. Jotta voitaisiin ymmärtää Lönnrotin toimitustapoja *Uudessa Kalevalassa*, olisi *Kantelettaren* säkeiden tekstihistoriallinen selvitys pitänyt laatia ensin (Kaukonen 1956, xii). Säetutkimus *Kantelettaresta* ilmestyi vasta 1984, vaikkakin työ oli alkanut jo 1950-luvulla Kaukosen tutkiessa *Uuden Kalevalan* painosta. Myös *Kantelettaren* kohdalla täytyi aloittaa yksityiskohtainen ja systemaattinen selvitystyö Lönnrotin käytössä olleista lähteistä ennen kuin voitiin toimittaa varsinainen tekstihistoriallinen tutkimus (mt. ix–x).¹⁸

Uuden Kalevalan säetutkimuksessa Kaukonen kirjoittaa tutkimuksensa periaatteista: Koska *Kantelettaren* säetutkimus olisi pitänyt ajallisesti toteuttaa ennen vuoden 1849 *Kalevalan* tutkimusta, ”eräiden samankaltaisten sekä ”Kalevalassa” että ”Kantelettaresta” tavattavien säkeiden alkuperä on jäänyt vastaisen tutkimuksen varaan” (Kaukonen 1956, xii). Aineiston laajuuden vuoksi säevertailua ei ole voinut ulottaa muihin kansanrunomuistiinpanoihin. Tästä johtuvat eräät Kaukosen tutkimuksen ongelmat.

6 Välilehditetty Kalevala Lönnrotin lähdeaineistona

Kalevalan valmistuminen oli monivaiheinen prosessi, joka tarjosi Kaukosen työlle paitsi haasteita myös mielenkiintoisen vertailuasetelman. Kaukosen säetutkimuksia tarkasteltaessa säeviitteistä nousee esiin Lönnrotin eri versioiden keskeisyys. Tämä on näkyvissä erityisesti *Uuden Kalevalan* säetutkimuksessa. Tämän vuoksi onkin kiinnostavaa, että Kaukonen ei analysoi Lönnrotin työversiota, välilehdillä varustettua *Vanhaa Kalevalaa*, siitä huolimatta, että säkeiden tekstihistoriallisessa selvityksessä on runsaasti viitteitä välilehdille.¹⁹

Vanhan Kalevalan jälkeen huhtikuun alussa 1836 Lönnrot lähti kuudennelle keruumatkalleen. Matkan runoaineisto oli niin runsas, että Lönnrotilla lienee herännyt ajatus *Kalevalan* täydentämisestä (Kaukonen 1956, 399). Seuraavan matkan tarkoituksena oli hakea lisäyksiä *Kalevalaan*. Matka alkoi F. J. Cajanin kanssa syksyllä 1836, mutta miesten tiet erosivat Uhtualla vuoden vaihteessa, jolloin Lönnrot suuntasi eteläiseen Karjalaan.²⁰

18 *Kantelettaren* lähdeaineiston selvitystyö jatkui lähes kolme vuosikymmentä (Virtaranta 1986). Kirjeessään Senni Timoselle kesäkuussa 1977 Kaukonen kertoo saaneensa ”sittenkin valmiiksi luettelon niistä Kantelettaren I ja II kirjan runoista, jotka näytettävät ensisijaisesti perustuvan vain yhteen toisintoon – ” (kirje 26.6.1977).

19 *Välilehditetty Kalevala* on jäänyt myös tutkimuksen katveeseen (esim. Honko 1999; Kuusi 1984). *Kalevala*-tutkimus on keskittynyt pääasiassa *Vanhaan* ja *Uuteen Kalevalaan*. Myöskään Lönnrotin kouluja varten toimittamaa lyhennelmää, *Lyhennettyä Kalevalaa* (1862) ei ole juurikaan tutkittu (Laaksonen 2005).

20 Kiinnostavaa on, että Lönnrotin keruusaalis oli vain 40 runotekstiä, kun taas Cajanilla on 243 runotoisintoa (joskin moni runoista kahtena kappaleena), <http://skvr.fi>. Jukka Saarisen mukaan osa Lönnrotin muistiinpanoista sisältyy Cajanin kokoelmaan, sillä Cajan toimi Lönnrotin kirjuriina. Runoaineiston vähyyks liittyy myös siihen, että Lönnrot halusi lisiä ja toisintoja *Kalevalaan*, ei kokonaan uusia runoja. (Saarinen 2018, 119.)

Mukana matkalla oli välilehdillä varustettu *Kalevala*, jonka sivuille Lönnrot kirjasi uusia säkeitä ja laajempia kokonaisuuksia. On kuitenkin huomattu, että välilehdillä on melko vähän Lönnrotin muistiinpanoja varsinaiselta keruumatkalta. Suurin osa välilehtien merkinnöistä on kirjoitettu 1840-luvulla *Utta Kalevalaa* toimittaessa. (Borenius–Krohn 1895, i; Kaukonen 1956, 401, 405.)

Välilehditetty Kalevala on kiinnostava aineisto suhteessa *Uuteen Kalevalaan* ja Lönnrotin toimitustapoihin, sillä siinä näkyy Lönnrotin prosessuaalinen ote runoihin sekä kasvava kiinnostus toisen lajin, lyriikan, käyttöön eeposkokonaisuudessa. Lönnrot kirjasi *Kalevalan* välilehdille runsaasti lyyrisiä hajasäkeitä sekä viitteitä *Kantelettaren* runoihin. Välilehdille Lönnrot myös pyrki merkitsemään mahdollisimman runsaasti säkeitä saman aiheen tai teeman ympäriltä (ks. Borenius–Krohn 1895, 301–303). *Kanteletar* ja *Välilehditetty Kalevala* voidaankin nähdä alustavina ”esitöinä” kohti *Uuden Kalevalan* lyyrisiä kuvauksia (Hämäläinen 2012, 131–132; Hämäläinen 2020).

Lähden seuraavaksi havainnollistamaan esimerkkien avulla Kaukosen työtä. Miten hän on säetutkimuksensa laatinut; millaisia runoviitteitä hän tarjoaa ja millaisia muita mahdollisia runopolkuja Lönnrotilla mahdollisesti oli käytössään? Esimerkkirunona on *Kalevalan* Aino-runu, joka *Vanhassa Kalevalassa* käsittää runon 31, *Uudessa Kalevalassa* runon neljä.²¹

7 Vanhan Kalevalan Aino-runu

Vanhassa Kalevalassa Joukahaisen sisaresta kerrotaan eepoksen toiseksi viimeisessä runossa (*Vanha Kalevala*, runo 31). Kaukosen säetutkimuksen mukaan Lönnrot hyödynsi runossa 31 yhteensä 23 eri runolähdettä, joista kaksi runotallennetta (I₁ 233, 234)²² muodostivat varsinaisen, sittemmin Aino-runona tunnetun runon keskeisen säepohjan. Kaikki runotekstit ovat Lönnrotin itsensä tallentamia, valtaosa on Vienan Karjalasta. Lisäksi Lönnrot käytti muutamia lyyrisiä säkeitä *Kantele*-vihkosta (1829) ja D. H. von Schröterin julkaisemasta *Finnische Runen* -kokoelmasta (1819).²³

Kaukosen säetutkimuksen mukaan Lönnrot pohjasi *Vanhan Kalevalan* runon muuttamaan keskeiseen Hirttäytyneen neidon runotallenteeseen, jotka olivat yli sata säettä

21 Kokonaisuudessaan Aino-runon muodostavat *Uuden Kalevalan* runot 3–5, mutta keskityn tässä artikkelissa Aionin tarinaa keskeisesti valaisevaan *Kalevalan* runoon 4.

22 Kaikki runoviitteet viittaavat SKVR-aineistoon. SKVR-viittaus on toiston vuoksi jätetty pois ja viitattu ainoastaan kokoelmaan ja runonumeroihin: I₁ 233, lähde <http://skvr.fi>.

23 Kaukonen on kirjannut seuraavat runotoisinnot suoriksi säeviitteiksi *Vanhan Kalevalan* runoon 31. Suluissa näkyy, kuinka monta säettä Lönnrot on kustakin runotekstistä hyödyntänyt. I₁ 234 (81 säettä VK:ssa); I₁ 262 (38); I₁ 233 (30); I₁ 259 (15); I₁ 261a (9); I₁ 278 (8); I₁ 272 (5); VII₁ 1946 (5); I₁ 251 (4); I₁ 30 (3); seuraavissa toisinoissa kaksi (2) säettä: I₁ 249; I₁ 263; I₁ 273; I₂ 816; VII₁ 692; seuraavissa yksi säe: I₁ 221; I₁ 54; I₁ 158; I₁ 185a; I₁ 261a; I₂ 1213; XII₁ 5279; VII₄ 1758. *Finnische Runen* -kokoelmasta Lönnrot hyödynsi Kaukosen mukaan kahta (2) säettä ja *Kantele*-vihkojen II-osasta kahdeksaa (8) säettä.

sisältäviä eeppeisiä runoja (I₁ 233, 118 säettä, I₁ 234, 160 säettä). Säetason analyysi jättää kuitenkin kokonaan huomioimatta kaksi muuta Lönnrotin käytössä ollutta Hirttäytyneen neidon runotallennetta (I₁ 217, I₁ 221). Ensimmäisessä on yhdeksän säettä, jälkimmäisessä neljä säettä. Kaikki Lönnrotilla tiedossa olleet vienalaiset runotallenteet kertovat jokainen hieman muunnellen Anni-tytöstä, joka lähtee metsään keräämään vasta-aineksia, tapaa tuntemattoman kosijan, Osmoisen, säikähtää kosijan sanoja, ja juoksee itkien kotiin. Tästä alkaa Annin kertaukset tapahtuneesta perheenjäsenille. Vain äidilleen Anni kertoo todellisen syyn. Äiti kehottaa olemaan murehtimatta tapahtunutta, ja sen sijaan menemään aittaan lihottamaan itseään kauniimmaksi. Anni hirttäytyy aitassa olevan arkun vöihin. Runo loppuu äidin kyynelten kuvaukseen ja käen kukuntaan.²⁴

Kaukosen tutkimus osoittaa, että *Vanhan Kalevalan* runo 31 seuraa pääosin kahta Hirttäytyneen neidon esimerkkirunoa (I₁ 233, I₁ 234), ja esimerkiksi runon ensimmäiset säkeet 1–92 on muodostettu muutamaa yleistä säettä (mm. *sanan virkko, noin nimesi*) lukuun ottamatta näiden runotekstien pohjalta. Vaikka Lönnrot hyödynsi runoa hahmotellessaan eniten säkeitä nimettömäksi jääneen laulajan runotekstistä I₁ 234 (81 säettä), ei tämä välttämättä tarkoittanut sitä, että muut Lönnrotilla käytössä olleet runotoisinnot olisivat olleet vähemmän merkityksellisiä (ks. myös Hyvönen 2005, 116). Myös kaksi Vuokkiniemeltä tallennettua runoa nousevat aineistosta esiin ainakin säemääriltään. Huotari Lukkarin vuonna 1833 esittämä runo I₁ 259 yhdistää Kilpalaulannan ja Vellamon neidon onginnan, tapahtumat, jotka Lönnrot liitti juuri *Vanhassa Kalevalassa* osaksi nuoren tytön (myöh. Aion) tarinaa. Kaukosen mukaan Kilpalaulannan ja Vellamon neidon onginnan yhdistäminen oli kuitenkin Lönnrotin ratkaisu kuin runotekstien malliin pohjautuva (Kaukonen 1945, 86). Säetutkimuksen mukaan Lönnrot hyödynsi Huotarin laulamasta runosta sen 15 säettä. Puolestaan toista, Ontrei Malisen esittämää Vellamon neidon runoa Lönnrot seurasi tiiviimmin (I₁ 262): sen säkeistä Lönnrot käytti lähes kaksi kolmannesta.

Aino-runosta löytyy myös muuta runoaineistoa, joka ei nouse säetutkimuksessa esiin (vaikka siellä onkin).

En minään ennen ollut,
 Mustin muita neitosia,
 kalpeampi veen kaloja.
 Tulin muita mustemmaksi,
 Kalpeammaksi kaloja.
 (VK 31: 103–107.)

Yllä olevat *Kalevalan* säkeet pohjautuvat Lönnrotin vuonna 1832 Pohjois-Karjalan Nurmekselta tallentamaan lyyriseen huolirunoon Käkönen kukahteloo (VII2 1946). Runo sisältää kokonaisuudessaan 23 säettä loppuen viiden säkeen pituiseen huolen ilmaukseen:

24 Vienalainen versio Hirttäytyneen neidon runosta korostaa kosijan myyttisiä ja eroottisia piirteitä sekä äidin yliluonnollisen voimakkaasti virtaavia kyneleitä. Eteläisellä laulualueella (Etelä-Karjala, Inkeri) myyttiset piirteet on korvattu realistisilla ja arkisilla kuvilla.

”En minääk enne ollut, / mustin muita neitosia – –”. Lönnrot hyödynsi pientä kielellistä stilisointia lukuun ottamatta runon viisi säettä *Vanhan Kalevalan* runoon. Säkeet sisältyvät laajalti eri puolella Karjalaa laulettuun suosittuun aihemaan En minä ennen ollut, mustin muita neitosia, jonka perusajatus tunnetaan myös sananlaskuna: huolet ja murheet muokkaavat ulkonäköä. (Kuusi 1963, 262–264). *Vanhan Kalevalan* runossa 31 ei ole muita lyyrisiä jaksoja, vaan tarina etenee lähinnä eepisten säemallien mukaisesti. Lönnrot ei kehitellyt tätä nimenomaista lyyristä aihemaa enää *Uuteen Kalevalaan*, vaikka sisällytti useita runotoisintoja siitä *Kantelettareen* (mm. Kntr. I 56; II 221).

Huoliaihelman upottaminen *Vanhan Kalevalan* runoon ei ollut merkityksetön toimitusvalinta, vaan ennakoi Lönnrotin yhä laajempaa lähdeaineiston lajikohtaista hyödyntämistä eepoksen tarinakehyksessä. Musta murhe kiinnittää Anni-tytön surun fyysisyyteen, murheen muuttamaan minuuteen ja vierauteen, ja näin naisen kokemuksen teemoihin, jotka vahvistuivat *Kalevalan* Aino-runossa myöhemmin (Hämäläinen 2014, 109–117; 2016). *Uuteen Kalevalaan* Lönnrot sijoitti useita lyyrisiä aihelmakokonaisuuksia ja kehitti niiden avulla eepoksen tarinaan muun muassa perhepoliittisia painotuksia. (Hämäläinen 2012, 168–170.) Tämänkaltaiset tekstuaaliset ja lajikohtaiset valinnat jäävät kuitenkin piiloon Kaukosen yhteen säkeeseen kerrallaan perustuvassa tutkimuksessa. Sätutkimus jättää näin huomioimatta Lönnrotin toimitustyön historiallis-kulttuurisen kontekstin, jonka ideologiset, aatteelliset tai muut (esim. kirjalliset) konventiot ohjasivat runoaineiston kirjallista muokkaamista (Hyvönen 2005, 46; Hämäläinen 2012).

Joidenkin Kaukosen antamien säeviitteiden kohdalla herää kysymys niiden temaatteisesta yhteydestä *Kalevalan* runoon. *Kalevalan* säkeisiin ”Pani päällensä parasta, / Kaulallensa kaunehinta” (VK 31: 143–144), joita seuraa Anni-tytön hukuttautuminen, Kaukonen antaa viitteeksi kontokkilaisen Trohkimaini Soavan laulaman useita aihelmia sisältävän runotekstin (I₁ 30). *Kalevalan* säkeet vastaavat kansanrunotekstiä, mutta säkeiden laajempi yhteys on täysin toinen. Soavan esittämässä runossa pukeutujana on nuoren tytön sijaan Pohjan akka, umpisilmä. Toisaalta Kaukonen olisi voinut viitata myös toisiin. Samankaltaiset säkeet löytyvät läheltä, toisesta Lönnrotin seuraamasta Hirttäytyneen neidon runosta, nyt äidin kehotuksena: ”Pane päälle parainta, / *Ripeintä rinnoillasi*” (I₁ 233: 68–69).

8 Uuden Kalevalan Aino

Uuden Kalevalan sätutkimuksen neljänteen runoon Kaukonen on kirjannut yhteensä 52 erillistä runotekstiä, joista yli puolet (29) on Lönnrotin tallentamia. Lisäksi Lönnrotin lähteinä ovat olleet 19 *Kantelettaren* runoa sekä *Kalevalan* aiemmat versiot ja *Kantele*-vihkot – ja näiden takaa avautuva lähdeaineisto. Huolimatta runsaasta aineistosta Kaukonen tarjoaa tavallisesti yhden suoran runoviitteen *Kalevalan* säkeeseen. Muutamia poikkeuksia lukuun ottamatta viite on yhden säkeen mittainen. Usein Kaukonen viittaa kansanrunon sijaan *Kalevalan* edellisiin versioihin, *Vanhaan Kalevalaan*, omiin *Vanhan Kalevalan* sätutkimuksiinsa (1939; 1945) sekä *Välilehditettyyn Kalevalaan*.

Säeviittauksista ei yleensä selviä, millaisesta runosta säeviite on poimittu ja liittyykö runo laajemmin kyseiseen *Kalevalan* kohtaan. Myöskään runolajikohtaiset erot ja runokulttuurissa ilmenevät lajien limittäisyys tai niiden erityistehtävät eivät tule Kaukosen säetutkimuksissa esiin. Lönnrotin toimitustyö oli huomattavasti monitahoisempaa, ja sen kiinnostavin puoli, runoaineiston valintamekanismit, jää säetutkimuksissa selvittämättä (ks. Kuusi 1984, 55–57; Hyvönen 2005, 24–25). Erilaisten säevaihtoehtojen hakeminen sekä runojen laajemmat sisällölliset analyysit ovatkin mahdollistuneet Kaukosen tutkimusten jälkeen vasta digitaalisten alustojen myötä, kuten *Avoim Kalevala* -editiossa, jossa selvitetään säe- ja runoaihelmien tasolla Lönnrotin työn periaatteita ja Kaukosen säetutkimuksen viitteitä. Esimerkiksi *Uuden Kalevalan* runon alussa kerrotaan Ainon keräävän vastaksia perheenjäsenille, joista yksi on verevä veio (”verevälle veiollensa”, UK 4: 8). Kaukonen viittaa *Vanhan Kalevalan* välilehdille ja Lönnrotin Hirttäytyneen neidon muistiinpanoon vuodelta 1838 (VII, 208). Eroottinen runoteksti ei kuitenkaan vastaa tematiikaltaan *Kalevalan* runoa:

Anni tyttö, kauno tyttö
 Taitto luutoa lehosta,
 Vastapäätä varvikosta,
 Verevälle veiolleen.
 5 Kuin olin ennen nuori neito,
 Nuori neinnä kasvavana,
 Niin mun keikku kellarini,
 Kun veikon venehen kokka,
 Niin mun v-ni vihotti,
 10 Kun isäni nurminiittu.

Huolimatta Kaukosen tutkimuksen tietynlaisesta yksitasoisuudesta, ovat säeviitteet hämmästyttävän tarkkoja.²⁵ SKVR-tietokantahaussa säkeelle ”verevälle veiolle” löytyy vain yksi säeviittaus runoaineistosta, joka on kerätty ennen vuotta 1848 (jolloin Lönnrot ei ottanut enää huomioon uusia runotallenteita), ja tämä on edellä mainittu Lönnrotin muistiinpano (Hämäläinen 2019, runo 4, säeviite 8).

Joissakin tapauksissa Kaukosen ehdottaman säeviitteen runo liittyy läheisesti Lönnrotin hyödyntämiin muihin runoihin, mutta ei suoraan ole samaa kerrontakontekstia. Esimerkiksi yksittäinen säeviite ”Oi on maammo kantajani” (UK 4: 79) aloittaa Ainon selityksen vastantähtömatkasta äidille. Kansanrunoviite on lähes samanlainen ”Oi sie maammo kantajani” D. E. D. Europaeuksen muistiinpanosta. Kyseessä on kuitenkin Kilpalaulanta-runo, asiasta kertoo Joukahainen äidilleen (VII, 177: 60). Samanlainen viite on

25 Kaukonen teki työtään käsin, kynän ja paperin avulla ja hajanaisen runoaineiston parissa. Nykyään säeviitteiden etsiminen on vaivattomampaa erilaisten hakujärjestelmien avulla. *Avoim Kalevala* -editiossa on hyödynnetty SKVR:n lisäksi Octavo-tietokantaa. Ks. lisää lähdeaineiston sähköisestä lukemisesta, Kallio ja Mäkelä 2019.

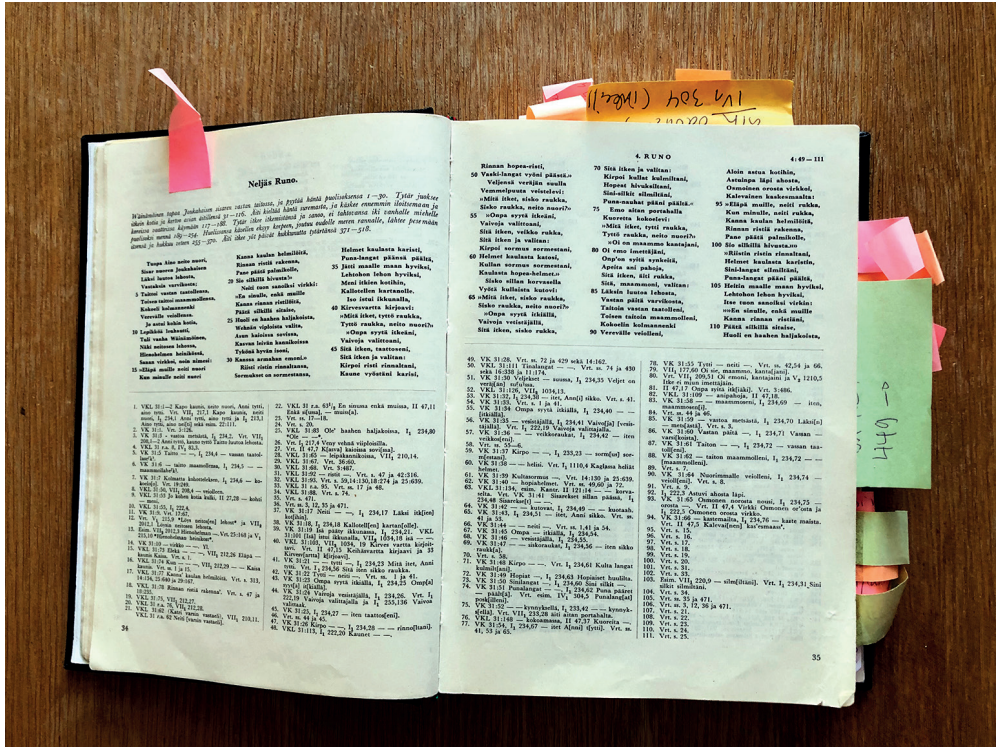
myös runon alussa: ”Jo astui kohin kotia” (UK 4: 9). Säe ei esiinny Hirttäytyneen neidon runotallenteissa. Kaukonen viittaa *Välilehditettyyn Kalevalaan* ja Europaeuksen Kilpalaulanta-muistiinpanoon vuodelta 1846. Tässäkin säe yhdistyy Aion sijaan Joukahaiseen, joka hävittyään Väinämöiselle lähtee astumaan kotia kohti: ”Jo kohti kotia menevi” (II 27: 28). (Hämäläinen 2019, runo 4, säeviite 9.) Molemmissa esimerkkeinä olleissa säkeissä on kyse yleisesti runoissa esiintyvistä säkeistä, jolloin Kaukonen olisi voinut merkitä ne myös lyhenteellä *yl.* (= yleisesti esiintyvä).

Välilehditetyn Kalevalan Aino-runo sisältää runsaasti uusia lyyrisiä aiheita, jotka sittemmin muotoutuivat osaksi *Uuden Kalevalan* runoa (Borenius–Krohn 1895, 304–305). Toisaalta mukana on paljon säkeitä ja kokonaisuuksia, jotka jäivät myöhemmin runosta pois. Esimerkiksi runon alkuun, jossa kerrotaan tytön lähtevän vastaan taittoon, Lönnrot on kirjannut laajan kuvauksen tytön askareista. Herätessään aikaisin tämä *viisi villoa savitsi, laati kuusi kuontaloa, pyyhkii pirtin ja vie roskat ulos, jauhaa tynnyrillisen rukiita* (Borenius–Krohn 1895, 300). Osa säkeistä on Katri-neidon runosta, jonka Lönnrot julkaisi *Kantelettaren* III kirjassa (Knt. III 34). *Kantelettaren* runo pohjautuu Kaukosen mukaan lähinnä yhteen Lönnrotin kirjaamaan, Mateli Kuivalattaren runoon Kuuttaren kutojat (VII, 221) (Kaukonen 1984, 817). Tytön aamuisia askareita Lönnrot ei kuitenkaan sisällyttänyt *Kalevalan* uuteen versioon.

Jo *Alku-Kalevalasta* alkaen Lönnrot sovitti loitsuja ja lyyrisiä säkeitä osaksi eepistä kerrontaa (Borenius–Krohn 1895; Kaukonen 1939, 39). Eri runolajeja yhdistivät myös laulajat, mutta Lönnrot toimi kirjallisesti esittäen toisin: eri lajien tehtävänä oli palvella eeposmaailman juonellista kertomusta ja kuvata monipuolisesti kansan elämää ja tapoja. Kuten Jouni Hyvönen (2001) on *Vanhan Kalevalan* analyysissä huomannut, Lönnrot pyrki säkeitä ja runolajeja yhdistelemällä noudattamaan runoaineiston ”kattavuuden ja keskeisyyden” periaatteita, joita ohjasi toimitustyön ensyklopedisuuden tavoite. *Uuden Kalevalan* säeviiteissä on erityisesti näkyvissä lyyristen runojen vaikutus Aino-runon kokonaisuuteen, ja lyriikka on ohjannut toimitustyön kompiloitua (Hämäläinen 2012).

Kaukonen ei kuitenkaan kaikissa tapauksissa vie lukijaa lyyrisiin kansanrunosäkeisiin, joiden pohjalta Lönnrot on runon koostanut, vaan viittaa Lönnrotin omiin julkaisuihin, erityisesti *Kantelettaren*. *Kanteletar* on toki toiminut yhtenä keskeisenä lähdeaineistona, mutta säetutkimuksen käyttäjälle viite *Kantelettareen* ei vielä avaa lähderunoaineistoa. Tämän vuoksi digitaalisessa editiossa *Kalevalan* runoihin linkitetään myös kansanrunolähteitä, joita aktiivimalla käyttäjä pääsee oitis alkuperäisen lähdeaineiston äärelle (<http://kalevala.finlit.fi>).

Valtavan tallennetun runoaineiston rinnalla Lönnrotilla oli käytössään monta eri eeposversiota sekä muita kansanrunokokoelmia, joten mahdollisia säkeitä ja niiden kantamia merkityksiä oli lukemattomia. Otan esimerkin yhdestä *Kalevalan* säkeestä. Aino suree joutumista Väinämöiselle vaimoksi, mutta äiti odottaa tyttärensä valmistautuvan kulttuurin vaatimalla tavalla morsiamen osaan. Äiti kehottaa Ainoa olemaan murehtimatta ja sen sijaan pukemaan morsiusvaatteet ylleen. Naisen ylisukupolvista osaa vahvistaen äiti kertoo nuorena tyttönä olleen metsässä ja kuulleen Kuuttaren ja Päivättären kutovan ”sinisen salon sivulla, / lehon lemмен liepehellä” (UK 4: 143–144). Näitä

Kalevalan neljäs runo. Väinö Kaukosen säetutkimus vuoden 1849 Kalevalasta. Kaukosen 1956. Kuva: Petja Kauppi.

vaatteita hän on säilyttänyt aitan arkussa – tyttärelleen. Kaukosen tarjoaa tähän kohtaan viitteen *Kantelettaren* runoon Kolmet kosijat (Kntr. III 29). *Kalevalan* runossa on kyse äidin neuvoista tyttärelle, mutta *Kanteletar* kertoo neidosta, jota myyttiset kosijat lähes-tyvät. Neito vastaa kieltävästi, vain viimeiselle kosijalle hän suostuu. Säe ”sinisen salon sivulla” on *Kantelettaressa* muodossa ”simasen salon sivussa”²⁶, mutta se ei sisälly *Kantelettaren* yhtenä pohjatekstinä olevaan kosintarunoon vaan loitsuun.²⁷ Säkeeseen liitetään vierauden, outouden ja tuonpuoleisen merkityksiä, ja loitsuissa se yhdistyy manauksen paikkaan tai loitsuvoiman siirtämiseen paikasta toiseen.²⁸ Loitsuaineisto ja sen kantamat merkitykset jäävät säetutkimuksessa kuitenkin huomioimatta. (Hämäläinen 2019, runo 4, säe viite 143.) Sinisen salon sisällä voi ajatella vahvistavan tyttären ja äidin yhteyttä sekä naiskulttuurin jatkuvuutta: häärunoissa lauletaan Kuuttaren kutomista kankaista (ks. I, 1700, 1710), ja Kuuttaren kutominen liitetään runoissa myös nuoren tytön yllättävään

26 *Sima* liittyy usein metsän emännän mielittelysanoihin tai mielihyvään yleisesti.

27 Taivaanvalojen kosinta XIII₁ 1240; karhuiloitsu VII₅ 3385.

28 Ks. I₄ 504, I₄ 1085, I₄ 1095, I₄ 1361, IV₁ 38, IV₁ 564, IV₁ 575, IV₁ 625, XIII₁ 538, XIII₁ 1565a.

kosintaan (ks. VII₁ 218–221b). Säkeeseen sisältyy viitteitä vaarasta ja rajatilasta, sillä kutominen tapahtuu kotipiirin ulkopuolella, metsässä, sinisen salon ja lemmen lehdon huomassa eli kosintapaikassa, joka on ollut runon näyttämönä Ainon kohdatessa Väinämöinen metsässä (UK 4: 3–4; Hämäläinen 2019, runo 4, säeviite 4).²⁹ Metsään meneminen, ”alle vaaran vaapukkahan” (UK 4: 140), on jo altistanut Ainon kosinnalle, josta ei äidin mukaan sovi kieltäytyä. Ainoastaan Kaukosen säeviitteitä lukevalta sininen salo ja siihen kytkeytyvät merkitykset Aino-runon kokonaisuudessa jäävät kokonaan piiloon.

9 Sätutkimukset pohjana Kalevalan lähdeaineistolle

Sätutkimusten avulla saadaan tarkkaa tietoa yksittäisten säkeiden vaikutuksesta Lönnrotin toimitustapoihin, mutta tutkimukset sisältävät myös haasteita. Väinö Kaukonen pitäytyi tiukasti säkeiden ja yksittäisten runojen tasolla. Näin sätutkimukset valottavat aina yhden säkeen vastaavuutta, mutta eivät avaa laajemmin Lönnrotin käytössä olleita aineksia, merkityksiä tai vaihtoehtoja, sitä mitä hän aineistosta otti mukaan ja mitä hylkäsi. Tässä artikkelissa esitetty Aino-runon lähdeanalyysi ja *Kalevalan* kriittisen edition työ osoittavat, että Lönnrotin luomuksena alun perin pidetty runo on saanut huomattavasti vaikutteita eri kansanrunolähteistä, vaikka tämä ei tule Kaukosen sätutkimuksessa esiin. Kaukosen selvittämät säeviitteet eivät myöskään kerro laajemmista runokontesteista tai runokulttuurin lainalaisuuksista. Tästä huolimatta säeselvitykset antavat Lönnrotin toimitustyöstä pätevän, joskin paikoin yksipuolisen kuvan.

Kuten tässä artikkelissa on osoitettu, yksittäisten säkeiden tai runojen sijaan Lönnrot operoi laajemmin, temaattisesti lähellä olevien aiheiden kanssa. Runoaineiston hyödyntäminen oli Lönnrotilla myös runolajeja monin tavoin läpäisevää, jatkuvaa runosäkeiden lainaamista ja niiden muovaamista osaksi eeposkerrontaa. Säkeet muotoutuivat pääosin aihekohtaisesti toisiaan lähellä olevista runoista ja aiheista. Toimitustyön taustalla esiintyy myös irrallisia säkeitä esimerkiksi loitsuista ja sananlaskuista, mutta niihin Kaukonen ei yleensä viittaa, kenties sen vuoksi, etteivät ne liittyneet sisällöllisesti *Kalevalan* nimenomaiseen kohtaan. Usein Lönnrot toistaa aiemmin esitettyjä säkeitä ja pohjaa muuntelun väljästi kansanrunoaineeseen, mutta useimmiten omiin *Kalevalan* säkeisiinsä.

Kaukosen työt ovat luoneet vankan tutkimuspohjan *Kalevalan* lähdeaineiston selvitykselle. Tämän rinnalla sätutkimukset ovat vahvistaneet ja jopa ohjanneet yhden tieteenalan, folkloristiikan, käsityksiä *Kalevalasta* ja pitäneet suullisen kulttuurin tutkijat etäällä kirjallisesta teoksesta, *Kalevalasta*. Viime vuosikymmeninä voimistunut *Kalevalan* uudelleentulkinta erityisesti prosessinomaisuuden ja tekstualisaation näkökulmasta on lähentänyt tutkijoita myös Kaukosen (ja A. R. Niemen) pioneeritöihin. Lisäksi *Avoin Kalevala* -hankkeen isoon aineistomassaan kohdistuvat yksityiskohtaiset kielelliset ja

²⁹ Aino-runoon yhdistyy useita kosintarunoja, joissa nuori tyttö lähtee kotipiirin ulkopuolelle ja vaarantaa näin itsensä.

sisällölliset selvitykset lisäävät ja syventävät ymmärrystä myös Kaukosen säetutkimuksista ja avaavat monitahoisesti säetason viitteet. Lönnrotin hyödyntämä suullinen kansanrunoaineisto ja sen siirtäminen kirjalliseen muotoon todentuvat runokommentaareihin linkitettyjen alkuperäisten runolähteiden avulla. Digitaalisen edition tarjoama mahdollisuus päästä suoraan *Kalevalan* tekstistä ja säkeestä eepoksen alkuperäislähteille ei ole aikaisemmin ollut mahdollista. Se, mihin Kaukosen tutkimukset jäävät, jatkuu *Avoimen Kalevalan* työssä, jossa osoitetaan *Kalevalan* taustalla olevat lukemattomat säe- ja aihe-
mamahdollisuudet, joista Lönnrot hyödynsi vain murto-osan.

Lähteet

Arkistolähteet

- Lönnrotiana 34, Lisäyksiä Runokokoukseen Väinämöisestä. Kirjallisuuden ja kulttuurihistorian kokoelma, SKS:n arkisto.
Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran pöytäkirjat: 7.5.1834 ja 7.12.1866. Kirjallisuuden ja kulttuurihistorian kokoelma, SKS:n arkisto.
Väinö Kaukosen arkisto. Kansio 15, Vanhan ja Uuden Kalevalan tutkimusaineistoa. Kirjallisuuden ja kulttuurihistorian kokoelma, SKS:n arkisto.
Väinö Kaukosen kirje Senni Timoselle 26.6.1977. Kirjoittajan hallussa.

Kirjallisuus

- ANTTONEN, PERTTI 2004: Kalevala etnopoettisesta näkökulmasta. ANNA-LEENA SIIKALA, LAURI HARVILAHTI ja SENNI TIMONEN (toim.): *Kalevala ja laulettu runo*, 375–394. SKST 958. SKS, Helsinki.
APO, SATU 2008a: Kansanrunouden tutkijat *Kalevalan* kriitikkoina. ULLA PIELA, SEPPO KNUUTTILA ja PEKKA LAAKSONEN (toim.): *Kalevalan kulttuurihistoria*, 360–379. SKST 1179. SKS, Helsinki.
——— 2008b: Väinö Kaukonen – *Kalevalan* tutkimuksen suurmies. ULLA PIELA, SEPPO KNUUTTILA ja PEKKA LAAKSONEN (toim.): *Kalevalan kulttuurihistoria*, 376. SKST 1179. SKS, Helsinki.
Avoim Kalevala. Kansalliseepoksen digitaalinen, kriittinen editio. SKS, Helsinki, osat I ja II. ISSN 2490-1318. Saatavilla <http://kalevala.finlit.fi> [viitattu 31.5.2020].
BORENIUS, AKSEL – KROHN, JULIUS 1891: *Kalevalan esityöt II. Runokokous Väinämöisestä*. SKS, Helsinki.
——— 1895: *Kalevalan esityöt III. Lisiä Vanhaan Kalevalaan*. SKS, Helsinki.
CASTRÉN, MATTHIAS ALEXANDER 1850: Finsk Litteratur. *Litteraturblad* 1850, n. 2. Saatavilla <https://digi.kansalliskirjasto.fi/aikakausi/binding/112510?page=1> [viitattu 5.3.2020].
EUROPAEUS, D. E. D. 1854: En innerlig önskan ifrån hinsidan gränsen. *Morgonbladet* 30.1.1854, no 9. Saatavilla <https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/392254?page=2> [viitattu 5.3.2020].
GANANDER, CHRISTFRIED 1984 [1789]: *Mythologia Fennica*. SKS, Helsinki.
GOTTLUND, CARL AXEL 1847: Sampo ja muutama sana Nykyisestä Runollisuuestamme. *Suomi* 24. Saatavilla <https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/423836?page=1> [viitattu 5.3.2020].
HAAVIO, MARTTI 1931: *Kansanrunouden keruu ja tutkimus*. Vähäisiä kirjelmiä LXXIV. SKS, Helsinki.
——— 1952: *Laulupuu. Suomen kansan tunnelmarunoutta*. Werner Söderström Osakeyhtio, Porvoo ja Helsinki.
——— 1980: *Kirjokansi. Suomen kansan kertomarunoutta*. Werner Söderström Osakeyhtio, Porvoo ja Helsinki.
HAUTALA, JOUKO 1954: *Suomalainen kansanrunouden tutkimus*. SKST 244. SKS, Helsinki.
HONKO, LAURI 1958: *Kalevalan* synnyn ongelma. Kirja-arvio teoksesta Väinö Kaukonen, *Elias Lönnrotin Kalevalan toinen painos*, 1956. *Karjalan heimo* N:o 1–2 1958, 6–7.

- HONKO, LAURI 1987: *Kalevala*: aitouden, tulkinnan ja identiteetin ongelmia. LAURI HONKO (toim.): *Kalevala ja maailman eepokset*, 125–170. Kalevalaseuran vuosikirja 65. SKS, Helsinki.
- 1999: Pitkän eepoksen laulaja. *Kalevala* 1835, viii–xx. Suomalaisen kirjallisuuden klassikoita. SKS, Helsinki.
- HYVÖNEN, JOUNI 2001: *Vanhan Kalevalan* loitsujaksojen tekstualisointi. Lönnrotin toimitusstrategiat tutkimustradition jatkumolla. *Elore* 1/2001. <https://doi.org/10.30666/elore.78304>
- 2005: *Vanhan Kalevalan* *Vipusessa käynti* -runon tekstualisointi: *Elias Lönnrotin tekstualisointistrategiat*. Folkloristiikan lisensiaattitutkielma. Helsingin yliopisto, Helsinki.
- HÄKKINEN, KAISA 2019: Matias Aleksanteri Castrén ja *Kalevalan* ruotsinno. *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* 97, 237–262. <https://doi.org/10.33340/susa.79463>
- HÄMÄLÄINEN, NIINA 2012: *Yhteinen perhe, jaetut tunteet. Lyyrisen kansanrunon tekstualisoinnin ja artikuloimien tapoja Kalevalassa*. Turun yliopisto, Turku.
- 2014: Why is Aino not described as a black maiden? Reflections on the textual presentations by Elias Lönnrot in the *Kalevala* and the *Kanteletar*. *Journal of Finnish Studies*. Vol. 18, no. 1, 91–129.
- 2016: Olin kukkana kotona. Naisen ja perheen kuva *Kantelettaressa* ja kansanrunoissa. *Kasvatus & Aika* 10(5) 1/2016, 23–41. Saatavissa http://www.kasvatus-ja-aika.fi/site/?lan=1&page_id=755 [viitattu 24.6.2020].
- 2019: Runo 4. NIINA HÄMÄLÄINEN, REETA HOLOPAINEN, MARIKA LUHTALA, JUHANA SAARELAINEN ja VENLA SYKÄRI (toim.): *Avoim Kalevala. Kansalliseepoksen digitaalinen, kriittinen editio*. Osa I. SKS, Helsinki. ISSN 2490-1318. Saatavissa <http://kalevala.finlit.fi> [viitattu 24.6.2020].
- 2020: *Kanteletar ja Välilehditetty Kalevala* Lönnrotin lähdeaineistoina. NIINA HÄMÄLÄINEN, MARIKA LUHTALA, JUHANA SAARELAINEN ja VENLA SYKÄRI (toim.): *Avoim Kalevala. Kansalliseepoksen digitaalinen, kriittinen editio*. Osa II. SKS, Helsinki. ISSN 2490-1318. Saatavissa <http://kalevala.finlit.fi> [viitattu 3.6.2020].
- HÄMÄLÄINEN, NIINA – SYKÄRI, VENLA 2019: *Kalevala* ja kansanrunoaineisto: *Kalevalan säkeet*. NIINA HÄMÄLÄINEN, REETA HOLOPAINEN, MARIKA LUHTALA, JUHANA SAARELAINEN ja VENLA SYKÄRI (toim.): *Avoim Kalevala. Kansalliseepoksen digitaalinen, kriittinen editio*. Osa I. SKS, Helsinki. ISSN 2490-1318. Saatavissa <http://kalevala.finlit.fi> [viitattu 14.6.2019].
- KALLIO, KATI – MÄKELÄ, EETU 2019: Suullisen runon sähköisestä lukemisesta. *Elore* 2/2019, 26–41. <https://doi.org/10.30666/elore.84570>
- KAUKONEN, VÄINÖ 1939: *Vanhan Kalevalan kokoonpano I*. SKST 213. SKS, Helsinki.
- 1945: *Vanhan Kalevalan kokoonpano II*. SKST 213. SKS, Helsinki.
- 1948: *Kalevala ja todellisuus. Eräitä kielenkäytön ongelmia*. Kustannusosakeyhtiö Karhu, Helsinki.
- 1956: *Elias Lönnrotin Kalevalan toinen painos*. SKST 247. SKS, Helsinki.
- 1984: *Elias Lönnrotin Kanteletar*. SKST 386. SKS, Helsinki.
- 1988: *Kalevala Lönnrotin runoelmana I. Tutkielmia ja kirjoituksia viiden vuosikymmenen ajalta*. Snellman-instituutin julkaisuja 6. Kustannuskiila, Kuopio.
- 1988: *Kalevala Lönnrotin runoelmana II. Tosiasioita ja kuvitelmia*. Snellman-instituutin julkaisuja 7. Kustannuskiila, Kuopio.
- KNUUTTILA, SEPPO 2008: *Kehuttu Kalevala*. ULLA PIELA, SEPPO KNUUTTILA ja PEKKA LAAKSONEN (toim.): *Kalevalan kulttuurihistoria*, 388–389. SKST 1179, Tiede. SKS, Helsinki.
- KROHN, JULIUS 1885: *Suomalaisen kirjallisuuden historia. Ensimmäinen osa: Kalevala*. Weilin & Göös, Helsinki.
- 1888: *Kalevalan toisinnot. Suomen kansallis-eepoksen ainekset järjestettyinä sisällyksen ja laulu-paikkojen mukaan*. SKST 70:2. SKS, Helsinki.
- KROHN, KAARLE 1896: *Kalevalan esityöt. Valvoja*, 157–179 (eripainos).
- 1903–1910: *Kalevalan runojen historia*. SKS, Helsinki.
- 1918: *Kalevalankysymyksiä. Opas Suomen kansan vanhojen runojen tilaajille ja käyttäjille ynnä suomalaisen kansanrunouden opiskelijoille ja harrastajille*. Suomalais-ugrilainen seura, Helsinki.
- KUUSI, MATTI 1963: *Suomen kirjallisuus I. Kirjoittamaton kirjallisuus*. Otava ja SKS, Helsinki.

- KUUSI, MATTI 1976: *Kansanruno-Kalevala*. Otava, Helsinki.
- 1980: *Kalevalaista kertomaruoutta*. SKST 362. SKS, Helsinki.
- 1984: Viisikerroksinen *Kalevala*. PEKKA LAAKSONEN (toim.): *Lönnrotin aika*, 54–66. Kalevalaseuran vuosikirja 64. SKS, Helsinki.
- LAAKSONEN, PEKKA 1980: Kaukonen, Lönnrot ja *Kalevala*. Kirja-arvio teoksesta Väinö Kaukonen: Lönnrot ja Kalevala. AULI VIIKARI (toim.): *Kirjallisuudentutkijain Seuran vuosikirja* 32, 211–215.
- 2002: Väinö Kaukosen *Kalevala*-opissa 1980. PEKKA LAAKSONEN ja ULLA PIELA (toim.): *Lönnrotin hengessä*, 435–463. Kalevalaseuran vuosikirja 81. SKS, Helsinki.
- 2005: *Viides Kalevala. Elias Lönnrot 1862. Kalevala, lyhennetty laitos, vii–xx*. Suomalaisen kirjallisuuden klassikoita. SKS, Helsinki.
- LEHTIPURO, OUTI 1985: Suomalaisen *Kalevala*-tutkimuksen suuntaviivoja. *Opusculum* 5:1, 25–38.
- LÖNNROT, ELIAS 1829: *Kantele taikka Suomen Kansan sekä Vanhoja että Nykysempiä Runoja ja Lauluja*. Toinen osa. SKS, Helsinki.
- 1993: *Valitut teokset 5. Muinaisrunoutta* (toim. RAIJA MAJAMAA). SKS, Helsinki.
- NIEMI, A. R. 1898: *Kalevalan kokoonpano I. Runokokous Väinämöisestä*. SKS, Helsinki.
- 1899: *Vanhan Kalevalan eepilliset ainekset. Suomi III*, 16.
- NYQVIST, SANNA – OJA, OUTI 2018: *Kirjalliset väärennökset. Huijauksia, plagiaatteja ja luovia lainauksia*. Gaudeamus, Helsinki.
- SAARINEN, JUKKA 2018: *Runolaulun poetiikka: Säe, syntaksi ja parallelismi Arhippa Perttusen runoissa*. Helsingin yliopisto, Helsinki. <https://doi.org/10.30666/elore.72825>
- VON SCHRÖTER, H. R. 1819: *Finnische Runen, Finnisch und Deutsch*. Palmblad, Upsala.
- SKS = Suomalaisen Kirjallisuuden Seura
- SKST = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia
- SKVR = Suomen Kansan Vanhat Runot. Saatavissa <http://skvr.fi> [viitattu 11.6.2020].
- STARK, EIJA 2019: Suullinen kulttuuri ja kirjallinen aineisto. Katsaus folkloristiikan historialliseen itseyttämykseen. NIINA HÄMÄLÄINEN, HANNA KARHU ja SILJA VUORIKURU (toim.): *Satuperinteestä nykyrunoon. Suullisen perinteen ja kirjallisuuden yhteyksiä*, 51–77. SKST 1446. SKS, Helsinki.
- SYKÄRI, VENLA 2019: Runot 11 ja 12. NIINA HÄMÄLÄINEN, REETA HOLOPAINEN, MARIKA LUHTALA, JUHANA SAARELAINEN ja VENLA SYKÄRI (toim.): *Avoin Kalevala. Kansalliseepoksen digitaalinen, kriittinen editio*. Osa I. SKS, Helsinki, 2019. ISSN 2490-1318. <http://kalevala.finlit.fi> [viitattu 23.3.2020].
- TOPELIUS, ZACHARIAS 1822–1831: *Suomen kansan wanhoja runoja ynnä myös nykysempiä lauluja*, I–V. Frenckellin ja Pojan tykönä, Turussa.
- VIRTARANTA, PERTTI 1986: Väinö Kaukonen 75-vuotias. *Virtittäjä* 90: 1, 82–87.

NIINA HÄMÄLÄINEN: *Line by line. Verse studies of Kalevala by Väinö Kaukonen*

This article examines verse studies of *Kalevala* (1939, 1945, 1956) as carried out by literary scholar Väinö Kaukonen (1911–1990) in order to show its relationship to the oral source material and editorial principals by Elias Lönnrot. Furthermore, I place verse studies in terms of research history in folkloristics. As *Kalevala* was first published in 1835, there has been a great need for a critical edition of it as well as an ongoing debate on the epic and its validity as a research source and subject.

In regard to this investigation, verse studies can be difficult to comprehend if one is not familiar with the reference work of oral poetry sources by Kaukonen, nor the background of research history behind *Kalevala*. Therefore, one of the aims of this article is to expound upon the principals and references of

verse studies itself. Moreover, the scope of the analysis includes selective editorial work concerning the source material, the oral poetry, by Elias Lönnrot. Particularly, new insights and possibilities that the critical edition of the *Kalevala*, *Avoim Kalevala* ('Open Kalevala'), is able to offer are likewise introduced.

Kaukonen's line-by-line study has had a great influence not only on folkloristics but also on literary studies. The question of whether *Kalevala* is a piece of literature or an oral tradition has been at the centre of discussion in both disciplines. This article focuses on the folkloristic aspect of the national epic, as verse studies have provided a strong basis for scholars examining *Kalevala* and oral poetry. Despite having great research value and importance, verse studies have been in the shadows. However, interpretations and analysis carried out by a new scholarly generation, along with the critical edition of the epic, have demonstrated the significance of Kaukonen's work in contemporary research.

Niina Hämäläinen
niina.hamalainen@kalevalaseura.fi
Kalevalaseura

ELLI LEHIKAINEN

Luonnon, uskon ja eron voima

Lisääntymisen luvat Pauliina Rauhalan Taivaslaulussa (2013)

1 Taivaslaulun *Vilja vatsansa vankina*

Olen vatsani vanki enkä pysty suunnittelemaan elämää yhdeksää kuukautta edemmäs. Ainoa kalenterini on kuukautiskierto.

Näin kuvailee elämäänsä Pauliina Rauhalan esikoisromaanin *Taivaslaulu* (2013, myöhemmin T, sitaatti T 38) päähenkilö Vilja. Jatkuva ajanhallinnan ja tulevaisuudensuunnitelmiin sitominen kuukautiskiertoon kuulostaa erikoiselta ja hätkähdyttävältäkin, varsinkin kun kyseessä on 2000-luvun Suomeen sijoittuva realistinen romaani. *Taivaslaulun* Viljalle kuukausittainen sykli elämän aikatauluttajana on kuitenkin arkista ja totta. Romaanissa seurataan nuorta vanhoillislestadiolaista avioparia, Viljaa ja Aleksia. Heidän seksielämässä ja mukautumisensa uskonnon asettamaan ehkäisykieltoon aiheuttavat tilanteen, jossa Vilja on jatkuvasti raskaana. Artikkelissani tarkastelen Viljan tilannetta kontekstissaan poikkeuksellisen kertomuksena ihmisen lisääntymisestä.

Taivaslaulu on kiitetty ja palkittu romaani, joka on myös dramatisoitu näytelmäksi (näytelmästä ks. Wallenius-Korkalo 2018, 42–43). Se kuvaa elämää yhteisössä, jossa tiukkojen sääntöjen ehdoton noudattaminen on itsestäänselvyys. Romaani suhtautuu ehkäisykieltoon hyvin kriittisesti. *Taivaslaulu* on herättänyt keskustelua vanhoillislestadiolaisen yhteisön ehkäisykiellosta ja teoksen osallistuminen julkiseen keskusteluun yhteisön valtasuhteista on huomioitu myös kirjallisuudentutkimuksessa (Koho 2016, 196–199). Tässä artikkelissa perustelen näkemystäni, että romaanin voi lukea kuvauksena uskonnon ja lisääntymisen ikeessä elävien ihmisten elämästä myös kiinnittymättä ensisijaisesti juuri vanhoillislestadiolaisuuden kontekstiin. Vaikka teos on uskonnon rajaamasta elämästä kertova romaani, se on yhtä lailla luettavissa kertomuksena ”luonnon” rajaamasta elämästä. ”Luonnolla” viittaaan ihmistä ympäröivään ja samalla ihmisyyden sisällyttävään

konseptiin.¹ Esitän, että yksinomaan vanhoillislestadiolaisuuteen liitetyn kehikon valossa luettuna *Taivaslaulusta* saattaa jäädä huomaamatta luontoon ja sukupuolieroon kiinnittyviä seikkoja, jotka kannattelevat romaanin esittämää ehkäisykiellon kritiikkiä.

Lähestyn *Taivaslaulua* lisääntymisprosessia käsittelevänä romaanina. Vilja ja Aleksi ovat yhteisössään rimpuilevia, uskontonsa suhteen sekä nöyrän mukautumisen että omaehtoisen toiminnan kaipuun sävyttämiä ihmisiä. Romaani on kertomus kahdesta toisiaan rakastavasta ihmisestä yhteisen asian äärellä. Erityisesti siinä kuvataan heitä yhteisessä kamppailussa lävistävää eroa. Viljan ja Aleksin perhe-elämä on levollista, juurevaa yhdessäoloa, jossa lisääntymispaineet ovat jatkuvasti läsnä. Romaanin loppuvaiheeseen sijoituvassa käännekohtassa vakavasti ahdistunut Vilja on psykiatrisessa osastohoidossa ja Viljan tietämättä Aleksi päätyy uskonyhteisössä tuomittavaan sterilisaatioon. Sterilisaatio on onnellinen loppuratkaisu, sillä *Taivaslaulussa* onnea on pako luonnontilasta. Romaani keskittyy ajanjaksoon, jossa Vilja käy läpi viidennen ja kuudennen lapsensa odotus- ja vauva-aikaa. Siinä poreilee hiljalleen voimistuva paine, joka purkautuu jatkuvan lisääntymisen ehdottomuuteen. Juoni kulkee vaikeuksista valoon, kuten tunteiden tiloja teoksessa tutkinut Satu Koho (2016, 199–200) esittää. *Taivaslaulu* on kertomus vähitellen lisääntyvistä ja lopulta ylitsevuotavasta ahdistuksesta, johon viime tingassa löytyykin ratkaisu.

Teoreettisena taustana artikkelissani toimivat feministiset keskustelut sukupuolierosta, lisääntymisestä ja ihmisyydestä. 'Eron' ja erityisesti sukupuolieron käsitettä on feministisessä tutkimuksessa lähestytty monenlaisista perspektiiveistä. Lähtökohtanani on huomioida eron käsitteen kahtalaisuus. Viitataan *erolla* sekä sukupuolieroon että läntisen ajattelutradition perustana toimivaan kahtiajakoon (ks. esim. Rojola 1996, 159–165; Latour 1991/2006, 154–156; 220–221; ks. myös Lloyd 1984/2000). Tarkastelen, miten kysymys erosta kietoutuu lisääntymisprosessiin.

Lea Rojola (1996, 159) on todennut eron ”implisiittisesti feministisen ajattelun perustaksi”. Tieteellisen keskustelun pitkään jatkuneet jännitteet ovat liittyneet sukupuolieron määrittelyyn, heteroseksuaalisuuden oletukseen ja tasa-arvopolitiikan mahdollisuuksiin (ks. esim. Koivunen–Liljeström 1996, 11–12, 26.) Claire Colebrookin (1997) esittämään kysymykseen sukupuolieron ongelmallisuudesta on vastattu varioivista näkökulmista. Antropologit Susan Sperling ja Yewoubdar Beyene (1997, 137–141) vaativat lisääntymisen tutkimukselta eri perspektiivien – biologiaan palautuvien, kulttuuriset seikat huomiotta jättävien sekä kulttuuriteoreettisten, ruumiillisuuden olennaisuuden kieltävien – yhdistämistä. Heidän mukaansa nämä toisistaan eroavat näkökulmat ”eivät missään ole

1 Historiallinen luontokäsitys viittaa ajattomaan, totaaliseen ja ulkopuoliseen transsendenssiin, jonka varassa – ja jota vastassa – ihminen on. Luonto voidaan nähdä myös ihmisen sisällä sijaitsevaksi, laajemmin kehystetystä luontokäsityksestä muotoutuvaksi toiminnaksi. (Haila–Lähde 2003, 14–17.) Rosi Braidotti (2010, 207) kuvaa perinnettä mieltää ”luonto” konseptina, joka voidaan jakaa materiaalisuuteen ja diskursseihin niin, että ensin mainittu on aina ”toiseksi parasta”. Feministisessä tutkimustraditiossa *luonnollisuus* on usein nähty kritisoinnin kohteeksi, essentialisoivaksi oletukseksi, joka esitetään todisteena sukupuolitetun vallankäytön perustavanlaatuisuudesta. Toisaalta *luontoa* on käsitelty naisten tapaan sorron kohteena, ja joissakin suuntauksissa sorretun sukupuolen liittolaisena ja kiinnekohtana.

niin tiukasti erillään kuin ihmisen lisääntymisen tutkimuksessa.” Donna Harawayn (2003 [1985]) muotoileman jaottelun mukaan feministinen keskustelu reproduktiosta on ollut jaettavissa seksuaalisuuteen, ruumiiseen ja äitiyteen sekä luokkaan ja työnjakoon kiinnittyneisiin suuntauksiin.² *Reproduktiolla* viitataan uusintamiseen monissa eri konteksteissa. Tässä yhteydessä käytän siitä jatkossa ilmausta *lisääntyminen*.³

Uudemmassa feministisessä tutkimuksessa on kiinnitetty huomiota erityisesti poststrukturalististen ja materiaalisten perspektiivien välillä vallitsevaan ristivetoon. Materiaalisuuden vakavasti ottaminen voi olla riski feministiselle luennalle, sillä historialliset käsitykset tietynlaisista ruumiista hierarkkisesti alemmina aiheuttavat epämukavaa hankausta. (Alaimo–Hekman 2008, 4; Rojola 2012, 258–260; ks. myös Honkela–Irni 2014, 392). Eri perspektiivien yhdistämisen ongelmakohdaksi ovat muodostuneet näkemuserot materiaalisuuden ja diskursiivisuuden yhteen nivomisen mahdollisuuksista. Luen *Taivaslaulua* tätä taustaa vasten.

Polarisoituneistakin asetelmista huolimatta feministisiä lisääntymiskeskusteluja yhdistävät kysymykset itsemääräämisoikeuksista ja lisääntymisvapaudesta (Haraway 2016, 6). Lisääntymiseen liittyvä itsemääräämisoikeus on ollut tärkeä kysymys jo ennen asioiden ja ajattelutapojen otsikoimista feminismiksi. Esimerkiksi Mary Wollstonecraft pohtii lisääntymisen ja itsemääräämisoikeuden suhdetta vuonna 1792 julkaistussa teoksessaan *Naisten oikeuksien puolustus*. Lisääntyminen on feminismeille jälleen kerran ajankohtainen kysymys teknologisen kehityksen, lisääntymisoikeuksien epätasa-arvoisen jakautumisen ja planeetan kantokyvyn myötä (Haraway 2016, 102; Irni–Meskus–Oikkonen 2014, 21; Storm 2017, 140–142).

Taivaslaulussa on kyse sekä valtajärjestelmästä että ihmislajista. Uskonnon, luonnon ja sukupuolieron suhde sisältää romaanissa kitkaisia kausaliteetteja. *Taivaslaulu* toimii ehkäisykiellon kritiikkinä osin siksi, että siinä uskonto ja luonto rinnastetaan jatkuvasti. Perustelen rinnastamista seuraavasti: Ensinnäkin uskonto ja luonto ovat humanistisen ajattelun perinteessä jaoteltavissa ihmisen tekemäksi diskursiiviseksi järjestelmäksi sekä ihmisen ylittäväksi materiaaliseksi totaliteetiksi. Toiseksi uskonto muotoutuu *Taivaslaulussa* ihmisen ylittäväksi voimaksi, joka rinnastuu perinteiseen luontokäsitykseen. Erottelulla merkityksiä rakentava episteemi erottaa luonnon ja materian kulttuurisista diskursseista ja asettaa luonnon ja kulttuurin sukupuolitettuun hierarkiaan.

Feministinen tutkimus on osoittanut yhteyttä sukupuolieron ja ihmiskäsityksen välillä. Sukupuolen ja ihmisyyden kytkös on eron palautuvassa länsimaisessa, humanistisessa ajattelutraditiossa usein pohdintaa naisen ihmisyydestä. Sukupuolitettua hierarkiaa on perusteltu nojaamalla biologisiksi määriteltyihin seikkoihin, sillä näennäisen universaali käsitys ihmisestä on kiinnittynyt sukupuolettomaan yksilöyteen. (Haraway 2008, 9–17;

2 Polarisaatio on lisääntymistä tarkastelevassa tutkimuksessa monilla aloilla käsitykseni mukaan kaivannut, mutta aiheen luonteen vuoksi lisääntyminen lienee aivan eri rekisterin kysymys vaikkapa lääketieteen, juridiikan, väestötieteen tai taiteentutkimuksen konteksteissa.

3 Nähdäkseni on pohdittava, missä yhteydessä tulee suomentaa sana *reproduction* sanaksi *lisääntyminen*, missä yhteydessä sanaksi *reproduktio*. Palaan tähän problematiikkaan myöhemmin.

Koivunen–Liljeström 1996, 11.)⁴ Tämä asetelma on historiallisesti muovannut feministisen lisääntymiskeskustelun emansipatorisuutta, sillä esimerkiksi tiineenä oleva nisäkäs (ihminen) ei hankauksitta asetu humanistisen ihmiskäsityksen historialliseen kategoriin. Ajankohtaiset feministiset keskustelut mylläävätkin emansipatorista perinnettä asettamalla uudella tavalla tarkkailtavaksi ihmisyuden käsitteen lisäksi kysymyksen feministimin ja humanismin suhteesta (Haraway 2016, 6–13, 132; Colebrook 2017, 7–9; Braidotti 2017, 21–23). Rosi Braidottin (2017, 21) kiteytyksen mukaan feminismi ei ole humanismia. Toteamus vaikuttaa kummalliselta peilautuessaan feminismin historiaan emansipatorisena kamppailuna, joka mieltynee perinteiseksi humanistiseksi toiminnaksi. Feminististä ajattelua luonnehtii kuitenkin irtaantuminen modernista, humanistisesta ajattelusta. Ihmisyuden ja sukupuolen, lajin ja materian sekä vallankäytön ja mahdollisten tulevaisuuksien vyyhti kytkeytyy näkemyksiin, joiden mukaan humanistinen projekti on tullut tiensä päähän.⁵

Taivaslaulu on romaani, joka tekee harvinaisella tavalla näkyväksi ongelmia materiaalisuuden ja poliittisuuden yhtäaikaisessa tarkastelussa feministisesti orientoituneessa tutkimuksessa. Tarkastelen, miten romaani käsittelee lisääntymisen, sukupuolieron, luonnon ja uskonnon suhdetta. Ensin pohdin Viljan ja Aleksin mahdollisuuksia hallita lisääntymistään. Sitten osoitan, miten heidän poikkeuksellisuutensa vaikuttaa romaaniin ehkäisykiellon kritiikkinä. Lopuksi tarkkailen uskonno(llisuude)n ja luonno(llisuude)n rinnastumisen vaikutusta.

2 Kaunein läheisyys on kipein pelko

Taivaslaulun maailmassa kaikki on lisääntymiselle alisteista. Jos uusia lapsia syntyy, heitä syntyy. Mahdollisuudet lisääntymisen hallinnointiin muotoillaan näin: ”Ei voi tulla kysymykseen kalenterin seuraaminen, ei edes yhteisestä sopimuksesta erillään oleminen” (T 44). Tilanne on selkeä. Jatkuvan lisääntymisen vaihtoehdot saattavat olla faktuaalisesti olemassa olevia asioita, mutta ne eivät ”voi tulla kysymykseen”. On vain yritettävä selvitä, sillä muuta mahdollisuutta ei ole kuin pyristellä lisääntyvää lajia rajaavien ehtojen kahleissa. Lisääntymistä kuvataan korostuneen heteronormatiivisena. Ihmisen lisääntymisprosessi on aina ollut ja tulee mitä luultavimmin olemaan jatkuvassa liikkeessä, mutta tämä ei tunnu yltävän *Taivaslaulun* todellisuuteen. Siellä ihmiset lisääntyvät vain heteroavioliitoissa, ja tällaisen lisääntymisen pakkoa kukaan ei voi ylittää.

4 Simone de Beauvoir'n (2009 [1949], 41–43) kiteytyksen mukaan ihmisyuden normi on miehinen ja naiseus vertautuu normiin ”toisena” ja vasta se määrittää sukupuolen. Ajatusta on kritisoitu kaksinaisuuden pönkittämisestä, mutta mielestäni havainto kuitenkin on olennainen feministisen ajattelun lähtökohta.

5 Uudet keskustelunavaukset tai erilaiset käänneet eivät välttämättä tuo tutkimuskentälle mitään ennenkuulumatonta, eikä kysymystenasettelujen liikahtuksia tule nähdä kronologisina kehityskertomuksina, sillä kyse on myös jatkuvuudesta (ks. esim. Braidotti 2017, 28; Liljeström 2012; Hemmings 2011). Ihmisyys on aina ollut ja tulee olemaan huokoista ja määritetty erilaisten historiallisten ja materiaalien reunaehtojen mukaisesti (Haraway 2008; ks. myös Colebrook 2017, 10–11).

Vilja, tapahtumien kirjaimellisesti fyysinen keskus, pelkää jatkuvasti uutta raskautta ja on jatkuvasti raskaana: ”Olen ollut naimisissa kuusi ja puoli vuotta ja raskaana viisi kertaa, joista yksi meni puolenvälin jälkeen kesken, eikä minulla ole lainkaan toivoa, että jaksaisin seuraavat viisitoista vuotta.” (T 45). Viljan kuvaus omasta tilanteestaan on lannistunut. Hän kuvailee kuukausittaista jännitysnäytelmää: ”Testipuikon ikkuna on kristallipallo, josta katson kohtaloni. Yksi viiva ja vapaus. Ainakin kuukauden mittainen. Kaksi viivaa ja vankeus. Hyvä Jumala, anna sen olla yksi viiva.” (T 75.) ”Testipuikon ikkuna on kristallipallo” on vertauskuvallinen ilmaus, mutta Viljalle myös todellista tulevaisuuden järjestämistä. Epäsäännöllisen kuukautiskierronsa takia hän tekee raskaustestejä usein ja elää elämäänsä testipuikoista saamaansa tietoon suhteuttaen. Viljalla on alle kolmekymmentävuotiaana neljä, kohta kuusi lasta, ja hän kokee tilanteensa varsin toivottomaksi.

Taivaslaulun kieli on hyvin kuvailevaa ja siinä vilisee metaforisia ilmauksia sekä runsaasti viittauksia lyriikkaan, kansanrunouteen ja uskonnollisiin teksteihin. Kirjailijan kiitoksissa mainitaan inspiraation lähteinä esimerkiksi Eino Leinon ja Aulikki Oksasen lyriikkaa, Kantelettaren runoja ja Raamatun tekstejä. Fokus on metaforisen ja kuvallisen ilmaisun runsauden ohella myös yhdyntöjä sisältävän heteroseksin harrastamisessa. Kielen lyyrinen ilmavuus saattaa välillä lähes piilottaa kuvailemiaan asioita. *Taivaslaulu* ei tavallaan näyttäydy seksiä käsittelevänä romaanina, mutta sellaiseksikin sitä luonnehtisin. (Ks. myös Koho 2016, 212, 214.) Aleksille osastohoitonsa aikana kirjoittamassaan kirjeessä Vilja toteaa, että ”*elämässä vaikeinta oli se, että kauneimpaan läheisyyteen liittyi kipein pelko.*” (T 214, kursiivi alkuperäinen.) Vilja mainitsee ”elämässä vaikeimmaksi” eksplisiittisesti juuri seksin nautinnollisuuden ja seurausten riskin yhtäaikaisuuden.

Vilja ja Aleksi ottavat riskin yhä uudelleen, Vilja on raskaana yhä uudelleen, eikä nähtävillä ole muuta ratkaisua kuin kaukana siintävä ajatus helpotuksesta: ”Odotan keski-ikää kuin maaliviivaa – –” (T 39). Maaliviiva on kuukautisten poisjääminen ja hedelmällisen ajan päättymisen. Siihen asti, ehkä vielä parin vuosikymmenen ajan ”[m]inä vuodan verta, minä lakkaan vuotamasta, minä kannan lasta, minä lakkaan kantamasta ja vuodan taas, ja siinä on kaikki, mitä minun on lupa odottaa.” (T 38.) ”Lupa” saattaa olla riippuvainen seurakunnasta tai Jumalasta, mutta yhtä kaikki sen heltämistä ilmeisen turhaan odotellessa tilanne säilyy ennallaan.

Viljalle ”elämässä vaikeinta” ja ”kipein pelko” on tieto siitä, että heteroseksuaaliset yhdynät saattavat johtaa raskauteen. Kyse ei ole siitä, etteikö Vilja tietäisi ehkäisyn olemassaolosta ja voisi verrata tilannettaan aikalaisiinsa. Juuri vertaamisen mahdollisuus osin rajaa ongelman. Ahdistuksen kasvaessa Vilja käy kahden psykologin luona: ”Maria on varannut minulle ajan uskovaiselle psykologille. Aleksi on varannut minulle ajan psykologille.” (T 162.) Keskustelun sivutessa jälkimmäisen kanssa ehkäisyä Vilja parahtaa: ”Jos oma äitini olisi käyttänyt ehkäisyä, minua ei olisi olemassa, olen perheen kolmas-toista lapsi!” (T 164.) Vilja elää todellisuudessa, jossa kaikki siemenneste ja jokainen munasolu voivat syntyä lapsina ja kaikki mahdolliset lapset otetaan vastaan. Ehkäisy on

ajatuksenakin mahdollon, silloinhan lasta ”ei olisi olemassa”. Ympäristössä, jossa Vilja elää, ”lähes jokaisella hedelmällisessä iässä olevalla naisella on iso maha tai lapsi käsivarsilla” (T19), ja suviseuroissa hän huomioi ”loputtomiin kasvavat vatsat ja rinnat” (T 23). Hän elää niin sanotusti luonnontilaisena näyttäytyvässä, lajityypillistä käytöstä toteuttavassa yhteisössä. Lisääntyminen otetaan vastaan luonnonlakina.

Lukija voi pohtia Viljan ja Aleksin tilannetta siltä kannalta, että hän tavallaan hyväksyy romaanin esittämän ongelman. Tällöin on mahdollista todeta, että ennen Aleksin sterilisaatiota Vilja on lisääntymispakon alaisena.⁶ Hänen lisääntymispohdintansa eivät kiinnity planeetan kantokykyyn tai äitiysrahakausien ajoittumiseen, vaan tilanne on hallinnoinnin ulkopuolella. Ongelmalliseksi esitelty tilanne onkin siitä kiinnostava, että olemassa olevat vaihtoehdot eivät ole Viljalle todellisia. En tarkoita, etteikö ehkäisymenetelmiä olisi olemassa teoksen fiktiivisessä maailmassa. Kiinnitän huomiota siihen, että ehkäisyn (vaikkakin faktapohjaisesti näennäinen, samalla todellisena kuvailtu) puuttuminen on Viljan ahdistuksen varsinainen kiinnekohta. Ahdistus kumpuaa hänen täydestä alistaisuudestaan lisääntymisprosessin realiteeteille ja potentiaalille.

Monet lisääntymisprosessiin liittyvät seikat ovat 2000-luvun Suomessa historiallisesti ja globaalisti hyvinkin etuoikeutetusti järjestetyt. Tämä näkyy myös aihetta käsittelevässä kirjallisuudessa. Lisääntymiseen toki liittyy tahattoman lapsettomuuden, ehkäisyn pettämisen, keskenmenojen ja ennen aikaisten syntymien kaltaisia asioita, joita kirjallisuus myös käsittelee, mutta mahdollisuus ehkäisyn käyttöön esitetään useimmiten itsestään selvänä.⁷ Vilja on aihepiirin kirjallisuuteen nähden poikkeuksellisessa tilanteessa. Hän ei ikään kuin sovi aikaan, jossa hän elää. Ongelma on täysin riippuvainen uskonnollisista perusteluistaan. Jos Vilja ja Aleks ottaisivat ehkäisyn käyttöön, koko teoksen aiheena toimiva ongelma saattaisi poistua. Heidän ajassaan ehkäisymenetelmät ovat hyvinkin luotettavia ja suhteellisen monipuolisia sekä melko helposti ja edullisesti saavutettava vaihtoehto jatkuvalla uuden raskauden pelolle. Viljalle ehkäisy ei ole vaihtoehto.

Taivaslaulu on tarina kahden ihmisen lisääntymisestä. Vain toinen heistä sijoittuu tilanteeseen, jossa hän kutsuu itseään ”vatsansa vangiksi”. Lisääntyminen rajoittaa Viljan toimijuutta ja liikkumatilaa konkreettisesti. Tätä ilmentää esimerkiksi kuvaus Viljasta kunnianhimoisena kuvataidepiskelijana, jonka elämästä työnteko ja itsensä ilmaiseminen

6 Lisääntymispakko on toki siinä mielessä harhaanjohtava ilmaus, että Vilja tekee itsenäisesti ja vapaaehtoisesti ratkaisunsa yksittäisistä, konkreettisista yhdynnöistä. *Pakolla* viittaa vaikuttamismahdollisuuksien puutteeseen omassa lisääntymisessä. Näennäiseen vapaaehtoisuuteen perustuva vallankäyttö ei toimi ylhäältä alas, vaan kyse on tietyssä yhteisössä toimivien yksilöiden ”valinnasta” toimia yhteisön oikeaksi, luonnolliseksi ja normaaliksi määrittelevällä tavalla (Foucault 2010 [1976–1984]). Vallankäytöstä ja lisääntymispakosta uskonnon yhteydessä ks. Linjakumpu 2012; lisääntymistä käsittelevässä kirjallisuudentutkimuksessa ks. Storm 2017.

7 Muulla aihetta käsittelevällä kirjallisuudella viitataan lisääntymisen valinnanmahdollisuuksien kannalta yhteisiä elementtejä sisältäviin teoksiin, kuten *Heikosti positiivinen* (Härkönen 2001), *Lahjat* (Katajavuori 2004), *Nollasta ykköseksi* (Frangén–Meriläinen 2007), *Äitikortti – kirjoituksia lisääntymisestä* (Silfverberg 2013), *Lasteni tarina* (Kummu 2014), *Syliin* (Westman 2016) ja *Ihmettä kaikki* (Itkonen 2018).

katoavat täysin muutamaksi vuodeksi. Kun puoliso on steriloitu, Vilja saa ateljeen. Lajityypillinen lisääntyminen on selvästi ihmisen osa, ja erityisesti se on Viljan osa. Raskauksien ja imetyksien toistuvuus rajaa Viljan arjen ja elämän ruumiiksi redusoitumisen noidankehään. Tällainen ihmisyys vaikuttaa yhtäältä anakronistiselta sijoittuessaan 2000-luvun Suomeen, toisaalta sen voi nähdä ajattomana ihmislajin kuvauksena.

Länsimaisessa ajattelutraditiossa naissukupuoleksi määritellyn ihmisyyden luokittelu ruumiiseen ja hämärään luontoon on vuosituhantinen perinne (Lloyd 2000 [1984]). Naisiksi määriteltyjen ihmisten tilanne on joissakin konteksteissa liikkunut infantilisoidun holhokin positiosta autonomiseen kansalaiseen. Länsimaisen ajattelun perinteessä liike on siis suuntautunut luonnosta kulttuuriin. Ihmisten asema erilaisissa yhteiskunnissa kytkeytyy yhä vahvasti mahdollisuuksiin organisoida lisääntymisen potentiaalia, ja mahdollisuudet lisääntymisprosessin hallintaan voi nähdä sukupuolisen tasa-arvon kehityksenä.

Clare Hemmings (2010) on varoittanut, kuinka feministisen tutkimuksen historian tarkastelu saattaa muotoutua kehityskertomukseksi. Tällainen kertomus pyrkii osoittamaan kronologisen liikkeen kohti tutkijoiden yhä selkeämpää ajattelua ja tasa-arvoa. Varoitus on aiheellinen. Lisääntymisprosessin historiallisten interventioiden pohdinnan kohdalla se on sitä varsinkin, koska prosessin liike on myös epätasa-arvoista toimintaa. Valinnanmahdollisuuksia rajaavat eri konteksteissa esimerkiksi seksuaalisuus ja taloudelliset resurssit. Lisääntymisprosessiin liittyvien asioiden ja toimenpiteiden kiihtyvä liike ei tarkoita, että mahdollisuudet vaikuttaa lisääntymiseen muuttuisivat samassa tahdissa kaikille kaikkialla. Lisääntymisvapautta vaativissa kannanotoissa saattaa piillä yhtä lailla holhoavan kuin imperialismia ja luokkasortoa uusintavan asenteen riski (Haraway 2018, xxxix–xl). On tärkeää miettiä, viitataanko lisääntymisvapaudella vapautteen jostakin vai vapautteen johonkin (vrt. Braidotti 2010, 141).

Taivaslaulun maailmassa ihmisillä ei ole minkäänlaista mahdollisuutta valita lisääntymisprosessin toteutumisia. Romaanin kahdelle päähenkilölle seuraukset tästä ovat perustavanlaatuisesti erilaisia. Sukukypsän, kohdullisen ihmisen munasolujen säännöllisestä hedelmöittämisestä saattaa seurata raskauksia. Tämä ihmislajille ainakin vielä todellinen ominaisuus ei muutu sen mukaan, millaisia näkemyksiä uskonnollisuudesta tai naisuudesta kirjallisuudessa esitetään. Viljan tilanteen voi siis lukea ajattomana julkilausumana ihmisen lajista, eikä niinkään representaationa ehkäisykiellon aiheuttamista ongelmista tietyssä uskonnollisessa yhteisössä. Tällainen luenta keikauttaa *Taivaslaulun* tematiikkaa. Materiaalisuuden huomioinnin epämukavuus tunkeutuu feministisesti orientoituneen lukijan katseeseen: Mitä vaihtoehtoja Viljalla on? Olisiko hänenkaltaisensa ihminen vaikkapa kaksisataa vuotta sitten valinnut luostarin tai itsemurhan? Millaista ihmisyyttä Vilja voi elää? Onko tässä *naisihminen*? Vai onko tässä syy siihen, ettei ”nainen” voi olla ”ihminen”?

Uskonnollinen kehys Viljan ympärillä tarjoaa feministilukijalle tässä mielessä myös turvapaikkoja. Lukemalla Viljan representaationa uskonnollisen yhteisön ehkäisykiellon alistavista seurauksista voi yrittää sivuuttaa hänessä muotoutuvan esityksen sukupuoli-eroksi kutsutusta tilasta. Uskonnolla selitettynä ero laimenee kulttuurisilla järjestyksillä

ylläpidetyksi. Uskonnollinen kehys Viljan ympärillä on pakotie essentialistisen nais-ihmiskäsityksen uusintamisesta.

Se on turvapaikka toisestakin kulmasta. Lisääntymispakkoa on vaikea hahmottaa luonnonlakina romaanissa, joka kuvailee juridisesti täysivaltaista, valitsemassaan onnellisessa ihmissuhteessa elävää ihmistä. Jonkinlaisia vaihtoehtoja Viljalla kai kuitenkin (ihmisenä) on. Ehkäisy on valinta, jota hän ei (uskovaisena) tee. Vilja ei kärsi tahattomasta lapsettomuudesta tai vapaaehtoisen lapsettomuuden valinnan yksilön mahdollisesti kohtaamasta valinnan kyseenalaistamisesta. Hänen lisääntymiselle alisteinen elämänsä johtuu säännöllisistä yhdyntöistä, joissa hän verrattain usein tulee raskaaksi. Itsemääräämisoikeutta lisääntymiseen ei ole siitä yksinkertaisesta syystä, että uskonto kieltää sen. Viljan mukautuessa kieltoon uskonnollinen kehys tarjoutuu pelastajaksi tilanteesta, jossa Viljan voisi tulkita hierarkkiseen sukupuolieroon palautuvaksi ihmislajin kuvaksi: kyse hän on uskonnollisuuden ongelmasta.

Uskonto muotoutuukin ainoaksi selittäjäksi, jolla Viljan tilanteen voi etsiä. Hänen ajattomuutensa ja toisaalta anakronistisena näyttäytyvä mukautuvaisuutensa selittyvät siististi ja perustellusti uskonnolla. *Taivaslaulu* on kertomus uskonnon läpäisemästä elämästä ja vakuuttavaa ehkäisykiellon kritiikkiä, mutta kritiikin vaikuttavuus riippuu myös Viljan ja Aleksin poikkeuksellisuudesta. Seuraavaksi perustelen, miksi romaanin lisääntymisestä kertoma tarina vaatii juuri heidän kaltaisensa ihmiset.

3 Poikkeuksellisen luonnollinen ihminen

Viljassa ja Aleksissa konkretisoituvat lähes äärimmäisellä tavalla ihmisyydessä sekä *luonnollisuudeksi* ja *sukupuolieroksi* luonnehditut asiat että niiden yhteys. Tunnistan ja tunnustan ”luonnollisuuden” käsitteellisen epämääräisyyden. Luonnollisuuden käsite ei mielestäni kuvaa lisääntymistä tai ihmisyyttä yleisesti ottaen missään kontekstissa, mutta *Taivaslaulun* maailmaan luonnollisuuden rajaaminen kuuluu kiinteästi. Vilja ja Aleksi suvullisesti lisääntyvän nisäkäslajin toimijoina ja materian toimijuuteen kytkeytyneinä ruumiina ovat *Taivaslaulussa* ennen kaikkea luonnollisia.⁸ Erityisesti Viljan kohdalla luonnollisuus muotoutuu voimaksi, joka rajoittaa hänen mahdollisuuksiaan.

Aleksi miettii lisääntymisen paineita: ”Naisen [Viljan] lantio, vatsa ja rinnat olivat selvänneet niin paljosta” (T 9). Paljosta selviämisen määrä ja toistuvuus on yllättänyt hänet:

⁸ Luonnollisuuden määritelmä lienee rajattavissa vain erotettuna oletetusta vastinparistaan, kulttuurisesta. Tällaiset länsimaista ajattelutraditiota luonnehtivien, toisistaan riippuvaisten käsitteiden oletettu oppositionaalisuus on sekä feministisistä että muista tutkimusperspektiiveistä purettu ja kumottu. Tutkimuksessa on osoitettu jaottelun ontous ja todellisuuden enemmänkin luontokulttuurinen luonne. (Haraway 2003; 2008; Latour 2006 [1991].) Lisääntymisen yhteydessä luonnollisuuden määritelmässä on riski, että ruumiit miellyvät (luonnollisiksi) puhtaiksi perustoiksi, joita erilaiset interventiot häiritsevät (ks. myös Honkela–Irni 2014, 382). Palaan myöhemmin näiden rajausten ontologioihin ja jännitteisiin.

Siihen Alekski ei ollut ollenkaan valmistautunut, että lapsia syntyisi joka vuosi. Että Viljan kohtu ehtisi tuskin supistua, kun uusi elämä alkaisi taas kasvaa. – – Että hänen naiselleen ei jäisi kumpuilevan vatsan ja maitoa valuvien rintojen vuoksi mitään mahdollisuutta edes harkita irtautumista kotoa työelämäään. (T 219.)

Alekski pohtii ”Viljan kohtua” ja ”hänen naistaan”, joka ei ”vatsan ja rintojen” takia voi ”edes harkita irtautumista kotoa”. Vilja on Aleksille ainakin osin yhtä kuin ruumiinsa: kohtu, vatsa ja rinnat. Loppuratkaisu Aleksista pelastajana uusintaa kertomusta prinsessistä ratkaisemassa prinsessan pulman. Tässä nimenomaisessa tapauksessa pulmana on ”hänen naisensa” ”kumpuileva vatsa ja maitoa valuvat rinnat”. Kertomus on suorastaan klassinen heteroromanssia uusintava tarina ratkaisuja tekevästä miehestä, joka pelastaa pulaan joutuneen naisen (ks. myös Koho 2016, 200). Satu Kohon (mt.) mukaan ”kyseessä onkin enemmän uuden lestadiolaismiehen kuin uuden lestadiolaisnaisen kuva.”

Mielestäni Aleksin toimijuus ei kuitenkaan tyhjene pelastavan prinssin rooliin. Viljan ja Aleksin yhteiselämää kuvataan ikään kuin se olisi niin tasa-arvoinen kuin suinkin on mahdollista, myös huolimatta heidän hahmoistaan pelastajana ja ruumiikseen redusoituneena pelastettavana ja omistettuna naisena. Heidän välillään on runsaasti rakkautta, ja kuormittava tilanne on ratkaistava ajan kuluessa yhdessä. Lisääntymispakko on heitä yhdistävä, ei erottava tekijä. *Taivaslaulu* korostaa Aleksin ja Viljan suhteen onnellisuutta, heidän keskinäistä lämpöään ja keskusteluyhteyttään. Viljan ja Aleksin vuorovaikutus, toistensa tukeminen ja työnjako lapsiperheen arjessa näyttätyy kunnioittavana ja rakkaudentäyteisenä verrattuna yhteisön moniin, yhtä lailla lisääntymisen ikeessä pyristeleviin pariskuntiin. Aleksin teettämä sterilisaatio on luennassani ensisijaisesti rakkaudesta kumpuava teko.

Aleksin ratkaisuun ei johda vain lisääntymisen jatkuvuus (luonnontilan ahdistavuus) sinällään. Kyse on Viljan sairastumisesta. Sairaalassa Vilja kirjoittaa Aleksille jäähyväiskirjeen, jossa hän toteaa: ”Minä rakastan sinua. Minä tiedän sinun rakkautesi, horjumattoman ja vaatimuksia asettamattoman, ja se on kauneinta mitä on.” (T 214, kurssiivi alkuperäinen.) Ahdistuksen yllyttyä kestävämmäksi Vilja on kolme päivää suljetulla osastolla. Sen jälkeen ”Vilja arvioitiin harhaiseksi, masentuneeksi ja loppuun palaneeksi muttei itsetuhoiseksi, ja hänet siirrettiin avo-osastolle.” (T 199.) Alekski vastaa Viljan kirjeeseen ja kertoo sterilisaatiostaan: ”Me selviämme. Meillä on paljon rakkautta. – – Lupaa ettet kuole! Minä lupaan että saat levätä. Et kuoleman sylissä, vaan minun.” (T 224, kurssiivi alkuperäinen.) Sterilisaatioon päätyvä Alekski ei tätä taustaa vasten näyttäydy yksinomaan heteroromanssin pelastavana prinssinä tai ensisijaisesti yhteisössään radikaalina toimijana. Sterilisaatio on myös rakastettunsa terveydestä ja elämänhalusta huolestuneen ihmisen ratkaisu.

Sterilisaatio saattaa olla ainoa ratkaisu, jonka Alekski voi tehdä reagoidakseen kuormittavaan tilanteeseen. Hän ei yksinkertaisesti voi esimerkiksi olla vuorollaan raskaana, synnyttää ja imettää. Oikeudenmukainen tai edes vastavuoroinen tilanne Viljan ja Aleksin välillä ei ole mahdollinen. Heidän liikkumatilaansa erottaa lisääntymisprosessiin liittyvä ontologinen ja väistämätön ero. En viittaa ”erolla” tässä yhteydessä modernin perinteessä merkitystenmuodostamisprosessien ehtona toimivaan eroon, jolla jakamalla ja johon

palauttamalla asiat ylipäätään mahdollistuvat oleviksi (vrt. Latour 2006 [1991], 20–23). En myöskään näe ”eroa” kaksinapaiseen sukupuolijärjestelmään palautuvana. Hahmotan lisääntymisprosessin edellytyksen, konkreettisesti uuden ihmisen maailmaan tulon taustalla vaadittavan eron hetkellisenä – ja produktiivisena.

Elizabeth Groszin (2011, 100–104) mukaan sukupuolieroksi kutsuttu ajallis-tilallisuus lävistää ja mahdollistaa ikään kuin olosuhteista riippumatta koko elämän itsessään sellaisena kuin sen tunnemme. Hänen mukaansa ero(avuus) on jotakin ylittämätöntä, sillä ilman sen muutosvoimaa ja orientoitumista kohti uutta tulevaa voisi olla vain yhtäläistä samuutta ja samuuden lisääntymistä. Groszin feministisessä filosofiassa ”elämä” viittaa evoluutioon ja lisääntymiseen.⁹ (Grosz 2005; 2008; 2011.) Näkemyksellä erosta väistämättömänä voimana taustoitin tarkoittamaani eroa lisääntymisprosessin yhteydessä. Lisääntymisprosessissa ero on ihmisyden perustaa, mutta ei ihmisiä ruumiikseen tai sukupuoliin redusoivalla tavalla. En tarkoita erolla sukuelimiä sukupuolta todistavina tai riistävinä enkä sukupuolitettua kaksinapaisuutta todistavaa tai hetero-oletusta pönkitävää perustaa. Tarkoitan hetkellistä ja toistuvaa ihmislajin lisääntymisen edellytystä. (Ks. myös Lehikoinen 2017, 29.)

Viljan ja Aleksin kihlausajasta, ”välttämättömän kilvoittelun välivaiheesta” (T 191), todetaan: ”Alkoi taistelu biologiaa vastaan. He hävisivät sen kerran toisensa jälkeen. – Ainoa raja, joka jäi ylittämättä, oli se tärkein: Vilja ei saanut tulla raskaaksi. Koskaan Aleksin mielessä ei käynyt, että tuota samaa rajaa vastaan he alkaisivat joskus taistella avioliitossa.” (T 191.) ”Biologia”, yhteinen vihollinen, viittaa raskauden mahdollisuuteen. Vihollinen ei kohtele taistelijoita samalla tavalla, sillä vain toinen heistä voi käydä materiaalisena lisääntymisprosessin läpi omassa kehossaan yhä uudelleen. Aleksin ruumiillinen tila säilyy samankaltaisena, kunnes hän konkreettisesti katkaisuttaa luonnontilaisen kiertokulun. Vilja taas kuvailee tilannettaan: ”Keholla on muisti. Se tuntee kohdunlaskeuman ja kadonneet lantionpohjalihakset, välilihan repeämisen ja epätäydellisen paranemisen, liitoskivut ja nivelensä kadottaneen selän.” (T 46.)

Vilja pelastuu materiaalisten ehtojen kahleista Aleksin ratkaisun avatessa hänelle uudenlaista toimijuutta. Tieto siitä, etteivät yhdynnät Aleksin kanssa tuo lisää lapsia, aiheuttaa helpotusta. Näköalattoman vaiheen jälkeen Vilja suhtautuu itseensä, avioliittoonsa, perheeseensä ja tulevaisuuteensa toiveikkaammin. Sävy muuttuu optimistiseksi ja rauhalliseksi: ”Koittaa tyven sees” (T 243.) Viljan ja Aleksin matka seesteisyyteen on vain kovin hankala, suorastaan epätavallisen vaikea.

Avioliiton eli seksin harrastamisen mahdollisuuden alkua kuvataan näin:

⁹ Grosz taustoittaa sukupuolieron ajatteluaan Luce Irigarayn filosofialla. Groszin teoriaa sukupuoli-erosta on kritisoitu essentialisoivaksi ja reduktionistiseksi. Painotan, etten näe yhtäläisyyksiä tietynlaisten sukuelinten ja sukupuolijärjestelmän välillä. Keskiössä on huomio siitä, että suvullisesti lisääntyvän ihmisen hedelmöittyminen ainakin vielä vaatii siemennestettä ja kohdullisen ihmisen, ja lisääntymisprosessin yhteydessä on tässä mielessä eron hetki ja paikka. Groszin sukupuolieron ja evoluution ajattelusta ks. myös Huffer 2017, 69–72; kritiikistä ks. Hird 2010.

Kun Vilja ja Alekski menivät naimisiin, he saivat toisensa vihdoin pelotta ja häpeättä.

Tula tuulan tuli tuli tei.

Kahden aikuisen välinen vapaa rakkaus kesti yhden kuun kierron.

Mesimarjani, pulmuni, pääskyni mun. (T 192.)

Noin kuukauden kuluttua hääyöstä Vilja havaitsee olevansa raskaana. Esikoinen syntyy tasan yhdeksän kuukauden kuluttua molempien ellei elämän ensimmäisestä yhdynnästä, ainakin ensimmäisestä ”pelotta ja häpeättä”. Vilja ja Alekski ovat raskaudesta hämmentyneitä mutta onnellisia. Alekski äimistelee: ”Hänenkö solunsa oli lähes ensi yrittämällä onnistunut uida kahdeksantoista sentin matka ahtaassa pimeässä kanavassa – –” (T 205–206). He kutsuvat tulevaa esikoistaan ihmeeksi. Toistuessaan hedelmöitymisestä katoaa ihmeen läsnäolo ja tilalle tulee lähinnä huolta ja ahdistusta:

Kun Aava Meri Iona ilmoitti tulostaan Kaislan ollessa nelikuinen, he jaksoivat vielä ajatella, että nyt kävi näin, mutta jatkossa täytyy olla tarkempia. Kun Vilja tuli yhtä nopeasti raskaaksi Aavan jälkeen, he olivat tyrmistyneitä. (T 219.)

Raskauksien toistuvuudesta aiheutuva tyrmistys on samalla tavalla kitkaista kuin ajatus ehkäisyn epätodellisesta luonteesta. Vilja ja Alekski kyllä tietävät ihmislajia rajaavat ominaisuudet ja lisääntymisprosessin materiaaliset kausaliteetit.

He tiesivät, että pitkä imetys suojaasi naista melko hyvin uudelta raskaudelta. Tätä tietoa heidän äideillään ei ollut. – – Senkin Alekski tiesi jo, että kuukautiskierron hedelmällisten vaiheiden ja hedelmättömien vaiheiden tunteminen antaisi lisää suojaa, jos tarve olisi. (T 191.)

Aleksin hämmästykskin koskee solujen toimintaa, ei hedelmöitymistä abstraktin maailman asiana. Tiiviissä tahdissa syntyneet jälkeläiset ovat seksin harrastamisen seurauksia, joita ei varsinaisesti voi pitää yllätyksinä. Vilja ja Alekski eivät ole ihmeidentekijöitä – he ovat ihmisiä.

Kotimaisessa nykykirjallisuudessa raskaaksi tulemiseen liittyy vaikeuksia.¹⁰ Myös reaali maailmassa tahaton lapsettomuus kohtaa useita ihmisiä. Viljan taas kuvataan tulevan raskaaksi yksittäisistä yhdynnöistä. Raskaaksi tulemiseen ei toki muuta tarvitakaan, mutta myös *Taivaslaulussa* pohditaan tilanteen poikkeuksellisuutta. Aleksin ajatuksia yhdyntöjen tiheydestä ja yhteisön perheiden lapsiluvuista kuvataan *Taivaslaulun* kerronnassa harvinaisen suorasanaiseen sävyyn: ” – – kahteentoista lapseen tarvitaan tasan kaksitoista panoa” (T 220). Vilja ja Alekski pyrkivät minimoimaan jälleen uuden raskauden

10 Esimerkiksi teoksissa *Heikosti positiivinen* (Härkönen 2001), *Äitikortti – kirjoituksia lisääntymisestä* (Silfverberg 2013) ja *Syliin* (Westman 2016) kuvataan tilanteita, joissa raskaus ei toiveista huolimatta ala ainakaan tahdotussa aikataulussa.

riskiä, mutta eivät onnistu: ”Heillä hedelmöittyminen tapahtui melkein pyhästä hengestä, lähes pelkkä ajatus rakastelusta riitti – tai yksi keskeytetyksi tarkoitettu varman päivän yhdyntä” (T 219). ”Pyhä henki” tai ”ajatus rakastelusta” eivät aiheuta ihmiselle raskautta. Virke katkeakin kuin myöntöön, jossa todetaan yhdynnän tapahtuneen. Viljalla kerrotaan olevan epäsäännöllinen kuukautiskierto, minkä vuoksi hänen on jatkuvasti testattava raskauden mahdollisuutta. Sukukypsä, kohdullinen ihminen voi yleensä hedelmöityä muutamana päivänä kuukaudesta. Vilja ja Aleksi onnistuvat häviämään taistelunsa biologiaa vastaan aina uudestaan juuri näiden ratkaisevien päivien aikana.

Vilja vertaa tilannettaan yhteisönsä muihin ihmisiin, jotka yhtä lailla elävät ehkäisykiellon alaisina: ”Miksi toiset saavat synnyttää inhimillisesti parin kolmen vuoden välein, kun taas toiset saavat vauvan joka vuosi?” (T 45.) ”Inhimillinen” viitanee tässä humaniin ymmärtäväisyyteen. Se myös paljastaa Viljan kokevan oman tilanteensa epäinhimillisen kuormittavana. Hän sairastuu vakavasti ja viettää vuorokausia suljetulla osastolla. Lisääntymispaineiden ja sairastumisen välillä on selkeä kausaliteetti, ja lukijan on helppo yhtyä siihen, että Viljan tilanne on nimenomaan epäinhimillisen raskas.

Samalla ajatus inhimillisestä lisääntymistahdista Viljan tilanteesta eroavana on ristiriitainen. Viljahan toteuttaa mitä inhimillisintä toimintaa, lajin tapaa lisääntyä. Ristiriita ilmenee myös hänen kuvitellessaan ihmisten suhtautumista hänen perheensä kokoon ja lasten ikäeroihin: ” – lopettakaa jo se saatanan sikiäminen, sehän on ihan luonnontonta” (T 135). Sanavalinnoissa tulee näkyväksi ristiriitaisuus oletuksissa lisääntymisen erityisestä luonnollisuudesta. Viljan kokemus toisten lisääntymisestä omaansa ”inhimillisempänä” ja pelko heidän lisääntymistahdinsa näyttäytymisestä ”luonnottomana” tekee räikeästi näkyväksi Viljan ja Aleksin poikkeuksellisen hedelmällisen elämän. Vilja on niin äärimmäisen luonnollinen ihminen, ettei hän itse koe tilaansa ”inhimilliseksi”. Hän on poikkeuksellisessa hedelmällisyydessään suorastaan niin luonnollinen, että se on jo ”ihan luonnontonta”.

Poikkeuksellisen luonnollinen ihminen on erikoinen ja mahdotonkin luonnehdinta, mutta sellaisena esitän Viljan ihmisyyttä manifestoivan. Manifestaatiolla tarkoitan tilaa, jota kuvastaakseen Viljan on oltava paitsi ehkäisemätön, myös erittäin hedelmällinen. Hän on siis poikkeus sekä ajassaan että yhteisössään, kenties jopa lajinsa tasolla: Vilja on ”tavallisen” lisääntymistahdin ylittänyt huippuraskautuja. Viljassa ihmisen nisäkkyyys manifestoituu konkreettisesti ja jatkuvasti. Hän on tyylipuhtaasti lajityypillinen, re-produktioon kiinnittynyt luomu-homo sapiens. Juuri Viljan kaltainen ihminen on erityisen soveltuva osoittamaan ehkäisyn emansipoivaa luonnetta. Hän on ”vatsansa vanki”, jonka vankeus kahlitsee länsimaisen ajattelutradition ihmisyiden kriteerien rajoille: Vilja on varmasti ihminen, mutta ehkä ennen kaikkea nainen. (Haraway 2008,17; Lloyd 2000 [1984].)

4 Uskonnon, luonnon ja eron kietouma

Mary Wollstonecraft (2011 [1792], 27) kirjoittaa yli kaksisataa vuotta sitten: ”Suustani kuuluu aina kärsimätön huokaus, kun minun on pakko tunnustaa, että joko luonto on tehnyt miehen ja naisen keskenään verrattoman erilaisiksi tai sitten tähänastinen sivilisaatio on ollut hyvin puolueellinen”. Wollstonecraftin huomioissa ”verraton erilaisuus” liittyy yhteiskunnalliseen liikkumatilaan, koulutukseen, lasten kasvattamiseen ja myös lisääntymiseen tietynlaisissa ruumiissa konkretisoituvana tapahtumaketjuna. Wollstonecraftin hahmottelema (sukupuoli)eron jäljittäminen ”joko luonnon tai sivilisaation” asiaksi on huomionarvoinen. Materiaalisuuden ja diskursiivisen hankaus on läsnä, ja emansipatorisen toiminnan kohdalla tämä ”on pakko tunnustaa”.

Wollstonecraftia lainaten Vilja ja Aleksi ovat keskenään ”verraton erilaisia” ihmisiä, joiden yhteisen toiminnan tuloksena toinen heistä on jatkuvasti raskaana, synnyttää ja imettää. Heidän liikkumatilaansa jakaa jatkuvasti radikaali ero, ihmislajin tapa lisääntyä. Viljan koko elämän keskiössä on jollakin väistämättömällä tavalla vain lisääntyminen. Wollstonecraftia mukailien ”luonto on tehnyt” hänestä ahdistuneen ja uskontokunta hänen ympärillään lie ”hyvin puolueellinen” suhteessa ehkäisykiellon seurausten kanssa elämiseen.

Sama toimii *Taivaslaulussa* toisinkin päin: uskonto on tehnyt Viljasta lisääntymisen kautta määrityvän ihmisen, ja luonto on tässä mielessä hyvin puolueellinen. Kun Vilja ahdistuu luonnollisen lisääntymisen paineissa, hän ahdistuu uskontonsa takia. Samalla hän ahdistuu uskostaan ja uskossaan juuri luonnonvoimien takia. Loppuratkaisun helpous, sterilisaation teettäminen, asettaa aiemman epätoivon uudelleen arvioitavaksi. Viljan toteamus ”– ja siinä [kuukautisissa ja raskauksissa] on kaikki, mitä minun on lupa odottaa” (T 38), kutistuu välttämättömän totaliteetin alle jääneen ihmisen ahdistuksesta liioittelevaksi ja epätodelliseksi. Epätoivon ilmauksessa olennaista ei ole välttämättömyys, vaan yhä uudelleen ”lupa”. Vilja voisi odottaa elämältään monenlaisia asioita, jos hänellä olisi lupa edes odottaa mahdollisuuksia hallita lisääntymistään. Tällainen mahdollisuus sinällään on romaanin kontekstissa todellista. ”Lupa” viittaaakin epämääräiseen voimaan, joka evää Viljalta vaihtoehtoja. Wollstonecraftille epämääräinen voima voisi olla verratonta erilaisuutta tekevä luonto. Viljan tapauksessa voima on uskonto. Yhteiseksi viholliseksi romaanissa ei kuitenkaan määritellä uskontoa vaan ”biologia”.

Taivaslaulussa uskonto ja luonto esitetään samankaltaisina transsendentteina, ihmistä hallinnoivina voimina. Lääketieteellinen interventio on pelastus (ihmisen tekemältä, mutta transsendentilta) uskonnolta ja (uskonnon tekemältä) luonnollisuudelta. Kun Aleksi tekee ratkaisun luonnollisen lisääntymisen päättämisestä, hän samalla irtaantuu uskonnostaan. Biologia on siis mahdollista ylittää irtaantumalla uskonnon säännöistä. Luonto ja uskonto asettuvat myös hierarkkisesti: uskonnon transsendenssi on luontoakin laajempaa ja totaalisempaa. Juuri uskonnon vuoksi luontoa ei voi hallita. Uskonnon ylivalta ihmisyyteen selittyy sen luonteella totaalisenä kaiken ylittäjänä ja kaikkeen palautuvana. Sama luonnehdinta kuvaa myös historiallista käsitystä luonnosta ulkopuolisena ja ajattomana transsendenssina (Haila-Lähde 2003, 19; Latour 2006 [1991], 59, 66).

Taivaslaulussa muotoutuu kausaliteetti, jossa biologia (luonto/luonnollisuus) on uskonnollisten syiden aiheuttama ahdistava tila. Biologia, yhteinen vihollinen, on uskosta johtuvaa. Vilja ja Aleksis tietävät, että luonnontilasta olisi mahdollista irtaantua, sillä se on kirjaimellisesti uskon asia. Tällaisen kausaliteetin lukemisen mahdollisuus keikauttaa transsendenttina mielletyn luonnon vaikutukset ihmisen abstraktin ajattelun johdannaisiksi. Tämä on erikoista. Lisääntymisprosessin kohdalla tällainen luonnontilan luvanvaraisuus on erityisen poikkeuksellista. Ihmisen organisoimiin kulttuurisiin valtajärjestelmiin kiinnittymisen tai niistä irtaantumisen ei yleensä nähdä vaikuttavan ”luonnonvoimien” toimintaan. Historialliseen luontokäsitykseen suhteutettuna tällaisen tapahtumaketjun tulisi olla mahdotonta. *Taivaslaulussa* ihmisen luonnollisuus ja uskonnollisuus sotkeutuvat erikoisesti. Sen kuvailema tilanne poikkeaa radikaalisti historiallisesta tavasta käsittää luonto ihmisen ylittävänä ajattomana voimana ja uskonto ihmisen tekemänä kontekstuaalisena ympäristönä.

Eroon palauttava humanistisen, modernin ajattelun episteemi käsittää asioiden rakentuneen kahdesta puhtaasta muodosta. Perimmäisenä vastakkaisuutena episteemin tiedontuotannossa toimii jako kulttuuriin ja luontoon. (Latour 2006 [1991].) Tämän tradition valossa *Taivaslaulun* Viljan voi käsittää ikään kuin joko essentialistiseksi kuvaukseksi ihmislajista (ja sen luonnollisesta lisääntymisestä) tai sorretuksi melkein-ihmiseksi (kulttuurisen reproduktiopakon kahleissa). Vilja on nainen ja nisäkäs, tiukasti luonnossa ja etäällä humanistisen ihmiskäsityksen koherenssista. Hänet voi siis kehystää, piittaamatta materiaan fokusoinnin mukanaan tuomista riskeistä, ensisijaisesti ruumiillisuudellaan ja ruumiilliseksi. Samalla hän on hierarkian alle puristuva ihminen, jonka liian kuormittava tilanne vaatii interventiota. Näin ollen tulisi keskittyä poliittisen kamppailun vaateeseen sorron lopettamiseksi ja itsemääräämisoikeuksien lisäämiseksi. Molempien reittien yhtäaikainen huomioon ottaminen on yllättävän hankalaa. *Taivaslaulun* ihmisyydestä ja lisääntymisestä kertovasta tarinasta on mahdotonta jäljittää selitystä sille, väsyttikö Viljan lopulta biologia vai uskonto. Vai väsyttikö hänet kuitenkin ensisijaisesti (sukupuoli)ero ja kaipuu emansipoivaan interventioon?

Lisääntymiseen liittyvä ero on se ylittämätön voima, joka tekee Viljan ja Aleksin yhteiselämästä heitä eri tavalla kohtelevaa, liitetään se sitten sukupuolijärjestelmään tai ihmiseen eräänä nisäkäslajina. Tämä ero ei palaudu vastakohtaisuuksien varaan rakentavan kehikon vastinpareihin (kuten kulttuuri/luonto tai mies/nainen), vaan kyseessä on ihmislajin lisääntymistä ainakin vielä rajaava ontologinen ehto. Lisääntymisprosessissa on materiaalien ehtojen rajaama kronologia: hedelmöittyminen ja raskaus. Ihmisen lisääntymisprosessi on myös kulttuuristen, lääketieteellisten, teknologisten, taloudellisten, juridisten, eettisten ja poliittisten toimijoiden vyyhti, joka on jatkuvassa historiallisessa liikkeessä. (Ks. myös Lehikoinen 2017, 22.) Ihmisen lisääntymisen tutkiminen vaatii prosessin moninaisuuden huomiointia, ja samalla edellisen jaon mahdollisuus tai välttämättömyys saattaa jakaa sen jälleen kerran luontoon ja kulttuuriin. Materiaalisilla ehdoilla lienee oltava ontologinen tasonsa ja lisääntymisprosessin materiaaliset kausaliteetit määrittävät herkästi biologiseksi perustaksi (ks. myös Hird, 2000; Honkela–Irni

2014, 392–393). Lisääntymisprosessi alkaa näyttäytyä kahtalaisena kausaalisesti: ikuisen, ontologisen perustan päälle rakentuvina ajallisina kulttuurisina käytänteinä. Tämä käsitys on johtanut mahdollisuuden perustella, ylläpitää ja vahvistaa ”reproduktion” epätasa-arvoisia politiikkoja ”lisääntymisen” luonteella (Hird 2000; Haraway 2016).

Lisääntymisprosessi on ontologisen eron ja kontekstisidonnaisten toimijoiden vyyhti. Sen tarkkaileminen eron varaan rakentuvan ihmiskäsityksen kehikossa johtaa ajatukseen, että se muotoutuu luonnon ”päälle” tai ”jatkeeksi” rakentuvista ajallisista ja muuttuvista käytänteistä. Tällä viitataan sekä perusteluihin sukupuolijärjestelmästä luonnollisena järjestyksenä että perinteeseen jakaa monimutkaiset ilmiöt kahtia. Historiallisesti biologiset ja poliittiset seikat on mielletty erillisiksi niin, että biologia asetetaan politiikan selitteeksi tai politiikka biologian säätelyksi, vaikka ne jatkuvasti kietoutuvat yhteen (Lemke 2011). Lisääntymisprosessin yhteydessä erotteluperinne asettaa ihmisyyden mieheksi ja naiseksi, joiden lisääntyminen on ”luonnollista”. Lisääntyminen on toki myös kulttuurisissa käytänteissä liikkuvaa, mutta erotteluperinteen kehikossa se on ensisijaisesti kaksinapaiseen sukupuolijärjestelmään ja sukupuolitettuihin ruumiisiin liittyvä asia. Kaksinapaisen sukupuolijärjestyksen luonnollisuutta perustellaan erolla, väistämättömällä voimalla. Jotta lisääntymisprosessi asettuisi humanistisen ihmiskäsityksen kriteeristöön, se jaetaan ikuiseen ontologiaan ja kontekstisidonnaisiin käytänteisiin. Ihmisen lisääntymisprosessia ei kuitenkaan voi jakaa kahtia ”luonnolliseen lisääntymiseen” ja ”kulttuuriseen reproduktioon”. Hedelmöittymisen, raskauden ja synnytyksen materiaalisuudet kietoutuvat esimerkiksi yhteiskunnallisiin, taloudellisiin ja lääketieteellisiin toimijoihin.

Donna Haraway (2003 [1985]; 1997; 2008) on pitkään osoittanut ihmisyyden kriteeristön ja ihmiskeskeytyksen ontoutta ja toimimattomuutta. Harawayn (2008, 3–19) mukaan emme koskaan ole olleet ihmisiä tai inhimillisiä. Stacy Alaimo (2018, 52) toteaa ihmisyyden käsitteen ylipäätään osoittautuneen kestävämmäksi, harhaanjohtavaksi ja epäilemättä tuhoisaksi. Perinteisen ihmiskäsityksen varassa tuotetun ylivertaisen ja erillisen ihmisyyden suhteellistaminen on välttämätöntä, kun otetaan huomioon planeetan tila. Lisäksi feminismille oikeudenmukaisuuden tähtäävänä politiikkana on välttämätöntä huomioida myös esimerkiksi sukupuolittunut vallankäyttö. Ihmisyyden suhteellistaminen ja ihmiskeskeytyksestä etäännyminen ei tarkoita ihmisyyden jonkinlaista re-universaloimista tavalla, joka (jälleen) häivyttäisi eroja ihmisten välillä. (Haraway 2016, 97–102; Colebrook 2017, 14–19; Braidotti 2017, 33–35).

Ekologista katastrofia kiihdyttäneestä ihmiskeskeytyksestä etäännyessään feministiset jäsenyydet ovat jälleen teorian ja politiikan risteyskohdassa. Humanistisessa perinteessä teoria ja politiikka mieltyvät nimenomaan toisensa poissulkevien ja toisilleen vastakkaisien toiminta-alueiden ongelmana. Episteemin tiedontuotannon ideaalissa teoreettinen tieto on puhdasta ja objektiivista tavalla, jollaista poliittinen ajattelu ei kantaaottavana ja tilanteisena voi olla. Feministiteoreetikot ovat osoittaneet tämän ideaalin ontoutta jo pitkään (ks. esim. Haraway 1991, 188–193; 1997, 33–35). Risteyskohta on mahdollista ylittää ja ohittaa juuri siksi, että feministinen ajattelu, ihmiskäsitykset ja näkemykset tiedontuotannosta eroavat humanismin perinteestä (Haraway 2016, 131–132; Åsberg 2018, 193–913; Braidotti 2017).

Perinteisesti legitiimin tietämisen rajat hankaloittavat lisääntymisprosessin tutkimista ja lähestymistä prosessuaalisena kietoumana. Kiinnostuksen kohdistuminen materiaalis-diskursiivisiin kietoumiin luonnehtii feministisen ajattelun traditiota, eikä kietoumien osoittamisessa ole erityistä uutuusarvoa. Joissakin asioissa ja ilmiöissä erottelun varaan rakentuvan ajattelun painolasti on kuitenkin yhä erityisen raskas. Painolasti altistaa herkästi esimerkiksi hierarkian uusintamisen onttoon perusteluun epätasa-arvon ”luonnollisuudella”. Lisääntymisen kohdalla ihmisten mahdollisuuksiin (eli vapauksiin jostakin ja johonkin) kohdistuvaa epätasa-arvoista politiikkaa on perusteltu määrittelemällä lisääntyminen luonnolliseksi – joillekin ihmisille.

Käsitykseni mukaan ihmisen lisääntymisprosessi on erotteluperinteen alla pyristelevä hybridi. Se on hankalasti määriteltävä ja ehkä erityisen voimakkaasti sekä materiasta ja (sukupuoli)erosta että diskursseista ja vallasta koostuva ihmislajin asia. Siksi korostan: *Taivaslaulun* Viljan ihmisyyden ei asetu luonnon/kulttuurin – biologian/uskonnon – jakolinjoihin, vaan sotkee ne jatkuvasti. Vilja on konkreettinen eron kasvualusta uskonnollisista syistä ja uskossaan eron kiinnittynyt luonnollisista syistä. Hän on jatkuvasti rakkaana uskonnon, materian ja eron yhteisestä voimasta.

5 Lopuksi

Taivaslaulu tarjoaa näköalapaikan ihmisyyteen, jossa ruumiiksi redusoituminen estää toimijuutta hyvin konkreettisesti. Vilja sijoittuu herkästi vain *eroon*, ja tämän toteamalla kasvaa naisihmisyyden uusintamisen riski ”tuskin supistumaan ehtineenä kohtuna, kumpuilevana vatsana ja maitoa valuvina rintoina” (T 219). Romaanissa ajallisuus kiinnittyy tiiviisti lisääntymiskykyiseen ruumiiseen. Viljan ja Aleksin aikaa määrittää kuukautiskierto, ja tulevaisuusorientaatio kiinnittyy odotukseen kuukautisten poisjäännistä. Tämä tekee heistä ja erityisesti Viljasta sekä ajattomia lajin manifesteja että anakronistisia harvinaisuuksia. Lisääntymisvapauden ja ihmislajin suhdetta (sukupuoli)eroon kuvaa se, kuinka ruumiillisuuteen kiinnittynyt ajallisuus tekee heistä myös erittäin luonnollisia ihmisiä. Teknologislääketieteellinen interventio on pelastava vapautus, joka saattaa ylittää eron.

Taivaslaulu ottaa kantaa ehkäisykiellon ahdistavuuteen, mikä on ainakin osin riippuvaista uskonnon ja luonnon jatkuvasta rinnastamisesta. Romaanissa eletään luonnontilassa, lajityypillisyyden ja materian toimijuuden kaikkivoipuuden alla, mutta tilanteelle on johdettavissa selvä syy, uskonto. Tässä mielessä luonnontilassa ei ole mitään luonnollista, ei edes tiukasti perinteiseen, transsendenssia ilmentävään luontokäsitykseen tarkentaen. *Taivaslaulu* tekee näkyväksi suhteen materiaalisuuden ja sukupuolierona usein käsitetyn ehdottomuuden välillä. Kun otetaan huomioon *Taivaslaulun* luonne realistisena 2000-luvun Suomeen sijoittuvana romaanina, sen kuvailema ihmisyyden on toisaalta äärimmäisen luonnollista, toisaalta luonnollisuus palautuu yhä uudelleen uskonnollisuudeksi. Viljassa ja Aleksissa manifestoituva äärimmäinen luomuihmisyys on abstraktin maailman asia – yhtä konkreettista kuin luonto ja kulttuuri.

Lähteet

Aineslähteet

T = Rauhala, Pauliina 2013: *Taivaslaulu*. Gummerus, Helsinki.

Tutkimuskirjallisuus

- ALAIMO, STACY 2018: Material feminism in the anthropocene. CECILIA ÅSBERG ja ROSI BRAIDOTTI (toim.): *A feminist companion to the posthumanities*, 45–54. Springer https://doi.org/10.1007/978-3-319-62140-1_4
- ALAIMO, STACY – HEKMAN, SUSAN 2008: Introduction: Emerging models of materiality in feminist theory. STACY ALAIMO ja SUSAN HEKMAN (toim.): *Material feminisms*, 1–19. Indiana University Press, Bloomington.
- DE BEAUVOIR, SIMONE 2009/1949: *Toinen sukupuoli. I: Tosiasiat ja myytit*. Suom. IINA KOSKINEN, HANNA LUKKARI ja ERIKA RUONAKOSKI. Tammi, Helsinki.
- BRAIDOTTI, ROSI 2010: The politics of “life itself” and new ways of dying. DIANA COOLE ja SAMANTHA FROST (toim.): *New materialisms. Ontology, agency and politics*, 201–218. Duke University Press, Durham. <https://doi.org/10.1215/9780822392996-009>
- 2017: Four theses on posthuman feminism. RICHARD GRUSIN (toim.): *Anthropocene feminism*, 21–48. University of Minnesota Press, Minneapolis & London. Saatavissa <http://www.jstor.org/stable/10.5749/j.ctt1m3p3bx.5>
- COLEBROOK, CLAIRE 1997: Is sexual difference a problem? *Social Semiotics* 7:2, 161–174. <https://doi.org/10.1080/10350339709360378>
- 2017: We have always been post-anthropocene: The anthropocene counterfactual. RICHARD GRUSIN (toim.): *Anthropocene feminism*, 1–20. University of Minnesota Press, Minneapolis & London. Saatavissa: <http://www.jstor.org/stable/10.5749/j.ctt1m3p3bx.4>
- FOUCAULT, MICHEL 1976–1984/2010: *Seksuaalisuuden historia*. Suom. KAISA SIVENIUS. Gaudeamus, Helsinki.
- GROSZ, ELIZABETH 2005: *Time travels. Feminism, nature, power*. Duke University Press, Durham. <https://doi.org/10.1215/9780822386551>
- 2008: Darwin and feminisms. Investigations for a possible alliance. STACY ALAIMO ja SUSAN HEKMAN (toim.): *Material feminisms*, 23–51. Indiana University Press, Bloomington.
- 2011: *Becoming undone: Darwinian reflections on life, politics, and art*. Duke University Press, Durham.
- HAILA, YRJÖ – LÄHDE, VILLE: Luonnon poliittisuus. Mikä on uutta? YRJÖ HAILA ja VILLE LÄHDE (toim.): *Luonnon politiikka*, 7–36. Vastapaino, Tampere.
- HARAWAY, DONNA 2003 [1985]: Manifesti kyborgeille. Tiede, teknologia ja sosialistinen feminismi 1980-luvulla. YRJÖ HAILA ja VILLE LÄHDE (toim.): *Luonnon politiikka*, 208–265. Suom. MAARIT PIIPPONEN, EILA RANTONEN ja SUVI RONKAINEN. Vastapaino, Tampere.
- 1991: *Simians, cyborgs and women. The reinvention of nature*. Routledge, New York.
- 1997: *Modest_Witness@Second_Millennium.FemaleMan@Meets_OncoMouse™: Feminism and technoscience*. Routledge, New York.
- 2003: *The companion species manifesto: Dogs, people, and significant otherness*. Prickly Paradigm Press, Chicago.
- 2008: *When species meet*. Minneapolis University Press, Minneapolis & London.
- 2016: *Staying with the trouble. Making kin in the chthuluscene*. Duke University Press, Durham.
- HEMMINGS, CLARE 2010: *Why stories matter. The political grammar of feminist theory*. Duke University Press, Durham. <https://doi.org/10.1215/9780822393702>
- HIRD, MYRA 2000: Gender’s nature: Intersexuality, transsexualism, and the “sex”/“gender” binary. *Feminist Theory* 1, 347–364. <https://doi.org/10.1177/146470010000100305>
- 2010: Symbiosis, Microbes, Coevolution and Sociology. *Ecological Economics* 69:4, 737–742.

- HOMANEN, RIIKKA 2014: Raskaus, biologia ja äidillinen osaaminen. SARI IRNI, MIANNA MESKUS ja VENLA OIKKONEN (toim.): *Muokattu elämä. Teknotiede, sukupuoli ja materiaalisuus*, 86–121. Vastapaino, Tampere.
- HONKELA, NINA – IRNI, SARI 2014: Hormonaalisesti vaikuttavat ympäristökemikaalit ja kestävyysetiikka. SARI IRNI, MIANNA MESKUS ja VENLA OIKKONEN (toim.): *Muokattu elämä. Teknotiede, sukupuoli ja materiaalisuus*, 380–411. Vastapaino, Tampere.
- HUFFER, LYNNE 2017: Foucault's fossils: Life itself and the return to nature in feminist philosophy. RICHARD GRUSIN (toim.): *Anthropocene feminism*, 65–88. University of Minnesota Press, Minneapolis & London. Saatavissa <https://rauli.cbs.dk/index.php/foucault-studies/article/view/4933>
- IRNI, SARI – MESKUS, MIANNA – OIKKONEN, VENLA 2014: Teknotieteen, sukupuolen ja materiaalisuuden muunnelmat. SARI IRNI, MIANNA MESKUS ja VENLA OIKKONEN (toim.): *Muokattu elämä. Teknotiede, sukupuoli ja materiaalisuus*, 7–47. Vastapaino, Tampere.
- KOHO, SATU 2016: Syyllisyyttä, pelkoa ja häpeää vaiennetussa kehossa. Tunteiden tiloja Pauliina Rauhalan romaanissa *Taivaslaulu*. ANNA HELLE ja ANNA HOLLSTEN (toim.): *Tunteita ja tuntemuksia suomalaisessa kirjallisuudessa*, 195–220. SKS, Helsinki.
- KOIVUNEN, ANU – LILJESTRÖM, MARIANNE 1996: Kritiikki, visiot, muutos. ANU KOIVUNEN ja MARIANNE LILJESTRÖM (toim.): *Avainsanat. 10 askelta feministiseen tutkimukseen*, 9–34. Vastapaino, Tampere.
- LATOUR, BRUNO 2006 [1991]: *Emme ole koskaan olleet moderneja*. Suom. RISTO SUIKKANEN. Vastapaino, Tampere.
- LEMKE, THOMAS 2011: *Biopolitics: An advanced introduction*. Transl. ERICK FREDERICK TRUMP. New York University Press, New York & London.
- LEHIKONEN, ELLI 2017: ”Olen nisäkäs. Tuotan maitoa.” Ihmisen lajitus ja lisääntymisprosessi 2000-luvun kotimaisessa kirjallisuudessa. *Sukupuolentutkimus* 2:2017, 21–33.
- LILJESTRÖM, MARIANNE 2012: Tietämisen kontekstit ja tiedon kierrättäminen. KAISA KURIKKA, OLLI LÖYTTY, KUKKU MELKAS ja VIOLA PARENTE-CAPKOVÁ (toim.): *Kertomuksen luonto*, 221–228. Nykykulttuuri, Jyväskylää.
- LINJAKUMPU, AINI 2012: *Haavoittunut yhteisö. Hoitokokoukset vanhoillislestadiolaisuudessa*. Vastapaino, Tampere.
- LLOYD, GENEVIEVE 2000[1984]: *Miehin järki: ”mies” ja ”nainen” länsimaisessa filosofiassa*. Suom. MARJO KYLMÄNEN. Vastapaino, Tampere.
- ROJOLA, LEA 1996: Ero. ANU KOIVUNEN ja MARIANNE LILJESTRÖM (toim.): *Avainsanat. 10 askelta feministiseen tutkimukseen*, 159–178. Vastapaino, Tampere.
- 2012: Juokse lujaa, pure kovaa! Donna Harawayn kumppanuuslajit ja feminismi. KIRSTI LEMPIÄINEN, TARU LEPPÄNEN ja SUSANNA PAASONEN (toim.): *Erot ja etiikka feministisessä tutkimuksessa*, 256–273. Utukirjat, University of Turku, Turku.
- SPERLING, SUSAN – BEYENE, YEWOUBDAR 1997: A pound of biology and a pinch of culture or a pinch of biology and a pound of culture? The necessity of integrating biology and culture in reproductive studies. LORI D. HAGER (toim.): *Women in human evolution*, 137–152. Routledge, London & New York.
- STORM, HANNA 2017: ”Enkä ikinä saa lapsia.” Reproduktion pakko suomalaisissa syömishäiriöromaanissa. SANNA KARKULEHTO ja LEENA-MAIJA ROSSI (toim.): *Sukupuoli ja väkivalta. Lukemisen etiikkaa ja politiikkaa*, 136–159. SKS, Helsinki. Saatavissa <https://oa.finlit.fi/site/books/10.21435/skst.1431/>
- WALLENUS-KORKALO, SANDRA 2018: *Esitetty lestadiolaisuus. Uskonto, ruumiillisuus ja valta populaarikulttuurissa*. Lapin yliopistopaino, Rovaniemi.
- WOLLSTONECRAFT, MARY 2011 [1792]: *Naisten oikeuksien puolustus*. Suom. VILLE-JUHANI SUTINEN. Savukeidas, Turku.
- ÅSBERG, CECILIA 2018: Feminist posthumanities in the anthropocene: Forays into the postnatural. *Journal of Posthuman Studies*, 1:2017, 2, 185–204. <https://doi.org/10.5325/jpoststud.1.2.0185>

ELLI LEHIKONEN: Nature, religion and reproductive justice in Pauliina Rauhala's Taivaslaulu

This article analyses connections between the human reproduction process, gender and self-determination in Pauliina Rauhala's novel *Taivaslaulu* ('Heaven's song', 2013). *Taivaslaulu* discusses the strict prohibition of contraception and the relationship between reproduction justice, self-determination and gender-related power in a religious community. It concentrates on its main characters Vilja and Aleks, young married couple, who are negotiating their circumstances in the community. The novel is critical towards the prohibition on contraception and depicts Vilja's growing anxiety caused by strict norms.

The novel takes place in 21st century Finland, and in this context, the understanding it formulates about gender, material causalities and humanity seems to be anachronistic on the one hand, and a somewhat eternal depiction of the human species on the other. As material differences linked to the human reproduction process inevitably distinguish Vilja and Aleks from one another, the novel shows how the reproduction process undeniably effects their opportunities very concretely. This article analyses how *Taivaslaulu* discusses the entanglement of ontological difference and cultural power relations in the human reproduction process and illustrates the novel as a unique example of approaching the topic of human reproduction amongst contemporary Finnish literature.

Taivaslaulu builds a peculiar oscillation between cultural discourses and unconditional material causalities. This study links the circumstances in the novel to contemporary feminist discussion on humanity, materiality and sexual difference. It analyses how feminist discourses historically can be characterised by friction over the possibilities to truly combine materiality and discursivity, particularly when analysing reproduction.

This article examines the possibilities to read the novel through current feminist debates reformulating the relationship of feminism to humanism. The article argues that when reading the novel detaching it from the primacy of its religious framework and linking it to a feminist posthumanism approach, it can be observed as an exceptional statement of the historical distinction between nature and culture associated with the human reproduction process.

Elli Lehtikoinen
elli.s.lehtikoinen@utu.fi
Kotimainen kirjallisuus
20014 Turun yliopisto

HELENA RUOTSALA JA LARISA KALAŠNIKOVA¹

Uhrilehto

1 Johdanto

”En halua edes kuvitella, että täällä ei olisi *otoa*, uhrilehtoa.”

Näin vastasi keskikesällä, pari päivää Petron-päivänä pidetyn Sürem-uhrijuhlan jälkeen eräs haastateltavamme Untšossa, Marinmaalla, kysymykseen uhrilehdon merkityksestä. Uhrilehto on osa Untšon kylän maisemaa, eikä sitä voi olla huomaamatta. Uhrilehdosta tietämättömille se kuitenkin pitää salaisuutensa sisällään. Uhrilehto on metsä, jota käytetään pyhän luonteensa vuoksi marien luontouskonnossa palvonta- ja uhripaikkana.² Lehdossa on pyhiä puita, jotka jumalien symboleina välittävät ihmisten toiveita jumalille. Uhraaminen on tärkeä osa lehdossa toimitettavia uhrimenoja.

Uhrilehto on tärkeä mareille myös henkisesti; siitä kertoo ensimmäinen marilainen taideruleto *Lehto*, jonka on kirjoittanut Sergei Tšavain. Runon ensimmäinen versio on vuodelta 1905, ja sitä ovat analysoineet Ahmet Asylbajev (1937) ja Kim Vasin (1987). Se on tämän runon laajimmalle levinnein versio. Kaksi myöhempää versiota ovat ilmestyneet Gelsi Zainijevin julkaisussa analysoimattomina (Zainijev 2013). Marien arvojärjestelmän sanotaan näkyvän tässä runossa, joka kertoo marien suhteesta luontoon ja kansanuskoon, josta käytämme tässä nimitystä *luontouskonto*. Marit käyttävät termiä *tšimari*, ’puhdas mari’, puhuessaan uskonnostaan. Luontouskonto-nimitys sisältää kunnioituksen luontoa kohtaan. Luonto on rituaalielämän ja symboliikan keskellä, kuten esimerkiksi

1 Pääosan artikkelista on kirjoittanut Helena Ruotsala, mutta Larisa Kalašnikova, joka toimi tutkimusapulaisena, on ollut mukana haastattelujen tekemisessä ja suomentamisessa. Kävimme iltaisin aina yhdessä läpi päivän haastattelut, jotka tehtiin suurimmaksi osaksi mariksi. Kalašnikova on kirjallisuudentutkija ja hän on myös osoittanut Tšavainin *Lehto*-runon merkityksen ja yhteydet uskontoon ja uhrilehtoon. Tässä haastateltaviin viitataan joko nimikirjaimilla ja tekstissä esiintyessä pseudonyymeillä.

2 Tieteen termipankin arkeologian osasto selittää uhrilehdon pyhäksi metsäksi, jota on ennen kristinuskoa käytetty palvonta- ja uhripaikkana. Ks. <https://tieteentermipankki.fi/wiki/Arkeologia:uhrilehto>.

Portti johtaa uhrilehtoon. Kuva: Helena Ruotsala.

Luonto-runon merkitys marilaisessa kulttuurissa osoittaa. Luontouskonto on tärkeä marien identiteetille. Olennainen ja näkyvä osa marilaisen luontouskonnon harjoittamista ovat kylien ja peltojen keskellä sijaitsevat uhrilehdot, *otot*, joissa toimitetaan uhri-
menoja ja rukouksia jumalille. (Siikala 2005, 289–290; Holmberg 1914, 42; Toidybekova 1997, 112.)

Viron maauskoa tutkinut Jenni Rinne (2016b, 15) on artikkelissaan pyhistä paikoista todennut, että maauskon ”kontekstissa paikkojen pyhyys perustuu yhteisöllisesti muovautuneisiin käsityksiin paikkojen erityispiirteistä sekä kansanperinteestä konstruoiduilla käyttäytymissäännöillä, joita tulee noudattaa paikoissa käydessä.” Näiden lisäksi paikan pyhyys tulee esille niihin liittyvien tunnekokemusten kautta. Samalla tavoin uhrilehto on pyhä paikka, jota koskevat monet säännöt, kuten tässä artikkelissa tulee myöhemmin esille.

Tšavainin runon mukaan luonto näyttäytyy kauniina, elävänä, viisaana ja kaikkivoipana olentona, joka ympäröi, suojelee ja innostaa ihmistä ja on perustana hänen henkille ja moraalille olemassaololleen. Ihmisten onnellisuuden lähde on luonnonmukaisessa elämässä ja luontoa kunnioittavassa uskonnossa. (Kalašnikova 2019, 320.)

Perinteisessä marilaisessa kirjallisuudentutkimuksessa lehto tulkittiin marin metsämaan symboliksi, ei uhripaikaksi: ”Tämä lehto ei ole uhripaikka, joka oli jokaisella valankumousta edeltäneellä marilaiskylällä. Tässä se symboloi marin metsämaata.” (Asylbajev 1963, 11.) Sen on tulkittu olevan itsevaltiutta vastaan taistelleiden vahvojen nuorten ihmisten symboli – muistuttavathan *Lehto*-runon säkeet runoilija G. Galinan venäläisen vallankumouksellisen runon riviä ”Metsä leikataan – nuori, hellä vihreä metsä” (Vasin 1987, 11). Mielestämme Tšavainin *Lehto* ei sisällä sosiaalipoliittista merkitystä, vaan se ilmaisee panteistisen käsityksen lisäksi myös kirjoittajan arvokäsityksiä.

Tämän artikkelin aiheena oleva uhrilehto sijaitsee vajaan kilometrin päässä Untšosta, naapurikylään vievän tien varrella. Teimme kenttätöitä³ heinäkuun 2019 samassa Untšon eli venäjäksi Šorunžan kylässä, joka oli tuttu kenttätöistä myös 2000-luvun alusta neljän kesän ajalta. Meitä kiinnostavat Untšon kylän ja kyläläisten kuluneiden viidentoista vuoden aikana kokemat muutokset. Mitä tapahtuu kylälle sen jälkeen, kun tutkijat ovat jättäneet kylän kirjoittaakseen sieltä saamaansa aineistoa artikkeleiksi, opinnäytteiksi ja kirjoiksi? Mitä jälkiä he jättävät kylään? Näin on myös mielenkiintoista tarkastella sitä, mitä kenttätöyökohteena oleminen on Untšolle ja kyläläisille merkinnyt ja miten he ovat mahdollisesti voineet hyödyntää tätä kokemusta. (Ruotsala 2019, 172–173.)

2 Kentällä

Kansatieteelle ja etnologialle pidetään luonteenomaisena etnografisia kenttätöitä. Untšossa tehty tutkimus edustaa yhtä ajankohtaista haaraa, yhteiskuntaetnologiaa. Sillä tarkoitetaan tässä etnologisen tiedon uudelleen asemointia, jossa tutkimuksella ja sen tuloksilla on paljon merkitystä yhteiskunnassa. (Yhteiskuntaetnologiasta ks. Fingerroos ym. 2017, 7–11; Ruotsala 2017, 266–267.) Etnografiset kenttätöyt, haastattelut ja havainnointi sekä kentällä asuminen ja siellä eräänlainen ”guljailu”, päämäärättömältä näyttävä kuljeskelu, ovat olennainen aineistonhankintamenetelmä. Tutkimusaineisto luodaan vuorovaikutuksessa yhdessä tutkittavien kanssa. Tutkija tulee kentälle, hankkii ja luo aineistonsa ja palaa kotiin. Kenttä ja kentällä olo jatkuvat hänen käsitellessään kentällä luomiaan tiedostoja, tekstejä tai kuvia ja myöhemmin hänen analysoidessaan niitä ja kirjoittaessaan tekstiksi. Vaikka kenttä – oli se kylä tai mikä tahansa lähellä tai kaukana – sekä sen jäsenet ovat olennaisia aineiston hankinnalle, on tätä suhdetta käsitelty etäännyttäen tutkija kentästä. (Ks. esim. Fingerroos ym. 2017, 22–23; Ruotsala 2019, 172.)

Kenttätöyön päätyttyä koko kenttä jäsenineen jää tavallisesti taakse, eikä sinne enää palata. Kenttä jatkaa kuitenkin olemassaoloaan tutkijan muistoissa ja töissä, hänen käsitellessään aineistojaan ja kirjoittaessaan. Pitkän kenttätöyöperiodin tai toistuvien kentällä olojen aikana tutkittavista voi tulla ystäviä, ja yhteydenpito heihin jatkuu kentän jälkeinkin. Tähän ei tosin aina ole kiinnitetty kaivattua huomiota, vaan kentän on luultu häviävän muistoihin viimeistään silloin, kun tutkija ”löytää” uuden kentän. Ei liioin ole aina ajateltu niitä kentällä tapahtuneita muutoksia, joihin kenttätöyöntekijä on joko tahtomattaan tai tarkoituksella ollut vaikuttamassa. Kenttä muuttuu jo pelkästään tutkijan läsnäolosta, ja kenttä myös muuttaa tutkijaa. (Ks. esim. Lehtinen 2009, 10–12; Ruotsala 2019, 172.)

Haastattelimme kaikkiaan 19 kyläläistä. Useimpia haastattelimme yksin; vain kolmessa haastattelussa oli mukana kaksi haastateltavaa. Toki haastattelutilanteessa saattoi

3 Kiitos Albert Hämäläisen säätiölle, jonka apuraha mahdollisti kenttätöyt. Kiitämme myös *Sananjalan* kommentoijia rakentavasta palautteesta, joka on parantanut artikkeliamme.

joskus olla muita henkilöitä, mutta he eivät puuttuneet haastatteluun. Miehiä haastateltavista oli viisi. Nuorin haastateltava oli 25-vuotias, ja yli puolet oli eläkeiässä. Toinen meistä tunsi osan haastateltavista etukäteen aikaisemman tutkimuksen ja haastattelujen perusteella. Haastattelujen lisäksi kenttätutkimusaineisto koostuu monista keskusteluista, joita tallentui kenttämuistiinpanoihin. Lisäksi saimme eräiltä haastateltavilta erilaisia kirjallisia ja kuvallisia aineistoja. Tässä artikkelissa viittaamme haastateltaviin nimikirjaimilla ja tekstissä heitä lainatessa haastateltavat esiintyvät pseudonyymeillä. Ainoastaan kaksi hallintoon kuuluvaa henkilöä esiintyvät oikeilla nimillä.

3 *Maripuku, marin kieli ja uhrilehto* – *marilaisuuden ilmenemismuodot haastatteluissa*

Päädyimme valitsemaan tämän artikkelin aiheeksi Untšon kylän uhrilehdon, *oton*, koska pyysimme haastateltavaa aina haastattelun lopuksi nimeämään jonkin asian, ilmiön tai esineen, joka hänen mielestään ilmentää tämän päivän marilaisuutta. Tarkoituksemme oli hyödyntää näitä myöhemmin käsitellessämme marilaisuuden nykyisyyttä ja tulevaisuutta. Haastateltaviemme valinnat saattoi jakaa kolmeen ryhmään. Muutamit valitsivat maripuvun tai sen materiaalin, kuten kotona kudotun valkoisen kankaan, toiset taas marin kielen, ja loput valitsivat marien kansanuskon tai sitä ilmentävän uhrilehdon.

Kysymys osoittautui joillekin haastateltaville vaikeaksi. Joillekuille valinta oli itseltään selvä, toiset miettivät pitempään. Valinnat saattoivat johtua myös haastattelujen ajankohdasta, sillä heinäkuun aikana maripuku ja käsityöt olivat paljon esillä. Juuri tuolloin kylässä vietettiin erilaisia juhlia, osittain koska Untšo oli valittu vuoden 2019 suomalais-ugrilaiseksi kulttuuripääkaupungiksi (ES)⁴. Untšo oli silloin monella tavalla esikuvana muiden alueiden mareille, ja siellä vieraili useita ryhmiä. Kylässä pidettiin mm. nuorten marien leiri, johon tuli osanottajia Venäjän kaikista osista. Nämä nuoret käyttivät maripukuja monissa tilaisuuksissa. Jonain muuna vuodenaikana tai vuonna valinta olisi saattanut kohdistua aivan eri asioihin kuin näihin kolmeen.

Marin kieli on Venäjän kielilain vuoksi menettänyt asemaansa suhteessa venäjän kieleen, joten kylässä saattoi aistia ja todeta kielenvaihdon marista venäjään olevan käynnissä (ks. marin kielen asemasta aiemmin Skalina 2005, 325). Tästä puhuivat monet haastateltavat ja ne kyläläiset, joiden kanssa keskustelimme muulloin kuin haastattelutilanteessa. Kielenvaihto venäjään kuului usein myös kylätiellä ohittaessamme leikkiviä, keskenään venäjää puhuvia lapsia. Vanhempien mukaan sen jälkeen, kun kylään oli muuttanut venäläisperheitä, myös lastentarhassa on puhuttu venäjää. Koulu, televisio-ohjelmat ja internet ovat venäjänkielisiä. Marin kieli ei toimi edes sisarusten välisissä leikeissä (TN). Marin käyttökelpoisuudesta kertoo, että vuoteen 2010 kaikki paperit paikallisessa kolhoosissa Peredovikissa tehtiin mariksi, mutta käännettiin tarvittaessa Morkin tai Joškar-Olan

4 Viittaamme haastateltaviin tästä lähtien heidän nimikirjaimillaan ja lainattaessa pseudonyymeillä.

hallintoa varten venäjäksi (ZN, GS). Muun muassa Sirkka Saarinen (2008, 74) on todennut, että vaikka kielen virallinen status kielilaisissa on ollut tärkeä, niin sen merkitys jää vähäiseksi, mikäli kielenpuhujat eivät itse opeta lapsilleen kieltä eivätkä pidä sitä yllä.

Marin kielen nykyistä asemaa kuvaa hyvin se, miten erään haastattelun lopuksi juuri eläkkeelle jäänyt marin opettaja kertoi itku kurkussa, että hän on opettanut maria 36 vuotta ja nyt hän pohtii, ”onko se kaikki turhaa mitä tein. Sydämeni särkyi, kun ajattelen marin kieltä” (LJ).

Marien luontouskonto on kokenut viime vuosikymmenien aikana suuria muutoksia. Neuvostoliiton hajottua omasta uskonnosta tuli mareille tärkeä identiteettisymboli. Perestroikan alkuaikoina iloittiin siitä, että luontouskontoa saattoi taas harjoittaa vapaasti. (Esim. Hakamies 2008, 18–23; Sutyrina 2005, 38; Kahrs 2005, 365, 378, 383; Kahrs 2008, 15.) Marien oma etninen kansanusko pitää sisällään synkretistisiä piirteitä niin Venäjän valtauskonnoista kuin marien vanhasta uskonnosta (Anttonen 2003, 27; Kahrs 2005, 384). Vähitellen 2000-luvulle tultaessa ortodoksisuus on Venäjällä ja myös Marin tasavallassa saanut enemmän tilaa ja tullut näkyvämmäksi, kun taas ateistien määrä on ollut laskussa. Aiemmin Neuvostoliiton aikanaikin ortodokseja oli enemmän, mutta he eivät näyttäneet uskontoaan julkisesti. (Sedokova 2001, 131; Kääriäinen 2004, 92; ks. myös Ruotsala 2009, 72–74; Luehrmann 2011, 126–127.)

Kun marien uhripappeus siirtyi aikaisemmin sukupolvelta toiselle ja rukoukset siirtyivät suullisena perinteenä, järjestetään nykyään uhripappeja varten kursseja ja julkaisetaan kasetteja, CD-levyjä, videoita sekä kirjasia, joissa esimerkiksi uhrijuhlien rukoukset ovat teksteinä. Luontouskonnon harjoittelijoita varten perustettiin myös omia järjestöjä. (Molotova 2005, 137–138; Popov 1991; Ruotsala 2010, 159–161; Luehrmann 2011, 127–129, 133–135; Tanigin 2018.) Heinäkuisessa uhrijuhlassa oli yhteensä kahdeksan uhrinpappia, joista neljä oli Untšosta ja sen lähikylistä. Lisäksi uhriruuan valmistamisesta huolehti saman verran miehiä.

Marien luontouskontoa vastaavat uskonnot ovat viime vuosien aikana tulleet näkyvämmiksi myös Suomessa ja Virossa. Viron maauskoa koskevissa tutkimuksissa tulee esille samankaltaisia identiteettiin liittyviä seikkoja kuin marien luontouskonossa. (Ks. esim. Rinne 2016a, 89–97.) Sekä maauskon että siihen verrattavan Suomen uskon pyhiä paikkoja, kuten Turun rautakautisia kuppi- eli uhrikiviä ja niille jätettyjä uhreja ovat tutkineet Tiina Äikäs ja Tönno Jonuks (2019, 25).

Kuvailemme seuraavaksi ensin lyhyesti merkitysanalyysimenetelmää ja sen jälkeen uhrilehtoa, sen sijaintia Untšossa ja käyttöä. Sovellamme merkitysanalyysia uhrilehtoa ja marien uskontoa käsitteleviin haastatteluihin sekä omiin havaintoihimme Sürem-uhrijuhlasta. Sürem on marien vanha keskikesän juhla, jota vietetään Petron päivänä (Molotova 2005, 137–138). Silloin useissa marilaisissa kylissä pidetään uhrijuhla, johon kokoontuu väkeä myös kauempaa. Untšossa juhla kestää päivän ajan, mutta lehdossa pitää tehdä sitä ennen valmisteluja. Uhrattavien eläinten määrä ja laji pitää tietää, samoin lehtoon täytyy tehdä polut ja alttarit sekä järjestää uhrimenoihin tarvittavat ruokatavarat ja vesi. Vaikka uhrijuhla oli keskellä kenttätöperiodiamme, niin sitä tai itse lehtoa ei käsitelty kovin

laajasti kaikissa haastatteluissa. Vertaamme myös lyhyesti Sergei Tšavainin runon *Lehto* merkityksiä kenttätyöhavaintoihimme uhrilehdosta.

4 *Merkitysanalyysi*

Merkitysanalyysi on lähtökohtaisesti tutkimuksellinen, tulkinnallinen ja yhteisöllinen menetelmä. Se on museokokoelmia varten kehitetty väline, jolla tuotetaan kohteeseen liittyville tai siitä kiinnostuneille tietoa. Sen suomalaisen version kehittäjien mukaan merkitysanalyysin avulla ”museot voivat tuoda paremmin esiin objekteihin ja kokoelmiin liittyviä, koko yhteiskuntaa koskettavia merkityksiä, arvoja ja näkökulmia, hedelmällistä ja moniarvoista kulttuuriperintötietoa”. (Paaskoski 2015; Häyhä–Jantunen–Paaskoski 2015, 7.) Museoiden lisäksi merkitysanalyysimenetelmä auttaa myös muita intressiryhmiä, kuten tutkijoita, opettajia ja opiskelijoita, aineellisen ja aineettoman kulttuuriperinnön arvon ja merkityksen määrittämiseen. He osallistuvat näin tiedon tuottamiseen perustellen ilmiöstä tai esineestä sitä.

Menetelmän avulla saadaan esille tarkasteltavana olevaan kohteeseen liittyvien toimijoiden merkityksiä (Paaskoski 2015). Merkitysanalyysi on yhteisöllinen menetelmä. Untšossa haastateltavat valitsivat ensin asian tai ilmiön, josta he sen jälkeen merkitysanalyysistä johdettujen kysymysten avulla kertoivat. Näin haastateltavat osallistuivat kohteen merkityksellistämiseen, mikä on merkitysanalyysin tavoitteena. Vaikka esineen, ilmiön tai asian valinta haastatteluissa oli henkilökohtainen, ilmensi se kuitenkin yhteisöllisyyttä ja sen merkityksen jakoivat useat kyläläiset, vaikka eivät kaikki. Esimerkiksi Grigorij on ateisti, eikä hän osallistunut uskonnollisiin menoihin – ei edes 10 vuotta sitten kuolleen vaimonsa muisteluun Semyk-juhlan aikana. Sen hoiti talon aikuinen tytär Marina (NN, GN).

Merkitysanalyysi koostuu ensiksi analyysikohteen ja -näkökulman valinnasta, perusteluista ja niihin liittyvistä asioista. Nämä tulevat esille haastatteleamalla tehdyllä tiedon keräämisellä ja kontekstuoinnilla, jossa haastateltavan ääni ohjaa keskustelua. On ensiarvoisen tärkeää ottaa huomioon tulkintaprosessin avoimuus, sillä tämä edellyttää reflektoitavaa paikantamista ja kriittistä otetta, jolloin myös kohteesta kertovien moniäänisyys sekä tulkitsijan erehtymisen mahdollisuus tulee hyväksyä. Tämä korostuu entisestään, kun ei ole kyse analyysin tekijän omasta kulttuurista. (Paaskoski 2015; Häyhä–Jantunen–Paaskoski 2015, 10.) Tämän artikkelin merkitysanalyysin pohjana olevissa haastatteluissa sekä uhrijuhlassa oli mukana marilainen tutkimusapulainen, Larisa Kalašnikova.

Vaikka Larisa Kalašnikova on itse mari, hän osallistui ensimmäisen kerran uhrimeinon lehdossa tutkimuksemme yhteydessä. Hän asuu Marin tasavallan pääkaupungissa Joškar-Olassa eikä tunnusta luontouskontoa. Helena Ruotsala oli aiemmin ollut uhrijuhlassa kesällä 2005 toisen marilaisen tutkijan, Tatjana Molotovan kanssa, joka on kirjoittanut erityisesti kuolemaan liittyvistä rituaaleista mareilla (esim. Molotova 2005; 2017; Ruotsala 2009, 48, 68).

5 *Untšon uhrilehto – sijainti ja käyttö*

Yksi hiljainen lehto on meidän maassa,
Seisoo se lehto suuren järven rannassa.⁵

”Mäeltä avautuu näkymä kylään, Untšoon, josta on nähtävästi tuleva meidän kenttätöidemme kohde. – Koko laajaa peltomaisemaa rikkovat lehtipuumetsiköt, jotka osoittautuivat myöhemmin hautausmaiksi tai uhrilehdoiksi. Silmiinpistävää tässä maisemassa on lehtipuiden runsaus.” (TYKL SPA 141, 24.5. 2001.) Näin Helena Ruotsala kuvasi kenttätöypäiväkirjassaan ensimmäistä käyntiään Untšossa toukokuussa 2001. Tällöin kylänäkymää esitteli silloinen kolhoosin johtaja Gennadi Saveljevits, jota haastattelimme myös tällä kertaa. Lähellä kylää syntyneenä, poliitikkona ja kolhoosin pitkäaikaisena johtajana hänellä oli omakohtaisia kokemuksia lehdestä, siihen suhtautumisesta ja sen käytöstä.

Vastaavanlaisia kuvauksia metsikköihin kätkeytyvistä uhrilehdoista löytyy muun muassa Uno Holmbergilta (1914, 65). Lehtoon sopii hyvin Doreen Massey’n näkemys, jonka mukaan maisema on relationaalinen tila, joka jatkuvasti rakentaa itseään verkostoituessaan toisten tilojen kanssa. Se kokee muutoksia, on heterogeeninen ja jopa sisältää vastakkaisuuksia. Tämän käsityksen mukaan maiseman rajoja on niin hallinnollisesti kuin maantieteellisesti hankala määrittää. (Massey 2008, 200; Puolamäki 2020, 21.)

Untšon uhrilehto sijaitsee pitkänomaisen kylän toisessa päässä, ja sen vierestä kulkee tie kohti Mukanaita ja Jambatoria. Lehtoa on viime vuosina aidattu, jotta turha liikenne ei nakertaisi sen reunoja. Samasta syystä sen lähetyville on sijoitettu mehiläistarhoja. (Ruotsala 2010, 161.) Untšon lisäksi myös monien muiden marilaiskylien läheisyydessä on metsäsaarekkeita, jotka osoittautuvat usein joko entisiksi tai nykyisinkin käytössä oleviksi uhrilehdoiksi.

Lehtoihin liittyy kehoisuus, joka näkyy mm. niiden käytössä ja niihin liittyvissä säännöissä (Ingold 2000, 10). Jotkut puhuvat ympäristön lukutaidosta, sillä esimerkiksi lehtojen kohdalla moninainen ja kokonaisvaltainen toiminta kehittyy vuosien mittaan (Puolamäki 2020, 25). Uhrilehtoihin, kuten muihinkin pyhiin paikkoihin, sisältyvän mahdollisen supranormaalin vaaran vuoksi ne eivät ole olleet sallittuja kaikille yhteisön jäsenille tai niitä tulee välttää iltaisin.

Uhrilehtoja ja siellä tapahtuvia toimintoja koskevat monet käyttösäännöt. Lehdossa käynnille on omat sääntönsä, eikä lehtoon saa mennä ilman syytä. Nämä säännöt opitaan kotona, ja erityisesti, mikäli koti on luontouskontoa tunnustava, sääntöihin tulevat oma-kohtaiset käytänteet. Esimerkiksi vuonna 2002 kenttätöryhmäämme opasti lehdossa paikallinen uhripappi. Myös muuta uskontoa harjoittavat, kuten ortodoksit, luterilaiset, muslimit tai uskonnottomat, voivat halutessaan käydä lehdossa ja osallistua uhrimenoihin.

5 Ик тымык ото уло мемнан эльште,

Шога тудо ото кугу ер серыште.

Tämä ja muut otteet ovat Arto Moision suomennoksesta *Lehto* (Sergei Tšavain). Sekä runon käännös että teksti mariksi löytyvät [https://fi.wikipedia.org/wiki/Lehto_\(runo\)](https://fi.wikipedia.org/wiki/Lehto_(runo)).

Seka-avioliitot ovat olleet yleisiä tällä seudulla, sijaitseehan Untšo aivan islamenemmittöisen Tatarstanin rajalla.

Lehdosta ei saa ottaa mitään mukaansa. Vanhat huonokuntoiset tai myrskyn kaatamat puut hakataan ja pilkotaan paikan päällä käytettäväksi uhrijuhlien nuotioissa. Siellä täällä lehdossa näkyykään puupinoja. Kylän hallintopäällikkö Ivan Jefremov huolehtii lehdon ja sen puuston kunnosta. Lehdoissa sijaitsee myös eri tarkoituksia varten pyhitettyjä puita. Esimerkiksi Untšossa on erityinen puu, jonka luona voi käydä rukoilemassa perheellisäystä tai matkan onnistumista.

Sergei Tšavainin runosta *Lehto* on kolme versiota, joista analyysimme kohteena on sen laajimmalle levinnyt versio vuodelta 1905. Tämän lisäksi on kaksi muuta, joilla ei ole niin laajaa lukijakuntaa ja jotka kirjailija on luonut vuosina 1920 ja 1926 jo aiemmin tunnetun tekstinsä perusteella. Kaikissa näissä kolmessa versioissa on selviä viitteitä siihen, että luontouskovan marin kuva lehdosta yhdistää maallisen ja taivaallisen maailman. Näin lehto on pyhä alue, jossa ihminen voi olla yhteydessä jumaliin. Ei siis ole sattumaa, että Tšavainin runo päättyy lehdon tuhoajasta kertoviin seuraaviin riveihin:

Sitä lehtoa minä rakastan,
Siitä puun kaatajan minä kiroan.⁶

Henkilöllä, jolle marilaisuus ja erityisesti sikäläinen luontouskonto ovat vieraita, ei ole paikalliseen ympäristötietoon pohjautuvaa tietämystä pyhistä paikoista, kuten lehdoista. Hänelle uhrilehto on kätketyn maiseman osa (Heinapuu 2018, 86–102), sillä lehdon metsikkömäisyys ei kerro ulospäin sen sisältämiä merkityksiä. Joidenkin kylien ja lehtojen kohdalla muistitieto on katkennut, eivätkä kaikki enää tunnista niitä uhrilehdoiksi, sillä Neuvostoliiton aikana marien oma luontouskonto, uhrilehdoissa käynti ja uhrijuhlien pitäminen olivat kiellettyjä. Monia uhrilehtoja ehdittiin tuhota tai niitä ei käytetty uhrimenojen toimittamiseen, joten ne olivat vaarassa vähitellen unohtua. Osan käyttötarkoitus ehtikin unohtua. Lehtoja hävittäneiden uskottiin myöhemmin saavan rangaistuksen, joka toimisi myös ylisukupolisesti. (Krohn 1894, 21; Toidybekova 1998, 271–272; Toidybekova 1997, 133–134.)

Untšon kylä on yksi niistä harvoista marilaisista kylistä, joissa uhrilehto on ollut käytössä myös neuvostoaikana. Untšon kyläkunnan kaikissa pienemmissä kylissä ei ole omaa lehtoa ja esimerkiksi Šinšan kyläläiset käyvät muiden kylien uhrilehdoissa. Tamaran haastattelun mukaan hänen asumansa kylän uhrilehto hävitettiin. Ljuda puolestaan kertoi, että heidän perheellään oli aikaisemmin toisessa lehdossa suvun oma puu, mutta kyseinen lehto on hävitetty erään fermerin, yksityisviljelijän maiksi. (LJ; GS; Holmberg 1914, 67–71.)

6 Тудо отым мый йөрәтем,
Тушто пушентге руышым мый вурсем.
(Tšavain 1988, 17.)

Neuvostoliiton aikana marien luontouskonnon tärkeä osa, uhripapit ja lehdossa käynti, kiellettiin. Jotkut kävivät salaa yöllä lehdossa toimittamassa uhrimenoja ja rukoulemassa. Neuvostoaikana kielletyistä menoista ja lehtojen salaisesta käytöstä kerrottiin usein haastatteluissa. Esimerkiksi alkukesän juhlan, *peledeš pajremi*n, nykyisen kukkajuhlan paikaksi oli kaavailtu lehtoa, mutta kyläläiset eivät tähän suostuneet, sillä tämä yhdistettiin lehmien kuolemaan. (Vesänen 2005, 71.) Yhden haastattelun mukaan taas eräs mies oli kaatanut lehdosta puita ja käyttänyt niitä navetan rakentamiseen. Tässä navetassa eläimet kuolivat tai joutuivat onnettomuuksiin, joten muut kyläläiset sanoivat eläinten kuolevan, koska navetta oli rakennettu lehdon puista. Kyläläisten ohjetta seuraten mies rakensi eri puista uuden navetan, jossa lehmät pysyivät elossa (SP).

Erään 1950-luvulla syntyneen kanssa keskustelimme aiemmasta lehdon käytöstä seuraavasti:

Ivan: 1950–1960-luvuilla lehdossa kävijöitä vainottiin.

Haastattelija: Kävitkö itse 1950-luvulla?

Ivan: Me leikimme lehdossa päivällä, mutta rukouspäivinä pelkäsimme mennä sinne.

Haastattelija: Voitiinko käydä 1970-luvulla?

Ivan: Mummot, isoisät kävivät siellä salaa. Ottivat lapsenlapsia mukaan. (EF.)

Untšon uhrilehdossa saattoi joidenkin haastateltavien mukaan käydä julkisesti jo 1970-luvulla, mutta vasta 1980-luvulla saatettiin järjestää suurempia uhrimenoja. Puolueen jäsenet ja kylän ulkopuolinen hallintohenkilökunta tiesivät tästä ja käskyttivät kylän ja kolhoosin hallintoa keskeyttämään uhrijuhlan potkimalla uhripatojen sisällön nuotion. Entinen kolhoosinjohtaja kertoi tästä seuraavasti:

Olen aina käynyt lehdossa, vaikka olen ollut kommunisti. Oman kylän kommunistit eivät häirinneet uhrijuhlia potkimalla niitä kattiloita nurin, mutta ylhäältä [Morkista] tuli heille käsky. Jos eivät tehneet näin, niin heille kävisi huonosti. Minä en ole niitä kattiloita potkinut. – – Kun olin kolhoosin johtaja [1990–2000-luvulla] kolhoosi antoi aina uhrijuhlaan sonnin. (GS.)

Vähitellen 1990-luvulla lehdossa käynti tuli sallituksi ja julkiseksi. Jo 1980-luvulla uhripappien valkoisia vaatteita saattoi nähdä roikkuvan taloissa, mutta niitä ei juuri selitetty ulkopuoliselle (Lehtinen 1999, 99–100). Süremin uhrijuhlien pitäminen aloitettiin Untšossa uudelleen vuonna 1990, kun edellinen uhrijuhla oli pidetty vuonna 1959. Uhrijuhlat kuuluivat tuolloin osana kansanuskon elpymiseen. (Popov 2002, 92–121; Lehtinen 2009b, 204 > Kotiseutukirja 1994.) Luerhmannin (2011, 220) mukaan uhrijuhlien elpyminen nähtiin korvikkeena Neuvostoliiton ajan kulttuuririennolle.

Luontouskovainen Anisa, joka muistaa hyvin ajan ennen 1980-lukua, kertoi iloisena ja ylpeänä haastattelussa, että ”nyt me marit olemme tasa-arvoisia, nyt meillä on vapaus, että voimme mennä rukoilemaan sinne”. 1990-luvulla luontouskonto eli eräänlaista

renessanssia, sillä se otettiin yhdeksi marilaisuuden symboliksi. (Ruotsala 2009, 73; Toidybekova 1997, 134; Toidybekova 1998, 261–272.) Nyt 2020-luvulle tultaessa marilaisen luontouskon renessanssi on ainakin katkolla, jos ei loppunut.

6 Valmistautuminen

Siellä tanakkaa tanakampi puu kasvaa,
Siellä kaunista kauniimpi kukka syntyy.⁷

Sekä uhrimenoihin valmistautuminen että itse uhrijuhla toimivat suhteellisen samalla tavalla tänäänkin kuin Uno Holmbergin kirjoittamassa kuvauksessa teoksessa *Tseremissien uskonto* (1914). Uhrimenot lehdossa ovat monella tavalla yhteisöllinen tapahtuma, ja ne vaativat tarkkaa etukäteisvalmistautumista, johon tarvitaan useita ihmisiä. Vaikka uhripapit ovat miehiä, niin uhrijuhlaan valmistautuminen työllistää myös muita perheenjäseniä. Uhrijuhlaa edeltävällä viikolla kylän ilmoitustaululla luki, että mikäli halusi tuoda uhrattavaksi lampaan, hanhen tms. niin piti soittaa tiettyyn numeroon. Samassa ilmoituksessa haettiin myös väkeä hoitamaan lehdon siivoamista juhlauntoon aamulla klo 8 alkaen. Valmistelut olivatkin alkaneet jo ennen kuin väkeä alkoi tulla lehtoon, sillä lehdossa piti niittää heinä poluilta ja alttarien paikoilta, pilkkoa nuotiopuita, kuljettaa niin suuret uhripadat, uhrattavat eläimet kuin vesi ja jauhot uhriruuan keittämistä varten. Nuotiopuut saatiin yleensä myrskyn kaatamista tai huonokuntoisina kaadetuista lehdon puista, sillä lehdosta ei saanut kuljettaa mitään pois, mutta puut saattoi käyttää uhrinuotiossa. Vettä tarvittiin monessa työvaiheessa, ja käsiä pestiin ahkerasti. Vettä tuotiin isoissa tonkissa, ja uhripaikalla oli myös käsienpesua varten ns. *rukomojnik*.

Jo Süremiä edeltävinä päivinä kyläläiset puhuivat tulevasta uhrijuhlasta: keitä tulee ja tuleeko paljon väkeä. Pari vanhempaa haastateltavaamme sanoivat, että he eivät missään tapauksessa mene lehtoon, mikäli sinne tulee paljon väkeä (RI, MN.) Aiemmissa uhrijuhlissa vieraina oli ollut televisio- ja radiotoimittajia sekä tärkeissä tehtävissä Joškar-Olassa olevia mareja. Mieleenpainuvana asiana kyläläisille on jäänyt mieliin 1990-luvulla marilaisen presidentin V. M. Zotinin vierailu uhrijuhlassa. Hänen tuloaan varten kunnostettiin myös huonokuntoinen tie ja tästä monet haastateltavat muistuttivat. (AA.) Kylässä olleille nuorisoleiriläisille oli kerrottu tarkkaan uhrijuhlasta, ja vielä lehdosta lähtiessämme muutama leiriläinen tuli juttelemaan kanssamme esittäen tarkentavia kysymyksiä. He olivat kiinnostuneita siitä, mitä pidimme uhrimenoista, ja he halusivat myös tietää mm. miten uhrieläimestä tiedetään, että se on sopiva uhri. Myös eläinsuojelulliset seikat eläinuhreissa askarruttivat nuoria.

Luontouskonto näyttäytyy ulospäin miesten uskontona, sillä uhripappeina eli *kar-teina* toimivat miehet ja miehet hoitavat uhrimenoissa kaikki tehtävät, kuten uhrieläinten

⁷ Тушто ладыра деч ладыра пушенге кушкеш,
Тушто мотор деч мотор саска шочеш.

Uhripuuroa keitetään. Kuva: Helena Ruotsala.

teurastamisen ja uhriruokien keittämisen (esim. Holmberg 1914, 88–92; Ruotsala 2009, 54, 68–69). Kylän asukkaat olivat valmistaneet uhr juhlan antimia kotona. Juhlaan tuotiin uhripappien siunattavaksi mm. blinipinoja, tuaraa, leipää ja kvassia eli kotikaljaa. Lisäksi lahjoiksi tuotiin kynttilöitä, rahaa tai pyyhkeitä. Pyyheliina on lahja Jumalalle (Lehtinen 2009b, 292).

Kaikki eivät voi tuoda eläimiä, koska ei niitä saa tulla liikaa uhrattavaksi. Jos antaa eläimen, on otettava yhteys karttiin, jotta ei tule liikaa uhrieläimiä. Kaikilla ei ole varaa uhrata eläintä, ei edes lintua, mutta aina sitten voi tuoda pyyheliinan tai huivin.

Näin kertoivat meille yhteishaastattelussa kaksi noin 50-vuotiasta naista (LJ, SP).

Uhrieläimiä ei siis saa olla liikaa, joten on kerrottava etukäteen, jotta siihen voidaan valmistautua. Siunattavat elintarvikkeet on tehty tavallisesti kotona, mutta esimerkiksi leipää ja kvassia oli myös ostettu kaupasta.

Kuten jo aiemmin tuli esille, uhrilehdossa ja -menoissa kävijää koskevat monet säännöt. Lehtoon ei saa tulla ilman asiaa, ja sinne tulijan täytyy tulla puhtain mielin, puhtaana ja puhtaissa vaatteissa. Muuten hänet voidaan käännättää peseytymään tai vaihtamaan vaatteita. Koska kyseessä on iso juhla, pukeudutaan juhla vaatteisiin eli marivaatteisiin. (Ruotsala 2009, 68.) Erityisesti vanhemmilla naisilla puvun päällä oli takki, jonka alta pilkotti maripuvun helma. Pukeutumissääntöjen mukaan naisten tulee pukeutua hameeseen ja ei-avonaisiin vaatteisiin, joten takit tai puserot pitää sulkea napeilla tai vetoketjulla. Naisten pitää myös peittää pänsä huivilla.

Vuonna 2005 uhr juhlassa miehensä Ivanin kanssa hanhen uhrannut Ljuda kertoi tarkemmin eläinuhrin antamista koskevista säännöistä. Tällöin naisella ei saa olla kuukautisia, hän ei ole saanut olla yhdynnässä kolmeen vuorokauteen, ei ole saanut riidellä kolmeen päivää ennen tätä eikä juoda alkoholia. Lisäksi hänen pitää siivota kotona ja käydä saunassa. Hänen tulee katsoa, sopiiko eläin jumalalle – tämä tehdään kaatamalla vettä eläimen selkään – ja tuoda vielä kolme itse leivottua ruisleipää. Ennen uuniin laittamista pitää napauttaa leipiä keskeltä rystysellä, jotta ne kohta nousevat. (EJ, LJ.)

7 Sisällä lehdossa

Siellä, vihreiden lehtien lomassa, satakieli laulaa,
Siitä lehdosta järveen puhdas lähde virtaa.⁸

Mareja koskevat tarkat puhtaussäännöt. Koska ennen lehtoon astumista on pestävä kädet, oli lehdon reunalle aitaan ripustettu käsien pesua varten *rukomojnik* ja pyyheliina. Itse uhrilehto oli runsaasti lehtipuita sisältävä metsikkö, jossa oli paikat viidelle eri jumalalle omistetuille puulle. Kullekin tehtiin oma alttari, jota virkaa toimitti joko penkki tai maahan laitetut lehvät tai havut, jotka oli erotettu pitkillä seipäillä maasta. Kullakin alttarilla oli oma sille erikoistunut uhripappinsa. Altтарin läheisyyteen oli tuotu penkkejä ja pöytiä. Eniten penkkejä oli *Os Kugo Jumon* alttarilla, jonne suurin osa kerääntyi yhteiseen rukoukseen.

Kysyimme haastateltavilta, millä perusteilla ihmiset valitsevat lehdossa sen, minkä altтарin luo he menevät. Eräät vastasivat, että ennen mentiin vain yhdelle jumalalle rukoukseen, mutta nyt kuljetaan alttarilta toiselle:

Miksi, emme osaa sanoa. Kuljemme alttarilta toiselle, yhteen laitamme ruuan siunattavaksi, toisessa paikassa lahjoitamme pyyheliinan ja toisessa paikassa rahaa. Lopuksi menemme sitten sinne, missä se ruoka, ne blinit on jätetty siunattaviksi. (LB, SP.)

Me toimimme emäntämme Marinan meille aamulla paistamat blinit siunattavaksi *Tünjambal Serlagysh* eli Maailman suojelijan alttarille. Se suojelee paljon matkustavia. Myös edellisenä päivänä haastattelumme Anisa oli poikineen rukoilemassa tällä alttarilla, sillä poika matkustaa työseen paljon. Anisa pahoitteli, että edellisvuonna hän ei ollut päässyt matkallaolon vuoksi uhrijuhlaan. Marina oli varustanut meidät myös astioilla ja lusikoilla uhriruuan syöntiä varten. (AA, NN.)

Uhripappi Tünjambal Serlagyshin alttarilla.
Kuva: Helena Ruotsala.

8 Тушто, ужар лышташ лонгаште, шўшпык мура,
Тудо ото гыч ерышке яндар памаш йога.

Helena Ruotsala on osallistunut vuonna 2005 uhrijuhlaan tässä samassa kylässä. Silloin mukana oli paljon enemmän väkeä kuin heinäkuussa 2019. Tuolloin ohjelmaa oli tekemässä mm. yhdysvaltalainen televisiokanava ja radiotoimittajia. Nyt lehdossa oli untšolaisten ja lähikyläläisten lisäksi paikallislehden toimittaja, nuorisoleiriläiset, virolainen kansamusiikkiyhdistys, joka konsertoi seuraavana päivänä kylässä, sekä joitakin turisteja Sveitsistä. Kyläläisistä oli läsnä vain muutama nuori ja kouluikäinen, mutta muuten kävijät kuuluivat vanhempaan sukupolveen, suurin osa eläkeikäisiä. Vastauksena kyselyihimme kävijöiden määrästä saimme usein kuulla:

Väkimäärä riippuu myös ilmoista, aamulla oli sateista ja oli myös arkipäivä. Siksi oli vähemmän väkeä kuin aiemmin. Lisäksi aiemmin monista lähikylästä tultiin tänne lehtoon, koska niissä ei ollut lehtoa. Nyt kaikissa kylissä oma lehto ja ehkä siksikin oli vähemmän väkeä. (SP)

Emme tiedä tai emme osaa sanoa, kuinka moni uhrijuhlissa kävijöistä oli ”tapauskovainen” eli tavan mukaan kävi uhrimenoissa ajattelematta enempää luontouskonnon sisältöä.⁹

Kun eläimet oli uhrattu, niistä valmistettiin ”vyöt”, jotka kasteltiin veressä ja sidottiin puihin kiinni. Vähitellen myös padoissa keitetty eläinten liha ja uhripuuro olivat valmiita. Sitten osallistujat siirtyivät vähitellen *Os Kugo Jumon* alttarin luo odottamaan yhteisrukouksia, jonka kaikki kartit pitivät yhdessä. Alttarille asetetut tuohukset paloivat, ja osanottajat istuivat penkeillä tai seisoivat ympärillä. Uhripappien lisäksi mukana oli myös marivaatteisiin pukeutunut Morkin hallintopäällikkö. Uhripapit rukoilivat vuoroitellen, ja osa rukouksista oli polvirukouksia, joihin jotkut kuulijakunnasta yhtyivät.

Tämän yhteisrukouksen jälkeen osanottajat hajaantuivat muille jumalille omistetuille alttareille rukoilemaan ja kiertämään niissä nuotiota myötäpäivään. Sen jälkeen osallistujat saattoivat hakea uhripapin siunaamat omat elintarvikkeensa alttarilta, tarjota niitä muille ja ottaa itsekkin maistiaisia muiden tarjoamista siunatuista blineistä, leivästä tai tuarasta. Sen jälkeen saattoi hakea uhriruokaa. Tätä keitettyä uhripuuroa ja -lihaa tarjosivat sen keittäneet miehet. Uhriruokaa sai myös kotiin vietäväksi, mikäli kaikki eivät jostain syystä päässeet tulemaan lehtoon. Kun ruokaa tuotiin lehdosta kotiin, niin ensin piti sytyttää pyhässä nurkassa oleva tuohus ja vasta sen jälkeen sai syödä.

Vähitellen aterioinnin jälkeen osanottajat lähtivät lehdosta kotiin. Lehtoon jääneet uhripapit ja keittämisestä huolehtineet miehet siivosivat alttaripaikat siten, että sinne ei jäänyt mitään ylimääräistä. Esimerkiksi eläinten luut poltettiin nuotiossa. Näin mikään ei saanut paljastaa lehdossa vietettyjä uhrijuhlia.

⁹ Vastaavastihan Suomessa joulukirkossa käyntiä pidetään tärkeänä osana tapakristillisyyttä. Muulloin kirkkojen jumalanpalveluksissa ei ole yhtä paljon kävijöitä.

8 *Mistä lehto ja uhrijuhla kertovat?*

Siellä ruohokin on vihreämpi,
Siellä kukkakin on kauniimpi.¹⁰

Tarkastelemme tässä vielä lyhyesti Tšavainin *Lehto*-runoa ja Untšon uhrilehdon merkityksiä kävijöilleen. Tässä apunamme on merkitysanalyysi.

8.1 *Lehto-runo*

Suhtautumisellaan luontoon Tšavain on runossaan lähellä omaa kansaansa mareja jakaen heidän käsityksensä luonnon pyhydestä. Monissa muissa teoksissaan kirjailija on kirjoittanut luonnosta ajan tapaan ikään kuin ateistisesta näkökulmasta piilottaen luontouskonnon, koska häntä vainottiin poliittisesti. Vuonna 1937 Tšavain menetti henkensä Stalinin puhdistuksissa, mutta hänen maineensa palautettiin 1950-luvulla.

Sergei Tšavain vakuuttaa toisaalta kannattajansa siitä, että ihmisen suhtautuminen luontoon ei saisi olla haaskaava, vaan hänen tulisi rakastaa ja kunnioittaa luontoa. Tämä on täysin yhdenmukainen marien arvojärjestelmän kanssa. Toisaalta suhtautuessaan näin luontoon, kuten tässä tapauksessa lehtoon, runoilija lähestyy oman kansansa ymmärrystä huolimatta siitä, että monissa hänen teoksissaan näkyy sen ajan ideologia eli ateismi. (Tšavain 2008, 233–240.) Tämä näkyy esimerkiksi hänen 1920-luvulla kirjoittamassaan esseessä marien elämästä, *Марий илыш* (Tšavain 2010, 64–65). Siinä Tšavain ikään kuin kiroaa niitä, jotka lähtivät rukoilemaan, kuluttamaan rahaa ja tuhoamaan karjaa. Romaanissaan *Elnet* (1981, 428) kirjailijan suurella lämmöllä kuvaama Sakar on huolissaan siitä, että hänen ainoa hevoseensa vietiin uhrattavaksi.

Runoilijan uskonnollisuus näkyy sen sijaan selvästi 1920-luvun *Lehto*-runon versiossa (Zainijev 2013, 9):

Leviävien puiden joukossa on valkoinen marilainen
Seisoo ja rukoilee taivaallista jumalaa kohti.
”Chylt-chylt” koputtaa marilainen rautaa,

Silittää valkoista kuin lunta partaa oikealla kädellä:
– Suuri Jumala, anna rauha ihmisille,

Anna rauha koko maailmalle!¹¹

10 Тушто шудыжат ужаргырак,
Тушто пеледышыжат сылнырак.

11 Ладыра пушенге лонгаште ош марий
Кава юмылан кумалын шога.
Чылт-чылт кўртным марий пералта,
Ош лум гай пондашыжым пурла кидше дене ниялта:
– Кугу юмо, калыклан ласкалыкым пу,
Чыла тўнялан тыныслыкым пу! (Zainijev 2013, 9.)

Kyläläisiä poistumassa lehdosta.
Kuva: Helena Ruotsala.

Tässä versiossa ei ole enää nähtävissä piilotettua ja verhottua yhteydenpitoa marien Jumalaan, vaan rituaalitoimintaa, jossa esitetään suora vetoamus *Os Kugo Jumolle*, Suurelle Valkoiselle Jumalalle: ”Suuri Jumala, anna rauha ihmisille, / Anna rauha koko maailmalle!”

Nämä Tšavainin säkeet ja kirjoitukset vaikuttavat yhä edelleen. Voi vain kysyä, mikä merkitys niillä on tänään marien omalle luontouskonnolle, lehdolle tai uhrimenoille. Onko luontouskonnolla tärkeä asema vielä tänään mareja yhdistävänä voimana?

8.2 Untšon lehto

Jo aiemmin kirjallisuudessa ja haastatteluissa on tullut selväksi luontouskonnon ja siihen olennaisesti kuuluvien uhrilehtojen asema ja merkitys marien kulttuuriperinnössä. Halusimme merkitysanalyysin avulla selvittää, mitä asioita marit itse nostavat tulevaisuuden kannalta tärkeiksi. Nämä vastaukset korostivat kulttuuriperintöprosessia, jossa yksittäiset henkilöt – kylän jäseninä – valitsivat marien kulttuurin kannalta merkitykselliseksi kokemansa asian, joka saattoi olla jälki menneisyydestä tai tämän päivän ilmiö. Muotoilimme kysymykset siten, että ne pohjautuivat kulttuurisiin, alueellisiin, etnisiin, taloudellisiin, poliittisiin tai sosiaalisiin ja taiteellisiin perustoihin. Kysymykset riippuivat valitusta

ilmiöstä, meidän etukäteistiedostamme ja vastauksista, joiden avulla haastattelu eteni. Joskus haastattelu kesti pitempään, joskus se jäi lyhyeksi. Kysymyksen tarkoitus oli perusteltava selkeästi haastateltavalle.

Merkitysanalyysimenetelmään kuuluvassa merkityslausunnossa perustellaan kohteen merkityksellisyys ja se, miten se lisää kohteen käytettävyyttä ja hyödynnettävyyttä. Merkitysanalyysimenetelmässä tärkeitä huomioita ovat autenttisuus, elämyksellisyys, yhteisöllisyys, historiallinen ja kulttuurinen merkitys sekä esimerkiksi hyödynnettävyys. (Häyhä–Jantunen–Paaskoski 2015.)

Kokonaisuudessaan tavoitteena on selvittää analyysin kohteena olevan sanoma eli mitä ja mistä se kertoo sekä mikä on sen merkitys. Nämä kaikki asiat tulevat hyvin esille uhrilehdosta ja siellä pidetystä Petron päivän uhrijuhlasta. Uhrijuhlan merkitys voi olla erilainen siellä vierailleille ulkomaisille turisteille, meille tutkijoille, nuorille marilaisille tai eri-ikäisille kyläläisille. Tässä tulkinnan olemme tehneet me tutkijat, toinen suomalainen ja toinen marilainen, mutta marilaisten kyläläisten haastattelujen pohjalta. Lehto ja sen tapahtumat olivat monella tavalla elämyksellisiä, ja elämyksellisyys toteutui eri tavalla sen mukaan, mihin ryhmään kuului – tutkijoihin, turisteihin, nuorisoleirin osanottajiin tai kyläläisiin, luontouskoviin, muun uskonnon kannattajiin tai ateisteihin. Tavoitteemme on ollut avata marien kulttuuriperinnön sisältämiä, koko yhteisöä koskettavia merkityksiä, arvoja ja näkökulmia, kuten merkitysanalyysiohjeessa kehoitetaan. (Häyhä–Jantunen–Paaskoski 2015.)

Erään haastateltavan mukaan lehto on jumalan symboli ja lehto auttaa monissa ongelmassa:

Oto, lehto on jumalan symboli. Pyydetään jotakin; joku sairas, menee sinne, pyytää terveyttä. Sairaat menevät myös, kun ei ole uhrijuhla. Voi pyytää hyvää elämää, perheonnea, lapsia [jos on lapseton]. Pitää pyytää kartia tai sellaista ihmistä joka tietää, näyttämään missä voi rukoilla. Tuohus tai nuotio tehdään sinne, tuohus riittää, kun yksin pyytää jotain. Monta nuotiota, monta jumalaa, mutta loppujen lopuksi ihan sama, sillä kaikki samaa jumalaa tms. Jos on iso uhri, niin tarvitaan nuotio. (SP)

Untšon lehto on autenttinen ja historiallinen. Se on kauan ollut osa kylän niin henkistä kuin aineellista maisemaa. Useiden haasteltavien mukaan se kuului kyläkuvaan. Myös aiemmasta uhrilehdosta jäänyt yksinäinen lehmus näytettiin meille. Untšon uhrijuhlaa on järjestetty kauan, ja se on säilynyt miltei katkeamatta myös pitkän neuvostoperiodin ajan siihen kohdistetuista uhkista ja vaaroista huolimatta. 1990-luvulla Neuvostoliiton hajottua marien oma luontouskonto otettiin yhdeksi tärkeäksi etnopolitiikan välineeksi ja uhrilehtoja kunnostettiin ja rauhoitettiin. Tätä asiaa korostivat myös kaikki lehdosta puhuvat. (Ruotsala 2009, 68; Lehtinen 1999, 17.)

Historiallisen merkityksen lisäksi uhrilehdossa ovat näkyvillä myös kulttuuriset merkitykset, sillä monien mielestä uhrilehto kuuluu marilaiseen kylään, vaikkei siellä itse kävisikään. Sitä pidetään tärkeänä osana marilaista kulttuuria, ja osalle on tapana käydä

lehdossa vain uhrimenojen aikana. Esimerkiksi isäntäväkemme sanoi, että he eivät ole luontouskovia, kun taas edesmennyt talon emäntä oli ollut luontouskovainen ja käynyt uhrilehdossa (GN, NN). Saman perheen jäsenet voivat kuulua eri uskontokuntiin, mutta uskonnosta riippumatta kaikki voivat käydä uhrilehdossa. Isovanhemmat ottavat usein lapsenlapset mukaansa lehtoon, sillä nuorten aikuisten osuus on havaintojemme mukaan ollut pieni. Tällä tavalla moniäänisyys kuuluu lehtoon. Toisille uhrilehdossa järjestettävissä menoissa käynti on satunnaista. Esimerkiksi eräs kyläläinen sanoi käyneensä vain kerran uhrilehdossa, mikä tapahtui vuonna 2008. Kysytyämme tähän syytä, hän vastasi, että hänellä ei ollut tuolloin työtä ja hän ajatteli, että uhrilehdossa käynti auttaisi. Seuraavana vuonna hän pääsi ensin väliaikaiseen työhön ja sen jälkeen hän on ollut 10 vuotta nykyisessä työpaikassaan. (NN.)

Uhrimenot ovat yksi ja näkyvä uskonnollisen rituaalin muoto Untšossa. Uskonnolliset rituaalit ilmentävät yhteisön sosiaalisten suhteiden rakennetta. Ne antavat suhteille näkyvän muodon ja tarjoavat jäsenille mahdollisuuden tuntea oma yhteisönsä ja kuulua siihen. Riitit luovat yhteyden yhteisöä korkeampaan auktoriteettiin uudelleen ja uudelleen. Samalla ne yhdistävät jäseniä. (Dürkheim 1980, 32; Lehtinen 1999, 106.)

Lehdossa ja siellä järjestetyssä uhrijuhlissa tuli esille yhteisöllisyys, jota ilman näissä kylissä ei pärjäisi. Se näkyi niin valmistautumisessa kuin itse uhrimenojen läpiviemisessä ja niihin osallistumisessa. Tarvittiin monien eri toimijoiden yhteistyötä eri aikoina. Emäntämme, joka ei itse ole luontouskovainen, paistoi meitä varten aamulla ennen töihin menoaan uunissa blinejä. Kun ihmettelimme tätä, niin hän ja hänen isänsä ensin nauroivat ja Marina vastasi: ”On tapana leipoa blinejä. Sinun ei pidä rukoilla, mutta muistaa ja muistella kuolleita. Pitää tehdä paistinpannu tuoksu kotiin, kun on juhla.” Uhrimenot ovat toisille juhla, ja koska me menimme lehtoon niitä seuraamaan, niin Marina toimi, kuten juhlaa ennen on tapana toimia. Näin hän halusi meidän pystyvän jakamaan muiden uhrijuhlissa kävijöiden kanssa yhteisöllisyyttä, olemaan kuten muut kyläläiset tai lehdossa kävijät.

Lehto on osa marilaista identiteettiä. Tästä kertoo myös se, miksi jotkut haastateltavista valitsivat juuri lehdon kertomaan nykypäivän marilaisuudesta. Heidän mielestään ”lehto on se, joka liittyy marilaisuuteen” (mm. SP, EJ, MS). Uhrilehdossa kävijät kertoivat lehdon vaikutuksesta seuraavalla tavalla: ”kun menee lehtoon [uhrijuhliin], niin tulee rauhallinen olo. Jos ei mennyt, niin sitten miettii koko ajan, että miksi en mennyt.” (LJ.)

Viime vuosien aikana on Suomessa ja muuallakin noussut yhä enemmän esille aineellinen ja aineeton kulttuuriperintö. Kaikki mikä on kulttuuria, ei ole kulttuuriperintöä. Tietyt asiat valikoituvat kulttuuriprosessin kautta kulttuuriperinnöksi. Tätä kulttuuriperintöprosessia voidaan käyttää analyttisesti tarkastelemaan mm. kulttuurin hyödyntämistä ja arvottamista. Kulttuuriperinnössä yhdistyvät niin paikallinen toiminta, poliittiset, kaupalliset kuin tieteellisetkin diskurssit (Bendix 2007, 347).

Uhrilehdossa tapahtuvia toimintoja tarkastelemalla tämä elävä perinne näyttää uhrilehdon ideaalitalan. Se, että naapurikylään menevän tien vieressä oleva metsikkö on uhrilehto, että siellä käydään rukoilemassa tai uhraamassa tai ollaan mukana järjestämässä

uhrimenoja, on osa kylän yhteisöllisyyttä ja sekä aineellista että aineetonta kulttuuriperintöä, joka elää edelleen. Se välittää yhteisön sille antamia merkityksiä. Toisille lehto voi toki olla vain metsikkö, mutta tärkein tehtävä sillä kuitenkin on olla kyläläisille uhrilehto, kävi siellä tai ei. Tästä kertoo myös Tšavainin runo, jossa valkoinen mari eli luontouskovainen mari rukoilee rauhaa.

Untšossa halutaan kehittää etnomatkailua. Sinne on rakenteilla mm. majoitustilaa ja uusi museo hieman kylän ulkopuolelle, päinvastaiseen ilmansuuntaan kuin lehto. Olisi mielenkiintoista tietää, minkälaisen roolin uhrilehto, uhrijuhlat ja muut luontouskontoon liittyvät ilmiöt saavat tulevaisuudessa matkailussa. Matkailusta on ympäri maailmaa paljon esimerkkejä, joissa paikallinen juhla tai rituaali muuttuu tai karnevalisoituu matkailijoiden huomattessa sen ja osallistuessa siihen vaikkakin vain katsojina. Miten esimerkiksi Untšon lehto ja uhrijuhlat säilyvät vain marilaisten tai paikallisten omina tapahtumina? Tällaisia muutoksia ei ole vielä näköpiirissä, mutta niihinkin voi tulevaisuudessa joutua ottamaan kantaa. Esimerkiksi kesällä 2017 vierailutta Kalevalaisten Naisten Liiton ryhmää ei viety uhrilehtoon eikä heille kerrottu siitä eikä luontouskonnosta mitään, mikä oli luontouskovien ja kyläläisten näkökulmasta hyvä ratkaisu. (Ruotsala 2019, 183.)

Merkitysanalyysin tekemisessä korostetaan myös tutkittavana olevan ilmiön tai esiin tulevaa hyödynnettävyyttä. Nykytilanteesta ja sen haasteellisuudesta huolimatta marilaisuudella on tulevaisuutta, kuten monet haastateltavista sanoivat. Kysyimme haastattelun päätteeksi yhdeltä haastateltavalta, onko luontouskonto marilaisuuden symboli, johon hän vastasi näin: ”Se ei ole symboli. Se kuuluu tavalliseen elämään. Se antaa voimaa.” (IF.)

Uhrilehto on tärkeä marilaisuuden symboli myös nykypäivänä. Lehdot kertovat siitä, miten niitä on ennen käytetty, mihin on ennen uskottu ja mihin uskotaan tänään ja myös tulevaisuudessa. Esimerkiksi kesällä 2019 Untšossa pidetyn nuorten marilaisten leirin osanottajat olivat erittäin kiinnostuneista luontouskonnosta ja uhrilehdosta, vaikka nuorten osuus kaikista uhrimenoissa kävijöistä oli pieni.

Lähteet

Aineistot

Lehto-runon teksti ja suomennos. Saatavissa [https://fi.wikipedia.org/wiki/Lehto_\(runo\)carousel-60056](https://fi.wikipedia.org/wiki/Lehto_(runo)carousel-60056) [viitattu 27.3.2020].

TYKL/SPA/141: Haastattelut ja muistiinpanot 2002. Turun yliopisto, Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitoksen arkisto.

TYKL/SPA/169: Haastattelut ja muistiinpanot 2003–2005. Turun yliopisto, Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitoksen arkisto.

Haastattelut ja muistiinpanot heinäkuulta 2019 ovat tekijöiden hallussa (19 haastattelua ja kenttätömuistiinpanot). Haastateltaviin on viitattu tässä artikkelissa nimikirjaimilla ja pseudonyymeillä.

VESAINEN, ELINA 2005: *Marilainen kukkajuhla ja sen merkitys yhteisöllisyyden ja paikallisuuden ilmentäjänä Shorunzan kylässä*. Folkloristiikan pro gradu -tutkielma. Sem. 2040. Turun yliopisto.

Kirjallisuus

- ANTTONEN, VEIKKO 2003: The transmission of ritual tradition among the rural Meadow-Mari population in the post-Soviet political context: A test case to the theory of the odes of religiosity. ELEK BARTHA ja VEIKKO ANTTONEN (toim.): *Mental spaces and ritual traditions*, 27–36. The Department of Ethnography at the University of Debrecen, Debrecen.
- ASYLBAJEV, AHMET ASYLBAJEVITŠ 1963: *Sergei Tšavain: otšerk žizni i tvortšestva*. Mar. kn. izd-vo, Joškar-Ola.
- BENDIX, REGINA 2007: Kulturelle Erbe zwischen Wirtschaft und Politik: Ein Ausblick. DOROTHEE HEMME, MARKUS TAUSCHEK ja REGINA BENDIX (toim.): *Prädikat "Heritage". Wertschöpfungen aus kulturellen Resourcen*, 337–356. LIT, Berlin.
- DÜRKHEIM, ÉMILE 1980: *Uskontoelämän alkeismuodot*. Suom. SEPPÖ RANDELL. Tammi, Helsinki.
- FINGERROOS, OUTI – LUNGREN MAIJA – LILLBROÄNDA-ANNALA SANNA – KOSKIHAARA, NIINA 2017: Arkinen, mutta kriittinen katse maailmaan. OUTI FINGERROOS, MAIJA LUNGREN, SANNA LILLBROÄNDA-ANNALA ja NIINA KOSKIHAARA (toim.): *Yhteiskuntaetnologia*, 7–26. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- HAKAMIES, PEKKA 1998: Perinne, etninen identiteetti ja yhteiskunnallinen muutos. PEKKA HAKAMIES (toim.): *Ison karhun jälkeläiset*, 7–23. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- HEINAPUU, OTT 2018: Reframing sacred natural sites as national monuments in Estonia: Shifts in nature-culture interaction. HANNES BERGTHALER ja PETER MORTENSEN (toim.): *Framing the environmental humanities*, 86–102. Brill, Rodopi. https://doi.org/10.1163/9789004360488_007
- HOLMBERG, UNO 1914: *Tšeremissien uskonto*. Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo
- HÄYHÄ, HEIKKI – JANTUNEN, SARI – PAASKOSKI, LEENA 2015: *Merkitysanalyysimenetelmä*. Lusto – Suomen Metsämuseo & Metropolia Ammattikorkeakoulu Konservoinnin koulutusohjelma. Suomen museoliiton verkkojulkaisu, Punkaharju – Helsinki.
- INGOLD, TIM 2008: *The perception of the environment. Essays in livelihood, dwelling and skill*. Routledge, London.
- JONUKS, TÖNNU – ÄIKÄS, TIINA 2019. Contemporary deposits at sacred places: reflections on contemporary paganism in Finland and Estonia. *Folklore: Electronic Journal of Folklore* 75: 7–46. https://doi.org/10.7592/FEJF2019.75.jonuks_aikas
- KAHRS, ULRIKE 2005: Marische Feste und ihre Wiederbelebung als Ausdruck nationaler Identität. EUGEN HELIMSKI, ULRIKE KAHRS ja MONIKA SCHÖTSCHHEL (toim.): *Mari und Mordwinen in heutigen Russland. Sprache, Kultur, Identität*, 353–386. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden.
- 2008: *Der Lebenszyklus bei den wolgafinnischen und permischen Völkern. Kontextfelder, Konzepte und Identität*. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden.
- KALAŠNIKOVA, LARISA 2019: Obraz roštši kak sredstvo vyrazhenija aksiologičeskoj kontseptsii avtora v tvortšestve S. G. Tšavaina. RAISIA ALEKSEEVNA KUDRJAVCEVA ja TATJANA NIKOLAEVNA BELJAEVA (toim.): *Problemy marijskoi u sravnitelnoi filologii*, 318–321. Marijskii gosudarstvennyi universitet, Joškar-Ola.
- KROHN, JULIUS 1894: *Suomen suvun pakanallinen jumalanpalvelus. Neljä lukua Suomen suvun pakanalista jumaluusoppia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- LEHTINEN, ILDIKÓ 1999: *Marien mekot. Volgansuomalaisten kansanpukujen muutoksista*. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- 2009a: Marilainen kylä lähikuvassa. ILDIKÓ LEHTINEN (toim.): *Valkoisen jumalan tyttäret. Marilainen nainen ja modernisaatio*, 10–43. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- 2009b: ”Vaikka on kurjaa, pitää olla kaunista!”. Puhtaus naisen elämänsäkaessa. ILDIKÓ LEHTINEN (toim.): *Valkoisen jumalan tyttäret. Marilainen nainen ja modernisaatio*, 131–214. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- 2017: Pilkasta ihailuun. Erään kansallispuvun tarina. Epätavallinen päiväkirja. HANNELEENA HIETA, AILA NIEMINEN, MAIJA MÄKI, KATRIINA SIIVONEN ja TIMO J. VIRTANEN (toim.): *Rajamatta. Etnologiaa keskustelua*, 417–445. Ethnos, Helsinki.
- LUEHRMANN, SONJA 2011: *Soviet style: Teaching atheism and religion in a Volga Republic*. Indiana Uni-

- versity Press, Bloomington.
- MASSEY, DOREEN 2008: *Samanaikainen tila*. MIKKO LEHTONEN, PEKKA RANTANEN ja JARNO VALKONEN (toim.). Suom. JANNE ROVIO. Vastapaino, Tampere.
- MOLOTOVA, TAMARA 2005: Uhrilehdot. ILDIKÓ LEHTINEN (toim.): *Marit, mordvalaiset ja udmurtit. Perinteisen kulttuurin tietosanakirja*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- 2017: Semantics of the holiday Semyk in the culture of the Maris. HANNELEENA HIETA, AILA NIEMINEN, MAIJA MÄKI, KATRIINA SIIVONEN ja TIMO J. VIRTANEN (toim.): *Rajaamatta. Etnologisia keskusteluja*, 446–460. Ethnos, Helsinki.
- PAASKOSKI, LEENA 2015: Lyylin puuloota: merkitysanalyysi esineen tulkinnassa. *Artefactum* 5. <http://www.artefacta.fi/tutkimus/artefactum/6> [viitattu 25.3.2020].
- POPOV, NIKANDR 1991: *Marij kumaltys mut*. Marij kniga izdetalstvo, Joškar-Ola.
- 2002: K istorii vozroždenija marijskih traditsionnyh molenii v kontse XX veka. NIKANDR POPOV (toim.): *Etnitšeskaja kultura marijtsev (traditsii i sovremennost)*, 92–120. Joškar-Ola.
- PUOLAMÄKI, LAURA 2020: *Kätetty maisema. Arkitiето lähiympäristön kohtaamisessa*. Turun yliopiston julkaisuja Sarja 489. Turun yliopisto, Turku.
- RINNE, JENNI 2016a: *Searching for authentic living through native faith. The maausk movement in Estonia*. Södertörn University, Huddinge.
- 2016b: Luonnon pyhät paikat virolaisessa maausk-liikkeessä. *Idäntutkimus* 2/2016, 15–126.
- RUOTSALA, HELENA 2009: “Naisilla on valta kotona, mutta mies on kuitenkin perheen pää”. Naisten tilat marilaisessa kylässä. ILDIKÓ LEHTINEN (toim.): *Valkoisen jumalan tyttäret. Marilainen nainen ja modernisaatio*, 44–78. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- 2010: Gendered religious spaces among the Mari in Central Russia. MARJA-LIISA KEINÄNEN (toim.): *Perspectives on women's everyday religion*, 155–172. Stockholm University, Stockholm.
- 2017: Meänkieli herättää tunteita – mistä kentän kielivalinnat kertovat? OUTI FINGERROOS, MAIJA LUNDGREN, SANNA LILLBROÄNDA-ANNALA ja NIINA KOSKIHAARA (toim.): *Yhteiskuntaetnologia*, 265–287. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- 2019: Untsho 2017. Mitä kylälle tapahtuu kun kenttätöntekijät ovat lähteneet? HANNELEENA HIETA, KARRI KIISKINEN, MAIJA MÄKI, PÄIVI ROIVAINEN ja ANN-HELEN SUND (toim.): *Liikettä rajainnoilla. Rörelser och gränssytor*, 169–196. Ethnos, Helsinki.
- SAARINEN, SIRKKA 2008: Turvaako kielilaki kielen säilymisen – Suomalais-ugrilaisien kielten uhanalaisuus. SIRKKA SAARINEN ja EVA HERRALA (toim.): *Murros – Suomalais-ugrilaiset kielet ja kulttuurin globalisaation paineissa*, 38–46. Helsingin yliopiston suomalais-ugrilainen laitos – Suomen Tiedeakatemia – Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- SEDOKOVA, IRINA 2001: Politics and folk religion in the period of transition. GABOR BARNA (toim.): *Politics and folk religion*, 131–136. Department of ethnology, University of Szeged, Szeged. <https://doi.org/10.1556/AEthn.46.2001.1-2.13>
- SIKALA, ANNA-LEENA 2005: Neotraditionalism and ethnic identity: Recreating myths and sacred histories. EUGEN HELIMSKI, ULRIKE KAHRS ja MONIKA SCHÖTSCHEL (toim.): *Mari und Mordwinen in heutigen Russland. Sprache, Kultur, Identität*, 283–302. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden.
- ŠKALINA, GALINA 2005: Die Mentalität des marischen Volkes. EUGEN HELIMSKI, ULRIKE KAHRS ja MONIKA SCHÖTSCHEL (toim.): *Mari und Mordwinen in heutigen Russland. Sprache, Kultur, Identität*, 303–340. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden.
- SUTYRINA, OLGA 2005: Nationalitätenpolitik in der Republik Mari El. EUGEN HELIMSKI, ULRIKE KAHRS ja MONIKA SCHÖTSCHEL (toim.): *Mari und Mordwinen in heutigen Russland. Sprache, Kultur, Identität*, 23–38. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden.
- TANIGIN, ALEKSANDER 2018: *Osh candalik ontsilno*. Joškar-Ola.
- TOIDYBEKOVA, LIDIA 1997: *Marijskaja jazytšeskaja vera I etnitšeskoje samosoznanije*. Joensuu yliopisto, Joensuu.
- 1998: Marien yhteisörukoukset. PEKKA HAKAMIES (toim.): *Ison karhun jälkeläiset*, 253–275. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- TŠAVAIN, SERGEI 1981: *Vozymyžo kum tom dene luktalteš* [Sobr. sotšinenii v 3-h t.]. Joškar-Ola. 3-šo t.: *Pjesa-vlak; Elnet: roman. [Elnet, suomentanut Arto Moisio 2017.]*

- TŠAVAIN, SERGEI 1988: *Oto: potšelamut*. Joškar-Ola.
- 2008: *Devjatyi mytšenik. Tšumyren lukmo ojogo kum tom dene luktalteš. T. 1. Potšelamut, poeme, ojlymaš, legende, povest*. Joškar-Ola.
- 2010: *Marij ilyš. Tšumyren lukmo ojogo kum tom dene luktalteš. T. 2. Otšerk, publitsistika, pjesa-vlak*. Joškar-Ola.
- VALOVESI, ULLA 2008: *Pyhät lehdot marien ja udurttien perinteessä*. Julkaisematon pro gradu -tutkielma, Tampereen yliopisto, sosiaaliantropologia, visuaalinen antropologia. Tampereen yliopisto, Tampere.
- VASIN, KIM KIRILLOVIŠ 1987: *Sergei Grigorjevitiš Tšavain. Žizn i tvortšestvo. 2.-e, dop. izd. Mar. kn. izdvo*, Joškar-Ola.
- ZAINIJEV, GELSI ZAINIJEVIŠ 2013: *Tšotkar patyr. Sergei Tšavain: palyme da palydyme: potšelamut, poeme, pjese, statja, šarnymaš/ G. Z. Zainijev jamdylen*. Marij kniga savyktyš, Joškar-Ola.

HELENA RUOTSALA and LARISA KALASHNIKOVA: Sacrificial grove

This article is based on ethnographic fieldwork carried out in a village called Uncho in the Mari El Republic, in Russia. It is located on the border between Mari El and Tatarstan. This article focuses on a grove in Uncho where sacrificial rituals have taken place every July on Sürem. Almost every Mari village has a grove that has been used in the nature religion of Mari people.

Uncho is a rural village of approximately 2,000 inhabitants who live in seven smaller localities. In the interviews, the inhabitants were asked to choose one contemporary item or artefact which could represent current Mari culture. In addition to the grove, the informants only noted two other features: the Mari language and the Mari national costume.

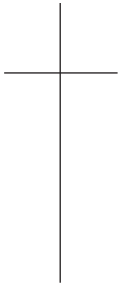
The research focuses on the grove from two different perspectives. In addition to the sacrificial grove, it also discusses the first literary poem written for the Mari people by Sergei Chavain in 1905 entitled *Omo* ('The grove'). The relationship between the Mari people and nature is essential in both cases.

Significance analysis is a method for defining museum value and the significance of its objects and collections. This method is used to reveal how the meaning of the sacrificial grove is different for various groups of entities and individuals.

Helena Ruotsala
 helena.ruotsala@utu.fi
<https://orcid.org/0000-0002-4352-3421>
 Etnologia
 20014 Turun yliopisto

Larisa Kalašnikova
 lvkala@rambler.ru
 Suomalais-ugrilaisen ja vertailevan filologian laitos
 Marin valtionyliopisto

KATSAUKSIA

KIRSTI SIITONEN (1951–2020)

Turun yliopiston lehtori ja määräaikainen professori Kirsti Siitonen menehtyi 6.3.2020 pitkällisen sairauden uuvuttamana. Hän oli syntynyt Raumalla 16. kesäkuuta 1951.

Kirsti Siitonen pääsi ylioppilaaksi Rauman tyttölyseosta v. 1970. Saman vuoden syksyllä hän aloitti suomen kielen opinnot Turun yliopistossa. Nokkela ja alastaan kiinnostunut opiskelija rekrytoitiin tutkimusapulaiseksi suomen kielen laitokselle jo 1972. Lukuvuoden 1975–76 Siitonen hoiti suomen kielen amanuenssin viransijaisuutta. Syksyllä 1976 hänet valittiin Münsterin yliopiston suomen kielen ja Suomen kulttuurin vierailevaksi lehtoriksi neljäksi vuodeksi. Münsterissä hän löysi kutsumuksensa: suomen kielen opettamisen niille, jotka eivät puhu sitä äidinkielenään.

Nykyistä maisterintutkintoa vastanneen filosofian kandidaatin tutkinnon Siitonen suoritti 1979. Saksasta palattuaan hän hoiti kevätlukukauden 1981 viransijaisena suomen kielen lehtoraattia Turun yliopistossa ja toimi sen jälkeen lukuvuoden 1981–82 vs. assistenttina. Vuonna 1982 Saksa kutsui jälleen: Siitonen toimi kaksi lukuvuotta perinteikkäässä Göttingenin yliopistossa suomen kielen ja Suomen kulttuurin vierailevana lehtorina. Sieltä palattuaan hän siirtyi

Jyväskylän yliopiston kielikeskuksen suomen kielen lehtorin virkaan 1983. Hänen viranhaltijuutensa kesti vuoteen 1993 asti, mutta siinä oli monia katkoksia. Siitonen toimi toistamiseen neljä vuotta Münsterin yliopistossa 1985–89. Hän hoiti tutkijan tointa Jyväskylän yliopiston kielikeskuksessa muutamain keskeytyksin 1990–93. Vuonna 1991 hän teki yhden lukukauden ajan toisen kielen opetukseen liittyvää tutkimustyötä Pittsburghin (USA) yliopistossa.

Vuonna 1993 Siitonen palasi Turun yliopistoon: hänet nimitettiin suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen Suomen kielen ja kulttuurin lehtorin virkaan, johon hän oli kiinnitettyinä eläkkeelle jäämiseensä asti, joka tapahtui vuonna 2017. Siitonen väitteli vuonna 1999 ja sai filosofian tohtorin arvon vuonna 2000. Suomen kielen dosentiksi hänet nimitettiin seuraavana vuonna. Hän toimi talvilukukauden 2003–04 Wienin yliopistossa vierailevana professorina. Syyslukukaudesta 2005 alkaen Siitonen hoiti Turun yliopiston suomen kielen professuuria kuuden lukuvuoden ajan ja uudestaan lukuvuosina 2015–17.

Kirsti Siitosen oma tutkimus keskittyi suomi toisena kielenä eli S2-opetukseen. Hänen väitöskirjansa *Agenttia etsimässä* käsitteli suomen kieltä opittavana kielenä ja edistyneen oppijan kielimuotona tietyn verbikategorian eli *U*-johdosten käytön kautta: miten suomenoppija hahmottaa näiden verbien tekijän. Lukuisissa tieteellisissä artikkeleissaan Siitonen tarkasteli S2-oppijoiden kielen piirteitä ja ohjasi tästä aihepiiristä myös lukuisia graduja. Hän toimi ohjaajana, esitarkastajana ja vastaväittäjänä S2-alan väitöskirjoissa. Siitosen omassa tutkimuksessa keskeisessä osassa ovat etenkin edistyneen oppijansuomen rakenteet, mutta hän seurasi S2-alaa hyvin laajasti. Siitonen oli toisen ja vieraan kielen tutkimuksen ja opetuksen arvostettu asiantuntija sekä kotimaassa että ulkomailla, ja häntä voi pitää suomi toisena kielenä -alan edelläkävijänä. Suomenopettajat ry kutsui Siitosen kunniajäsenekseen vuonna 2013. Siitonen on ollut usealla eri vuosikymmenellä perustamassa ja rakentamassa S2-alan hankkeita. Hän organisoisi ja johti ei-äidinkielisten suomen kieltä käsitteleviä projekteja, kuten Edistyneiden suomenoppijoiden korpusta, Suomen kielen klinikkaa, joka palkittiin Turun yliopiston kielitekona vuonna 2014, ja Akateeminen suomi kansainvälisen oppijan haasteena -hanketta. Rahoitusta hankkeille tuli niin yliopistolta, säätiöiltä kuin opetusministeriön alaiselta Fin-Clarinet-verkostoltakin.

Tutkimus- ja opetushankkeissa Kirsti Siitonen pyrki myös löytämään ratkaisuja ja toimintamalleja, jotka edistäisivät suomea toisena kielenä puhuvien opiskelijoiden kielitaitoa ja toisaalta integroitumista Suomeen. Hyvä esimerkki tällaisesta kaukonäköisestä toiminnasta oli Suomen kielen klinikka -hanke. Kun Suomeen syksyllä 2015 saapui suuri joukko turvapaikanhakijoita, Kirsti oli mukana yhdistämässä useita toimijoita vapaaehtoisten suomen kielen opetustoiminnan käynnistämiseksi. Kotiyliopistossamme hän teki yhteistyötä kieli- ja viestintäopintojen keskuksen S2-opettajien kanssa. Kirstin periaatteet ja ideat näkyvät Turun yliopiston S2-opetuksen opetussuunnitelmissa, suomea toisena kielenä puhuville opiskelijoille tarjottavassa tukitoiminnassa ja erilaisissa tutkimushankkeissa.

Kirsti Siitosen ansiosta Turun yliopistossa laajennettiin ulkomaalaisille tarkoitettu Suomen kielen ja kulttuurin opetus perusopinnoista aineopintoihin. Hän oli *primus motor* vuonna 2005 perustettaessa Turun yliopistoon suomenkielistä, ei-äidinkielisille tarkoitettua Suomen ja sen sukukielten maisteriohjelmää. Se tarjoaa ulkomailla suomea opiskelleille kandidaatin tutkinnon suorittaneille mahdollisuuden pätevytyä maistereiksi suomen kielellä Suomessa.

S2-alan ohella Kirsti Siitonen oli hyvin aktiivinen murteentutkimuksessa, murreaineistojen keruussa ja käsittelyssä. Jo opiskeluaikanaan hänen kiinnostuksensa ja kykynsä huomattiin, ja hän työskenteli useampaan otteeseen tutkimusapulaisena Turun yliopistossa fonetiikan ja suomen kielen laitoksissa sekä Lauseopin arkistossa vuosina 1972–76. Vuosina 1974 ja 1975

Siitonen työskenteli jaksoittain assistenttina myös Helsingin yliopistossa tehtävänään Rauman murteen muoto-opin keruu. Suuntautuminen murteisiin näkyi myös hänen poikkeuksellisen laajassa, yli 220-sivuisessa pro gradu -tutkielmassaan (1979), joka käsitteli loppuheittoa lounaismurteiden luoteisryhmässä.

1970-luvun loppupuolella ja 1980-luvun alussa Turun yliopistossa oli käynnissä sosiolingvistinen Turun puhekielen tutkimushanke, jonka myötä myös sosiolingvistiset näkökulmat ja vaikutteet tulivat tutuiksi Siitoselle. Vuonna 1981 ilmestyi M. K. Suojasen toimittama *Kirjoituksia puhekielestä*. Tässä kokoelmateoksessa Siitonen tarkasteli omassa artikkelissaan dialektologian ja sosiolingvistiikan suhdetta. Tämän julkaisun merkitystä kuvastaa hyvin, että yhä edelleen 40 vuotta myöhemmin siihen viitataan hyvin usein suomen kielen alaan kuuluvissa, puhuttua kieltä ja sosiolingvistiikka käsittelevissä opinnäytetöissä.

Erityisen läheisiä ja tärkeitä tutkimusaiheita Siitoselle olivat lounaismurteet, erityisesti Rauman seudun murteet, ja 2000-luvulla laajemmin Satakunnassa puhuttavat murteet. Satakuntalaisten kilpakumppanin Rauman ja Porin murteiden yhdistäviin tekijöihin hän tarttui arvostamansa työtoveri Aimo Hakasen juhla kirjassa vuonna 1995. 1990-luvun julkaisuissa on myös kiinnostava Maisa Martinin kanssa kirjoitettu artikkeli, jossa yhdistyivät kaksi Kirsti Siitoselle läheistä tutkimusalaa: S2-tutkimus ja murteentutkimus. Mämmilä-sarjakuvan ulkomaalais-taustaisen Muku-hahmon kielen analyysi paljasti, että Mukun kielessä oli havaittavissa lounais-suomalaisuuksia.

Vuonna 2007 Kirsti Siitonen perusti yhdessä Tommi Kurjen kanssa Satakuntalaisuus puheessa -hankkeen, jonka myötä Turun yliopiston suomen kielen oppiaineessa syntyi kymmenittäin hankkeeseen liittyviä esitelmiä, postereita, opinnäytteitä ja muita julkaisuja. Siitonen ideoi, innosti ja ohjasi opiskelijoita sekä julkaisi yksin ja yhdessä toisten kanssa. Rahoitettu hanke, johon pystyttiin rekrytoimaan rahoituskauden aikana kymmeniä tutkimusapulaisia, innosti useita perustutkinto-opiskelijoita. Moni heistä päätyi pro gradu -vaiheessa Kirstin ohjaukseen, ja näistä vielä lähes puolen tusinaa tekemään tieteellisiä jatko-opintoja.

Murteentutkimuksen alaan kuuluu myös Kirsti Siitosen *Sananjalassa* (2008) ilmestynyt artikkeli Sävypronomini *hän*, jossa hän tarkastelee lounaismurteille tyypillistä mutta muissa murteissa harvemmin esiintyvää *hän* ja *se* -sanojen käyttöä: ihmiseen viitataan *se*-pronominilla mutta eläimeen *hän*-pronominilla – etenkin jos on kyse lemmikistä tai muuten keskustelun kannalta keskeisestä eläimestä. Siitosen käyttämä materiaali kuvastaa hänen kokonaisvaltaista tutkimusotettaan: Lähtökohdaksi hän on valinnut Lauseopin arkiston murreaineiston esiintymät eri alueilta ja tarkastelee niitä kvantitatiivisesti. Hän on tehnyt yli 200 informantille kyselyn, jossa hän pronominien käytön lisäksi tiedusteli heidän mielipiteitään siitä. Pohdittuaan laajasti informanttien taustan vaikutusta pronomini-asenteisiin Siitonen päättää artikkelin kahteen taustatutkimukseen, joissa materiaalina ovat Turku TV:n Luonto Plus -ohjelma ja Hj. Nortamon jaaritukset.

Kirsti Siitonen oli innostava opettaja. Opettamiseen ja etenkin suomen opettamiseen ulkomaalaisille hän heittäytyi intohimoisesti ja koko persoonallisuutensa likoon pannen. Vastavuoroisesti opiskelijat rakastivat ja kunnioittivat häntä. Hän ei opettanut pelkästään kieltä vaan myös elämää. Kirsti avasi kansainvälisille opiskelijoilleen suomalaisen kulttuurin ja yhteiskunnan toimintaa ja tapoja ja toisaalta myös oman kotinsa ovet. Hän kokosi joka lukuvuosi opiskelijoitaan kotiinsa ja erilaisille nyttikesteille ja sai ihmiset viihtymään. Opetuksessaan Kirstillä oli halu ja taito vahvistaa suomea toisena kielenä puhuvan opiskelijan vuorovaikutus- ja ilmaisutaitoja. Hän painotti S2-oppijan akateemisen kielitaidon merkitystä S2-puhujan sopeutumisessa

suomalaiseen korkeakoulu yhteisöön ja yhteiskuntaan laajemmin. Kirsti toteutti omassa työssään aina yhdenvertaisuuden ja tasa-arvon periaatteita. Hän oli innostava ja inspiroiva tutkielmien ja harjoittelujen ohjaaja, ja hän pyrki rakentamaan dialogia ja kohtaamisia äidinkielisten ja ei-äidinkielisten suomenpuhujien välille erilaisten kurssien ja projektien kautta. Hän tuntui ehtivän huolehtia jokaisesta ulkomaisesta opiskelijasta henkilökohtaisesti, ja monesta tulikin hänelle henkilökohtaisia ystäviä, joiden verkosto ulottui Japanista Euroopan kautta Yhdysvaltoihin.

Siitonen teki aktiivisesti kansainvälistä opetus- ja tutkimusyhteistyötä. Hän oli kaivattu vieras kaikissa ulkomaisissa yliopistoissa, joissa suomea opetetaan. Hänet kutsuttiin joka vuosi opetusvierailuille eri puolille Eurooppaa. Kahdessa saksalaisessa julkaisussa ilmestyi hänen kirjoittamansa artikkeli vielä vuonna 2020 hänen kuolemansa jälkeen. Hän tunsikin laajasti suomen ulkomaanopetusta ja antoi sen kehittämiseen myös oman panoksensa. Yhteensä 15 vuoden ajan hän toimi nykyisen Opetushallituksen (ent. UKAN ja CIMO) ulkomaisten yliopistojen suomen kielen opetuksen asiantuntijaryhmän jäsenenä. Hänen kurseilleen osallistui joka lukuvuosi lukuisia vaihto-opiskelijoita Euroopasta ja Euroopan ulkopuolelta. Turussa hän organisoivat varsinaisen opetusohjelman lisäksi lukuisia pohjoismaisia ja muita kansainvälisiä intensiivikursseja, jotka päättyivät aina hauskoihin juhliin. Kirstillä oli ilmiömäinen kyky keskustella suomea vasta aivan alkeet osaavien opiskelijoiden kanssa – suomeksi ja mistä tahansa aiheesta. Kirsti oli pidetty kollega ja yhteistyökumppani myös yliopiston kansainvälisissä palveluissa. Hän piti tiiviisti yhteyttä kollegoihin ja ensiinkin opiskelijoihin ulkomailla ja tapasi heitä sekä työmatkoilla että vapaa-ajan matkoillaan.

Kirsti Siitonen piti suomen kielen asiaa esillä monissa esitelmissään tiedeyhteisössä ja sen ulkopuolella. Hän osasi herättää sekä akateemisen kuulijan että maallikon kiinnostuksen kielellisiin asioihin. Kirsti suhtautui aina uteliaasti ja kiinnostuneesti lukuisiin aiheisiin, uusiin tutkimuksiin ja menetelmiin – eikä hänen kiinnostuksensa rajoittunut vain kielitieteeseen. Hän luki, kirjoitti, keskusteli ja kuunteli väsymättä. Kirsti Siitosella oli lukuisia toisen kielen tutkimuksen ja opetuksen asiantuntijatehtäviä sekä Suomessa että ulkomailla, mutta hänen puoleensa kääntyi monissa kysymyksissä. Entinen opiskelija, joka muutti äkillisesti ulkomaille, saattoi haluta keskustella Kirstin kanssa pienten lasten monikielisydestä. Hän löysi tavan kertoa sekä tutkimustiedosta että henkilökohtaisista kokemuksistaan.

Kirsti Siitonen piti S2-puhujan ja monipuolisen kielitaidon kysymyksiä esillä monissa yhteyksissä. Vuonna 2017 Kirsti ja hänen puolisonsa Arto perustivat Turun Yliopistosäätiön yhteyteen Kirsti ja Arto Siitosen nimikkorahaston, joka jakaa kannustusstipendejä akateemisissa suomen opinnoissaan menestyneille kansainvälisille opiskelijoille. Suomen kielen ja suomalaisen kulttuurin asiaa hän edisti myös toimiessaan vuodesta 2010 vuoteen 2017 Suomen Kielen Seuran esimiehenä. Vähän ennen kuolemaansa Kirsti teki Suomen Kielen Seuralle rahalahjoituksen, ja hänestä tuli Seuran lahjoittajajäsen.

Kirsti oli perusluonteeltaan sydämellinen ja avulias: hän oli valmis näkemään paljonkin vaivaa auttaakseen muita. Monet kollegat ja entiset oppilaat ovat todenneet, että Kirstin 1990-luvun alussa laatiman Auringonvalo-nimisen oppimateriaalin nimi kuvaa hyvin Kirstin persoonaa. Hienotunteisuus oli osa hänen perusolemustaan. Kirsti oli elohopean lailla vilkas. Ajankäytöstään hän oli laajalti tunnettu. Hänelle viisi minuuttiaakaan ei ollut liian lyhyt aika jonkin työn tai tehtävän tekemiseen: sen saattoi käyttää esimerkiksi yhden tenttivastauksen lukemiseen, taulukon hahmottelemiseen artikkelia varten, parin millimetrin kuvion kirjailamiseen kankaaseen tai vain ulkona kävämiseen vuodenaikasta nauttimiseksi. Raumalaisuus kuului sekä hänen puheessaan että kotiseurakaudessaan.

Kirsti oli omistautunut työlleen, suomen kielen opetukselle ja tutkimukselle, mutta tärkeintä hänelle oli kuitenkin perhe: aviomies, lapset ja lastenlapset. Kirstin muita kannustava ja inostava elämänsänsä ja ilo valaisivat koko työyhteisöämme.

HANNA JOKELA

hakajo@utu.fi

TOMMI KURKI

tomkur@utu.fi

SIRKKA SAARINEN

sirsaa@utu.fi

Suomen kieli ja suomalais-ugrilainen kielentutkimus
20014 Turun yliopisto

Mikael Agricolan teosten kielen *päin*-yhdyssanat suhteessa *päin*-partikkeleihin

1 Johdanto

Mikael Agricolan teosten kieli¹ edustaa vanhinta kirjasuomea. Teoksia kirjoitettaessa suomen kielen kirjoittamiseen ei ollut juuri esikuvia tai malleja, ja kirjoitusjärjestelmä haki vasta muotojaan. Lisäksi Agricolan kieli on pääosin käännöskieltä, johon lähdetekstit ovat vaikuttaneet paljon: tekstiä on käännetty tarkasti sanasta sanaan eikä vieraiden kielten mallia ole edes pyritty välttämään. Kielellinen vaihtelu oli tavallista 1500-luvun teksteissä, eikä kirjoitusasun vaihteluttomuus ollut erityinen tyyli-ihanne.

Myös yhteen ja erikseen kirjoittamisessa on Agricolan kielessä epäsäännöllisyyttä. Selvästi yhdysanoilta vaikuttavat sanat on joskus kirjoitettu erikseen, kuten *kaksi kielinen*, ja joskus taas esiintyy sellaisia yhteen kirjoitettuja sanoja, jotka nykykielessä olisivat sanaliittoja, kuten *ylenan-kara*. (Esimerkit Vaittinen 2007, 524.) Lisäksi samat sanat voidaan kirjoittaa toisinaan yhteen, toisinaan erikseen, kuten *ylhäältäpäin* ~ *ylhäältä päin*. Agricolan kielen yhdysanoja tutkineen Tanja Toropaisen mukaan yhteen ja erikseen kirjoittaminen on Agricolan kielessä kuitenkin aiemmin ajateltua vakaampaa ja erilaisten sanayhtymien yhteen ja erikseen kirjoittamista voidaan pitää tarkoituksellisena. (Toropainen 2014, 36; 2017, 52; ks. myös Vaittinen 2003; 2007 ja Toropainen 2015.)

Olen kirjoittanut aiemmin Agricolan kielen *päin*-partikkelista (Merimaa 2007). Jotta Agricolan *päin*-sanasta saadaan kattava kuva, on tutkittava myös yhdysanojen osina olevia *päin*-sanoja. Tämän tutkimuksen tavoitteena on selvittää ensinnäkin, onko *päin*-sanana yhteen ja erikseen kirjoittaminen Agricolan kielessä säännönmukaista ja mitkä seikat ovat vaikuttaneet oikeinkirjoitukseen. Toisena tutkimustehtävänä on Agricolan *päin*-yhdyssanojen ja

1 Vastedes lyhemmin Mikael Agricolan kieli.

päin-partikkelien työnjaon selvittäminen, jota päästään tutkimaan tarkastelemalla *päin*-sanan sisältävien yhdyssanojen merkityksiä ja vertaamalla niitä *päin*-partikkelirakenteisiin. Tarkastelen myös sitä, miten Agricolan käyttämät lähdetekstit ovat vaikuttaneet *päin*-yhdyssanoihin, ja sitä, onko Agricolan kielen ja nyky-suomen *päin*-sanana käytössä eroja.

Käsittelen seuraavaksi prototyypisten yhdyssanojen ja sanaliittojen eroja. Esittely luo teoreettisen pohjan *päin*-sanana yhteen ja erikseen kirjoittamisen tarkastelulle. Sen jälkeen siirryn käsittelemään Agricolan kielen *päin*-sanoja. Koska sanaliittomuotoisia *päin*-partikkeleita on jo tarkasteltu aiemmassa julkaisussa (Merimaa 2007), tämän tekstin pääpaino on *päin*-yhdyssanoissa. Sanaliittomuotoiset *päin*-sanat kulkevat kuitenkin tekstissä kaiken aikaa yhdyssanojen rinnalla, jotta *päin*-sanasta saadaan muodostettua kokonaisvaltainen kuva.

2 Yhdyssanat ja sanaliitot

Yhdyssana on perinteisesti määritelty kahdesta tai useammasta sanasta koostuvaksi sanaksi, joka on yhden yksittäisen käsitteen nimitys (esim. VISK § 398). Määritelmä on kuitenkin ongelmallinen esimerkiksi siksi, että myös monet sanaliitot ovat yksittäisen käsitteen leksikaalistuneita nimityksiä. Yhdyssanojen tarkastelu prototyypisyyden kautta avaakin yhdyssanojen luonnetta määritelmää paremmin. Laura Tyysterin (2015, 26) mukaan prototyypisen yhdyssanan piirteitä ovat seuraavat: 1) yhdyssana koostuu itsenäisistä lekseemeistä, 2) osien välillä oleva raja vastaa syntaktista rajaa, 3) yhdyssanalla on puheessa yksi pääpaino, 4) yhdyssanaa vastaava sanaliitto ei ole syntaktisesti mahdollinen, 5) yhdyssana on eriytynyt semanttisesti osistaan, ja se on yksittäisen käsitteen nimitys ja 6) yhdyssana on morfologisesti ehyt kokonaisuus.

Kun tarkastellaan prototyypisten yhdyssanojen ja sanaliittojen eroja, yhtä pääpainoa on pidetty tyypillisenä yhdyssanan piirteenä, mutta painokriteeri on kiistetty tutkimuksissa suomen kielen osalta (Tyysteri 2015, 29). Yhdyssanaa voidaan painottaa muiden sanajonojen tapaan myös yhden tai useamman pääpainon kanssa tai kokonaan ilman pääpainoa (Nieminen-Lantee 2011, 72). Agricolan aikaisen painotuksen pohtiminen jäisi spekulointitasolle.

Toisena yhdyssanoja sanaliitoista erottavana piirteenä on pidetty kokonaisuuden eriytmistä osistaan. Prototyypisten yhdyssanojen merkitys on jollakin tavalla erikoistunut vastaavaan sanaliittoon verrattuna. Eriytyminen voi olla myös äänteellistä. (Itkonen 1966, 236–237; Vesikansa 1989, 216; Häkkinen 1990, 146.) Toisaalta on huomattava, että yhdyssanat voivat vakiintua kielenkäyttöön, vaikka ne eivät olisi selvästi eriytyneet semanttisesti osistaan. Onkin mahdollista erotella esimerkiksi leksikaalistuneet, vakiintuneet ja tilapäiset yhdyssanat toisistaan (Kosonen 1985, 30–31, 89).

Myös morfologinen eheys ja koskemattomuus erottavat yhdyssanat sanaliitoista. Morfologista eheyttä on 1) yhdysosien pysyvä järjestys, 2) alkuosaan viittaamisen mahdottomuus, 3) sisäisen taivutuksen mahdottomuus ja 4) se, että yhdyssanan osana voivat esiintyä sellaiset muodot, jotka eivät ole mahdollisia syntaktisissa rakenteissa. (Tyysteri 2015, 33.)

Tarkastelun kohteena oleva *päin*-sana on nyky-suomessa toisissa yhteyksissä osa yhdyssanaa, toisissa yhteyksissä sanaliiton osa. *Päin* kirjoitetaan erilleen täydennyksestä silloin, kun se on pre- tai postpositio (*päin seinää, seinää päin*), samoin silloin, kun se esiintyy yhdessä substantiivin tai pronominin kanssa (*mereltä päin, meillä päin*). Silloin kun *päin*-sanaa edeltää *alas-*, *pois-*, *nurin*-tyyppinen adverbi tai partikkeli, kokonaisuuden voi kirjoittaa joko yhteen tai erikseen (*alas päin ~ alaspäin*). (Kielitoimiston ohjepankki.) Aiemmin on ohjeistettu kirjoittamaan partikkelin kanssa esiintyvä *päin* yhteen (ks. esim. Eronen–Maamies–Räikkälä 1996).

3 Agricolan kielen päin-sanat

Agricolan kielessä on 64 yhdyssanamuotoista sanetta, joiden perusosana on *päin*. Sanaliitoiksi kirjoitettuja *päin*-partikkeleita Agricolalla on 133. *Päin*-partikkelit on poimittu lukemalla Agricolan teokset läpi ja varmistamalla Kotimaisten kielten keskuksen Agricola-korpuksesta, että kaikki *päin*-sanat ovat mukana. (Merimaa 2007, 501, 504.) *Päin*-yhdyssanat on poimittu Mikael Agricolan teosten morfosyntaktisesta tietokannasta, joka sisältää kaikki Agricolan teokset morfologisesti, syntaktisesti ja sanastollisesti koodattuina.

Agricolan kielessä esiintyvät seuraavat *päin*-yhdyssanat:

<i>edespäin</i>	36
<i>vastoin-/vastaanpäin</i>	16
<i>alaspäin</i>	4
<i>päältäpäin</i>	2
<i>ylhäältäpäin</i>	2
<i>kunkapäin</i>	1
<i>sieltäpäin</i>	1
<i>ulkoopäin</i>	1
<i>ylöspäin</i>	1

Käsittelen yhdyssanoista ensin *edespäin*- ja *vastoin-/vastaanpäin*-sanat omissa luvuissaan ja sen jälkeen muut *päin*-sanat sisältävät yhdyssanat yhdessä luvussa.

3.1 Edespäin

Edespäin on kirjoitettu Agricolan kielessä aina yhdyssanaksi. Sen määräiteosa *edes* on ikivanhan *esi*-sanatulosijamuoto. Sanan *-s* on lativiin päätte, ja *edes*-muodon alkuperäinen konkreettinen merkitys on ollut 'eteenpäin'. Vanhassa kirjakielessä sitä on käytetty etuliitteenä, kun on muodostettu yhdyssanoja vieraiden kielten mallin mukaisesti. (SKES; SSA; NES s.v. *edes*.) *Edespäin*-sanaa ei käytetä nyky-suomessa juuri muuten kuin rakenteessa *ja niin edespäin*. Sen sijaan käytössä on *eteenpäin* (ja *edelleen*). *Edespäin* on Agricolan *päin*-yhdyssanoista prototyyppisin. Ensinnäkin sen merkitys on erikoistunut. Toiseksi se on morfologisesti koskematon: yhdysosien järjestys on pysyvä, yhdyssanan alkuosaan ei voi viitata eikä sanassa ole sisäistä taivutusta.

Agricolan kielen *edespäin*-adverbeilla ilmaistaan tyypillisesti aikaa, ja yleensä adverbien merkitys on 'vastedes; myöhemmin' (14 esiintymää; esim. 1) tai 'lisäksi, vielä' (11 esiintymää; esim. 2).

- (1) Seke telle haul / ia telle aialla / ia ei wan **edespain**. (A-III-743-reun1)
- (2) **Edhespain** Apollosta meiden Welieste / tietke ette mine olen wsein henen mananut tuleman teiden tygenne Welieden cansa – – (A-II-493-[1Kor-16:12])

Muut *edespäin*-adverbien merkitykset ovat Agricolalla harvinaisia:

'sen jälkeen, siitä lähtien, sitten'	4
'edempänä'	2
'edelleen, jatkuvasti'	1
'eteenpäin'	1

'myöhemmäksi'	1
'etuperin'	1
ja niin edespäin	1

Muussa vanhassa kirjasuomessa *edespäin* merkitsee lisäksi 'etusuuntaan, edemmäksi, 'jälkeenpäin' ja 'uudelleen' (VKS s.v. *edespäin*).

Vertaamalla Agricolan tekstiä lähdeteksteihin voidaan selvittää, millaisista rakenteista *päin*-yhdyssanat on käännetty. Agricolan pääteos, Uusi testamentti, on suomennettu saksan-, ruotsin-, latinan- ja kreikankielisistä Uuden testamentin versioista. Arthur Hjeltin (1909, 7–14) mukaan Agricola käytti seuraavia lähdetekstejä:

- 1) Erasmus Rotterdamilaisen Uuden testamentin **kreikankielinen** teksti, luultavimmin 5. painos vuodelta 1535 (= KR),
- 2) Erasmusuksen **latinankielinen** käännös vuoden 1527 tai vuoden 1535 painoksena (= ER),
- 3) **latinankielinen** raamatunkäännös Vulgata (= V),
- 4) Lutherin **saksalainen** kokoraamattu, vuoden 1539 painos, ja Uuden testamentin vuoden 1544 painos (= L),
- 5) vuonna 1526 ilmestynyt **ruotsinkielinen** Uusi testamentti (= NT) ja
- 6) vuonna 1541 ilmestynyt **ruotsinkielinen** kokoraamattu (= GVB).

Vertaamalla Agricolan Uutta testamenttia lähdeteksteihin huomataan, että mikään lähdeteksteissä *edespäin*-sanaa vastaavista adverbista ei ole rakenteeltaan *edespäin*-adverbia vastaava, mutta Agricolan *edespäin*-sanan merkitykset vastaavat lähdetekstien adverbien merkityksiä (esim. 3). Lutherin saksannoksessa Agricolan *edespäin*-adverbin vastineena on yleensä *weiter* 'edespäin, eteenpäin, edelleen, lisäksi, vielä'. Ruotsinkielisissä Uuden testamentin suomennoksissa Agricolan *edespäin*-sanaa vastaavassa kohdassa on erilaisia adverbeja, kuten *yt(t)ermerna* 'vielä, lisäksi', *framdeles* 'vastedes, myöhemmin' ja *sedhan* 'sitten, sen jälkeen, siitä lähtien'. Latinankielisissä lähdeteksteissä *edespäin*-adverbia vastaavat yleensä *autem* 'mutta, -pa, taas, edelleen, näet' ja *de cetero* 'vastedes, tästä lähtien'. (Merkityksenselitykset Streng 1997.) Kreikankielisessä laitoksessa Agricolan *edespäin*-adverbia vastaa yleensä *λοιπὸν* 'tästedes, sitten vielä' (Gyllenberg 2004).

- (3) **EDESPEIN** rackat Weliet / rucolema me teite / ia manama Herrasa Jesuses -- (A-II-567-[1Tss-4:1])
WEITER / LIEBEN BRÜDER / BITTEN WIR EUCH / vnd ermanen in dem HErrn Jhesu -- (L)
Yttermera, käre brödher, bidhiom/bidhie wij idher och förmane, genom vår Jesum Christum / Herra Jesum -- (NT; GVB)
de cetero ergo fratres rogamus vos et obsecramus in Domino Iesu -- (V)
Quod superest igitur, fratres, rogamus vos & adhortamur per Dominum Jesum -- (ER)
Τὸ **λοιπὸν** οὖν, ἀδελφοί, ἐρωτῶμεν ὑμᾶς καὶ παρακαλοῦμεν ἐν Κυρίῳ Ἰησοῦ -- (KR)

3.2 Vastainpäin ja vastoinpäin

Agricolan kielessä esiintyvät adverbit *vastoinpäin* (13 esiintymää) ja *vastainpäin* (3 esiintymää). Lisäksi Agricolan kielessä on kaksi sanaliitoksi kirjoitettua *vastain päin* -rakennetta (Merimaa 2007, 513–514). Toinen näistä jakautuu kahdelle riville, jolloin erikseen kirjoittaminen saattaisi johtua puuttuvasta yhdysmerkistä (rivinvaihtokohdissa erikseen kirjoitetuista yhdyssanoista ks. Toropainen 2017, 44, 51). Toinen sanaliittomuotoinen rakenne on kirjoitusasultaan *wastahan päin*. On mahdollista, että tavurakenne ja painosuhteet ovat vaikuttaneet yhteen ja erikseen kirjoittamiseen. Kolmitavuisessa sanassa on tyypillisesti vain pääpaino, nelitavuisessa sanassa myös sivupaino, joka lankeaa kolmannelle tavulle. Mutta koska kyseessä on yhdyssana, sivupaino osuu kummassakin tapauksessa jälkiosan ensimmäiselle tavulle. Sanaliiton osana *päin* on painollisempi kuin yhdyssanan osana (Tyysteri 2015, 29).

Suurin osa Agricolan kielen *vastoin-/vastainpäin*-rakenteista on siis kirjoitettu yhdyssanoiksi ja toinen sanaliitoksi kirjoitetuista *vastain päin* -rakenteista on mahdollista tulkita yhdyssanaksi. *Vastoinpäin* ja *vastainpäin* ovatkin prototyyppisiä yhdyssanoja: niiden merkitys on erikoistunut ja ne ovat morfologisesti koskemattomia, sillä niiden järjestys on pysyvä, niiden alkuosaan ei voi viitata eikä niillä ole sisäistä taivutusta.

Vastoin-/vastainpäin merkitsee Agricolan kielessä ensinnäkin 'päinvastoin, vastakkaisella tavalla, toisin' (esim. 4). Näissä merkityksissä esiintyy kuitenkin vain kuusi tapausta. *Vastoin-/vastainpäin*-sanoista kymmenen merkitsee 'itä vastoin, sen sijaan, toisaalta, puolestaan' (esim. 5). *Vastoin-/vastainpäin* esiintyy yleensä lauseen alussa irrallisena lisänä ja harvemmin verbin määritteenä.

- (4) Mutta yxi weli ioca neurā ombi / kehucan henen Corghotoxesans / Ja **wastoinpäin** / ioca Rikas ombi hen kehucan henen Alandamisesans. (A-II-659-[Jak-1:10])
 EIn Bruder aber der nidrig ist / rhüme sich seiner höhe / vnd der da reich ist / rhüme sich seiner nidrigkeit – – (L)
 En brodher som ringa är, han beröme sigh j hans vphöyelse, Och **twert emoot**, then höghbesitten är, j hans nedherfall – – (NT)
 Men en broder som ringa är, beröme sigh aff sijn vphöyelse, och then som rijk är aff sijn förnedring – – (GVB)
 glorietur autem frater humilis in exaltatione sua dives **autem** in humilitate sua (V-[Jak-1:9–10])
 Glorietur autem frater qui est humilis, in sublimitate sua: **Contra** qui dives est, in humiliatione sui – – (ER)
 Καυχᾶσθω δὲ ὁ ἀδελφός ὁ ταπεινός, ἐν τῷ ὑψει αὐτοῦ· Ὁ δὲ πλούσιος, ἐν τῇ ταπεινώσει αὐτοῦ, ὅτι ὡς ἄνθος χρότου παρελεύσεται· (KR)
- (5) Nin ouat nyt Kielet ydhen * Merckin edeste / ei ninen iotca vskouat / waan ninen iotca ei Usko. Mutta **wastoinpein** / Prophetiat eiuet ole Uskottomain / waan ninen vskolisten tedhen. (A-II-486-[1Kor-14:22])

Agricolan Uuden testamentin käännöksen lähdetekstien adverbit vastaavat Agricolan adverbia merkityksiltään mutta eivät rakenteeltaan (ks. esim. 4). Ruotsinnoksissa on vastavissa kohdissa *twärt/twert emoot* 'päinvastoin', joka on kirjoitettu aina sanaliitoksi. Lutherin

saksannoksessa on yhdysadverbi *wiederum* 'sitä vastoin, toisaalta, puolestaan'. Latinannoksissa on *contra* 'vastaan, (sitä) vastoin' ja *autem* 'vastaanasettaen: mutta, toiselta puolen, sitä vastoin' (Streng 1997) ja kreikankielisessä laitoksessa *τὸναντίον* 'päinvastoin' (Gyllenberg 2007).

3.3 Muut päin-yhdyssanat

Edellä esiteltyjen sananmuotojen lisäksi Agricolan kielessä on kaksitoista yhdyssanamuotoista sanetta, joiden perusosana on *päin*: *alaspäin*, *kunkapäin*, *päältäpäin*, *sieltäpäin*, *ulkoopäin*, *ylhäältäpäin* ja *ylöspäin*. Näistä vain *ylhäältä päin* esiintyy Agricolan kielessä myös sanaliittomuotoisena (Merimaa 2007, 506). Yhdyssanoja on huomattavasti vähemmän kuin sanaliitoksi kirjoitettuja *päin*-rakenteita, joita Agricolan kielessä on 133².

Sekä yhteen että sanaliitoksi kirjoitetut *päin*-rakenteet ovat yhdyssanan prototyyppisyyden kannalta pääosin samanlaisia. Yhteen ja erikseen kirjoitettuja *päin*-sanoja käytetään pääosin samoissa merkityksissä, ennen kaikkea suunnanilmauksissa. Yhdyssanoista vain *päältäpäin* ja *ulkoopäin* esiintyvät erikoistuneimmista merkityksistä 'ulkonaisesti, pinnalta'. Agricolan kielien *päin*-partikkelit puolestaan voivat ilmaista suunnan lisäksi kohdetta ja vastaanottajaa. Näitä merkityksiä voi pitää käänöslainoina. Lisäksi *parahin*, *parahimman* ja *parahuten* 'parhaiten' *päin* ilmaisevat tapaa ja *hamaan*-adverbin kanssa esiintyessään *päin*-rakenne merkitsee '(johonkin) asti'. (Ks. tark. Merimaa 2007, 505, 509–515, 518.) Yhdyssanojen merkitys ei siis yleensä ole erikoistunut sanaliittoihin verrattuna.

Morfologisen eheyden kannalta yhdyssanojen ja sanaliittojen välillä on nähtävissä pieniä eroja. Yhdysosien järjestys on kummassakin tapauksessa pysyvä. Yhdyssanojen ja sanaliittojen alkuosaan voidaan viitata, mutta nominin sisältävissä sanaliitoissa luontevammin kuin adverbien ja *päin*-sanana sisältävissä yhdyssanoissa. Sanaliittomuotoisilla rakenteilla on osittainen sisäisen taivutuksen mahdollisuus: *päin*-partikkelien täydennyksenä voi olla inessiivi-, elatiivi-, illatiivi-, adessiivi-, ablatiivi- ja allatiivisijainen nomini, joskaan kaikkia sijoja ei esiinny Agricolan kielessä. Osassa yhdyssanoista on olo-, tulo- ja erosijainen sisäisen taivutuksen mahdollisuus, osassa ei ole lainkaan sisäisen taivutuksen mahdollisuutta.

Käsittelen seuraavaksi kutakin *päin*-yhdyssanaa erikseen.

Alaspäin ilmaisee suuntaa 'korkeammalta paikalta alemmas' (esim. 6). Kaksi näistä *alaspäin*-sanoista esiintyy rakenteessa *alaspäin Öljömäeltä*, jossa suunnan lisäksi on ilmaistu lähtöpaikka.

- (6) Jos sine olet Jumalan poica / nin sööxe sinus **alaspain** – – (A-II-028-29 [Mt-4:6])
 Bistu Gottes son / so las dich **hinab** – – (L)
 Est/Äst tw/tu Gudz Son, så geff/giff tigh **her/här vth före**. (NT; GVB)
 si Filius Dei es mitte te **deorsum** – – (V)
 Si filius es Dei, praecipita te **deorsum** – – (ER)
 Ei υἱὸς εἶ τοῦ Θεοῦ, βάλε σεαυτὸν **κάτω** γέγραπται γὰρ – – (KR)

2 Näistä kaksi on edellä käsiteltyjä *vasta(h)an päin* -sanaliittoja.

Esimerkissä 7 *alaspäin* rinnastuu *pahuutehen*-substantiivin kanssa ja *alaspäin* merkitseeikin tässä kontekstissa 'huonompaan suuntaan, pahaan päin'.

- (7) Sille sen ensimeijsen Inhimisen Adamin cautta / hen lagesi ia turmeltijn synnin cautta / nijn sen saastasudhen nudhe alasastuij caikein Inhimiste' pälle / ette se loondo / ioca hyue / ia oijken sinusta lootu oli / nyt luettan sen turmellun loonnon wighaxi / senwooxi ette henen sisuns quin henelle techtexi ienyt on / wete aijna **pahutehen** ia **alaspain** – (A-I-531)

Lähdetekstien adverbbit (ks. esim. 6) vastaavat Agricolan *alaspäin*-adverbia merkitykseltään mutta eivät rakenteeltaan: Lutherin saksannoksessa on *hinab* ja *herab* 'alaspäin', ruotsinnoksissa *vt̄h före* 'alaspäin', *in till* 'lähellä, lähelle, asti' ja *nedh för* 'alaspäin', latinannoksissa *deorsum* 'alaspäin' ja *ad* 'kohti, päin' (Streng 1997) ja Erasmusuksen kreikankielisessä laitoksessa *κάτω* 'alas' ja *πρός* 'luo, kohti' (Gyllenberg 2004).

Kunkapäin esiintyy Agricolan kielessä kerran (esim. 8). Yhdysanan määriteosana on vanhassa kirjasuomessa esiintyvä *kunka* 'mihin, minne' (VKS s.v. *kunka*). **Kunkapäin** on suuntaa ilmaiseva adverbi, jonka merkitys on 'mihinpäin'. Lähdeteksteissä on vastaavissa kohdissa 'mihin, minne' -merkityksiset *wo hin* ja *hwart*.

- (8) * Cuhunga ikenens) Mutamat ei tahdo Christusta seurata / ellei he wissit ole / **cungapein**. (A-II-043-[Mt-8:00])

Päältäpäin esiintyy Agricolan kielessä kaksi kertaa (esim. 9). Se esiintyy kummassakin tapauksessa yhteydessä, jossa puhutaan uudelleensyntymisestä, ja se viittaa uudelleensyntymän ruumiilliseen puoleen, ihmisen ulkokuoreen. Sen merkitys on 'pinnalta, ulkokuorelta'. Nämä kohdat on käännetty saksankielisestä alkutekstistä, ja kummassakin on *päältäpäin*-adverbia vastaavassa kohdassa sanaliittomuotoinen rakenne *von oben herab* 'jostakin' + 'ylhäältä' + 'alas'. (Agricolan *päältä*-adpositiosta ks. Salmi 2010, 182–185.)

- (9) Anna sine meille meide' rumillinen oma leijpe / sen pälle olemisen catomatoin leijpe / se aijnoa ijancaikisen elemen roca / se on / se sinun caltaijjes / caikiwaltias / eleue sanas / quin on lihaxi tullut / nimetten / meiden HERRAS Jtsuses Christuses / iosta me ninquin pienet lapset wdhesta **päldepein** synnyne / totisesta rokittamme / sijne olemises / ionga me sinulda otima / – (A-I-784)

Suuntaa ilmaiseva **sieltäpäin** esiintyy kerran Agricolan kielessä (esim. 10).

- (10) Mutta sijtequin Christin Usko ia Christikunda Romijn ia Wallin mahan tuli / nin sen Wden Testamentin kiriat Latinaxi tulkittin / iosa se kieli prucatan. Nyt ette Christin Usko ia Christiku'da ombi sijtte **sieldepein** tullut Saxaman / Engelandijn / Tanmarckin / Rotzin / ia mös tenne / ia muihin Makundhijn iotca ouat sen Romin Kircon alla olluet – (A-II-015-[UT-e])

Ulkoapäin ilmaisee nykykielessä 'ulkoa; ulkopuolelta' (KS). Agricolan *ulkoopäin*-sanana merkitys on lähinnä 'ulkonaisesti' (esim. 11). Teksti on käännetty Lutherin rakenteesta *von ausen* ('jostakin' + 'ulkoa, ulkopuolelta') ja ruotsinnoksista *vt(h)wertes* 'ulkonaisesti'.

- (11) * Salaus) Sacramenti eli Mysterion cutzutan Salaus / taica iocu werhottu cappale / iolla quitengin ombi **wlcopein** oma tydhi³ eli toimitos. (A-II-542-[Ef:5:00])

Adverbi **ylhäältäpäin** (esim. 12) on merkitykseltään lähellä **päältäpäin**-adverbia. Tämä näkyy myös siinä, että **ylhäältäpäin** ja **päältäpäin** on tyypillisesti käännetty samasta rakenteesta *von oben her(ab)*. **Päältä-** ja **ylhäältäpäin**-adverbeja käytetään kuitenkin hieman eri merkityksissä. Siinä missä **päältäpäin** merkitsee myös erityisesti '(ylä)pinnalta' ja esiintyy Agricolan kielessä merkityksessä 'pinnalta' viitattessaan ihmisen ulkokuoreen, **ylhäältäpäin** ilmaisee Agricolan kielessä suuntaa 'ylhäältä, yläpuolelta'. **Ylhäältäpäin** esiintyy Agricolan kielessä kaksi kertaa yhdyssanana. Sen lisäksi se esiintyy kaksi kertaa sanaliittona *ylhäältä päin*. (Ks. Merimaa 2007, 506.) Kuten esimerkistä 12 näkyy, sama raamatunkohta on sekä Rukouskirjassa että Psaltrarissa. Rukouskirjan sanaliitoksi kirjoitettu *ylhäältä päin* on muutettu Psaltrarissa yhdyssanaksi.

- (12) Sine Lijotat wooret **ylhelde pein** / Sine teuttet Maa' hedhelmelle / iotca sine saatat. (A-I-207-[Ps-104:13])

Sine lijotat Wooret **ylheldepein** / Sine teutet Maan hedhelmelle / iongas saatat. (A-III-363-[Ps-104:13])

Ylöspäin ilmaisee Agricolan kielessä suuntaa 'kohti jotakin korkeammalla olevaa' (esim. 13). Kyseisessä tekstikohdassa on ilmaistu myös suuntaa ilmaisevan liikkeen kohde tai päätepiste *sinun* [Jumala] *tyges*.

- (13) Anna sinun rackaudhestas kynelet / Anna wscon ia auwudhen sijwet / ioijilla mine **ylespein sinun tyges** lenneisin -- (A-I-545)

4 Päin-sanat Agricolasta nykykieleen

Edellä esitetyn perusteella voi päätellä, että erityisesti *edespäin*-sanana käyttö on muuttunut Agricolasta nykykieleen. Vertaamalla Agricolan Uuden testamentin suomennosta ja Uuden testamentin nyky-suomennosta (vuodelta 1992) systemaattisesti toisiinsa saadaan tietoa siitä, onko *päin*-sanana käyttö muuttunut muulla tavoin Agricolasta nyky-suomeen.

Agricolan Uudessa testamentissa on 18 *päin*-sanana sisältävää yhdyssanamuotoista sanetta. Nykyisessä suomennoksessa niitä on enemmän, 29 esiintymää. Vain kerran *päin*-yhdyssanana esiintyy samassa kohdassa Agricolan Uudessa testamentissa ja Uuden testamentin nyky-suomennoksessa. Jo aiemmassa tutkimuksessa on todettu, että nyky-suomeen on muodostettu paljon uusia sanoja ja käsitteitä yhdistämällä sanoja, ja yhdyssanoja on nykykieleessä enemmän kuin vanhassa kirjasuomessa (Jussila 1988, 209–219). Sen sijaan *päin*-partikkelin käyttö on vähentynyt Agricolasta nyky-suomeen. Agricolan Uudessa testamentissa on 17 *päin*-partikkelia ja nyky-suomennoksessa niitä on vain kahdeksan (Merimaa 2007, 517). Lähdetekstien prepositiorakenteiden kääntäminen adpositiomaisella *päin*-partikkelilla selittää osaltaan Agricolan kielen *päin*-partikkelien suurempaa määrää. Esiintymämäärät ovat kuitenkin pieniä, joten niiden perusteella ei voi tehdä pitkälle meneviä päätelmiä.

3 *Tydhi* 'merkitys' (Kuutti 2007). Arvi Jännes (1886, 180) on arvellut, että *tydhi* saattaisi merkitä 'merkkiä' (?).

Nykyisen suomennoksen *päin*-sanana sisältävistä yhdyssanamuotoisista saneista yleisin on *päinvastoin* 'vastakkaisella tavalla, vastoin jotakin, aivan toisin'. Muut sananmuodot ovat toiminnan jatkumista ilmaiseva *eteenpäin*, aikaa ilmaisevat *edeltäpäin*, *jälkeenpäin*, *perästäpäin* ja *takanapäin* ja suuntaa ilmaisevat *sisältäpäin*, *taaksepäin*, *ulkoapäin* ja *ulospäin*. *Päin*-yhdyssanojen merkitykset eivät ole juuri muuttuneet Agricolasta nykysuomeen. Ainoastaan jo edellä mainittu *edespäin*-sanana käyttö on muuttunut. Sen käyttö on kaventunut Agricolan monista merkityksistä ja niin *edespäin* -rakenteeseen.

Nyky-suomessa *päin*-partikkeli merkitsee 'kohden, vasten, kohti', ja sillä ilmaistaan likimääräistä suuntaa tai sijaintia: 'jossakin suunnassa, jostakin suunnasta, johonkin suuntaan'. Lisäksi *päin*-partikkelilla ilmaistaan asentoa ja kehityksen ja muutoksen suuntaa, kuten *Sairas on toipumaan päin*. Nyky-suomen sanakirja luettelee myös joitain marginaalisempia *päin*-partikkelin merkityksiä, kuten *Nyt olemme päin* [kaupasta tms.] 'tasoissa, kuitit, sujut'. (NS; PS; KS.) *Päin*-partikkelin käyttö on muuttunut Agricolasta nykykieleen niin, että Agricolan kielessä *päin*-partikkelilla on sellaisia lähdeteksteistä kumpuavia käyttötapoja, joita sillä ei ole enää nykykieleessä: sillä ilmaistaan kohdetta ja vastaanottajaa. Lisäksi *päin*-partikkelia käytetään nykyisestä poiketen merkityksessä 'asti'. (*Päin*-partikkeleista tarkemmin Merimaa 2007.)

5 Lopuksi

Agricolan kielen *päin*-sanana yhteen ja erikseen kirjoittaminen on hyvin säännönmukaista ja tarkoituksellista. Prototyypin yhdyssanan piirteet eivät kuitenkaan selitä yhteen ja erikseen kirjoittamista kattavasti, sillä useimmat yhdyssanat ja sanaliitot ovat prototyypin yhdyssanan kriteerien kannalta samankaltaisia. Sekä *päin*-yhdyssanojen että -sanaliittojen osien järjestys on pysyvä, eikä niissä ole muotoja, jotka eivät olisi mahdollisia syntaktisissa rakenteissa. Lisäksi *päin* toimii sekä yhdyssanojen osana että partikkelirakenteissa pääosin samoissa tehtävissä. Sen keskeisin funktio on ilmaista suuntaa. Yhdyssanoista *edespäin* ja *vastoin* - *vastaanpäin* erottuvat prototyypisyyden kannalta muista *päin*-yhdyssanoista ja -sanaliitoista siten, että niiden merkitys on erikoistunut sanaliittoon verrattuna. Toiseksi niissä ei ole sisäisen taivutuksen mahdollisuutta. Muissa *päin*-yhdyssanoissa ja -sanaliitoissa puolestaan on suppea sisäisen taivutuksen mahdollisuus (*jossakin*, *jostakin*, *johonkin päin*). Lisäksi *edespäin* ja *vastoin* - *vastaanpäin* -yhdyssanojen alkuosaan ei ole mahdollista viitata niin kuin muiden *päin*-yhdyssanojen alkuosaan ja *päin*-partikkelien täydennykseen.

Päin-sanana kanssa rakenteen muodostavan sanan sanaluokka on yhteen ja erikseen kirjoittamista määräävä tekijä. Kaikki nominit on kirjoitettu Agricolan kielessä erikseen *päin*-sanasta. *Päin*-sanana kanssa rakenteen muodostava nomini on tyypillisesti paikallissijainen ja *päin* on adpositiomainen partikkeli. (Merimaa 2007, 507–508; 517.) Vastaavasti adverbi ja *päin* on kirjoitettu Agricolan kielessä miltei aina yhdyssanaksi. Adverbi ja *päin* on kirjoitettu vain viisi kertaa sanaliitoksi, ja nämä sanaliitot ovat 7 prosenttia kaikista adverbien ja *päin*-sanana sisältävistä rakenteista. (Sanaliittojen osalta ks. Merimaa 2007, 514.) Myös nykykieleessä *päin* kirjoitetaan vastaavalla tavalla yhteen ja erikseen.

Lähdetekstien rakenteet ovat ohjanneet käännostratkaisuja suomen kielen sanarakenteiden hahmottamisen ohella siten, että Agricola on suomentanut lähdetekstien prepositiorakenteet sanaliittomuotoisilla *päin*-partikkelirakenteilla (Merimaa 2007, 505) ja adverbit yhdyssanamuotoisilla *päin*-sanana sisältävillä adverbeilla. Lähdetekstien adverbit vastaavat Agricolan

adverbeja merkitykseltään mutta eivät rakenteeltaan. Useimmissa lähdeteksteissä *päin*-yhdyssanoja vastaavat adverbit on kirjoitettu yhdyssanoiksi, mikäli ne koostuvat useammasta osasta, mutta erityisesti ruotsinkielisissä lähdeteksteissä on myös sanaliittomuotoisia adverbeja Agricolan yhdyssanoja vastaavissa kohdissa.

Päin-sanojen yhteen ja erikseen kirjoittamisen lisäksi myös niiden merkitys on muuttunut vain vähän Agricolasta nykysuomeen ja lähinnä siten, että vieraiksi katsotut funktiot on jätetty pois käytöstä. *Päin*-partikkeli ilmaisee Agricolalla kohdetta ja vastaanottajaa ja esiintyy merkityksessä 'asti', ja *edespäin*-sanaa käytetään Agricolan kielessä merkityksissä, joissa se ei enää nykykielessä esiinny.

HEIDI SALMI

heidi.salmi@utu.fi

Lähteet

Aineslähteet

- A = *Mikael Agricolan teosten tieteellinen editio ja morfosyntaktinen tietokanta*. INABA, NOBUFUMI – SALMI, HEIDI – NUMMILA, KIRSI-MARIA – TOROPAINEN, TANJA. Hankkeen johtaja KAISA HÄKKINEN. Lauseopin arkisto, Turun yliopisto ja Kotimaisten kielten keskus.
- ER = *Desiderii Erasmi Roterdami opera omnia VI*. LUGDUNI BATAVORUM 1705. Näköispainos. The Gregg Press Limited, London 1962. Uuden testamentin Erasmusuksen latinankielinen käännös.
- GVB = *Nya Testamentet i Gustaf Vasas Bibel under jämförelse med texten av år 1526*, utgivet av NATAN LINDQVIST. Stockholm 1941 ja *Biblia, Thet är, All then Helgha Scrifft, på Swensko*. Tryckt j Upsala 1541.
- KR = *Desiderii Erasmi Roterodami opera omnia VI*. LUGDUNI BATAVORUM 1705. Näköispainos. London: The Gregg Press Limited 1962. Erasmusuksen kreikkankielinen Uusi testamentti v:n 1535 laitoksesta.
- L = LUTHER, MARTIN, D.: *Die gantze Heilige Scrifft Deudsch*. Wittenberg 1545. Herausgegeben von HANS VOLZ unter Mitarbeit von HEINZ BLANKE. Textredaktion Friedrich Kur. München: Rogner & Bernhard 1972.
- NT = *Thet Nyia Testamentit på Swensko af år 1526*. Ånyo utgifvet af AKSEL ANDERSSON. Uppsala 1893. *Pyhä Raamattu. Vanha testamentti. Uusi testamentti*. Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kirkolliskouksen vuonna 1992 käyttöön ottama suomennos. Saatavissa <http://www.evl.fi/raamattu> [viitattu 30.3.2020].
- V = *Hieronymi Vulgata*. Saatavissa <http://www.intratext.com/X/LAT0001.htm> [viitattu 26.9.2019].

Muut lähteet

- ERONEN, RIITTA – MAAMIES, SARI – RÄIKKÄLÄ, ANNELI 1996: Yhdyssanat. *Kielikello* 4/1996. Saatavissa <http://www.kielikello.fi/index.php?mid=2&pid=11&aid=397> [viitattu 26.9.2019].
- GYLLENBERG, RAFAEL 2004: *Uuden testamentin kreikkalais-suomalainen sanakirja*. 6. painos. Yliopistopaino, Helsinki.
- HJELT, ARTHUR 1909: *Mikael Agricola Uuden Testamentin kääntäjänä*. Juhlaesitelmä Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran vuosikokouksessa 19. p. tammik. 1908. Suomen Kirkkohistoriallinen Seura, Helsinki.
- HÄKKINEN, KAISA 1990: *Mistä sanat tulevat. Suomalaista etymologiaa*. Tietolipas 117. SKS, Helsinki.
- 1994: *Agricolasta nykykieleen. Suomen kirjakielen historia*. WSOY, Juva.

- JUSSILA, RAIMO 1988: *Agricolan sanasto ja nykysuomi*. ESKO KOIVUSALO (toim.): *Mikael Agricolan kieli*, 203–228. Tietolipas 112. SKS, Helsinki.
- ITKONEN, ERKKI 1966: *Kieli ja sen tutkimus*. WSOY, Helsinki.
- JÄNNES, ARVI 1886: Jälkileikkuuta Agricolan kielestä. *Virittäjä* 2, 145–183.
- KOSONEN, KIRSTI 1985: *Nominatiivialkusten yhdyssubstantiivien semantiikkaa*. Pro gradu -tutkielma. Suomen kieli, Joensuun yliopisto.
- KS = *Kielitoimiston sanakirja*. Saatavissa <http://mot.kielikone.fi/mot/turkuyo/netmot.exe?UI=figr&height=153> [viitattu 24.4.2020].
- KUUTTI, PIRKKO 2007: Mettisestä mysteeriin. *Kielikello* 2/2007. <http://www.kielikello.fi/index.php?mid=2&pid=11&aid=1804> [viitattu 21.10.2019].
- Kielitoimiston ohjepankki*. *Yhdyssana vai ei: nurin päin vain nurinpäin?* Saatavissa <http://www.kielitoimistonohjepankki.fi/selaus/441/ohje/129> [viitattu 26.9.2019].
- MERIMAA, HEIDI 2007: Mikael Agricolan teosten *päin*-partikkeli. *Virittäjä* 111, 501–522.
- NES = HÄKKINEN, KAISA 2004: *Nyky-suomen etymologinen sanakirja*. WSOY, Helsinki.
- NIEMINEN, TOMMI – LANTEE, ANNA 2011: *Yhdyssanasta suomen kielessä ja puheessa*. STEFAN WERNER ja TOMI KINNUNEN (toim.): *XXVI Fonetikan päivät 2010*, 69–74. University of Eastern Finland electronic publications, Joensuu. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-61-0391-4>.
- NS = *Nyky-suomen sanakirja*. WSOY, Porvoo. 1951–1961.
- PS = *Suomen kielen perussanakirja*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 55. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki. 1990–1994.
- SALMI, HEIDI 2010: *Mikael Agricolan teosten kielen ala-, ylä- ja pää-vartaloiset adpositiot*. Turun yliopiston julkaisuja C 307. Turun yliopisto, Turku. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-4506-1>
- SKS = Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- SKES = *Suomen kielen etymologinen sanakirja*. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki. 1974–1981.
- SSA = *Suomen sanojen alkuperä: etymologinen sanakirja I–III*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki 1992–2000.
- STRENG, ADOLF V. 1997: *Latinalais-suomalainen sanakirja*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 196. SKS, Helsinki.
- TOROPAINEN, TANJA 2014: *Ylen*-alkuiset sanat Mikael Agricolan teoksissa. *Sananjalka* 56, 29–49. <https://doi.org/10.30673/sja.86729>
- 2015: Adjektiivialkuiset yhdyssubstantiivit Mikael Agricolan teoksissa. *Sananjalka* 57, 53–85. <https://doi.org/10.30673/sja.86737>
- 2017: *Yhdyssanat ja yhdyssanamaiset rakenteet Mikael Agricolan teoksissa*. Turun yliopiston julkaisuja C 439. Turun yliopisto, Turku. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-6875-6>
- TYYSSTERI, LAURA 2015: *Aamiaiskahvilasta ökökkätarjontaan. Suomen kirjoitetun yleiskielen morfosyntaktisten yhdyssanarakenteiden produktiivisuus*. Turun yliopiston julkaisuja C 408. Turun yliopisto, Turku. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-6184-9>
- VAITTINEN, TANJA 2003: Vanhan kirjasuomen yhdysverbit. *Sananjalka* 45, 45–66. <https://doi.org/10.30673/sja.86641>
- 2007: Mikael Agricolan teosten yhdysadjektiivit. *Virittäjä* 111, 523–542.
- VESIKANSA, JOUKO 1989: *Yhdyssanat*. JOUKO VESIKANSA (toim.): *Nyky-suomen sanavarat*, 213–258. WSOY, Helsinki.
- VISK = *Ison suomen kielioppi*. Verkkoversio. AULI HAKULINEN – MARIA VILKUNA – RIITTA KORHONEN – VESA KOIVISTO – TARJA RIITTA HEINONEN – IRJA ALHO. Kotimaisten kielten keskus, Helsinki 2008. Saatavissa <http://scripta.kotus.fi/visk> [viitattu 26.9.2019].

Pukin suvun muistivihko

Talonpoikien kirjoituksia 1600–1800-luvuilta

1 Johdanto

Tämä katsaus käsittelee vähäkyröläisen Pukin talonpoikaissuvun muistivihkoa, jonka tekstit on kirjoitettu 1600–1800-luvuilla. Katsaus täydentää Aarno Malinin ja Toivo Kaukorannan (1927) artikkelia, jossa käsitellään osaa aineistosta. Suurin osa kirjoituksista on peräisin 1600-luvulta, ja kirjoittajista parhaiten tunnetaan talonpoika Heikki Pukin (n. 1620–1684) elämää (tarkemmin Luukko 1952, 85–86; Mäkinen 2000, 62–78; Kansallisbiografia). Katsauksen tarkoituksena on esitellä muistivihon sisältö kokonaisuudessaan, koska koko aineiston kattavaa sisältökuvausta ei ole aiemmin julkaistu.

Malin ja Kaukoranta (1927) ovat tutkineet Heikki Pukin kirjoituksia ja esittäneet huomiota kirjoitus- ja kieliasusta. Vihko sisältää mm. virsiä sekä tietoa suvun ja talon tapahtumista. Tekstejä on sekä suomeksi että ruotsiksi. Valtaosa teksteistä on itseoppineiden kansankirjoittajien laatimia, mutta joukossa on myös koulutettujen henkilöiden kirjoituksia.

Tiedetään, että jo 1600- ja 1700-luvuilla on ollut kirjoitustaitoisia talonpoikia. Luku- ja kirjoitustaito on ollut muuta maata parempaa sekä Lounais-Suomessa että Etelä-Pohjanmaalla, jossa Vähäkyrökin sijaitsee. (Laurikkala 1959, 111–112; Laine 2017, 23.) Aineistoa vastaavia talonpoikaispäiväkirjoja on kirjoitettu muuallakin kuin Suomessa (tarkemmin esim. Stoklund 1980; Berg–Myrdal 1981; Liljewall 1995). On havaittu, että kansankirjoittajat pyrkivät jäljittelemään kirjoitettua kieltä, jota he kuuluivat luettavan eri yhteyksissä (Mikkola–Laitinen 2013, 437). Heikki Pukin muistiinpanojen kielessä on joitakin selviä eteläpohjalaisuuksia (Malin–Kaukoranta 1927, 18).

2 Aineisto

Alkuperäisaineistoa säilytetään Helsingissä Kansalliskirjastossa, jonka tietojärjestelmässä sen nimeke on [*Hengellisiä lauluja, taloudellisia ja elämäkerrallisia muistiinpanoja eri ajoilta, varsinkin vuosilta 1664–84 ja 1709–76*] ja signum MS C.III.25.1. Hallussani on digitaalinen jäljennös. Vihon koko on 10,5 cm x 16,5 cm. Se on sidottu kokoon kuudesta eri vihkosesta. Aineiston päätyemisestä Kansalliskirjaston kokoelmiin ei ole varmaa tietoa. (Tarkemmin Malin–Kaukoranta 1927, 110–116).

Vanhojen käsikirjoitusten sivuja on tapana nimittää lehden recto- ja versopuoleksi. Recto on sivun oikea puoli ja verso kääntöpuoli. (Uusitalo 2019, 31.) Aineiston lehtinumerointi ei ole alkuperäinen vaan myöhemmin lisätty, eikä se huomioi irronneita ja kadonneita lehtiä. Noudatan kuitenkin selvyden vuoksi kyseistä numerointia, sillä numerot ovat useimmiten selvästi näkyvissä, joten tietty kohta on tarpeen vaatiessa helppo jäljittää alkuperäisestä käsikirjoituksesta.

3 Muistivihon sisältö

Esittelen luvuissa 3.1–3.3 sisällön kronologisesti vuosisadoittain ja vuosisadan sisällä siinä järjestyksessä, kuin tekstit esiintyvät aineistossa. Vihkorakenteesta johtuen osa yhteen kokonaisuuteen kuuluvista kirjoituksista sijaitsee eri kohdissa vihkoa. Kronologista epäjärjestyttä aiheuttaa lisäksi se, että muistiinpanoja kirjoitettaessa vihkoon on jätetty välejä, joihin on myöhemmin tehty uusia muistiinpanoja (Malin–Kaukoranta 1927, 114). Ymmärrettävyyttä parantaakseni mainitsen eri tekstien yhteydessä myös alkuperäisaineiston sivunumerot. Tällöin lukija saa heti tiedon, miten tekstit ovat jakautuneet eri puolille sidottua vihkoa.

Kuvaus muistivihon sisällöstä:

1r–5v	kirjoituksia 1700-luvulta suomeksi ja ruotsiksi suvun jäsenten elämään ja taloudenpitoon liittyvistä asioista
6r–11v	suomenkielisiä virsiä 1600-luvulta
12r–14v	muistiinpanoja 1600-luvulta suomeksi ja ruotsiksi suvun jäsenten taloudenpitoon liittyvistä asioista
15r–15v	ruotsinkielisiä uskonnollisia tekstejä
16r–25v	Heikki Pukin muistiinpanoja sekä oman talonväen että muidenkin ihmisten talousasioista
26r–27v	ruotsinkielisiä uskonnollisia tekstejä
28r–38v	Heikki Pukin muistiinpanoja, lisäksi Simuna Pukin ruotsinkielinen kirjoitus sivulla 30r
38v–39r, 40v	Mikkeli Pukin muistiinpanoja säästä ja talousasioista
39v–43r	Heikki Pukin muistiinpanoja
43v–44r	tyhjiä sivuja
44v	Martinus Caspari Alstadiuksen ruotsinkielinen kirje

Lisäksi eri puolilla vihkoa on lukuisia yksittäisiä merkintöjä, esimerkiksi nimiä, jotka on kirjoitettu todennäköisesti 1800-luvulla.

3.1 1600-luvun tekstit

Suomenkielisiä virsiä sivuilla 6r–11v

Aineisto sisältää sivuilla 6r–11v kuusi eri virttä joko osittaisena tai kokonaisena¹. Virret on kopioitu melko huolitellulla käsialalla, eikä kirjoittajaa voi tunnistaa. P.J.I. Kurvisen (1929, 67) mukaan virsiä on 1600-luvulla ollut myös käsikirjoituksissa. Lisäksi virsiä painettiin virsikirjoihin ja erillisille arkeille (Laine 1997, 220; Niinimäki 2007, 68–70). Tässä katsauksessa julkaistaan niiden virsien tekstit, joita ei ole luettavissa mistään muualta kuin alkuperäislähteestä. Muiden virsien yhteydessä mainitaan lähdeviitteet, joista tekstit löytyvät.

Virsi 1, joka on aineistossa osittaisena sivuilla 6v–6r, on entuudestaan tuntematon. Virsi on säilynyt kuudennesta säikeistöstä alkaen. Sanat muistuttavat selvästi Isä meidän -rukousta. Virren säikeistöt 9 ja 10 ovat mahdollisesti eri kirjoittajan käsialaa kuin koko muu virsiaineisto. Mikään näkyvä syy, esimerkiksi sivunvaihto, ei selitä käsialan vaihtumista.

1 Kiitän Eeva-Liisa Bastmania, joka auttoi minua virsien taustojen selvittämisessä.

6

Ja anna meillen sovindo,
ravha ia suloinen lepo,
Nijn me sinua sill kitämme,
Ja sinun aina tvrvamma.
O lavpias Jesu C.

7

Anna myös meilen adexi,
Sekä velkam että syndim,
Ne cuin tule antexi anda,
Coscas tulet duomizseman,
Nijn cuin me meidän vastan rickoitan,
Synnit andex annam pian,
O laupias Jesu Christe.

8

Älä meit herra Jumala,
laske toist kerta kiusavxen,
Sen hirmuisen perkelen käsin,
Cuin yöt ia päivä meitä edzi,
Syödäxens ia myös nielxens,
ia kivsavxen viedäxens, O laup.

9

Mutt uapat meitä Jumala,
meidän sielun ylösnosta,
älä meit anna hajotta,
eikä mös perkelen kukista,
Jongs lunastit pinallas,
ia sangen callil uerelläs, O laup.

10

Kitos iumalan aina olkon,
ia hänen armonns tänne tulkon,
Jesuxen Christuxen cautta,
ioca meitä aina auitta,
Nijn ombi mös pyhän poicas
Cunnia ia uoima alat, O laupias.

Virsi 2 (sivut 6r–7r), joka alkaa sanoilla *O taivahas o taivahas*, tunnetaan entuudestaan esimerkiksi eräisiin vuoden 1614 ja 1658 kirkkokäsikirjoihin lisättyinä käsikirjoituksina. Suomenos, joka on tehty vuonna 1622 ilmestyneen ruotsinkielisen virren pohjalta, on mahdollisesti Jacobus Franciscin toimittama. Vuoden 1701 virsikirjassa on virrestä Laurentius Petri Aboicuksen suomennos, joka on alkuaan vuodelta 1674. Se on erilainen kuin Pukin vihon virsi. (Hallio 1936 825–826, lähteessä kummankin version tekstit.)

Virsi 3 (sivuilla 7r–8r), joka alkaa sanoilla *O Christit sinuas valmista*, tunnetaan Bartholdus Hordeliuksen suomentamana arkkivirtenä vuodelta 1636. Virsikirjaan se päättyi vuonna 1686. (VK 1701, 474–475; Hallio 1936, 879).

Virsi 4 on sivuilla 9v–10r. Sen sanoma liittyy ns. morsiusmystiikkaan, joka on tapa kuvailla ihmisen ja Jumalan suhdetta ja kohtaamista maallisen rakkauden käsittein (Bastman 2014, 46). Nämä kuvaukset voivat saada myös eroottisia sävyjä (Bastman 2017, 119–120). Tämä näkyy erityisesti säkeistöissä 6–8. Virsi on ensimmäisen kerran julkaistu arkkivirtenä julkaisussa *Neljä Erinomaista Jumalista ja Lohdullista Wirtä*, jonka revenneestä kansilehdestä on luettavissa, että julkaisu on painettu 1660-luvulla, mutta tarkka vuosi ei näy. Vanhimmassa painetussa virressä on vain kahdeksan säkeistöä, ja sanat poikkeavat paikoin paljonkin Pukin vihon virrestä. Virren toisessa säkeistössä huomionarvoinen on sana *pytä*. Säkeistön alku noudattaa tarkasti painettua virttä, jossa kyseinen sana on *pyhän*. Vaikuttaa siltä, että virsi on kopioitu toisesta kirjallisesta lähteestä huolimattomasti, eikä se ole ollut kopioijalle tuttu ulkomuistista.

1

Mailma nyt kaikki ihastu tuleuan
 keuän kaunin uastudest elämän
 riemastu luodut caick tullen
 tuouat ioca lindu lendä cupanins
 cans metzä meri pauhauat iloisans
 ia iloista sydändä kanda.

3

Rauke suru suves iloisies ia murhe
 kesäsäs päiuäs kuin kua nähden
 cuckaises Nijtuil ia kedoll käydes
 waan murhen on yxi salainen
 iä mun sydämen sisäl cäy yx tyly-
 sä ei palauacan päivä sitä pehmit.

5

Huoka vlos sanomatoim murhe cuin
 täsä liene yxi tyly salainen murhe
 avtuas hänest ei mitän tiene ioit
 harva cuiteingin oll[?]ill² peitetän
 caick ystäuin ioucko saa herrald nähdä
 korkevdes ioca duomize caicki ia tutki

7

Pueta mun punaisen pvrpurahan ia
 siihen sun kallisen kapus Cuin canix teke
 mun mvrhekarva olisin morsiamies ia
 saatus käy cansan sitt istuman yrti
 tarhan siel mä annan sun sen parhan
 cuin sa mun rumistan löydät

9

Uus ilo sytyt mun sydämehen makiambi
 cuin suloine suvi ett iällens löysin mun
 ylkämiehen iong pois cadot sieluni vni
 Siel sun cansas cadzelen tott Cätä tehty
 iloista uvttä vvot ia suven cavnista
 karva

2

Ain herra pytä sätyns suori nijn
 cauuan cuin mailma seiso hänen
 edäsäns on iocapäiuä nuori uaick
 mutoxeet tapachtuuat meisä sykysen
 taluen ain ioca vuosi kevän ia suuen
 edes tuo Herran siunaus suuri

4

Cosca muvt leikidzeuät kupanins
 cans ia ilolla viettävät aikans
 aikans silloin täyty mun olla alalans
 Täsä ia iocapaikas uaik puhet
 puhell pehmiäst Caxis cuin isost
 leviäst sydän cuitengin itke ia

6

Sinä totinen sutara³ Jesu Christ ylkän ia
 ystävän aina mvn rvcovxen päin korvas cal-
 list
 uaicka se lienepi caino sano kerta viel
 sielulen minä tähton sun omista mielelän
 ia kihlata sun taivan ilos

8

arman oiena kätes vlos laske se
 kavlani kavnist hala mua coscan tulen
 etes sairas olen rackavden tavdist ett
 sydämen viel murhen kätkis anna
 minu svvta täldä lähtes siten epäile
 sinust

10

Lacka sielu io suremast iloista izhes
 ia minua sill talui lacka io puremast
 kylmällä hampalla sinua pidä cansan
 Kijn Jesuxest hän pätstä meit caikesta
 kiusauxest Eik anna viholisen valda

2 Epäselvä kohta, mahdollisesti *olljill* ('oljilla').

3 Erikoinen kopiointivirhe. Vanhimmassa painetussa virressä sana on *sula*, joka myös vaikuttaa erikoiselta. Painettu virsi on julkaistu useassa arkkivirsivihossa. Esimerkiksi vuonna 1761 painetusta julkaisusta (Cahdexas erinomaista iumalista caunista lohdullista wirttä) käy ilmi, että alkuperäinen sana on *sulha* eli 'sulhanen'.

11

Jdz isän iumalan olcoon kijtos poian ia
 pyhän hengen sill sinä vahvan pidä
 kijtos Ett cadu mitäs lupaisit kerran
 kehit köyhän synnit selkiäll
 an elä meit mieles iälken ensin täsä
 nijn taivan ilos amen

Virsi 5 (sivuilla 10r–11v), jonka ensi säe on kirjoitettu asuun *Kuvlcat khristijt caicki* ('kuulkaat kristityt kaikki'), on aineiston virsistä ainoa, jolla on näkyvässä erillinen otsikko: *äcilisest cuolemast lohduos*. Kyseisen virren on suomentanut Laurentius Petri Aboicus, ja se on otettu virsikirjaan vuonna 1674. Otsikko on Laurentius Petri Aboicuksen mukainen, ja vuoden 1701 virsikirjassa saman virren (394) yhteydessä on otsikko *Hurskasten äkillisestä kuolemasta*. (VK 1701, 464; Tarkiainen 1922, 53; Kurvinen 1941, 66.) Silva Kiuru (1987, 29–31) arvelee, että Laurentius Petri Aboicuksella on ollut muitakin virsiä kuin ne viisi, jotka nykyään tunnetaan. Näkemys perustuu siihen, että eräessä saarnassa on mahdollisesti virsitaatti, joka on peräisin Laurentius Petri Aboicuksen kääntämästä mutta sittemmin kadonneesta virrestä.

Virsi 6, joka on säilynyt vain alkuosaltaan sivulla 11r, on entuudestaan tuntematon. Säkeistöt ovat eri mittaisia, mikä antaa viimeistelemättömän vaikutelman. Vuonna 1690 julkaistiin arkkivirsi, joka alkaa sanoilla *Herra ole minulle kilpi*. Sen toisen säkeistön alku *Herra sinun kätes annan sielun täld lähteis* muistuttaa selvästi Pukin vihon virren alkua. Toinen kiinnostava yhtäläisyys liittyy aineiston virren 6 ensimmäisen säkeistön loppuun *minun sielun siloin peri Cosc hengi ruumist eri*. Kohta on lähes samanlainen kuin Laurentius Petri Aboicuksen virrestä *äcilisest cuolemast lohduos* (Pukin vihon virsi 5) löytyvä kohta. Siinä viimeisen säkeistön loppu kuuluu *O Jesu minun sieluni peri cosc hengi ruumistan eri*. Jo Jacobus Finnon virsikirjassa (1988 [1583]) virressä 32 on kohta, joka kuuluu *Ja anna coska hengi ruumist eri Taiuahas peri*. Virsirunoilijat ovat siis lainanneet tuttuja osia uusiin virsiin.

1

Herra sinun kätes, annan
 hengen täldä lähtes, anna pyhä
 hengi armos ia coria minua
 parmois minun sielun siloin peri
 Cosc hengi ruumist eri amen

2

En muit kuin sinun kätes annan
 hengen täldä lähtes, ioca
 yxinän mun lunastit ia poicas veril
 mun ostit, minun sieluni

3

Racas mestari Jesu, auta minua
 ettei rijsu se ruma hengi piru,
 ionga on aina kirjv, minun

4

Jsä sinun huomias, coria minua
 sinun suoias, vahvista minua aina
 Etei piru alas paina, minun

5

Kuule parkun ia huton, eip
 mikän auta mvutoin ioted
 silloin auta varhain

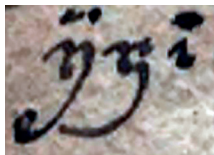
Virsiens ajoitus perustuu niiden suomennos- tai julkaisuajankohtiin. Virret eivät muodosta kokonaisuutta, joka olisi tunnetusti sellaisenaan julkaistu, joten ne ovat mahdollisesti peräisin useasta eri lähteestä. Arkkivirsijulkaisuja lienee aikojen saatossa myös kadonnut (Kurvinen 1941, 78). Periaatteessa on mahdollista, että Pukin vihkoon sisältyvät entuudestaan tuntemattomat virret ovat Laurentius Petri Aboicuksen kadonneita virsiä, joiden olemassaoloa Kiuru (1987) on arvellut. Lainausta virressä 6 ei kuitenkaan riitä todistamaan asiaa.

Suomen- ja ruotsinkieliset kirjoitukset sivuilla 12r–14v

Vihon sivuille 12r–14v kirjoitetut suomenkieliset muistiinpanot on kirjoitettu käsialasta päätellen 1600-luvulla, ja Malin ja Kaukoranta (1927, 114–115) arvelevat perustelematta, että ne on kirjoitettu ennen Heikki Pukin muistiinpanoja, jotka alkavat vuodelta 1664. Kyseisten muistiinpanojen ajoitus on epävarmaa, koska niiden yhteyteen ei ole kirjoitettu vuosilukuja. Malin ja Kaukoranta (1927, 114) arvioivat, että sivujen tekstit ovat saman kirjoittajan käsialaa kuin aiemmat virret. Äkkivilkkaisulla käsialat voivat näyttää jossain määrin yhteneväsiltä, mutta nähdäkseni yhteys on kuitenkin hyvin epävarma. Tähän viittaavat esimerkiksi erot x-kirjaimen kirjoitustavoissa (kuvat 1 ja 2).

Kuva 1. Yxi-sanan x-kirjaimen sakara kaartuu eteenpäin (virsiaineisto).

Kuva 2. Yxi-sanan x-kirjaimen sakara kaartuu taaksepäin (1600-luvun muistiinpanoaineisto).

Ruotsinkieliset tekstit sivuilla 15r–15v ja 26r–27v

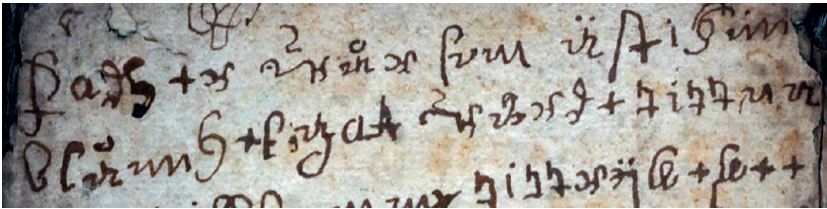
Sivulle 15r on kirjoitettu ruotsinkielinen Isä meidän -rukous. Isä meidän -rukouksesta on ollut menneinä vuosisatoina toisistaan poikkeavia versioita sekä suomeksi että ruotsiksi (Uusitalo 2016; Kauko 2017, 154). Aineiston rukous jäljittelee tekstiä, joka on esimerkiksi Olaus Petrin messukirjan vuoden 1537 painoksessa⁴, mutta suomalaisella 1600-luvulla eläneellä talonpojalla lienee ollut käytössään jokin muu lähde, mahdollisesti käsikirjoitus. Rivien väliin sivulle 15r on myös kirjoitettu eri käsialalla *Herre förbarma tigh öfwer oss*. Sivun loppuun on kirjoitettu pääkäsialalla *lyckan kommer och lyckan går*. Se tunnetaan säkeenä virressä *Gud som haver barnen kär*, suomeksi *Ystävää sä lapsien*. Kuitenkin virren varhaisin ruotsinkielinen muoto tunnetaan *Barna-Bok*-kirjasta, joka painettiin vasta vuonna 1780 ja silloinkin ilman nykyistä *lyckan*

4 Luettavissa esim. Uusitalo 2015, liitteet.

kommer, lyckan går -kohtaa, joka on lisätty virteen myöhemmin (Väinölä 2008, 503–505). Sää tunnetaan myös sananlaskuna, ja se on kirjattu ruotsalaisia sanontoja listaavaan teokseen *Den svenska ordspråksboken* (1865). Se on voinut olla yleinen sananparsi jo ennen päätymistään virren säkeeksi.

Sivun 15v yläreunaan on kirjoitettu tuntemattomasta syystä luku 532. Samalla sivulla rivien väliin on kirjoitettu jotain, mistä on tulkittavissa sanat *herre förbarma*, mutta ei kaikkea. Sivun alussa on jälleen Isä meidän -rukous ja lopussa on kirjoitettu *uaka öffuer oss käre himmelske fadher och bewara oss för then listighe fresstaren, som altiüd omkring går sökiändes hwem haa upsloka kan giff oss nådena at wii måghe honom med* [teksti loppuu kesken]. Sivun 26r alussa teksti jatkuu: *medh en stadigh troo manliga emoot stå och I thenna natt under titt Beskärm trygge huilas genom tin son Jesum chrisstum wår herra amen amen*. Painettuna teksti sisältyy niin ikään esimerkiksi Olaus Petrin vuoden 1537 messukirjapainokseen (Gummerus 1955, 460).

Tämän jälkeen on virsi *Guds rena Lamm, oskyldig*, jonka Olaus Petri on ruotsintanut vuonna 1536. Nykyinen suomenkielinen kirkkokansa tuntee virren nimellä *Oi Jumalan karitsa* (virsi 65). Sivun 26r puolivälistä sivun 27v loppuun on harjoiteltu samaa ruotsinkielistä Isä meidän -rukousta kuin aiemmin. Harjoitteluun viittaa se, että rukous ei ole aina alusta loppuun kirjoitettu, vaan sivulle 27v on kirjoitettu joka riville vain rukouksen alku. Käsiala näyttää harjaantumattomalta (kuva 3).

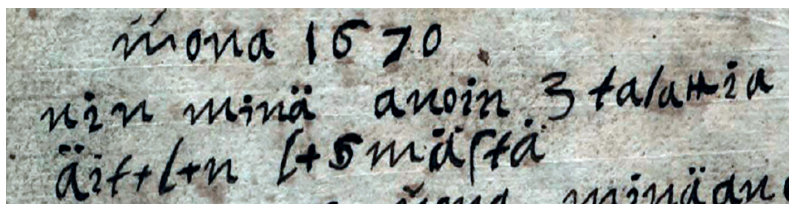
Kuva 3. *Fadher vår som äst i himblåm helgat warde titt na - -*

Etelä-Pohjanmaalla on 1600-luvulla puhuttu sekä suomea että ruotsia, eikä kieliraja liene ollut jyrkkä (Luukko 1945, 71). Kirjoittajana on mahdollisesti ollut Heikki Pukki. Tähän viittaisi +-merkkiä muistuttava e-kirjain, mutta muilta osin käsiala ei suoraan täsmää Heikki Pukin kirjoituksiin (vrt. myöhemmin kuvat 4 ja 6).

Numeroitujen lehtien 14 ja 15 välistä on leikattu irti yksi lehti, josta on jäljellä kapea kais-tale. Siitä voi kuitenkin nähdä, että puuttuvalla sivulla on ollut riveittäin kirjoitettuja kirjaimia siten, että yhtä kirjainta on toistettu perätysten koko rivin mitalta. Tämä viittaisi kirjainten opeteluun. Koska ruotsinkieliset tekstit ovat uskonnollisia tekstejä, joita suomenkielinenkin väestö on mahdollisesti kuullut eri yhteyksissä, on niiden tarkoitus mahdollisesti ruotsin kirjoittamisen harjoittelu.

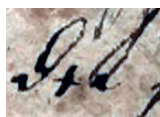
Heikki Pukin muistiinpanot sivuilla 16r–25v ja 28r–43r

Jo Malinin ja Kaukorannan (1927) artikkelissa esitellään Heikki Pukin ortografinen erikoisuus: e-vokaalin merkkinä käytetään +-merkkiä muistuttavaa merkkiä (kuva 4).

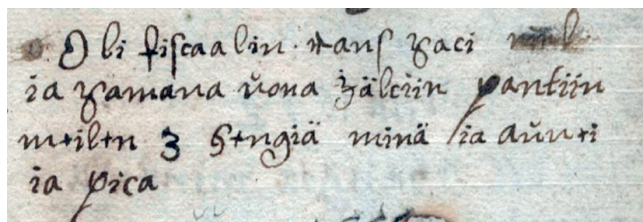
Kuva 4. wona 1670 nin minä anoin 3 talaria äitelen lehmästä

Malin ja Kaukoranta (1927, 114) esittävät, että +-merkin kaltainen merkki *e*-vokaalin ilmaisimena on myös Heikin veljen Simuna Pukin ruotsinkielisessä muistiinpanossa vuodelta 1666 (sivu 30r), ja Luukko (1952, 86) arvelee, että Heikki on saanut kirjoitusoppia Simuna-veljeltään. Pidän heidän tulkintojaan liian suoraviivaisina. Simuna Pukin *e*-kirjain on tyypillinen 1600-luvun kirjain (kuva 5). Ei voi olla varma siitä, että Heikki Pukki olisi oppinut Simunalta yleisistä tavoista poikkeavan merkintätavan. Harjaantumaton kirjoittaja toki saattaa hahmottaa 1600-luvun käsialalla kirjoitetun *e*-kirjaimen +-merkkiä muistuttavaksi, mutta mallina on saat-
tanut toimia mikä tahansa käsikirjoitus.

Kuva 5. Simuna Pukin *e*-kirjain näky esim. sanassa *det*.

Heikki Pukin osion (tekstinä Malinin ja Kaukorannan 1927 julkaisun sivuilla 120–135; alkuperäiskäsikirjoituksen sivuilla 16r–43r) käsialassa on selvää vaihtelua (vrt. aiempi kuva 4 ja seuraava kuva 6). Herää kysymys, olisiko aiempi käsitys kirjoittajasta väärä, ja todellisuudessa heitä olisikin useampi. Tarkka kirjainkohtainen tutkiminen kuitenkin osoittaa, että yhtäläisyyksiä on niin paljon, että eroavaisuudet voi selittää luonnollisella käsialanvaihtelulla⁵ tai vaikka kynän vaihtumisella.

Kuva 6. Oli fiscaalin rans saci (ransaakki, 'tarkastus') ia samana uona jälciin pantiin meilen 3 hengiä minä ia aunei ia pica

5 Käsialanvaihtelun ”luonnollisuus” on jossain määrin subjektiivinen arvio, mutta käsialantutkijat sitä kuitenkin arvioivat (esim. Himberg 2002, 103; Uusitalo 2019, 115–117).

Simuna Pukin ruotsinkielinen kirjoitus sivulla 30r

Simuna Pukin kirjoittama muistiinpano on kirjoitettu ruotsiksi kokeneen kirjoittajan käsialalla. Tämä on ymmärrettävää, koska Simuna, eli Simon Jöranson tai Simon Bock, oli virkamies (Malin–Kaukoranta 1927, 113; Kansallisbiografia). Kirjoituksessa Simuna kuittaa saaneensa Heikki-veljeltään rahaa.

Ruotsinkielinen kirjoitus sivulla 44v

Ruotsinkielinen teksti on suositus matkustaa Tukholmaan. Suosituksen on tuntemattomalle talonpojalle antanut Vähänkyrön kirkkoherra Martinus Caspari Alstadius vuonna 1660. (Malin–Kaukoranta 1927, 115.) Myös tämä teksti on ymmärrettävistä syistä kirjoitettu harjaantuneella käsialalla, olihan kirjoittaja koulutettu kirkonmies.

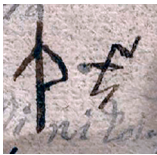
3.2 1700-luvun tekstit

Kirjoituksia 1700-luvulta suomeksi ja ruotsiksi sivuilla 1r–5v

Muistiinpanoissa on mm. tietoja siitä, milloin suvun jäsenet ovat syntyneet tai milloin heidät on vihitty. Lisäksi niissä käsitellään perintö- ja talousasioita. Käsialoista käy ilmi, että kirjoittajia on ollut useampi kuin yksi.

Liisa Mikkeliintyttären nimissä kirjoitettu saatua perintöä käsittelevä muistiinpano sivulla 5v on huomionarvoinen. Toistaiseksi vanhin tunnettu kansannaisen kirjoittama suomenkielinen teksti on Kaisa Juhantyttären virsivihko vuodelta 1831 (tarkemmin Makkonen 2006). Tutkijan mieleen juolahtaa väistämättä ajatus, sisältäisikö Pukin suvun muistivihko vielä vanhemman esiintymän kansannaisen kirjoittamasta tekstistä. Tarkka tutkimus kuitenkin paljastaa, että Liisa Mikkeliintyttären tekstiä on muokattu. Se on kirjoitettu aluksi yksikön kolmannessa persoonassa, mikä viittaa siihen, että kirjoittajana on toinen henkilö. Teksti on jälkepäin muokattu ensimmäiseen persoonaan. Syitä tähän voi vain arvailla. Mahdollisesti Liisa on reiluuden nimissä halunnut, että hänen asiansa esitellään vihossa hänen omana viestinään.

Liisa Mikkeliintyttären muistiinpanon yhteydessä on myös selvä puumerkki⁶ (kuva 7).

Kuva 7. Puumerkki.

Talonpojat ovat käyttäneet puumerkkejä osoittaakseen omistajuuttaan tai osuuttaan johonkin asiaan. Puumerkit olivat talokohtaisia, mutta niistä saattoi muotoutua myös henkilökohtaisia, kun pienillä muutoksilla haluttiin osoittaa uutta omistajaa tai sukuhaaraa. (Finne 1934, 92–94; Ekko 1984, 5–6; Korhonen 2015, 66–75.) Joistakin riimukirjaimia muistuttavista puumerkeistä on havaittu, että kirjainta vastaava äänne aloittaa puumerkin ”omistajan” nimen (Sirelius 1921, 515–516). Ekkon (1984, 46–47) esittelemiä riimukirjaimia tarkastelemalla voi eri merkkejä yhdistelemällä päätyä siihen lopputulokseen, että kuvan 7 vasemmanpuoleinen merkki olisi muodostettu *Liisa*-nimestä.

⁶ Kiitän Maria Lehtosta, joka auttoi minua eteenpäin puumerkkipohdinnoissani.

Naisetkin ovat todistettavasti tehneet puumerkkejä. He saattoivat käyttää miehensä merkkiä tämän ollessa itse estynyt, mutta on myös esimerkkejä naisten omista puumerkeistä (Ekko 1984, 64–65.) On mahdollista, että Liisa Mikkelin tytär on tehnyt oman puumerkinsä vihkoon. Tähän viittaa muistiinpanon lopussa oleva kirjoitus, joka on ikävä kyllä kulunut lähes lukukelvottomaksi. Tulkintani mukaan siinä on lukenut jotain ”puumerkillä vahvistamisesta”.

Muistiinpanoja sivuilla 38r–40v

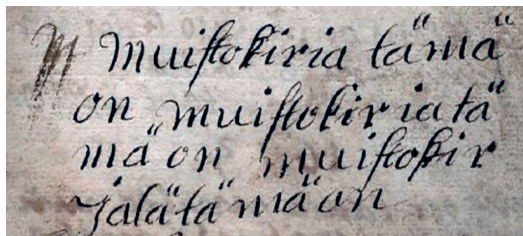
Kyseessä ovat Mikkelin Pukin muistiinpanot. Hän allekirjoittaa merkintöjään sekä koko nimellä että etunimensä alkukirjaimella *m*. Yksittäinen aakkoskirjain on ollut yleinen signeeraustapa (Korhonen 2015, 64). Mikkelin Pukki ei ole ollut kovin hyvä kirjoittaja, mutta enimmäkseen hänen teksteistään saa selvän.

3.3 1800-luvun tekstit

1800-luvun aineisto on määrältään niukin, eikä siinä enää kerrota talon tapahtumista. Pisin 1800-luvun teksti on sivulla 42r kuvaus siitä, mikä vihko on kyseessä. Se on kirjoitettu huolittelulla käsialalla vuonna 1818:

Täsä Kirjasa on sadan Wijdenkymmenen ja neljän vuoden Wanhoja Kirjoituxia eli asioita: Muutama vuosiluku on 1664 ja nyt on 1818

Kirjoittajasta ei ole tietoa. Myös vuoden 1818 jälkeen vihkoon on tehty merkintöjä. Esimerkiksi sivulla 30r on vuosiluku 1845. Sen yhteyteen ei tosin ole kirjoitettu mitään muuta. Lisäksi usealle sivulle on tehty erilaisia merkintöjä, ja monet kohdat näyttävät kirjoittamisen harjoittelulta. Tällainen on esimerkiksi kuvassa 8 näkyvä kirjoitus.

Kuva 8. Teksti vaikuttaa toiston vuoksi kirjoittamisen harjoittelulta.

1800-luvulla merkintöjään ovat tehneet ainakin Johan Jacobsson ja Jacob Johansson. Heistä ei ole nimien lisäksi tarkempia tietoja. (Malin–Kaukoranta 1927, 116.)

4 *Lopuksi*

Pukin suvun muistivihko on ainutlaatuinen aineisto, jonka tekstejä ovat kirjoittaneet pääosin itseoppineet kansankirjoittajat. Sen sisältö on kiinnostava jo yksistään monipuolisuutensa vuoksi, ja toivon tämän katsauksen valaisevan sisältöä tarpeeksi, jotta eri aiheista kiinnostuneet tutkijat osaisivat paremmin arvioida aineiston hyödyllisyyttä omille tutkimuksilleen.

Muistivihkoon perehtyminen on osoittanut, että aineisto voisi olla hyödyksi esimerkiksi talonpoikaishistorian tutkijoille, koska muistiinpanot ovat dokumentoitua historiaa. Myös vanhan kirjasuomen tutkijoille aineisto on arvokas, sillä se mahdollistaa harvinaisen pääsyn 1600- ja 1700-lukujen itseoppineiden kirjoittajien teksteihin, ja kieli- ja kirjoitusasu kaipaisivat tarkempaa analyysia. Lisäksi hyvin kiinnostava löytö ovat virret, jotka ovat olleet aiemmin tutkijoille tuntemattomia.

HARRI UUSITALO

htuusi@utu.fi

Lähteet

- BASTMAN, EVA-LIISA 2014: Häiden topos ja morsiusmystiikan motiivit pietistisessä virsirunoudessa. *AVAIN – Kirjallisuudentutkimuksen aikakauslehti* 2, 46–61. Kirjallisuudentutkijain Seura, Helsinki. <https://doi.org/10.30665/av.74945>
- 2017: *Poetiikka ja pietismi 1700- ja 1800-luvun suomalaisessa virsirunoudessa*. Väitöskirja. Helsingin yliopisto, Helsinki. Saatavissa <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/185248> [viitattu 31.3.2020].
- BERG, JONAS – MYRDAL, JANKEN 1981: *Bonedagböcker. Saga och sed. Kungl. Gustav Adolfs Akademiens årsbok*, 49–95. Lundequitska bokhandeln, Uppsala.
- Cahdexan erinomaista iumalista caunista lohdullista wirttä* 1761. Merckell, Turku. Saatavissa <https://www.doria.fi/handle/10024/145749>.
- Den svenska ordspråksboken. Innehållande 3160 ordspråk* 1865. L. J. Hiertas Förlag, Stockholm.
- EKKO, PAAVO O. 1984: *Puumerkit ja riimut menneisyyden avaimina*. Suomen heraldinen seura, Helsinki.
- FINNO, JACOBUS 1988 [1583]: *Jaakko Finnon virsikirja*. Näköispainos. Toimittanut Pentti Lempiäinen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- FINNE, JALMARI 1934: Talonpoikaissuvut. *Suomen kulttuurihistoria II*, 90–94. K. J. Gummerus, Jyväskylä – Helsinki.
- GUMMERUS, JAAKKO 1955: *Mikael Agricolan Rukouskirja ja sen lähteet III*. Suomen Kirkkohistoriallinen Seura, Helsinki.
- HALLIO, KUSTAA 1936: *Suomalaisen virsikirjan virret. Alkuperä ja kehitys*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- HIMBERG, KIMMO 2002: *Tekninen rikostutkinta. Johdatus forensiseen tieteseen*. Edita oyj, Helsinki.
- Kansallisbiografia = *Kansallisbiografia-verkojulkaisu*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. Heikki Pukkia käsittelevä artikkeli saatavissa <https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/724> [viitattu 26.3.2020].
- KAUKO, MIKKO 2017: Ruotsin kielen kirjallinen käyttö reformaatioajan Suomessa ja Kangasalan missale. MERI HEINONEN ja MARIKA RÄSÄNEN (toim.): *Pohjoinen reformaatio*, 151–156. 2. painos. Turku Centre for Medieval and Early Modern Studies ja Turun Historiallinen Yhdistys, Turku.
- KIURU, SILVA 1987: Laurentius Petri Aboicuksen virsisitaatit. *Virittäjä* 1/91, 12–33. Kotikielen Seura, Helsinki. Saatavissa <https://journal.fi/virittaja/article/view/38085> [viitattu 31.3.2020].

- KORHONEN, TEPPO 2015: Suomalaisista puumerkeistä. ULLA CLERK (toim.): *Kirjain kerrallaan. Lukemisen ja kirjoittamisen jäljet*, 55–79. Aboa Vetus & Ars Nova ja Turun Historiallinen Yhdistys, Turku
- KURVINEN, ONNI 1941: *Vanha virsikirja. Vuoden 1701 suomalaisen virsikirjan synty ja sisälllys*. Helsingin yliopisto, Helsinki.
- KURVINEN, P.J.I. 1929: *Suomen virsirunouden alkuvaiheet v:een 1640*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- LAINE, TUIJA 1997: Arkkiveisut. TUIJA LAINE (toim.): *Vanhimman suomalaisen kirjallisuuden käsikirja*, 220–223. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- 2017: *Aapisen ja katekismuksen tavaamisesta itsenäiseen lukemiseen. Rahvaan lukukulttuurin kehitys varhaismodernina aikana*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- LAURIKKALA, SAINI 1959: Varsinais-Suomen talonpoikain kirjoitustaidosta Ruotsin vallan aikana. *Aarni Penttilä. Juhlakirja 5.VIII.1959*, 110–124. Jyväskylän kasvatustieteellinen korkeakoulu, Jyväskylä.
- LILJEWALL, BRIT 1995: *Bondevardag och samhällsförändring. Studier i och kring västsvenska bondedagböcker från 1800-talet*. Göteborgs universitet, Göteborg.
- LUUKKO, ARMAS 1945: *Etelä-Pohjanmaan historia III. Nuijasodasta Isoonvihaan*. Julkaisut Etelä-Pohjanmaan historiatoimikunta.
- 1952: Heikki Pukki. *Suomen talonpoikia Lallista Kyösti Kallioon: 74 elämäkertaa*, 85–92. WSOY, Helsinki – Porvoo.
- MAKKONEN, ANNA 2006: ”Waimot ne Laulelit Kiitosta pauhelit”. Kaisa Juhantyttären virsi, 1831. TARU NORDLUND, TIINA ONIKKI-RANTAJÄÄSKÖ ja TONI SUUTARI (toim.): *Kohtauspaikkana kieli. Näkökulmia persoonaan, muutoksiin ja valintoihin*, 415–427. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- MALIN, AARNO – KAUKORANTA, TOIVO 1927: Vähäkyröläisen talonpojan Heikki Yrjänänpoika Pukin suomenkieliset muistiinpanot vuosilta 1664–1684. *Virittäjä* 31, 110–136. Kotikielen Seura, Helsinki.
- MIKKOLA, KATI – LAITINEN LEA 2013: Mielen ja kielen muutoksia. LEA LAITINEN ja KATI MIKKOLA (toim.): *Kynällä kyntäjät. Kansan kirjallistuminen 1800-luvun Suomessa*, 413–463. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- MÄKINEN, VIRPI 2000: *Säädynmukaista elämää? Henkilökohtaiset lähteet 1600-luvun ihmisten maailmankuvan heijastajina*. Pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä. Saatavissa <https://jyx.jyu.fi/handle/123456789/8069> [viitattu 31.3.2020].
- Neljä Erinomaista Jumalista ja Lohdullista Wirtä*. Johan Winter, Turku. Painettu 1660-luvulla. Saatavissa <https://www.doria.fi/handle/10024/145324>.
- NIINIMÄKI, PIRJO-LIISA 2007: *Saa veisata omalla pulskalla nuotillansa. Riimillisen laulun varhaisvaiheet suomalaisissa arkkiveisuihin 1643–1809*. Väitöskirja. Tampereen yliopisto, Tampere. Saatavissa <https://trepo.tuni.fi/handle/10024/67687> [viitattu 31.3.2020].
- SIRELIUS, U. T. 1921: *Suomen kansanomaista kulttuuria II*. Otava, Helsinki.
- STOKLUND, BJARNE 1980: On interpreting peasant diaries: Material life and collective consciousness. *Ethnologia Europaea* XI, 2, 191–207. Verlag Otto Schwartz & Co, Göttingen.
- TARKIAINEN, V. 1922: *Piirteitä suomalaisesta kirjallisuudesta*. Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo.
- UUSITALO, HARRI 2015: *Reformaatioajan suomenkielisten Isä meidän -rukousten erot*. Pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto, Turku. Saatavissa <https://www.utupub.fi/handle/10024/104247> [viitattu 31.3.2020].
- 2016: Reformaatioajan suomenkielisten Isä meidän -rukousten suhteet toisiinsa ja lähdeteksteihin kielellisten erojen valossa. *Sananjalka* 58, 159–174. Suomen Kielen Seura, Turku. <https://doi.org/10.30673/sja.86750>
- 2019: *Tausta, tekijä ja kieli. Filologinen tutkimus Aitolahden koodeksin lainsuomennoksesta*. Väitöskirja. Turun yliopisto, Turku. Saatavissa <https://www.utupub.fi/handle/10024/147258> [viitattu 31.3.2020].
- VK 1701 = *Vanha virsikirja. Vuoden 1701 suomalainen virsikirja*. TAUNO VÄINÖLÄ (toim.) 1995. Kirjaneliö, Helsinki.
- VÄINÖLÄ, TAUNO 2008: *Virsikirjamme virret*. 2. painos. Kirjapaja, Helsinki.

Suomen kieli satavuotiaassa Turun yliopistossa

Esimiehen alkajaissanat juhlaseminaarissa 24.11.2020

Hyvät Suomen Kielen Seuran jäsenet ja ystävät!

Turun yliopisto, maamme vanhin suomenkielinen yliopisto, juhlii tänä vuonna satavuotista taivaltaan. Suomen Kielen Seuran lahja päiväsankarille on tämänpäiväinen juhlaseminaari, jonka otsikkona on Suomen kieli satavuotiaassa Turun yliopistossa ja jonka Seura järjestää yhteistyössä edustamiensa tieteenalojen oppiaineiden kanssa. Seminaarin teema korostaa suomen kielen merkitystä tieteen ja korkeimman opetuksen kielenä: kieli ei koskaan ole valmis, vaan sitä on jatkuvasti käytettävä ja kehitettävä, sillä muuten se näivettyy. Hieman yllättäen suomi, maailman mittakaavassa puhujamäärältään varsin suuri kulttuurikieli ja asemaltaan turvattu itsenäisen valtion virallinen kieli, on juuri tieteen kielenä joutunut viime vuosien aikana uhanalaiseksi. Jotta suomi pysyisi toimivana tieteen ja korkeimman opetuksen kielenä, on korkeinta opetusta annettava ennen kaikkea suomeksi; on julkaistava keskeiset tutkimustulokset myös suomeksi sekä pidettävä huolta siitä, että jokaisen tieteenalan uusin terminologia on käytettävissä ja myös käytössä suomeksi.

Turun yliopisto viettää satavuotisjuhlaansa koronaviruspandemian aiheuttaman kriisin keskellä. Varsinaisen satavuotisjuhlaansa yliopisto ehti järjestää helmikuun lopulla ennen pandemian leviämistä Suomeen. Toukokuuksi kaavailtua tohtoripromootiota sitä vastoin on jouduttu lykkäämään jo kahdesti: ensin sitä kaavailtiin kuluvaan syksyyn, mutta pandemiatilanteen jatkuttua huonona se on lykätty edelleen toukokuuhun 2021. Yliopiston kaikki toiminta on muutettu pääosin etätyöksi, ja viime kevätlukukauden loppuosan sekä kuluvan syyslukukauden opetus on siirretty lähes kokonaan verkossa toteutettavaksi etäopetuksiksi.

Pandemia on vaikuttanut monin tavoin myös tieteellisten seurojen toimintaan. Seurojen keskeistä toimintaa ovat tiedejulkaisemisen lisäksi erilaiset tieteelliset tai yleistajuiset esitelmätilaisuudet ja seminaarit. Pandemian oloissa niitä on jouduttu perumaan, myöhentämään tai siirtämään etäyhteyden avulla pidettäväksi.

Suomen Kielen Seuran ratkaisu oli siirtää maaliskuun esitelmätilaisuutemme sekä toukokuuksi kaavailtu juhlaseminaari kuluvaan syksyyn. Kun pandemia näyttää jatkuvan pitkään eikä Seuran toimintaa haluta kokonaan pysäyttää, on todennäköistä, että tilaisuuksiamme siirretään lähitulevaisuudessa yhä enemmän etäyhteyksien avulla pidettäväksi.

Myös monien muiden tieteellisten yhdistysten esitelmätilaisuudet, teemapäivät ja seminaarit ovat siirtyneet uuteen sähköiseen todellisuuteen. Etäyhteyksin järjestettyinä ne voivat saada sellaisia uusia, kaukaisiakin osallistujia, jotka eivät ehdi tai voi matkustaa paikan päälle tilaisuutta seuraamaan. Perinteisten esitelmätilaisuuksien yleisömäärien pikkuhiljaa hiipuessa mahdollisuus seurata tilaisuuksia etäyhteydellä vaikkapa kotisohvalta käsin antaa toivoa siitä, ettei tieteellisten esitelmä- ja keskustelutilaisuuksien järjestäminen ehkä sittenkään ole katoavaa kansanperinnettä.

Pandemian aiheuttama pakotettu digiloikka on tieteellisten seurojen lisäksi koskenut kaikkia yhteiskunnan toimintoja: yrityksiä, oppilaitoksia, yhdistyksiä ja julkisyhteisöjen hallintoa.

Se on paitsi tuottanut monenlaista lisätyötä ja harmia myös avannut uusia mahdollisuuksia. Esimerkiksi ulkomailla oleskeleva opiskelija tai tohtorikoulutettava voi kätevästi osallistua koti-yliopistonsa luennoille tai seminaariin, kun opetus toteutetaan etäyhteydellä. Turun yliopiston kieliaineiden tohtorihjelman Utulingin sähköisesti järjestämiin teemaseminaareihin on osallistunut tohtorikoulutettavia aina Pariisista, Dubaista ja Tartosta saakka. Ilman pandemiaa tämä digiloikka olisi todennäköisesti jäänyt ottamatta siitä huolimatta, että välineitä etäseminaarien järjestämiseen on jo pitkään ollut käytettävissä. Nyt, kun loikka on otettu, perinteinen seminaarihuoneessa tapahtuva ja kaukaiset osallistujat pois sulkeva seminaari alkaa tuntua melkein vanhanaikaiselta.

Myös konferensseja, vierailuluentoja ja muuta tieteellistä vaihtoa on alettu järjestää yhä enemmän sähköisessä muodossa. Tämä on paitsi vaivatonta myös ympäristöystävällistä, kun luontoa rasittavan lentomatrustamisen tarve vähenee. Haittapuolena on spontaanien tapaamisten ja kollegoiden kanssa käytävien vapaamuotoisten keskustelujen jääminen pois.

Juhlavuoden kunniaksi Suomen Kielen Seura on kutsunut riveihinsä kaksi uutta kunniajäsentä. Professori emeritus Aimo Hakanen on kutsuttu Seuran kunniajäseneksi tunnustuksena merkittävistä ansioistaan Seuran toiminnan ja sen edustamien tieteenalojen edistämisessä sekä pitkäaikaisesta palveluksestaan Seuran esimiehenä ja vuosikirja Sananjalan päätoimittajana. Professori emerita Kaisa Häkkinen on kutsuttu Seuran kunniajäseneksi tunnustuksena merkittävistä ansioistaan Seuran toiminnan ja sen edustamien tieteenalojen edistämisessä ja tunnetuksi tekemisessä sekä pitkäaikaisesta palveluksestaan Seuran esimiehenä. Lämpimät onnitelut molemmille uusille kunniajäsenille!

TUOMAS HUUMO

tuomas.huumo@utu.fi

Suomen kieli ja suomalais-ugrilainen kielentutkimus
2014 Turun yliopisto

Suomen Kielen Seuran vuosikertomus: toimintavuosi 2019

1 Esitelmät

Seura järjesti vuonna 2019 seuraavat neljä esitelmätilaisuutta Sirkkalan kampuksen Janus-salissa:

14.2. Filosofian maisteri Jenny Paananen: *Yhteisymmärryksen rakentaminen monikulttuurisilla lääkärin vastaanotoilla*

21.3. Tutkija, filosofian lisensiaatti Merja Leppälahti: *Kansanperinnettä, Kalevalaa ja fantasiasiaa*

17.10. Professori Renate Pajusalu: *Viittaaminen ja konteksti virossa ja suomessa*

26.11. Dosentti Aino Mäkikalli: *Miten luemme? Lähestymistapoja kaunokirjallisuuden lukemiseen koulussa.*

Seuran 8.4. järjestämän kevätseminaarin aiheena oli *Kieli keskellä kännykkää? Näkökulmia nykynuorten suomen kieleen*. Esitelmätoimijoina olivat yliopistonlehtori Päivi Laine, tutkija Liisa Granbom-Herranen sekä opettaja, nuortenkirjailija Janne Mäkitalo. Esitelmiä seuraavan paneelikeskustelun veti opiskelija Atte Huhtala.

Tilaisuuksiin osallistui yhteensä 100 henkeä seuran jäseniä ja muuta yleisöä.

2 Julkaisutoiminta

Sananjalan 61. vuosikerta ilmestyi 27.11. Se sisälsi 12 artikkelia sekä joukon katsauksia ja arvosteluja. *Sananjalan* toimitusneuvostoon kuuluivat tarkasteluvuoden aikana seuraavat henkilöt: päätoimittajana dosentti **Paula Sjöblom**, toimitussihteerinä filosofian maisteri **Minerva Piha**, tilaussihteerinä filosofian maisteri **Tiina Parjanen** sekä muina jäseninä **Mikko Bentlin** (Greifswaldin yliopisto), **Satu Grünthal** (Helsingin yliopisto), **Pekka Hakamies** (Turun yliopisto), **Hanneleena Hieta** (Turun yliopisto), **Kaisa Häkkinen** (Turun yliopisto), **Jyrki Kalliokoski** (Helsingin yliopisto), **Kaarina Koski** (Turun yliopisto), **Leena Kytömäki** (Turun yliopisto), **Päivi Lappalainen** (Turun yliopisto), **Ritva Laury** (Helsingin yliopisto), **Ildikó Lehtinen** (Museovirasto), **Harri Mantila** (Oulun yliopisto), **Sirkka Paikkala** (Kotus), **Karl Pajusalu** (Tarton yliopisto), **Marko Pantermöller** (Greifswaldin yliopisto), **Jari Sivonen** (Oulun yliopisto) ja **Jussi Ylikoski** (Oulun yliopisto ja Sámi allaskuvla).

3 Toimihenkilöt

Seuran esimiehenä toimi vuonna 2019 professori **Tuomas Huumo**, I varaesimiehenä professori **Päivi Lappalainen**, II varaesimiehenä apulaisprofessori **Ilmari Ivaska**, sihteerinä filosofian tohtori **Duha Elsayed**, rahastonhoitajana filosofian tohtori **Riitta Jyttilä** sekä muina johtokunnan jäseninä professori **Helena Ruotsala**, dosentti **Paula Sjöblom**, lehtori **Inka Rautiainen**,

filosofian maisteri **Tiina Parjanen** ja humanististen tieteiden kandidaatti **Atte Huhtala**. Johtokunta kokoontui toimintavuoden aikana neljä kertaa.

4 Palkinnot ja muistamiset

Osmo Ikolan rahaston palkinto vuoden 2018 aikana valmistuneesta, suomen ja sen sukukielten alaan kuuluvasta parhaasta pro gradu -tutkielmasta myönnettiin filosofian maisteri Klaus Kurjelle.

5 Jäsenet

Vuoden lopussa seuraan kuului 118 vakinaista jäsentä sekä 62 vuosi- ja opiskelijajäsentä. Vuosijäsenen jäsenmaksu oli 20 euroa, opiskelijajäsenen 5 euroa. Ainaisjäsenen jäsenmaksu on 200 euroa kerralla ja lahjoittajajäsenen alin maksu 1000 euroa.

6 Tiedotus

Vuoden aikana lähetettiin kaksi jäsenkirjettä. Lisäksi toiminnasta ja tapahtumista on ilmoitettu yliopiston verkkosivuilla, *Turun Sanomien* yhdistyspalstalla, soveltuvilla sähköpostilistoilla sekä seinämainoksina. Seuran kotisivujen ulkoasua ja sisältöä uudistettiin, ja johtokunnan jäsen Tiina Parjanen nimitettiin seuran tiedottajaksi.

7 Varallisuus ja avustukset

Seuran varallisuus oli tarkasteluvuoden alussa 2 512,70 euroa. Tieteellisten seurain valtuuskunta myönsi seuralle 5 000 euroa avustusta *Sananjalka* 61:n julkaisemiseen. Tiedekustantajien liitolta vuonna 2017 *Sananjalan* digitointia varten saadusta 14 300 euron avustuksesta jäi vuoden 2020 aikana käytettäväksi 2 173,58 euroa. Seuran jäseneltä Kirsti Siitoselta saatiin 2 000 euron lahjoitus. Toimivuoden lopussa seuran varallisuus oli 4 142,62 euroa.

DUHA ELSAYED

duha.elsayed@utu.fi

Suomen Kielen Seuran sihteeri

ARVOSTELUJA

Partitiivin mysteerejä ratkomassa

LARJAVAARA, MATTI: *Partitiivin valinta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki 2019. 500 sivua. ISBN 978-951-858-138-6.

Partitiivi ja sen käyttö on yksi tutkituimmista ja samanaikaisesti ongelmallisimmista suomen kielen ominaispiirteistä. Kuten Matti Larjavaara kirjansa alussa toteaa, partitiivi sijamuotona on ainutlaatuinen, ja sitä pidetään tyypillisenä suomelle ja sen lähisukukielille. Aivan vastaavaa kieliopillista sijaa ei olekaan muissa maailman kielissä. Vaikka Larjavaaran teoksen lukeminen edellyttää ainakin kielitieteellistä peruskoulutusta, kirja sopii monenlaisine selityksineen ja termistöön liittyvine alaviitteineen nähdäkseni myös sellaisille lukijoille, jotka eivät ole aiemmin tutustuneet perinteiseen fennistiikkaan ja partitiivitutkimukseen. Larjavaaran teos ei siis ole tieteellinen monografia, vaan se on ajateltu kurssikirjaksi erityisesti suomen kielen S2-opettajaksi opiskelville, ja siinä on otettu huomioon myös oppijoiden kohtaamat vaikeudet. Suomen kielen edistyneenä oppijana koin kirjan avaavan itselleni uudenlaisia ikkunoita kieleen sekä vastaavan oikeastaan kaikkiin partitiiviva koskeviin kysymyksiin, joita moni ulkomaalainen pitää edelleen mysteereinä.

Kirja jakautuu kuuteen lukuun, joista keskeisiä ovat luvut 3, 4 ja 5. Jokaisen pääluvun lopussa on tiivistelmä, johon Larjavaara suosittelee tutustuttavaksi etukäteen. Näin koko luvun sisältö on helpommin ymmärrettävissä. On syytä korostaa Larjavaaran kirjan lukijaystävällistä rakennetta ja selkeyttä, jotka yhdessä tekstin sujuvuuden kanssa luovat aivan mainion lukukokemuksen.

Ensimmäisessä luvussa käydään läpi lähtökohdat aloittaen siitä, mikä on sija ja mitä ovat sanaluokat. Esimerkkejä substantiiveista, pronomineista ja adjektiiveista tuodaan jo tässä vaiheessa esiin, mikä todistaa jälleen siitä, että kirja on ajateltu vähemmänkin kokeneille kielitieteilijöille. Muitakin olennaisia käsitteitä määritellään, kuten totalitiivin (yhteisnimitys partitiivin kanssa vaihteleville sijoille) ilmaiseman kattavan ja partitiivin ilmaiseman avoimen viittauksen ero, joka on sidoksissa nominilausekkeiden tarkoitteiden kvantiteettioppositioon eli ilmaistuun täysi- vs. avomääräisyyteen (ks. esim. Larjavaara 1988) sekä jaollisuuteen (ISK § 554–555).

Toinen luku on yksityiskohtainen katsaus partitiivin syntyyn historiallisesta näkökulmasta. Siinä Larjavaara havainnollistaa, miten suomen partitiivi selittyy mordvasta lähtien, ja antaa kattavan selostuksen sen kehityksestä kaikissa vaiheissa. Rinnastus muihin itämerensuomalaisiin kieliin esimerkkeineen (esim. s. 100) antaa lisäarvoa tälle luvulle, ja koko kirjassa käytetty vertaileva näkökulma tylogisesti enemmän tai vähemmän samankaltaisiin kieliin auttaa myös suomea vieraana kielenä puhuvia ymmärtämään esitetyt havainnot. Partitiivin itsenäisen synnyn mahdollisuuden ohella myös kontaktihypoteesi on otettu huomioon: balttilaiskielissä sekä venäjässä on partitiivin kaltaisia genetiivstrategioita, jotka saattoivat ohjata ainakin osittain partitiivin kehitystä (ks. myös Itkonen 1982, 433).

Larjavaaran teos poikkeaa perinteisistä fennistiikan näkemyksistä ainakin kolmannessa ja neljännessä luvussa, joissa esitellään vastaavasti subjektin ja objektin sijanvalinta. Epäkanoniset partitiivisubjektit (Huumo–Helasvuo 2015) esiintyvät erityisesti ns. eksistentiaalilauseissa (Hakanen 1972), joita Larjavaara luokittelee ja analysoi normaalilauseisiin verraten. Perinteiseen fennistiikkaan kuuluu prototyypin e-lauseen käsitys, jonka pääkriteerit ovat 1. lauseenloppuinen eli predikaatinjälkeinen subjekti (ja samalla lauseenalkuinen lokatiiviadverbiaali) ja 2. predikaatin inkongruenssi (esimerkiksi *Pöydällä on kirjoja*). Jos jompaakumpaa tai molempia kriteerejä ei noudateta, lause ohjaa vähemmän eksistentiaaliseen tulkintaan, paitsi milloin subjekti on partitiivissa (*Kirjoja lojuu pöydällä*). Larjavaara irtautuu tästä näkemyksestä ja hyväksyy eksistentiaalisiksi jopa jotkin sellaiset lauseet, joissa on monikollinen kongruoiva predikaatti ja lauseenloppuinen monikollinen nominatiivisubjekti, kuten *Pihalla olivat serkkuni Kaisa ja Maarit* (s. 124). Perinteisesti tällaisia on pidetty sanajärjestykseltään käänteisinä normaalilauseina. Näin myös eksistentiaalilauseiden prototyypisyyden käsite muuttuu Larjavaaran teoksessa. Hän esittää kolme erillistä e-lauseen prototyyppiä (s. 129): a. myönteiset *olla*-verbiset e-lauseet; b. kielteiset *olla*-verbiset e-lauseet; c. leksikaaliset e-lauseet, joiden verbinä on muu kuin *olla*. Kaikki e-lauseet edustavat siis ainakin yhtä prototyyppiä tai lähestyvät yhtä prototyyppiä enemmän kuin toisia, kuten kuvio 10 teoksen sivulla 130 havainnollistaa.

Neljäs luku on sivumäärältään pisin, ja siihen on hyvä syy: objektin sijanvalinta on paljon tutkittu ilmiö fennistiikassa ja laukaisee partitiivin eri tehtävistä useimmanlaisia semanttisia ilmiöitä. Objektipartitiivi ei vaikuta koko lauseen semantiikkaan ainoastaan objektitarkoitteen kvantiteetin vaan myös esimerkiksi aspektin kannalta. Juuri aspektista Larjavaara onkin eksplisiittisesti eri mieltä aiemman tradition kanssa (lähtien Setälästä 1891). Hän pyrkii optimoimaan perinteistä mallia soveltaen kieliopillisen aspektin vertaillen sitä leksikaaliseen verbiaspektiin, joka on käytännössä ainoa ”perinnemallin” (kuten Larjavaara aiempaa käsitystä nimittää) hyväksymä aspektitaho. Kieliopillista aspektia edustaa nimenomaan totalitiivi-partitiivi-sijavaihtelu, kuten esimerkissä *Söin kalan / kalaa*. Vaihtelu ei kuitenkaan johdu ainoastaan verbin aspektimerkityksestä (esim. *Katselen valokuvia*, jossa verbi on ateeninen), vaan myös objektin kvantiteetista, ja molemmat muuttajat vaikuttavat lauseaspektiin. Tämä lauseaspekti ei kuitenkaan ole pelkkä yllä mainittujen muuttujien summa, kuten voi nähdä sivulla 215 olevasta kuvioista 15, ja se toimii oikeastaan lähtökohtana objektin sijanvalintaan. Lauseaspekti puolestaan seuraa kahta skeemaa: joko totaalisen aspektin skeemaa tai avoimen aspektin skeemaa. Edellisellä on kolme toteutumistyyppiä, teelis-kvantitatiivinen (*Ostin äänilevyn / pullaa*), teeliskalaarinen (*Avasin ikkunan / ikkunaa*) ja teelis-suksessiivinen (*Etsin häntä / hänet*), kun taas jälkimmäinen jakautuu yhtäältä progressiivisuuteen (*Rakennan nyt taloa*) ja toisaalta prosessiivisuuteen (*Rakensin kesällä taloa*). Totaalinen aspekti ilmaisee päätepisteistä muutosta, ja sitä edustaa totalitiivi. Aspektin totaalisuus on määritelty niin, että sen pitää kattaa koko objektitarkoite. Toisaalta Larjavaara katsoo objektipartitiivin ilmaisevan avointa aspektia, eli sitä käytetään päätepisteettömän tapahtumisen yhteydessä, kun taas aiemmassa fennistiikan perinteessä sitä tulkittiin avokvantiteetin ilmaukseksi. Totaalisen aspektin skeemassa partitiiviobjektia on mahdollista käyttää vain negatiivisissa ilmaisuissa. Larjavaaran objektin kuvausmalli on monimutkaisuudestaan huolimatta nähdäkseni silti yksiselitteisempi kuin perinteinen, ja se tarjoaa selkeämmän, helpommin käytettävän termistön. Pidän sitä olennaisena antina fennistiikalle.

Viides luku keskittyy predikaatiivin sijanvalintaan. Tässä Larjavaara erottaa kolme predikaatiivin sijanvalinnan prototyyppiä (s. 387): partiaaliset, ekvatiiviset ja denotatiiviset. Malli pystyy alaprototyyppeineen kuvaamaan onnistuneesti kaikki mahdolliset predikaatiivilausekkeet. Sitä

edeltävä selitys (s. 386) meristisyydestä (Larjavaaran termein 'osa osalta' -predikaatio) ja holistisuudesta (kokonaisuutta koskeva predikaatio) saattaa kuitenkin johtaa lukijaa harhaan varsinkin sen takia, että termit rinnastetaan objektin totaalisuus-avoimuus-oppositioon sekä subjektin täysi- ja avomääräisyyteen. Nämä käsitteet viittaavat monilta osin samoihin asioihin, mutta eroavat merkitykseltään hienovaraisesti toisistaan. Edistyneenä suomenoppijana kirjaa lukiessa lohduttaa se, että denotatiivinen prototyyppi (s. 399) on vaikea myös äidinkielisille puhujille (esim. *Se kaatuminen oli kohtalokas / kohtalokasta*). Niin sanottu "vaihteleva predikatiivi" on kuitenkin onnistuneesti kuvailtu (s. 407), ja runsaiden esimerkkilauseiden määrä auttaa lukijaa ymmärtämään asian. Erittäin kiinnostava on myös alaluku 5.6, jossa tuloslauseet ja tilalauseet rinnastetaan predikatiivilauseisiin ja eksistentiaalilauseisiin.

Kuudes luku "Partitiivin valinta systeeminä" toimii nähdäkseni koko kirjan yhteenvetona. Siinä Larjavaara esittelee eräitä syntaktis-semanttisia tekijöitä suhteessa partitiivin funktionaalisuuteen.

Larjavaaran kirja on kaiken kaikkiaan lähes täydellinen esitys partitiivista, joka yhdistää fennistiikan perinteen tuoreisiin näkökulmiin ja toimii mainiona partitiivioppaana. Siitä tulee varmasti aivan keskeinen lähde kaikessa tulevassa partitiiviin liittyvässä tutkimuksessa. Hienoista kritiikkiä voi esittää kvantitatiivisten metodien vähäisestä hyödyntämisestä. Joskus havainnot perustuvat harvoihin, kyseenalaisiin esimerkkilauseisiin, joiden frekvenssiä olisi hyvä tarkastella myös korpusmenetelmien avulla. Teos herättääkin paljon mielenkiintoisia kysymyksiä ja avaa uusia näköaloja esimerkiksi partitiivin ilmiökenttään liittyvälle korpus tutkimukselle.

RODOLFO BASILE

rodolfo.basile@ut.ee

Tarton yliopisto ja Turun yliopisto

Lähdeluettelo

- HAKANEN, AIMO 1972: Normaalilause ja eksistentiaalilause. *Sananjalka* 14 (1), 36–76. <https://doi.org/10.30673/sja.86366>
- HUUMO, TUOMAS – HELASVUO, MARJA-LIISA 2015: On the subject of subject in Finnish. MARJA-LIISA HELASVUO ja TUOMAS HUUMO (toim.): *Subjects in constructions—canonical and non-canonical*, 13–41. John Benjamins, Amsterdam. <https://doi.org/10.1075/cal.16.02huu>
- ITKONEN, TERHO 1982: Partitiivin käytön historiaa. *Virittäjä* 86 (4), 429–434.
- ISK = HAKULINEN, AULI ym. 2004: *Iso suomen kielioppi*. Verkko-versio. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. Saatavissa: <http://scripta.kotus.fi/visk> URN:ISBN:978-952-5446-35-7 [viitattu 10.6.2020]
- LARJAVAARA, MATTI 1988: Suomen kvantitatiivinen spesies. *Virittäjä* 92 (4), 469–503.
- SETÄLÄ, EMIL NESTOR 1891: *Suomen kielen lauseoppi*. K. E. Holm, Helsinki.

Murteista ja murteentallentajan elämästä

ERKKI LYYTIKÄINEN: *Sehän on murrettä!* Gaudeamus, Helsinki 2020. 248 sivua.

Erkki Lyytikäinen on julkaissut useita kieli aiheita käsitteleviä yleistajuisia teoksia, joista uusin on *Sehän on murrettä!* Tässä tuoreessa kirjassaan hän käsittelee murreilmiöitä, jotka ovat levittäytyneet alkuperäisen käyttöalueensa rajoja laajemmalle, joko julkiseen puheeseen tai kirjakieleen. Kirjan pääteemoihin kuuluvat monet murteiden äänne- ja muotoerot sekä myös muutamat taivutus- ja sanastoerokoisuudet, mutta lisäksi laajemmin puhutun ja kirjoitetun kielen vertailu, eräiden kielen ilmiöiden taustan valaisemiseksi myös kielihistoria; mukana on edelleen omaelämäkerrallinen teema. Palaan tähän teemojen moninaisuuden kirjoitukseni lopussa.

Aluksi-jakson jälkeen, juuri ennen sisällysluetteloa, on murrealueiden kartta, joka on paikannimien valikoimaa myöten muuten aivan sama kuin Lyytikäisen ja kollegoiden toimittamassa Suomen murrekirjassa (Gaudeamus 2013), mutta nyt kartan legendassa on lueteltu erikseen länsi- ja itämurteet, kun ne aiemmin olivat yhtenä luettelona. Kirja jakautuu neljään osaan, joista kussakin käsitellään 5–10 aihetta. Kirjan ensimmäisessä osassa esitellään murteenpuhujia Kekkosesta ja Liistoin Kallesta alkaen. Toisessa osassa käsitellään sanastoseikkoja. Kolmannessa perehdytään erilaisiin murteiden äänneilmiöihin ja muutamiin taivutusseikkoihin. Neljännessä osassa liikutaan murteentutkijoiden ja pankkirosvojen parissa. Käsitelen jokaisesta neljästä osasta muutamia sellaisia aiheita, jotka ovat vaikuttaneet kaikkein antoisimmilta.

Ensimmäisen osan nimi on ”Mummoni ja ministeri – monenlaisia murteenpuhujia”. Tämän osan hauskimpiin kuuluu luku ”Ministeri ei sano mä”. Lyytikäinen toimitti aikoinaan kollegansa kanssa *Hiidenkivi*-lehteen tietokilpailupalstaa ”Kuka puhuu?”, johon he valitsivat lyhyen näytteen nauhoitearkiston kulttuurihistoriallisten äänitteiden kokoelmasta; he litteroivat sen ja pyysivät arvuuttelun kohteelta luvan tallenteen käyttöön, lähettivät myös litteroidun tekstin tämän tarkastettavaksi. Erään kerran kohteena oli opetusministerin tuoreesta haastattelusta otettu katkelma, joka alkoi näin: ”Kyllä mun täytyy sanoa, että suurin tuska mulla on siinä, että kun en mä pysty puhumaan mulle kirjoitettua tekstiä.” Ministerin sihteeri palautti näytteen, jossa kaikki muu oli kunnossa, mutta sihteeri viestitti: ”Ministeri ei sano mä.” Ilmeisesti oli käynyt niin, että puhuttu kieli oli näyttänyt kirjoitettuna oudolta – tottumattoman on hätkähdyttävää nähdä puhuttua kieltä, etenkin omaa puhettaan, sellaisenaan kirjoitetussa asussa. Lyytikäinen kollegoineen päätti luistella sihteerin kommentin ohi, eikä asiaan koskaan palattu.

Lyytikäinen pitää mahdollisena sitäkin, että opetusministeri ei itse tiennyt ministeriön antaman palautteen sisällöstä, vaan sihteeri halusi määrätä, miten opetusministeriössä puhutaan. Lyytikäinen esittää samantyyppisen tapauksen historiasta, jossa kiistaton luonnollinen asia pyritään kiistämään. Espanjan kuninkaan morsian oli matkalla erään kaupungin läpi, ja kaupunginhallitus halusi ojentaa hänelle kallisarvoisen lahjan, parin silkkisukkaa. Kuninkaan seremoniamestari paiskasi sukat maahan ja evästi: ”Teidän tulee tietää, että Espanjan kuningattarilla ei ole jalkoja.”

Toisessa hauskassa jutussa nimeltä ”Työn sankari” Lyytikäinen tähdentää kielitaidon tärkeyttä. Vuonna 1874 syntynyt sieviläismies Jaakko Kylmä lähti siirtolaiseksi Amerikkaan, ja perillä

etsi innokkaasti töitä. Tutun opastajan avulla löytyi työpaikka, jossa oli vieläpä sieviläinen työnjohtaja. Jaakko rupesi heti kaivuhommiin, mutta suorastaan yli-innokkaasti, joten kovaa tahtia huolestuneena seurannut, englantia puhuva päällysmies yritti hillitä hänen hurjaa tahtiaan huutamalla ”easy now, easy now”. Jaakko oletti, että hänen käskettiin lisätä vauhtia, mutta sama huuto toistui. Kun tätä oli jatkunut aikansa ja Jaakko alkoi vaikuttaa lopen uupuneelta, päällysmies meni työnjohtajan puheille ja pyysi kiiruhtamaan hätiin, jottei tämän maanmies tappaisi itseään liiaksi huhkimalla. Vasta sitten, kun tuttu työnjohtaja kiiruhti paikalle, Jaakolle selvisi, että päällysmies oli huudoillaan yrittänyt hillitä häntä tekemästä kaivuhommaa liian rivakkaan tahtiin.

Koko kirjan pisin, 13-sivuinen luku käsittelee Väinö Linnan 1954 ilmestyneen *Tuntemattoman sotilaan* murrereplikkejä, joita Lyytikäinen vertaa vuonna 2000 nimellä *Sotaromaani* julkaistun alkuperäisen käsikirjoituksen murrereplikkeihin. Käsikirjoituksen vaiheiden selvittämisessä on ollut paljon hyötyä siitä katsauksesta, joka on liitetty jälkimmäiseen ja jossa Yrjö Varpio taustoittaa käsikirjoituksen toimitustyötä. Kustantaja oli heti käsikirjoituksen saatuaan päättänyt tarkistuttaa murrereplikit asiantuntijalla. Linna hyväksyi tämän mutta muistutti, että romaanihakmojen ei ole tarkoitus puhua puhdasta murretta, joten hän toivoi tarkistajan korjaavan vain selvät virheet ja murteenvastaisuudet. Tällaisia oli lopulta hyvin vähän, Lyytikäinen löytää niitä vain kaksi. Tarkistaja teki kuitenkin huomattavasti enemmän muutoksia, mutta silti kirjan ilmestyttyä eräät huomauttivat, että murrepuhe ei ollut täysin aitoa, joten kustantaja teetti vielä uuden murteentarkistuksen. Sen teki kolme eri murteiden tuntijaa, ja sen mukaisesti uudistettuna kirja on ilmestynyt 10. painoksesta alkaen.

Lyytikäinen analysoi kriittisesti tarkistajien tekemiä muutoksia, ja hänen loppuarvionsa on, että muokkaus on tehnyt kirjan lukemisesta vaikeampaa, eikä Linna ehkä olisi kovin onnellinen tästä tilanteesta, koska oli varoittanut tekemästä romaanistaan murrekirjaa. ”Kirjoilla on kohtalonsa”, Lyytikäinen lopettaa. Toisaalta hän myös ymmärtää tarkistajia ja esittää hauskan, romaanin tavoin sotilaselämään liittyvän vertauksen: kun perunateatterissa pitää erottaa pienet ja isot perunat toisistaan, ääripää on helppo tunnistaa, mutta keskikokoisten luokittelu on vaikeinta. Lyytikäinen kertoo itsekin tehneensä kaunokirjallista murteenmuokkausta, ja kertoo sen olevan ”pirullista hommaa”.

Kirjan toisen osan otsikko on ”Sinkut ja kinkut – somat ja sopimattomat sanat”. Luvussa ”Raketit” on dramaattinen kuvaus siitä, miten kielellinen virhetulkinta oli vähällä aiheuttaa kansainvälisen selkkauksen, mutta onneksi sentään vain mediakohua. Saksasta kohti Etelä-Korea lähteneen laivan lastina oli ohjuksia ja räjähteitä, ja rahtikirjoissa oli englanniksi kuvattu lastia sanalla *rockets*. Laiva joutui myrskyyn ja siirrettiin Kotkan satamaan, jossa rahtikirjat suomennettiin. Kotkan murteessa englannin *rockets*-sanana vastine *raketti* tarkoittaa ilotulitetta, aina tähtisadetikusta järeisiin patoihin asti, ja näin lastin sisältö merkittiin ilotulitteiksi. Koska lasti oli myrskyssä liikkunut, se piti purkaa ja ahdata uudelleen, ja lastaajat huomasivat että mukana on ohjuksia. ”Tiedotusvälineet repivät suuria otsikoita ohjuksista, jotka oli yritetty ilotulitteina salakuljettaa Aasiaan”, kertoo Lyytikäinen, ja päättää luvun näin: ”iltapäivälehdet tyrmännyt tieto ilotulitteiksi naamioiduista ohjuksista perustui siihen, että Kymenlaakson murre kohtasi suuren maailman”.

Luvussa ”Seksi ja sinkku” Lyytikäinen käsittelee sellaista murteiden äänneilmiotä, että yleiskielen *k*-alkuisilla sanoilla on muutamia *s*-alkuisia murrevastaineita. Kun *kinkku* lainattiin ruotsista, sanan alussa oli *sk*-yhtymä, joka keveni pelkäksi *k*-äänteeksi samaan tapaan kuin on tapahtunut *koulu*-sanassa, mutta myöhemmin Suomen ruotsalaismurteista lainattu *sinkku* alkaakin *s*:llä, koska ruotsin sananalkuinen ässämäinen äänne on korvattu tavallisella, muista

sanoista tutulla sillä. Vastaavalla tavalla kirjakielen *keksi*-sanalla on huomattavan yleinen, myös Kymenlaaksossa käytetty murreasu *seksi*. Lyytikäinen havainnollistaa tätä murteiden *seksi*-kantaa parilla murreasitaatilla, jotka ovat Suomen murteiden sanakirjasta. Toinen sitaatti kertoo, kuinka äiti tuo lapsille tuliaisiksi seksiä, toinen taas on Tuusniemeltä, josta on kirjattu kaksimielinen ”Antooten kahella markalla seksijä!”

Tällaiset kaksimieliset vitsit eivät ole olleet mitenkään harvinaisia, vaan *seksi*-sanon nykymerkitys on tarjonnut niille runsaasti mahdollisuuksia niin kauan, kuin murteellinenkin merkitys on ollut käytössä. Kun olin opiskeluaikoinani Suomen murteiden sana-arkistossa töissä, tehtäviini kuului muun muassa vapaaehtoisten vastaajien Sanastaja-lehden kyselyihin lähetettävien tietojen hakusanoitusta. Sanastajassa oli julkaistu kysymys myös siitä, onko murteessa vanhastaan käytetty *keksistä* asua *seksi*. Vastauksia tuli runsaasti, ja monet vastaajat lähettivät myös vitsikkäitä vastauksia. Erään vastaajan mukaan vanhainkodissa oli mummo tyytyväisenä todennut iltapalatarjoiluista, että ei hän tässä iässä enää muuta kaipaakaan kuin että saa joka iltä lämmintä maitoa ja seksiä. Yhdyssanoistakin lähetettiin tietoja: murteittain ruotsin *låda*-sana esiintyy asussa *luola*, kun ensi tavun pitkä vokaali on diftongiutunut ja *d*-äänne korvautunut *l*:llä, joten tällaisissa murteissa keksilaatikosta käytetään nimitystä *seksiluola*, kertoivat vastaajat.

Kolmannen osan nimenä on ”Monenkirjavia murreilmiöitä”. Sen aloittaa luku Pakolaiset. Lyytikäinen nimittää pakolaisiksi sellaisia äänneasultaan kirjakielen nykyisistä normeista poikkeavia sanoja kuin *kahareisin*, josta kirjakielessä onkin aiemmin käytetty astevaihtelun kannalta säännöllistä, odotuksenmukaista asua *kahdareisin*. Muita *t:n* astevaihteluun liittyviä tapauksia ovat *lähettää* ja *kohentaa*, joilla tosin on myös erimerkityksiset, kirjakielen odotuksenmukaista äänneasua noudattavat parinsa *lähdettää* ja *kohdentaa*.

Suomen oikeinkirjoitus heijastaa tunnetusti varsin hyvin puhutun kielen äännerakennetta. Kuitenkin on muutamia ongelmakohtia, joissa puhe ja kirjoitus eivät täysin vastaa toisiaan, ja yhtenä niistä Lyytikäinen käsittelee rajageminaatiota. Hän arvioi parin runoilijan riimejä sen mukaan, miten hyvin niissä on onnistuttu ottamaan huomioon rajageminaation vaikutus. Parhaan arvion saa Kaarlo Sarkia, jonka riimikolmikossa *työssä / lyö sä / yössä* keskimmäinen, kahdesta eri muodosta koostuva riimi Lyytikäisen arvion mukaan ”vie jalat alta”. Rajageminaatiota ja sen historiallista taustaa selvitetään varsin hyvin, joskin pieniä täsmennyksiä tähän selvitykseen on tarpeen tehdä: ensiksikin Lyytikäisen mukaan rajageminaatio ilmenee kahden sanamuodon rajalla ja ”esiintyy myös perussanan ja liitepartikkelin rajalla” – kyllähän se esiintyy perussanan lisäksi myös sekä yhdyssanojen että johdosten ja liitepartikkelin rajalla (sokerihernekin, hyödykekkään). Toiseksi äännehistoriallisessa katsauksessaan Lyytikäinen esittää, että ”kaikissa luettelon muotoryhmissä on sanan lopussa ollut *k*”; kuitenkin on lisäksi sanoja (*vene, terve* jne.), joissa sanan lopussa rajageminaation edeltäjänä on ollut *h*, kuten ilmenee Lyytikäisen itsensäkin kirjassaan toisaalla (s. 61) mainitsemasta Agricolan kirjaamasta muodosta *tervehtä*, josta on kehittynyt *tervettä*.

Luvussa ”Tuoss’ on vanha, paha oksa” Lyytikäinen kertoo kouluajoistaan. Veistotunnilla kävi niin, että laivan pienoismallia tehdessään pieni Erkki veteli höylällä reippaasti, jolloin terä karahti oksaan ja tempasi sen irti, jolloin laivanpohjaan tuli aukko. Opettaja nuhteli, koska oli neuvonut että oksankohtaa höylätessä on oltava tarkkana ja vedettävä varoen vinosti oksan yli; tapauksen inspiroimana luokkatoveri riimitteli säeparin ”Tuoss’ on vanha, paha oksa, eikä Erkki sitä hoksa”. Äkkinäisen mielestä tässä toisen säkeen loppu vaikuttaa väkisin puserretulta, mutta se on Kymin murteen muoto-opin mukainen. Tästä omaelämäkerrallisesta muistelusta aiheen tarkastelu etenee yleisemmin supistumaverbien ja muiden verbien taivutuksen sekaantumiseen

suomen murteissa. Lyytikäinen arvelee, että sekaantumamuodot perustuvat vieraskielisten puhumaan suomeen. Tämä on toki mahdollista, mutta kielessä itsessäänkin on sellaisia jännitteitä, joiden varassa supistumaverbien sekaantumista muiden verbien taivutukseen voi tapahtua; näitä jännitteitä voi hyvinkin monipuolisesti havainnoida lapsenkielen perusteella (ks. esim. Laalo 2011, 204–206 ja siinä mainitut lähteet).

Kirjan neljäs osa on nimeltään ”Murteentutkijoiden ja pankkirosvojen parissa”. Sen aloittaa luku sanojen rajoista. Lyytikäinen kertoo siinä, kuinka kokeili kollegansa kanssa kirjoittaa nauhoitettua arabiankielistä puhetta tutuin latinalaisin kirjaimin. Tulokseen tutustunut seemiläisten kielten professori puhkesi nauruun: äänneistä oli saatu kyllä selvää, mutta sananrajat oli merkitty miten sattuu, joten saadakseen tekstistä selvää arabiantaitoisen lukijan oli erotettava sanat itse. Tosin sananrajojen hahmotus voi olla vaikeaa myös oman kielen vähänkin oudommasta murteesta. Lyytikäinen kertoo, kuinka lounaismurteiden puhuja ei tahtonut osallistua hänen vetämäänsä haastatteluun, ja Lyytikäinen tulkitsi tämän sanovan: ”mää en sam mittä ko nauhu rauko!” Vasta myöhemmin hän ymmärsi, että kieltäytymisen perustelu kuuluikin ”ko nauhur auk o” eli ”kun nauhuri auki on”.

Sananrajan hahmottamisvaikeuksia kohtasin itsekkin heti kirjan seuraavassa luvussa, jossa esitellään Ruijan suomen käännöslaina *tijoonankara*, yhdyssana joka on muodostettu norjan kielen mallin mukaan. Pohdin hetken aikaa, mikä lienee *tijoon* ja miten *kara* yhdyssanan lopussa on ymmärrettävä, kunnes valkeni toinen sananrajan hahmotus *tijoon+ankara* (yleiskielen transponoituna ”tiedonankara”); tulkintaa helpotti se, että Lyytikäinen esitti pian tekstissä jäljempänä myös kyseisen sanan merkityksen, joka on ’tiedonhaluinen’.

Vaikka Lyytikäinen osaa käyttäytyä hyvin sivistyneesti ja on myös etevä kielenkäyttäjä, hän ei onnistunut elokuussa 1983 voittamaan Peräseinäjoen Viitalan kylässä yksin asuneen 81-vuotiaan murreoppaan luottamusta niin paljon, että tämä olisi päästänyt murteentallentajan sisään nauhoitusta tekemään. Maaseudulla liikkuu monenlaisia kulkumiehiä, ja kaikki eivät ole vilpittömin mielin liikkeellä, joten epäluulo ei ole harvinaista. Lyytikäinen kertoo puhelleensa oven läpi rauhallisesti, kuinka tärkeää olisi saada talteen vanhoja asioita, joita kyseisen mummon muistiin on kertynyt. Tämä ei auttanut, vaan mummo torjui suostuttelijan toiveet sanoen: ”mennyet on mennysää, ei niitä trenkää muistella”. Lyytikäinen on jälkeinpäin harmitellut, ettei hänellä ollut tässä vaiheessa nauhuri vielä toiminnassa, mutta onneksi näin tiivis valiomuotoinen murrepuhunnos jäi hänen mieleensä ja on nyt paperille kirjattuna pelastettu jälkipolville tarkkoine tallennustietoineen.

Lyytikäisen tuoreessa kirjassa tärkeimpänä kantavana teemana ovat murteet, kuten kirjan nimikin kertoo, etenkin murteiden äänne- ja taivutusseikat sekä sanasto. Käsiteltävänä on myös kirjakieli etenkin murteisiin kontrastoituna – Lyytikäinen nimittää Agricoolaa suomen ensimmäiseksi murrekirjailijaksi, sillä tämä kirjoitti murretta, aikansa puhuttua suomea. Lyytikäinen paheksuu aiheellisesti sellaista halpaa naljailua, että Agricolan tekstiä luetaan joskus kirjain kirjaimelta, ja esittää vertauksen: ”Se kuulostaa aivan yhtä hassulta kuin se, että nykyenglantia luettaisiin kirjain kirjaimelta.” Suomen kielen tutkijoilta vei satoja vuosia kehittää kirjakieli nykyiselleen niin, että kutakin äännettä merkitään vain yhdellä ja samalla kirjaimella – nerokas periaate, jonka ansiosta suomalaiskoululaisten Pisa-tuloksetkin ovat lukutaidon osalta niin hyviä.

Toeksessa tulee toistuvasti esille omaelämäkerrallinen teema, johon kuuluu jo aivan ensimmäinen, sota-aikana 1942 syntyneen pienen Erkin muistiin merkitty lausuma, jota hän oli parkunut öisin herätessään ja joka kuvaa edustavasti Karhulan murretta: ”apuu apuu, pommii

pommii!” Kouluajoista kertovat esimerkiksi riimiparin *oksa – hoksa* analyysi ja *paatti*-sanaan liittyvät muistot, työelämän vuosista erilaiset murteiden keruuseen liittyvät tapahtumat.

Yksi teema, jota Lyytikäinen käsittelee useissa yhteyksissä, ovat sukupuolisuuteen liittyvät tai niihin assosioituvat kieliseikat. Edellä oli jo puhetta murteellisesta *seksi*-sanasta. Heti seuraavassa luvussa Hävyttömät nimet Lyytikäinen tarkastelee sitä, miten sopimattomina pidettyjä paikannimiä on kartoituksen yhteydessä sievistelty: *Mulkkuluodosta* on tehty *Miestenluoto* ja *Pillumäestä* puolestaan *Pillimäki*. Luvussa *Panokahu* käsiteltävänä on kielenkäyttäjien pyrkimys välttellä *panna*-verbiä jopa sellaisissa vakiintuneissa sanonnoissa kuin *panna parastaan*, *panna merkille*, *panna vastaan*, *panna tuulemaan*, *panna muistiin*, *panna paremmaksi* ja *panna toimeksi*. Lyytikäinen on tehnyt laskelmia siitä, miten usein näissä ja muissa vastaavissa sanonnoissa *panna*-verbi on korvattu verbeillä *laittaa* ja *pistaa*. Kuten jo luvun otsikosta voi arvata, Lyytikäinen ei ole *panna*-verbin karttelun kannalla vaan samalla kannalla kuin Anneli Räikkälä, joka julkaisi *Kielikellossa* kekseliäästi otsikoidun kirjoituksen *Panna* ei ole pannassa (Räikkälä 1992).

Erkki Lyytikäisen tuore kirja tarjoaa lukijalle kosolti värikkäitä sattumuksia ja osuvia oivalluksia. Mukana on myös tarinankertojien juttuja, joista osa saattaa olla keksittyjä tai ainakin sovitettuja. Sivulla 52 Ville kertoo menneensä pula-aikana puolittuun taloon jollekin asialle ja sattuneensa tulemaan juuri kahviaikaan. Pöydän ääressä olisi joku todennut ”Kah, Ville” ja Ville kiiruhti siemaamaan tuona aikana harvinaista, kallista ja himoittua herkkujuomaa. Tämä tarina on niin hyvä, että se saattaa olla kulkutavaraa, sillä olen kuullut 1970-luvulla siitä toisenkin version vuonna 1900 syntyneen helsinkiläismiehen kertomana, ja siinäkin olennainen hauskuus on juuri, kuinka puhutussa kielessä ”kah, Ville” ja *kahville* sekaantuvat.

Kirjassa käsitellään runsaasti murteita ja jonkin verran myös murteiden seurausta. Herääkin kysymys: missä määrin murteet ovat tasoittumassa? Lyytikäinen käsittelee astevaihtelun yhteydessä dentaalispiranttia ja toteaa, että se ”on säilynyt lounaismurteiden pohjoisryhmässä lähes meidän päiviimme saakka”. Saman arvion esitin pitäessäni muutama vuosi sitten Tampereen yliopistossa murrekurssia, mutta silloin ponnahti opiskelijoiden joukosta ärhäkkä nuori nainen julistamaan, että käyttämäni aikamuoto on väärä, sillä hänen kotikulmillaan lounaismurteiden alueella dentaalispiranttia kuulee edelleen.

Lyytikäisen teos ei ole varsinainen tutkimus, mutta liittyy luontevasti kielentutkimuksen nykyiseen tieteenparadigmaan. Fred Karlsson on luonnehtinut *Sananjalan* artikkelissaan kielentutkimuksen nykyistä, 1970-luvun lopulla alkanutta valtavirtaa substanssiparadigmaksi (Karlsson 1980, 45). Lyytikäisen teos edustaa hyvin tätä nykysuuntausta tarjotessaan näkökulmia kielen, etenkin puhutun kielen monipuoliseen variaatioon ja jossain määrin myös muiden kielten vaikutukseen. Murteet tarjoavat hyvän näkökulman tiettyihin kielijärjestelmän erikoisuuksiin ja jännitteisiin, kuten *hoksa*-taivutukseen, joskin substanssiparadigman tärkeistä ulottuvuuksista lapsenkielen tutkimus tarjoaa vielä rikkaamman näkökulman kielen variaatioon ja paljastaa erityisen monipuolisesti kielijärjestelmän jännitteitä ja piileviä muutostendenssejä.

Lyytikäisen hauskan kirjan luettuani jäin aprikoimaan, osuvatko kaikki sen muotoilut puhe- ja kirjakielen suhteista aivan kohdalleen. Lyytikäinen toteaa aivan oikein, että omistusliitteiden käyttö on puheessa vähäistä ja omistusliitteettömyys tiheää myös kirjoitettuun kieleen. On kuitenkin eräitä rakenteita, joissa omistusliitteiden käyttö on vahvoilla. Lyytikäinen pitää näitä rakenteita ”umpikirjakielisinä”; hänen mukaansa ”hän sanoi *tietävänsä*, olin *putoamaisillani* ja eräät muut umpikirjakieliset rakenteet vaativat joka tapauksessa aina omistusliitteen”. Olisi kiinnostavaa selvittää, ovatko nämä rakenteet tosiaan ”umpikirjakielisiä”, vai käytetäänkö

vapaassakin puheessa sellaisia tiiviitä omistusliitteisiä rakenteita kuin *mun tietääkseni, se sano nähneensä, selitti ehdittyään perille ja kaatui juostessaan*.

KLAUS LAALO
klaus.laalo@tuni.fi

Lähteitä

- KARLSSON, FRED 1980: Miten tieto kasvaa kielitieteessä? *Sananjalka* 22, 31–55. <https://doi.org/10.30673/sja.86436>
- LAALO, KLAUS 2011: *Lapsen varhaiskielioppi ja miniparadigmat*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1309. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- RÄIKKÄLÄ, ANNELI 1992: Panna ei ole pannassa. *Kielikello* 2/1992, 26–28.

”Ahaa-elämysten ilotulitusta”

Kääntäjän elämäntyö herättää kieliopin henkiin

KERSTI JUVA: *Löytöretki suomeen*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2019. 413 s.

Kersti Juva on pian 50 vuoden ajan palvellut suomenkielisiä lukijoita taidokkailta käännöksillään englannista. Nyt hän on tehnyt palveluksen kielen- ja kirjallisuudentutkimukselle kokoomalla elämäntyönsä teokseen *Löytöretki suomeen*. Teos pohjautuu 30 teoksen muodostamaan aineistoon, jossa Juvan lopulliset käännökset ovat saaneet rinnalleen englanninkielisen alkutekstin ja useimmiten raakakäännöksen tai useampiakin. Lyhyesti sanottuna teos on äärimmäisen taitavan sanankäyttäjän äidinkielen taidon sapelinterävää analyysia itsekritiikkiä unohtamatta. Itsestään selvää on, että tekijän englannin kielen taito ja kääntäjän ammattitaito ovat huippuluokkaa.

Löytöretki suomeen käsittelee suomen kielioppia: siinä pureudutaan yhdyslauseisiin, sanajärjestykseen, aikamuotoihin ja aspektiin, modaalisuuteen, subjektittomiin rakenteisiin, pronomineihin ja paikan ja suunnan ilmaiseisiin. Juvan työn pohjana toimii *Iso suomen kielioppi* (VISK 2004), mutta analyysi on täysin itsenäistä ja kielen ilmiöitä tuoreella tavalla havainnoivaa. Juva korostaa, ettei teos ole kääntämisen oppikirja, koska ilmeisiä, yksinkertaisia tapauksia ei käsitellä. Tarkastelun kohteeksi on sen sijaan poimittu sellaisia ilmiöitä, joissa on jotakin erityislaatuista käännöstyön näkökulmasta ja englantiin vertaillen. Tällä tavoin valikoidut teemat ovat kuitenkin kieliopin näkökulmasta aivan keskeisiä, mikä osoittaa hienosti, kuinka selviä tylogiset erot suomen ja englannin välillä ovat.

Sittelen tässä kirjoituksessa muutamia kiinnostavia teemoja Juvan kirjasta. En puutu sillä tavoin yksityiskohtiin, että lähtisin vertailemaan Juvan analyysia *Isossa kieliopissa* esitettyyn tai

että nostaisin esiin termejä, joita itse ehkä käyttäisin eri tavoin. Kirjoitukseni tavoitteena on tuoda esiin sitä rikkautta, jonka Juvan ainutlaatuinen aineisto ja oivaltava analyysi tarjoavat: ahaa-elämysten ilotulitusta myös lukijalle.

Kytäjät

Kirjoittamista (tieteellisen tekstin ja muun asiaproosan, äidinkielisille ja ei-äidinkielisille) opettaessani olen usein puhunut kirjoittajan vallasta: konjunktioita käyttämällä kirjoittajalla on täysi valta ilmaista, millainen suhde hänen kuvaamiensa asiaintilojen välillä vallitsee. Onko se rinnastus, syy-seuraus-suhde tai vaikkapa ehto? Tämä on huikea mahdollisuus vaikuttaa luki-jaan, enkä ole tullut ajatelleeksi, että kaikissa kielissä sitä ei hyödynnetäkään yhtäläisesti. Juvan mukaan asiaintilojen välinen suhde jätetään englannissa usein ilmaisutta. Kaikenlaiset suhteet on totta kai mahdollista ilmaista eksplisiittisestikin, mutta Juvan aineisto paljastaa, että englanniksi tätä kirjoittajan valtaa käytetään toisin kuin suomessa. Tässä lukuisista erilaisista tapauksista yksi esimerkki (1, s. 22), jossa englannin paljas *and*-rinnastus saa parikseen päättelyä ilmaisevan *joten*-sanan, kytkijän, kuten Juva osuvasti nimittää tällaisia elementtejä:

- (1) We were the hunters, **and** you should give an account of yourselves to us first.
Me ajoimme takaa teitä, **joten** teidän täytyy tehdä meille selkoa toimistanne ensiksi.¹

(J. R. R. Tolkien: *Kaksi tornia*)

Eroja kytkijöiden käytössä käsitellään osana virkkeiden rakentamista, jota tarkastellaan monesta muustakin näkökulmasta; Juva pitää virkettä kirjoittamisen tärkeimpänä yksikkönä. Opin kirjasta senkin, että kaunokirjallisuuden suomentamisessa on sellainen varsin vahva perinne, että pisteen paikkaa ei tulisi muuttaa. Koska Englanti sietää paljon suomea pidempiä virkkeitä, tämän periaatteen noudattaminen vaatii kääntäjältä toisinaan tarkkoja valintoja siitä, missä järjestyksessä ja millaisin keinoin lähtökielen virkkeen sisältö rakennetaan sujuvaksi suomenkieliseksi ilmaisuksi (ks. myös esimerkki 19). Juva valottaa näitä ratkaisuja havainnollisesti ja tuo samalla esiin muun muassa lauseenvastikkeen ja sivulauseen merkityseron. Lyhyemmät ilmaukset (lauseenvastikkeet) ovat omiaan ilmaisemaan vähemmän painokkaita asioita, joten niitä kannattaa käyttää virkkeen merkityssisällön rytmittämiseen. Seuraava esimerkki havainnollistaa tätä (2, s. 50; keskellä raakakäännös):

- (2) She **reflected that** the banter **was** camouflage
Hän **arveli, että** vitsailu **oli** hämäystä
Emily **arveli** vitsailun **olevan** hämäystä
(Jayne Anne Phillips: *Murhenäytelmä*)

Esimerkissä lauseenvastike vaimentaa vähämerkityksistä *olla*-verbiä ja nostaa esiin pääasiaa *hämäystä*. Vertailu lähtökielen, raakakäännöksen ja lopullisen ilmaisun välillä tuo lauseenvastikkeiden roolin virkkeen merkityksen muotoutumisessa selvästi esiin.

1 Toistan esimerkit sellaisina kuin ne ovat Juvan teoksessa, lihavoitteen ja muine korostuksineen.

Modaalisuus

Helsingin Sanomien kriitikko ilmaisi lievän kärsimyksensä Juvan teoksen modaalisuuden käsittelyn pikkutarkkuuden äärellä (Eloranta 2019). Fennisti sen sijaan nauttii joka käänteestä; Juvan kirjaa voi onneksi lukea ja siitä voi oppia monella tavalla. Juva käsittelee modaalisuutta perinteistä episteeminen, deonttinen, dynaaminen -kolmijakoa hyödyntäen, mutta varsinkin dynaamisen modaalisuuden käsittely on sykähdyttävän yksityiskohtainen. Näiden fyysistä kykyä ja pakkoa ilmaisevien elementtien jaottelu on konkreettisuudessaan todella havainnollinen. Jaottelu ammentaa Aili Flintin (1980) tutkimuksesta, mutta aihepiirin käsittely suomeksi on terve-tullutta. Lisäksi Juvan aineisto tarjoaa jälleen ainutlaatuisia näkymiä ilmiön moninaisuuteen.

Esittelen tässä laajaa modaalisuuden kenttää englannin *can*-verbin Juvan käännöksissä saamien vastineiden kautta. Juva listaa joukon vastineita, joita ”jokapaikan *can*” on hänen käännöksissään saanut: *mahdollisesti, varmaan, kai, saa, on lupa, sopii, osaa, taitaa, pärjää, pystyy, kykenee, jaksaa, ehtii, kerkiää, joutaa, mahtuu, pääsee, kelpaa, riittää, saattaa* ja *maltaa* (s. 163; toki esiin nousee sekin, että myös suomen *voida* on monikäyttöinen). Vastineet asettuvat kaikille modaalisuuden osa-alueille: *mahdollisesti, varmaan* ja *kai* ovat episteemisiä ja *on lupa* ja *sopii* deonttisia. *Osaa*-verbistä alkaen listan jäsenet edustavat dynaamisen modaalisuuden lajeja: ne ottavat kantaa kykyihin ja taitoihin (esim. 3, s. 204), voimiin, aikaan (4, s. 210), tilaan ja paikkaan, muuhun riittävyteen ja rohkeuden asteisiin (5, s. 219). Esimerkin 3 *taittaa* on tyyliltään ehkä hiukan vanhahtava, mutta sen merkityksessä yhdistyy hienovaraisesti sekä kyky (esimerkissä muistaminen) että taito (esimerkissä kertominen).

- (3) and many more things than I **can** tell are remembered in Rivendell.
ja enemmän kuin minkä minä **taidan** kertoa, muistetaan Rivendellissä.
(J. R. R. Tolkien: *Sormuksen ritarit*)
- (4) Leave we poor Le Fever to recover, and get home from Marseilles as he **can**.
Jättäkäämme kurja Le Fever toipumaan ja palaamaan kotiin Marseillesta
kunhan **kerkiää**.
(Laurence Sterne: *Tristram Shandy*)
- (5) You foolish Caddy [-] How **can** you
Hupsu Caddy [-] Kuinka sinä **saatat**?
(Charles Dickens: *Kolea talo*)

Esimerkin 4 *kunhan kerkiää* on vakiintunut kokonaisuus ja ilmaisee muutakin kuin vain ajallista ehtimistä, ehkä kykyä ja viitsimistäkin (vrt. *Kielitoimiston sanakirjan* määritelmä: ’voida tehdä jtk ajan riittävyuden vuoksi, tehdä jtk jssak ajassa, jhk mennessä, ehtiä, ennättää, joutaa, joutua’). Myös *saattaa* taitaa tässä merkityksessä viihtyä kiteymissä, jollainen esimerkki 5:kin on. – Juva muistuttaa moneen otteeseen siitä, kuinka vakiintuneen, idiomaattisen ilmauksen käyttäminen voi auttaa tavoittamaan juuri suomen kielelle ominaisen sävyn. Kuten muutamasta tähän poimitusta esimerkistäkin huomaa, näitä on modaalisuuden ilmaisukeinojenkin joukossa lukuisia. Idiomaattisten ilmauksien käytön systemaattinen tarkastelu olisikin kiinnostava jatko käsillä olevalle tutkimukselle.

Juvan mainitsema lista *can*-verbin vastineista ei ole kattava, vaan lisää tulee esiin modaalisuuden eri lajeja käsiteltäessä. Erinomainen nosto on esimerkiksi aistihavaintoverbien käyttö nollapersoonarakenteissa, joissa verbi kantaa myös mahdollisuuden merkitystä (esim. 6, s. 168).

- (6) You **couldn't** really **hear**. [-] But you **could tell**.
 Sitä **ei** kyllä **kuullut** kunnolla. [-] Mutta **sen näki** kyllä.
 (Jayne Anne Phillips: *Äidin aika*)

Flintin tutkimus nosti suomen modaaliverbistön semanttisen kirjon lingvistien tietoisuuteen, ja Juvan panos levittää tietoa aiheellisesti laajemmallekin lukijakunnalle. Modalisuutta käsittelevässä luvussa tulee selvimmän esiin Juvan sanoma kääntäjille: vaivannäkö kannattaa, ja käännöstenkin on mahdollista viljellä kielen ilmaisukeinojen rikkautta.

Informaattiorakenne ja pronominit

Juvan aineisto havainnollistaa erittäin monipuolisella tavalla sitä, että suomen sanajärjestys palvelee informaattiorakennetta: ennestään tuttu tieto sijoittuu lauseen alkuun ja uusi tieto – se, mikä on fokuksessa eli keskeisen huomion kohteena – lauseen loppuun. Informaattiorakennetta käsitellään sanajärjestystä, eksistentiaalilauseita ja pronomineja tarkasteltaessa, mikä ei tee käsitelystä hajanaista vaan pikemminkin tuo esiin sen, kuinka merkittäväällä tavalla informaattiorakenne on mukana suomen kieliopissa. Tässä yhteydessä raakakäännösten mukanaolo on erityisen valaisevaa. Raakakäännökset ovat yleensä lähempänä lähtökieltä, mutta usein nekin ovat aivan kelpo kieltä. Vertailu viimeistelyyn versioon kuitenkin näyttää, miten arvokasta ilmaisun hiominen suomen omimpien keinojen mukaiseksi on merkitysten välittymiselle. Esimerkiksi seuraavasta näkyy hyvin, miten sanajärjestystä muuttamalla huomion kohteena olevat kengät saavat niille varatun paikan lauseen lopussa (esim. 7, s. 80; raakakäännös aina keskimmäisenä):

- (7) Confusingly, Annabel's **shoes** had **appeared onstage** and Hart was wearing Charles' fedora and scarf.
 Hämmentävästi Annabelin **kengät olivat** nyt **näyttämöllä** ja Hartilla oli Charlesin huopahattu ja huivi.
Näyttämöllä nähtiin nyt Annabelin **kengät** ja Hartilla oli Charlesin huopahattu ja huivi, mikä kaikki hieman hämmensi.
 (Jayne Anne Phillips: *Murhenäytelmä*)

Informaattiorakenne vaikuttaa myös siihen, missä järjestyksessä verbin laajennukset ovat keskenään. Fokus, uutuusarvoinen asia, sijoittuu tutuksi hahmottuvan jälkeen. Lauseen tasolla toteutuva tutun ja uuden tiedon välinen järjestys toteutuu siis myös lauseen sisällä. Seuraavassa esimerkissä raakakäännöksen sanajärjestys edellyttäisi sitä, että aiemmin on ollut puhetta munien määrästä. Näin ei kuitenkaan ole, ja siksi viimeistellyssä käännöksessä on eri sanajärjestys (8, s. 106).

- (8) She paused, poured herself a cup of tea, broke **another egg into the pan**, leant back against a dresser stacked with plates, and said [-]
 Hän pysähtyi/piti tauon, kaatoi itselleen kupin teetä, rikkoi **toisen munan pannuun**, nojasi lautaskaappiin ja sanoi [-]
 Hän oli vaiti, kaatoi itselleen kupin teetä, rikkoi **pannuun toisen munan**, nojasi lautaskaappiin ja sanoi [-]
 (Julian Barnes: *Kuin jokin päättyisi*)

Suomen ulkopaikallissijaista omistusrakennetta on perinteisesti nimitetty habitiiviseksi

eikä possessiiviseksi. Tällä termivalinnalla on ilmaistu sitä, että rakenne kuvaa (myös) tilapäistä hallussa pitämistä. Juvan aineistosta nousee esiin se, että sanajärjestyksellä ja informaatorakenteella on roolinsa myös tilapäisyyden ilmaisemisessa: kun omistetusta on jo ollut puhe, omistajan ilmauksen lauseenloppuinen asema ilmoittaa hallussa olon tilapäiseksi. Tämä näkyy hyvin seuraavassa esimerkissä (9, s. 240):

- (9) and when Mistress Bridget lost the handle of her fan, I took't upon mine honour **thou hadst it not**.
Bridget-rouvalta katosi viuhkankahva, minä vannoin kunniani kautta, ettei sinulla ole sitä.
Ja kun Bridget-rouvalta katosi viuhkankahva, minä vannoin kunniani kautta, **ettei se ole sinulla**.
(William Shakespeare: *Windsorin iloiset rouvat*)

Juvan tarkastelussa pronominiin ja informaatorakenteen suhteesta esiin nousevat seikat voi tiivistää seuraaviin. Pronominit ilmaisevat (suomessa!) itsestään selvästi tuttua tietoa, ja silloin niiden paikka ei voi olla lauseen lopussa (10a, s. 358), ellei pronomini sitten ole nimenomaan lauseen fokuksessa (10b, s. 355). Pronomineilla on (suomessa!) oltava selkeä viittauskohde ja tehtävä. Jos näitä ei ole, on pronomini suomessa tarpeeton (11, s. 357). Lisäksi pronominit viittaavat (suomessa!) varsin tiukasti taaksepäin, eli ennen viittauksen kohteena olevan tarkoitteen esittelyyn pronominia ei voi käyttää (12, s. 271).

- (10a) There are bits of Night Mail in the opera, though no one else will **spot them**.
Oopperassa on paloja Night Mail elokuvasta vaikka kukaan ei kyllä **huomaa niitä**.
Tässä oopperassa on palasia Night Mail elokuvasta vaikka kukaan muu ei **niitä** kyllä **huomaa**.
(Alan Bennett: *Jokapäiväinen taiteemme*)
- (10b) This account then is what he has received from Mr. Darcy. **I am** satisfied.
Tämä selonteko perustuu siihen, mitä hän on kuullut herra Darcylta. Se tieto riittää.
Tämä selonteko perustuu siihen, mitä hän on kuullut herra Darcylta. Se tieto riittää **minulle**.
(Jane Austen: *Ylpeys ja ennakkoluulo*)
- (11) You've got to lower expenses, not raise **them**.
Nyt pitää alentaa kuluja, ei nostaa **niitä**.
Nyt pitää karsia kuluja, ei lisätä.
(Jayne Anne Phillips: *Kiuru ja Termiitti*)
- (12) One night, while having **her hair** undressed, **my Lady** loses herself in deep thought after this reply
Eräänä iltana kun **hänen tukkaansa** kammataan auki, **armollinen rouva** vajoaa syviin mietteisiin tämän vastauksen jälkeen
Eräänä iltana, kun **armollisen rouvan hiuksia** kammataan auki, **hän** vajoaa tämän vastauksen jälkeen syviin mietteisiin
(Charles Dickens: *Kolea talo*)

Edellisten esimerkkien havainnollistamat seikat ovat hyviä ohjenuoria kenelle tahansa kirjoittajalle: ei löysää pronominiin käyttöä, katse informaatorakenteeseen, napakat viittaussuhteet! Ylipäänsä Juvan teoksen pronomineja käsittelevä luku on monipuolinen ja mielenkiintoinen. Pronominit kytkeytyvät niin moneen keskeiseen asiaan kieliopissa ja kommunikaatiossa, että on todella arvokasta nähdä niitä käsiteltävän tällä tavoin. Tärkeä teema on tietysti persoonan ilmaiseminen, missä suomi ja englanti eroavat toisistaan melkoisesti. Esiin tulee muun muassa lukuisia tapauksia, joissa suomi väistää pronominiin käyttöä. On helppo arvata, että esimerkiksi englannin niin sanottua *you*-passiivista tai *they*-pronominiin yleistävää käyttöä ei suomessa vastaa suoraan pronomini (ks. esim. 15 seuraavassa jaksossa), mutta sama tendenssi tulee esiin monessa hienovaraisemmassakin yhteydessä. Tämä on erinomainen esimerkki Juvan tarkkuudesta sävyjen ymmärtäjänä.

Eksistentiaalilause

Lopuksi fennistisen lauseopin tutkimuksen lempilapsi, eksistentiaalilause (e-lause). Kuten edellä totesin, Juvan kirja näyttää hienosti, kuinka selviä typologisia eroja suomen ja englannin välillä on. Kielitypologinen tarkastelu on merkityslähtöistä eli lähtee liikkeelle siitä, että kaikilla kielillä puhutaan pääpiirteissään samankaltaisesta todellisuudesta. Kaikkien kielten puhujat ovat ihmisiä sosiaalisissa verkostoissaan, ihmisen elämää rytmittävät vuorokauden- ja vuodenaajat vaihtelevat kaikissa ympäristöissä, kaikki eliöt syntyvät, elävät ja kuolevat, kaikki ihmiset tekevät ja havainnoivat tekoja. Kielillä ilmaistavien merkitysten kenttä on siis pääpiirteissään yhteinen. Tavat ilmaista näitä merkityksiä ja ilmaisemisen pakollisuus sen sijaan vaihtelevat valtavasti. *Toimija piilosilla* -luvussa Juva näyttää, miten eri tavoin suomeksi ja englanniksi ilmaistaan toimijaa. Yksinkertaistetusti sanottuna englanniksi kaikenlaisten toimijoiden ilmaiseminen subjektina on pakollista – englannissa teon suorittajan ilmaiseminen on valikoitunut kieliopissa välttämättä ilmaistavaksi merkityskategoriaksi. Suomessa taas ei ole niin tärkeää hahmottaa tilanteita niin, että niissä on subjektina ilmaistava toimija. Äärimmillään subjektin pakollisuus toteutuu englannin muodollisessa subjektissa, ja usein eksistentiaalilauseetta kuvataankin *there is* -rakenteen vastineena (esim. 13, s. 234).

- (13) There is silence **in the car**.
Autossa vallitsee hiljaisuus.
 (Jayne Anne Phillips: *Äidin aika*)

Juvan esityksestä käy heti selväksi, ettei e-lauseen käyttö rajaudu vain näihin tapauksiin. E-lauseen suhdetta englanninkielisiin vastineisiin luonnehtii ennemmin se, että englanti on kiinni liki pakollisessa subjektissaan, mutta suomenkielinen ilmaus sisältääkin paikan ilmauksen, e-lauseen alkuun sijoittuvan paikallissijaisen elementin. Suomen subjekti vaatii paljon englantia selvempää toiminnallisuutta, minkä Juva ilmaisee näin: ”Kun lausetta tarkastellaan merkityksen kannalta ja havaitaan, että tekijä ei ole oleellinen, vaan kyse on pikemminkin tapahtumasta tai asiaintilasta kuin aktiivisesta teosta, alkutekstin tekijä ei suomessa asetukaan subjektiksi vaan ilmaistaan toisin” (s. 233). Esimerkissä 14 (s. 235) on subjektina epätoiminnallinen olio, Lonto, joka asettuu suomessa vaivattomasti e-lauseen alku-NP:ksi. Esimerkki 15 (s. 295) puolestaan havainnollistaa tilannetta, jossa e-lauseen alku-NP vastaa englannin epämääräistä joukkoa

ilmaisevaa *they*-pronominia, joka ei ihmisviitteisyydestään huolimatta ole selvästi toiminnallinen. Ilmeinen e-lauseen käytötapa on myös omistusrakenne, jonka vastine englannissa on transitiivinen lause (esim. 16, s. 235).

- (14) **London** is too full of fogs—and serious people
Lontoossa on liikaa sumua – ja turhan vakavia ihmisiä
(Oscar Wilde: *Lady Windemeren viuhka*)
- (15) But since Sharkey came **they don't grind** no more corn at all.
Mutta sen jälkeen kun Sarkku tuli **siellä ei ole jauhettu** enää ollenkaan viljaa.
(J. R. R. Tolkien: *Kuninkaan paluu*)
- (16) **I** have an idea I should like to put to you.
Minulla on sinulle ehdotus.
(A. S. Byatt: *Lasten kirja*)

Suomessa toimijan ilmaisemista tärkeämpää on usein myös informaatorakenne, mikä ei edellä käsitellyn valossa ole yllättävää. E-lauseen avulla uusi asia saadaan sijoitettua omalle paikalleen lauseen loppuun. Esimerkit 17 (s. 81) ja 18 (s. 377) havainnollistavat tätä. E-lausetta voi hyödyntää myös pitkien virkkeiden kääntämisen apuna. Esimerkissä 19 (s. 67) sen avulla on rakennettu sujuva virke ilman keskelle upotettua lausetta: upotusta ympäröivä sisältö yhdistyy e-lauseessa *Kadulla kulki – – naisia*.

- (17) ”Ai! ai!” wailed Legolas. ”A Balrog! **A Balrog is come!**”
”Oi oi!” vaikersi Legolas. ”Balrog! **Täällä on balrog!**”
(J. R. R. Tolkien: *Kaksi tornia*)
- (18) A boy came round.
Täällä kävi yksi poika.
(Alan Bennett: *Jokapäiväinen taiteemme*)
- (19) Mature women in fashionable clothing, **their reserved seats secure**, came and went
Muodikkaasti pukeutuneita kypsiä naisia, **joilla oli varmat varatut paikat**, kulki ees ja taas
Kadulla kulki muodikkaasti pukeutuneita kypsiä naisia, **joilla oli varmat varatut paikat**
(Jayne Anne Phillips: *Murhenäytelmä*)

”Tämä maanmainio lausetyyppi” (s. 67) on esillä monessa yhteydessä, kuten edelle poimitujen esimerkkien sivunumeroistakin voi havaita. E-lause ei ole esiintyvyydeltään ns. monikäyttöisten lausetyyppien veroinen, mutta sillä on kielessä lukuisia tärkeitä tehtäviä, joita Juva tuo esiin tarkkanäköisesti havainnoiden.

Loppusana

Tähän kirjoitukseen nostetut asiat ovat vain hipaisu Juvan kirjan rikkaudesta. En ole kirjoittanut mitään esimerkiksi aspektin käsittelystä tai eri tavoista, joilla käännöstekstissä tavoitellaan sopivasti puhekielistä vaikutelmaa. Teos herättää myös sekä kontrastiivisia että suomen rakennetta koskevia tutkimuskysymyksiä. Kielitieteellisen inspiraation lisäksi teoksesta saa kimmokkeita kaunokirjallisuuden lukemiseen. Itse tartuin Laurence Sternin mammuttimaiseen teokseen *Tristram Shandy, elämä ja mielipiteet*, jonka Juva nimeää rakkaimmaksi käännöksekseen. Olen myös monta kertaa palannut mielessäni siihen loppukesän päivään vuonna 1981, kun kotimatalla mökiltä luin *Tarun Sormusten herrasta* loppuun ensimmäisen kerran. Siitä alkoi aivan uusi maailma.

Monessa yhteydessä Juva kiittää *Ison suomen kieliopin* analyysia ja sen tarjoamia välineitä oman aineistonsa jäsentämiseen. Hän korostaa käännösratkaisujensa intuitiivisuutta ja sitä, että niille on nyt ISK:n avustamana löytynyt selityksiä. Tämä on kuitenkin perin vaatimatonta, sillä käsillä oleva teos ei olisi mahdollinen ilman veitsenterävää ja kylmäpäistä merkitysten tajua. Teoksen esimerkistö on ainutlaatuinen. Raakakäännökset ovat aarteita näyttäessään aihion, josta lopullinen ilmaus on sorvautunut esiin. Juuri tämä tarkastelutapa tekee kuvauksesta dynaamisen, herättää kieliopin henkiin.

KRISTA OJUTKANGAS

krioju@utu.fi

Suomen kieli ja suomalais-ugrilainen kielentutkimus
20014 Turun yliopisto

Lähteet

- ELORANTA, VILLE 2019: Loistokas suomentaja esittelee työkalupakkinsa sisällön. *Helsingin Sanomat* 15.9.2019.
- FLINT, AILI 1980: *Semantic structure in the Finnish lexicon: Verbs of possibility and sufficiency*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Kielitoimiston sanakirja* 2018. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus. URN:NBN:fi:kotus-201433. Verkkojulkaisu HTML. Päivitettävä julkaisu. Päivitetty 6.6.2018 [viitattu 13.2.2020].
- VISK, ISK = AULI HAKULINEN – MARIA VILKUNA – RIITTA KORHONEN – VESA KOIVISTO – TARJA RIITTA HEINONEN – IRJA ALHO 2004: *Iso suomen kielioppi*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. Verkkoversio. Saatavilla <http://scripta.kotus.fi/visk> URN:ISBN:978-952-5446-35-7 [viitattu 13.2.2020].

Uusi monografia metsäsuomalaisista

EERO SAPPINEN: *Värmlannin metsäsuomalaiset. Asutushistoriasta, agraarista kulttuurista ja muutoksesta*. Tutkimus 4. Siirtolaisuusinstituutti, Turku 2019. 354 sivua.

Siirtolaisina toiseen maahan muuttaneiden ihmisten ja ryhmien tutkimus on kulttuurin, kielen ja myös historian tutkimuksessa kiintoisa osa-alue. Kulttuurintutkimuksessa se tarjoaa mahdollisuuden tutkia lähtömaan kulttuuripiirteiden säilymistä, häviämistä ja sekoittumista omaksutuihin tulomaan kulttuuripiirteisiin sekä näihin vaikuttaneisiin mekanismeihin. Se antaa myös vastauksia, esimerkiksi ajoituksia, lähtömaan kulttuurin ja sen muuttumisen kysymyksiin.

1500-luvun lopulle ja 1600-luvulle ajoittunut suomalaisten, erityisesti savolaisten, siirtolaisuus Ruotsiin ja Norjaan sai aikaan laajoille alueille levinneen suomalaisasutuksen. Näistä siirtolaisista on alettu käyttää nimitystä *metsäsuomalaiset* (ruotsiksi *skogsfinnar*, norjaksi *skogfinner*), heidän asuttamiaan alueita on sanottu *suomalaismetsiksi* (*finnskogar*, *finnskoger*), myös termit *finnmark* ja *finnbygd* ovat olleet käytössä. Tieteellisessä kirjallisuudessa on käytetty yleisesti nimitystä *Keski-Skandinavian suomalaiset*.

Suomessa ei pitkään oltu yleisesti tietoisia tällaisen suomalaisasutuksen olemassaolosta. Todennäköisesti ensimmäinen akateemiselta pohjalta metsäsuomalaiset noteerannut henkilö oli H. G. Porthan (1739–1804), mutta varsinaisesti heidät nosti lähtömaassaan näkyvästi esille C. A. Gottlund (1796–1875). Porthan ei ollut käynyt paikalla tutustumassa tilanteeseen, mutta Gottlund lähti Taalainmaalle ja Värmlantiin ja julkaisi myöhemmin matkapäiväkirjansa, joista tuli metsäsuomalaistutkimuksen tärkeä lähde. Havaittuaan metsäsuomalaisten oloissa puutteita Gottlund omaksui roolin heidän puolustajanaan ja esitaistelijanaan, pyrki parantamaan heidän olojaan ja yhteiskunnallista asemaansa sekä levittämään tietoa heistä lähtömaassaan. Hänen ansionsa ovat niin suuret, että häntä pidetään huomattavana merkkihenkilönä metsäsuomalaisten jälkeläisten keskuudessa Ruotsissa ja Norjassa.

Suomessa itsenäistymisen jälkeen vallinnut vahva kansallistunne sai ns. kansalliset tieteet kukoistamaan. Kielen, kansankulttuurin ja -runouden tutkijat keräsivät aineistoja ja kirjoittivat tutkimuksia suomalaisten omaleimaisesta kansallisesta kulttuurista. Erityisesti 1920- ja 1930-luvulla tutkimus kiinnostui myös ulkomailla olevista suomalaisyhteisöistä, ja metsäsuomalaistenkin pariin tehtiin lukuisia aineistonkeruumatkoja. Toisen maailmansodan jälkeen metsäsuomalaisiin kohdistuva tieteellinen aktiivisuus on Suomessa ollut huomattavasti vähäisempää. Sen sijaan Ruotsissa ja Norjassa heihin kohdistuva tutkimus on viime vuosikymmeniä vilkastunut.

Dosentti Eero Sappinen on tarttunut aiheeseen ja laatinut laajuudeltaan kunnioitettavan yleisesityksen, joka alaotsikkonsa mukaisesti painottuu erityisesti asutushistoriaan, agraarikulttuuriin ja muutokseen. Turun yliopiston kansatieteen professorina 1962–1986 toiminut virolaissyntyinen Ilmar Talve keräsi Ruotsin-vuosinaan 1945–1959 laajan metsäsuomalaisaineiston sekä kenttätöissä suomalaismetsissä että lukuisissa arkistoissa, erityisesti Ruotsissa mutta myös Norjassa ja Suomessa. Aineistonkeruun lisäksi Talve luetteloi monen ruotsalaisen koti-seutumuseon metsäsuomalaiskokoelmat sekä laati Värmlannin museon metsäsuomalaisnäytelyn, ja perehtyi sitäkin kautta heidän aineelliseen kulttuuriinsa. (Talve 1998, 264, 271–281.)

Myöhemminä vuosinaan Talve ei muiden töidensä ohella ehtinyt käyttää aineistoaan kuin pieneltä osin, erityisesti Kalevalaseuran vuosikirjaan 62 (1982), *Ulkosuomalaisia*, kirjoittamassaan artikkelissa Metsäsuomalaiset ja Suomen kansankulttuuri. Artikkelin on ilmestynyt myös ruotsiksi vuonna 1986 Sulo Huovisen toimittamassa kirjassa *Värmlandsfönnar*. Ruotsissa asuessaan Talve julkaisi aineistostaan kaksi artikkelia, 1953 ja 1955 (elinkeinoista ja rakennuksista). Aineistoa säilytetään Turun yliopiston kansatieteen oppiaineessa, ja Talve itse toivoi Sappisen ot-tavan aineiston käsiteltäväkseen.

Sappinen ei eksplisiittisesti määrittele kirjalleen kohderyhmää eikä tavoitteita, toteaa vain saatesanoissa saaneensa aineiston käyttöönsä ja kiinnostuneensa siitä ehkä savolaisten sukujuu-riensa vaikutuksesta. Rivien välistä luen motiiviksi – itsekin aikoinani professori Ilmar Talven johtamalla laitoksella työskennelleenä – Talvelta omaksutun suhtautumistavan, itsestään selvän tarpeen koota mahdollisimman paljon ja hyvää aineistoa sekä laatia sen pohjalta julkaisuja tie-toa tarvitsevien tutkijoiden ja asianharrastajien käyttöön. Siihen, mitä aukkoa tämä kirja täyttää ja kenelle siitä voisi olla hyötyä, Sappinen ei ota kantaa.

Kirjan primaarin lähdeaineiston ytimen muodostavat siis Talven kenttämatkojen aineisto (muistiinpanoja, piirroksia, kuvia) sekä hänen eri arkistoista kokoamansa tiedot metsäsuomalai-sista. Arkistoaineistoihin viitataan arkistojen omilla lyhenteillä, muistiinpanoihin lyhenteellä IT. Viitteistä päätellen arkistotiedot muodostavat aineiston sen osan, jota tekijä on käyttänyt eniten, viittauksia muistiinpanoihin on huomattavasti vähemmän. Talven aineiston ohella on käytetty suomalaisten tutkijoiden 1930-luvulla keräämiä aineistoja sekä tietysti runsaasti kirjallisuutta.

Johdannon alkuriveillä Sappinen määrittelee tutkimuskohteensa: ”Termillä metsäsuomalainen tarkoitetaan ihmisiä, jotka muuttivat lähinnä Savosta Keski-Skandinavian metsiin 1500-luvun lopulla ja 1600-luvun alkupuolella.” Tässä kohden tekijälle (tai toimittajalle) on sat-tunut pieni mutta kiusallinen virhe, joka saattaa olla tekstinkäsittelyn etsi-korjaa-toiminnon tuottama: metsäsuomalaista tarkoittava ruotsinkielinen sana *skogsfinne* kirjoitetaan kautta koko kirjan väärin: *skogfinne*. Sekaannuksen lähtökohta on varmaan norjankielinen, genetiiviton, ni-mitys *skogfinne*. Ruotsinkielisessä sanassa tuo genetiivin *s* kuitenkin on, ja luultavasti se esiintyy kirjassa useammin kuin norjankielinen muoto. Virhe on erityisesti lähdeluettelossa häiritsevän silmiinpistävä.

Metsäsuomalaisten asuma-alueet kerrotaan heti johdannon alussa ja asutushistoriallisessa katsauksessa kysymykseen syvennyttään perusteellisesti, niin että lukijalle selviää, missä kaik-kiällä heitä on asunut. Kun luku 2 alkaa: ”Metsäsuomalaisten kulttuuria ja sen muuttumista kuvattaessa on välttämätöntä perehtyä sekä Värmlannin ruotsalaisen kantaväestön että sinne pääosin Savosta muuttaneiden kulttuuriin ja historialliseen taustaan”, lukija miettii, käsitteleekö kirja todella vain Värmlannin metsäsuomalaisia. Ja tekstiä lukiessaan huomaa, että ei onneksi aivan yksinomaan. Ilmar Talven aineisto tosin on valtaosiltaan Värmlannista, mikä tietysti nä-kyy kirjassa, mutta laajojen lähdemateriaalien käytön erinomaisesti hallitseva Sappinen pitää monissa kohdin silmällä suomalaisalueita laajemminkin. Värmlanti on tietysti tärkeä metsä-suomalaisalue, ja Suomessa vakiintuikin tavaksi puhua Värmlannin suomalaisista synonyymi-na kaikille metsäsuomalaisille. Koska heitä kuitenkin asui useissa muissakin Ruotsin maakun-nissa ja myös Norjassa, akateemisessa kielenkäytössä on myöhemmin pyritty välttämään sitä. Edellä mainitsemani ilmainen Keski-Skandinavian suomalaiset onkin mielestäni hyvä nimi, sa-moin kuin metsäsuomalaiset joko ilman aluemäärittelyä tai sekä Ruotsin että Norjan mainiten. Tällaisen yleisesityksen otsikossa nimi *Värmlanti* on mielestäni ongelmallinen siksi, että se vah-vistaa vanhaa väärää luuloa metsäsuomalaisista vain värmlantilaisena ryhmänä. Kun tekstissä

melko selvästi käy ilmi, milloin siinä puhutaan Värmlannista, milloin suomalaismetsistä laajempänä kokonaisuutena, riittäisi Värmlannin maininta alaotsikkotasolla oikein hyvin. Mielestäni tämän kirjan nimi voisi olla yksinkertaisesti ”Metsäsuomalaiset”.

Kirjoittaja esittelee johdannossa metsäsuomalaisiin kohdistunutta tutkimusta ja muuta kirjoittelua ”valikoiden”, kuten hän itse ilmoittaa, alkuaikojen osalta varsin ansiokkaasti, mutta myöhempi tutkimus jää puutteellisesti käsitellyksi. Hän kirjoittaa, että ”Ruotsissa on tehty vain viisi väitöskirjaa” ja laskee niiden joukkoon myös Tuula Eskelandin Oslon yliopistossa tarkastetun norjankielisen, norjalaista paikannimistöä käsittelevän väitöskirjan. Tämänäyttypiset virheet, vaikka ovatkin pieniä, ovat mentaalisesti varsin ikäviä, koska Norja on monessa mielessä omaleimaista aluetta metsäsuomalaiskulttuurissa, ja siellä halutaan myös sellaisena tulla ulkopuolelta havaituksi. Kielentutkimusta ei katsauksessa oikeastaan noteerata lainkaan, ei liioin folkloristiikan ja uskontotieteen tutkimusta, vaikka ne ovat olleet alusta lähtien tieteellisen metsäsuomalaistutkimuksen keskeisiä osa-alueita, ja ovat edelleen. Myös tärkeä sukujen selvittäminen jää vähille maininnoille. Kirjan keskeinen aihepiiri on toki asutushistoria sekä agraarikulttuuri, mutta ne olisivat kyllä saaneet lisävalaisua edellä mainittujen aihepiirien tuloksista. Ruotsalaisista ja Ruotsissa vaikuttavista tutkijoista jäävät maininnatta muun muassa Jan-Erik Björk, Riitta Taipale, Torbjörn Söder ja Marja-Liisa Keinänen, norjalaisista esimerkiksi Jan Myrvold, Stein R. Mathiesen ja Torunn Sellberg. Eikä heihin sitten viitatakaan. Viime vuosikymmeninä Suomessa metsäsuomalaisiin perehtyneistä harvoista tutkijoista mainitaan vain Kari Tarkiainen ja Eija Lähteenmäki, mainitsematta jäävät ainakin Veikko Anttonen, Juha Pentikäinen, Risto Pulkkinen ja Paula Andersson.

Olisin kaivannut tähän yhteyteen tarkempaa katsausta siitä, ketkä suomalaiset tekivät ennen toista maailmansotaa tutkimus- ja keruumatkoja suomalaismetsiin ja milloin ja mihin aihepiireihin heidän keruunsa kohdistui. Sappinen mainitsee katsauksessaan Sanakirjasäätiön kokoelmat ja niiden kerääjät Astrid Reponen, Maija Juvaksen, Helmi Helmisen, Tahvo Liljebadin sekä Martti ja Lyyli Rapolan (joka viimeksi mainittu muuten teki osan keruutoiminnastaan sukunimellä Kokkonen). Mainitsematta sen sijaan jää, että kansatieteilijöistä kenttätöitä suomalaismetsissä tekivät myös Albert Hämäläinen ja Kustaa Vilkkuna. Hämäläinen tutki aineellista kulttuuria, erityisesti rakennuksia, ja julkaisi niistä myöhemmin sekä ruotsiksi että suomeksi. Sappinen mainitsee Hämäläisen tutkimuksen perusteokseksi, mutta ei kiinnitä huomiota siihen, että se pohjautuu pitkälti tämän itse keräämään aineistoon. Myös Vilkkunan matkojen tuloksia löytyy kirjassa käytetyistä lähteistä.

Sanakirjasäätiön stipendiaatit Reponen, Juvas ja Helminen liikkuvat suomalaismetsissä ryhmänä kolmena kesänä 1931–33 ja keräsivät mittavan sanastokokoelman. Sappinen käyttää ilahduttavan paljon heidän aineistoaan ja ilmoittaa lähdeluettelossa sen sijoituspaikaksi Sanakirjasäätiön (SS) kokoelmat. Koska Sanakirjasäätiötä ei ole ollut olemassa vuoden 1976 jälkeen, olisi ollut informatiivista mainita, että sen kokoelmat kuuluvat nykyään Kotimaisten kielten keskuksen (Kotus) kokoelmiin. Reponen keräsi keskimmäisenä kenttätökesänä 1932 sanastotyönsä ohessa myös 130 esineen kokoelman Kansallismuseolle. Olen olettanut, että aloite esinekeruuseen on tullut Albert Hämäläiseltä, joka oli kolmikön mukana kesän 1931 retkellä. Hän valokuvasi tuolloin myös huomattavan määrän esineitä, ja juuri sitä esineistöä sisältyy Reponen Kansallismuseolle luovuttamaan kokoelmaan. Hän oli toiminut Seurasaaren ulkomuseon johtajana ja hänet oli juuri tuolloin nimitetty Helsingin yliopiston kansatieteen professoriksi. Hänen voi uskoa pitäneen tärkeänä, että Kansallismuseoonkin saadaan esineistöä suomalaismetsistä. (Metsänkylä 2015.) Useimmat mainituista tutkijoista ottivat keruutyönsä ohessa runsaasti

valokuvia, joita nykyään säilytetään Museoviraston kuvakokoelmissa. Vaikka Sanakirjasäätiön tutkijoiden tehtäviin kuului ensisijaisesti sanaston keruu, he kuvasivat myös kulttuurimaisemaa, rakennuksia, esineitä ja ihmisiä. Suomalaismetsissä aineistoa koonneista suomalaisista kielitieteilijöistä Sappinen mainitsee Lauri Kettusen mutta ei Pertti ja Helmi Virtarantaa.

Kirjan ilmeinen vahvuus on juuri asutushistorian ja nimenomaan aineellisen agraarikulttuurin vankka esittely. Lähteitä on käytetty tehokkaasti ja niiden anti on tiivistetty selkeäksi ja helppolukuiseksi esitykseksi. Kirjan lukijalle avautuu tuhti tietopaketti – sen luenut tietää paljon metsäsuomalaisista sekä heidän alkuperästään, siirtymisestään ja elämästään Ruotsissa ja Norjassa.

Kaskiviljelyn osuus suomalaisten muuttoliikkeelle osoitetaan yleisesti uskottua vähäisemmäksi. Keskusjohdon vaikutuskaan ei Sappisen mukaan ollut niin suuri kuin usein on annettu ymmärtää, tai ainakaan siitä ei ole erityisen tarkkoja tietoja.

Suomalaisasutuksen leviäminen Ruotsin eri osiin ja Norjaan on käsitelty kirjassa seikkaperäisesti. Tässä kohden ei todellakaan rajoituta vain Värmlantiin. Sappisella on myös historioitsijan koulutus, mikä näkyy erityisesti asutushistoriaa koskevassa luvussa. Vankka katsaus alkaa Savon esihistoriallisesta ja keskiaikaisesta asutuksesta, jonka tekijä rakentaa lähinnä Pirkko-Liisa Lehtosalo-Hilanderin ja Kauko Pirisen kirjoittaman Savon historian I osan (1988) pohjalta. Arkeologi olisi käyttänyt luultavasti myös eräitä uudempia artikkeleina julkaistuja paleoekologian ja arkeologian alaan kuuluvia tutkimuksia (mm. Grönlund, Simola, Taavitsainen, Orrman), jotka olisivat saattaneet antaa lisävalaisua sekä asutuksen että kaskikulttuurin osalta, mutta suuri kuva hahmottuu kyllä selkeästi.

Kaskiviljelyn ja peltoviljelyn esittelyjen välissä käydään läpi muut tärkeät elinkeinot, karjanhoito, metsästys ja kalastus, rakennuskulttuuriin kiinnitetään paljon huomiota asuinhuoneiden sisustusta myöten, ja myös ruokatalous saa varsin seikkaperäisen esittelyn. Jos jonkin kiinnostavan esimerkin poimisi, se voisi olla rakennuskulttuuriluvussa: parituvan tullessa asuinrakennusmuotona käyttöön Ruotsissa metsäsuomalaiset säilyttivät oman perinteisen savutupansa sen toisena huoneena. Siten heidän paritupansa poikkesivat ruotsalaisten parituvista. Samoin tehtiin yleisesti myös Suomessa. Näiden aineellisen kulttuurin aihepiirien jälkeen esitetään lyhyt katsaus taikuuteen ja uskomuksiin sekä verrataan niitä ruotsalaisten vastaaviin tapoihin.

Kirjassa näkyy kautta linjan tekijän äärimmäisen vankka suomalaisen ja erityisesti savolaisen kansankulttuurin tuntemus. Sen avulla hän piirtää selkeän kuvan myös metsäsuomalaiskulttuurin suomalaisista lähtökohdista: mitä on tuotu lähtömaasta mukana ja miten ruotsalaisia vaikutteita on vähitellen omaksuttu. Metsäsuomalaisten melko paljon tutkitusta kielestä toivoisi omaa katsausta tällaiseen teokseen, mutta Sappinen on rajannut sen esityksensä ulkopuolelle. Suomalaiset sukunimet saavat asutushistoriallisessa luvussa oman lyhyen katsauksensa; sen sijaan paikannimiin viitataan vain lyhyesti muissa yhteyksissä, esim. sanojen *kaski*, *aho* ja *raivio* esiintymiseen paikannimien osana. Nimistö on kuitenkin niin herkullinen osa-alue, että siitä näkisi mielellään enemmän myös tällaisessa metsäsuomalaisten yleiskatsauksessa.

Sappinen pureutuu syvälle metsäsuomalaisten asemaan ruotsalaisessa yhteiskunnassa, heidän kohtaamiinsa ennakkoluuloihin ja huonoon kohteluun, pitkään jatkuneeseen yleiseen vähättelyyn ja kielteiseen suhtautumiseen sekä vähittäiseen kielelliseen ja kulttuuriseen assimiloitumiseen.

Ydinalueillaan asutushistoriassa ja aineellisessa kulttuurissa Sappinen on vahva, perusteellinen ja systemaattinen tutkija, jonka tekstiä on ilo lukea. Hänellä on huomattavan laaja lukeisuus, hän on syvällä aiheessa ja lähteissään ja tuottaa niistä selkeää ja asiapitoista tekstiä.

Tyyli on silti monin paikoin myös elävää: lukijalle annetaan arkitodellisuuden makuinen kuva elämästä suomalaismetsissä. On miellyttävää lukea ”perinteistä” kansatieteellistä tekstiä, jossa ei konstailla teorioilla eikä erikoisilla kysymyksenasetteluilla. Faktat levitetään lukijan silmien eteen, ja hän voi ottaa siitä vastaan sen, mikä kiinnostaa. Olen varma, että jokainen metsäsuomalaisista kiinnostunut löytää tästä kirjasta vastauksia itseään askarruttaneisiin kysymyksiin. Selkeä sisällysluettelo auttaa käyttämään kirjaa käsikirjana ja etsimään tietoa.

Kirjan kuvitus on varsin vähäistä. Siinä mielessä se on selvästi ”vanhaa koulua”. Kun Museoviraston kuvakokoelmissa on vuosisadan alkupuoliskon kenttätutkijoiden laaja valokuva-aineisto suomalaismetsistä, sitä käyttämällä olisi voinut illustroida käsiteltäviä aineellisen kulttuurin alueita hyvinkin monipuolisesti. Muutaman levinneisyyskartan oheen olisin kaivannut karttaa Skandinavian metsäsuomalaisasutuksesta. Sellaisen ovat esim. FINNSAM-järjestö ja Finnskogsmuseet laatineet vuonna 2014. Siitä käy yhdellä silmäyksellä ilmi, missä Ruotsin ja Norjan osissa suomalaisasutus sijaitsi.

Eero Sappinen on tutkijana yksinäinen puurtaja, ei tiimityöntekijä eikä tutkimustensa ongelmia kollegojensa kanssa pohtiva sosiaalinen tutkija. Hän ei ole työskentelynsä aikana pitänyt yhteyttä alan muihin tutkijoihin tai metsäsuomalaispiireihin yleensä, ei ole osallistunut heidän seminaareihinsa ja muihin tapaamisiinsa. Itse kullakin on tietysti oma työskentelytapansa, se on ymmärrettävää ja hyväksyttävää. Mutta kirjasta näkyy, että kirjoittaja ei ole selvillä siitä, mistä skandinaavisten metsäsuomalaisutkijoiden piireissä puhutaan, mitkä asiat ovat pinnalla. Esimerkiksi edellä mainittu *Värmlanti*-sanon korostaminen kirjan nimeä myöten kertoo tästä.

Yleistynyt sukututkimusharrastus Ruotsissa ja Norjassa on johtanut siihen, että lukematomat ihmiset ovat löytäneet itselleen metsäsuomalaisia juuria. Metsäsuomalaisjärjestöjä ja -yhdistyksiä on perustettu, aiheeseen erikoistuneita museoita on kummassakin maassa. Ammattitutkijoiden ohella lukuisat harrastajat tutkivat metsäsuomalaisten menneisyyttä, usein paikallistasolla.

Eero Sappinen ansaitsee kiitoksen tekemästään suuresta työstä. Hän on saanut työnsä rahoitusta kuudelta eri säätiöltä tai rahastolta, mikä on arvokas asia, samoin kuin se, että Siirtolaisuusinstituutti on ottanut kirjan julkaisusarjaansa. On hienoa, että tällainen teos on suomeksi olemassa. Kirjasta saa niin paljon tietoa metsäsuomalaisista yleensä, heidän taustastaan, saapumisestaan Ruotsiin ja levittäytymisestään eri alueille sekä myöhemmistä vaiheistaan, että se todella toimii yleisteoksena metsäsuomalaisten elämästä ja kulttuurista. Toivon sen löytävän tiensä sekä akateemisten tutkijoiden että metsäsuomalaisista kiinnostuneiden kansalaisten luettavaksi. Kun itse tein 2012–14 Kansallismuseoon näyttelyä metsäsuomalaisista, Sappisen työ aiheen parissa oli tiedossa ja kirjaa odotettiin. Emme saaneet sitä siihen tarpeeseen, mutta nyt se on olemassa. Metsäsuomalaiskirjallisuus on saanut tärkeän lisän.

Käsitykseni mukaan suurin ja kiinnostunein lukijakunta tälle kirjalle löytyisi kuitenkin Ruotsista ja Norjasta, missä kiinnostus metsäsuomalaisia kohtaan on huomattavasti suurempaa kuin meillä. Lähtömaassa he ovat kaukaista menneisyyttä, tulomaissaan sen sijaan nykyhetkessä vaalittua omaa historiaa, lukuisten esi-isänsä historiasta kiinnostuneiden metsäsuomalaisten jälkeläisten keskuudessa. Suurin osa siitä lukijakunnasta ei osaa suomea, eivät myöskään kaikki akateemiset tutkijat. Heitä tämä kirja ei toistaiseksi tavoita. Siksi sen kääntäminen ruotsiksi, mielellään havaitut pienet virheet korjaten, olisi kiireellinen ja tärkeä tehtävä.

ANTTI METSÄNKYLÄ

antmetza@outlook.com

Lähteet

METSÄNKYLÄ, ANTTI (toim.) 2015: *Finnskogar – Metsäsuomalaiset*. Suomen kansallismuseon näyttely- ja kokoelmajulkaisuja 5. Suomen kansallismuseo, Helsinki.

TALVE, ILMAR 1998: *Kutsumatu küälaline, Autobiograafia II*. Ilmamaa, Tartto.

Talttuvatko klassikot?

MARIA LAAKSO: *Taltuta klassikko!* Kuvittanut JOHANNA ROJOLA. Tammi, Helsinki 2019. 215 sivua.

Maria Laakson *Taltuta klassikko!* tarttuu ajankohtaiseen aiheeseen: miten innostaa nuoret klassikoiden ääreen? Nuorten lukuinnon lasku on puhuttanut viime vuosina laajemminkin kuin klassikoiden osalta. Huoleen ovat vastanneet esimerkiksi Lukuliike (Opetus- ja kulttuuriministeriö), Lukuklaani (Suomen Kulttuurirahasto) sekä Lukukeskuksen erilaiset lukutaitokampanjat, jotka innostavat lapsia ja nuoria lukemaan. Pitkän linjan lukemisen tutkijan Ilkka Mäkisen mukaan sisäistä motivaatiota painottava *lukuhaludiskurssi* onkin nostettu kasvatustalouden keskiöön 1900-luvun hiljaiselon jälkeen. Lukemisen halu pitäisi herättää – ja sitä myötä kehittää muun muassa keskittymiskykyä sekä kielen ja historian tajuua.

Historia aaltoliikkeinen on aikamoinen vekkuli. Siinä missä muutama vuosisata sitten liiallista lukemista kammottiin sairauden kaltaisena tilana, nyt huolta aiheuttaa liian vähäinen lukeminen. Lukeminen on kaikkineen kovassa liikkeessä, sillä digitaaliset tekstiympäristöt ja lukulaitteet muuttavat lukemiskulttuuria. Painettu kirja on saanut rinnalleen useita vaihtoehtoja. Tämän kehityksen kärjessä ovat juuri nuoret lukijapolvet.

Taltuta klassikko! on osa tätä lukuinnon nostatuksen aallokkoa ja mitä ajankohtaisin ja tervehdellisin teos. Maria Laakson kirjallisuudentutkimusta popularisoiva teos tuulettaa klassikoita hluvattoman kepeällä otteella. Laakso on kirjallisuudentutkija, jonka väitöskirja käsitteli lasten- ja nuortenkirjallisuuden huumoria. Hänen ilmaisunsa on humoristista, kieli nuorten maailmaan kurottavaa. Teoksessa ”Kyllikki on villi gimma, joka mieluiten räkisi illat pitkät asfalttiin Mäkkärin kulmilla”, Ahlqvistia ”vatutti” Kiven tarjoama kuva suomalaisista ja Mirdja osoittautuu ”melkoisen kylmäksi bitchiksi”. Teoksen ideana on taltuttaa klassikot niin, että paatuneinkin klassikonvihaaja tai aloitteleva lukija kiinnostuu niistä.

Laakso käy teoksessaan läpi kahdeksan kiistatonta Suomen kirjallisuuden klassikkona napakalla, asiantuntevalla otteella. Teos alkaa *Kalevalalla* ja päättyy *Tuntemattomaan sotilaaseen*. Otos ei yllätä mutta ei harmitakaan, rikkaita ja elossa pysyneitä kirjoja kaikki. Klassikoista tulevat taltutetuiksi *Kalevala*, *Seitsemän veljestä*, *Työmiehen vaimo*, *Mirdja*, Södergranin *Runoja*, *Sudenmorsian*, *Sinuhe Egyptiläinen* ja *Tuntematon sotilas*. Lisäksi kirjan lopussa on lista 50 lisäklassikosta, jotka lukija saa ”kaupan päälle”. Tällä listalla on mukana uudempaakin kirjallisuutta, kuten Tove Janssonin *Näkymätön lapsi* ja Anna-Leena Härkösen *Häräntappose*.

Nuoria on houkuteltu lukemisen pariin eri keinoin. Kouluissa teetetään sarjakuvia, videoita ja blogeja kirjallisuudesta. Klassikoita voi lukea ääneen tai kuunnella äänikirjoina. Laakson keino kutsua nuoria lukijoita on huumori ja hulvaton läppä. Someaikaan tuotu kieli nauratti paikoin (”diletantti kuulostaa talitintin eteläiseltä veljeltä”), paikoin hymy oli jähmeämpää ja kieli tuntui väkinäiseltä. Yläasteikäiset nuoret ovat lahjomattomia huomaamaan ja paljastamaan vanhempien yritelmät ja viritelmät eläytyä heidän maailmaansa.

Teos on suunnattu teinilukijalle, yläasteikäiselle ajattelin, ja siinä puhutellaan sinää, lukijaa (”Kokeilepa vain itse”). Lukiessani mietin, kuka oletettu lukija lopulta oikeastaan on. Ei ainaakaan runsaasti lukeva nuori. Kaiketi nuori, jota lukeminen ei voisi vähempää kiinnostaa mutta jonka jostain syystä pitäisi taltuttaa klassikoita? Ehkä äidinkielenopettaja, joka voi käyttää teosta klassikoita opettaessaan? Kuten kirjallisuudentutkija Rita Felski on todennut, kaunokirjallisuutta luetaan lukuisista eri syistä, yhtä hyvin lumoutumisen kuin vaikkapa ymmärtämishalun motivoimana. Ajattelen, että nämä monet eri tarkoitukset ovat ehkeimmillään juuri klassikkoja luettaessa. Voiko klassikkoa kirjan nimen mukaan ylipäänsä *taltuttaa* vai onko klassikkouden ydin juuri talttumattomuus?

Läppäävää kieltä enemmän itseäni kuitenkin häiritsi teosta läpäisevä oletus siitä, että nuorten mielessä pyörii lähinnä seksi ja ihastuminen. ”Haluatko (klassikoita lukemalla) tehdä vaikutuksen johonkin kuumaan kirjatoukkaan?” kysyy alun testi, Södergranin runossa käsiin puserrettu ruusu tarkoittaa sitä, että ”neitsyys meni ja kettu kävi kolossa” ja Sinuhe lähtee ”mul**u ojossa Nefiksen porteille”. Kaikki lukijat eivät välttämättä tunnista itseään tästä perinteisestä, pitkälti heteroseksuaalisesta asetelmasta.

Ristiriitainen olo itselleni jäi myös siitä, että perinteinen sukupuoliroolitus tunkee osin läpi kirjailija- ja kirjaesittelyistä. Tutkimus on tehnyt hartiavoimin töitä näyttääkseen naisten oman luomisvoiman, jota miesneron myytti on kahlinnut. Miksi aloittaa L. Onervan esittely kertomalla hänen (ja Aino Kallaksen) rakkaussuhteesta Leinoon? ”Mitä ilmeisimmin Leinon Eiska on ollut hyvä saalis, kun kaikki fiksit ja viehättävät naiskirjailijat ovat olleet siihen ihan läppällään”, kerrotaan lukijalle ennen siirtymistä dekadenssin ja *Mirdjan* pariin. Tämä eiskottelu ja saalismielikuva ei palvele oikein Leinoakaan, jota teoksessa ei esitellä. Onerva itse oli ”kaunis, älykäs, vetovoimainen mehiläiskuningatar”, ja romaanin henkilöahmo Tanne on ”kuuma renttu”, ja ”joka kaksilahkeinen Helsingissä kuolaa” *Mirdjan* perään.

Toisaalta ääni on aivan vastakkainen ja minusta todella raikas, kun Laakso analysoi Södergranin ”Vierge moderne” -runon ajankohtaisen queeria, neutriksi julistautuvaa, naiseuden ulkopuolella oloa fantasioivaa puhujaa tai Minna Canthin rohkeaa naisasiaa. Osa analyysistä on kerrassaan riemastuttavia: omiin suosikkeihini kuuluu *Sudenmorsiamen* luenta, jossa korostuu naisen seksuaalinen vapautuminen ja susi-ihmisten raakuus.

Taltuta klassikko! oli lasten- ja nuortenkirjallisuuden Finlandia-palkintoehdokkaana vuonna 2019 ja sijoittui toiseksi Tammen lasten ja nuorten *Ihan totta!* -tietokirjakilpailussa. On kertakaikkisen mahtavaa, että suomalaista kaunokirjallisuutta koskeva, kirjallisuudentutkijan kirjoittama teos lyö itsensä näin upeasta läpi. Kirjallisuudentutkijat eivät popularisoinnin saralla ole lainkaan niin näkyvästi esillä kuin voisivat olla; poikkeuksena ovat lähinnä kirjailijaelämäkerrat. Johanna Rojolan kuvitus on raikas ja moderni, katsokaa vaikka *Mirdja*-kohdan (s. 88) riemastuttavia dekadenssikuvia peiliin tuijottavine naisineen!

Mutinoista huolimatta kannatan siis todella lämpimästi kirjan ydinviestiä, yritystä innostaa nuoria lukijoita klassikoiden ääreen. Angloamerikkalaisen nuorten aikuisten hittikirjallisuuden ja fantasioiden rinnalla kannattaa lukea näitä aarteita. Koulujen lukusuunnitelmiin klassikoita

ei montaa mahdu, eikä niitä ylipäänsä enää lueta samaan tahtiin kuin aiemmin. Teoksen lähde-
luettelosta löytyvät ansaitusti läpikäytyjen teosten aiemmat tutkijat, esimerkkinä vaikkapa Sö-
dergrania tutkinut Vesa Haapala sekä Linnaa tutkinut Yrjö Varpio.

KATI LAUNIS

klaunis@utu.fi

Tulevan
osan
teemoja:

*Esikristilliset itämerensuomalaiset henkilönnimet paikannimissä.
Saamen kantaskandinaavisia lainasanoja. Definiittisyys ja
pronominiobjektit mordvalaiskielissä. Permiläiskielten vokaalien
historiaa.*

FINNISCH-UGRISCHE FORSCHUNGEN

Finnisch-Ugrische Forschungen on Suomalais-Ugrilaisen Seuran kustantama aikakauskirja, joka on jo vuodesta 1901 edustanut suomalaisen ja kansainvälisen fennougristiikan kärkeä. *FUF* julkaisee englannin- ja saksankielisiä artikkeleita suomalais-ugrilaisen kielen- ja perinteentutkimuksen alalta, ja sen kirjallisuusosastossa arvioidaan alan uudet julkaisut. Seuraava, 65. nide ilmestyy loppuvuonna 2020 painetun version lisäksi myös avoimena julkaisuna osoitteessa journal.fi/fuf.

Päätoimittaja: Jussi Ylikoski (Oulu)

Sisältö ja yhteystiedot: journal.fi/fuf

Myynti: Tiedekirja, Snellmaninkatu 13, 00170 Helsinki • www.tiedekirja.fi

AVAIN

**KIRJALLISUUDENTUTKIMUKSEN
AIKAKAUSLEHTI**

AVAIMIA KIRJALLISUUDEN MAAILMAAN

Kirjallisuudentutkimuksen aikakauslehti Avain on tapa päästä sisään kirjallisuude tutkimuksen maailmaan. Se tarjoaa tieteellisten artikkelien ja tutkimus- ja kirja-arviointien lisäksi erilaisia puheenvuoroja kotimaisesta ja ulkomaisesta kirjallisuudesta ja sen tutkimuksesta. Lisäksi se pyrkii herättämään keskustelua kirjallisuudentutkimukseen liittyvistä ajankohtaisista aiheista.

Neljästi vuodessa ilmestyvä Avain on Kirjallisuudentutkijain Seuran lehti, jonka saa seuran jäsenetuna maksamalla jäsenmaksun 48 € (opiskelijat, työttömät, eläkeläiset ja apurahatutkijat 27 €) Seuran tilille 800012-1473445. Muista merkitä nimesi ja postiosoitteesi viestikenttään. Päästäksesi mukaan Seuran sähköpostilistalle lähetä pyyntö Seuran sihteerille osoitteeseen sihteeriksi@pro.tsv.fi, johon voit osoittaa myös muut tiedustelut. Avaimen irtotilusta voi ostaa sihteeriltä 10 € kappalehintaan. Lisätietoja seurasta: <http://pro.tsv.fi/skts>

VIRITTÄJÄ

KOTIKIELEN SEURAN AIKAKAUSLEHTI

124. VUOSIKERTA 2020

Virittäjä on suomen kielen ja sen opetuksen tutkimusta esittelevä tieteellinen aikakauslehti, joka julkaisee artikkelien lisäksi myös alaa koskevia katsauksia, havaintoja ja kirja-arvosteluja sekä keskustelupuheenvuoroja. Virittäjä on perustettu vuonna 1897, ja se ilmestyy neljästi vuodessa. Vuosikerrassa on sivuja noin 630.

<https://journal.fi/virittaja>

- VANHIN JA SUURIN suomenkielinen kielitieteellinen lehti
- AJANKOHTAISIA JA MONIPUOLISIA kirjoituksia suomen kielen ja sen sukukielten tutkimuksesta
- VERKKOLEHDESSÄ aikaisempia vuosikertoja ja tuoreita luentoja
- BLOGISSA yleistajuisia näkökulmia lehden artikkeleihin ja muihin kirjoituksiin

Virittäjässä viime aikoina:

MAIJA TERVOLA, SEPPO VAINIO & TUOMO HÄIKIÖ

Potilassanaston hallinta terveydenhuoltoalalla. Maahanmuuttajataustaisten lääkärin ja asioimistulkkipiskelijöiden sananmerkityksen tarkkuus (1/2020)

KRISTA TEERI-NIKNAMMOGHADAM, TIINA KELLONIEMI & TUOMAS HUUMO

Bussissa *takana* vai letkan *perässä*? Sijainnin ilmaiseminen liikkuvan kiintopisteen sisäpuolella (2/2020)

ANU ROUHIKOSKI

Nollapersoonan ja modaaliverbin Kelan virkailijöiden direktiiveissä (3/2020)

Tilaukset: taloudenhoitaja Helena Nurmikari virittaja-tilaukset@kotikielenseura.fi
Ks. tilaushinnat <https://journal.fi/virittaja/information/readers>

Päätoimittaja Hanna Lappalainen hanna.lappalainen@helsinki.fi

Toimitussihteeri Markus Lakaniemi virittaja@kotikielenseura.fi